

Elisabeth Fransson, Siv Gaarder og Ingrid Rindal Lundeberg (red.)

Barn, unge og straffegjennomføring

Barn, unge og straffegjennomføring

Elisabeth Fransson, Siv Gaarder og Ingrid Rindal Lundeberg
(red.)

Barn, unge og straffegjennomføring

CAPPELEN DAMM FORSKNING

© 2025 Anne Bukten, Astrid Marie Skjeggestad Dale, Elisabeth Fransson, Odd Gjøen, Cathrine Grimsgaard, Siv Gaarder, Yngve Hammerlin, Karianne Huntorp Hammer, Sunniva Storlykken Helland, Berit Johnsen, Hilde Linda Larsen, Ingrid Rindal Lundeberg, Trond Jakob Martinsen, Alice Milivinti, Anne Natrud, Inger Oterholm, Hilde Pape, Rebecca Lynn Radlick, Ingeborg Skjærvø, Pia Solicki, Magnhild Stavheim Welde og Aage Aagesen.

Bokens design og sats: © 2025 Cappelen Damm AS.

Dette verket omfattes av bestemmelsene i Lov om opphavsretten til åndsverk m.v. av 1961. Verket utgis Open Access under betingelsene i Creative Commons-lisensen CC BY-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>). Denne tillater tredjepart å kopiere, distribuere og spre verket i hvilket som helst medium eller format under betingelse av korrekt kreditering og at en lenke til lisensen er oppgitt. Lisensen tillater ingen bearbeidelser. Enhver bruk av hele eller deler av verket som input eller som treningskorpus i generative modeller som kan skape tekst, bilder, film, lyd eller annet innhold og uttrykk, er ikke tillatt uten særskilt avtale med rettighetshaverne.

Lisensvilkår: <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/deed.no>

Boken er utgitt med støtte fra Kriminalomsorgsdirektoratet, Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter og VID vitenskapelige høgskole.

ISBN Heftet utgave: 9788202822361
ISBN PDF: 9788202840570
ISBN EPUB: 9788202869335
ISBN HTML: 9788202869342
ISBN XML: 9788202869359
DOI: <https://doi.org/10.23865/cdf.235>

Dette er en fagfellevurdert antologi, bortsett fra innledningskapittelet, kapittel 1, 2, 5 og 8.

Cappelen Damm Forskning er redaksjonen for åpen forskningspublisering i Cappelen Damm Akademisk.

Omslagsbilde: Francesca Giofrè, La Sapeinza
Omslagsdesign: Cappelen Damm AS

Cappelen Damm Forskning
forskning@cappelendam.no

Innhold

Forord	7
Introduksjon	11
<i>Elisabeth Fransson</i>	
Del I Kriminalitetsutsatthet og straff	21
Kapittel 1 Straff og straffegjennomføring overfor barn og unge i Norge	23
<i>Ingrid Rindal Lundeberg og Siv Gaarder</i>	
Kapittel 2 «I nåtid finnes fortid og framtid innvevd»	71
<i>Yngve Hammerlin</i>	
Kapittel 3 Hvem er barn og unge i norske fengsler?	123
<i>Ingeborg Skjærvø og Anne Bukten</i>	
Kapittel 4 Utfordrende barndomshendelser, utenforskap og livsmestring	153
<i>Ingrid Rindal Lundeberg, Rebecca Lynn Radlick og Alice Milivinti</i>	
Kapittel 5 På tide å revitalisere klassebegrepet i møter med unge innsatte. Et fagessay	187
<i>Trond Jakob Martinsen</i>	
Del II Fengsel som rom for tilblivelse	205
Kapittel 6 Fengselsarkitektur og unge menneskers tilblivelse	207
<i>Elisabeth Fransson, Berit Johnsen og Hilde Pape</i>	
Kapittel 7 Når kroppen og rommet ikke passer sammen	235
<i>Cathrine Grimsgaard</i>	
Kapittel 8 Drømmer, mål og motivasjon bak murene	251
<i>Hilde Linda Larsen og «Morten»</i>	

Kapittel 9	Noen ganger er det voksne som har gjetta litt. Om hvordan designmetodikk kan styrke tilbakeføringen av unge, og øke evnen til nytenking i kriminalomsorgen	257
	<i>Siv Gaarder, Sunniva Storlykken Helland og Magnhild Stavheim Welde</i>	
Kapittel 10	Konflikthåndtering og traumeforståelse i fengsel	287
	<i>Karianne Huntorp Hammer og Ingrid Rindal Lundeberg</i>	
Kapittel 11	Maskulinitet, tro, rett og ære – unge innsattes tanker rundt livet	313
	<i>Odd Edgar Gjøen og Elisabeth Fransson</i>	
Kapittel 12	Øyeblikk av normalitet. Fengselsbetjenters forståelse, medmenneskelighet og tillit som støtte i unge menns desistance-prosesser	335
	<i>Aage Aagesen</i>	
Del III	Straffens virkninger	359
Kapittel 13	Barn av innsatte	361
	<i>Ingrid Rindal Lundeberg, Elisabeth Fransson og Astrid Marie Skjeggstad Dale</i>	
Kapittel 14	Å være mamma og sitte i fengsel	383
	<i>Anne Natrud og Pia Solicki</i>	
Kapittel 15	Straffesyn blant unge domfelte	407
	<i>Ingrid Rindal Lundeberg og Berit Johnsen</i>	
Kapittel 16	Unge med barnevernstiltak som begår kriminelle handlinger: ulike tjenester og ulike institusjonelle logikker	431
	<i>Inger Oterholm</i>	

Forord

Hva som skal være den kriminelle lavalderen, og hvordan vi skal straffe barn og unge, er viktige samfunnsspørsmål som har vært diskutert opp gjennom historien. I noen perioder blusser debatten opp, særlig når den registrerte barne- og ungdomskriminaliteten øker. De to siste årene har vært preget av ulike mediers omtale av økende barne- og ungdomskriminalitet, barn som har rømt fra barnevernsinstitusjoner og begått alvorlig kriminalitet, barn som gjennom år har beveget seg mellom fosterhjem, barnevernsinstitusjoner og fengsler, og barn som samfunnet ikke har klart å hjelpe, og som har dødd før de rakk å bli voksne. De påfølgende politiske debattene har handlet om «svenske tilstander», behovet for strengere reaksjoner, forslag om å senke den kriminelle lavalderen, diskusjoner om flere fengselsplasser for de yngste og forslag om å utvikle nye institusjoner under barnevernet.

Som del av gjengpakke 2 skal regjeringen doble kapasiteten på ungdomsfengsler i 2025 og tredoble kapasiteten i 2026. Elleve nye fengselsplasser for mindreårige er bestemt opprettet ved Agder fengsel avdeling Evje¹. Knut Storberget leder en ekspertgruppe som skal utrede tiltak som kan settes i verk overfor gruppen unge som begår gjentatt og alvorlig kriminalitet, herunder utrede rammer, ressurser, kompetanse og lovverk for et bo- og rehabiliteringstilbud, såkalte Nasjonale Trygghetshus. Ekspertgruppen skal vurdere om et slikt botilbud bør etableres innenfor eller utenfor barnevernslovens rammer og hvor ansvaret for et slikt tilbud skal ligge². Regjeringen foreslår i statsbudsjettet for 2025 et pilotprosjekt, hvor det statlige barnevernet skal etablere og prøve ut et forsterket institusjonstilbud for barn og unge med en begynnende kriminell løpebane, innen rammen av barnevernloven. Det er satt av en ramme på 20 millioner kroner

-
- 1 <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/gjengpakke-2-regjeringen-etablerer-11-nye-fengselsplasser-for-ungdommer-i-evje-fengsel/id3066733/>
  - 2 <https://www.regjeringen.no/no/dep/jd/org/styre-rad-og-utval/tidsbegrensede-styrer-rad-og-utvalg/mandat-for-ekspertgruppen-tiltak-overfor-barn-og-unge-som-begar-gjentatt-eller-alvorlig-kriminalitet/id3049872/?expand=factbox3049907>

til forsterkning av en allerede eksisterende institusjon³. I tillegg har Oslo kommune satt av 22 millioner til en ny barnevernsinstitusjon for unge mellom 12 og 15 år som begår alvorlig kriminalitet, og til å videreføre en midlertidig akuttinstitusjon.

Hva vil disse politiske vedtakene og forslagene til endringer innebære? Hva vil slike institusjoner i realiteten bli – styrkede barnevernsinstitusjoner eller fengsler? Hvilke institusjonelle logikker vil råde? Det er viktig at forskere følger opp myndighetenes tiltak, og at politikere og ekspertgrupper er orientert om den forskningen som finnes på dette området. Boken gir et viktig bidrag i denne viktige samfunnsdebatten gjennom å løfte fram ny norsk forskning om barn, unge og straffegjennomføring. Boken bidrar også inn i akademiske diskusjoner om forholdet mellom kriminalitet og samfunn, fengselsarkitektur og rom og overordnede sosialfilosofiske spørsmål knyttet til hvor langt et fengsel egentlig strekker seg.

Initiativet til denne forskningsantologien kommer fra FoU-gruppen Barn og unge ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). Forskningsgruppen har gjennom mange år utviklet og gjennomført forskningsprosjekter og utviklingsarbeid som omhandler straff og straffegjennomføring som berører barn og unge. Kriminalomsorg er tett knyttet sammen med barnevern og sosialt arbeid. De siste årene har KRUS og VID vitenskapelige høgskole hatt en intensjonsavtale om å samarbeide om forskning og undervisning, og ansatte ved VID er invitert inn i bokprosjektet. Antologien representerer fag som rettssosiologi, sosiologi, psykologi, teologi, kriminologi, statsvitenskap, demografi, sosialfag, designfag, barnevern og barnevernsarbeid. Flere av kapitlene er skrevet fram gjennom tverrfaglig forskningssamarbeid. Underveis har FoU-gruppa ved KRUS hatt flere skriveseminarer, og gruppas medlemmer har lest og diskutert hverandres utkast.

I boken legger vi vekt på å løfte fram barns og unges stemmer. Dette gjør vi ved at vi har invitert unge til å skrive og ellers ved at mye av forskningen enten bygger på samtaler med barn og unge eller har et barne- og ungdomsperspektiv. Boken som helhet presenterer både nære praksisstudier, registerdata og forskning av mer teoretisk art. To av redaktørene har lang fartstid som forskere og forelesere. Én har lang erfaring som sosialkonsulent i fengsel og som seniorrådgiver i kriminalomsorgens kompetansesenter, knyttet til utvikling av kompetanse for kriminalomsorgens ansatte.

---

3 Informasjon fra Bufetat, region øst.

De resterende forfatterne har lang erfaring enten som forskere eller som lærere som også aktivt har drevet med FoU-arbeid. Alle har mye erfaring med å undervise og veilede studenter og ansatte i kriminalomsorgen, sosialt arbeid og barnevern. Over tid har vi merket oss behov for en forskningsantologi som samler forskning om straff og straffegjennomføring overfor de yngste i kriminalomsorgen, og som forankrer denne kunnskapen vitenskapelig. Derfor har vi også, parallelt med bokprosjektet, utviklet emnet «Barn, unge og straffegjennomføring». Dette er et valgfritt emne som tilbys studenter ved KRUS og VID.

Fengselsbetjenter og ansatte med sosialfaglig og barnevernsfaglig bakgrunn samarbeider om barn og unge både i fengsler, i friomsorgen, i konfliktrådene og i møter mellom politiet, kriminalomsorgen, barnevernet og Nav. Som lærere og veiledere erfarer vi at en god del studenter ønsker å skrive bachelor- og masteroppgaver om nettopp barn og unge i kriminalomsorgen, og flere ser for seg muligheten til å arbeide i kriminalomsorgs-straffefeltet. Boken henvender seg til forskere, studenter og undervisere, men også til ansatte i kriminalomsorgen, i konfliktrådene, politiet og i domstolene. Det er vårt mål at boka bidrar til å skape en felles forskningsbasert kunnskapsplattform for ulike utdanninger, og at boka vil bygge bro på tvers av sektorer og mellom forskning og praksis.

Vi vil takke barn og unge i fengsel, ansatte i kriminalomsorgen og våre samarbeidspartnere i barnevernet. Videre vil vi takke kollegaer i Norge, Sverige, Danmark og Italia som i ulike sammenhenger har tilrettelagt for studiebesøk i fengsler og i de ulike landenes kriminalomsorg. Slike feltbesøk er av betydelig verdi fordi de setter norsk kriminalomsorg og kriminalpolitikk inn i et komparativt perspektiv. Takk til forsker Ragnar Kristoffersen (KRUS) som har bidratt med tallmateriale i kapittel 5. Kristoffersen har også kvalitetssikret kapittel 1, og bidratt til innhenting og bearbeiding av tallmateriale. Takk også til seniorrådgiver Espen Michalsen (KDI) som har innhentet og bearbeidet statistikk fra kriminalomsorgen i kapittel 1 og 6. Vi vil benytte anledningen til å takke KRUS, KDI og VID som har finansiert boken. Sist, men ikke minst en stor takk til vår redaktør Ann Kristin Gresaker for interesse, tilgjengelighet og fruktbare og kritiske kommentarer underveis.

Oslo/Roma 26.11.2024

Elisabeth Fransson, Siv Gaarder og Ingrid R. Lundeborg

Introduksjon

Elisabeth Fransson VID vitenskapelige høyskole

Kriminalitet kan forstås som de handlingene som samfunnet definerer som straffbare. Hva som er kriminelt, vil derfor variere med tid og sted. I Norge er straffbare handlinger beskrevet i ulike lovverk, som for eksempel straffeloven, legemiddeloven, aksjeloven og vegtrafikkloven. Barn og unge som har brutt med samfunnets tålegrenser, har opp gjennom tidene vekselvis blitt tatt hånd om og straffet avhengig av hva samfunnet til ulike tider har definert som kriminelle handlinger, sterkt influert av ulike politiske og sosiale forhold og ulike kunnskaps- og idéstrømninger. I dette introduksjonskapittelet vil jeg ta utgangspunkt i begrepet straff og rette søkelys mot straffegjennomføring som yrkespraksis og akademisk fagfelt. De ulike kapitlene i boken vil kort bli presentert, og avslutningsvis vil jeg si noe om hvordan boken er bygget opp.

Samfunn, kriminalitet og straff

Som studenter i kriminologi i 1980-årene var boken *Hvor tett et samfunn?* (Christie, 1982a) en av de viktigste bøkene vi leste. For å forstå samfunnet må vi forstå kriminaliteten, og for å forstå kriminaliteten må vi forstå samfunnet. Samfunnets størrelse og hvor synlige mennesker er for hverandre, er sentrale poenger, og i boken skiller Christie mellom tette og løse samfunn. Tette samfunn er samfunn hvor vi er synlige og avhengig av hverandre, og hvor primærkontrollen fungerer og ofte er av uformell art. Motsatt er det i løse samfunn (Christie, 1982a). Mange år senere, i arbeidet med artikkelen «How Far does Prison Punishment Extend? Re-entry Processes in the Digitalised Society» (Brottveit & Fransson, 2024), tok vi igjen frem boken og stilte oss spørsmålet om vårt digitaliserte samfunn, hvor vi så lett kan spore hverandre, gjør at straffen vedvarer, strekker seg ut over fengselets murer og kanskje gjør det løse samfunnet tettere på nye måter? Spørsmål knyttet til straff og

Sitering: Fransson, E. (2025). Introduksjon. I E. Fransson, S. Gaarder og I. R. Lundeberg (Red.), *Barn, unge og straffegjennomføring* (s. 13–22). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/cdf.235.ch0>

Lisens: CC BY-ND 4.0

samfunn, hva slags steder fengsler er og hvor langt fengsler strekker seg er empiriske og sosialfilosofiske spørsmål som er kriminalpolitisk viktige, og som vil bli belyst på ulike måter i boken.

Straff som tilsiktet pine

Høyesterett har uttalt at «straff er et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen, i den hensikt at han skal føle det som et onde» (hentet fra Rui, 2015). Christie bruker begrepet «tilsiktet pine». Han mener at man i samfunnet bør legge seg på et «et passende pinenivå» og utvikle rimelige alternativer til pine (Christie, 1982b). Et overordnet spørsmål som ligger som en ramme for boken, er hvorvidt vi som samfunn i dag har lagt oss på et passende pinenivå overfor barn og unge, og om vi har rimelige alternativer til pine. Yngve Hammerlin tar opp slike sentrale spørsmål i kapittel 2, som har tittelen «I nåtid finnes fortid og fremtid innvevd». Her trekker han opp viktige historiske linjer knyttet til straff og straffegjennomføring og viser at dagens måte å straffe barn og unge på har dype og seige historiske røtter.

Viktige samfunnsspørsmål og spørsmål om etikk og faglige grunnverdier reises når straff overfor barn og unge diskuteres. Hva skal være kriminelt? Hvordan skal samfunnet reagere på ulike kriminelle handlinger? Hva skal være den kriminelle lavalder? Skal barn og unge dømmes av en egen domstol eller av en domstol for voksne? Hvordan skal straffen gjennomføres? Hva er straff nok? Skal barn og unge i det hele tatt i fengsel? Og er det etisk forsvarlig å dømme barn og unge til tidsbestemt straff, slik som forvaring? I kapittel 1, som har tittelen «Straff og straffegjennomføring overfor barn og unge i Norge», gir Ingrid Rindal Lundeberg og Siv Gaarder en oppdatert oversikt over kriminalitets- og straffestatistikk og forekomst av bruk av ulike former for straff og tilbakefall. Kapitlet gir en helhetlig og samlet oversikt over hvordan vi i vårt samfunn straffer barn og unge.

Viktige hensyn står på spill knyttet til spørsmål om straff og straffeutmåling: Hensynet til ofre og ofres familier og venner, hensynet til den allmenne rettsoppfatning, det vil si hva folk flest tenker er rettferdig, vår tillit til rettsstaten og hensynet til «barnets beste» under pågrepelse, siktelse, gjennom domstolens behandling og eventuell fengsling. Det er også viktig å ha kunnskap om hvordan unge innsatte selv ser på straff og på straffenivået i Norge. I kapittel 15, med tittelen «Straffesyn blant unge domfelte», presenterer Ingrid Rindal Lundeberg og Berit Johnsen ny forskning knyttet til hva unge innsatte menn mener skal straffes, hvordan og hvorfor. Straff er et komplisert tema, et grunnleggende viktig tema, og det berører oss alle direkte og indirekte.

Barnevern og kriminalomsorg som sammenvevede institusjoner

FNs spesialrapportør mot tortur understreker at terskelen for hva som skal anses som tortur eller nedverdiggende eller umenneskelig behandling, er lavere for barn enn for voksne, særlig for barn som er frihetsberøvet (Mendez, 2015, avsnitt 32–33). Barnevern og kriminalomsorg er to sentrale institusjoner i samfunnet som møter barn, unge og deres familier når samfunnet via lovverk definerer at det er grunn til bekymring, at handlinger bryter med samfunnets regler, utfordrer samfunnets tålegrenser og det «går galt». Både barnevern og kriminalomsorg er eksempler på samfunnsinstitusjoner med et klart mandat, som har makt og besitter ulike typer av reaksjoner, og som gjennom sine profesjonsbærere forvalter både kontroll og omsorg (James, 2023). I sosiologisk forstand er dermed ikke barnevern og kriminalomsorg å forstå som atskilte institusjoner, men som samfunnsinstitusjoner som er vevet inn i hverandre. Et velfungerende barnevern kan forebygge barne- og ungdomskriminalitet og forhindre senere fengsling, mens et barnevern med lite ressurser kan føre til at barn ikke får hjelp til rett tid. Imidlertid vet vi også at en ikke tilsiktet konsekvens av tidlig identifisering og klassifisering vil kunne være med på å stigmatisere barn og deres foreldre og gjennom dette også kunne bidra til marginalisering og utenforskap.

Forholdet mellom barnevern og kriminalomsorg er et viktig forskningsfelt som åpner for ulike typer av komparative perspektiver og for utviklingen av nye problemstillinger. Komparasjon kan handle om sammenlikning mellom ulike historiske perioder, slik Hammerlin gjør i kapittel 2. Det kan handle om sammenlikning mellom ulike land eller også på tvers av ulike institusjoner i ett og samme land. Eksempler på sistnevnte form for komparasjon gis i kapittel 6, hvor Elisabeth Fransson, Berit Johnsen og Hilde Pape studerer «Fengselsarkitektur og unge menneskers tilblivelse». Her utforskes barns og unges tilblivelse i to ulike fengsler, ungdomsenheter og Modell 2015-fengsler. Et annet eksempel på et komparativt perspektiv finner vi i kapittel 7, «Når kroppen og rommet ikke passer sammen». Her utforsker Cathrine Grimsgaard hva det eksistensielt sett kan bety for barn å bli flyttet mellom ulike institusjoner, slik som barnevernsinstitusjoner og fengsler, og hva det grunnleggende sett betyr å skape steder som er gode å bebo for barn og unge som soner lange fengselsdommer. Barn som ender opp i fengsel har, slik det kommer frem i flere kapitler, ofte allerede hatt kontakt med barnevernet. I kapittel 3, som har tittelen «Hvem er barn og unge i norske fengsler?» gir Ingeborg Skjærvø

og Anne Bukten et oppdatert bilde av unge innsattes bakgrunn og kriminalitetsmønster basert på et omfattende tallmateriale. Kapittel 4, «Utfordrende barndomshendelser, utenforskap og livsmestring» er en forskningsoversikt som viser hva vi vet om betydningen av å ha blitt eksponert for negative barndomshendelser og ha vokst opp i familier der en forelder har vært straffet. Kapitlet er skrevet av Ingrid Rindal Lundeberg, Rebecca Lynn Radlick og Alice Milivinti.

Straffegjennomføring som yrkespraksis

Straffegjennomføring er en egen utdanning, og fengselsbetjenter er den yrkesgruppen som innehar denne særegne yrkeskompetansen. Fengselsbetjentutdanningen er på to år, og per i dag er det mulig å ta påbygg på ytterligere ett år og få en bachelor i straffegjennomføring. Det er i Norge kun Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS) som utdanner denne gruppen. Grunnutdanningen er betalt og består av flere fag, men juss, fysisk maktanvendelse, psykologi og endrings- og miljøarbeid kan trekkes frem som særlig viktige. I kapittel 10, som har tittelen «Konflikthåndtering og traumeforståelse i fengsel», studerer Karianne Huntorp Hammer og Ingrid Rindal Lundeberg hvordan ansatte møter konfliktsituasjoner i fengsler, og betydningen av å forstå barn og unge «der de er», for å skape gode og trygge relasjoner til unge innsatte.

Møtene med dedikerte profesjonsutøvere er viktige for barn og unge. Straffegjennomføring i fengsel er knyttet til store omkostninger og tap, men kan også representere gode møter, oppbyggelige relasjoner og vendepunkter. Vi ser et eksempel på dette i kapittel 12, «Øyeblikk av normalitet. Fengselsbetjentes forståelse, medmenneskelighet og tillit som støtte i unge menns desistance-prosesser» hvor Aage Aagesen, basert på sin forskning, skriver om hvordan de unge selv omtaler samhandlingen med fengselsbetjenter, og hvilke betydninger de knytter til denne samhandlingen. Barn og unge kan profitere på rammene som fengselsoppholdet kan gi i form av rusfrihet, regelmessighet, omsorg og hjelp, og gjennom å få nye mestringsopplevelser, for eksempel gjennom skole. I kapittel 8, «Drømmer, mål og motivasjon bak murene» skriver «Morten» engasjerende om skolens betydning for han, sammen med sin lærer Hilde Linda Larsen.

Fengselsbetjenter er, sammen med sosialarbeidere, psykologer, barnevernsterapeuter og lærere, viktige i fengsler der barn og unge er innsatte. En annen viktig yrkesgruppe, som vi ikke hører så mye om, er fengselsprestene. Kapittel 10, som har tittelen «Maskulinitet, tro, rett og ære – unge

innsattes tanker rundt livet», bygger på en studie av samtaler mellom en fengselsprest og unge innsatte menn. Kapittelet er skrevet av Odd Edgar Gjøen og Elisabeth Fransson, og gir innsikt i det komplekse livet mange unge innsatte lever på utsiden av fengsel. Trond Jakob Martinsen skriver engasjerende om betydningen av klasse i kapittel 5. I dette fagessayet, med tittelen «På tide å revitalisere klassebegrepet i møter med unge innsatte», argumenterer Martinsen for betydningen av å ha kunnskap om hva som former livet unge innsatte lever, og at ansatte i større grad må omsette klasseforståelser til sosialfaglig praksis.

En slik type praksis er Nav, som skal bistå barn og unge både mens de er innsatt og i forbindelse med overgangen fra fengsel og ut. Inger Oterholm skriver om dette i kapittel 16, som har tittelen «Unge med barnevernstiltak som begår kriminelle handlinger: ulike tjenester og ulike institusjonelle logikker». I kapittelet utforskes forskjeller mellom barnevernet, Nav og kriminalomsorgen relatert til disses oppfølgingsansvar overfor unge som begår kriminelle handlinger. Kapittelet drøfter også en fiktiv case i lys av teori om institusjonelle logikker og tjenestenes mandater.

Straff og straffegjennomføring handler med andre ord ikke kun om det barn og unge har med seg av bagasje inn i fengsler, og om hvem de blir til som innsatte, men også om de ringvirkningene fengselet har, og som strekker seg ut over fengselets murer. Kapittel 13 med tittelen «Barn av innsatte» er skrevet av Ingrid Rindal Lundeberg, Elisabeth Fransson og Astrid Marie Skjeggstad Dahle og presenterer et sosiologisk perspektiv på resiliens, nærmere bestemt hvordan foreldrefengsling har påvirket barns og unges hverdag og livsmestring. Også kapittel 14 med tittelen «Å være mamma og sitte i fengsel» rykker ved vår forståelse av hvor et fengsel starter og slutter. Kapittelet er skrevet av Anne Natrud og Pia Solicki og bygger på et forskningsprosjekt om hva det betyr å være mamma i fengsel. Både det å være barn av innsatte og det å være mamma i fengsel viser at straffens virkninger er omfattende og strekker seg både ut over fengselets murer og utenfra og inn. Det viser også hvordan grensene mellom fengselet og hverdagslivet på utsiden er uklare og flettet sammen. Straffen rammer uskyldige og får betydning for folks liv, også etter løslatelse.

Straffegjennomføring som akademisk fagfelt

I tillegg til å være et yrke og et praksisfelt er straffegjennomføring et akademisk fagfelt. Studiet av straff, *pønologi*, kommer fra det latinske ordet *poena*, som betyr «å straffe», og fra det greske suffikset *logia*, som betyr «studiet av».

Pønologi er den delen av kriminologien som omhandler læren om de samfunnsmessige reaksjoner mot lovbrøtterne. Forskningsfeltet defineres internasjonalt som en subkomponent innenfor kriminologi og har i Norge vært knyttet til både jus og sosiologi (Brottveit & Fransson, 2024). Pønologi er det overordnede akademiske forskningsfeltet som bidragene samlet sett kan skrives inn i. Det foregår i dag viktige diskusjoner knyttet til straff, til måten vi straffer på, og til hvordan tradisjonelle straffemetoder «passer» med nye former for kriminalitet som for eksempel terror (Daems, 2023).

Pønologi har slått ulikt inn i forskjellige fag og i vitenskapsteoretiske tradisjoner. Et viktig skille går mellom forskningstradisjoner som har sine røtter i empiristisk vitenskapsteori, forskningstradisjoner som bygger på hermeneutikk og fenomenologi, og retninger som sosialkonstruksjonisme, poststrukturalisme og posthumanisme.

I det som i dag betegnes som ny pønologi (Koehler et al., 2018), er man ofte opptatt av å identifisere ulike grupper av innsatte, å klassifisere, å gjøre risikovurderinger og å gi forskningsbaserte redskaper knyttet til prognoser og tilbakefallsrater. Men den sosialfilosofiske og kritiske pønologien har også solid feste i norsk forskning og faglitteratur gjennom den viktige arven fra blant andre Nils Christie, Thomas Mathiesen, Kjersti Ericsson, Hedda Giertsen, Liv Finstad, Cecilie Høigård og Yngve Hammerlin.¹

Etter en lengre periode da det pønologiske forskningsfeltet internasjonalt var preget av en kvantitativ innretning, er det igjen kommet sentrale bidrag som løfter frem viktigheten av kvalitativ pønologisk forskning. Her oppfordres det særlig til å gå i dybden på utfordringer og innsikter knyttet til etnografisk fengselsforskning og til å utvikle en humanistisk orientert etnografi (Drake et al., 2015; Fransson & Johnsen, 2015; Fransson et al., 2019; Brottveit & Fransson, 2024). De pønologiske bidragene i denne boken spenner fra bidrag innenfor en empirisk vitenskapstradisjon og bidrag inspirert av ulike retninger innenfor hermeneutikk og fenomenologi til bidrag innenfor ulike retninger av sosialkonstruktivisme og med inspirasjon fra posthumanistiske vitenskapstradisjoner. I noen av kapitlene kommer denne vitenskapsteoretiske posisjonen tydelig frem, i andre kapitler er den mer implisitt.

Flere av bidragene føyer seg inn i den sosialfilosofiske og humanistisk orienterte delen av pønologien, nærmere bestemt i skjæringspunktet

---

1 Min klassifisering.

mellom den klassiske sosiologiens allmenne tilnærming, som har bidratt med sentrale begreper som for eksempel klasse, kjønn og etnisitet, og en humanvitenskapelig forskningstilnærming hvor profesjoners skjønn og handlinger i møte med barns og ungdommers erfaringer er sentrale. Forskningsfeltene fengselsarkitektur, boerfaringer og brukerrettet design er andre eksempler på bidrag som er inspirert av både humanvitenskapene og fag som sosialfilosofi, estetikk og arkitektur. Forskingen som gjøres på dette området, føyer seg inn i akademiske og kriminalpolitiske spørsmål knyttet til hva fengselsarkitektur kan fortelle om straffeideologi og straffegjennomføring, hvordan straff erfares i fengslers ulike rom, og hvordan brukerrettet design kan inkludere barns og unges stemmer. Vi ser et interessant eksempel på dette i kapittel 9, skrevet av Siv Gaarder, Sunniva Storlykken Helland og Magnhild Welde, med tittelen «Noen ganger er det voksne som har gjetta litt. Om hvordan designmetodikk kan styrke tilbakeføringen av unge, og øke evnen til nytenking i kriminalomsorgen». Kapittelet bidrar med ny kunnskap om hvordan designmetodikk kan styrke tilbakeføringen av unge og øke evnen til nytenking i kriminalomsorgen.

Felles for bidragene i boken er at straffegjennomføring knyttet til barn og unge er i søkelyset. For oss er det et mål at forskningen som presenteres, er vitenskapsteoretisk fundert, at den er solid, nyskapende, metodisk kreativ og samfunnsengasjerende, og at den kommer kriminalomsorgens innsatte og ansatte til gode. Det er også viktig at forskningen kan brukes i undervisningen av fengselsbetjenter, i sosialt arbeid, i barnevern og barnevernsarbeid, i jus, samfunnsfag og i diakoni.

Etiske spørsmål knyttet til forskning på og med barn og unge i en straffegjennomføringskontekst

Det knytter seg etiske og dermed analytiske og metodologiske spørsmål til hvordan man kan forske med – og «på» – barn og unge i kriminalomsorgen. Disse spørsmålene handler både om hvem vi som forskere er, om våre forforståelser og posisjoneringer og om barns og unges forståelsesunivers knyttet til kroppslige, kjønnete, etniske og classespesifikke dimensjoner. Spørsmålene er svært relevant i fengselsforskning, hvor barn og unge er sperret inne og ofte ønsker å snakke med oss som kommer «utenfra» (Fransson et al., 2020). Vi kan glemme at de snakker fra en ufri situasjon,

men vi kan også stå i fare for å miste av syne at de også er alminnelige barn og ungdommer. Etikk og etiske dilemmaer står sentralt hos alle forfatterne i denne boken. Vi alle har lang erfaring som forskere og praktikere, og vi er opptatt av hvordan vi som forskere kan ivareta barn og unge i utsatte situasjoner samtidig som vi kan bidra til å løfte frem og synliggjøre deres stemmer.

Studier blant fengslede barn og unge gir mulighet til å komme i kontakt med hva som rører seg i barne- og ungdomsmiljøer, og med hvordan sosiale forskjeller, marginalisering, kjønn og identitet utspiller seg. Barn og ungdommer som sitter i varetekt, soner en dom eller sitter på forvaring, blir bærere av erfaringer som er annerledes enn erfaringene til barn og ungdom flest. Samtidig er de også som andre barn og unge. De er i en periode av livet der mye skjer med dem, sosialt, mentalt og med kroppen. De lurer, som andre, på hva andre tenker om dem, og de spør seg hvem de er, hvordan det går hjemme, hvem de blir til gjennom soningen, og om de etter soningen kan flytte tilbake til der de kommer fra. Som andre barn og unge er de knyttet til familie, til andre voksne, til søsken, til besteforeldre, til jevnaldrende og et lokalmiljø. Men for en kortere eller lengre periode sitter de i varetekt eller er fengslet, eller de erfarer at en mor eller far sitter fengslet. De er, som andre, bærere av etniske og klasse- og kjønnsspesifikke statuser, og de har vært i posisjoner eller situasjoner hvor de på ulike måter har vært kriminalitetsutsatt (Nissen, 2002). Kriminalitet forstås i denne boken ut fra et kriminologisk og samfunnsvitenskapelig perspektiv, som kontekstbundet, og som et prosessuelt fenomen med flertydige årsaker knyttet til det livet barn og unge har levd og lever. Dette perspektivet inkluderer at det «nåtidige» livet i fengsel får betydning, både for hvordan de unge forstås og snakker om seg selv, og for hvem de kan «bli» gjennom det livet de har levd, gjennom straffegjennomføringen og i overgangen fra fengsel og ut. Boken føyer seg med dette inn i det akademiske fagfeltet pønologi og bidrar med ny kunnskap innenfor dette fagfeltet.

Boken handler om straffegjennomføring i fengsel og om straffens virkninger, og avspeiler en viktig forskningstradisjon som er holdt i hevd ved KRUS over mange år (Hammerlin, 2021). Boken avspeiler også en bevegelse i forskningsfronten hva gjelder komparativ forskning på tvers av institusjoner som kriminalomsorg, barnevern og helse².

---

2 Pathways: <https://www.vid.no/en/research/vids-fremragende-forskningsmiljoer/pathways/>

Boken er delt inn i tre deler som er organisert for å frem spennet i forskningen:

Del I har tittelen «Kriminalitetsutsatthet og straff» og består av fem kapitler som på ulike måter omhandler forholdet mellom samfunn, kriminalitet og straff.

Del II har tittelen «Fengsel som rom for tilblivelse» og består av syv kapitler som til sammen favner noe av det som skjer innenfor murene, og som tydeliggjør stedenes, rommenes, relasjonenes og det sosiomaterielles betydning.

DEL III har tittelen «Straffens virkninger» og består av fire kapitler som retter søkelys på viktige kriminalpolitiske og sosialfilosofiske spørsmål knyttet til hvor langt fengsler strekker seg.

Forfatterbiografi

Elisabeth Fransson er professor ved Fakultet for sosialvitenskap ved VID vitenskapelige høyskole. Hun har frem til høsten 2024 hatt en professor II-stilling ved Kriminalomsorgens høyskole og utdannings-senter (KRUS), hvor hun har vært leder for forskningsgruppa Barn & unge. Franssons forskning er knyttet til fengselsforskning og fengselsarkitektur med et særlig fokus på barn og unge. Fransson er leder for det nye forskningssenteret Pathways: <https://www.vid.no/en/research/vids-fremragende-forskningsmiljoer/pathways/>

Referanser

- Brottveit, G. & Fransson, E. (2024) How far does prison punishment extend? Re-entry processes in the digitalised society. *Critical Criminology*, 32, 25–39. Springer. <https://doi.org/10.1007/s10612-023-09722-8>
- Christie, N. (1982a). *Hvor tett et samfunn?* Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1982b). *Pinens begrensning*. Universitetsforlaget.
- Daems, T. (2023). A penology for Europe. *Archives of Criminology*, (XLV/2), 15–28. <https://doi.org/10.7420/AK2023.13>
- Drake, D. H., Earle, R. & Sloan, J. (2015). Introduction. I D. H. Drake, R. Earle & J. Sloan (Red.), *The Palgrave handbook of prison ethnography* (s. 1–16). Palgrave Macmillan.
- Fransson, E. & Johnsen, B. (2015). The perfume of sweat: Prison research through Deleuzian lenses. I D. H. Drake, R. Earle & J. Sloan (Red.), *The Palgrave handbook of prison ethnography* (s. 187–198). Palgrave Macmillan.

- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.-E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må»: en kritisk studie av ungdomsenhetene i Norge (Rapport). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). <http://hdl.handle.net/11250/2629421>
- Fransson, E., Martinsen, T. & Staksrud, E. & Alex, T. (2020). Rape in the age of the internet. I M. B. Heinskou, M.-L. Skilbrei & K. Stefansen (Red.), *Rape in the Nordic countries: Continuity and change* (s. 189–204). Routledge.
- Hammerlin, Y. (2021). *Hard mot de harde, myk mot de myke: norsk kriminalomsorg i anstalt*. Universitetsforlaget.
- James, F. (2023). «Sketch and talk»: Drawing lines between incarcerated humans, the interior, and «stuff»: Design methodologies for (well)-being in prisons, youth homes and psychiatric hospitals [Doktorgradsavhandling]. Göteborgs universitet.
- Koehler, J. Rothschild-Elyassi, G. & Simon, J. (2018). *The new penology*. Oxford University Press.
- Méndez, J. (2015). Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, (*Rapport A/HRC/28/68*). Human Rights Council.
- Nissen, M. (2002). Straf eller magt? En social kritik af ungdomssanktionen. *Nordiske Udkast*, 30(1), 35–58.
- Rui, J. P. (2015). Skyldprinsippet. *Lov og Rett*, 54, 9.

Kriminalitetsutsatthet og straff

KAPITTEL 1

Straff og straffegjennomføring overfor barn og unge i Norge

Ingrid Rindal Lundeberg Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter

Siv Gaarder Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter

Innledning

I dette kapitlet vil vi gi en oversikt over den registrerte ungdomskriminaliteten og hvordan vi kan forstå den. Deretter vil vi redegjøre for hvilke straffereaksjoner som kan ilegges barn og unge over 15 år, beskrive utviklingstrekk i bruken av disse reaksjonene, og forklare hva som er bakgrunnen for dem.¹ Vi vil også gi en oversikt over hvordan straffesakskjeden overfor unge lovbryttere er organisert, og forklare rettsprosessen samt gjennomføringen av ulike straffetiltak i justissektoren når unge begår lovbrudd. Avslutningsvis vil vi beskrive hvordan justissektoren, barnevernsmyndighetene og kommunale tjenester samhandler i forebygging og straffegjennomføring for mindreårige og unge voksne.

To aldersgrenser er sentrale når det gjelder lovbrudd og straff for unge: 15 år og 18 år. Barn under 15 år er under den kriminelle lavalder og kan derfor ikke straffes. Lovbrudd begått av denne gruppen håndteres gjennom alternative tiltak utenfor det ordinære straffesystemet i samarbeid mellom politiet og barnevernet, og barn under 15 år er ikke tema i denne boken. For personer mellom 15 og 18 år, som er strafferettslig ansvarlige, møtes lovbrudd med tiltak fra justissektoren, men med særskilte regler og tilpasninger. I lovtekster omtales denne gruppen som barn eller mindreårige, mens medieomtaler og statistikk ofte benytter betegnelsene ung eller ungdom.

---

1 Vi vil takke Espen Michaelsen, KDI, og Ragnar Kristoffersen, KRUS, for deres verdifulle bidrag med innhenting og bearbeiding av mye av tallmaterialet som presenteres i dette kapitlet, og Sven-Erik Skotte for kommentarer om Barnekonvensjonen.

I denne boken brukes begrepene barn, mindreårige, unge, ungdom og unge voksne i ulike sammenhenger. Personer over 18 år omtales gjerne som unge voksne, men også som unge eller ungdom. Selv om de i hovedsak betraktes på lik linje med voksne i lovverket, anerkjennes det i velferdssektoren at 18–25-åringene utgjør en sårbar gruppe som trenger særskilte tiltak. I justissektoren er det nytt å se unge voksne som en særskilt gruppe, og kriminalomsorgens fagstrategi om unge domfelte og innsatte i alderen 18–24 år, lansert i 2021, fremmer egne hensyn for denne gruppen (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2021).

Ungdomskriminalitet

Ungdomskriminalitet er lovbrudd begått av personer under myndighetsalder, det vil si 18 år. Den registrerte ungdomskriminaliteten refererer til de lovbruddene som er rapportert til og registrert av politiet. Statistikken gir et bilde av omfanget av kriminalitet i denne aldersgruppen. Som vi skal komme tilbake til, er det imidlertid viktig å være klar over at ikke all ungdomskriminalitet blir oppdaget og rapportert. Den registrerte kriminaliteten representerer derfor bare en del av det totale bildet. Endringer i hva som er kriminalisert – det vil si hvilke handlinger som er belagt med straff – har naturligvis også stor betydning for hva som registreres av ungdomskriminalitet. Samfunnets normer og lover utvikler seg og endres over tid, og det kan føre til enten en økning eller en reduksjon i registrerte lovbrudd. Disse endringene påvirker hva som blir oppfattet som kriminell atferd, og dermed hva som faktisk blir rapportert og registrert som ungdomskriminalitet. Enkelte typer atferd som tidligere ikke ble ansett som lovbrudd, kan bli kriminalisert som følge av endringer i samfunnet. For eksempel har søkelys på nettkriminalitet økt, og dermed har nye typer lovbrudd som nettmobbing og spredning av bilder uten samtykke blitt mer synlige i kriminalstatistikkene om ungdom. Nye teknologier og sosiale medier har også skapt nye arenaer for kriminalitet blant ungdom. Dette omfatter handlinger som tidligere ikke ble definert som lovbrudd i lovverket, som ulovlig deling av intime bilder, identitetstyveri på nettet eller trakassering via digitale plattformer. Områdesatsninger hos politiet og prioriteringer kan også føre til flere registrerte lovbrudd i bestemte kategorier, som for eksempel økt innsats mot narkotika.

Ungdomskriminalitet blir av flere grunner ofte sett som særlig bekymringsfylt. Det er i ungdomstiden at flest kommer i befatning med kriminalitet, både som gjerningspersoner og som ofre. Denne livsfasen anses som

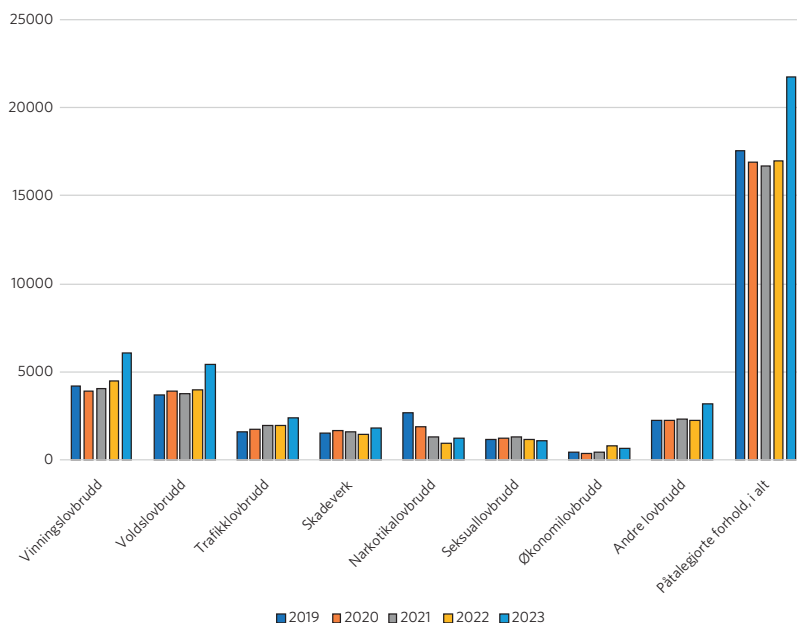
avgjørende for ungdommens personlige, sosiale og moralske utvikling, og kriminalitet i denne livsfasen kan tolkes som et faresignal for samfunnets fremtidige trygghet og stabilitet.

Ungdom antas å være bærere av nye holdninger, og påvirkning fra jevnaldrende er særlig sterk i denne perioden. Gjengkriminalitet ses som spesielt samfunnstruende, særlig i utsatte nabolag hvor den kan skape utrygghet og forsterke negative sosiale mønstre (Meld. St. 34 (2020–2021)). Kriminalitet i ungdomstiden kan være et tidlig tegn på et atferdsmønster som kan utvikle seg til en langvarig kriminell karriere, med fare for varig utenforskap og marginalisering. Gjengangere begynner gjerne tidligere med lovbrudd enn andre lovbytere. Å gripe inn tidlig og beskytte unge mot å falle inn i slike mønstre er dermed et viktig kriminalpolitisk mål (jf. Prop. 139 (2022–2023), s. 10) for å hindre langsiktige konsekvenser for den enkelte og samfunnet. Kriminalitet forekommer vesentlig hyppigere i sen ungdomstid og i tidlig voksen alder. Kurven for kriminalitet fordelt etter alder viser en markant økning i ungdomstiden med en topp rundt 20-årsalderen, før den gradvis avtar gjennom voksenlivet. Dette mønsteret er gjenkjennbart i de fleste land og kulturer (Hirschi & Gottfredson, 1983).

Niels Christie beskrev i 1975 noen sentrale kjennetegn ved lovbytere som i stor grad fortsatt er relevante i dag: «De er menn, de er unge, de er skoletapere, de bor i byer, de er sosiale tapere» (Christie, 1982 [1975], s. 93). Selv om levekårene har bedret seg betydelig siden den gang, er kriminalitet fortsatt ofte knyttet til fattigdomsproblematikk (se Martinsen, kapittel 5). Barn og unge som begår lovbrudd, vokser ofte opp under vanskeligere forhold enn sine jevnaldrende, de har oftere vært i kontakt med barnevernet, og foreldrene deres har i gjennomsnitt lavere utdanning og inntekt, mottar hyppigere trygdeytelser og har oftere selv vært dømt for kriminalitet (se Lundeberg, Radlick og Milivint, kapittel 4; Bhuller & Røgeberg, 2022). Barn og unge som blir siktet for lovbrudd, er også overrepresentert blant dem med de svakeste skoleresultatene målt i grunnskolepoeng, og en større andel er født i utlandet av utenlandske foreldre. Blant dem som begår flere lovbrudd (dvs. siktes minst to ganger i alderen 15–24 år) og blant dem som idømmes ungdomsstraff og ubetinget fengsel, er disse risikofaktorene overrepresentert (Politiet, 2022). Som vi skal komme tilbake til senere i kapittelet er måten vi straffer unge på av betydning for tilbakefall. Tidlig kriminalitet og fengsels erfaring har en særlig negativ innvirkning på unge.

Utviklingstrekk i ungdomskriminalitet

I Norge har ungdomskriminaliteten vært lav, også i internasjonal sammenheng, og den har holdt seg relativt stabil over tid. Imidlertid har det de siste årene vært en viss økning blant de yngste ungdommene. Figuren under viser antall påtalte forhold med mistenkte, siktede eller domfelte personer under 18 år fra 2019 til 2023. Forholdene er gruppert etter type lovbrudd, som vinningslovbrudd, voldslovbrudd, trafikklovbrudd osv.

Figur 1. Oversikt over antall påtalte forhold med mistenkte, siktede eller domfelte personer under 18 år fra 2019 til 2023 på landsbasis

Kilde: Straffesaksregisteret. Tallene beskriver antallet påtaleavgjorte forhold som er avgjort i løpet av statistikkåret. I en enkel straffesak/anmeldelse kan det være registrert flere gjerningspersoner, og hver gjerningsperson i en straffesak blir registrert som et selvstendig forhold. Antallet forhold vil derfor som regel være større enn antallet anmeldelser/lovbrudd.

Figur 1 viser en generelt oppadgående trend i påtaleavgjorte lovbrudd blant personer under 18 år fra 2021 til 2023. Den prosentvise økningen fra 2022 til 2023 er omtrent 28 prosent, fra 16974 i 2022 til 21770 i 2023. Økningen er særlig fremtredende innen vinningskriminalitet, voldslovbrudd og trafikklovbrudd. De mindre alvorlige lovbruddene – som mindre tyveri, kroppskrenkelse og trusler – utgjør det største volumet og står for rundt 40 prosent av den totale økningen i saker med unge under 18 år i 2023 (Politidirektoratet og riksadvokaten, 2024, s. 48–50). Flertallet av

de registrerte lovbruddene begås av ungdommer som kun har ett registrert forhold i løpet av året. En liten gruppe unge står imidlertid for en uforholdsmessig stor andel av lovbruddene: Omtrent 200 mindreårige er mistenkt, siktet eller domfelt for ti eller flere lovbrudd.

Vinningslovbrudd, som tyveri og innbrudd, har hatt en markant økning i påtaleavgjorte saker fra 2022 til 2023, med antallet saker økende fra 4 512 til 6 079. Voldslovbrudd følger en tilsvarende oppadgående trend, fra 3 959 tilfeller i 2022 til 5 435 i 2023. Straffesaksstatistikken viser også et høyere nivå av alvorlig vold blant unge under 18 år, totalt 330 saker med kroppsskade og grov kroppsskade ble påtaleavgjort mot barn, en betydelig økning fra fireårs-gjennomsnittet på 250 saker i perioden 2019–2022 (Politidirektoratet og riksadvokaten, 2024, s. 49). I disse voldssakene er det ofte brukt kniv eller andre våpen, og en vesentlig andel er begått i fellesskap, der ofrene ofte er jevnaldrende. Denne utviklingen tyder på en generell økning i ungdomsrelatert vold, som kan være knyttet til gjengrelaterte konflikter i ungdomsmiljøer, psykiske utfordringer etter pandemien, eller rusbruk. Mange av dem som ender opp i fengsel, bringer med seg ferdigheter og erfaringer fra ungdomstiden preget av tilknytning til ungdomsgjenger i urbane områder, der vold og trusler ofte blir sett på som en normal del av konflikthåndteringen (Politiet, 2023, s. 16). Disse unge kan ha erfaringer fra gatekulturelle normer i egne bydeler med ulike modeller for konfliktløsning og rettsoppfatninger, samt en form for «gatekapital» og «toleransevinduer» der ulike former for vold i større grad aksepteres, herunder normalisering av disiplinerende vold (se Hammer & Lundeborg, kapittel 10 og Gjøen & Fransson, kapittel 11).

Når det gjelder trafikklovbrudd, har det vært en jevn økning gjennom perioden, med en særlig oppgang i 2023, hvor antallet økte til 2 359. Dette kan indikere flere tilfeller av ruspåvirket kjøring, manglende førerkort eller andre trafikkforseelser som har sammenheng med en større tilgjengelighet av kjøretøy, som elsparkesykler, som har økt sannsynligheten for at de yngste begår trafikkrelaterte lovbrudd.

Skadeverk, som omfatter hærverk og ødeleggelse av eiendom, har også økt i 2023, med en stigning fra 1 430 i 2022 til 1 773. Dette kan tyde på at mindreårige i større grad begår handlinger som skader offentlig eller privat eiendom og/eller at disse områdene i større grad er overvåket. Opphør av koronarestriksjoner kan antageligvis ha en innvirkning, samtidig som at skadeverk kan være et uttrykk for frustrasjon og manglende sosial tilknytning.

Narkotikalovbrudd har derimot vist en nedadgående trend fra 2019, da det ble registrert 2 655 saker, til et bunnivå på 1 330 i 2021. I 2023 ser vi imidlertid en liten økning fra året før, til 1 224 saker. Denne nedgangen

kan antakelig delvis forklares med politiets endrede prioriteringer og innsats i tråd med Riksadvokatens påtaleinstruks, som vektlegger å unngå uforholdsmessig bruk av stopp, sjekk og ransaking (Riksadvokaten, 2022). Politiet har inngitt langt færre anmeldelser for mindre alvorlig narkotikalovbrudd etter legemiddeloven de senere år, som gjelder befatning med illegale rusmidler til personlig bruk (Politidirektoratet og riksadvokaten, 2024, s. 25). Økende prioritering av alvorligere kriminalitet kan også ha bidratt til lavere antall registrerte narkotikalovbrudd, ettersom politiet i større grad har omprioritert ressurser til mer alvorlige saker.

Tallene for seksuallovbrudd har vært nokså stabile, med en liten økning fra 2019 til 2023. Dette kan reflektere både en reell økning i seksuallovbrudd og et skjerpet søkelys på å avdekke og påtale slike saker i samfunnet, særlig gjennom økt oppmerksomhet om overgrep og digital deling av intime bilder blant unge.

Samlet sett indikerer disse utviklingstrekkene en økning i ungdomskriminalitet i Norge de siste to årene, særlig gjelder dette for vinning og vold.² Flere mulige årsaksfaktorer kan spille inn. Økt tilgjengelighet av teknologi og sosiale medier kan gi ungdom flere muligheter til å begå lovbrudd. Økonomiske eller sosiale endringer som påvirker ungdommens hverdag, som konsekvensene av pandemien, økende ulikhet eller mangel på aktivitetstilbud, kan også ha medvirket til økningen i visse typer kriminalitet. Samtidig kan styrket rettshåndhevelse og overvåking av ungdomsmiljøer også ha bidratt til at flere saker blir anmeldt og påtalt.

Perspektiver på ungdomskriminalitet

I kriminalpolitiske diskusjoner blir økninger i kriminalitet ofte fremstilt som dramatiske og skremmende utviklingstrekk, særlig når den registrerte kriminaliteten stiger fra ett år til et annet.³ Bekymringen er spesielt stor når det handler om barn under den kriminelle lavalder, som har stått sentralt i debatten i Norge i 2023–2024. Det advares mot det som fremstilles som «svenske tilstander», et begrep brukt for å beskrive en situasjon der kriminalitet, særlig knyttet til gjengvold, bruk av våpen og sosial uro, hevdes å ha eskalert til et nivå som utfordrer samfunnets trygghet og integrasjon. Likevel er det viktig

2 Se også <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rettsvesen/statistikk/anmeldte-lovbrudd-og-ofre/artikler/okningen-i-anmeldte-lovbrudd-fortsetter-i-2023>

3 https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/2BEJgq/alle-snakker-om-oekningen-i-ungdomsvold-men-hvor-stor-er-den-egentlig?fbclid=IwAR21Qa40kd8onyUR8CPw5TXU78MpnBXebIb8R_6CX07xl8YCUNQAvDgV97k_aem_AWsvt1MU9P4jLYShnB-KRp2bI8uyy4vvGztdlSUf0RdtwAg05ssEuhKNH UincmLRmRXmJ5DQWSqbrGIVYRyLOAK

å lese og bruke kriminalstatistikk med varsomhet, da slike beskrivelser ofte kan gi et forenklet eller skjevt bilde av virkeligheten. Politiets statistikk dekker kun anmeldte og registrerte saker. Dette har igjen sammenheng med hva som faktisk anmeldes, og hvordan politiet prioriterer sine innsatser og videre oppfølging og etterforskning. For eksempel er anmeldelser av narkotikalovbrudd, som primært initieres av politiet, tidligere blitt høyt prioritert, mens selvrapporderingsstudier tyder på at seksuallovbrudd anmeldes sjelden, og når de gjør det, blir sakene ofte henlagt (Dale et al., 2023; NOU 2024: 4). Politiblikket – basert på erfaringer om hva som oppfattes som avvikende, når og hvordan – former politiets selektive oppmerksomhet og risikobevissthet, noe som fører til mer målrettet overvåkning av bestemte personer, områder og situasjoner (Finstad, 2000). Omfang av anmeldelser varierer ut fra interne juridiske, teknologiske og organisatoriske forhold i straffesaksbehandlingen, for eksempel endrede rutiner for hvordan innmeldte hendelser registreres og klassifiseres som straffesak (Sætre et al., 2024, s 10). En økning i anmeldelser for bestemte lovbrudd kan være et resultat av økt overvåkning og innsats fra andre kontrollaktører enn politiet, som vektere. Mer medieoppmerksomhet øker bevisstheten om problemer og kan gjøre folk mer oppmerksomme og kontrollorienterte. Økte kontaktflater, som digitale muligheter for å melde saker inn, kan også senke terskelen for å ta kontakt med politiet. Endrede rettsoppfatninger i befolkningen og toleransegrenser, som for eksempel mindre aksept for vold, kan også øke tilbøyeligheten til å anmelde (Frøyland et al., 2022), mens en strengere tystekodeks blant unge kan virke motsatt. Samtidig kan filming av voldsepisoder og bildedeling via smarttelefoner føre til at flere kriminelle handlinger som vold og overgrep blir dokumentert og rapportert videre. Det er viktig å betrakte kriminalitetsutviklingen i et lengre tidsperspektiv. Nivået i 2023 er for eksempel markant lavere enn på slutten av 2000-tallet, særlig når man justerer for befolkningsvekst i perioden.

Endringer i lovverket om hva som defineres som straffbart, har også betydning. Voldtekt og vold er områder hvor flere handlinger nå har blitt definert som straffbare, samtidig som det har blitt innført straffeskjerpene endringer i lovverket (se Johnsen & Lundeberg, kapittel 15). På den annen side har narkotikalovgivning og påtalepraksis i en del tilfeller blitt myket opp, særlig for mindre alvorlige narkotikalovbrudd. Dette gjenspeiles i kriminalstatistikken, der registrerte saker om narkotika har gått ned, mens antallet registrerte volds- og voldtektssaker har økt.

Befolkningens inntrykk av kriminalitetsbildet er i stor grad mediopåvirket. Alvorlig kriminalitet blant unge får vanligvis større medieoppmerksomhet, særlig grove voldsepisoder. Når mediene fremstiller

det som om volden har eksplodert, er det viktig å beholde et nyansert perspektiv og se nærmere på tallene som ligger bak. Måten vi presenterer økningen på har betydning.⁴ For eksempel ble det registrert 22 tilfeller av kroppsskade blant barn under 15 år i 2017, mens tallet i 2023 var mer enn fordoblet, noe som tilsvarer en økning på over 100 prosent. Til tross for dette er det absolutte antallet faktisk relativt lavt. Selvrapporderingsstudier kan dessuten gi et utfyllende bilde av kriminaliteten blant unge. Ungdata, som kartlegger elever i videregående skole over tid, viser for eksempel at omfanget av fysisk vold blant jevnaldrende har holdt seg stabilt (Frøyland et al., 2023, s. 10), mens seksuell vold har økt markant.

Barn og unge i straffegjennomføring

Ifølge gjeldende straffelov anses barn under 15 år som strafferettslig utilregnelige og kan derfor ikke straffes for lovbrudd. Når et barn under 15 år har begått en straffbar handling, kan politiet imidlertid etterforske saken, innkalle barnet og foreldrene til en bekymringssamtale og/eller overføre saken til barnevernet for videre oppfølging (Barneombudet). Slike tiltak er ment å ivareta barnets beste og sikre en forebyggende tilnærming fremfor en straffereaksjon.

Når det gjelder mindreårige mellom 15 og 18 år som begår lovbrudd, har man i Norge valgt å etablere ulike særreaksjoner, med mål om å unngå fengsel. Reaksjonene på ungdomskriminalitet varierer fra uformelle bekymringssamtaler og advarsler via betinget eller ubetinget påtaleunndlatelse til mer strukturerte tiltak som ungdomskontrakter, ungdomsoppfølging, ungdomsstraff, samfunnsstraff og i de mest alvorlige tilfellene fengselsstraff. Disse tiltakene har varierende behandlingsrettede vilkår og inngrepsnivå (Sandøy & Hauge, 2019). Vi skal først gi en oversikt over straffestatistikken før vi går over til å beskrive innholdet i de ulike straffereaksjonene.

Mindreårige og unge voksne innsatte i fengsel

Selv om mindreårige ikke skal fengsles med mindre det er strengt nødvendig, og uansett ikke i ordinære fengsler, var dette likevel tilfellet for 23 mindreårige i 2023. Av alle 15–17-åringer som ble fengslet det året, satt 40 prosent i fengsel sammen med voksne, og ikke i ungdomsfengsler (se Skjærvø & Bukten, kapittel 3 og Fransson, Johnsen & Pape, kapittel 6). Slik fengsling av

---

4 Se også Lid, S. (2024): Er barn og unge blitt mer kriminelle enn før? – OsloMet

mindreårige har også vært hyppig de fire foregående årene. De fleste av disse ungdommene satt i varetekt, og normalt i forholdsvis kort tid. Av 27 varetektsfengslinger av unge under 18 i 2022 var det bare seks som utholdt varetekt lenger enn tre måneder, mens svært få sonet en dom (Kriminalomsorgen, 2022, s. 15). I perioden 2019–2023 var 96 prosent av de fengslede mindreårige innsatt i varetekt, der noen vil være siktet for svært alvorlige lovbrudd.

Som tabellen under viser, har bruken av varetekt økt mye i perioden 2022 til 2024. Antall varetektsinnsettelse har mer enn fordoblet seg i perioden, med en økning fra 27 i 2022 til 73 i 2024.

Tabell 1. Bruken av varetekt i perioden 2022–2024 for personer i alderen 15–18 år

År	Antall tilfeller
2022	27
2023	54
2024	73

Oversikten viser antall ganger mindreårige har blitt varetektsfengslet, og gjelder ikke unike personer, da noen kan ha vært varetektsfengslet flere ganger. Tallene er hentet fra kriminalomsorgen.

Blant unge voksne (18–25 år) er andelen varetektsfengslede også høy (52 prosent), men betydelig lavere enn for mindreårige. Flertallet av dem som fengsles blant både mindreårige og unge voksne, er menn (90 prosent), omtrent som kjønnsfordelingen i fengselsbefolkningen generelt (95 prosent).

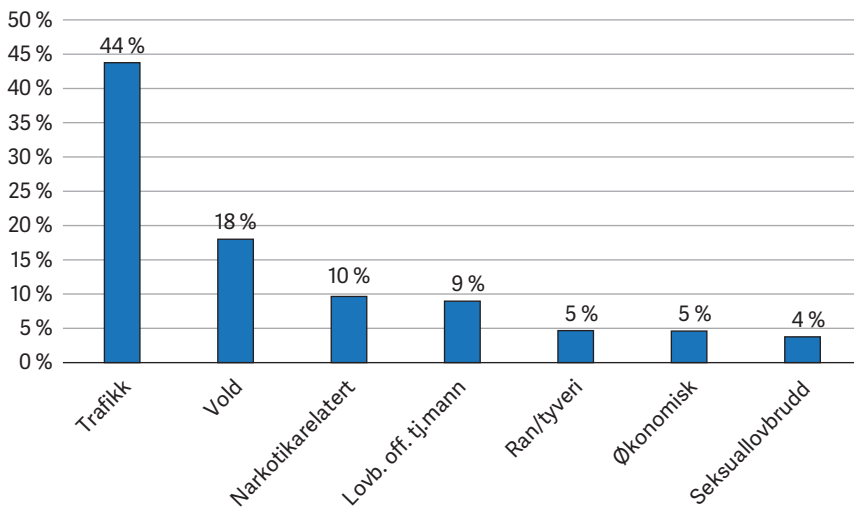
Tabell 2 viser at antallet innsettelse har økt fra 42 i 2019 til 78 i 2024, en økning på 85,7 prosent, noe som kan indikere en markant endring i kriminalitetsmønstre, rettspraksis eller bruk av fengsling for mindreårige.

Tabell 2. Oversikt over innsettelse av mindreårige (15–17 år) i perioden 2019–2024 fordelt på ungdomsenhet, fengsel, varetekt og dom

År	Ungdomsenhet	Fengsel	Varetekt	Dom	Totalt
2024	23	55	73	5	78
2023	35	23	54	4	58
2022	22	7	27	2	29
2021	24	4	24	4	28
2020	13	20	31	2	33
2019	16	26	42	2	42

Tall hentet fra kriminalomsorgens journalsystem KOMPIS.

Blant alle typer straffegjennomføringer som kriminalomsorgen iverksatte i 2023 for personer under 25 år, utgjorde ulike veitrafikkrelaterte lovbrudd 44 prosent. Disse sakene innbefatter brudd på veitrafikkloven og ruspåvirket kjøring. Vold, det vil si kroppsskade og kroppskrenkelser, stod for 18 prosent av sakene. Narkotikarelaterte lovbrudd utgjorde 10 prosent, mens lovbrudd mot offentlig tjenestemann utgjorde 9 prosent. Ran og tyveri, seksuallovbrudd og økonomisk kriminalitet utgjorde henholdsvis 5, 5 og 4 prosent. Totalt representerte disse kategoriene 93 prosent av alle iverksatte saker i 2023.

Figur 2. Fordeling iverksatte saker personer under 25 år. Hovedlovbruddskategori. 2020. Prosent

Tabell 3 viser antall innsettelse av unge voksne (18–25 år) i perioden 2019–2023, fordelt på fengslingsstatus.⁵ Totalt sett indikerer tallene en reduksjon i antall innsettelse blant unge voksne over disse fem årene, fra 1 100 i 2019 til 971 i 2023. Andelen varetektsfengslinger har variert noe mer, men har i hele perioden vært høyere enn soning av dommer, i gjennomsnitt 52 prosent.

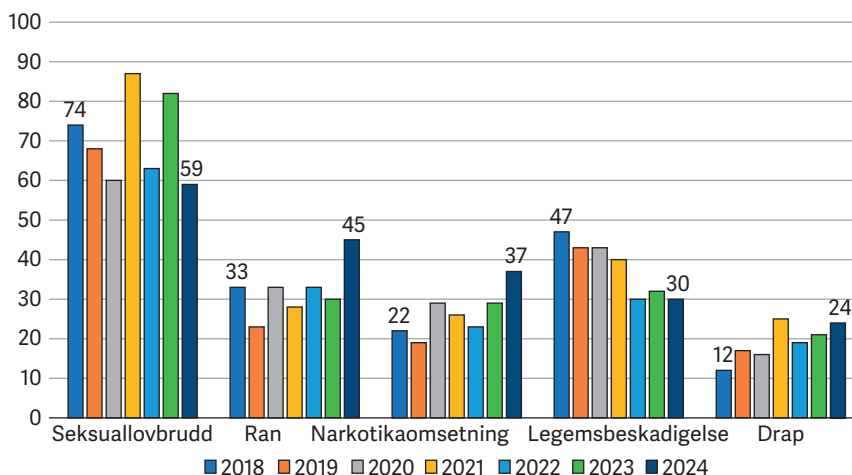
⁵ Tallene som er presentert i figur 3, 4, 5, 6 og 7, samt tabell 3 og 4 er innhentet fra kriminalomsorgens informasjonssystem KOMPIS og bearbeidet av Espen Michaelsen.

Tabell 3. Oversikt over innsettelse av unge voksne (18–25 år) fordelt på varetekt og dom i perioden 2019–2023

År	Varetekt	Dom	Annet	Totalt
2023	561	409	1	971
2022	459	431	10	900
2021	379	523	9	911
2020	487	421	12	920
2019	592	490	18	1 100

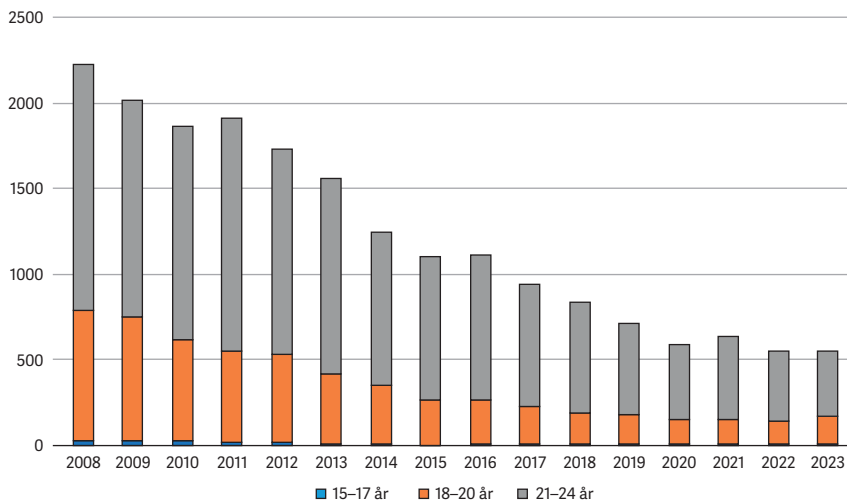
Tall hentet fra kriminalomsorgens journalsystem KOMPIS.

Figur 3 viser at sammenlignet med tidligere år har det i 2024 vært en økning i antall domfelte for ran og narkotikaomsetning.

Figur 3. Fordeling domfelte i fengsel per lovbruddskategori, 2018–1. oktober 2024. Absolutte tall

Figur 4 under viser utviklingen i antall nyinnsettelse på dom og overføringer fra varetekt til dom for personer under 25 år fra 2008 til 2024. I 2024 ble det iverksatt omtrent 550 ubetingede dommer for denne aldersgruppen, en nedgang på rundt 1 700 siden 2008. Antallet har holdt seg stabilt siden 2020. I år 2024 var det 10 innsettelse i fengsel av personer som var under 18 år ved innsettelsen. I gjennomsnitt har denne gruppen utgjort sju personer de siste 10 årene.

Figur 4. Nyinnsettelser og overføringer fra varetekt til dom i perioden 2008–2023. Personer under 25 år. Absolutte tall

Mindreårige og unge voksne i straffegjennomføring i samfunnet

Tabell 4 under gir en oversikt over antallet mindreårige (15–18 år) som gjennomfører straff i samfunnet, fordelt straffetypene elektronisk kontroll (EK), program mot ruspåvirket kjøring (RK) og samfunnsstraff (SMS). Selv om loven åpner opp for at Narkotikaprogram med domstolskontroll (ND) også kan tilbys personer under 18 år,⁶ har ingen mindreårige domfelte benyttet seg av denne ordningen frem til 2023.

Tabell 4. Oversikt over antall mindreårige som gjennomfører straff i samfunnet

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
EK	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2
RK	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
SMS	251	271	196	155	141	79	81	53	30	40	46	48	59	59	47	33
Totalt	251	271	196	155	141	79	81	53	30	40	46	48	59	59	48	35

Tall hentet fra kriminalomsorgens journalsystem KOMPIS.

Det mest slående ved denne oversikten er at bruken av samfunnsstraff (SMS) har gått betydelig ned, særlig etter at ungdomsstraff og

⁶ Se Forskrift om narkotikaprogram med domstolskontroll – Lovdata

ungdomsoppfølging ble introdusert som en egen straffereaksjon for unge lovbrøyttere i 2014. Dette kan tyde på at ungdomsstraff i økende grad blir valgt som et alternativ til samfunnsstraff, med mål om å tilby en mer skreddersydd og tett oppfølging som er bedre tilpasset unge lovbrøytteres behov og situasjon (se tabell 5 for tall om bruk av ungdomsreaksjonene). Frem til 2023 har svært få fått tilbud om straffegjennomføring med elektronisk kontroll. Imidlertid forventes bruken av elektronisk kontroll å øke som følge av lovendringer som utvider adgangen til ordningen, økt tillatt domslengde og gjennomføringstid, samt innføring av nye teknologiske virkemidler (Justis- og Beredskapsdepartementet, 2024). I tillegg er det lagt til rette for en bredere anvendelse av digitale kontrolltiltak ved andre straffereaksjoner rettet mot unge, som oppholdsforbud og varetektssurrogat.⁷

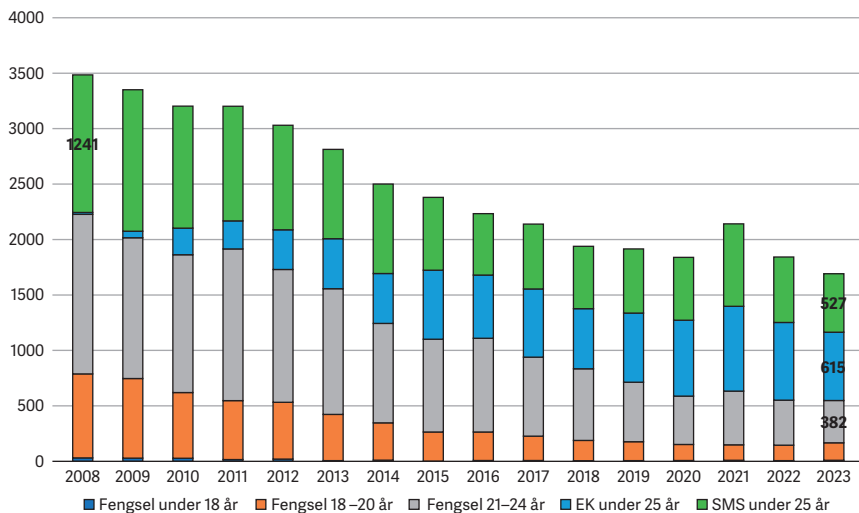
Figur 6 og 7 viser at når det gjelder unge domfelte mellom 18 og 25 år har antallet iverksatte saker i samfunnet ligget stabilt i perioden 2008–2023. Til enhver tid gjennomfører rundt 400 personer under 25 år straff i samfunnet. Dette omfatter tiltak som samfunnsstraff, elektronisk kontroll, program mot ruspåvirket kjøring og narkotikaprogram med domstolskontroll. Elektronisk kontroll (EK) og samfunnsstraff (SMS) utgjør det store flertallet, med omtrent 97 prosent av sakene. I 2023 ble det totalt iverksatt 1 305 slike straffesaker for personer under 25 år.

I 2008 ble elektronisk kontroll (EK) innført som straffegjennomføringsform i Norge, og ble et landsdekkende tilbud i 2014. Mellom 2008 og 2014 vokste antallet iverksatte saker med elektronisk kontroll jevnt, samtidig som antallet iverksatte saker på samfunnstjeneste hadde tilsvarende nedgang. Elektronisk kontroll har siden 2014 vært jevnstor med samfunnsstraff.

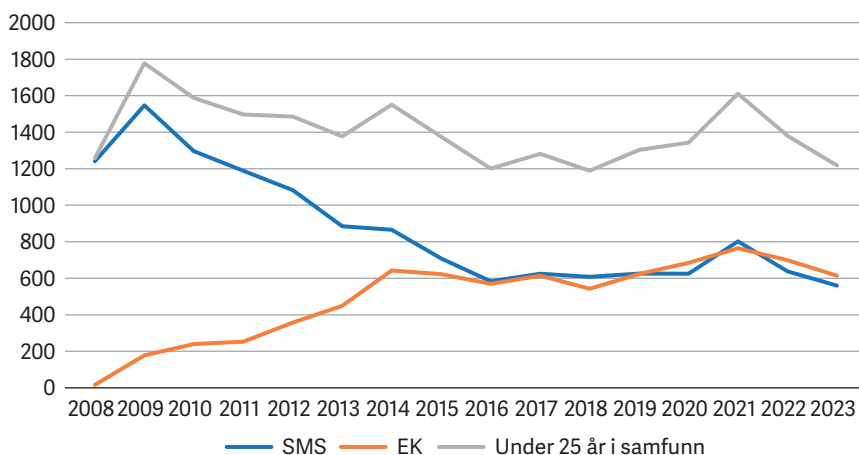
Samlet viser tallene at det totalt sett er nedgang i antallet unge voksne som påbegynner gjennomføring av straff i kriminalomsorgen, og det er størst nedgang i antall unge voksne som gjennomfører straff i fengsel. Antallet som gjennomfører straff i samfunnet, er stabilt, men andelen som gjennomfører med elektronisk kontroll har økt på bekostning av andelen som gjennomfører samfunnsstraffen. Fordeling av straffereaksjon i samfunnet blant personer under 25 år i 2023 viser at 50 prosent gjennomfører med elektronisk kontroll, 46 prosent gjennomfører samfunnsstraff, og 3 prosent deltar i program mot ruspåvirket kjøring.

---

7 Se Retningslinje-Ungdomsstraff-med-domstolfastsatte-oppholds-og-kontaktrestriksjoner-med-eller-uten-elektronisk-kontroll.pdf

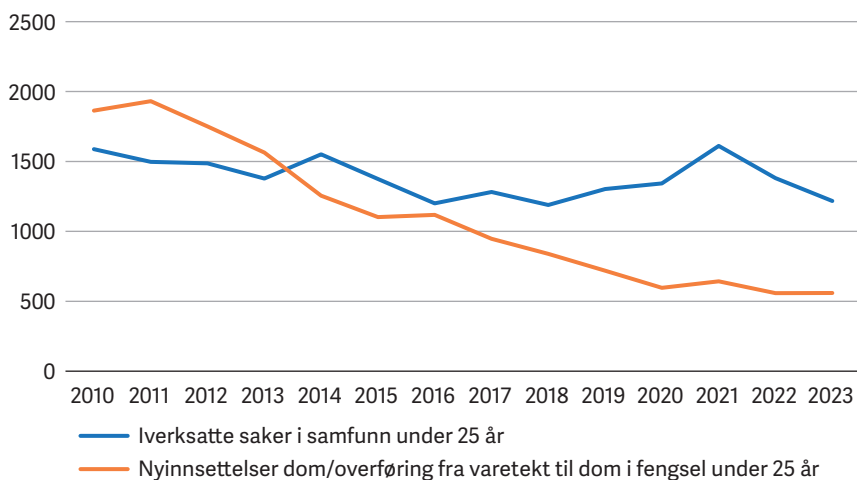
Figur 5. Iverksatte dommer i fengsel og samfunn blant unge under 25 år i perioden 2008–2023. Absolutte tall

Figur 6. Utvikling i antall iverksatte saker for personer under 25 år. Utvalgte straffegjennomføringsreformer og totalt i perioden 2008–2023. Absolutte tall

Figur 7 viser en relativt stabil utvikling i antall iverksatte dommer i samfunnet for personer under 25 år, med en svak økning frem til 2021, etterfulgt av en nedgang. Generelt ser vi en nedadgående trend i begge reaksjonstyper. Samfunnsstraffer har en mer variabel utvikling, med topp rundt 2021 og fall mot 2023. Når det gjelder nyinnsettelse i fengsel for unge under 25

år, har det vært en jevn nedgang, spesielt etter 2016, med stabilisering på et lavere nivå fra 2019. Denne reduksjonen gjelder også for ungdom under 18 år. Samtidig har det vært en økning i innsettelse ved ungdomsenhetene (se Fransson, Johnsen & Pape, kapittel 6).

Figur 7. Iverksatte dommer i samfunn og fengsel for domfelte under 25 år

Bruk av ungdomsstraff og ungdomsoppfølging overfor mindreårige

Tabell 5 gir en oversikt over bruken av ungdomsoppfølging og ungdomsstraff siden disse reaksjonsformene ble innført i 2014. Mens ungdomsoppfølging har etablert seg som en vanlig reaksjonsform, har bruken av ungdomsstraff vist større variasjon. I 2023 ble det igangsatt 59 ungdomsstraffsaker, en nedgang på 20 prosent fra året før. De tre største sakskategoriene for ungdomsstraff var vold, ran og seksuallovbrudd, og det samme året ble det gitt ungdomsoppfølging i 464 saker (Konfliktrådet, 2023, s. 25).

Tabell 5. Ungdomsoppfølging og ungdomsstraff i perioden 2014–2023

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ungdomsoppfølging	76	247	310	360	480	483	456	439	455	464
Ungdomsstraff	16	31	59	35	54	70	61	79	73	59

Kilde: Konfliktrådet, 2023

Ungdommer som idømmes ungdomsstraff, har ofte begått flere lovbrudd, med et gjennomsnitt på 2,8 lovbrudd per person. I 2022 var de største saks-typerne for ungdomsstraff vold (23 prosent, hovedsakelig kroppskrenkelse og kroppsskade), seksuallovbrudd (20 prosent, hovedsakelig voldtekt og seksuelt krenkende atferd/handling) og ran (10 prosent) (Helsedirektoratet et al., 2023). Gjennomsnittlig varighet for ungdomsstraff i 2022 var ett år og fire måneder, med variasjoner fra seks måneder til tre år.

Voldssaker har utgjort en økende andel av sakene i konfliktrådet, fra 475 saker i 2021 til 578 i 2023, noe som tilsvarer 30 prosent av alle saker i 2023 (Konfliktrådet, 2023, s. 13).

For ungdomsoppfølging var de største sakskategoriene vold, trafikkfor-seelser og vinningskriminalitet. Det har også vært en markant nedgang i narkotikasaker knyttet til bruk og besittelse, fra 99 saker i 2021 til 32 i 2023, samtidig som trafikkrelaterte lovbrudd og saker med skytevåpen og kniver har økt. Voldssaker har samlet sett økt, spesielt når det gjelder mer alvorlige tilfeller som grov kroppskrenkelse.

En betydelig andel av de unge som gjennomfører ungdomsreaksjoner, er selv registrert som fornærmede i andre anmeldte saker (Nøkleberg et al., 2022). I 2021 bodde totalt 111 ungdommer på barnevernsinstitusjon under straffegjennomføring, noe som utgjør omtrent en femtedel av ungdomssa-kene konfliktrådene mottok dette året (Helsedirektoratet et al., 2023, s. 10).

I 2023 gjennomførte 53 prosent av ungdommene som fullførte ungdomsstraff eller ungdomsoppfølging, en gjenopprettende prosess med direkte fornærmede eller andre berørte av lovbruddet. Totalt fullførte 80 prosent av ungdommene i samtlige avsluttede saker i 2023, mens 25 prosent hadde tilbakefall det første året (Konfliktrådet, 2023, s. 19). Tolv prosent av ungdommene, tilsvarende 67 personer, fullførte ikke straffereaksjonene på grunn av vilkårsbrudd og/eller nye lovbrudd (Konfliktrådet, 2023, s. 27).

Tilbakefall hos unge løslatte

Tilbakefall kan måles på ulike måter, og valg av definisjon og populasjon kan gi svært ulike resultater (Andersen & Skardhamar, 2014). Tallene som presenteres her, er avgrenset til tilbakefall definert som første nye gjer-ningsdato som resulterer i en dom etter løslatelse med straffegjennom-føring i kriminalomsorgen.⁸ Ungdomsstraff og andre reaksjoner utenfor

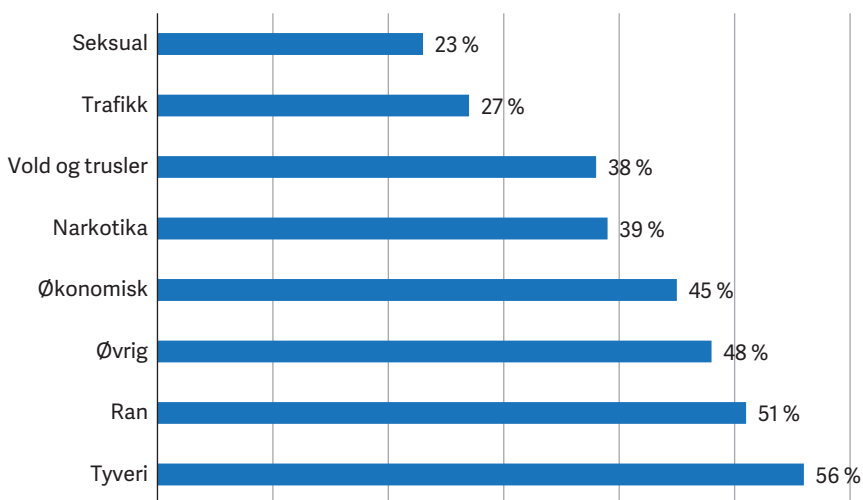
---

⁸ Tallene for tilbakefall er innhentet og bearbeidet av Ragnar Kristoffersen ved KRUS, basert på kriminal-omsorgens etatsregister KOMPIS.

kriminalomsorgen samt betingede dommer og bøter er ikke inkludert. Tilbakefallsraten ville vært høyere hvis disse reaksjonene var medregnet.

Tilbakefallstallene viser at raten er høyest blant personer mellom 18 og 20 år, hvor 42 prosent begår ny kriminalitet innen fem år (Kristoffersen, 2023). Deretter avtar tilbakefallet gradvis i de eldre aldersgruppene, helt ned til seks prosent for personer over 60 år. Unge skiller seg fra eldre aldersgrupper ikke bare i tilbakefallsprosent, men også i hvor raskt de begår nye lovbrudd etter løslatelsen. I aldersgruppen 18–20 år skjer 95 prosent av tilbakefallene som er målt over fem år, allerede innen de første to årene etter løslatelse.

Tilbakefallet varierer imidlertid etter type lovbrudd. Figuren nedenfor viser tilbakefallet for løslatte i alderen 17–25 år innen fem år etter løslatelsen, fordelt etter hovedlovbrudd i den dommen de ble løslatt fra.⁹ Noen lovbruddsgrupper har få tilfeller, så tilbakefallsprosentene bør tolkes med forsiktighet. Tyveri- og ransdømte har høyt tilbakefall i begge aldersgruppene. Over halvparten er registrert med tilbakefall, bortsett fra ransdømte i aldersgruppen 21–25, hvor litt under halvparten begår nye lovbrudd. Volds- og narkotikadømte i aldersgruppen 18–20 har også høye tilbakefallsrater, med tilbakefall hos litt under halvparten av de løslatte.

Figur 8. Tilbakefall innen fem år fordelt etter hovedlovbrudd hos unge løslatte i perioden 2015–2018. Prosent

⁹ For nærmere redegjørelse av tilbakefall, se Kristoffersen (2023) «Tilbakefall hos løslatte fra fengsel 2010–2018», som er tilgjengelig i KRUS' vitenarkiv CORA (<https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/handle/11250/3082627>).

Tilbakefallet er betydelig høyere blant dem som har sonet før. Gruppen som har vært i fengsel før, kan defineres som gjengangere. Tabell 6 under viser tilbakefallet innen fem år for aldersgruppene 18–20 år og 21–25 år fordelt etter om de har hatt tidligere fengselssoning. Tilbakefallet er på 78 prosent blant dem i aldersgruppen 18–20 år som har hatt tidligere fengselssoning før løslatelsen, hvilket er mer enn dobbelt så høyt som blant dem uten tidligere fengsels erfaring (39 prosent). Merk likevel at det er få løslatte i denne undergruppen. For aldersgruppen 21–25 år er tilbakefallet 81 prosent høyere blant personer med tidligere fengsels erfaring enn blant dem uten.

Tabell 6. Tilbakefall blant unge løslatte i perioden 2015–2018 med eller uten tidligere fengselssoning

Aldersgruppe	Tidligere soning	Tilbakefall innen fem år	N	%
18–20 år	Nei	Ja	117	39
		Nei	184	61
		Sum	301	100
	Ja	Ja	21	78
		Nei	6	22
		Sum	27	100
21–25 år	Nei	Ja	351	30
		Nei	810	70
		Sum	1161	100
	Ja	Ja	274	55
		Nei	227	45
		Sum	501	100

En sammenligning av tilbakefall innen fem år mellom to grupper unge lovbrøyttere – de som ble løslatt etter fengselsstraff på inntil ett år, og de som ble dømt til samfunnsstraff i perioden 2015–2017 – viser tydelige forskjeller. Som presentert i tabell 7, hadde 38 prosent av de som sonet fengselsstraff tilbakefall, mens tilbakefallsraten blant dem som mottok samfunnsstraff var betydelig lavere, med 23 prosent.

Tabell 7. Tilbakefall innen fem år hos løslatte og dømte til samfunnsstraff under 25 år i perioden 2015–2017

	Løslatte		Samfunnsstraff	
	N	%	N	%
Med tilbakefall	532	38 %	377	23 %
Uten tilbakefall	882	62 %	1 229	77 %
	1 414	100 %	1 606	100 %

I sammenligningen må det imidlertid tas forbehold om at gruppene har ulik risikoprofil for ny kriminalitet. Blant de løslatte har 24 prosent tidligere sonet i fengsel, noe som er en sterk prediktor for tilbakefall. Det er også flere tyveridømte blant de løslatte, en gruppe med høy tilbakefallsrisiko. Til tross for begrensningene tyder analysen på at samfunnsstraff er forbundet med lavere tilbakefall sammenlignet med løslatelse fra fengsel for unge lovbytere under 25 år.

Samlet viser funnene at tidligere fengsels erfaring er en sterk prediktor for tilbakefall, særlig blant unge voksne. Risikoen for tilbakefall er høyest blant personer med tidligere fengsels soning, og forskjellen er mest markant hos de yngste (18–20 år), noe som tyder på at tidlig kriminalitet og fengsels erfaring har en særlig negativ innvirkning på unge. At tilbakefallsraten er høyere blant personer som har sonet tidligere, kan tyde på at fengselsstraff i seg selv ikke effektivt reduserer risikoen for fremtidig kriminalitet. Tvert imot kan fengsel i noen tilfeller ha skadelige virkninger ved å styrke kriminelle nettverk, svekke prososiale relasjoner og bidra til marginalisering. Dette kan også være et resultat av manglende rehabiliteringstiltak rettet mot unge, utilstrekkelig støtte etter løslatelse eller utfordringer knyttet til reintegrering i samfunnet (se Martinsen, kapittel 5 og Grimsgaard, kapittel 7). Som tidligere diskutert viser forskning at barn og unge som begår lovbrudd, ofte står overfor komplekse utfordringer og bringer med seg flere problemer inn i fengselet, blant annet tilknytning til gjengkriminelle nettverk. For unge voksne, som befinner seg i en sårbar utviklingsfase, er det spesielt viktig med målrettede tiltak for å håndtere risikofaktorer og behov hos kriminalitetsutsatte. Dette krever en forsterket, alderstilpasset oppfølging basert på en tverrfaglig tilnærming. Alternativer til fengsel kan være hensiktsmessig for mange fordi det gir mindre risiko for tilbakefall.

Særlige prinsipper om ivaretagelse av barn og unge og medvirkning i strafferettskjeden

FNs barnekonvensjon

Strafferettskjeden reguleres av både nasjonal og internasjonal lovgivning. Den nasjonale lovgivningen omfatter blant annet straffeloven, straffeprosessloven, straffegjennomføringsloven og konfliktrådsloven (Storvik, 2020). Innenfor disse lovene finnes det spesifikke reguleringer og retningslinjer for håndtering av saker som involverer barn og unge, som vi vil gå nærmere

inn på i de kommende avsnittene om strafferettskjedene. Strafferettskjedene er imidlertid også underlagt internasjonale lover og forpliktelser, som FNs barnekonvensjon og de europeiske fengselsreglene (Europarådet, 2006). FNs barnekonvensjon ble i 2003 inkorporert i norsk rett gjennom menneskerettsloven § 2 fjerde ledd. Ved eventuell motstrid mellom norsk lov og barnekonvensjonen skal barnekonvensjonen ha forrang. Dette innebærer at alle som fatter beslutninger som berører barn, har en forpliktelse til å sikre at barnets beste alltid blir tatt tilstrekkelig hensyn til.

I barnekonvensjonens artikkel 3 er prinsippet om *barnets beste* fremhevet som et grunnleggende hensyn i alle beslutninger som påvirker barn, enten de tas av offentlige eller private velferdsorganisasjoner, domstoler, administrative myndigheter eller lovgivende organer. Dette prinsippet hviler på en erkjennelse av at barn utgjør en sårbar gruppe, ettersom de ennå ikke er fullt utviklet fysisk eller mentalt. Staten har derfor et overordnet ansvar for å sikre at barn gis nødvendig beskyttelse og omsorg for å ivareta deres utvikling og velferd. Myndigheter og institusjoner som har ansvaret for barns omsorg eller beskyttelse, skal rette seg etter de standarder som er fastsatt av kompetente myndigheter, særlig med hensyn til sikkerhet, helse, bemanning, personalets kvalifikasjoner samt kvalifisert tilsyn.

Barnekonvensjonens artikkel 37 bokstav a etablerer et klart *forbud mot tortur og annen grusom eller umenneskelig behandling av barn*. Vernet får særlig betydning ved at det stilles strengere krav til begrunnelse for og bruk av isolasjon, tvangsmidler og kontrolltiltak overfor barn i fengsel, ettersom slike tiltak er skadelig for barns utvikling og kan ha langvarige konsekvenser (Mæhlumshagen & Storvik 2024, s. 265–267).

I artikkel 37 bokstav b understrekes det at barn ikke skal berøves friheten vilkårlig, og at fengsling kun skal benyttes som en siste utvei og i kortest mulig tidsrom. Den forbyr også dødsstraff og livsvarig fengsel uten mulighet for løslatelse for personer under 18 år. Norge har på enkelte punkter utfordret dette prinsippet, blant annet ved bruk av forvaring for unge lovbrøyttere, noe som kan være i strid med konvensjonens krav (Dullum et al., 2022).

Barnekonvensjonens artikkel 37 bokstav c fastsetter at frihetsberøvede barn skal behandles med respekt for deres verdighet og aldersspesifikke behov. Barn har rett til å opprettholde kontakt med familien under frihetsberøvelsen. Artikkelen presiserer at barn som hovedregel ikke skal sitte i fengsel med voksne, for å unngå negativ påvirkning fra voksne innsatte.

Unntaksvis kan barn sone med voksne, men kun dersom det etter en konkret vurdering anses å være til barnets beste.

I tråd med barnekonvensjonens artikkel 40 har barn som står overfor strafferettslige reaksjoner, rett til en behandling som ivaretar deres verdighet og styrker respekten for menneskerettigheter. Prosessen skal være tilpasset barnets alder og modenhet, fremme barnets rehabilitering og reintegrering i samfunnet og legge til rette for at barnet kan ha en konstruktiv rolle i samfunnet etter fullført straffereaksjon.

Artikkel 40 oppfordrer til bruk av alternative tiltak fremfor fengsling når det gjelder barn, herunder omsorgs- og veiledningsprogrammer samt utdanningstiltak. Disse alternativene skal bidra til barnets utvikling og sosiale reintegrering og være tilpasset alvorlighetsgraden av lovbruddet. I Norge utfordres disse prinsippene tidvis, blant annet ved varetektsfengsling av mindreårige, noe som kan stride mot konvensjonens mål om å begrense bruken av frihetsberøvelse.

Mindreåriges rett til medvirkning

Barns rett til medvirkning og til å bli hørt er forankret i FNs barnekonvensjon, artikkel 12 nr. 2 (Barnekonvensjonen, 1989), og er tatt inn i Grunnlovens § 104 første ledd, der det fastslås at barn har: «... rett til å bli hørt i spørsmål som gjelder dem selv, og deres mening skal tillegges vekt i overensstemmelse med deres alder og utvikling» (Grunnloven, 1814).

I særlige retningslinjer om straffegjennomføring for mindreårige fastslås følgende i § 3,1a: «Fengsler og friomsorgskontor som mottar barn i varetekt eller til straffegjennomføring, skal tilrettelegge forholdene slik at barnets behov og rettigheter blir ivare tatt.» Videre presiserer § 10a punkt 4 kriminalomsorgens plikt til å sikre at barn blir hørt i alle spørsmål som angår dem (Kriminalomsorgen, 2023). Dette forankrer mindreåriges rett til medvirkning i straffegjennomføringsloven, selv om medvirkningsretten ikke eksplisitt nevnes i lovteksten.

Konfliktrådsloven § 22 bokstav b fastslår retten til medvirkning mer eksplisitt. Dette innebærer at ungdommen har rett til å medvirke i alle forhold som vedrører ungdommen, både før og under gjennomføringen av ungdomsstraff eller ungdomsoppfølging.¹⁰ Ungdommen skal få tilstrekkelig

10 Se <https://www.bufdir.no/fagstotte/barnevern-oppvekst/medvirkning-barn/>

og tilpasset informasjon og har rett til fritt å gi uttrykk for sine meninger. Ungdommen skal bli lyttet til, og ungdommens meninger skal vektlegges (konfliktrådsloven). Hvordan man kan legge til rette for trygge og gode medvirkningsprosesser, avhenger av barnets alder, modenhet, bakgrunn, interesser og personlige preferanser samt sakens karakter. Paulsen (2022) beskriver medvirkning som en prosess der barn og unge inkluderes som aktive samhandlings- og samarbeidspartnere og gis reell mulighet til å påvirke beslutninger som angår deres liv (Paulsen, 2022, s. 17). For å sikre god medvirkning er det viktig å være tydelig på hva barnet eller ungdommen kan bidra til, samt hvordan deres meninger blir tatt i betraktning. I tillegg spiller både typen informasjon barna mottar, og hvordan deres informasjonsbehov ivaretas, en sentral rolle for at medvirkningen skal være effektiv og meningsfull.

Brukermedvirkning

I kriminalomsorgens virksomhetsstrategi fra 2021 ble brukermedvirkning fra innsatte, uavhengig av alder, for første gang satt som et sentralt fremtidig mål. Strategien beskriver en visjon om en fremtidsrettet straffegjennomføring, med vekt på god tilbakeføring, færre tilbakefall og domfelte som tar ansvar. Det fremheves at kriminalomsorgen skal ha en høy grad av brukermedvirkning og inngå i gjensidig forpliktende avtaler med domfelte (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2021, s. 19). Det gis ingen nærmere definisjon av hva brukermedvirkning innebærer i en kriminalomsorgskontekst, og det er heller ikke presisert i straffegjennomføringsloven. Brukermedvirkning er imidlertid både en rettighet og et prosessuelt krav innen velferdsstatens tjenester som importerer til kriminalomsorgen, for eksempel helse- og sosialtjenester (pasient- og brukerrettighetsloven § 3-1, sosialtjenesteloven § 42).

Brukermedvirkning, slik den fremstilles i litteraturen, er et flertydig begrep som rommer mange ulike former for deltakelse, alt fra brukerdeltakelse i rådgivende organ til at brukerne uttrykker egne ønsker og behov overfor beslutningsansvarlige og har reell innflytelse på utformingen av soningsforhold eller tjenestetilbudet til den enkelte (Askheim, 2010; Helgesen, 2017).

I tillegg til å skille mellom brukermedvirkning på individuelt, tjeneste- og systemnivå kan brukermedvirkning klassifiseres som *direkte* og *indirekte*. Indirekte brukermedvirkning kan skje når tjenesteytere

samlar informasjon fra brukerne for å benytte den som grunnlag for beslutningsprosesser, for eksempel brukerundersøkelser, eller gjennom forskningsbasert kunnskap der brukeres opplevelser og erfaringer er tatt med.

Direkte brukermedvirkning innebærer at brukerne deltar aktivt i beslutningstaking i saker som gjelder dem selv, altså medvirkning i utformingen og valg av tjenester. I det daglige er det fagutøvere som jobber i direkte kontakt med brukere, som i størst grad arbeider på dette nivået – det som gjerne kalles bakkebyråkratiet (Lipsky, 2010 [1980]). Direkte medvirkning kan også innebære aktiv deltakelse i utforming av tjenester, gjennom planleggingsprosesser. Det er ofte personer på ledernivå, tjenstedesignere og konsulenter som arbeider med dette. Denne formen for medvirkning kan ha positive ringvirkninger for den enkelte unge (se Gaarder, Helland & Welde, kapittel 9).

Det er i liten grad utviklet konkrete metodikker for hvordan god brukermedvirkning kan sikres og gjøres mer systematisk i den daglige tjenesteutøvelsen i kriminalomsorgen. Det er også omdiskutert i hvilken grad ulike former for brukermedvirkning kan realiseres i en kriminalomsorgssammenheng, gitt den betydelige maktasymmetrien mellom ansatte og innsatte som brukere, og muligheter til bruk av tvang (Helgesen, 2017; Lundeberg & Mjåland, 2016, 2019). Flere har kritisert det tradisjonelle «fangesyntet» i kriminalomsorgen for å være lite myndiggjørende (Hammerlin, 2015, s. 137). Kritikken retter seg blant annet mot de psykologiske vurderingene og endringsprogrammene som bygger på et «teknokratisk menneskesyn». Dette objektiverende menneskesynet er preget av et «Vi-vet-best-for-deg»-perspektiv som kan virke paternalistisk og begrense de innsattes muligheter til å medvirke i egen rehabiliteringsprosess (Hammerlin, 2015, s. 137). Brukermedvirkning forutsetter at personen ikke skal betraktes som en ensidig mottaker av tjenester, men at vedkommende skal kunne påvirke samt innta en aktiv rolle i beslutningsprosesser som vedrører den enkelte. Ønsket om å forbedre, og dermed endre, frihetsberøvede personers tankegang og oppførsel er ikke alltid det samme som å respektere deres autonomi og rettigheter (se Aagesen, kapittel 12).

I kriminalomsorgen kan beslutningsprosesser ofte ende med å stride mot innsatte ønsker og behov, blant annet av hensyn til ro, orden og sikkerhet i fengslene (se Hammer & Lundeberg, kapittel 10). Brukermedvirkning er likevel viktig, ikke bare for å sikre et tilstrekkelig beslutningsgrunnlag og en god skjønnsutøvelse, men også fordi den virker skadereduserende

Medvirkning kan bidra til å fremme alternativer til tvang og legge til rette for mindre inngripende tiltak, og forhindre unødige kontroll og krenkelser (Lundeberg, 2018). Medvirkning kan også fungere som en demokratisk dannelsesprosess for den enkelte unge da det gir øvelse i å delta og få sin stemme hørt (se Gaarder, Helland & Welde, kapittel 9).

Oversikt over strafferettskjedens aktører og virkemidler

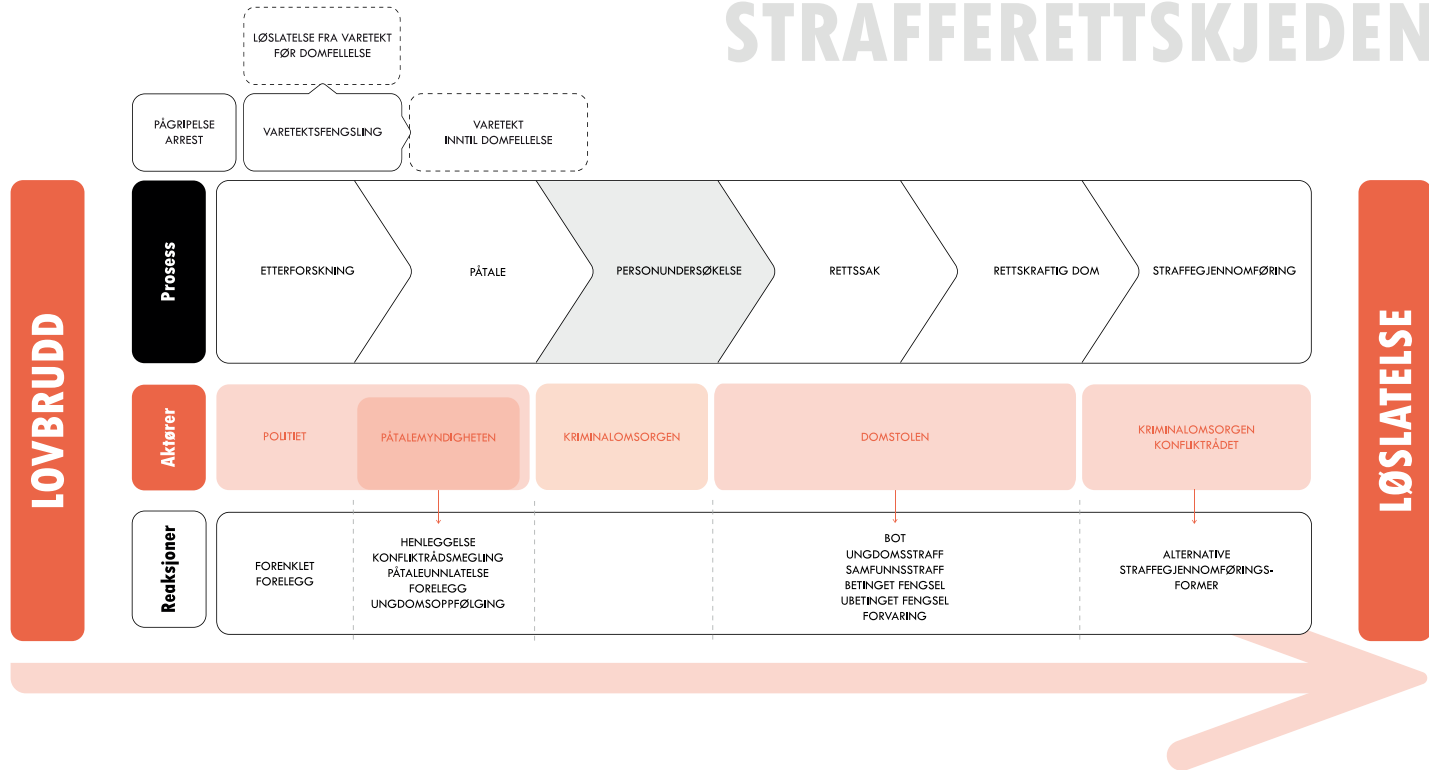
Strafferettskjeden refererer til justissystemet som håndhever lover og regler, fra lovbrudd til straffegjennomføring. Den omfatter alle aktører og prosesser som arbeider med å ivareta rettssikkerheten og skal sørge for at lover blir fulgt i behandlingen av straffesaker. Strafferettskjeden består av politi og påtalemyndighet¹¹, domstol, kriminalomsorgen og konfliktrådet. Politiet har ansvar for å etterforske og påtale straffbare forhold, og kan sette barn og unge i politiarrest. De kan også ilegge reaksjoner som påtaleunntatelse, bøter og forelegg samt avgjøre enkelte mindre alvorlige saker uten domstolsbehandling. Domstolene behandler mer alvorlige saker og fastsetter type og omfang av straff. Kriminalomsorgen og/eller konfliktrådet er ansvarlige for gjennomføringen av den idømte straffen (se oversikt i straffetrappen nedenfor).

Kriminalomsorgen består av både fengsel og friomsorgskontor. Friomsorgskontorene gjennomfører straffereaksjonene utenfor fengsel, som samfunnsstraff, bøtestraff, narkotikabehandling med domstolskontroll (ND) og straff etter straffegjennomføringsloven § 16, som er straffegjennomføring i egen bolig, med eller uten elektronisk kontroll. Friomsorgen har også ansvar for møteplikt under prøveløslatelse og ivaretar gjennomføring av straff i behandlingsinstitusjon etter straffegjennomføringsloven § 12. Konfliktrådet¹² forvalter de strafferettslige reaksjonene mekling i konfliktråd, oppfølging i konfliktråd, ungdomsoppfølging og ungdomsstraff. Figur 9 nedenfor gir en skjematisk oversikt over prosessen i en straffesak, hvilke aktører som er involvert, og hvilke steg som følger prosessen fra lovbrudd til straffegjennomføring kan iverksettes:

11 Påtalemyndigheten er den offentlige instansen som leder etterforskningen i straffesaker og avgjør om det skal tas ut tiltale. Den er delt i tre nivåer: påtalemyndigheten i politiet (politifullmektiger og advokater), statsadvokatene og Riksadvokaten.

12 Konfliktrådet er en del av strafferettspleien og er underlagt Justis- og beredskapsdepartementet, og administrerer også statlige tilskudd til kriminalitetsforebygging, forebygging av vold i nære relasjoner og radikaliserings.

STRAFFERETTSKJEDEN

Figur 9. Prosessen i strafferettskjeden

Varetekt

De fleste mindreårige som sitter i fengsel i dag er i varetekt, og andelen unge voksne som sitter i varetekt er også forholdsvis høy, cirka 50 prosent. Ifølge straffeprosessloven (strpl) § 184 andre ledd kan varetektsfengsling av barn kun skje der det er tvingende nødvendig (jf. strpl § 184 andre ledd, sammen med strpl § 170 bokstav a). Dette innebærer at hensynet til barnets beste og retten til personlig frihet kun kan fravikes dersom samfunnets behov for varetekt veier tyngre enn disse hensynene (Holmboe, 2020, s. 227). Det er også et krav om at barn ikke skal fengsles sammen med voksne (jf. Barnekonvensjonen artikkel 37 bokstav c). Det er imidlertid ingen ubetinget rett til å sitte i varetekt nær hjemstedet.

Varetektsfengsling er ikke en straff, men en frihetsberøvelse som gir politiet mulighet til å ivareta etterforskningsbehov og sikkerhet mens en sak etterforskes. Når det anses nødvendig kan politiet be tingretten om varetektsfengsling, som regel for perioder på to, fire eller åtte uker (Kriminalomsorgen, u.å.a).

For å kunne bruke varetekt må saken oppfylle visse krav:

- Det mistenkte forholdet må ha en strafferamme på minst seks måneder.
- Det må være en risiko for at personen ødelegger bevis, unndrar seg rettsforfølgelse eller begår nye lovbrudd.

Under varetekt oppholder personen seg i fengsel og kan delta i fengslets daglige aktiviteter, som arbeid, undervisning, trening og lufting. Kriminalomsorgen administrerer dette fengselsoppholdet på vegne av politiet, men har ikke myndighet til å innvilge permisjoner eller overføre til åpnere soningsformer – slike avgjørelser er opp til politiet, som også organiserer nødvendige fremstillinger utenfor fengselet.

I tilfeller hvor den mistenkte senere dømmes, vil tiden i varetekt trekkes fra den endelige straffen. Skulle grunnlaget for varetekt falle bort underveis, for eksempel hvis faren for bevisforspillelse opphører, løslates personen umiddelbart, ofte på kort varsel. Denne plutselige løslatelsen kan være uforutsigbar for både den varetektsfengslede, pårørende og hjelpeapparatet.

Domstolen kan ilegge restriksjoner på kontakt med omverdenen i forbindelse med varetektkjennelsen. Dette gjelder blant annet brev- og besøksforbud eller -kontroll. Det betyr at politiet regulerer all kommunikasjon fra innsatte ut av fengselet. I noen tilfeller ilegges medieforbud, det vil si at

innsatte er fratatt mulighet for å se TV eller lese aviser. Noen ganger ilegges også restriksjoner overfor andre innsatte. Vedkommende vil da plasseres i delvis isolasjon, men ikke fullstendig. Full isolasjon vil si at kontakt med andre mennesker er begrenset til kontakt med ansatte i fengselet og advokat samt offentlige myndigheter (straffeprosessloven § 186). Mindreårige har likevel rett til kontakt med sine foreldre under oppholdet (barnekonvensjonen artikkel 37 bokstav c.), med mindre særlige omstendigheter foreligger. (jf. strpl § 186 andre ledd).

Varetekt skaper stor uforutsigbarhet for de unge. Usikkerhet rundt oppholdets lengde og utfallet av en eventuell dom samt begrenset informasjon påvirker evnen deres til å ta imot og bearbeide informasjon, bygge relasjoner, og motta hjelp. I tillegg gir mangel på meningsfull menneskelig kontakt, nære relasjoner og kontakt med jevnaldrende betydelige belastninger.

Varetekt er et tyngende inngrep, og belastningen øker jo lenger den varer (Holmboe, 2014). Det eksisterer en løslatelsesplikt når varetektsoppholdet blir for langvarig, kjent som aktivitetsnormen. Til tross for dette finnes det ikke noen absolutte begrensninger i varighet på varetektsfengsling i vår straffeprosesslov.

Det finnes alternative tiltak til varetekt, som elektronisk overvåkning, ulike programmer, oppfølging av barnevernet, ruskontroll, besøksforbud og oppholdsforbud. Det må imidlertid redegjøres for hvorfor slike alternative midler er tilstrekkelige til å dekke det samfunnsmessige behovet. Spesielt når fengslingsgrunnet er gjentakelse, kan surrogater anses som særlig hensiktsmessige.

Personundersøkelser

Personundersøkelse (PU) er et dokument som skal brukes i retten, og er en kartlegging av en siktet eller tiltalt person, bestilt av påtalemyndigheten eller domstolen når siktedes personlige forhold kan påvirke straffereaksjonen (Kriminalomsorgen, u.å.b). Dette er spesielt aktuelt for ungdomsreaksjoner, samfunnsstraff, betinget dom og forvaring. Når den siktede er under 18 år, innhentes alltid personundersøkelse, og den kalles personundersøkelse for mindreårige (PUM). Undersøkelsen utføres av saksbehandler ved friomsorgskontor og omfatter intervjuer med siktede og innhenting av informasjon fra relevante kilder som for eksempel helsepersonell, NAV, arbeidsgiver og familie. Den gir en oversikt over blant

annet bolig, økonomi, nettverk og helse, og avsluttes med en vurdering av faktorer som kan motvirke kriminalitet.

En personundersøkelse kartlegger ungdommens situasjon gjennom en omfattende prosess som involverer flere samtaler og informasjonsinnhenting fra nettverk og familie. Det kan antas at selve undersøkelsen har en iboende kraft som kan bidra til refleksjon om egen situasjon og skape forventninger om fremtiden. Det stilles spørsmål ved om en personundersøkelse, utover sin funksjon som grunnlagsdokument for domstolen, også har potensial til å være en ressurs i det videre straffegjennomføringsarbeidet (Gaarder, 2022, s. 23).

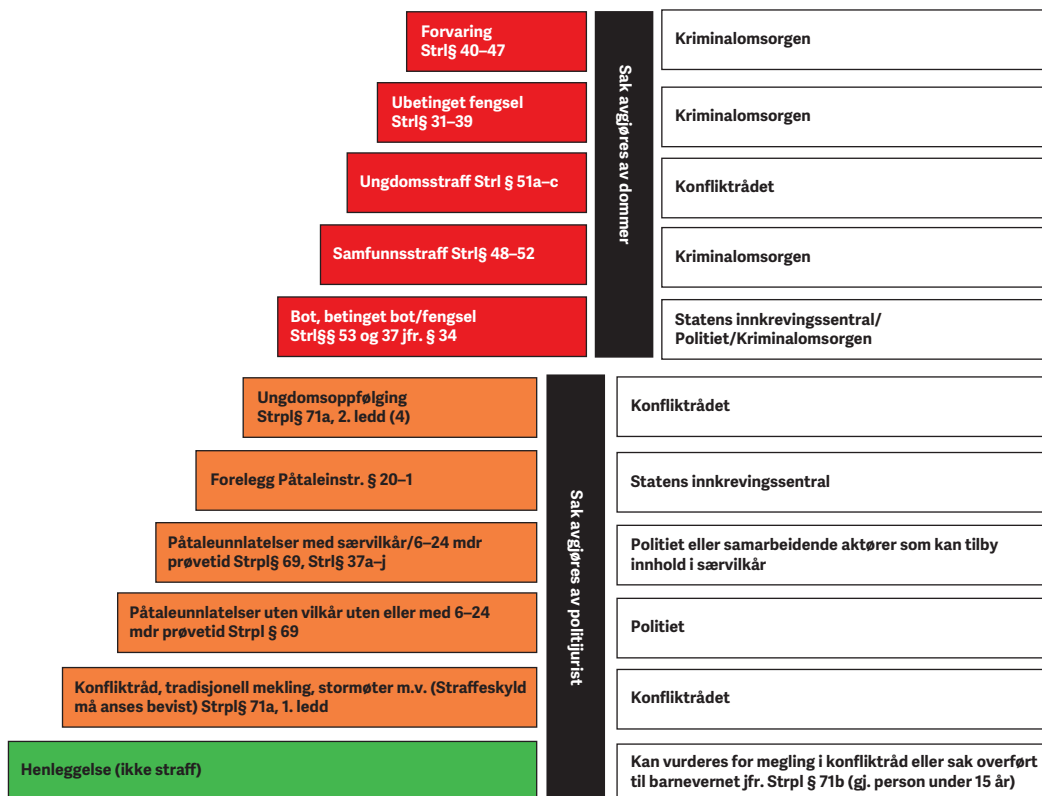
Straffereaksjoner ved lovbrudd for mindreårige og unge voksne

Personer mellom 15 og 18 år som begår lovbrudd i Norge, blir møtt av justissektorens sanksjoner, men det er spesielle lovmessige og praktiske hensyn som gjør seg gjeldende, da den unge juridisk sett er et barn. Barn over den kriminelle lavalder (15 år) som begår lovbrudd, kan i utgangspunktet ilegges alle typer straffereaksjoner som finnes for voksne. Som nevnt tilsier FNs barnekonvensjon og norsk rett imidlertid at lovbrutere som var under 18 på handlingstidspunktet, skal behandles mildere og tilbys alternativ til fengsel. For å bedre ivareta unge ble det i 2014 innført to straffereaksjoner i frihet som er forbeholdt barn og unge mellom 15 og 18 år: Ungdomsreaksjonene ungdomsstraff og ungdomsoppfølging som begge administreres av konfliktrådet i stedet for kriminalomsorgen (Konfliktrådet, u.å.b).

I modellen under har vi fremstilt de ulike straffeartene som unge lovbrutere kan møtes med, som en trapp etter hvor strenge de anses å være. Trappen tar utgangspunkt i lovverket som gjelder mindreårige, men er relevant for oversikt over straffereaksjoner generelt.

Reaksjonene som er merket med oransje, ilegges av politijurist uten rettssak, mens reaksjonene i rødt er straffereaksjoner idømt av domstolen. De hvite feltene til høyre beskriver hvilke aktører som gjennomfører reaksjonen, som politiet, påtalemyndigheten eller kriminalomsorgen.

På de oransje trinnene i pyramiden finnes de mildeste reaksjonsformene, som henleggelse og påtaleunntatelse. Det grønne feltet i bunnen representerer virkemidler og reaksjoner som ikke formelt regnes som straff. Det er viktig å understreke at mange unge opplever ulike former

Figur 10. Straffeartstrappen. Modellen er en bearbejdet versjon etter ide fra politioverbetjent Bjørn Øvrurn, Oslo politidistrikt

for kontroll og kontakt med politiet som straffende, så som stopp og sjekk, ransaking, bortvisning, pålegg om samtaler, advarsler eller avhør, selv om de juridisk sett ikke klassifiseres som straff (se Lundeborg & Johnsen, kapittel 15). Videre kan en forståelse av straffer som «mildere» eller «strengere» være misvisende. For eksempel kan påtaleunntatelse med vilkår være mer krevende enn en bot, da det kan innebære at ungdommen må følge opp avtaler og gjennomgå regelmessig kontroll over lengre tid. Mildere reaksjoner som innebærer straff i frihet, kan i realiteten være svært inngripende, med tettere kontroll.

I det følgende presenteres en gjennomgang av straffeartstrappen med en kort beskrivelse av de ulike straffetyperne. Fremstillingen starter nederst i trappen, med de reaksjonsformene som anses som de mildeste.

Konfliktrådsbehandling og gjenopprettende prosess

Påtalemyndigheten kan bestemme at en sak skal overføres til konfliktrådet hvis offer og gjerningsperson er enige i dette (samtykker). I konfliktrådet vil en megler legge til rette for at de to kan møtes og snakke sammen ansikt til ansikt. Offeret får mulighet til å fortelle om sine opplevelser og følelser rundt lovbruddet, og gjerningspersonen kan fortelle om hvorfor hen utførte lovbruddet. Normalt vil resultatet av meglingen være at offeret og gjerningspersonen blir enige om en avtale om hvordan gjerningspersonen må gjøre opp for seg. Dette kan for eksempel være å betale en erstatning eller å utføre en viss type arbeid (Konfliktrådet, u.å.a).

Gjenopprettende prosess

Gjenopprettende prosess er en alternativ tilnærming til forståelse av og reaksjoner på kriminalitet der målet er å styrke partenes mulighet til selv å håndtere og ta ansvar for egne handlinger og konflikter. Det sentrale ved ordningen er at partene gjennom dialog forsøker å finne løsninger på lovbrudd og mellommenneskelige konflikter. (Sekretariatet for konfliktrådene, 2021)

Alle tiltak konfliktrådet tilbyr, som konfliktrådsbehandling, ungdomsstraff og ungdomsoppfølging, er basert på gjenopprettende prosess (jf. konfliktrådsloven § 22 og § 24 bokstav a). Dette innebærer å legge til rette for at ungdommen som har begått lovbruddet, og de som er berørt av det, kan møtes ansikt til ansikt for å finne felles løsninger som kan rette opp skaden som er påført. Prosessen involverer ofte en dialog mellom den som har begått handlingen, og den som har blitt skadet, sammen med en nøytral tredjepart (fasilitator). Målet er å gi begge parter mulighet til å uttrykke følelsene sine, ta ansvar for handlingene og finne en løsning som kan bidra til å gjenopprette tillit og forsoning. Dette kan omfatte tiltak som kompensasjon, unnskyldning eller samfunnsarbeid (Konfliktrådet, u.å.c).

Påtaleunntatelse

Påtaleunntatelse er en straff som i hovedregel avgjøres uten rettssak, med hjemmel i straffeprosessloven § 69. Ved påtaleunntatelse har påtalemyndigheten nok informasjon til å kunne tiltale en person for en mindre alvorlig forbrytelse, men velger å ikke gjøre det dersom gjerningspersonen

samtykker. Årsaker til at påtalemyndigheten ikke reiser tiltale, kan være at personen er ung, eller at det er første gangen hen gjør noe ulovlig. Det finnes to alternativer: *Ubetinget* påtaleunndlatelse innebærer et fritak for videre straffeforfølgelse. *Betinget* påtaleunndlatelse gis på vilkår av at personen i en gitt periode (prøvetid, som oftest to år) ikke gjør seg skyldig i en ny straffbar handling. Påtalemyndigheten kan i tillegg stille en rekke andre krav (vilkår), som totalavhold fra bruk av rusmidler, rustesting, oppmøteplikt til samtaler eller deltakelse i behandling. Overholdes ikke vilkårene, kan straffesak reises.

Selv om påtaleunndlatelse ikke regnes som en streng straff, kan det i praksis være en rekke inngripende vilkår som den unge må følge opp for å slippe bot eller fengsel. Påtaleunndlatelse anmerkes ikke på en ordinær politiattest, men kan stå på en uttømmende ifølge politiregisterloven § 40 og § 41.

Bot og forelegg

Bot og forelegg er økonomiske sanksjoner som benyttes som reaksjoner på lovbrudd, og innebærer at den skyldige ilegges en plikt til å betale et bestemt pengebeløp. En bot, jf. straffelovens kapittel 9, kan ilegges av domstolen som en straffereaksjon ved mindre alvorlige lovbrudd, mens et forelegg er en forenklet reaksjonsform som utstedes direkte av politiet uten rettslig behandling. Forelegg, jf. straffeprosessloven kapittel 20, anvendes ofte ved mindre alvorlige overtredelser, slik som brudd på trafikregler. Ved å akseptere et forelegg unngår den skyldige en rettslig prosess, mens avslag på forelegget medfører at saken kan bringes inn for domstolene.

Ungdomsoppfølging og ungdomsstraff

Ungdomsoppfølging er et straffetiltak som kan iverksettes for unge som var mellom 15 og 18 år da lovbruddet fant sted, og hvor det anses at den unge har behov for tett oppfølging for å forebygge ny kriminalitet (Konfliktrådet, u.å.b). Ungdomsoppfølging kan ilegges som et særvilkår ved betinget dom. Denne typen oppfølging kan kun pålegges av påtalemyndigheten uten rettssak dersom skyld er bevist, den unge vurderes å ha behov for tett tverrfaglig oppfølging, og både den unge og dennes verge samtykker til det (jf. straffeprosessloven § 71 bokstav a). Gjennomføringstid er fra 120 dager til 1 år. Ungdomsoppfølging er frivillig, i den forstand at det krever samtykke

fra både den unge og dennes foresatte eller verge. Dersom den unge ikke ønsker å samtykke, vil andre straffereaksjoner eller tiltak iverksettes.

Ungdomsstraffen ilegges av domstolen og gjennomføres av konfliktrådet. Reaksjonen retter seg mot unge som i alderen 15–18 år har begått kriminalitet som ellers ville ført til ubetinget fengselsstraff eller de strengeste formene for samfunnsstraff (jf. straffeloven § 52 bokstav a.) En lovendring som trådte i kraft 1. september 2024, gir domstolene mulighet til å kombinere ungdomsstraff med inntil seks måneders ubetinget fengsel, som også kan gjennomføres med elektronisk kontroll (straffeloven § 52 bokstav d).

Ungdomsstraff forutsetter at domstolen etter en egnethetsvurdering, og med støtte i en personundersøkelse (PUM) gjort av kriminalomsorgen, mener at den unge under tett oppfølging er i stand til å gjennomføre en straff i frihet uten å begå ny kriminalitet. Tiltaksintensiteten i ungdomsplanen skal stå i forhold til hva vedkommende er dømt for, men innholdet i ungdomsstraffen skiller seg normalt ikke vesentlig fra ungdomsoppfølging (Konfliktrådet, u.å.b). Likevel reflekterer konsekvensene ved brudd på ungdomsstraffen at den retter seg mot unge med gjentatte og alvorlige lovbrudd. Gjennomføringstiden for ungdomsstraff varierer fra 120 dager til 2–3 år.

I 2024 ble kravet om samtykke for å idømme ungdomsstraff fjernet (Prop. 139 L (2022–2023)). Samtidig ble det innført strengere reaksjoner ved brudd på ungdomsstraff, som åpner for ytterligere tiltak uten krav om samtykke (Innskjerpingsvilkår, konfliktrådsloven § 31 andre ledd (ungdomsstraff) og § 33 andre ledd (ungdomsoppfølging)). Det er også innført et egnethetskrav for å sikre at de som dømmes til ungdomsstraff, er i stand til å følge opp forpliktelsene.

Forskning på ungdomsreaksjoner er begrenset, men peker på praktiske og prinsipielle utfordringer ved gjennomføringen (Eide & Andrew, 2020; Holmboe, 2014; Skippervik, 2019). Samtykke fra ungdom og foresatte viser seg problematisk, siden innholdet i planen ofte er uklart ved godkjenning, og å trekke seg fra tiltak kan føre til fengselsstraff. Mange unge opplever tiltakene som tyngre enn alternativer som samfunnsstraff, og 20–30 prosent avslutter før fullføring. Variasjon i reaksjoner ved brudd og mangel på fleksibilitet kan demotivere og forverre ungdommens situasjon, med negative følger for helse og utdanning. Lang saksbehandlingstid, svake tverrsektorielle samarbeid og ujevn tilgang på tilpassede tiltak, spesielt innen rus, vold og psykisk helse, svekker straffens effekt.

Samfunnsstraff

Samfunnsstraffen gjennomføres av kriminalomsorgen ved friomsorgskontorene og har hjemmel i straffelovens kapittel 8. En person kan slippe fengsel og heller bli dømt til samfunnsstraff ved å gjennomføre mellom 30 og 420 timer ulønnet, samfunnsnyttig arbeid eller en annen form for aktivitet dersom hen samtykker til det. Dette skal gjennomføres innenfor en tidsperiode som vanligvis ikke overskrider ett år. Samfunnsstraffen gjennomføres ved at domfelte bor på egnet adresse, og har ulike krav knyttet til rusfrihet, oppholdssted, oppmøte og gjennomføring av aktiviteter som samfunnsnyttig arbeid eller deltakelse i programvirksomhet. Mens dommeren bestemmer antall timer og gjennomføringstid, bestemmer kriminalomsorgen¹³ hva arbeidet/aktiviteten skal være. Det samfunnsnyttige arbeidet kan bestå av rydding eller vedlikehold, eller å gjøre ulike tjenester for frivillige organisasjoner, sosiale institusjoner, kirker med mer. Personen kan også delta i individuelle samtaler eller i gruppesamtaler eller gå i behandling. Arbeidet/aktiviteten legges inn i en gjennomføringsplan, og kriminalomsorgen kontrollerer at den blir fulgt. Hvis personen ikke følger gjennomføringsplanen, kan hen måtte gjennomføre hele eller deler av fengselsstraffen i fengsel. Samfunnsstraff benyttes i stor grad overfor mindreårige og unge personer (Kriminalomsorgen, u.å.c). Kriminalomsorgens fagstrategi for unge domfelte og innsatte i alderen 18-24 år (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2021) vektlegger alderstilpasset straffegjennomføring og økt bruk av samfunnsstraff som alternativ til fengsel (jf. tiltak 3). For å styrke oppfølgingen er det etablert stillinger som ungdoms-ansvarlige ved større friomsorgskontorer (jf. tiltak 12). Disse skal sikre individuelt tilpassede tiltak og koordinere samarbeid med eksterne aktører, med mål om å gi unge bedre forutsetninger for et liv uten kriminalitet.

Betinget og ubetinget fengsel

Betinget fengselsstraff betyr å utsette fullbyrdelsen av straffen som er idømt. Straffen faller da bort etter en nærmere fastsatt tid, såkalt prøvetid, vanligvis to år. Hjemmel for slik fullbyrdelsesutsettelse finnes i straffeloven §§ 34–37.

Det å ikke begå nye straffbare forhold i prøvetiden er alltid en betingelse. Andre vanlige betingelser kan være at saken håndteres i konfliktrådet og at man oppfyller eventuelle meklingsavtaler som inngås med fornærmede,

bor på et spesielt sted eller gjennomfører en utdanning. Det kan også være et vilkår om rusfrihet.

Retten kan også avsi betinget dom med vilkår om Narkotikabehandling med domstolskontroll (ND) (straffeloven § 38). Gjennomføringstiden på en slik form for betinget fengselsstraff kan være fra to år og opptil fem år. I en ND-dom er kravet å gjennomgå et strukturert behandlingsopplegg for å bli rusfri, under tilsyn av domstolen. Domstolen følger opp med jevne møter og vurderer fremdriften i behandlingen. Målet er at personen får behandling for sitt rusproblem og på den måten blir bedre rustet til å avstå fra kriminalitet og rusmisbruk.

Ubetinget fengselsstraff og forvaring for unge lovbrøyttere

Ubetinget fengselsstraff innebærer at den domfelte må gjennomføre straffen i fengsel. Straffens lengde kan variere fra 14 dager til flere år, avhengig av alvorlighetsgraden av lovbruddet. For unge under 18 år er den maksimale strafferammen 15 år (straffeloven § 33). Fengselsstraff for dem over 18 år kan gjennomføres i enten høysikkerhets- eller lavsikkerhetsfengsel og er basert på prinsippet om at ingen skal sone på høyere sikkerhetsnivå enn nødvendig. For barn skal fengsel kun benyttes når det er absolutt nødvendig, ifølge straffeloven når det er «særlig påkrevd», og idømmelse av forvaringsstraff for barn krever ekstraordinære omstendigheter (jf. straffeloven § 55). Dersom barn likevel må i fengsel enten som domfelte eller varetektsinnsatte, skal oppholdet tilrettelegges etter deres behov i forhold til alder (barnekonvensjonen artikkel 37 bokstav c).

For å møte disse kravene ble det i Norge i 2009, som det første og eneste nordiske land, opprettet et eget ungdomsfengsel der både jenter og gutter under 18 år kan sone sammen. Per 2024 er det i Norge to slike ungdomsenheter, én i Bergen og én på Eidsvoll utenfor Oslo, med til sammen ti plasser. I tillegg er det åpnet for inntil tre plasser for mindreårige i Indre Østfold fengsel avdeling Eidsberg. For å møte økt behov planlegges det også å opprette en ny enhet ved Agder fengsel, avdeling Evje, med elleve plasser for mindreårige, som skal åpnes i 2025. Utvidelsen inngår i regjeringens tiltakspakke «Gjengpakke 2» for å bekjempe gjengkriminalitet (Regjeringen, 2024).

Ungdomsenhetene er utformet for å ivareta høy sikkerhet samtidig som de følger spesielle retningslinjer for mindreårige som pålegger

kriminalomsorgen å vise særlig fleksibilitet, uavhengig av sikkerhetsnivå, blant annet når det gjelder beslutninger rundt de unges kontakt med omverdenen, permisjoner, frigang og lignende. Ungdomsenhetene skal derfor kunne håndtere alle sikkerhetsnivåer og tilpasse regimet etter den enkelte unge, enten det gjelder forvaringsdom eller soning med lavere sikkerhet. I henhold til straffegjennomføringsloven § 10 bokstav a er det et krav at enheter for innsatte under 18 år skal ha et tverretattlig team som skal kunne ivareta de unges særlige behov under straffegjennomføringen og forberede dem på tiden etter løslatelse. Til ungdomsenhetene er det tilknyttet et tverretattlig team som omfatter spesialisthelsetjeneste og barnevern og utdanningssektoren. Enhetene har høyere bemanning sammensatt av både fengselsfaglig og sosialfaglig personale for å sikre tett oppfølging av den enkelte.

Forskning viser at ungdomsenhetene i realiteten er høysikkerhetsfengsler, og at det har vært betydelige forskjeller mellom enhetene (Fransson et al., 2019; Sivilombudet, 2017, 2024). En tidlig evaluering av ungdomsenheten på Bjørgvin viser at ungdommene opplevde å bli godt behandlet og følte seg trygge under fengselsoppholdet, og at det var lite bruk av innlåsing og skjerming (Hydly & Stang, 2016). Ungdommene fikk tilbud om ulike meningsfulle aktiviteter, og det var godt tilrettelagt for utdanning, tilgang til helsetjenester, fysisk aktivitet og andre aktiviteter. Sivilombudet påpeker det imidlertid som kritisk i en undersøkelse av Ungdomsenhet Øst at de har valgt en praksis som på enkelte områder minner mer om fengsler for voksne enn ved Ungdomsenheten ved Bjørgvin fengsel (Sivilombudet, 2017). Dette gjelder blant annet de ansattes bruk av uniform og innlåsningsrutiner. Det ble også påpekt mangelfullt tverrfaglig kompetanse som var forutsatt da plassene for mindreårige ble etablert. Et problem har også vært at mindreårige på grunn av plassmangel plasseres i voksenfengsler slik som Eidsberg fengsel (se Fransson, Johnsen & Pape, kapittel 6), uten en vurdering av om slik plassering er til barnets beste (Sivilombudet, 2024).

I de senere år har det vært økt oppmerksomhet om utfordringene som oppstår når unge innsatte fyller 18 år og overføres fra de tilpassede ungdomsenhetene til ordinære fengsler (se Grimsgaard, kapittel 7). Dette er en overgang som ofte oppleves som spesielt sårbar (Kriminalomsorgen, 2021). I tråd med fagstrategien for unge (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2021) er det etablert ungdomsteam tilknyttet fengslene i Oslo, Bergen og Trondheim. Disse teamene har som mål å sikre en tett og tilpasset oppfølging av unge voksne, blant annet med tanke på utfordringene knyttet til denne overgangen.

Forvaring

Forvaring er en tidsubestemt straff som kan ilegges personer som har begått alvorlige lovbrudd som krenker liv, helse eller frihet, og hvor det foreligger fare for gjentakelse. Denne straffen benyttes når vanlig fengselsstraff ikke anses tilstrekkelig for å beskytte samfunnet (straffeloven §§ 40–43). Formålet med forvaring er å forebygge nye alvorlige lovbrudd, og det må foreligge en nærliggende fare for slike handlinger.

Barn kan i utgangspunktet ikke idømmes forvaring, med mindre det foreligger ekstraordinære omstendigheter. Likevel finnes det eksempler på at dette har skjedd. I februar 2017 ble en mindreårig for første gang dømt til forvaring. Innen 2021 hadde domstolene vurdert forvaring for barn i åtte saker, hvorav fem resulterte i en forvaringsdom (Fornes & Grøning, 2021).

Frihetsberøvelse i form av tidsubestemt dom (straffeloven § 62 første ledd) eller tidsbestemt (straffeloven § 62 andre ledd) dom på overføring til tvunget psykisk helsevern er en særskilt reaksjon som benyttes som alternativ til ubetinget fengsel eller forvaring for personer som anses utilregnelige på grunn av alvorlige psykiske lidelser. Dette regnes ikke som en del av straffeartstrappen, da tiltaket er helsebasert og ikke strafferettslig begrunnet, med vekt på behandling og samfunnsvern fremfor straff.

Politiattest

Alle straffereaksjoner blir registrert av politiet, men informasjon om straffehistorikk lagres ikke nødvendigvis permanent. Det skilles mellom ordinær og uttømmende politiattest, der en ordinær attest er tidsbegrenset. Som hovedregel vil alle lovbrudd og straffereaksjoner vises på ordinær politiattest i tre år etter dommen. Reglene for politiattest er hjemlet i politiregisterloven kapittel 7. For unge under 18 år er denne perioden redusert til to år, for å sikre at tidligere lovbrudd ikke preger dem like lenge. Likevel oppleves to år som en betydelig periode i et ungdomsliv under utvikling, og unge er ofte opptatt av denne tiden som en belastning ved straffefølgelse (Frøyland et al., 2022).

På en uttømmende politiattest vises imidlertid alle straffereaksjoner uavhengig av hvor lenge det er siden lovbruddet ble begått, med noen unntak. For eksempel vil forenklete forelegg, som ofte gis ved trafikklovbrudd, ikke bli registrert. Dersom en sak overføres til konfliktrådet,

og en inngått avtale fullføres, blir saken slettet fra politiattesten etter to år, forutsatt at ingen nye lovbrudd er begått i denne perioden. I tillegg blir ikke lovbrudd ført opp dersom personen var under 18 år på gjerningstidspunktet, med mindre det dreier seg om gjentatte eller alvorlige lovbrudd.

Til tross for disse mildere bestemmelsene kan anmerkninger på politiattesten få langvarige konsekvenser. Opplysninger om kriminalitet kan for unge som har begått lovbrudd, hindre dem i å utdanne seg til eller arbeide i yrker som krever politiattest, spesielt innen arbeid med barn og unge. Det kan også gjøre det vanskelig å få innreisetillatelse eller tillatelse til å bo og jobbe i andre land.

Alternative straffegjennomføringsformer

Etter å ha gjennomgått de rettsbestemte straffegjennomføringsformene, altså straffer fastsatt av domstolene, med et særlig fokus på mindreårige og unge voksne, vil vi nå se nærmere på alternative straffegjennomføringsformer. Disse er hjemlet i straffegjennomføringsloven og administreres av kriminalomsorgen. Som det fremgår av denne oversikten, gjelder beslutninger om alternativ straffegjennomføring ved ubetinget fengselsstraff hvilken type fengsel domfelte skal innsettes i (sikkerhetsnivå), om straffegjennomføring skal skje i overgangsbolig, i institusjon, i sykehus eller i eget hjem:

Tabell 8. Oversikt over ulike straffereaksjoner som kan idømmes av domstolen, og alternative former for straffegjennomføring som kan avgjøres av kriminalomsorgen

Rettsbestemte straffegjennomføringsformer	Alternativ straffegjennomføring ved ubetinget fengselsstraff
Forvaring	Fengsel med høyt sikkerhetsnivå
Ubetinget fengselsstraff	Fengsel med lavere sikkerhetsnivå
Betinget fengselsstraff	Overgangsbolig
Deldom	§ 12 – gjennomføring i institusjon
Samfunnsstraff	§ 13 – gjennomføring i sykehus
Narkotikaprogram med domstolskontroll	§ 16 – gjennomføring i hjemmet, med eller uten elektronisk kontroll (fotlenke)
Ungdomsstraff	Prøveløslatelse

Tabell hentet fra www.tilbakeføring.no (Kriminalomsorgen, u.å.d).

De fleste av disse straffegjennomføringsformene inngår i fengselets «progresjonssystem», som gir domfelte muligheten til selv å søke om overføring til ulike gjennomføringsformer. Unntaket fra at innsatte selv søker om overføring, er straffegjennomføring på sykehus (§ 13), som gjelder når det er behov for medisinsk behandling, herunder overføring til psykiatrisk institusjon.

Straffegjennomføring etter straffegjennomføringsloven § 12

Straffegjennomføring i behandlingsinstitusjon etter straffegjennomføringsloven § 12 er et alternativ til fengselsstraff for personer med behov for behandling av rusrelaterte eller psykiske problemer eller som trenger arbeids- og sosialtrening som ikke kan tilbys i fengsel. Straffen kan helt eller delvis gjennomføres ved institusjoner som behandlings- eller omsorgsinstitusjoner, mødre hjem, sykehjem eller barnevernsinstitusjoner. Overføring til slike institusjoner besluttes av kriminalomsorgen, mens behandling og oppfølging tilpasses av fagpersoner ved institusjonen.

Institusjonens sikkerhetsregime må være godkjent av kriminalomsorgen. Tiltakene skal bidra til sosial tilpasning og lovlydig atferd. Behandlingsinstitusjoner kan holde personer tilbake med tvang ved rømningsforsøk og må straks varsle kriminalomsorgen. Ved brudd på vilkårene for § 12 kan personen uten videre overføres til fengsel for å fullføre straffen (Kriminalomsorgen, u.å.).

§ 16 Straffegjennomføring i hjemmet, med eller uten elektronisk fotlenke (EK)

Personer som er dømt til ubetinget fengselsstraff på opptil seks måneder, kan etter straffegjennomføringsloven § 16 innvilges å gjennomføre straffen utenfor fengsel, under forutsetning av at vilkårene for straffegjennomføring i hjemmet er oppfylt. Dette kan skje enten uten elektronisk kontroll (jf. § 16 bokstav a) eller med elektronisk kontroll (jf. § 16 bokstav b), avhengig av den enkeltes situasjon og behov. Gjennomføring etter § 16 bokstav b med elektronisk kontroll (EK) innebærer at den dømte bærer en elektronisk fotlenke som ikke kan fjernes. Vedkommende må oppholde seg i sin bolig, men kan delta i arbeid, utdanning og annen sysselsetting i avtalte tidsrom, fastsatt i samarbeid med kriminalomsorgen. Hvis personen forlater boligen

uten tillatelse, utløses en alarm til en vaktentral hos friomsorgskontoret, som vil kontakte vedkommende. Ved brudd på reglene kan den resterende straffen umiddelbart overføres til fengsel.

For mindreårige er terskelen for fengselsstraff særlig høy, i tråd med prinsippet om barnets beste og vekten på rehabilitering fremfor straff. Elektronisk kontroll (EK) har i økende grad blitt tatt i bruk som et mindre inngripende og mer egnet alternativ til fengselsstraff for denne aldersgruppen.

Bruk av EK skal alltid vurderes, både som en helgjennomføring av straffen hvor man starter straffegjennomføringen med EK direkte, og som en del av en gradvis tilbakeføring fra fengsel til samfunnet.

Nylige endringer i straffegjennomføringsloven har ytterligere styrket satsningen på elektronisk kontroll, noe som spesielt berører unge lovbrøyttere. Flere kan nå få anledning til å gjennomføre hele straffen med EK hjemme, gitt at vilkårene er oppfylt. Videre har det blitt åpnet for at flere innsatte kan overføres til EK mot slutten av en fengselsstraff for å lette overgangen til frihet og dempe risikoen for tilbakefall. Ordningen er også utvidet, slik at delgjennomføring med EK nå kan vare i opptil tolv måneder, en dobling fra tidligere grense på seks måneder.

I 2024 trådte en ny bestemmelse i straffeprosessloven § 184 bokstav b i kraft som åpner for at varetekt kan gjennomføres utenfor fengsel ved bruk av elektronisk kontroll (varetektssurrogat). Dette tiltaket skal bidra til å legge til rette for mer skånsomme tiltak for unge i straffesaker og reflekterer en bredere utvikling mot alternative straffegjennomføringsformer.

En befolkningsundersøkelse i Norge tyder på at det er en stor støtte til denne utviklingen, der EK brukes som alternativ til fengsel (Frøyland et al., 2022). Videre viser en kunnskapsoppsummering av studier fra nordiske land en gjennomgående reduksjon i tilbakefall til kriminalitet ved bruk av elektronisk kontroll (EK) sammenlignet med fengselsstraff (Rasmussen et al., 2024). Effekten er imidlertid avhengig av at soningen tilrettelegger for arbeidsdeltakelse og en strukturert, positiv hverdag, hvor den domfelte har mulighet til å opprettholde eller bygge sosiale relasjoner. Gjennom sysselsetting, som arbeid, skolegang eller programdeltakelse, kan sosiale og økonomiske forpliktelser, som familieliv, ivaretas.

Samtidig finnes det utfordringer knyttet til EK. Ivaretagelse av omsorgsoppgaver kan bli krevende under bevegelsesrestriksjoner uten å bryte soneforbudet, og uforutsigbare kontroller eller oppsøkende kontakt på arbeidsplassen, i hjemmet eller på skolen kan oppleves som stigmatiserende.

EK-ordningen legger i liten grad til rette for sosial kontakt utover familien, noe som kan føre til sosial isolasjon fra jevnaldrende venner. Dette kan også gi familiemedlemmer en uforholdsmessig stor omsorgsbyrde, som igjen kan utfordre relasjoner både i familien og til venner. For unge domfelte som bor i dysfunksjonelle hjem, kan slike forhold skape betydelige tilleggsbelastninger. I tillegg uttrykkes bekymring for en net-widening-effekt dersom elektronisk kontroll (EK) brukes i tilfeller der man tidligere ville ha valgt mildere reaksjoner, som for eksempel betinget dom eller samfunnsstraff, når dette er mer egnet (Justis- og Beredskapsdepartementet, 2024, s. 56).

Miljø- og tilbakeføringsarbeid i fengsel

Miljø- og tilbakeføringsarbeidet i fengsel har som overordnet mål å støtte innsatte i å bryte med kriminelle handlingsmønstre ved å legge til rette for målrettet egeninnsats. Dette er forankret i straffegjennomføringsloven § 2, som fastslår at straffens formål blant annet er å motvirke ny kriminalitet og bidra til den domfeltes tilpasning til samfunnet gjennom individuell rehabilitering og ansvarliggjøring. Kriminalomsorgen samarbeider med aktører i offentlig og frivillig sektor for å sikre helhetlig oppfølging før og etter løslatelse gjennom forvaltningssamarbeidsmodellen, historisk omtalt som importmodellen. Importmodellen i norsk kriminalomsorg innebærer at offentlige tjenester som helse, utdanning og sosial hjelp leveres til innsatte av ordinære offentlige instanser, og ikke av kriminalomsorgen selv. Dette betyr at innsatte i størst mulig grad får tilgang til de samme tjenestene som befolkningen ellers. Kriminalomsorgen har plikt til å tilrettelegge for samarbeid med andre offentlige etater (jf. straffegjennomføringsloven § 4) slik at innsatte får de tjenestene de har krav på, i dertil egnede lokaler. Det tverrsektorielle samarbeidet organiseres internt med nøkkelroller som kontaktbetjent, sosialkonsulent og tilbakeføringskoordinator, støttet av kriminalomsorgens etablerte verktøy for kartlegging og planlegging, som er Behovs- og ressurskartlegging i kriminalomsorgen (BRIK) og Plan for oppfølging og progresjon (POP). Det daglige innholdet i fengselsoppholdet består av aktiviteter som har som mål å aktivisere og kvalifisere innsatte til deltakelse i samfunns- og arbeidsliv etter løslatelse. Tilbudene for innsatte består i arbeidsdrift, skole og kriminalomsorgens egen programvirksomhet. I tillegg arrangeres diverse fritidstilbud innenfor eksempel idrett, musikk og kulturaktiviteter, for å motvirke skadevirkninger av isolasjon og bygge mestringsopplevelser.

HVEM JOBBER MED TILBAKEFØRING I FENGSEL

Figur 11. Oversikt over hvem som jobber med tilbakeføring i fengsel. Illustrasjon: Tchaeva Design. Kilde: Knarrum & Gaarder, 2023, s. 193

Samarbeidet med eksterne aktører er strukturert gjennom forvaltnings-samarbeidsmodellen, som sørger for at innsatte mottar tjenester direkte i fengselet. Dette omfatter helsetjenester, utdanning, NAV-veiledning og bibliotektenester. Ansatte fra disse tjenestene tilhører sine egne sektorer, men har lokal tilstedeværelse i fengselet, noe som gir innsatte enklere tilgang til nødvendige tilbud.

Selv om det tverrfaglige samarbeidet styrker rehabiliteringen, kan det være krevende å balansere sikkerhet og faglige hensyn (Fridhov & Langelid, 2017). En særlig utfordring som kan oppstå i samarbeidet mellom helsetjenesten og kriminalomsorgen er at motstridende hjelpe- og kontrolloppgaver kan føre til konflikter og begrense tilgangen til helsehjelp (Lundeberg & Smith, 2024).

I tillegg til forvaltningssamarbeidet med offentlige tjenester har kriminalomsorgen et utstrakt samarbeid med frivillige aktører, for eksempel Røde Kors, Wayback, Kirkens Bymisjon og Frelsesarmeen, for å nevne noen. Disse tilbyr aktiviteter underveis i fengselsoppholdet og oppfølgings-tilbud etter løslatelse (Kriminalomsorgen, u.å.d).

Forebygging og tilbakeføring i samarbeid med andre sektorer

Forpliktende samarbeid på tvers av ulike sektorer blir ansett for å være av største betydning for å lykkes i det forebyggende arbeidet mot barne- og ungdomskriminalitet (Prop. 139 (2022–2023), s. 10). Forebygging av kriminalitet beskrives gjerne inndelt i tre nivåer: primær-, sekundær- og tertiærforebygging. Primærforebygging handler om å dempe risikoen for at kriminalitet oppstår, ved å skape trygge miljøer og gode oppvekstvilkår for alle. Sekundærforebygging dreier seg om å identifisere og støtte personer eller grupper som er i risikozonen for å begå kriminalitet, for å hindre at de blir involvert. Tertiærforebygging retter seg mot dem som allerede har begått lovbrudd, med formål om å forhindre gjentakelse gjennom straffegjennomføring og tilbakeføring til samfunnet (Konfliktrådet, u.å.d). Forebygging og tilbakeføring er dermed to sider av samme sak.

Forebygging på alle nivåer, herunder tilbakeføring etter straff, er et felles ansvar for justis- og velferdssektorene. Når flere aktører er involvert, er sektorovergripende samarbeid avgjørende for å koordinere ressurser og tiltak, både på systemnivå og på individuelt nivå. Modeller som Samordning av lokale rus- og kriminalitetsforebyggende tjenester (SLT) og Individuell plan (IP) er viktige verktøy i dette arbeidet. SLT-modellen er en måte å koordinere forebyggende tiltak på for barn og unge, og legger til rette for samarbeid mellom kommunale tjenester, politi og andre aktører. Modellen, som er i bruk i rundt 200 kommuner har faglig oppfølging av Sekretariatet for konfliktrådene (SFK), kan styrke samarbeidet mellom kriminalomsorgen og kommunene, spesielt i tilbakeføringsprosesser for unge domfelte. Det kan være et uutnyttet potensial for å videreutvikle dette samarbeidet når det gjelder tilbakeføring av unge i straffegjennomføring (Gaarder, 2022).

Individuell plan (IP) er et rettighetsbasert verktøy for personer med behov for langvarige og koordinerte tjenester, forankret i ulike lovverk som for eksempel helse- og omsorgstjenesteloven. I en IP opprettes det en ansvarsgruppe rundt den enkelte innsatte, og en koordinator sikrer samordning. Svært mange innsatte i fengsel vil ha behov for langvarige og koordinerte tjenester, likevel er IP lite utbredt blant innsatte. Ifølge Årsrapport 2018 fra Helsedirektoratet (2019) hadde kun 65 av 7 248 nyinnsatte i 2018 en eksisterende IP, og 166 fikk utarbeidet en IP under soning. Dette understreker behovet for å styrke bruken av IP i kriminalomsorgen.

Barnevernets rolle før, under og etter straffegjennomføring

Barnevernet og kriminalomsorgen har ulike, men komplementære samfunnsoppdrag. Kriminalomsorgen har ansvar for å gjennomføre straff på en måte som både ivaretar samfunnets behov for sikkerhet og legger til rette for rehabilitering av den domfelte, mens barnevernet skal sikre barnets omsorgsbehov og trygge oppvekstvilkår, jf. barnevernsloven. Når barn begår lovbrudd, kan barnevernet involveres på flere måter. For barn under 15 år, som ikke kan straffes, overføres saken til barnevernet for videre oppfølging. For barn over 15 år som kan holdes strafferettslig ansvarlige, har barnevernet ansvar for å ivareta deres omsorgsbehov gjennom hele straffegjennomføringen (Bufdir, 2020).

Når det åpnes etterforskning mot et barn under 18 år i en alvorlig sak, skal politiet varsle barnevernet, som kan være til stede under avhør og gi faglige vurderinger før tiltale besluttes (jf. straffeprosessloven § 232 (a)). Barnevernet skal også møte i fengslingsmøter for å informere retten om behov for tiltak og gi råd om alternativer til fengsling straffeprosessloven § 183, 3. ledd. Ved domfellelse samarbeider barnevernet med kriminalomsorgen og konfliktrådet for å tilrettelegge for en straffegjennomføring og tilbakeføring som ivaretar barnets omsorgsbehov.

Barnevernet kan også være et alternativ til fengsling under etterforskning. Dersom et barn fremstilles for varetektsfengsling, kan retten beslutte løslatelse med pålegg om opphold på en barnevernsinstitusjon. Barnevernets tiltak kan fungere som varetektssurrogat, noe som gir retten et bedre beslutningsgrunnlag og mulighet for tiltak som ivaretar barnets behov (Havre & Holte, 2023).

Det todelte systemet mellom straff og barnevern skaper både muligheter og utfordringer. Mangelen på eksplisitte regler som harmoniserer straffeiltak og barnevernstiltak, kan føre til uklar rolleforståelse og ineffektivitet (Havre & Holte, 2023). Tydeligere retningslinjer er nødvendig for å sikre en helhetlig tilnærming til unge lovbrøyttere som balanserer straffens behov for samfunnsbeskyttelse med barnevernets vekt på omsorg og rehabilitering.

Unge voksne over 18 år kan få ettervern fra barnevernet, regulert av § 1-3 i barnevernsloven. Dette forutsetter at ungdommen gir samtykke og har hatt tidligere oppfølging fra barnevernet. Tiltakene for unge voksne kan omfatte hjelpetiltak som råd og veiledning, boligsubsidier, miljøterapi, støttekontakt og sosiale støtteordninger (§ 4-4 i barnevernsloven). Ettervern innebærer ofte samarbeid mellom barnevernet og NAV, hvor

barnevernet kan bistå med koordinering av søknader om bolig og livsopphold (se Oterholm, kapittel 16). Ettervernstiltak har som mål å støtte unge voksne i overgangen til et selvstendig liv. Selv om tidligere tiltak eller kontakt med barnevernet er avbrutt, kan ungdom som har vært fengslet eller hatt barneverntiltak før fylte 18 år, fortsatt søke om ettervern frem til fylte 25 år (Barne- og familiedepartementet, 2024).

Forfatterbiografier

Ingrid Rindal Lundeberg er førsteamanuensis ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS) og har en doktorgrad i retts sosiologi fra Universitetet i Bergen (2008). Hun har bred erfaring som postdoktor, seniorforsker, redaktør i *Tidsskrift for velferdsforskning* og seniorrådgiver i rusreformutvalget (NOU 2019: 26). Lundebergs forskningsområder omfatter velferds- og straffefeltet med særlig søkelys på marginaliserte gruppers møter med rettssystemet og maktutøvelse i skjæringspunktet mellom tvang, straff og hjelp. Hun har også forsket på nordisk eksepjonisme, befolkningens rettsoppfatninger, erfaringer med straff og kriminalitetsforebygging samt hvordan negative oppvekstforhold påvirker livsløp og utenforskap. Fra 2025 vil hun være del av ledelsen i et delprosjekt ved Pathways, et senter for forskning på sårbare barns institusjonelle forløp.

Siv Gaarder er sosionom med en mastergrad i offentlig styring og ledelse. Hun har mer enn 30 års erfaring fra praksisfeltet i kriminalomsorgen, og hun jobber nå som seniorrådgiver ved kompetansesenteret ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS). I sin rolle har hun vært sentral i utviklingen av kompetansetiltak for praktikere som arbeider med unge i kriminalomsorgen, og innen fagområder som tilbakeføring, kriminalomsorgens arbeidsdrift, seksuallovbruddsdømte og utenlandske innsatte. Gaarder benytter samskaping og designtilnærming som strategi i utviklingsarbeider, med sterkt søkelys på involvering av brukere i utvikling av praksis.

Referanser

- Andersen, S. & Skardhamar, T. (2014). *Pick a number: Mapping recidivism measures and their consequences* (Discussion paper no. 772). Statistisk sentralbyrå. <https://www.ssb.no/forskning/discussion-papers/pick-a-number--166589>
- Askheim, O. P. (2010). Empowerment – ulike tilnærminger. I O. P. Askheim & B. Starrin (Red.), *Empowerment i teori og praksis* (s. 21–33). Gyldendal Akademisk.
- Barne- og familiedepartementet. (2024, 25. november). *Tiltak i barnevernet for ungdom over 18 år*. Regjeringen.no.

- Bhuller, M. & Røgeberg, O. (2022). *Kjennetegn ved barn og unge som begår kriminelle handlinger og virkninger av straff*. Oslo Economics, utarbeidet for Justisdepartementet.
- Buudir. (2020). *Lovbrudd: Retningslinjer for barnevernets ansvar for barn som begår lovbrudd*. https://www.buudir.no/fagstotte/produkter/lovbrudd_retningslinjer_for_barnevernets_ansvar_for_barn_som_begar_lovbrudd/#heading-contentlink-8234
- Christie, N. (1982). *Hvor tett et samfunn?* Universitetsforlaget
- Dale, M. T. G., Aakvaag, H. F., Strøm, I., Augusti, E. M. & Skauge, A. D. (2023). *Omfang av vold og overgrep i den norske befolkningen* (Rapport 1). Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Europarådet. (2006). *De europeiske fengselsreglene*. Ministerkomiteens rekommandasjon Rec (2006)2. <https://rm.coe.int/16804c14b2>
- Dullum, J. V., Fransson, E. & Skotte, S.-E. (2022). Young women in Norwegian courts: A study of contemporary control strategies. I I. Masson & N. Booth (Red.), *The Routledge handbook of women's experiences of criminal justice* (s. 287–298). Routledge.
- Eide, A. K. & Andrew, T. (2020). Gjenopprettende prosess i ungdomsstraff og ungdomsoppfølging: En analyse av teoretisk og ideologisk bakteppe. *Tidsskrift for strafferett*, 20(3), 290–313. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2020-03-03>
- Finstad, L. (2000). *Politiblikket*. Pax forlag.
- Fornes, I. & Grønning, L. (2021). Bruk av forvaring og sikring overfor barn 1965–2020
Tidsbestemt frihetsberøvelse av barn i et utviklingsperspektiv. *Tidsskrift for strafferett*, 21(3), 246–272. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2021-03-03>
- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.-E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må»: En kritisk studie av ungdomsenhetene i Norge (Rapport). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). <http://hdl.handle.net/11250/2629421>
- Fridhov, I. M. & Langelid, T. (2017). Importmodellen i norsk fengselsvesen. *Nordisk tidsskrift for kriminalvitenskap*, 104(3), 259–288. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v104i3.115050>
- Frøyland, L. R., Smith, P. S., Skilbrei, M.-L., Johnsen, B., Lundeberg, I. R., Sivertsson, F. & Stefansen, K. (2022). *Rettsoppfatning i Norge: Holdninger til straff og straffegjennomføring i den norske befolkningen* (NOVA-rapport 9/2022). Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet. <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/bitstream/handle/11250/3051102/NOVA-Rapport-9-2022.pdf?sequence=5&isAllowed=y>
- Frøyland, L. R., Lid, S., Schwencke, E. O. & Stefansen, K. (2023). *Vold og overgrep mot barn og unge: Omfang og utviklingstrekk 2007–2023* (NOVA rapport nr. 11/23). Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet. <https://hdl.handle.net/11250/3083676>
- Gaarder, S. (2022). *Unge voksne i kriminalomsorgen, nyttig kunnskap for utvikling av praksis*. Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). <https://img3.custompublish.com/getfile.php/5033297.2673.akbmupqajwskk7/Rapport%2Bom%2Bunge%2Bvoksne%2Bi%2Bkriminalomsorgen.pdf?return=www.krus.no>
- Hammerlin, H. (2015). Et fengsel er et fengsel, men... *Psyke & Logos*, 36, 129–152. <https://tidsskrift.dk/psyke/article/view/22828>
- Havre, M. & Holte, L. (2023). Med ett ben i hvert spor – harmonisering av barnevernstiltak og straffetiltak ved fastlegging av straff. *Tidsskrift for strafferett*, 23(3), 251–272. <https://doi.org/10.18261/strafferett.23.3.4>
- Helgesen, J. (2017). Ny fangebehandling i norske fengsler? Om innsatte rusbrukeres opplevelser av selvbestemmelse og medvirkning. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 20(2), 100–116. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2017-02-01>
- Helsedirektoratet. (2019). *Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel. Årsrapport 2018*. <https://www.helsedirektoratet.no/rapporter/helse-og-omsorgstjenester-til-innsatte-i-fengsel-arsrapport-2018>
- Helsedirektoratet, Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet og Sekretariatet for konfliktrådene. (2023). *Tverrsektorielt samarbeid og velferdstjenestenes deltakelse under gjennomføring av ungdomsstraff og ungdomsoppfølging* (Rapport). Buudir og Helsedirektoratet.
- Hirschi, T. & Gottfredson, M. (1993). Age and the explanation of crime. *The American Journal of Sociology*, 9(3), 552–584.

- Holmboe, M. (2014). Ungdomsstraff og ungdomsoppfølging: En oversikt og noen kritiske merknader. *Tidsskrift for strafferett*, 14(4), 397–414. <https://doi.org/10.18261/ISSN0809-9537-2014-04-07>
- Holmboe, M. (2020). Forvaring av unge lovbytere – et ubehagelig aktuelt tema. *Tidsskrift for strafferett*, 20(3), 227–252. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2020-03-01>
- Hydle, I. & Stang, E. G. (2016). *Ungdomsenheten og det tverretatlige teamet ved Bjørgvin fengsel. En forskningsbasert evaluering* (NOVA rapport 1/16). Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/6441>
- Justis- og Beredskapsdepartementet (2024). *Forslag til endringer i straffegjennomføringsloven og forskrift om straffegjennomføring mv.* (bruk av elektronisk kontroll og digitale kontrolltiltak i kriminalomsorgen. Høringsnotat. Høringsbrev – forslag til endring av straffegjennomføringsloven og forskrift om straffegjennomføring mv. (bruk av elektronisk kontroll og digitale kontrolltiltak i kriminalomsorgen)
- Knarrum, M. S. & Gaarder, S. (2023). *Verksbetjentboka – faglig veileder for arbeidsdriften*. Kriminalomsorgsdirektoratet og Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter (KRUS).
- Konfliktrådet. (2023). *Årsrapport 2023. arsrapport-konfliktradet-2023-med-revisjonsberetningen.pdf*
- Konfliktrådet. (u.å.a). *Megling i konfliktrådet*. Hentet 13. november 2024 fra <https://konfliktraadet.no/straffereaksjoner/mekling-i-konfliktrad/>
- Konfliktrådet. (u.å.b). *Hva er ungdomsstraff og ungdomsoppfølging*. Hentet 13. november 2024 fra <https://konfliktraadet.no/straffereaksjoner/ungdomsstraff-og-ungdomsoppfolging/>
- Konfliktrådet. (u.å.c). *Gjenopprettende prosess*. Hentet 13. november 2024 fra <https://konfliktraadet.no/om-konfliktradet/restorative-justice/>
- Konfliktrådet. (u.å.d). *SLT-modellen*. Hentet 13. november 2024 fra <https://konfliktraadet.no/slt-modellen/>
- Kriminalomsorgen. (u.å.a). *Varetekt*. Hentet 13. november 2024 fra <https://www.kriminalomsorgen.no/varetekt.518704.no.html>
- Kriminalomsorgen. (u.å.b). *Personundersøkelse*. Hentet 13. november 2024 fra <https://www.kriminalomsorgen.no/personundersokelse.535032.se.html>
- Kriminalomsorgen. (u.å.c). *Samfunnsstraff*. Hentet 13. november 2024 fra <https://www.kriminalomsorgen.no/samfunnsstraff.518692.se.html>
- Kriminalomsorgen. (u.å.d). *Tilbakeføring*. Hentet 17. november 2024 fra <https://www.tilbakeforing.no>
- Kriminalomsorgen. (2022). *Årsrapport 2022*. Kriminalomsorgsdirektoratet. Kriminalomsorgens +årsrapport+2022+m.+vedlegg.pdf
- Kriminalomsorgen. (2023). *Retningslinjer til straffegjennomføringsloven*, revidert 1. januar 2018, lov- og forskriftsbestemmelser oppdatert 16. januar 2023. §§ 10a – Retningslinjer om straffegjennomføring for mindreårige innsatte og domfelte
- Kriminalomsorgsdirektoratet. (2021). *Fagstrategi om unge domfelte og innsatte i alderen 18–24 år*. <https://www.kriminalomsorgen.no/fagstrategi-om-unge-innsatte-og-domfelte-ferdigstilt.6392871-516313.html>
- Kristoffersen, R. (2023). *Tilbakefall hos løslatte fra fengsel 2010–2018* (Rapport). Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter (KRUS). <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/handle/11250/3082627>
- Lipsky, M. (2010 [1980]). *Street-level bureaucracy dilemmas of the individual in public services*. Russell Sage Foundation.
- Lundeberg, I. R. (2018). Myten om fengselspinen. I K. Christensen & L. J. Syltevik (Red.), *Myter om velferd og velferdsstaten* (s. 123–145). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.47.ch6>
- Lundeberg, I. R. & Mjåland, K. (2016). Rehabilitering og prosedural rettferdighet i kriminalomsorgen. *Retfærd, Nordisk juridisk tidsskrift*, 153(2), 32–44.

- Lundeberg, I. R. & Mjåland, K. (2019). Rus, roller og skjønn. I K. G. Westrheim & H. M. K. Eide (Red.), *Kunnskapsbasert straffegjennomføring i kriminalomsorgen i Norge* (s. 278–309). Fagbokforlaget.
- Lundeberg, I. R. & Smith, P. S. (2024). Insecure in high security – health precariousness among women in Norwegian prisons. I P. Starke, L. L. Elbek & G. Wenzelburger (Red.), *Unequal security. Welfare, crime and social inequality* (s. 97–120). Routledge. <http://dx.doi.org/10.4324/9781003462132-5>
- Meld. St. 34 (2020–2021). *Sammen mot barne-, ungdoms- og gjengkriminalitet*. Justis- og beredskapsdepartementet. Meld. St. 34 (2020–2021) – regjeringen.no
- Mæhlumshagen, M. S. & Storvik, B. L. (2024). *Menneskerettigheter i fengsel*. Cappelen Damm Akademisk.
- NOU 2024: 4. (2024). *Voldtekt – et uløst samfunnsproblem*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2024-4/id3028553/>
- Nøkleberg, M., Gundhus, H. O. I., Dyb, E. & Lid, S. (2022). *Evaluering av SaLTO-samarbeidet: Forutsetninger for effektiv tverretattlig og tverrfaglig samarbeid*. Universitetet i Oslo. [evaluering-salto-uo-2023.pdf](https://www.uio.no/evaluering-salto-uo-2023.pdf)
- Paulsen, V. (2022). *Barn og unges medvirkning i barnevernet*. Gyldendal.
- Politidirektoratet og riksadvokaten. (2024). *Straffesaksbehandling i politiet 2023* (POD-rapport 2/2024). Straffesaksbehandlingen i politiet 2023
- Politiet. (2022). *Risiko og livssammenheng for unge kriminelle i Oslo*. <https://www.document.no/wp-content/uploads/2023/06/risiko-og-livssammenheng-for-unge-kriminelle-i-oslo.pdf>
- Prop. 139 L (2022–2023). *Endringer i konfliktrådsloven, straffeloven og straffeprosessloven mv. (strafferettslige reaksjoner for ungdom og varetekt med elektronisk kontroll)*. Justis- og beredskapsdepartementet.
- Rasmussen, I., Øye, S. B., Sverdrup, S. & Riekeles, H. (2024). *Effekter ved bruk av elektronisk fotlenke: En kunnskapsoversikt* (Rapport nr. 2024/06). Vista analyse. [va-rapport_2024-06_soning_med_elektronisk_kontroll_en_kunnskapsgjennomgang.pdf](https://www.vistaanalyse.no/rapport/2024-06-soning-med-elektronisk-kontroll-en-kunnskapsgjennomgang.pdf)
- Regjeringen. (2024). *Gjengpakke 2: Regjeringen etablerer 11 nye fengselsplasser for ungdommer i Evje fengsel* [pressemelding nr. 108]. Justis- og beredskapsdepartementet. Gjengpakke 2: Regjeringen etablerer 11 nye fengselsplasser for ungdommer i Evje fengsel – regjeringen.no
- Riksadvokaten. (2022). *Tvangsbruk i mindre alvorlige narkotikasaker* (Riksadvokatens skriftserie 1/2022). [Nasj-rapport-tvangsmiddelbruk-i-mindre-alv-narkotikasaker.pdf](https://www.riksadvokaten.no/rapport/2022-1-tvangsbruk-i-mindre-alv-narkotikasaker.pdf)
- Sekretariatet for konfliktrådene. (2021). *Veileder for gjenopprettende prosess og relasjonsbygging i ungdomsstraff og ungdomsoppfølging*. <https://konfliktraadet.no/wp-content/uploads/2021/09/Veileder-for-gjenopprettende-prosess-og-relasjonsbygging-i-ungdomsstraff-og-ungdomsoppfolging-med-bokmerker.pdf>
- Sekretariatet for konfliktrådene. (2022). *Tilbakefall etter gjennomført ungdomsoppfølging og ungdomsstraff*. [Tilbakefall-etter-endt-straffegjennomforing-Rapport-fra-2022-1.pdf](https://www.konfliktraadet.no/wp-content/uploads/2022/11/Tilbakefall-etter-endt-straffegjennomforing-Rapport-fra-2022-1.pdf)
- Sivilombudet. (2017). *Besøksrapport Ullersmo fengsel, Ungdomsenhet øst*. [Ungdomsenhet øst-besøksrapport-juni-2017.pdf](https://www.sivilombudet.no/rapport/2017-1-besoksrapp-juni-2017.pdf)
- Sivilombudet. (2024). *Barn i Eidsberg fengsel. En undersøkelse under OPCAT-mandatet*. [Temarapport_Barn-i-Eidsberg-fengsel.pdf](https://www.sivilombudet.no/rapport/2024-1-temarapport-barn-i-eidsberg-fengsel.pdf)
- Skippervik, L. J. B. (2019). Barnevernstiltak i straffegjennomføring – eit ukomplisert samspel? *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 17(4), 323–344. <https://www.idunn.no/doi/10.18261/issn.0809-9553-2019-04-04>
- Storvik, B. A. (2020). *Straffegjennomføringsrett*. Universitetsforlaget.
- Sætre, M., Hofseth, C. & Kjenn, B. L. (2024). *0-hypoteseanalyse: Årsaker til vekst i anmeldelser 2023. En strategisk analyse for Oslo politidistrikt*. Oslo politidistrikt. <https://kudos.dfo.no/dokument/266957/0-hypoteseanalyse-arsaker-til-vekst-i-anmeldelser-2023-en-strategisk-analyse-for-oslo-politidistrikt>

KAPITTEL 2

«I nåtid finnes fortid og framtid innvevd»

Yngve Hammerlin

Et gjenferd går igjen i norsk kriminalpolitikk: fengsling av barn og unge. Økning i ungdomskriminaliteten har atter tent politikere og andre med krav om strengere og mer konsekvente straffer. Intense var diskusjonene på slutten av 1800-tallet¹ – kvasse var de på 1900- og 2000-tallet. Kjernespørsmålet var og er: Er fengsling av barn og ungdom etisk forsvarlig og faglig betryggende? Barn og ungdom er blitt fengsla på to måter: (1) *i ordinære fengselssystemer* og (2) *i fengsler som er mer tilpassa barn og unge*. Kritikken har vært ramsalt fordi barn og ungdom i tiår etter tiår fengsles i ordinære fengsler – i *voksenfengsler*. Sterk er også kritikken fordi fengsling av barn og ungdom støter prinsipielt mot en rekke etiske og faglige grunnverdier.

De etablerte barne- og ungdomsfengslene i Norge i dag (for barn fra 15–18 år) betegnes som ungdomsenheter. Skjules noe i språkbruken? Er det ikke eufemistisk å begrepsfeste de to høysikkerhetsfengslene som *ungdomsenheter* – å pynte på det ubekvemme ved at vi i 2024 har to barne- og ungdomsfengsler? Tittelen «I nåtid finnes fortid og framtid innvevd» har jeg valgt fordi dagens straffegjennomføring og fengselssystem har djupe og seige historiske røtter og ideologiske forgreininger. Mye av det nye som tenkes og utvikles, er heller ikke så nytt som man tror. Glemte eller neddyssa er tidligere tiårs ideologiske, politiske og faglige motsetninger og spenninger som ennå preger kriminalomsorgens virksomheter. Uunnværlig

---

1 Stortinget vedtok den 6. juni 1896 lov om behandling av forsømte barn (vergerådsloven); den slo fast at oppdragelse og ikke straff skulle være det prinsipale middelet overfor barnekriminalitet.

kunnskaps- og erfaringskapital er sånn sett blitt stabla bort. For å parafrasere filosofen Alain Badiou: Filosofens oppgave er også å se det som ikke er synbart. Ergo aktualiseres òg Louis Althussers analytiske hint om å se og lese det som er nærværende, gjennom sitt fravær. Også de ideologiske avtrykkene og motsetningene i dagens kriminalomsorg må gjøres synlige i analysene; viktig er dessuten begrepskritikken.

Framstillinga vidare – i fire hovedkapitler

Kapittel 1, «Fengselssystemets grunnleggende ideologiske rammer og verdier», domineres av tre ideologiske grunnprinsipper som danner en kompleks overbygning, og som med tyngde har prega og preger fengselsvirksomhetens innhold og form i Norge. De er òg synlige i fengslenes arkitektoniske, interiørmessige og sosiomaterielle grunnstruktur og utgjør de materielle betingelsene ved fengselshverdagen og fengslingsmiljøet. I kapittel 2, «En tidsreise: En institusjonshistorisk og fagideologisk snarvisitt – en collage», presenterer jeg et lapidarisk og collageprega bilde av fengselsvirksomhetens utviklingstrekk fra 1950 til nåtid. Historisk avdekkes en rekke politiske og fagideologiske spenninger og sammenstøt, men også samvirkeformer som har prega og preger etaten, fangebehandlninga og praksisfeltets virksomhetsbetingelser. Mange problemer som etaten strever med i dag, er tematiske gjengangere. Kapittel 3 har overskriften «Barn skal ikke fengsles ... men noen barn må». Mens kapittel 2 avdekker den generelle institusjonsutviklinga der barn og unge har vært fengsla sammen med voksne i ordinære fengsler, tar kapittelet «Særegne sider av fengslingsdiskursen om barn og unge i et historisk lys» opp mer spesielle tilrettelegginger. Fordi blikkpunktet mitt er fengsling av barn og unge, behandler jeg ikke de alternative straffegjennomføringsformene i dette essayet.² I det siste kapittelet, «Sluttrefleksjoner med kritiske ansatser til vidare tenkning – er vi på gjengrodde stier?», kritiserer jeg fengsling av barn og unge.

Jeg starter med å introdusere de grunnleggende ideologiske rammene og kjernefunksjonene for fengselsvirksomheten. Forholdet mellom dem er helt vesentlig for å forstå fengselssystemets virksomhetsbetingelser. Det gjelder også relatert til barn og ungdoms fengselsværen i Norge gjennom tidene.

2 Jf. Nordlandsforsknings evalueringer av ungdomsstraffen – spesielt tilpassa ungdom med oppfølgingsbehov og med et opplegg som er basert på en gjenopprettende prosess mellom gjerningsperson og offer. Se også Højdals og Kristoffersens evalueringer på 2000-tallet om samfunnsstraffen og Rokkans forskning på straffegjennomføring ved elektronisk kontroll.

Fengselssystemets grunnleggende ideologiske rammer og verdier

Tre ideologiske grunnpilarer

Fengsels-Norge representerer et institusjonelt mangfold fra de mest sikkerhetskompakte, totalitære og repressive fengselssystemene til de lite fengselsaktige (åpne) institusjonene. Fengslene kategoriseres som fengsler med høy sikkerhet, særlig høy sikkerhet, lavere sikkerhet og overgangsboliger. Tidligere ble betegnelsene åpne og lukka anstalter brukt. Fengslene varierer i størrelse; flere av dagens fengsler er gamle byggverk som arkitektonisk, interiørmessig og sosiomaterielt er avstemt tidligere tiders straffeideologiske prinsipper og fangebehandling. Noen fengsler har hatt andre institusjonelle oppgaver før de ble overtatt av kriminalomsorgen – for så å bli tilpassa tidsrelaterte fengselskrav. Nåtidens høysikkerhetsfengsler er merka av en gammelmodig grunntenkning med sikkerheten som det strukturerende grunnprinsippet for fengselsværen. En fengsling skal garantere samfunnets trygghet, men også hegne om en indre institusjonell sikkerhet som forhindrer rømninger, uro og kriminalitet. Men fengselsværen utformes også ut fra omsorgs- og rehabiliteringsideologiske ideer med rom og frisoner for fellesskaps-, arbeids-, undervisnings-, kultur-, fritids- og sportsaktiviteter. Et annet viktig utviklingstrekk er den topografiske: En del fengsler er byfengsler, men på 1900- og 2000-tallet ble fengsler også plassert «i skogheimen». Det er særlig tre grunnideologier og idéinnhold som har vært og er strukturerende for norsk fengselsvirksomhet og etatens administrative maktfelt (Hammerlin, 1994, 2008, 2012, 2015a, 2021).

For det første (i) *de straffeideologiske prinsippene*: Grunnkomponenten i straffeideologien og straffegjennomføringsloven er at straffen er «en påføring av et onde i form av frihetsberøvelse»³. Frihetsberøvelsen og de straffeideologiske prinsippene preger fengselshverdagen og har formgitt de materielle, sosiomaterielle, administrative, teknologiske og symbolske innretningene. Straffegjennomføringen består av åpne, skjulte og subtile former for sikkerhets-, disiplinerings-, kontroll- og sanksjonsforanstaltninger, og sikkerheten (både den ytre og indre) proklameres både historisk og i nåtid som fengselssystemets viktigste oppgave. Den teknologiske utviklinga har styrka kontrollstrukturene enda mer. Fra 1990-tallet kategoriseres sikkerheten i

3 N. Christie (1992) bruker begrepet 'pine' ('pinens begrensninger'), mens E. Schaanning skriver om den 'tilsiktete smerten' (2009a).

statisk sikkerhet (ringmur, alarmanlegg m.m.), organisatorisk sikkerhet (strukturelle organiseringer, styringsprinsipper, turnusordninger, regelverk, opplæring ...) og dynamisk sikkerhet (interaksjon og sosialt samvær).

For det andre omfatter straffegjennomføringa en **(ii) (re)habiliterings- og en omsorgsideologi**. Tiltak er a) grunnlagt i hjelpe- og omsorgsrelaterte opplegg som skal kompensere eller dempe fengslingas helsemessige og sosiale skadevirkninger (jf. Hammerlin, 2021, s. 559–562)⁴. Andre tiltak er begrunna i b) en (re)habiliterende⁵ integreringsstrategi med utgangspunkt i normalisering av fengselsforholdene og resosialisering og tilbakeføring til samfunnet som målsetting. Utgangspunktet er de fengslede rettigheter til yrkesopplæring, arbeidserfaring, utdanning,⁶ helsemessige tiltak og kulturaktiviteter, men òg deltakelse i programmer, samtalegrupper, terapier m.m. Kriminalomsorgens målsetting er at fangene skal tilegne seg kunnskaper og handlingskompetanse for å kunne leve et integrert og kriminalitetsfritt liv. Importerte faglige tjenester (aktualisert på 1950-tallet og seinere organisert som importmodellen) er særst viktige i dette arbeidet; viktig er også innsatsen fra frivillige organisasjoner og privatpersoner. Tiltakene har to hovedspor: Det ene er systemretta og systemtilpassa, der den fengslede blir et objekt for ulike opplegg, metoder og tiltak. Det andre hovedsporet er mer personretta og persontilpassa og utforma ut fra den enkeltes behov og situasjon. Det betyr ikke at subjekt- og førstepersonsperspektivet var (og er) framtreddende i en del opplegg – snarere tvert imot. Derneft: Ulike faglige disipliner – og forskjellige faglige skoleretninger innenfor disse – baseres på forskjellige menneskesyn og varierte idéinnhold, tenkemåter og metoder som utmeisles i omsorgs- og hjelpepraksisene som opererer mer eller mindre ut fra et subjektretta førstepersonsperspektiv. I og med at frihetsberøvelsen og sikkerhetstiltakene proklameres som de grunnleggende og styrende prinsippene, er det svært mange eksempler på at (re)habiliteringstiltak, omsorgsrelaterte opplegg og positive aktiviteter i fengselshverdagen er blitt satt under sterkt press: Trues sikkerheten, innføres ofte innstramninger som forringer fangebehandlninga og desimerer arbeidsforholdene for betjenter og aktører i systemet. Det historiske bildet

4 Jeg har presentert lidelsesproduksjonen i mange arbeider, bl.a. ved fangenes tapsliste, som avdekker problemer som utvikles eller forsterkes under fengslinga; tapene oppleves forskjellig av den enkelte. Tapslista ble revidert ca. hvert sjette år. Den første kom i 1987 (etter inspirasjon fra Clemmer & Sykes), den siste i 2021 (Hammerlin, 2021, s. 559 f.). Tapslista er etterprøvd/videreutvikla bl.a. av psykologene Brekke & Halvorsen (2004). St.meld. 37 (2007/2008) gjengir tapslista òg ut fra fengslingas negative virkninger.

5 Jeg har siden 1980-tallet kritisert rehabiliteringsbegrepet; jeg foretrekker *habilitering*, i betydningen å dyktiggjøre seg faglig, kvalifisere seg. Den enkeltes handlingskompetanse, erfarings- og kunnskapskapital skal styrkes på ulike sosiale arenaer.

6 Langelid og Manger har gitt ut mange svært viktige arbeider om undervisningsproblematikken i fengsel.

viser at sikkerhetskrav og omsorgsideologiske praksisformer ofte gnisser mot hverandre. Problemer oppstår også når ulike faglige tiltak har motstridende faglige og fagetiske rammeverk. Det skjer åpent og svært konfronterende, men også tildekket og skjult.⁷

Også en tredje (iii) styringskomponent strukturerer fengselshverdagen og praksisfeltets virksomhetsbetingelser: *økonomisme* (som oftest er politisk styrt ut fra økonomisk-ideologiske begrunnelser). 1990-tallets slagord, «Mer kriminalomsorg for hver investert krone», avspeiler tidsånden. Etaten har på 1990- og 2000-tallet vært hemma av effektivitetskrav og belastende innsparinger basert på nyliberalistiske og utilitaristiske grunntanker. Også nye organisasjons- og ledelsesprinsipper, inspirert av moderne managementmodeller, har prega etaten (Hammerlin & Mathiassen, 2006b). Den borgerlige regjeringas avbyråkratiserings- og effektivitetsreform (ABE-reformen), som ble innført i 2014, er ett av flere eksempler på en økonomisme som har fått svært negative konsekvenser for praksisfeltet (Hammerlin, 2021, del VI f.). De partipolitiske, ideologiske og faglige motsetningene og spenningene påvirker sterkt straffegjennomføringas ressursdisponeringer og fengslings innhold og form, men også personalets arbeidsbetingelser. I perioder er det politiske, ideologiske og politisk-økonomiske maktbildet svært konfliktyft og belastende for fengselshverdagen og kriminalomsorgens virksomhetsbetingelser; det er imidlertid flere eksempler på at lokale innsatser prøver så godt de kan å kompensere og dempe de ressursreducerende utfordringene. De tre ideologiske prinsippene strukturerer og former virksomhetsvilkårene på regions-, institusjons-, avdelings-, gruppe- og individnivå og synliggjøres i neste kapitels tidsreise om fengselsvirksomhetens generelle historiske utviklingsbilde – som altså også impliserer barns og unges fengselsliv.

En tidsreise: En institusjonshistorisk og fagideologisk snarvisitt – en collage⁸

1950- og 1960-tallet – kritikk av et inhumant fengselssystem og krav om reformer

De to tiårene var prega av betydelige ideologiske, faglige og fagetiske motsetninger i synet på fengsler og fangebehandling, men de representerer

7 Se Hammerlin 1994, 2004ab; 2008, 2012; 2015a, 2018ab og 2021; Hammerlin & Mathiassen 2006.

8 Presentasjonen er særlig basert på Hammerlin 1994, 2008, 2018ab, 2021.

også en brytningstid med sterke verdikrav. Mediene var smekkkfulle av fengselsskandaler, kritikk av inhumane fengselsforhold og krenkende fangebehandling (som det også var på 1930-tallet). Krav om reformer og mer tidsadekvate humane prinsipper i straffepleien, fengslene og fangebehandlingen blussa derfor opp. Reformkrav kom òg fra politikere som i mellomkrigstida og under krigen hadde vært fengsla. Mange fengsler var gamle og i en dårlig forfatning, og den gang (som nå) ble det vist til grupper av fanger som sleit med store sosiale, eksistensielle og helsemessige problemer. Sjølmordshandlinger og fangeopprør ble formidla i massemediene med konfronterende kraft, og Fengselsstyret, etaten og politikere ble utsatt for et sterkt press. Skarpe fronter tok form: En repressiv straffeortodoksi sto mot reform- og humaniseringskrav.

På 1940-tallet ble det i Sverige spunnet reformideer for et mer moderne og humant fengselssystem, og en av de mest sentrale kriminalistene i Norden, dansken Stephan Hurwitz, aktualiserte flere av grunntankene (Hurwitz, 1951, s. 205–211): «Vi trønger til den friske luft fra disse reformer», skrev han og betonte behovet for et humant fengselssystem med bedre opplegg for å forebygge mot tilbakefall. Han kritiserte isolasjonsfengselets negative konsekvenser: Isolasjonen svekker fangenes initiativkraft og evne til å ordne livet sitt, understreka han. Fangene skal ut av cellene, fellesskapet er essensielt. Åpne fengsler må òg brukes mer; de lukka fengselssystemene, betonte Hurwitz, var innretta etter prinsippet «fæstninger med et maksimum af sikkerhed og et minimum af luft og lys». Normalisering av fengselsoppholdet og bedre kontakt med omverdenen skulle være grunnideen: Fangenskapet skal «i videst muligt omfang gå over til et system, hvorved livet i fangenskab nærmer sig livet under frie forhold».

Også i Norge på 1950-tallet ble disse reformkravene, normaliserings- og integreringstankene markante. En del reformtanker hadde òg feste i tidligere komité- og reformarbeider fra mellomkrigstida, men krigen og okkupasjonen hadde satt en stopper for dem; nå skulle de virkeliggjøres. 1950-tallets kvasse kritikk førte til at det i 1951 ble oppnevnt en komité som skulle utrede behovet for reformer i fengsels- og tvangsarbeidsvesenet. Komiteens innstilling ble levert i 1956⁹: En rekke reformforslag om frihetsberøvelsens og fangebehandlingas innhold og form ble begrunna ut fra en «tidsmessig, human og moderne fangebehandling». Innstillinga la stor vekt på disiplinierende og oppdragende tiltak, men påpekte også

9 Innstilling fra Komitéen til å utrede spørsmålet om reformer i fengselsvesenet (1956).

at reformer måtte iverksettes fordi fengselsoppholdet var så helsekvestende. Behandlings-, hjelpe- og omsorgstiltakene måtte styrkes og tilpasses den fengsledes livssituasjon, sosiale bakgrunn og fysiske og sjelelige helse. Tiltakene aktualiserte òg personundersøkelser om den enkeltes livssituasjon, helse, kriminelle aktiviteter og tilpasningsmuligheter. Det gamle klassesystemet i fengslene skulle oppheves, og fellesskapsbehandlìnga som arbeidsprinsipp ble viktig framfor eneromprinsippet. Progresjonssonìnga skulle styrkes – særlig for fanger med lang straffetid. Rehabiliteringsblikket måtte sànn sett rettes mer mot løslatelsen og ettervernet, og integreringa i samfunnet skulle understøttes politisk og fagmetodisk. Særlig arbeids- og yrkesopplæring ble markert ved siden av et utvida undervisningsopplegg.¹⁰ Også fritidstilbudet og permisjonsopplegget skulle forbedres. Godt grunn-gitt ble derfor behovet for et samarbeid med andre organisasjoner og instanser i en tiltakskjede – og en import av adekvat fagkunnskap ble et must. Forslaget er blant de første spirene til en moderne fagimportmodell, en normalisering av fengselsværen og en progresjonsstrukturert integrering og attføring (som det het den gang).

Det ytre presset på etaten var sterkt da innstillinga kom.¹¹ Den ble epokegjørende og førte fram til Ot.prp. nr. 25 (1958) og en ny fengselslov (lov 12. desember 1958 om fengselsvesenet/fengselsloven) som ble iverksatt i 1959 (og som var virksom med visse endringer til den nye straffegjen-nomføringsloven kom i 2002). Flere av komiteens innspill og reformforslag var fulgt opp i loven – ideelt presisert som en mer human fangebehand-ling, men også som bedre arbeidsforhold for betjentene og andre aktører. Fengselslovens fangebehandlingsregler skulle samsvare med fordringer som var vedtatt på FN's første kongress i Genève i 1955 om forebygging av kriminalitet og en human fangebehandling (et vedtak som ble gjort av FN's

10 Viktige arbeider om undervisningsproblematikken i norsk kriminalomsorg: Langelid, 2012, 2015, 2017; Langelid & Manger, 2005.

11 På hele 1950- og 1960-tallet var den eksterne kritikken mot fengselssystemet sterk. Flere kjente kulturpersonligheter (forskere, forfattere, kunstnere og skuespillere) kritiserte forholdene i norske fengsler i Aftenposten 17.1.1958 bl.a. i fire punkter: 1. Hvor går grensa for hva som er etisk forsvarlig i behandlinga av innsatte? 2. Det må gjøres mulig å skille mellom normale kriminelle og sinnslidende. 3. Hva kan gjøres for at arbeidet i fengslene skal bli mer tilfredsstillende for betjeningen? 4. Hva kan gjøres for å få bedre kontroll med fengselsvesenets arbeid (behovet var en effektiv kontroll av fengselsvirksomheten og den administrative forvaltningen)? Kritikken mot fengselssystemet ble ytra i bøker, intervjuer, artikler og teaterstykker av kjente forskere og forfattere (som òg hadde sittet i fengsel): J. Bjørneboes kritikk fikk stor oppmerksomhet; det gjorde også J. Galtungs artikler og magistergradsavhandling om fengselssamfunnet i Oslo KrF (1959). Georg Johannesen kom òg ofte med flengende kritikk: «En fange er en kar som har fått mange trøkk i trynet, og derfor får han enda ett: han er sperret inne», skrev han i 1975. Andre forfattere og forskere som Helge Krog, W. Aubert, N. Christie, R. Hauge og T. Mathiesen kom også med sterk kritikk.

økonomiske og sosiale råd den 31. juli 1957). Et særtrekk ved fengselsloven var individualprevensjonen og en grunntanke om at fangebehandlinga skulle fremme tilpasning til samfunnet og dermed motvirke tilbakefall. Behandlingsprinsippet, resosialiserings- og normaliseringsideen (som òg ble poengtert i forhandlingene i Odelstinget i 1958) skulle bygge på humanitet og vitenskapelig metodikk. Behandlinga skulle være allsidig og variert, og den skulle relateres til 'den enkeltes evner og anlegg og den enkeltes muligheter for samfunnsmessig tilpasning'. Hovedprinsippet var fangebehandling i fellesskap og en utvida permisjons- og frigangsordning til undervisning og opplæring utenfor anstalten.

Ekspedisjonssjef Johannes Halvorsen i Fengselsstyret redegjorde for lovens grunnprinsipper i rundskriv nr. 34/1959. Rundskrivet grunngir loven som en viktig reform på flere områder, men noen revolusjon, som mange betegna den, var den ikke. Derimot er den 'moderne', forma av tidsånden og en lov som bygger på norske fengselstradisjoner og lovverk. Rundskrivet tydeliggjorde behovet for import av faglige tjenester, og fengselsvesenet og fangebehandlinga skulle nyttiggjøre seg kunnskaper og metoder fra fagene sosiologi, pedagogikk, psykologi, psykiatri og kriminologi. Men tiltak til rehabilitering og normalisering måtte reguleres etter den enkeltes behov, individuelle behandlingsopplegg og likestilling (s. 3): «Den forskjell mellom fengselslivet og livet i det fri som kan nedsette ansvarsfølelsen hos den innsette eller respekten for hans menneskeverd, må minske så mye som mulig.» *Behandling* skulle forstås i vid betydning: Den skulle omfatte forskjellige tiltak som fremma lovbryterens tilpasning til samfunnet, men også medisinske og psykiatrisk-psykologiske opplegg ble tydeliggjorte (behandling som leger og andre spesialister skulle utføre). Viktig var adekvate undervisnings- og opplæringsopplegg og en alminnelig oppdragende behandling: Opplegget skulle understreke at den innsatte «fortsett er et medlem av samfunnet, og ikke at han er lukket ute fra det» (s. 2). Ingen fangekategori skulle ha begunstigelser framfor de andre, og ingen skulle behandles hardere enn de andre. Behandlingsreglene skulle i alle tilfelle være de samme (foruten for varetektsinnsatte; da gjaldt særregler). Det grunnleggende formålet med fengselsstraff ble markert: å beskytte samfunnet mot forbrytelser.

Dette formål kan bare oppnåes hvis fengselstiden anvendes til så langt som mulig å sikre at lovbryteren, når han vender tilbake til samfunnet, ikke bare er villig til, men også i stand til å føre et lovlydig liv og klare seg selv. (Rundskriv, 34/1959, s. 2; se òg Hammerlin, 2021, s. 42–46)

Et nytt reglement for fengselsvesenet trådte i kraft 1. april 1962 og ble gjeldende for alle anstaltstyper. Det fikk en rekke praktiske følger ved at det klargjorde administrative bestemmelser og retningslinjer om fangenes anstaltopphold og løslatelse. Industriefengslene ble etter hvert også en realitet. Også organisatoriske endringer ble gjennomført: Fengsels-Norge ble inndelt i østre, vestre, søndre og nordre distrikt – en etatsorganisering som varte helt til regionstrukturen ble etablert på 2000-tallet.

1950-tallet og deler av 1960-tallet influeres av en sterk tro på fengsels-systemets behandlings- og påvirkningsmuligheter og uttrykker det jeg har kalt en metodologisk institusjonalisme. Behandlingsideologien og et individualistisk, teknokratisk og administrativt menneskesyn ble hjørnesteinen for etatens virksomheter. Psykiatriens autoritative posisjon var også styrka relatert til datidas terapeutiske og medisinsk-tekniske forbedringer i psykiatriske behandlingsmetoder. At individualprevensjonen hadde fått et så sterkt feste, forklarte professor R. Hauge (1996) med at juristene ikke lenger var enerådende i systemet, og at andre faggrupper hadde fått mer innflytelse i fangebehandlenga (Wister 1997). Ifølge Hauge dominerte maksimen *straff som behandling*, og de fleste kunne reddes fra kriminaliteten, mente man. Foruten individuelle behandlingsmetoder innførte enkelte fengsler gruppesamtaler, leda av betjenter med psykologikurs (Bødal, 1956, 1959; Hammerlin, 2008, s. 118–119). Men på 1960-tallet eskalerte på ny kritikken mot behandlingsideologien, behandlingsoptimismen og fengsels-systemets rehabiliteringsmuligheter: «Nothing works»-synspunktet ble rådende i mange fagmiljøer. I 1968 ble òg Norsk Forening for Kriminalreform (KROM) etablert. KROM ble et talerør for fangers rettigheter. Kritikken ble igjen retta mot uverdige fengselsforhold og en inhuman fangebehandling. Den ramma også den mangelfulle oppfølginga av fengselslovens liberale reformer. Motsetningene ble skjerpa da KROM, ved Thomas Mathiesen, inviterte Fengselsstyret til samarbeid for å bedre på forholdene, men ble møtt med resolutt avvisning og blokkerte myndighetsdører (Hammerlin, 2021, s. 51–56).

1970-tallet – en politisk, fagideologisk og faglig brytningstid

Tiåret var politisk og kriminalpolitisk spenningsfylt og tydelig merka av en fengselsfaglig brytningstid. Skarpe ideologiske, politiske og faglige spenninger prega tidsbildet; heftige var motsetningene mellom liberale tenkemåter

og konservativ tradisjonisme i fangebehandlninga.¹² Fængselsmyndighetene var òg standhaftig avvisende til reformutspillene fra KROM og lokale forslag fra fangene. Det førte til at Fangenes Faglige Forbund (FFF) ble stifta i 1972, og at ulike aksjoner ble varsla fra organisasjonens tillitsmannskomite.

1970-tallet er den eksterne systemkritikkens og radikalismens tiår, men det er også starten på en intern gjæring: Mange av problemene fra 1950-tallet ble igjen aktualiserte – en kritikk som ble markert eksternt og internt både før og etter justisminister I.L. Valles og Arbeiderpartiets St.meld. 104 (1977–78) *Om kriminalpolitikken*. Flere kritikktemaer på 1970-tallet var gjengangere fra tidligere tiår: Igjen kritiseres fængsels-systemet for sendrektighet, inhuman fangebehandling, dårlige materielle og uhygieniske fængselsforhold samt mangelfulle helsetilbud for fangene – og da særlig for fanger med store psykiske lidelser. Skarp var kritikken mot å fængsle barn og unge (som jeg tar opp i neste kapittel). Tradisjonistene i etaten var bl.a. kritiske til permisjons- og besøksordningene, fangenes brevveksling med omverdenen, «løslatelse på prøve» og en faglig styrking av fellesskapet. Motsatt hevda de mer liberale at gjennomføringene av reformene i praksis gikk for treigt. I fokus var hele tida interne krav om bedre sikkerhet. 1970-tallets internkritikk pressa på også fra ytre etat (fængslene) og tjenestemannsorganisasjonen: Den ble retta mot etatens sentralistiske maktstruktur; det ble derfor reist bas-tante krav om desentralisering, strukturendringer og ansattes medinn-flytelse. Kritikken mot den sentrale ledelsen tiltok utover tiåret og førte til en tillitskrise med kraftige konfrontasjoner.¹³ Kritikken hadde feste i betjentenes stadig mer krevende arbeidsforhold og ble begrunna i rus- og voldsproblematikken, internasjonal terrorisme, endringer i fangepopula-sjonen, fangeuro og fangestreiker med krav om bedre soningsforhold. Det var kort og godt behov for mer ressurser for å klare de mange vanskelige arbeidsoppgavene.

Kravene om liberalisering og reformer i fangebehandlinga¹⁴ tiltok i siste halvdel av 1970-tallet. Fordringer om å gjennomføre fængselslovens

12 Mathiesen og Heli kommenterte (i 1993) i boka *Murer og mennesker* at det er «første gang man så fangeaksjoner som var til de grader politisert, med godt artikulerte fængselspolitiske krav, og som dertil var disiplinerte og gjennomført fredelig.» (s. 12) På 1970-tallet påvirkte også fangestreikene i Sverige forholdene i Norge da flere tusen fanger i 35 svenske fængsler gikk til streik.

13 Krisa eskalerte i det som er betegna som «Tillitskrisemøte på Gol» i 1978 (se Hammerlin, 2021, s. 97–106). Se også Wister (1997); Østlie (2018).

14 Thorsrud (1969), samt Mathiesens, Giertsens, Christies med flere andre arbeider på 1970-, 1980 og 1990-tallet fikk stor betydning for fagfeltets kritikk; Eskelands *Fangerett* (1989) og Jussbuss' *Fangehandboka* (1977 og år etter) ble òg viktige for juridiske tilrettelegginger.

intensjoner og sikre fangenes rettigheter ble særlig aktualisert i perioden under justisminister Valles, ekspedisjonssjef A. Haugestads og avdelingsdirektør A. Langås' ledelse. Spennningene kulminerte etter at Langås hadde holdt foredraget «Pedagogisk utviklingsarbeid i fengslene»¹⁵ på et seminar på Leangkollen i 1975. Ut fra et se-fangen-perspektiv foreslo han moderniseringstiltak og en kompetanseutvikling av en mer generalistprega og miljøarbeidende betjentfunksjon: Fengslene skulle gjennomføre metodisk-pedagogiske opplegg som forutsatte at betjentene ble viktige aktører i arbeidet for fangenes rehabilitering og (re)sosialisering. Også andre faginstanser og departementer skulle involveres fordi en moderne fangebehandling forutsatte et fagmangfold. Til dette arbeidet, poengterte Langås, er avdelingspersonalets hverdagsinnsats og den enkelte betjentes holdninger, moraloppfatning og kulturformidling grunnleggende. Langås' skoleringsidé møtte sterk motstand, men på 1980-tallet ble utspillet hans en av inspirasjonskildene da etaten iverksatte opplegg med nye miljøarbeidende betjentfunksjoner. Også Kåre Bødals studie i 1979 om betjentenes arbeidssituasjon ble viktig for denne prosessen (Hammerlin, 2021, s. 91–94).

De faglige og politiske spenningene i forbindelse med kriminalpolitikk og straffegjennomføring eskalerte på slutten av 1970-tallet. Valles kriminalmelding (St.meld. 104, 1977–78), som var forsinka, var belemra med lekkesjer i mediene, men da den kom, blussa kritikken kraftig opp. Flengende var kritikken fra Høyre, og Høyres J.P. Syse beskyldte Valles kriminalpolitikk for å koble sosialisme og kriminalpolitikk og for stillferdig og systematisk å ha «bygget ned vårt vern mot kriminalitet». Syse kritiserte også justisdepartementet for å ha vært banebrytende for en radikal kriminalpolitikk, ofte «i strid med folkemeningen» (Hammerlin, 2021, s. 115): Kort sagt uttrykte meldinga «en farlig liberalisme». Også internt i Arbeiderpartiet ulma kritikken. KROM og andre kritikere betonte imidlertid at meldinga var for lite progressiv, mens andre påpekte at den inneholdt for mange fagfeil. Valle argumenterte imot liberalismekritikken og poengterte at det dreide seg om å følge opp fengselslovens reformer og rehabiliterende intensjoner fordi mange av reformene i praksis hadde møtt sendretighet i etaten – noe KROM og T. Mathiesen også kritiserte. I den siste boka mi diskuterer jeg om kriminalmeldinga var et reformblaff, eller om den er et historisk

15 Han holdt foredrag som ble møtt med skepsis fra tjenestemannshold og «tradisjonistiske» krefter i etaten (Hammerlin, 2021, s. 91–97).

skjellsettende dokument (2021, s. 144 f.). Valle påpekte at «i etterhånd er jeg stolt av kriminalmeldingen. Selv om meldingen på mange måter sies å ha lidt en sørgelig skjebne, er det faktisk slik at mange av forslagene etter hvert er gjennomført eller drøftes gjennomført» (Valle, 1989, s. 178). Sant nok. I de neste tiårene fikk kriminalmeldinga en viss praktisk, symbolsk og fagideologisk betydning som et retningsgivende dokument.

1980-tallet og de første årene på 1990-tallet – dualismens tiår

Motsetningenes og dualismens tiår har jeg kalt tiåret, merka som etaten var av eksterne og interne misstemninger fra 1970-tallet og fordi flere politiske, faglige og personlige konflikter tærte i perioden. Men tiåret inspireres også av en kreativ fagvekst (særlig lokalt), og flere iverksatte opplegg fikk òg stor betydning for 1990-tallet og seinere. Den 20. august 1980 fikk etaten navnet Kriminalomsorgsavdelingen; det var en viktig fagsymbolsk markering. Samme år ble vernelagene og Norges Vernesamband innlemma i Justisdepartementet som eget fagkontor i Fengselsstyret. Innlemminga ble sterkt kritisert. Kritikerne hevda at vernelagene burde ligge under Helse- og sosialdepartementet, ikke under Justisdepartementet (Hammerlin, 2021, s. 151). Omorganiseringer styrka imidlertid den sosionom- og sosialfaglige profesjonen i etaten ved at friomsorgen fikk et sterkere feste i fangehandlinga og deler av omsorgsvirksomheten.

Ved inngangen til 1980-tallet sleit etaten med flere prekære fengselsfaglige problemer – bl.a. soningskøproblematikken og narkotika- og voldsproblematikken. Justisminister Mona Røkke (H) og etaten ble òg kritisert for at det ikke var etablert flere forebyggende og rehabiliterende opplegg. Det førte til flere åpne soningstilbud, og noen åpne fengsler etablerte sosialpedagogiske opplegg (som Langås foreslo på 1970-tallet). Bastøya og opplegget der ble en hjertesak for Røkke, men også andre initiativ ble aktualiserte for å dempe «den truende rusproblematikken» eller for å styrke fagutviklinga. Særlig kontraktsoning ble viktig. Den var tufta på en kontrakt mellom fangen og anstalten. Fangen skulle holde seg rusfri og sone rusfritt mot visse fordeler som flere framstillinger eller permisjonsdøgn (30 i stedet for de obligatoriske 18). I løpet av 1980-tallet ble ulike former for kontraktsoning etablert i flere åpne fengsler eller som egne avdelinger i lukka fengsler. Først ute var Berg (ved Tønsberg), Osterøy (Bergen), Ullersmo og Leira (Trondheim); på det meste hadde 400–450 fanger på

landsbasis inngått kontrakter.¹⁶ De mest avanserte kontraktsoningsstedene iverksatte miljøarbeid og resosialiserende tiltak som faglig fundament. På 1980-tallet ble flere sosialpedagogiske opplegg forankra: Osterøya bygde på sosialpedagogiske prinsipper (Skaalnes & Tresselt, 1984), mens Leira var faglig inspirert av de danske TAMU-sentrenes¹⁷ konsekvenspedagogikk og humanistisk-pedagogiske filosofi, som sentrenes forstander, filosofen og pedagogen Jens Bay, hadde utvikla.¹⁸ W. Glassers realitetsterapi (involveringspedagogikk) ble brukt i friomsorgen og i enkelte anstalter. Tidlig på 1990-tallet ble Hassel etablert med sin avanserte virksomhetsteori (jeg kommer tilbake til dette). Hamar, derimot, bygde på resosialiseringsoppbygg gjennom idretts- og sportsaktiviteter. Også andre opplegg ble viktige i fagutviklinga: Prosjektet «Treningscenter for innsatte med rusproblemer» (Bømoen/Voss og Haus Sachsen / Kongsvinger) ble iverksatt i samarbeid med Idrettshøgskolen/STUI. Opplegget var inspirert av norske leirskoler. I perioden 1983–1992 ble det avholdt 272 kurs med 1784 deltakere fra 19 anstalter. Målet var å bedre fangenes helse, sunnhet og fysiske kapasitet og å styrke et sosialt fellesliv relatert til friluftsliv, idrett og fysiske aktiviteter. Sammen med betjenter og idrettskonsulenter gjennomførte fangene en rekke strabasiøse friluftsliv- og treningsaktiviteter som også skapte en integrerende tillit (Grindaker 1996; Hammerlin, 2021, s. 170–173). Trenings- og sportsoppleggenes faglige posisjon inspirerte til flere hovedfagsoppgaver på Idrettshøgskolen om idrett, sport og trening i fengslene (Aarberge, 1986; Andersen, 1996; Johnsen, 2001). Gjennom praksis hadde kontraktsoning og treningscentervirksomheten utvikla en flersidig miljøarbeidende og generalistprega betjentfunksjon. Fængselsstyret, betjentorganisasjonene

16 Kontrakten forutsatte at fengselet når som helst kunne ta urinprøver for kontroll av bruk av narkotiske stoffer. Hvis kontraktbrudd ble fangen som regel tilbakeført til lukka fengsel. Kontraktsoning kunne òg gjennomføres på individuell basis i en ordinær, lukka avdeling. Vi skiller mellom to hovedformer for kontraktsoning: 1) avdelinger/fengsler som ble drevet etter en begrenset og snever målsetting (å holde avdelingen og fangen rusfri), og 2) avdelinger/fengsler som hadde en utvidet målsetting med et opplegg relatert til den fengsledes resosialisering og sosiale og kompetanseutviklende behov. En arbeidsgruppe evaluerte kontraktsoningsformene (*Instilling fra en arbeidsgruppe. Kontraktsoning i Norge i dag og i morgen*, Justisdep. 1993) og kritiserte den snevre varianten for å være for lite faglig konsistent. De avanserte kontraktformene ble derimot vurdert som faglig viktige. Arbeidsgruppa kritiserte også kontraktforholdet mellom fengsel og fanger for ikke å likestille aktører med gjensidige forpliktelser. «Pisseprostitusjon» kalte kritikere kontraktsoningen (se Hammerlin, 2021, s. 160–170).

17 TAMU-sentrene (Træningssskolens arbejdsmarkedsuddannelse) fikk og stor faglig oppmerksomhet på 2000-tallet da den svenske KrAmi (bygde på TAMU-sentrenes grunnideer) fikk en faglig betydning for TOG-prosjektet i Norge (Tiltak overfor gjengangere).

18 J. Bay fulgte Leira kontinuerlig og systematisk opp helt til sin død i 2013. Om konsekvenspedagogikken: Se Hammerlin & Larsen (1997), der Bays konsekvenspedagogiske grunnprinsipper presenteres og diskuteres i en fagdialog med Bay. Flere norske skoler bygger også på Bays og Bodil Glads konsekvenspedagogikk. En rekke studier av Leira kom også på 1990-tallet og 2000-tallet, jf. den finske forskeren S. Kurtén-Vartiøs doktorgradsarbeid om TAMU (2005) samt Bays bøker og artikler.

og KRUS, som samarbeida aktivt for å utvikle en moderne betjentprofesjon og en ditto kriminalomsorg, vektla erfaringer fra disse oppleggene. Betjentinnsatsen hadde vært et lærestykke, og betjentprofesjonen kom òg sterkt i blikkpunktet i 1984 da NOU-en *Utdanning for arbeid i kriminalomsorgen* aktualiserte nye strategier for betjentutdannelsen. Fængselskolens direktør Harald Føsker med medarbeidere var sentrale i arbeidet for oppfølginga.

En moderne kriminalomsorg forutsatte også strukturelle, faglige og verdimessige endringer. I 1984 oppretta Fængselsstyret en intern arbeidsgruppe som så på frihetsberøvelsens innhold og form. Rapporten ble levert i 1987, og arbeidet ble svært viktig for ettertida. Særlig fangebehandlninga kom sterkt i fokus: Fængselsoppholdet skulle brukes mer faglig adekvat til resosialisering, rehabilitering, utdanning og moralsk påvirkning. Rapporten slo vidare fast at en differensiering av fangebefolkninga måtte styrkes og omfatte både de strenge og mildere soningsformene. Arbeidsdriften, kultur-, fritids-, sports- og idrettsaktiviteter samt utdannings- og skolevirksomheten skulle òg forbedres. Det samme med helsetiltakene. Differensieringsstrategier, normaliseringstiltak og rehabiliterende opplegg ble intensivert utover på 1980-tallet. Disse og andre «positive tiltak», som de ble kalt, ble betrakta som nødvendige omsorgstiltak for enten å dempe de negative virkningene av fængslinger eller for å styrke de rehabiliteringsideologiske praksisformene.

Det ble også iverksatt tiltak for tungtsonende fanger. I 1986 ble *Annekset* (en spesialavdeling på Ila) oppretta som et toårig prøveprosjekt med et adekvat fagmiljø som besto av psykiater, psykolog, betjenter og andre kvalifiserte fagpersoner. Men da en kvinnelig betjent (ansatt på Annekset) ble drept av en fange på framstilling i 1989, ble avdelinga utsatt for en bister kritikk fra massemediene, politikere og fagfolk (Hammerlin, 2021, s. 209–211).¹⁹ Ila-drapet og en rekke andre negative hendelser (som mange rømninger, fangeopptøyer, voldsbruk i fængslene etc.) intensiverte den massive kritikken som var retta mot Justisdepartementet og Fængselsstyret. Kritikken var knallhard: Sikkerheten var dårlig, og krav om mer skjerpa sikkerhetstiltak ble munnhellet. Helen Bøsterud (AP), justisminister fra 1986 til 1989, innførte en rekke innstramninger og krav om et strengere regime. Hun angrep det hun kalte «de liberale» tendensene i etaten, og slo fast at de var årsakene til de fatale hendelsene. Igjen dreide det seg

¹⁹ Annekset ble ikke lagt ned, men fikk etter hvert en annen form. Falck (1989) evaluerte Annekset; se òg Andersen & Larsen (2000).

om spenninger og motsetninger mellom ulike ideologier, faglige krav og verdier – både internt og eksternt. Forskningsrapporter viste dessuten at stoffmisbruken i fengslene hadde økt, og politiets aktive mediekritikk mot fengselsvesenet førte til nye innstramninger på praksisfeltet. Flere foranstaltninger var iverksatt tidlig på 1980-tallet med utgangspunkt i at narkoproblematikken var en trussel mot fengselsvesenets indre sikkerhet. Narkotikaaksjonen («Den hemmelige planen») som ble instituert i 1986–1987, førte til nye restriktive tiltak med skjerpa sikkerhetsforanstaltninger og et bedre kontrollsystem. Det ble òg igangsatt sikkerhetskompakte særavdelinger i Moss og på Ullersmo. Avdelingene ble skarpt kritisert: Mathiesen og KROM karakteriserte dem som inhumane og et uttrykk for moralsk panikk,²⁰ og Mathiesen stempla Narkotikaaksjonen som «restriksjonsplanen». Også internforskernes kritiske evalueringer og helsepersonells kritikk avdekka krenkende og uverdige soningsforhold,²¹ og den eksterne og interne kritikken førte til at de ble avvikla.

Fiendebilder florerte i etaten – de destruktive kreftene skulle under kontroll. Oppsikt vakte Ullersmo-direktøren som i Aftenposten 19. september 1989 foreslo at Ullersmo skulle bli et fengsel «som er alle fangers skrekk og hvor ingen får permisjon eller besøk». I et annet intervju (Aftenposten 7.10.1989) argumenterte han for flere sikkerhetsavdelinger og en streng differensieringspraksis. Men innstramningstiltakene hadde gått for langt med flere uheldige ettervirkninger, sa ekspedisjonssjef R.B. Wegner. Et utvalg skulle derfor evaluere dem. Krav om flere positive tiltak i fangebehandlninga ble lokalt begrunna fengselsfaglig og fagetisk, og det ble markert et behov for å styrke importmodellen og skole-, helse- og kulturvirksomheten.

I 1988 kom den første store studien om sjølmord og sjølskader i fengslene som tok for seg perioden 1956 til oktober 1987 (Hammerlin & Bødal, 1988b²²); i 1992 kom en oppfølgende sjølmordsrapport som inkluderte hele perioden 1956 til oktober 1991. Rapportene avdekka en rekke kritikkverdige og lidelsesskapende forhold i fengslene og tydeliggjorde behovet for mer adekvate omsorgs- og hjelpetiltak. Det gjaldt særlig de svært lidende, eksistensielt sårbare og sjølmordsnære fangene. Forskerne kritiserte òg

20 Se Aftenposten den 27.1.1986. Se også hans artikkel *En straffepolitisk styring – en studie i moralsk panikk* (1994).

21 Kritikk av særavdeling/Moss: Bødal et al. (1998). Se også Hammerlin (2008, s. 326–329). Kritikk av særavdelinga/Ullersmo: Bødal & Fridhov (1991).

22 Rapporten var to-delt. Del I var hovedrapporten, og Del II omfatta samtaler med sjølmordsnære fanger; den ble klausulert. Hammerlin har utarbeidet en rekke forskningsrapporter om sjølmord i norske fengsler som kom kontinuerlig fra 1988 til 2021.

psykiatriens mangelfulle oppfølging; den førte til at svært sjuke fanger ble kasteball mellom psykiatriske institusjoner og fengslene, og avdekka kritikkverdige forhold og en mangelfull pasient- og rettssikkerhet. I 1992-rapporten kom det fram at av 57 som brøt livet (alle menn), var tolv mellom 16 og 20 år og seksten mellom 21 og 25 år; med andre ord var nesten halvparten av sjølmordene utført av fanger under 25 år. Tre av fire av de 57 brøt livet i varetekt, og 28 prosent av dem gjorde det i løpet av 1–8 dager etter innsettelsen – 40 prosent innen tre uker. Mange av fangene strevde med store sosiale, eksistensielle og helsemessige lidelser før og under fengslinga. De to sjølmordsrapportenes omfattende og sammensatte problembilde og forskernes kritikk av forholdene er en gjenganger i alle sjølmordsstudiene på 1990- og 2000-tallet. Det kom òg mange varsler fra praksisfeltet. Rapportene slår også fast at hadde det ikke vært for innsatsen fra omsorgsfulle betjenter, medfanger og andre aktører, hadde sjølmordstallene vært høyere.

På slutten av 1980-tallet ble det viktige *TR- eller tjenestemannsrolleprosjektet* satt ut i livet på initiativ fra tjenestemannsorganisasjonene og den sentrale fengselsledelsen. Tjenestemannsorganisasjonene viste stor vilje til og innsats for å modernisere betjentprofesjonen og utforme en moderne kriminalomsorg. TR-prosjektet ble etablert i tre fengsler (Ullersmo, Drammen og Åna). Prosjektmålet var bl.a. å frigjøre tjenestemannsressursen til et mer konstruktivt arbeid som strakk seg utover de tradisjonelle vokter- og sikkerhetsoppgavene. Miljøarbeid og et mer mangfoldig fagarbeid skulle relateres til en tidsmessig fangebehandling. Det betød også en institusjons- og organisasjonsutvikling. Foruten lokaliseringa av strukturelle, relasjonelle og faglige problemer som praksisfeltet sleit med, ble forskjellige kvalifiserende opplegg for betjentfunksjonen og fangebehandlinga iverksatt. Viktige strukturendringer ble òg gjennomført. TR-prosjektet ble prosessevaluert og avslutta i 1991 (Hammerlin, 1993a, 1993b) og fikk stor betydning for fengselsprofesjonens utdannelsesopplegg de neste tiårene (Hammerlin, 2021, s. 315–325). Flere studier av tjenestemennenes arbeids-situasjon og profesjonskrav ble òg fulgt opp på 1990-tallet, hele tida i lys av ideene om en mer progressiv fangebehandling og avdelingsmiljøenes behov for positive tiltak. Arbeidet med undervisningsopplegget på KRUS med mål om å bli høyskole fikk dermed en kraftig oppdrift på 1990-tallet. Merke seg skal en også at langt flere kvinner ble tatt opp som aspiranter på KRUS. Det sto i motsetning til K. Bødals tjenestemannsrolleundersøkelse fra 1977/1979, som viste en skepsis blant informantene for å ansette flere kvinnelige betjenter i etaten, særlig i mannsfengsler. KRUS'

og organisasjonenes innsats for å få flere kvinnelige betjenter fikk derfor stor betydning for kriminalomsorgens likestillingspolitikk.

1988 og 1989 ble svært krevende år for etaten. Kritikken fra politikere og mediene var gjennomgående, og overgangsperioden fra slutten av 1980- og første halvdel av 1990-tallet ble desavuerende og turbulent også fordi det var betydelige interne spenninger og motsetninger i den sentrale ledelsen. Slitsomme oppgaver (gamle som nye) dominerte praksisfeltet: kjøpproblemene, narkotikasituasjonen, sikkerhets-, volds- og trusselproblemet, tungtsonernes situasjon, sjølmordsproblematikken og psykisk syke fangers uverdige fengslingsforhold var igjen blikkpunktet. Diskusjonene om «gråsonestalten» som var tenkt som et spesialfengsel for straffe- og sikringsdømte med store atferdsproblemer (Weisæth, 1986), fortsatte på 1990-tallet, men om behovet var erkjent, ble ikke noen etablering fulgt opp. Et nytt drap på en betjent sementerte fagkritikken og motsetningene. Også kritikken av barn og unges fengselsforhold ble intensivert; det gjaldt òg soningsforholdene for eldre fanger. Enkelte steder var det meldt om konflikter mellom yngre og eldre fanger, mens det andre steder var registrert etniske konflikter. Den sviende kritikken av varetektinstituttet og isolasjonspraksisen kom fra flere hold. Kvinners soningsforhold ble kritisk analysert i Kvinnesoningsutvalgets innstilling *Kvinnens soningsforhold* (1989).²³ Den fastslo at kvinner hadde dårligere soningsforhold enn menn på flere områder. Kvinnelige fangers eksistensielle, sosiale og helsemessige problemer samt helsevesenets, og psykiatriens mangelfulle oppfølging av deres psykiske lidelser ble kritisert sterkt i innstillinga. Innstillinga ble dessuten forarbeidet til den tverrdepartementale rapporten *Arbeidsgruppen som skal utrede forholdene for barn med foreldre i fengsel*, som kom i 1994.

Oppleggene for en bedre fangebehandling og arbeidsforholdene for betjentene krevde ikke bare en tidsadkvat betjentkompetanse som dekket ulike fengselsmessige og miljøarbeidende oppgaver.²⁴ En bedre fangebehandling forutsatte også adekvate ressurser og at importmodellen og det tverretatlige og tverrfaglige samvirket ble konsolidert. Framveksten av nye

23 Kvinnesoningsutvalget ble leda av byrettsdommer Ingrid Solheim. I 1989 fikk utvalget en forespørsel om den i tillegg kunne utrede en delrapport om kvinnelige fanger med barn. Så gjort. Den forutsatte en oppfølgende studie, og en (tverretatlig) ny innstilling kom i 1994: *Arbeidsgruppen som skal utrede forholdene for barn med foreldre i fengsel*. Flere studier omfatter kvinners soningsforhold på 1990- og 2000-tallet, jf. bl.a. Haugsgjerd (1992), Vegheim (1997), C. Basberg (Neumann) (1999), Neumann, C.B. & Snertingsdal (2020), Hjort (2011).

24 Se også Fridhov & Hammerlin (1994); Østlie (2018). Viktig ble òg internrapporten, Hammerlin & Basberg, C. (Neumann) (1996), Basberg, C. (Neumann) (1999), Meek-Hansen (red.) (1999). Foruten tjenestemannsrolleprosjektet var den danske enhetsbetjentordningen sentral.

metoder i fangebehandlinga kom i fokus: Hassel fengsel, som tidligere hadde vært en «spesialskole for unge med atferdsvansker», ble overtatt av Justisdepartementet 1. august 1992. Av skolens personale på 17,5 stillinger valgte flere å fortsette som fengselsansatte. Forutsetninga var at de måtte etterutdanne seg til fengselsbetjenter. Så gjort. Det førte til at gruppa ansatte ble en svært kompetent, miljøfaglig og spesialutdanna betjentgruppe, og mange mente at den var en av de beste i Nord-Europa. Hassels virksomhet ble betegna som unik og svært avansert. Den bygde på Virksomhetsteoriens (*Activity Theory/Tätigkeitttheorie*) dynamiske menneskesyn, dansk/tysk Kritisk psykologi og etter hvert også konsekvenspedagogikken. Fengselet fikk stor oppmerksomhet og ble evaluert av interne forskere (Hammerlin & Kristoffersen, 1998) i tillegg til eksterne norske og utenlandske forskere.²⁵ I utgangspunktet var Hassel-opplegget tenkt som et åpent soningsalternativ for unge mannlige fanger med narkotikaproblemer. Fanger under 18 år skulle prioriteres, og den øvre aldersgrensa var 25 år. Men avtakende rekruttering i disse aldersgruppene og krav om fulle fengsler, førte til at øverste aldersgrense ble oppheva i 1993 (men Hassel forble likevel et soningstilbud primært for fanger under 25 år).

Fengsel-Norge på 1980- og 1990-tallet var delt inn i fire distrikter og i følgende fengselstyper: på den ene ytterkanten de svært sikkerhetstunge fengslene (og restriktive særavdelingene), på motsatt side de åpne og lite fengselsaktige institusjonene. Mellom de to – en sammensatt gruppe av små og store, lukka og åpne fengsler (bl.a. arbeidskolonier, skogsforlegninger og frigangshjem). På tross av mange innstramninger og økte restriksjoner preges 1980-tallet også av et tiltaksmangfold i hjelpearbeidet. Om det ikke var hundre blomster som blomstra, for å bruke datidas allegoriske parolemakeri, var det i alle fall ti–tolv tiltak som gjorde det, mens andre lå i skyggen og visna i løpet av kort tid (Hammerlin, 2021, s. 238).

1990-tallet – strategiplanlegging, ideer om ny etatsorganisering og mål i motstrid

Etter perioden med massiv kritikk retta mot fengselsvesenet og en periode med uro og frustrasjoner i etaten som følge av ytre og indre spenninger,

25 Virksomhetsteori: Særlig arbeider av Enerstvedt (1982, 1995, 2000), Nygren (1995, 2004), Vygotskij (1999). Dansk/tysk Kritisk psykologi: Inspirert av Holzkamp (1979, 1998) og Dreier (1993, 2004, 2014, 2016). Eksternstudier ble gjort av inst. for kriminologi (UiO), av danske forskere (R. Sommerstad og T. Østergaard) og sosiolog Marit Øiestad. Hassel ble avvikla i 2018/2019. En kritikkverdig beslutning.

roa det seg noe. Men 1990-tallet (som tiårene tidligere) preges sterkt av spenningsforholdet mellom de fagideologiske grunnprinsippene og fengselsystemets kjernefunksjoner: Det dialektiske motsetningsforholdet mellom sikkerhetsideologien, omsorgsideologien og økonomiske reguleringer skjerpes. På 1990-tallet utarbeides flere nye ideer om etatens organisasjonsstruktur. Det stilles også spørsmål om hva som skal være etatens ideologiske, faglige og etiske bærebjelke, og hvordan forholdet mellom straff, sikkerhet og (re)habiliterings- og omsorgsvirksomheten burde modelleres. En svært viktig fagkonferanse ble arrangert på KRUS den 6. og 7. desember 1993. Den skulle rydde veien for kommende fagstrategi. Konferansen tydeliggjorde de historiske, idémessige og faglige sporfugene fra 1970- og 1980-tallet og slo fast at flere iverksatte tiltak representerte et faglig mangfold med fagkvalitet som måtte sikres. KRUS' undervisningsopplegg ga en stadig bedre fagkompetanse, og høyskolemålene som ble diskutert ville kvalitetssikre denne utviklinga. Aspirantene fikk òg undervisning i de pedagogiske og psykologiske metodene som var i bruk i etaten. En ny etatsstruktur med et sterkt politisk-økonomisk feste var i emning, og en nyliberalistisk, økonomistisk og styringsteknokratisk tidsånd med strenge ressursmessige effektiviseringskrav ble dominerende. Moderne management-ideologiske prinsipper skulle sikre en effektiv institusjonell formålsrasjonalitet og konkurransestatens krav og reguleringer (Pedersen 2011); evidensbasert forskning ble likeens slagordet for forskningsbasert kunnskap (Hammerlin, 2021, s. 251–261). Innflytelse fikk òg den kanadiske kriminalomsorgsmodellen, og Ole Ingstrup (1999), som var direktør for det kanadiske fengselsvesen, holdt flere forelesninger for kriminalomsorgens ledersjikt. (Hammerlin, 2021)

Den borgerlige regjeringas kriminalpolitiske handlingsplan fra 1990, ble fulgt opp av to stortingsmeldinger (St.meld. 23/1991–92 og St.meld. 27/1997–98) som ga visse ideologiske, faglige og praktiske føringer (Giertsen, 1993, 1995; Hammerlin, 2021). 1990-tallet er også slagordenes tid: Parolen «Aktiv kriminalomsorg – tryggere samfunn» og «Straff som virker» ble garantilapper som ble hengt på det meste. Men, som også tiårene før krevde: Sikkerheten, kontrollregimet og differensieringsprinsippet skulle styrkes. Strengere sikkerhetskrav aktualiserte også nulltoleranse og «hard mot de harde» som sanksjonerende grunnholdning. Men hvor mye sikkerhet, disiplinering og kontroll tåler fangebehandlninga før de rehabiliterings- og omsorgsideologiske praksisprinsippene svekkes så mye at de fører til tillitsbrudd mellom fengslede og fengsel? Og hva med det etiske grunnkravet om

å sikre den fengsledes personlige integritet? En intern arbeidsgruppe hadde sett på innstramningstiltakene som var innført under Arbeiderpartiets og Bøsteruds ledelse. Den slo fast at strenge sanksjoneringer var forsvarlig og innenfor lovens rammer, men at de positive tiltakene måtte sikres og styrkes. Bøsteruds utspill om at fangene måtte gjøre seg fortjent til dem ble imidlertid kritisert av interne og eksterne fagmiljøer. Kritikken markerte at utspillet svekka den enkelte fanges rettigheter og styrka en ensidig normativ individualisme: Vilje til personlig endring skulle belønnes.

Ved siden av de etablerte (lokale) oppleggene som bygde på ulike faglige, metodiske prinsipper og menneskesyn, ble kognitive programvirksomheter innlemma i tiltakskjeden. De kognitive programmene fikk i perioder et hegemonistisk feste i deler av etaten. Bølgen av kognitive programmer som skylte inn over etaten, avspeilte en euforisk optimisme, og kognitivismen fikk nærmest en fetisjkarakter. *What Works?* ble dermed et ledende perspektiv, mens *Nothing Works*-kritikken fra 1960- og 1970-tallet smuldra. Individorienterte forklaringsmodeller på kriminalitet dominerte og tenderte til en reduksjonisme med den enkeltes psyke, kognisjoner, holdninger og handlingsvalg som teoretisk perspektiv. Svekka ble de samfunnsmessige forklaringsmodellene som karakteriserte St.meld. 104 (1977–78) og meldingene tidlig på 1990-tallet. Etter min mening var menneske- og fangesynene i flere av programmene prega av å være psykologistiske, teknokratiske og faglig dominert av megalomani²⁶ og provinsialisme. Men bra var det at en del fanger hadde nytte av programtilbudet, og at involverte betjenter ble metodiske fagspesialiserte (som kontraktsoninga på 1980- og 1990-tallet eller som instruktører for promillekurs, volds- og sedelighetsgrupper, kulturgrupper m.m.). Men *What Works*-ideologien fortrengete *What Hurts*-realitetene: Blenda var blikket for fengselssystemets strukturbetingete lidelsesproduksjon og frihetsberøvelsens og sosiomaterielle hindringer. Flere av de kognitive programmene var heller ikke kritiskfaglig og etisk forhåndsvurdert. Det førte til kritikk, og en akkrediteringsgruppe som vurderte programmene, ble etablert.

På slutten av 1990-tallet kom St.meld. nr. 27 (1997–98), som ble et viktig arbeidsdokument for etaten det neste tiåret. Meldinga (og forarbeidet) er inspirert av de kognitivistiske strømningene. Påfallende, men også kritikkverdige, er dens tendenser til metodologisk individualisme, psykologisme,

26 Megalomani her: Oppfatning om at faget kan løse flere spørsmål/problemer enn tilfellet er. Provinsialisme: Bare å operere innenfor eget fagområde.

biopsykologi, psykiatrisk patologisering og klientifisering. Meldinga har òg viktige innspill for å sikre et faglig og etisk innhold i kriminalomsorgsarbeidet, men relatert til at sikkerheten og samfunnsbeskyttelsen er det overordnede målet. Også individualprevensjonen skulle styrkes ved både restriktive og positive tiltak. (Kritikk av meldinga, se Hammerlin, 2021, s. 285–303.)

På 1990-tallet gjennomføres en rekke viktige eksterne og interne studier. De interne omfatta bl.a. organisasjonsutvikling, kvinnesoning, tilbakefalls- og gjengangerproblematikk, stoffbruk, og vold og trusler i fengslene. Viktige studier var også tungtsonerprosjektet²⁷ (MASH) og samarbeidet med den svenske Kriminalvården om et sjølmordsforebyggende undervisningsopplegg (Hammerlin & Larsen, 1998). *Tiltak overfor gjengangere* (TOG) ble et grunnleggende lærestykke: TOG skulle styrke det faglige nettverket mellom fengsel, friomsorgen, politiet og offentlige institusjoner.²⁸ Betjentenes kompetanseutvikling og arbeidssituasjon fikk også stor oppmerksomhet; det gjorde òg kontaktbetjentordninga (fra TR-prosjektet i Drammen) og forstudien om kvinnelige betjentes arbeidsforhold (Hammerlin & Basberg, 1996). Promillekursene ble viktige for fanger med alkoholproblemer, men òg som nye arbeidsoppgaver for betjentfunksjonen (Danielsen & Hammerlin, 2005). Også samarbeidsopplegg med frivillige organisasjoner må framheves. Det gjelder bl.a. samarbeidet med Tyrilistiftelsen, Røde kors, Wayback, For Fangers Pårørende (FFP) og Nav.

Fangenes levekår kom i blikkpunktet på slutten av 1990-tallet og på 2000-tallet. I.-M. Fridhovs studie fra 1991, *Alt som før*, ga et helhetsbilde av fangepopulasjonens livssituasjon og problemer før og under fengslinga; rapporten om Hassel fengsel studerte òg soningsprosessen og situasjonen for fangene 1–1 ½ år etter fengselsoppholdet (Hammerlin & Kristoffersen, 1998) – og på 2000-tallet kom flere fangepopulasjonsstudier.²⁹ Etatens internstatistikk og de nordiske kriminalomsorgsstatistikkene (som var etablert av nordiske internforskere allerede på 1970-tallet) ble kvalitativt sikrere på grunn av datateknologiske forbedringer.

27 Tungtsonerprosjektet var et tverrdepartementalt opplegg i Oslo fengsel som ble evaluert av Hammerlin og Larsen (2000).

28 Nesvik et al. (2005) – i samarbeid med UiO: Ødegaardshaugen (2005); Hammerlin & Ødegaardshaugen (2012).

29 Her kan bl.a. nevnes Skarðhammer (2002), Friestad & Skog Hansen (2004), Kristoffersen (1997) og Revold (2015).

2000-tallet – en markering av et nytt faglig og etisk veivalg?

Den 29. mars 2001 fikk kriminalomsorgen en ny logo – det var en viktig symbolsk markering og en pekepinn om kriminalomsorgens nye organisatoriske og fagideologiske veivalg. Daværende ekspedisjonssjef begrunna behovet for ny logo i Profilhåndboken (Oslo, sept. 2001) på følgende måte:

Den indikerer «en mer tidsmessig kriminalomsorg»; verdigrunnlaget og respekten for menneskeverdet skulle tydeliggjøres, men uten at sikkerhetsperspektivet svekkes som etatens viktigste oppgave. Fengselsvesenets etatsmerke fra 1964, valknuten, hadde ført til atskillige interne diskusjoner på 1960-tallet. Man ville ikke ha en logo som ensidig symboliserte straff og tvang, fordi det kunne føre til reaksjoner både fra ansatte og innsatte. Men logoen skulle heller ikke indikere innsattes forbedring og resosialisering – det kunne gi en overdreven idealistisk forestilling om virkelighetsbetingelsene. Valknuten ble derfor valgt som et symbolsk uttrykk for beskyttelse mot onde makter og lovbrudd, manifestert som et lukka nettverk.³⁰ Mens valknuten skulle beskytte mot det onde,³¹ skulle logoen på 2000-tallet symbolisere moderne etatskrav: Skjoldet rammer inn to bølgeformede haker som holder fast en kuleform. Hakene konnoterer vergende

redskaper eller hender som holder fast det runde elementet (mennesket, fangen, klienten), og som trekker i hver sin retning. Hovedinntrykket er allikevel at mennesket vernes trygt mellom 'hendene'. Logoens denotasjon er konsis: Kongekrone og riksvåpen skal markere statens myndighet. 2000-tallets tidsånd er optimistisk: Logoskiftet tegner en ny retning: Kriminalomsorgens fire-

delte distriktssystem avløses av seks regioner (som seinere reduseres til fem). Straffegjennomføringsloven trådte i kraft i 2002 og avspeiler flere moderniseringer, men etter min mening er den mer rigid enn fengselsloven på flere områder og merka av et administrerende og teknokratisk menneskesyn

30 Emblemet ble godkjent som etatslogo 18.12.1964. Før valknuten brukte fengselstjenestemennene riksvåpenet omgitt av en krans med eikeløv som luemerke (jf. Hammerlin, 2008, s. 1–2).

31 Brev fra I. arkivar i Riksarkivet, H. Trætteberg, til ekspedisjonssjef J. Halvorsen, datert 4.11.1963. Andre brev er datert 15. juli 1964.

med tendens til å objektgjøre den fengslede.³² At friomsorgen også fikk en sterkere posisjon i straffegjennomføringa, var det mange som oppfatta som et viktig omorganiseringstiltak (mens andre var svært kritiske).

St.meld. nr. 37 (2007–2008) *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*³³ overtar for St.meld. nr. 27 (1997–1998). Initiativtakerne, justisminister K. Storberget, ekspedisjonssjef K. Bølgen Bronebakk og avdelingsdirektør A. Skulberg, åpna opp kriminalomsorgen på en mer fagprogressiv og optimistisk måte: «Kriminalomsorgsmeldinga set søkjelys på straff som verkar, mindre kriminalitet og eit tryggare samfunn. Då må vi rehabilitera betre, slik at attendefall til ny kriminalitet vert kraftig redusert», sa Ingrid Heggø (A) den 28. april 2009 i Stortinget da hun introduserte meldinga.³⁴ Med meldinga skulle regjeringa sikre en bedre fangebehandling med en «balansert straffegjennomføringspolitikk som muliggjorde et godt liv utenfor anstalten». Uten å miste perspektivet på den enkelte fengslede styrker meldinga det kriminologisk-sosiologiske utgangspunktet: Det indre forholdet mellom kriminalomsorgen og samfunnet skulle forbedres. Meldinga er, som alle kriminalomsorgsproklamasjoner, tydelig på at sikkerhetsperspektivet (samfunnsforsvaret og en indre sikkerhet i fengslene) er viktigst. De kontroll- og sikkerhetsideologiske prinsippene presiseres bl.a. som tekniske, materielle, sosiale, organisatoriske og kompetansemessige foranstaltninger. Som tidligere meldinger er suksessmålet redusert tilbakefall og fravær av ny kriminalitet. Meldinga grunngir behovet for en bedre rehabilitering både innenfor kriminalomsorgens virksomhetsrammer og ved mer adekvate gruppe- og persontilpassa hjelpe- og integreringstiltak i samfunnet. Det var også et sterkt ønske om en mer effektiv fleksibilitet med en planmessig straffegjennomføring som hadde en koordinering og kontinuitet av innsatser i og utafor kriminalomsorgen. En tilbakeføringsgaranti skulle sikre domfeltes rettigheter og plikter, og soningas innhold og form skulle konsolidere hjelpe- og omsorgstiltak i (re)habiliteringsprosessen og da tilpassa den enkeltes konkrete behov og

32 Etter informasjon fra KDI er straffegjennomføringsloven for tida under revisjon på flere områder.

33 Se Hammerlin, 2021, s. 374–398: På s. 380–384 presenteres Justiskomiteens innspill, på s. 384–386 diskusjonen om meldinga i Stortinget. Gjennomføringen/oppfølgingsarbeidet tas opp på s. 386–389, og kritiske innspill fra ulike fagpersoner presenteres på s. 389–398. Meldingas forarbeid involverte en rekke fagpersoner, men også personer og grupper i befolkningen ble trukket med i idéproduksjonen. Meldinga har fem hoveddeler: del 1: bakgrunnen for forslag, verdivalg, internasjonale perspektiv m.m. Del 2 tar opp samfunnstrygghet. Del 3: rehabilitering som en helhetlig prosess. Differensiering og normalisering presenteres som grunnleggende prinsipper. Del 4: tilbakeføring og tilbakeføringsgarantien. Del 5 diskuterer dagens organisering. (Se også Schaannings kritikk 2009ab; Hammerlin, 2021, s. 374–398).

34 Stortingstidende 2008–2009, s. 2709.

livssituasjon. Normaliseringsprinsippet er sentralt: Fengselsoppholdet skulle gi mest mulig samfunnslike virksomhetsbetingelser under straffegjennomføringa. Effektiv ressursbruk og en formålsretta, tverrfaglig og departemental organisering er grunnleggende. Meldinga har mange historiske avtrykk av tidligere tenkning og praksisformer, men inspirerer også til nytenkning. Som Storberget poengterte på kriminalistmøtet om meldinga i Oslo den 10. november 2008:³⁵ Straffegjennomføringa skal ses på som en prosess ut fra en helhetsstrategi. Fem pilarer er reisverket for praksis: (1) Det lovgiver har sagt, er formålet med straffen; (2) et humanistisk menneskesyn; (3) prinsippet om rettsikkerhet og likebehandling; (4) prinsippet om at domfelte har gjort opp for seg etter soning; (5) normalitetsprinsippet som mål for fengselets organisering, fengselsoppholdet og den institusjonelle virksomheten. Rehabiliteringstiltakene har tre faser: under fengslinga, i overgangen til det frie liv og i tida etter soninga (St.meld. 37 (2007–2008), s. 105 f.). En god progresjon og en «[g]od rehabilitering krever fleksibilitet innenfor rammene av den idømte straffereaksjonen, med gode virkemidler både innenfor og utenfor fengsel» (s. 7). Grunntanken er en sømløs straffegjennomføring – uten skott mellom fengsel og friomsorg og i tett samarbeid med andre etater og fagpersoner. Tilbakeføringsgarantien skal sikre dette.

Skyggesidene i det historisk-faglige bildet er den historiske problemarven: Flere problemtemaer går igjen tiår etter tiår, om enn noen også i nye former. Særlig sjølmordsproblematikken, vold og trusler i fengslene og friomsorgen, varetektinstituttet og bruk av isolasjon, forvaringsinstituttet, fengsledes eksistensielle og helsemessige problemer og ikke minst barn og unge i fengsel bekymrer. Klimaundersøkelsen (2008) som betonte at småfengsler har en rekke fordeler framfor store, utfordra etatens framtidige tendenstenkning til å bygge større fengsler og legge ned de små. Flere andre rapporter og kritiske artikler på 2000-tallet dreide seg om fengselsforholdene og om hvilke konsekvenser de organisatoriske endringene hadde fått for praksisfeltet. En studie av seks høysikkerhetsfengsler avdekket en rekke alvorlige svakheter, men også flere positive lokale innslag (se Hammerlin & Mathiassen, 2006). Boka *Selv mord og selvmords nærhet i norske fengsler. Selvmordsforebyggende arbeid i fengsel* (Hammerlin, 2009) systematiserte tidlige års studier, men også nåtidsaktuelle studier av praksisfeltets erfaringskapital med sjølmord og sjølskader i norske fengsler. I tillegg kom flere arbeider om fengselslivet som

35 Jeg hadde også innlegg der og satt i panelet sammen med ham. Han ba meg også komme ned til ham for å kritisere meldinga. Så gjort. Kritikkk av meldinga: Hammerlin (2021, s. 389–397).

livstruende byrde (Hammerlin, 2000a, 2009, 2015ab, 2018a). De blottlegger at mange av de tidligere kritiserte forholdene ennå preger problembildet. Studien *Fengselslivet som livstruende byrde 1990–2018* (Hammerlin, 2018a) viser (som tidligere studier) at tre av fire sjølmord i norske fengsler skjedde i varetekt, og at høysikkerhetsfengslene dominerte sjølmordsbildet fullstendig. Av de 101 fengslede som brøt livet i perioden, hadde 29 utenlandsk statsborgerskap. Fem kvinner hadde òg brutt livet (i 1956–1991-studien var det ingen kvinner). 22 prosent av de 101 fengslede var under 25 år, den yngste 19 år. Som i tidligere studier avdekkes betydelige eksistensielle, helsemessige og sosiale problemer for fangene. Kritikkk ble òg retta mot systemiske og strukturelle lidelsesproduserende forhold. I alle sjølmordsstudiene fra 1988 til 2023 kritiseres psykiatriens mangelfulle behandlingsoppfølging for sjølmordsnære fanger; også fangenes mangelfulle retts- og pasientsikkerhet tydeliggjøres. Skarp kritikkk ramma òg varetektinstituttet og isoleringspraksisen, og at belastninga på fanger og praksisfeltet er uakseptabel.³⁶

Vold og trusler mot ansatte i kriminalomsorgen er og blir et sentralt problem for etaten. Omfattende studier³⁷ ble gjennomført fra 2000 til 2010. Volds- og trusselbruken var økende, og mange tjenestemenn var (og blir) utsatt for vold og trusler. I voldsundersøkelsen fra 2004 til 2010 (Hammerlin & Rokkan, 2012) er 1/3 av 1298 fanger som har utøvd vold, 25 år eller yngre (11,5 prosent er 20 år eller yngre; de yngste begår alle former for vold, men særlig legemsskade og verbal og materiell vold). Studien avdekkja også situasjoner der vold oppstår. I det tredelte forskningsopplegget vårt ble òg delundersøkelsen om vold mellom fanger gjennomført, men da den tredje annonserte delstudien vår om eventuell systemisk vold og institusjonsvold mot fanger skulle iverksettes, fikk jeg beskjed om at *den* skulle annulleres. Dermed ble et banebrytende *helhetlig* forskningsopplegg om vold og maktbruk i norske fengsler beklippa.

Utenlandske fangers soningssituasjon ble òg viktig på 2000-tallet, som tiltak mot terrorisme ble det. Oppmerksomhet fikk òg H. Haulands Fafo-rapport fra 2011 om vanskelige forhold for fanger med funksjonsnedsettelser. Av positive iverksatte tiltak kan nevnes flere, for eksempel arbeidet med rusproblematikken og rusmestringsenhetene. Det gjaldt også en rekke

36 Jf. Hammerlins sjølmordsrapporter relatert til varetekt: For alle år fra 1956 til 2019 skjedde ca. tre av fire av sjølmordene i varetekt. Se også Danielsen & Karlsen (2002), Horn (2015) og Rua & Scharff Smith (2019). Jf. dessuten fengselsleder på Bredtveit Doris Bakkens mange varslinger fra 2018 til 2023 om resursmangel og uakseptable fengslings- og arbeidsforhold.

37 Hammerlin & Kristoffersen (2001), Hammerlin & Rokkan (2012), Hanoa (2008) og Ugelvik (2011).

kulturtilbud (oprettelse av teatergrupper, korvirksomhet, musikkgrupper, Blues Factory, kunstgrupper, friluft- og idrettsaktiviteter med mer) som åpna opp for normalisering til samfunnet utafor. Flere norske fengsler fikk internasjonalt ry for å være progressive, nytenkende og humane (det gjaldt særlig Halden, Bastøy, Hassel, m.fl.) Etter 2014 stagnerer den progressive utviklinga; den borgerlige regjeringas ABE-reform influerte departementets og KDIs budsjettinnskjerpninger og førte til svært vanskelige forhold for praksisfeltet (se omfattende kritikk i Hammerlin, 2021, del VI, s. 401–556³⁸). Etter min mening følges varslinger om mangelfulle ressurser for å kunne realisere de proklamerte idealene for dårlig opp av den politiske ledelsen og KDI. Spenningene mellom sikkerhetsstrategier, økonomiske innstramninger og omsorgsrettede tiltak har ført til at de fengslede (voksne, barn og unge) har fått et redusert og dermed innskrenka tilbud i fengselshverdagen – og at betjentene har fått dårligere arbeidsbetingelser. Fangelivet blir dermed et enda mer «fengslet liv».

I neste kapittel tar jeg opp særegne tilrettelegginger for barn og unge i fengsel, som også er en viktig del av barn og ungdoms historiske fengslings- og diskursbilde.

«Barn skal ikke fengsles ... men noen barn må»

Særegne sider av fengslingsdiskursen om barn og unge i et historisk lys

Allerede på slutten av 1800-tallet tok Norges første riksadvokat, Bernhard Getz, opp problemet med fengsling av barn og ungdom. I «Behandling af forbrytersk ungdom» (i Hagerup, 1903) innleder han med kriminalstatistiske oversikter over fengslinga av barn og ungdom i Norge og europeiske land. Getz trekker inn sosiale forhold og urbaniserings- og fattigdomsproblematikken og framhever «de store industrielle stæders mangfoldige vanvyrdede, forladte eller til sig selv overladte børn» (Getz, s. 99). Han diskuterer fengsel i forhold til oppdragelsesanstalter og påpeker at det som utmerker den norske måten å behandle barn på, er en minimal bruk av oppdragelsesanstalter. Han viser til diskusjonen om den kriminelle lavalder og foreslår å heve denne fra 10 til 15 år (Getz, s. 117): På dette alderstrinnet skulle barn ikke være gjenstand

38 Se òg kritiske analyser av fengselssystemene i Ribe-Nyhus (2020, 2022), Hammerlin (2009) og andre av Hammerlins sjølmordsstudier. Om voldsproblematikken: Hammerlin & Rokkan (2012), Ugelvik (2011) og Mjåland (2015). Se også Østlie (2018) om NFFs viktige utvikling.

for rettslig forfølging og offentlige straffer. I arbeidet med den nye straffeloven utarbeida Getz et forslag om å heve den kriminelle lavalderen til 16 år. Barnegråten skulle ut av fengslene. I lys av tidsåndens språkbruk skriver han at «de forherdede individene» måtte under kontroll. Mens fengslinga av de mer «ufordervede» var mer ødeleggende enn til gagn. Han viser til heimens eller skolens disiplinære tukt, men om ikke det var tilstrekkelig, skulle de anbringes i oppdragelsesanstalter eller dertil 'egnede private familier' (Getz, s. 117). Getz foreslo òg en fengslingspraksis i «mildere» og «strengere» anstalter. De strengere var beregna på mer «fordervede individer» der gutter og jenter holdes avsondra. Innholdet i reaksjonene mot barn og ungdom skulle være oppdragelse og arbeidstrening. På slutten av 18-tallet hadde årlig 200 barn mellom 10 til 15 år blitt straffa med ris, bøter eller fengsel (Andenæs, 1994, s. 100).³⁹

Den 1. juni 1928 kom lov om oppdragende behandling av unge lovbrøytare (som på visse punkter ble endra i 1939 og 1951), men den trådte først i kraft høsten 1951, da Berg arbeidsskole ble igangsatt. Ifølge Sturla Falck var vergerådsloven forløperen til barnevernloven (1953). Han understreker at i barnevernloven fra 1953 «var det ingen spesielle paragrafer for ungdom med atferdsproblemer. Det ble bevisst utelatt for å fjerne straffepreget fra Vergerådsloven» (Falck, 2020, s. 159). Det var først i 1992 at en ny lov kom om barnevernstjenester «med en egen paragraf for tvangsplassering av barn som har vist alvorlige atferdsvansker, i inntil to år (§ 4-24)» (Falck, 2020, s. 159). Falck presiserer at for barn mellom 12 og 18 år «som tas for lovbrudd, er det et tosporet system: Politiet skal melde fra til barnevernet om barn som er under etterforskning for straffbare forhold. Barnevernet skal samtidig på selvstendig basis undersøke om det er grunnlag for å gripe inn med tiltak eller fremme sak for fylkesnemnda om tvangsplassering» (Falck, 2020, s. 160). Arbeidsskoleloven var tenkt som et konstruktivt alternativ til fengselsstraff for unge lovbrøytare mellom 18 og 23 år:

Dersom retten fann at den unge lovbrøytaren trong ein oppdragande påverknad i ein arbeidsskule for å halde seg vekke frå nye brotsverk, og at ei slik plassering ville vere formålstenleg, kunne vedkommande bli dømd til arbeidsskule i staden for fengsel. Lengda av opphaldet blei ikkje fastsett i dommen, men gjekk fram av lova. I lova var det ein føresetnad at opphaldet normalt skulle vere mellom 1,5 og 2 år. Opphaldet i skulen var ikkje å rekne for straff, opphaldet skulle skje under frie former, dei domfelle

39 Straffeloven (1902) hadde satt kriminell lavalder til 14 år. Grunnen var, påpekes det, at vergerådsloven (1896) åpnet for tvangsplassering av barn under 18 år som hadde begått mindre alvorlige lovbrudd.

blei kalla elevar og det blei lagt stor vekt på at yrkesopplæring skulle vere mogleg. Odelstingsproposisjonen gir uttrykk for følgjande grunnsyn: «Arbeidsskolen er et utslag av et nytt syn på samfunnets behandling av ungdomskriminalitet. Det er ikke straff som er det primære, men forbedringen av det enkelte individ. Oppdragelsen og opplæringen i arbeidsskolen må – om den skal ha noen mening – forutsette en viss varighet (...) og all psykologisk og pedagogisk erfaring viser at et slikt program krever en ikke altfor kort tid til sin gjennomføring. (St.meld nr. 20 (2005–2006, s. 10))

Det ble presisert at målet med arbeidsskolen var opplæring og behandling og ikke straff, men, betonte Kåre Bødal (som var leder for arbeidsskolen), institusjonen hadde et vanskelig klientell (Bødal, 1969, s. 179). Tilbakefallshyppigheten var høy. Også det femte nordiske psykologmøtet i 1959 diskuterte problemene ved institusjonsbehandling av unge lovbyggere⁴⁰ (Bødal, 1969, s. 13). En omstilling kom 1. februar 1966: I samsvar med lov av 9. april 1965 om «strafferettslege åtgjerder mot unge lovbyggjarar» ble arbeidsskolen for unge lovbyggere endra til ungdomsfengsel. Også økningen av narko-bruken blant ungdom fikk konsekvenser på 1970-tallet ved straffeskjerpelser for narkotikalovbrudd og ved at straffebestemmelsene for de mer alvorlige narkotikaforbyggelsene ble overført til straffeloven (Hauge, 2002, 2009).

Under overskriften «Riksadvokaten velsigner ulovlig bruk av varetekt» kom ukeavisa *Orientering* og journalist B. Bjørø den 27. januar 1973 med skarp kritikk av fengsling av barn og unge: «Det foregår en voldsom stigning i bruk av fengsel overfor barn og ungdom.» Ifølge kriminalstatistikken steg antallet varetektsinnsettelse av dem under 20 år fra 1284 (i 1969) til hele 1740 (i 1970). «Den totale stigningen på 456 innsettelse blant barn og unge utgjør en prosentvis stigning på 35,4 pst. på ett år. I aldersgruppen 14–17 år steg antallet fra 583 til 722 – en prosentvis stigning på 23,8. I aldersgruppen 18–20 år steg antallet fra 701 til 1018 – en prosentvis stigning på 45,3.» Det påpekes vidare at da professor Anders Bratholm gjennomførte sin doktorgradsavhandling om pågripelse og varetekt i 1953/54, «viste han at 7,5 pst. av varetektsfangene var mellom 14 og 20 år. I 1969 var prosenten steget til 23,2. Og i 1970 utgjorde de 1740 fengslingene hele 31,2 pst. – nesten en tredjedel – av samtlige innsettelse det året». Om ikke dette er alvorlig nok: «66 av 14–17-åringene og 189 av 18–20-åringene – til sammen 255 barn og ungdom – satt i 1970 i varetekt i to måneder eller mer. 188 av disse satt for tyverier, mens bare 13 satt for volds- og sedelighetsforbyggelse.» Dilemmaet aktualiseres også da Fengselsstyret i

40 Se også Bødal (1960, 1969, 1971, 1974, 1976a, 1977). Bødal utarbeidet seinere en rekke rapporter med Inger Marie Fridhov. Bødal fulgte opp i flere av sine seinere studier stoda til deler av arbeidsskole-/ungdomsfengselsklientellet.

rundskriv av 9. oktober 1970 bemerkte at tre personer under 14 år hadde vært varetektsinnsatt i 1969 (i ett døgn), og at lov om barnevern 17. juli 1953 ikke ga hjemmel for det. Fengselsstyret iverksatte i 1974 en ukeoversikt over fanger mellom 14–17 og 18–20 år. Året etter (den 1. juni 1974) hadde Orientering igjen en kritisk artikkel om fengsling av barn og unge: «Her sitter de blant dobøtter og kakerlakker. Det sitter flere barn og ungdom i norske fengsler i dag enn det gjorde i forrige århundre. I 1971 – det siste året vi har tall for – ble det foretatt hele 2295 fengslinger av barn og ungdom 14–20 år. 1920 tilfelle gjaldt varetekt, hvilket betyr fengsling før dom er falt. 810 fengslinger gjaldt 14–17-åringene. Fengselsoppholdene er ofte lange.» Avisa legger til at i 1970 satt 255 barn og unge to måneder eller mer i varetekt.

Viktig kritikk kom også fra KROM og deler av fagfeltet på 1970-tallet som markerte at praksisen med å fengsle barn og unge var inhuman og faglig forkastelig: Kritikken ble ikke bare rettet mot de negative helsemessige og sosiale konsekvensene, men aktualiserte òg det gamle argumentet om at fengsling kunne bli en «skole i kriminalitet». Igjen ble diskusjonene om den kriminelle lavalder sentrale, og flere av kritikerne ville heve den til 16 og tilmed 18 år, mens andre (bl.a. ut fra Barnevernkomiteen i 1951 og Straffelovrådet i 1963) ville ha 15 år som norm. Kritikerne betonte også at verken barnevernet, verneskolene eller psykiatrien hadde klart å følge opp vanskeligstilt ungdom, og følgelig havna barn og ungdom i fengsel. Tanken om å behandle i fengsel er dessuten uegna, påpekte T. Mathiesen. Han betonte at ungdomsfengselet, som arbeidsskolen før den, bygde på at unge lovbyrtere skulle gis behandling i fengselsanstalt, men at behandlinga var uteblitt.⁴¹ Ikke bare det: I realiteten var opplegget en legitimering av en usedvanlig lang frihetsberøvelse. Misbilligelsen ramma ungdomsfangebehandlinga prinsipielt, men også ungdomsfengselsavdelingenes virksomhet. Bødal, som hadde vært leder for både arbeidsskolen og ungdomsfengselet, innså riktignok problemet prinsipielt, men vikla seg inn i et ampert ordskifte med KROM om praksis og prinsipper og om hvilke grupper av ungdommer det dreide seg om. Han tallfesta de fengslede ungdommene i alderen 14–17 år til cirka 70 av det samlede antallet innsatte (Bødal, 1971, s. 3) og at noen av dem var fengsla flere ganger. Det skinte imidlertid igjenom at Bødal heller ville ha fengsling i ungdomsavdelinger enn i ordinære fengsler. Han forsøkte å nyansere kritikken, og motargumentet hans dreide

41 Mathiesen (1971). Se også hans innlegg *Barn i fengsel* i Dagbladet 8. oktober 1970. Jf. likeens Hammerlin (2021, s. 72–75).

seg særlig om hva som skulle gjøres med de «kriminelt hyperaktive» og en asosial klientgruppe (Bødal, 1976). Bødals studier av arbeidsskolen og ungdomsfengselet viste at de to institusjonene (særlig arbeidsskolen) sleit med et dårlig omdømme på grunn av de mange rømningene og at mange av fangene begikk ny kriminalitet under institusjonsoppholdet. Han studerte deres sosiale bakgrunnsvariabler for så å se på «klientellets» variasjoner i kriminell aktivitet. Han delte arbeidsskoleelevene inn i tre grupper, A, B og C. Gruppe C var minst tilpasningsmotivert. Alle gruppene hadde tyveri som hovedkriminalitet, men ifølge Bødal var gruppe C mest kriminelt aktiv. Det gjaldt òg etter løslatelsen. At denne gruppa måtte under kontroll, begrunna han med egen erfaringspraksis og innspill fra andre fagfolk. Bødal (1974) savna realisme i debatten og viste til «den praktiske virkelighetens» problemer.⁴² Han definerte teoretikere og praktikere som motpoler, og «teoretikeren Mathiesen» ble satt opp mot praktikernes hverdag som er konfrontasjoner med besværlige klienter. Ut fra egne ungdomsfengselsstudier erkjente Bødal at behandlingsopplegget hadde svikta, og den 1. august 1975 ble ungdomsfengselet nedlagt (Hammerlin, 2021, s. 73–75).

I forbindelse med kriminalmeldinga (1977/78) tok justisminister Valle i 1976 opp spørsmålet om å heve den kriminelle lavalder fra 14 til 15 år. Det ble også lagt fram andre alternativ enn bruk av fengsel for barn og unge. Forslaget om å sette ned den kriminelle lavalderen møtte motstand særlig fra Høyre og Kristelig folkeparti; de presiserte at forslaget var et farlig anslag mot rettssikkerheten og personlig trygghet, og at rettssikkerheten for ungdom (ungdomskriminelle) ble bedre ivaretatt ved rettslig behandling. Det ble også vist til at man viste ungdommen mest respekt ved ikke å ta ansvaret fra dem og ved at de erfarte samfunnets grenser ved sanksjoner. Det var ikke vanlige ungdommer som ble satt i fengsel, var argumentet – det var de kriminelt mest aktive. Bødal var enig: Tar man ansvaret fra et menneske, tar man menneskeverdet fra det. Han kritiserte òg bruken av begrepene *barn* og *ungdom* og markerte at før den kriminelle lavalderen ble satt ned, måtte alle sidene av problemet studeres.⁴³ Han tydeliggjorde et dilemma: Hvem skal ha kontrollen der effektive grensesettende tiltak besluttet? Fengselsvesenet, barnevernet eller psykisk helsevern? Kritisk var han òg til mediernes bruk av tall. Problemet måtte ses i et videre perspektiv. Han understreka at kontroll og tilsyn var viktig, men at fengsel med

42 Se også Hammerlin (2021, s. 74).

43 Han viste til NOU (1976:51), *Grensesetting og tvang i barne- og ungdomspsykiatrien*.

behandling for denne gruppa unge sjelden lyktes. Han poengterte imidlertid at hjelp er nødvendig, men at en etablering av en behandlingssituasjon forutsatte en innledningsfase om nødvendig grensesetting og med bruk av tvang (Bødal, 1977; Hammerlin, 2021, s. 72–75).

I et brev til meg fra Kriminalomsorgsavdelingen datert den 31.mars 1992 (1601/92 632 KO/sp, s. 1) framheves det: «Det er de senere år lagt ned en betydelig innsats for å etablere forebyggende tiltak og styrke alternativene til fengsling av unge, særlig aldersgruppen under 18 år.» Det vises spesielt til bruk av konfliktråd og samfunnstjeneste. «Det arbeid som er nedlagt, synes å ha ført til en betydelig nedgang i antall unge i fengsel, noe som ikke utelukkende kan skyldes at man i 1990 hevet den kriminelle lavalder», altså til 15 år. Det vises òg til et rundskriv fra 15. oktober 1987 (12/87), *Barn og ungdom i fengsel – endringer i Fengselsreglementet og nærmere retningslinjer for behandlingen av barn og ungdom*. Målet er å styrke tiltakene for å hjelpe ungdom i fengsel og så langt det er mulig bøte på skadevirkninger av fengselsoppholdet. Innsettelsen skal òg gjennomføres så nær fangens hjemsted som mulig for at kontakten med pårørende og nærmiljøet kan opprettholdes. Anstalten som velges, bør ha adekvate undervisnings- og/eller arbeids- og fritidstilbud. Straffefullbyrdingen må tidligst mulig skje i åpen anstalt, og samarbeidet mellom politi, barnevern og det øvrige hjelpeapparatet må forbedres. Tiltak som eneromsrefselse og utelukkning fra fellesskapet må brukes med forsiktighet. Unge fanger må stimuleres til skolegang, men òg til å drive fysiske aktiviteter, gymnastikk og idrett. Det ble lagt vekt på at de unge bør innvilges hyppigere og lengre besøk av nære pårørende og venner i den grad bygningsmessige forhold tillater det. Det foreslås òg tidsmessige lempninger ved bruk av frigangsavdelinger og det uavhengig av regelen om tre måneder før løslatelse. Rundskriv Fst. 12/87 (s. 1) viser til at det til enhver tid er ca. 30 personer i aldersgruppa 14–17 år og ca. 130 personer i gruppa 18–20 år i norske fengsler; de sitter i varetekt eller gjennomfører ubetinget fengselsstraff.

Det ovennevnte brevet til meg fra Kriminalomsorgsavdelingen (datert 31. mars 1992, s. 2), presenterer belegglistre som angir antall barn i gjennomsnitt som var fengsla i årene 1985–1989:

For 14–15-åringene var gjennomsnittet 3,7 i 1985; 1,2 i 1986; 1,1 i 1987; 2 i 1988 og 1 i 1989.

For 16–17-åringene var tallene 34,1 i 1985; 27 i 1986; 24,3 i 1987; 20 i 1988 og 25 i 1989.

Etter at den kriminelle lavalder ble 15 år, var tallene for 15-åringene: 1 i 1990 og 1 i 1991.

For gruppa 16–17 år var tallene 13 i 1990 og 13 i 1991.

Det vises òg til fengselsreglementet § 51.2 hvor det blant annet heter at anstalten skal rette særlig oppmerksomhet mot unge innsatte. Videre skal anstalten nøye følge den unges psykiske og fysiske utvikling og sørge for at nødvendige tiltak blir iverksatt for å hindre at den unge tar skade under anstaltoppholdet.

Sjøl om kritikken mot fengsling av barn og ungdom er skarp i tiår etter tiår,⁴⁴ avdekker den historiske tidsreisa en straffegjennomføringspraksis og en politisk vilje til å fengsle barn og ungdom i ordinære lukka eller åpne fengselsanstalter. På 2000-tallet er barn og ungdom i fengsel igjen et hett kriminalpolitisk tema. Fengsling av barn og ungdom i voksenanstalter ble òg relatert til FNs barnekonvensjon artikkel 37 om at barn ikke skal fengsles sammen med voksne. Myndighetene har under internasjonalt press og med basis i barnekonvensjonen, menneskerettighetene, den europeiske menneskerettskonvensjonen og andre politiske, fagretta og etisk funderte systemkrav forsøkt å utvikle mer adekvate fengslingsformer for barn og unge. Fengselsstraffer kan òg gjennomføres i andre typer institusjoner, herunder i barnevernsinstitusjoner. Handlingsplanen *Sammen mot barne- og ungdomskriminalitet* (2005–2008) begrunner et fellesdepartementalt samvirke på basis av prinsippene i FNs barnekonvensjon; sentralt står kravene om barnets beste og at barn og ungdom trenger et ekstra sterkt rettslig vern. Ulike tiltak bygger òg på St.meld. nr. 17 *Handlingsplan mot barne- og ungdomskriminalitet* (1999–2000) som ble iverksatt i perioden 2000–2004. I 2007 oppnevnte regjeringa et utvalg som skulle utrede alternative straffereaksjoner for unge lovbrøytare, og i 2008 kom utredninga, NOU-en *Barn og straff – utviklingsstøtte og kontroll*. I 2010 ble det i regi av Justisdepartementet også avholdt et forskningsseminar der gjennomføringa av straff mot barn og unge ble diskutert kritisk ut fra forskningsbaserte kunnskaper. Mange nye innspill ble presentert, men ble de brukt? I så fall hvordan – og av hvem?

Prop. 135 L (2010–2011) tallfester at det til enhver tid sitter ca. 390 unge mellom 18 og 24 år i fengsel. Hvis et barn fyller 18 år i straffegjennomføringa, «underlegges vedkommende i all hovedsak de samme rammene

44 Jeg viser her bare til et par tiltak på 1990- og 2000-tallet: TOG-tiltaket (Tiltak overfor gjengangere); Larvik fengsel med kapasitet på 16 plasser til unge fanger opptil 25 år. Svært viktige er òg rusmestringsavdelingene og arbeidet til bl.a. Røde Kors og Tyrilistiftelsen. Ugelviks (2006) og Rokkans (2006) evaluering av SNU-prosjektene med mål om å forbedre (sam)arbeidet med unge lovbrøytare. Rokkans studie er knytta til Stifinner'n junior. Ugelviks Ung-risk i Bergen og Ung-firer'n i Trondheim.

som voksne» (s. 26). Flere år seinere presenterer Prop. 139 L (2022–2023)⁴⁵ følgende bilde (s. 17):

I likhet med tallene for siktelser, har det vært en betydelig reduksjon i antallet unge som er ilagt eller idømt en straffereaksjon de siste 20 årene. Samtidig er det en liten økning i *antallet straffereaksjoner* for de under 18 år de siste fem årene.

Og videre (s. 23): «Av alle de strafferettslige reaksjonene som blir ilagt personer mellom 15 og 24 år, er ca. 90 prosent påtaleunntattelse eller forelegg (...)» Det fastslås at de under 18 år som dømmes til ubetinga fengselsstraff, skal som hovedregel gjennomføre straffen i ungdomsenhetene og at frihetsberøvelsen skal ivareta barnas særskilte behov. Det vises også til at Indre Østfold fengsel (avdeling Eidsberg), et ordinært fengsel med høyt sikkerhetsnivå for menn, har tre plasser for mindreårige innsatte. Prop. 139 L framhever òg artikkel 37 (b og c) i FNs barnekonvensjon, som sier at pågripelse, frihetsberøvelse eller fengsling av barn bare skal benyttes som en siste utvei og for et kortest mulig tidsrom. Uttrykket «siste utvei» innebærer at mindre restriktive tiltak er prøvd og funnet eller vurdert som utilstrekkelige (s. 12). Også artikkel 40 nr. 1 aksentueres: Barn som beskyldes og anklages for straffbare forhold, har «rett til å bli behandlet på en måte som fremmer barnets følelse av verdighet og egenverd, som styrker barnets respekt for andres menneskerettigheter og grunnleggende friheter, og som tar hensyn til barnets alder og ønskeligheten av å fremme barnets reintegrering, slik at det påtar seg en konstruktiv rolle i samfunnet» (s. 12). Opprettelsen av de nye barne- og ungdomsfengslene på 2000-tallet⁴⁶, hevdes det, har skapt en viss optimisme om kombinasjonen straff, påvirkning og behandling. Kapasiteten er nå ytterligere utvidet. Flere alternative tiltak for barn og unge, for eksempel ungdomsstraff og forsoningsmøte (*Restorative justice*), er iverksatt på 2000-tallet, og mange mellom 18 og 24 år gjennomfører ubetinga fengselsstraffer utenfor fengsel med elektronisk kontroll.

45 Om alternative strafferettslige reaksjoner for ungdom og varetekt bl.a. med elektronisk kontroll, se òg Dullum & Giertsen (2017), Rokkan (2012 a og b, 2018) og Højdal & Kristoffersen (2003a, 2003b).

46 Ungdomsenhet vest ble etablert i midlertidige lokaler i 2009 nær Bergen fengsel og flyttet i 2015 til Bjørgvin fengsel. Ungdomsenhet øst ble etablert på Eidsvoll i 2016. Fengslene har en samlet kapasitet på åtte plasser (brukes òg til varetekt). To forskningsrapporter finnes om fengslene: Hydle (2014, 2015) og Hydle og Stangs sluttrapport fra 2016 omfatter bare Bjørgvin og før betydelige endringer i opplegget. Den andre rapporten (Fransson, Hammerlin & Skotte, 2019) omfatter begge barne- og ungdomsfengslene (Bjørgvin og Eidsvoll).

Sluttrefleksjoner med kritiske ansatser til videre tenkning: Er vi på gjengrodde stier?

«Barn skal ikke i fengsel», er devisen som både politikere og myndigheter har poengtert som et grunnleggende verdiprinsipp. Men prinsippet mister sin tillitsvekkende kraft og blir grumsete når det i praksis følges opp med «... men noen barn må». Hvorfor *må* noen barn i fengsel? Enkelte politikere og fagpersoner bedyrer med stor styrke at barne- og ungdomskriminaliteten nå er så utfordrende og brutal at kravet om en strengere straffegjennomføring med mer bruk av fengsel er nødvendig.

På 2000-tallet ble de to høysikkerhetsfengsler for barn og ungdom etablert. De to fengslene har fått betegnelsen barne- og ungdomsenheter, noe som etter min oppfatning er en eufemisme. Ordet *enhet* pynter nemlig på det faktum at de to 'enhetene' er høysikkerhetsfengsler med svært strenge regimer. Jeg kritiserte etableringa av barne- og ungdomsfengslene at man nå åpna for og legitimerte mulighetene for mer bruk av fengsel for barn og unge i framtida. Så er skjedd: Etter massiv kritikk mot regjeringa har den gitt midler til flere plasser i barne- og ungdomsfengsler. Det åpnes nå en ny og midlertidig avdeling for barn under 18 år på Eidsberg i påvente av at Eyje fengsel skal gjøres om til 'ungdomsenhet' (den åpnes i 2025). Eidsvold barne- og ungdomsfengsel skal også øke kapasiteten. Gjaller ikke et støyende ekko fra 1950-tallet da den påståtte «silkehanskebehandlingen» av unge kriminelle måtte fjernes til fordel for harde straffer? Er vi fagideologisk på gjengrodde stier? Betyr det at vi heller ikke nå er i stand til å se andre løsninger for barn og unge som det hevdes må i fengsel? Er tidsånden igjen blitt en tidssperre og et uttrykk for en repressiv toleranse? – eller er den en form for kriminalpolitisk panikk? Velges nok en gang en feilaktig strategi?

Kravet om at noen barn må i fengsel, innhylles også i en slags valknutesymbolikk om det å beskytte samfunnet mot et truende onde: Den 3. november 2017 publiserte Aftenposten en artikkel om det ene barne- og ungdomsfengselet med den svært stigmatiserende tittelen «Her soner Norges farligste barn». Mine to kolleger (Fransson og Skotte) og jeg, som på den tida evaluerte de to barne- og ungdomsfengslene, reagerte prompte og formulerte en skarp kritikk til A-Magasinetts redaktør om avisas stigmatiserende uthengning av en gruppe barn og unge som «Norges farligste barn». Vi blottla òg flere feil og fagetiske problemer i artikkelen og påpekte de negative konsekvensene som artikkelen kunne få for de fengslede og deres

familier. Vår forskningsrapport *Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må. En kritisk studie av ungdomsenhetene i Norge* (Fransson et al., 2019) er en omfattende og kritisk analyse av de to høysikkerhetsfengslene. Vi bagateliserer sjølsagt ikke at gjenger og barn og ungdom som har begått og begår alvorlige kriminelle handlinger, må sanksjoneres, bevisstgjøres og følges grundig opp. Men hvordan? Ut fra måten mange politikere, byråkrater og andre uttaler seg om de to høysikkerhetsfengslene, virker det som om de ikke kjenner til kritikken vår eller har valgt en likegyldig holdning til den. Dermed blir måten de karakteriserer barne- og ungdomsfengslene på, gjort på et altfor ensidig og spinkelt grunnlag. Vår studie av de to fengslene (som også er svært forskjellige) avdekket en rekke systemiske, faglige og verdi-relaterte problemer som vi kritisk har relatert til bl.a. barnekonvensjonen, menneskerettighetene og andre etiske og fagetiske regelverk. Men òg en del av de to fengslenes praktiske organisering stilte vi kritiske spørsmål til (Fransson, 2018, 2020). Vi registrerte dessuten at en stor gruppe av de fengslede barna og ungdommene strevde med betydelige eksistensielle, sosiale og helsemessige problemer både før og under fengselsoppholdet. Tapslista som de fleste hadde fra ulike sosiale arenaer, var omfattende og kompleks, og hjelpe- og omsorgsbehovet var derfor stort og krevende. Mange strevde med en svært belasta individual- og sosialhistorie, og flere av dem var institusjons- og familiehavarister. I dialogene med dem kom det fram at de aller fleste av dem hadde djup mistillit til barnevernet og fengselssystemet. Dermed ble òg spørsmålet om myndighetenes, samfunnets og nærmiljøets ansvar for denne livsbyrden og institusjonsslitasjen aktualisert for oss. Et vesentlig spørsmål var om oppholdet i de to høysikkerhetsfengslene samsvarte med kravet om «barnets beste». Vi avslutta forskningsrapporten vår med å understreke samfunnets ansvar for å tenke nytt og annerledes og legge til rette for helt andre kvalitative og adekvate omsorgs- og hjelpestrategier på individ- og gruppenivå, og da ut fra et førstepersonsperspektiv (den enkeltes situasjon og behov). Med andre ord: Et mer faglig variert og persontilpassa hjelpe-, omsorgs- og forebyggingsarbeid måtte styrkes, og det måtte skje med helt andre institusjonelle, organisatoriske og praktiske tilrettelegginger enn høysikkerhetsfengslene for barn og unge. «Vi ser for oss en institusjonsform som bygger på helt andre premisser» (s. 211). Det er nå behov for grundige og oppfølgende analyser om hvordan det har gått med de barna og ungdommene som har vært i barne- og ungdomsfengslene og i de ordinære voksenfengslene. Også overgangen fra barne- og ungdomsfengslene til voksenfengsler etter at de ble 18 år, har vært problematisk og

svært kritikkverdig. Studiene må avdekke hvilke problemer og negative opplevelser den enkelte har slitt med før, under og etter oppholdet – og motsatt: hvilke opplegg, forhold og livsbetingelser som har vært tillitsgivende, positive erfaringer for den enkelte.⁴⁷ Grundige kritiske studier er det også behov for av fengslingspraksisen for gruppa unge mellom 18 og 25 år. At man identifiserer 18–19-åringers situasjon og behov som identiske med gruppa 24–25-åringer, er òg et faglig feilgrep.

Politikere og andre må ut fra den eksisterende kunnskaps- og erfaringskapitalen om barn og unge i fengsel utvikle en faglig nytenkning og vise en etisk og faglig kurasje som omfatter helt andre forebyggende og omsorgsrelaterte praksisformer. Etter min mening har mange politikere, byråkrater og fagfolk altfor dårlig kunnskap om fengselssystemets repressive og lidelsesproduserende sider og konsekvenser: Det kritisk-etisk-faglige blikket må se barnet i fengselet, men også fengselet i barnet – ungdommen i fengselet, men også fengselet i ungdommen. Et helhetlig perspektiv på det indre dialektiske forholdet mellom individ og samfunn er òg grunnleggende (se individet i samfunnet, samfunnet i individet). At mange betjenter og andre fagfolk, familiemedlemmer, venner og medfanger gjør en veldig god og støttende omsorgsinnsats innenfor fengselssystemets rigide virksomhetsrammer, må understrekes. Men problemet er (basert på mine svært mange år som forsker i etaten) at fengselssystemets repressive og strukturelle virksomhetsbetingelser er så belastende for så mange fengslede barn og ungdommer at de blir enda mer sosialt, sosioemosjonelt og eksistensielt sårbare som følge av fengslinga. Det historiske bildet viser også at fengselssystemet er et mistillitens system, og det på tross av velmenende intensjoner og mange gode tiltak og faglige innsatser. Vi må derfor unngå å retusjere fengselssystemets repressive struktur og dets immanente dialektiske motsetnings- og spenningsforhold mellom ulike ideologier, verdier, menneskesyn og fagforståelsesmåter. Vi må erkjenne at systemet åpent og skjult preges av motsetninger og spenninger mellom humanisering og dehumanisering, mellom tillit og mistillit, mellom anerkjennelse og krenkelse, mellom respekt og ikke respekt, mellom systemets muligheter og begrensninger – og mellom progresjon og regresjon. Som tidligere justisminister Knut Storberget påpekte (Hammerlin, 2021, s. 401): «Vi arbeider med fanger som vi krever mye av når det gjelder å forandre seg, men vi

47 Jf. Bødals oppfølgende studier av arbeidsskoleelevene» og ungdomsfengselsfangene tiår etterpå; samt Bødal (1992, 1999); jf. Hammer-in & Kristoffersen (1998). Hasselstudien: 25 fanger (50 prosent under 25 år – den yngste var 17) under soningen og 1 – 1 1/2 år etter løslatelsen.

jobber i et system som har forandret seg svært lite. Dette er et paradoks.» Spørsmålet er òg om etaten gjør det den sier at den gjør. Etatsvise og institusjonelle sjølbedrag må unngås. Etter min mening er kriminalomsorgen fra 2014 i en regressiv fase, og det etter å ha vært i en mer progressiv periode.

En ny institusjonsform støter på flere faglige og moralske dilemmaer. For det første: Som den historiske presentasjonen har vist, utfordrer fengselssystemets immanente ideologiske motsetninger kvaliteten på omsorgs- og hjelpetiltakene. For det andre har også ofre for kriminalitet rett til moralsk vrede og indignasjon over krenkelser som de har vært utsatte for (Hammerlin & Leer-Salvesen, 2014)⁴⁸. Det betyr at en annerledes tenkt institusjonsform for barn og unge som har begått alvorlig kriminalitet, også symbolsk, ideologisk og i praksis må ta hensyn til ofrenes rettferdighetskjensle og samfunnets rettstrygghet – samtidig som den må ha særegne kvaliteter som konsoliderer de fengsla barnas og de unges menneskerettigheter og integritet etter gitte humane krav og konvensjoner. Opplegget må kontinuerlig sikre en adekvat og flerfaglig omsorgsretta oppfølging i et førstepersonsperspektiv. Det må gjennomføres til barnets og ungdommens beste ut fra den enkeltes eksistensielle, sosiale og helsemessige situasjon og behov.⁴⁹ Grunnleggende er også mer pedagogiske, psykologiske, sosialpedagogiske etiske, og sosiologiske tenkemåter og praksisformer – og et mer helhetlig og dynamisk syn på det indre forholdet enkeltmennesket og samfunnet styrkes som retningsgivende opplegg⁵⁰.

Tidsånden kaster igjen skygger: Gjentas historieløst tidligere feil om straffeskjerpning for gruppa barn og unge? Uttrykker historieløsheten et fravær av faghistorisk bevissthet eller en likegyldig innstilling til tidligere erfaringer og erkjennelsen om at fengselssystemet også har krenkende totalitære trekk?⁵¹ Er kravet om institusjonell straffeskjerpning igjen opportunistisk

48 Offerets rett til å gi uttrykk for moralsk vrede og indignasjon over det som er skjedd, er noe helt annet enn reaksjoner som gjengjeldelse, hevn eller hat. I *Voldens ansikter* (Hammerlin & Leer-Salvesen 2014) diskuterer vi grundig anerkjennelsen av og omsorgsfull og adekvat støtte til offerets lidelse og fortvilelse og andre forhold relatert til offersituasjonen, men også at gjerningspersonens rettssikkerhet og at han/hun heller ikke skal utsettes for inhuman eller dehumaniserende reduksjonisme, uverdigg behandling eller integritetskrenkende sanksjoner og overgrep.

49 Det er behov for et faglig, teoretisk og metodisk mangfold når man studerer så kompliserte spørsmålet som barns og ungdoms kriminalitet. Vi må stille spørsmål om den kunnskapskapitalen vi har om barn, ungdom og kriminalitet faglig og politisk sett er for smalspora og endimensjonal: Kan det tenkes at det dominerende bildet er for reduksjonistisk sett i lys av at problemet er mer komplisert og dialektisk sammensatt relatert til livssituasjonen for den enkelte på samfunns-, institusjons-, klasse-, gruppe- og individnivå.

50 Se også Enerstvedt, 1982, 1995, 1998; Minken, 1998; Dreier, 2004, 2016; Nissen, 2002, 2023; Nygren & Fauske, 2009; Rosa, 2020, 2021; Knutagård 2003, 2022; Hammerlin & Larsen 1999/2002; Borg, 2002 og J. Bays konsekvenspedagogikk.

51 Om likegyldighet til historisk kunnskap, se Josephson 2024. Moralsk vrede må ikke forstås som hat og krenkende gjengjeldelse

gravert inn i manges kriminalpolitiske tenkemåte på tross av at kunnskaps- og erfaringskapitalen avdekker betydelige faglige og fagetiske problemer? Dreier det seg om innarbeidete og tankeslappe politiske vaner – og at deltakerne «vanemæssigt har forventninger til hinanden, sådan at det kræver en særlig refleksiv indsats for at forstå og evt. forandre dem» (Nissen, 2024, s. 11)?⁵² Forfatteren Arnljot Eggens aforisme utfordrer politikere, byråkrater og fagpersoner. Han skriver: «Det gjeld å finne eitt og anna av dei spørsmålå som vart stengde inne i feil svar» (Godal & Høghaug, 2018, s. 52).

Forfatterbiografi

Yngve Hammerlin er dr.philos, forsker og forfatter. Han har vært ansatt som forsker (og førsteamanuensis) i Kriminalomsorgsavdelingen/KRUS fra tidlig på 1980-tallet til 2019/2020. Hans siste bok om fengselsystemet i Norge kom i 2021. Hammerlin har fire spesialområder: fengselsforskning, sjølmordsforskning, voldsforskning og forskning om menneskesyn og etikk/moral. Han har skrevet flere bøker om alle temaene – i tillegg til forskningsrapporter og artikler. Han er nå forfatter på heltid.

Referanser⁵³

Referanser som er brukt direkte i essayet

- Alnæs, Ø. (2006). *Fengsel – forbryterskole eller rehabiliteringsanstalt?* (Småskriftserie 1/2006). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS.
- Andenæs, J. (1994). *Straffen som problem*. Exil.
- Andersen, K. & Larsen, E. (2000). *Annekset. En evaluering av en fengselsavdeling på Ila landsfengsel og sikringsanstalt i forhold til målsetting og måloppnåelse* (Dokumentasjon & debatt 3/2000). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS.
- Andersen, K. (1996). *Kvinner i fengsel, fysisk trening, psykisk helse og stoffmisbruk. En empirisk undersøkelse fra Bredtveit fengsel og sikringsanstalt*. Norges idrettshøgskole.

52 Prof. Morten Nissen har sendt meg et utkast til en ny artikkel der han i det aktuelle sitatet viser til Feldman et al. 2020. Se også hans nye og viktige bok *Rearticulating Motives* (2023).

53 Jeg presenterer referanser som jeg har brukt direkte og indirekte i dette essayet (og i mitt grunnarbeid om norsk fengselsvesen fra 1950 til 2023). Derneft: Jeg har gang på gang registrert at studenter, forskere og andre har altfor dårlig kunnskap om hva som er gjort i perioden innenfor internforskninga (og ikke minst om tidligere studier som faglig har påvirket og betydd mye). Viktige er også flere eksterne arbeider av T. Mathiesen, N. Christie, H. Giertsen, E. Schaanning, L. Finstad, S. Lillevolden mfl. og deres kritikk av kriminalomsorgens virksamhet. Jeg presenterer flere av disse arbeidene i referanseoversikten sjøl om de ikke direkte er vist til i essayet. Det er arbeider som har påvirket den interne og eksterne kritikken av kriminalomsorgen og fengselsystemet over flere år, men også fagutviklinga i kriminalomsorgen. De to første listene rommer referanser som er brukt mer eller mindre direkte i essayet, den siste referanser som er brukt mer eller mindre indirekte i studiene av perioden. Jeg viser også til den siste boka mi: Hammerlin, Y. (2021): *Hard mot de harde, myk mot de myke*, utgitt på Universitetsforlaget, som presenterer en enda mer omfattende referanseliste.

- Bakken, D. (2018). *Ledelse i kriminalomsorg i anstalt. Lederfunksjon og lederutvikling* [Masteroppgave]. Høgskolen i Innlandet. <http://hdl.handle.net/11250/2559423>
- Basberg (Neumann), C. (1999). *Omsorg i fengsel*. Pax forlag.
- Bjørlo, B. (1973). Riksadvokaten velsigner ulovlig bruk av varetekt. *Orientering*, 4(27), 2.
- Bjørlo, B. (1974). Her sitter de blant dobøtter og kakelakker. *Orientering*, 21(1), 16.
- Borg, T. (2002). *Livførelse i hverdagen under rehabilitering*. Aarhus Universitet.
- Bourdieu, P. (1999). *Moteld. Texter mot nyliberalismens utbredning*. Brutus Östlings bokförlag.
- Bourdieu, P. (2005). *Viden om viden og refleksivitet. Forelesninger på College de France 2000–2001*. Hans Reitzels forlag.
- Brekke, E. & Halvorsen, G. H. (2004). *Soning av straff i fengsel: Den innsattes opplevelse*. Universitetet i Oslo.
- Bronebakk, K. B. (2011). *Strengthening human rights in prisons: characteristics of contemporary Norway affecting future penal policy* (fra oktober 2011) og *Correct and/or right? Rules and regulations in corrections*. Kriminalomsorgsavdelingen. Kriminalomsorgen internt har formidlingsansvar for disse artiklene.
- Bronebakk, K. B. (2012b). Hvis det var mitt barn. I Y. Hammerlin & B. Johnsen (Red.), *Festskrift til Inger M. Fridhov* (s. 45–53). Kriminalomsorgen.
- Brottveit, G. (2018). The becoming of punishment as an unpredictable and moveable torment. I E. Fransson, F. Giofrè & B. Johnsen (Red.), *Prison Architecture and Humans* (s. 201–221). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.31>
- Bødal, K. (1956). *Rapport over utført psykologisk arbeid på Ila sikringsanstalt i tiden 11.10.1955–29.5.1956*. (s.n.)
- Bødal, K. (1959). Psykologens rolle i fengselsmiljøet. *Impuls*, 2, 4–7, 16–19. Universitetet i Oslo.
- Bødal, K. (1960). Problemer ved institusjonsbehandling av unge lovbrøyttere. *Nordisk psykologi: teori, forskning og praksis*, 1–2.
- Bødal, K. (1969). *Fra arbeidsskole til ungdomsfengsel. Klientell og resultater*. Universitetsforlaget.
- Bødal, K. (1971, 8. juli). Farlig ungdomsfengsel. *Dagbladet*, kronikk.
- Bødal, K. (1974, 28. juni). Fengsel eller? *Dagbladet*, kronikk, s. 3.
- Bødal, K. (1976a). *Tenåringer i fengsel*. Justisdepartementet/Fengselsstyret.
- Bødal, K. (1976b). Fengselsvesenet i Norge. *Særtrykk i Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 62–83.
- Bødal, K. (1977, 11. januar). Grensesetting og tvang i barne- og ungdomspsykiatrien. *Dagbladet*, kronikk.
- Bødal, K. (1979). *Fengselstjenestemannen har ordet*. Justisdepartementet.
- Bødal, K. (1982). *350 narkoselgere*. Universitetsforlaget.
- Bødal, K. (1992). *Lovbruddskategorier og tilbakefall – en rapport om 851 norske menn, deres lovbrudd og tilbakefall*. Justisdepartementet.
- Bødal, K. (1999). *I det lange løp. En etterundersøkelse av langtidsløst i Norge 1980–89*. Justis- og politidepartementet.
- Bødal, K. & Fridhov, I. (1991). *For sikkerhets skyld*. Skriftserie 2/1991. Universitetet i Oslo.
- Bødal, K., Fridhov, I. M. & Hammerlin, Y. (1988). *Narkostopp i fengslene? Evaluering av narkoaksjonen 1986–1987*. Justisdepartementet/forskningsavdelingen.
- Bøsterud, H. (1988). *Referat fra justisministerens muntlige orientering om nye fengselsmessige tiltak, gitt i møte med direktørene tirsdag 16. august 1988*. Autorisert referat ble sendt direktørene. Referatet er heftet ved som vedlegg 2 i skrevet «Pressekonferanse 9. mars 1989: Justering av Fengselsreglementet. De viktigste endringene», s. 1 i referatet.
- Christie, N. (1970). Modeller for en fengselsorganisasjon. I R. Østensen (Red.), *I stedet for fengsel* (s. 70–79). Pax forlag.
- Christie, N. (1982) *Pinens begrensninger*. Oslo: Universitetsforlaget/Chr. Ejlens forlag
- Danielsen, T. & Hammerlin, Y. (1995). *Fylla har skylda. En evaluering av promillekurset ved Hof arbeidskoloni* (Dokument 6 nr. 1/1995). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS.

- Danielsen, T. & Karlsen, V. (2002). *Kvalitet i varetektsarbeid*. KRUS. (Ble utgitt som arbeidsopplegg i KRUS-regi.)
- Danielsen, T., Meek Hansen, W. (2000). *Med tunga på vektskålen. En undersøkelse om organisering av rehabiliterende virksomhet ved kontraktavdelingen i Trondheim kretsfengsel (Tunga)* (Dokumentasjon & debatt, nr. 2/2000). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS.
- Dreier, O. (1979). *Psykososial behandling. En teori om et praksisområde*. Dansk Psykologisk Forlag.
- Dreier, O. (2004). *Subjectivity and social practice*. Aarhus Universitet.
- Dreier, O. (2014). Intervention, evidensbasert forskning og dagligliv. *Nordisk Udkast*, 1, 5–16.
- Dreier, O. (2016). Conduct of everydaylife. Implications for chritical psychology. I E. Schraube & C. Højholt (Red.), *Psychology and the Conduct of Everyday Life* (s. 15–33). Routledge.
- Dullum, J. (2009). Fengslene og de psykiatriske institusjonene. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 1, 35–54.
- Dullum, J. & Ugelvik, T. (Red.) (2011). *Nordic prison practice and policy – exceptional or not? Exploring penal exceptionalism in the Nordic Context*. Routledge.
- Dullum, J. & Giertsen, H. (2017). Ny ungdomsstraff. Spørsmål om rettssikkerhet og hensyn til integritet. I I. M. Fridhov, B. Johnsen & D. Bakken (Red.), *Festskrift til Yngve Hammerlin* (s. 35–40). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/2455347>
- Dyb, E., Brattbakk, I., Bergander, K. & Helgelsen, J. (2006). *Løslatt og hjemløs. Bolig og bostedsløshet etter fengselsopphold* (NIBR-rapport 2005:14). Samarbeidsrapport NIBR/Byggforsk/KRUS.
- Eian, H. (2007). *Fengslende makt. En kvalitativ undersøkelse av makt blant innsatte* [Hovedfagsoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Enerstvedt, R. Th. (1982). *Mennesket som virksomhet*. Tiden.
- Enerstvedt, R. Th. (1995). *Critique of the concept of normalization as a basis for dignity of life and three related contributions*. Falken Forlag.
- Enerstvedt, R. Th. (2000). Normalisering. Funksjonshemmede i samfunnet. Konferanserapport av S. M. Risøy, H. C. Nyhus, T. B. Samrå & T. Binder A/S (6.s.).
- Engesbakk, P. (1978). *Redegjørelse for «Sikkerhetsutvalgets» innstilling*. Fengselsstyret.
- Engh, T. C. (1999). *Stifinnern*. [Hovedfagsoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Falck, S. (1989). *I gråsonen*. Pax forlag.
- Falck, S. (1994). Hva medførte hevingen av den kriminelle lavalder? I I. M. Fridhov, H. Føsker & Y. Hammerlin, *Festskrift for Kåre Bødal* (s. 55–66). Kriminalomsorgsavgdelingen KRUS.
- Falck, S. (2020). Straffereaksjoner mot barn. I A. Renland, J. Dullum & K. Andenæs (Red.), *En fengslende historie. KROM 50 år* (s. 157–178). Pax forlag.
- Finstad, L. (1986). *En undersøkelse blant Ila-fanger og ansatte om narkotika og narkotikakontroll*. Universitetet i Oslo.
- Finstad, L. & Gjetvik, A. L. (1980). *Varetektsfanger forteller ...* Universitetsforlaget.
- Fransson, E. (2018). The lunch table. Prison architecture, action-forces and the young, imprisoned body. I E. Fransson, F. Giofrè & B. Johnsen (Red.), *Prison Architecture and Humans* (s. 177–199). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.31>
- Fransson, E. (2020). Hva slags kriminalomsorg fengsles barn og ungdom i? En studie av de norske ungdomsenhetene. *Psyke & Logos*, 1, 91–104.
- Fransson, E. & Brottveit, G. (2015). Rådsmøte som event. *Psyke & Logos*, 36, 111–128.
- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.-E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må». *En kritisk studie av ungdomsenhetene i Norge*. Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/2629421> (Rapporten er nå offentliggjort med visse unntak.)
- Fredwall, T. E. (2015). *Murer og moral: En bok om straff, verdier og fengselsbetjenter*. Cappelen Damm Akademisk.
- Fridhov, I. M. (1991). *Alt som før?* Justisdepartementet
- Fridhov, I. M. (1993). *Klient i friomsorgen 1992* (Dokumentasjon & debatt 93). KRUS.

- Fridhov, I. M. (1994). [Re]habilitering i motvind. Stoffmisbruk – tema om fengselstiltak/
[re]habilitering i fengsel? *Stoffmisbruk*, 2, 10–11 og s. 43.
- Fridhov, I.-M. & Hammerlin, Y. (1994). *Travelt, men meningsfullt. En undersøkelse om det å tjenestegjøre på Leira* (Dokumentasjon & debatt). KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160488>
- Friestad, C. & Skog Hansen, I. L. (2004). *Levekår blant innsatte* (Fafo-rapport 429). Fafo.
- Galtung, J. (1959). *Fengselsamfunnet. Et forsøk på analyse*. Universitetsforlaget.
- Getz, B. (1903). Juridiske afhandlinger. I F. Hagerup, *Bernhard Getz. Juridiske avhandlinger*. Aschehoug.
- Giertsen, Hedda (1993). Kriminalmeldingene 1978 og 1992: Fra verdivurdering til effektiv administrering. I T. Mathiesen & A. Heli (Red.), *Murer og mennesker* (s. 216–227). Pax forlag.
- Giertsen, H. (1995). Fengselsvesenets skjulte verdimønstre. *Lov og Rett*, 34(7), 414–427
- Godal, A. M. & Høghaug, V. (Red.) (2018). *Alt skal bli forandra snart*. Res Publica.
- Grindaker, T.K. (1996): *Treningsentervirksomheten i fengselsvesenet*. Oslo: Norges Idrettshøgskole
- Gustafsson, O., Hammerlin, Y., Kosi, I., Ottesen, B. & Såheim, E. (1991). *Kontraktsoning på Leira. Kontraktsonere på Leira. Delrapport 1* (KRUS-rapport). Kriminalomsorgsavdelingen, Justisdepartementet, KRUS og Sosialhøgskolen i Trondheim.
- Hagen, S. (2005). *Sikkerhet* (KRUS Håndbøker 2/2005). Kriminalomsorgsavdelingen KRUS.
- Hammerlin, Y. (1988a). Kontraktfengsel og kontraktavdelinger – mangfoldig reformtiltak. *Juristkontakt*, 3, 128–130.
- Hammerlin, Y. (1991/1992). *Om kontraktsoning*. Kriminalomsorgsavdelingen KRUS.
- Hammerlin, Y. (1992). *Selvmord i norske fengsler 1956–okt. 1991*. Kriminalomsorgsavdelingen/ KRUS.
- Hammerlin, Y. (1991a). Pisseprostisusjon eller rehabilitering? *Stoffmisbruk*, 3, 8–12.
- Hammerlin, Y. (1993a). *Om tjenestemannsrolleprosjektet 1988–1991. Et sammendrag* (forskningsrapport). Kriminalomsorgsavdelingen KRUS. (Det ble òg laget flere delrapporter om TR-prosjektet relatert til hver av de tre deltakende fengslene Åna, Drammen og Ullersmo.)
- Hammerlin, Y. (1993b). Tjenestemannsrolleprosjektet 1988–91. *Fengselsforum*, 1–8.
- Hammerlin, Y. (1994a). Tidsglimtet – et fengselsssystem eller kriminalomsorg i endring? I I. M. Fridhov, H. Føsker & Y. Hammerlin (Red.), *Festskrift til Kåre Bodal* (s. 87–108). Kriminalomsorgsavdelingen KRUS, Justisdepartementet.
- Hammerlin, Y. (1999a). Når livet blir en byrde: Om samfunnets lidelsesproduksjon relatert til selvmord. *Nordiske Udkast*, 27, 35–51.
- Hammerlin, Y. (2000a). Selvmord i norske fengsler, del 1. *Suicidologi*, 5(1), 29–31.
- Hammerlin, Y. (2000b). Selvmord i norske fengsler, del 2. *Suicidologi*, 5(2), 22–23.
- Hammerlin, Y. (2004a). Omsorg, behandling – men også sublimet metoder for sosial kontroll og underkastelse i et repressivt system. *Psyke & Logos*, 25(2), 697–727. <https://doi.org/10.7146/pl.v25i2.8693>
- Hammerlin, Y. (2004b). Når det ikke-synbare blir gjort synlig. *Suicidologi*, 9(1), 3–7.
- Hammerlin, Y. (2008). *Om fangebehandling, fange- og menneskesyn i norsk kriminalomsorg i anstalt 1970–2007* [Dr.philos.-avhandling]. Universitetet i Oslo.
- Hammerlin, Y. (2019). *Selvmord og selvmordsnærhet i norske fengsler. Selvmordsforebyggende arbeid i fengsel* (KRUS håndbøker nr. 3/2009). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160491>
- Hammerlin, Y. (2012). En fange er en fange – et fengsel er et fengsel. Dikotomien i fangebehandlingen fra 1950-tallet fram til i dag. I S. Olsen, *Virker straff?* (s. 39–62). Scandinavian Academic Press.
- Hammerlin, Y. (2015a). «Et fengsel er et fengsel, men ...». *Psyke & Logos* 36(1), 129–152.
- Hammerlin, Y. (2015b). Å bryte livet i fengsel – og når livet og fengselslivet blir en livstruende byrde. *Psyke & Logos*, 36(1), 175–195.
- Hammerlin, Y. (2018a). Fengselslivet som en livstruende byrde. *Suicidologi*, 23(3), 10–22. <https://doi.org/10.5617/suicidologi.6766>

- Hammerlin, Y. (2018b). Materiality, topography, prison and human turn. A theoretical short visit. I E. Fransson, F. Giofré & B. Johnsen, *Prison, architecture and humans* (s. 241–266). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.31>
- Hammerlin, Y. (2020). KROM – den humane kritikkens samvittighet og nødvendighet, et lærestykke for egen kritisk forskning. I A. Renland, J. Dullum & K. Andenæs (Red.), *En fengslende historie. KROM 50 år*. (s. 43–61). Pax forlag.
- Hammerlin, Y. (2021). *Hard mot de harde, myk mot de myke*. Universitetsforlaget.
- Hammerlin, Y. & Bødal, K. (1988). *Rapport som arbeidsskisse til avsluttende delavslutningsrapport i forbindelse med Narkotikaaksjonen. Delrapport om særavd. ved Moss hjelpefengsel (kalt narkofengsel)*. Kriminalomsorgsavdelingen KRUS, Justisdepartementet. (Se også Hammerlin, 2008, s. 326–329, om kritikken mot forholdene.)
- Hammerlin, Y. & Bødal, K. (1988). *Selv mord i norske fengsler fra 1956–sept. 1987. Delrapport I og II*. Kriminalomsorgsavdelingen KRUS, Justisdepartementet.
- Hammerlin, Y. & Basberg, C. (Neumann) (1996). *Kvinnelige betjenters arbeidssituasjon. En forstudie*. Kriminalomsorgsavdelingen KRUS, Justisdepartementet.
- Hammerlin, Y. & Kristoffersen, R. (1998). *Habilitering som livsmestringsprosess. Startsted Hassel* (Dokumentasjon & debatt nr. 1/1998). Kriminalomsorgsavdelingen KRUS, Justisdepartementet.
- Hammerlin, Y. & Kristoffersen, R. (2000). *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen* (Dokument & debatt, nr. 2/2001). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS.
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (1997). *Konsekvenspedagogikken* (Småskriftserien nr. 2/97). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160653>
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (1998). *Selvskadende handlinger. Forebyggende arbeid i kriminalomsorgen*. Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS. Håndbok (opplegget består også av en manual og lommestikker for betjentene til situasjonell hjelp i forebyggingsarbeidet). Samarbeidsprosjekt med svensk kriminalvård. Håndboka (med manual) kom også på svensk og islandsk.
- Hammerlin, Y. & Schjelderup, G. (1994). *Når livet blir en byrde*. Gyldendal Ad Notam.
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (1999/2002). *Menneskesyn i teorier om mennesket*. Klim forlag.
- Hammerlin, Y. & Larsen, E. (2000). *Tungtsonende* (Dokument & debatt nr. 1/2000). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS.
- Hammerlin, Y. & Leer-Salvesen, P. (2014). *Voldens ansikter*. Cappelen Damm Akademisk.
- Hammerlin, Y. & Mathiassen, C. (2006). *Før og nå. Om konsekvenser av organisatoriske endringer for samhandling mellom fanger og betjenter* (Rapport nr. 5/2006). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160594>
- Hammerlin, Y. & Rokkan, T. (2012). *Vold og trusler mot tilsatte i kriminalomsorgen. Sluttrapport 2004–2010* (Rapport nr. 1/2012). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160572>
- Hammerlin, Y. & Ødegaardshaugen, A. (2002). *Tiltak overfor gjengangere (TOG): Delrapport 1*. KRUS.
- Hanoa, K. (2008). *Vold og trusler mellom innsatte* (Rapport nr. 1/2008). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160578>
- Hauge, R. (1996). Kriminalmeldingen i et historisk og ideologisk perspektiv. Foredrag på LOs kriminalpolitiske konferanse 15.–16. oktober 1996, Sundvollen. Tema: Den ideelle kriminalomsorg, finnes den? (Se også Hammerlin, 2021, s. 35–38)
- Hauge, R. (2002). Utviklingslinjer i straffelovgivningen i det 20. århundre. I *Ny straffelov. Straffelovkommisjonens delutredning VII, NOU: 4* (s. 41–77). (Se også Hammerlin 2021, s. 47–48)
- Hauge, R. (2009). *Rus og rusmidler gjennom tidene*. Universitetsforlaget.
- Haugsgjerd, H. (1992). *Løvetann. Bak murene på Bredtveit fengsel*. Aschehoug.
- Hjellnes, S. & Højdahl, T. (2007). *Overgang fra fengsel til frihet. Løslatelse av unge med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn* (Dokument og debatt 1/2007). KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160466>
- Hjort, V. (2011). *Tredve dager i Sandefjord*. Cappelen Damm.

- Holzkamp, K. (1979). Den kritiske psykologis overvindelse af psykologiske teoriers videnskabelige vilkårlighed. I O. Dreier, *Den kritiske psykologi* (s. 27–159). Biblioteket Rhodis.
- Holzkamp, K. (1998): Daglig livsførelse som subjektvidenskabeligt grundkoncept. I *Nordiske Udkast* (s. 3–32). Dansk Psykologisk forlag.
- Honneth, A. (2006). *Kamp om anerkendelse. Sociale konflikters moralske grammatik*. Hans Reitzels forlag.
- Honneth, A. (2003). *Behovet for anerkendelse*. Hans Reitzels forlag.
- Horn, T. (2015). *Fullstendig isolasjon ved risiko for bevisforspillelse*. Universitetet i Oslo.
- Hydle, I. (2014). *Evaluering av prøveprosjektet med ungdomsenheten og det tverretalige teamet ved Bjørgvin fengsel. Delrapport 1* (NOVA Rapport 11/2014). NOVA, Høgskolen i Oslo og Akershus. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/6438>
- Hydle, I. (2015). *Evaluering av prøveprosjektet med ungdomsenheten og det tverrfaglige teamet ved Bjørgvin fengsel. Delrapport 2* (NOVA Rapport 11/2015). NOVA, Høgskolen i Oslo og Akershus. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/5090>
- Hydle, I. og Stang, E. G. (2016). *Ungdomsenheten og det tverretalige teamet ved Bjørgvin fengsel. Sluttrapport* (NOVA Rapport 11/2016). NOVA, Høgskolen i Oslo. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/6441>
- Høidal, A. (2017). Aktivisering forebygger psykiske lidelser, utagering og selvmord. I I. M., Fridhov, B. Johnsen & D. Bakken (Red.), *Festskrift til Yngve Hammerlin* (s. 69–73). Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/2455347>
- Høidal, T. & Kristoffersen, R. (2003). *Evaluering av innføringen av samfunnsstraffen* (Dokumentasjon & debatt 1/2003). Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160482>
- Høidal, T. & Kristoffersen, R. (2004). *Samfunnsstraffen. Samlerapport 2003. Resultater og utfordringer* (Dokumentasjon & debatt 2/2004). Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160476>
- Hurwitz, S. (1951). Nye paroler for frihedsstraffen. I *Respekt for mennesket* (s. 205–211). C.E.C GADS forlag.
- Ingstrup, O. & Crookal, P. (1993): *The Three Pillars of Public Management*. McGill-Queens Univeristy Print
- James, F. (2018). It's important to not lose myself. Beds, carceral design and women's everyday life within prison cells. I E. Fransson, F. Giofrè & B. Johnsen (Red.), *Prison, architectur and humans* (s. 151–174). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.31>
- James, F. (2023). «Sketch and Talk» [Doktorgradsavhandling]. Göteborgs universitet. (Studiene omfatter design og interiør i høysikkerhetsfengsler og psykiatriske institusjoner samt fengselsliv.)
- Johnsen, B. (2001). Sport, masculinities and power relations in prison. The Norwegian University of Sport and Social Education.
- Johnsen, B. & Svendsen, M. (2007). *Narkotikaprogram ved domstolskontroll (ND). Oppstarten av teamene og sentrene 2006* (Dokumentasjon & debatt 2/2007). Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160486>
- Johnsen, B., Grindheim, P. K. & Helgesen, J. (2011). Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons. *European Journal of Criminology*, 8(6), 515–529. <https://doi.org/10.1177/1477370811413819>
- Graunbøl, H. M. Kielstrup, B., Muiluvuori, M.-L., Tyni, S., Baldursson, E. S., Gudmundsdottir, H., Kristoffersen, R., Krantz, L. & Lindsten, K. (2010). *RETUR – En nordisk undersøgelse af recidiv blandt klienter i kriminalforsorgen*. Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160672>
- Knutagård, H. (2022). *Verksamhet, människa och omvärld*. Studenlitteratur.
- Knutagård, H. (2003). *Introduktion till verksamhetsteori*. Studenlitteratur.
- Kristoffersen, R. (1997). *Kriminalitetsutviklingen i Norge i nittiårene. Øker kriminaliteten?* (Dokumentasjon & Debatt 1/97, s. 1–25). KRUS.
- Kristoffersen, R. & Iversen, S. J. (2018). Samfunnsstraff – på tide med en revisjon. *Tidsskrift for strafferett*, 18(3), 151–180. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2018-03-02>

- Kurtén-Vartio, S. (2005). *TAMU – en annorlunda skola. En studie av den konsekvenspedagogiska yrkesutbildningen i dansk arbetsmarknadspolitik* [Doktorgradsavhandling]. Åbo Akademi University Press.
- Kvinnesoningsutvalget. (1989). *Kvinnens soningsforhold* (Rapport). Kriminalomsorgsavdelingen, Justisdepartementet.
- Langelid, T. (2012). Opplæring i fengsel – eit historisk og framtidsetta perspektiv. I S. Olsen (Red.), *Virker straff?* (s. 101–128). Scandinavia Academic Press.
- Langelid, T. (2015). *Bot og betring? Fengselsundervisninga si historie i Noreg*. Cappelen Damm Akademisk.
- Langelid, T. (2017). Tiltaket som var så effektivt at det blei stoppa. I I. M. Fridhov, B. Johnsen & D. Bakken (Red.), *Festskrift til Yngve Hammerlin* (s. 93–95). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/2455347>
- Langelid, T. & Manger, T. (2005). *Læring bak murene. Fengselsundervisningen i Norge*. Fagbokforlaget.
- Langås, A. (1987). *Frihetsberøvelsens innhold og form i fengselsvesenets anstalter. En arbeidsgruppes vurdering*. Kriminalomsorgsavdelingen KRUS.
- Larsen, E. (Red.). (1994). *Prosjektmani? eller styrt utvikling. Konferanse om fagutvikling – kriminalomsorg underveis, 6. og 7. desember 1993* (småskrift nr. 1–2/94). KRUS.
- Leer-Salvesen, P. (1991). *Menneske og straff*. Universitetsforlaget.
- Leer-Salvesen, P. (2009). *Forsoning etter krenkelse*. Fagbokforlaget.
- Leer-Salvesen, P. & Hammerlin, Y. (2014). *Voldens ansikter. En dialog om ondskap, ansvar og håp*. Cappelen Damm Akademisk.
- Lerdal, S. S. (2005). *Ditt eget ansvar! Om rehabilitering og makt ved Bastøy fengsel* [Hovedoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Lippert-Rasmussen, K. (1999). *Viljens frihed og moralsk ansvar*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Lillevolden, S. (2005). To tredjedels rettsikkerhet. *Kromnytt*, 1–2, 29–35.
- Lillevolden, S. (2017). Når angsten tar fanger. I I. M. Fridhov, B. Johnsen & D. Bakken. (Red.), *Festskrift til Yngve Hammerlin* (s. 108–112). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/2455347>
- Lillevolden, S. (2020). Kynismens renessanse i kriminalpolitikken. I A. Renland, J. Dullum & K. Andenæs (Red.), *En fengslende historie. KROM i 50 år* (s. 35–42) Pax forlag.
- Martinsen, T. J. (2016). *Når blodet bruser og ting skjer – unge menns reise gjennom straffesystemet* [Masteroppgave]. Høgskolen i Lillehammer.
- Martinson, R. (1974). What works? Questions and answers about prison reform. In *Public Interest*, Vol. 35, s. 22–54.
- Marx, K. (1995). *Människans frigörelse*. Daidalos.
- Marx, K. (1974). *Den tyske ideologi – Filosofiens elendighed. Skrifter i udvalg*. Rhodos. (Bla. med teser om Feuerbach.)
- Mathiassen, C. (1998). Udvikling af kompetencer i en behandlingsmæssig sammenhæng – et oplæg. *Psyke & Logos*, 19, 575–617.
- Mathiassen, C. (2004). *Fanget i tilværelsen? Casestudie om fastlåsthed og forsøg på frigørelse* [Doktorgradsavhandling]. København universitet.
- Mathiassen, C. (2005). Fanget i tilværelsen? *Nordiske Udkast*, 2, 53–66.
- Mathiesen, T. (1971a). *Det uferdige. Bidrag til en politisk aksjonsteori*. Pax forlag, s. 97–112.
- Mathiesen, T. (1971, 30. juni). Ungdomsfengslet må nedlegges! *Dagbladet*, kronikk. (Se også hans innlegg «Barn i fengsel» i *Dagbladet* 8. oktober 1970.)
- Mathiesen, T. (1975a). *Løsgjengerkrigen*. Sosionomen.
- Mathiesen, T. (1975b). *Der informasjonen slutter*. Institutt for rettsosologi.
- Mathiesen, T. (1978). *Den skjulte disiplinering*. Pax forlag.
- Mathiesen, T. (1978b, 31. mars). *Berget som fødte mus*. *Dagbladet*.

- Mathiesen, T. (1993). Et kvart århundre i kriminalpolitikken. I T. Mathiesen & A. Heli (Red.), *Murer og mennesker*. Pax forlag.
- Mathiesen, T. (1994). En straffepolitisk styring – en studie i moralsk panikk. I I. M. Fridhov, H. Føsker & Y. Hammerlin (Red.), *Festskrift til Kåre Bødal* (s. 41–53). Kriminalomsorgsavdelingen KRUS, Justisdepartementet.
- Mathiesen, T. (1995). *Kan fengsel forsvares?* Pax forlag.
- Mathiesen, T. (2008a, 22. oktober). Straff som virker? *Dagbladet*.
- Mathiesen, T. (2008b, 14. november). Rehabilitering og straff, som er et svar på justisminister Storbergets innspill i samme avis den 8.11.2008. *Dagbladet* den 14.11.2008 med tittelen og som diskuterer Mathiesens første artikkel den 22.10.2008.
- Mathiesen, T. & Heli, A. (Red.). (1993). *Murer og mennesker*. Pax forlag.
- McGuire, J. (2000). *Kognitiv – atferdsorientert tilnærming. Et introduksjonskurs til teori og forskning. Kurshåndbok*. Justisdepartementet.
- Meek-Hansen (red./1999). *Fengselsbetjent, kompetanse, kontakt og framtid*. Kommuneforlaget.
- Meek-Hansen, W. (Red.). (2002). *Endringsarbeid i åpne fengsler. Bastøy fengsel, Hassel fengsel, Berg fengsel og Bergen fengsel, avdeing Osterøy* (KRUS småskrift 1/2002). Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS.
- Minken, A. (1998). *Alvorlig moro. Idé og virksomhet ved motorsportstiltaket 2&4*. Rusmiddelstaten.
- Mjåland, K. (2015). *Makt, legitimitet og motstand*. Universitetet i Bergen.
- Nesvik, S., Ugelvik, T. & Hammerlin, Y. (2005). *Tiltak overfor gjengangere* (KRUS Rapport nr. 3/2005). Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160600>
- Neumann, C. B. og Snertingdal, M. (2020). Kvinnelige fanger: marginalisering, agentskap og ansvar. I A. Renland, J. Dullum & K. Andenæs (Red.), *En fengslende historie. KROM i 50 år* (s. 179–195). Pax forlag.
- Nissen, M. (2023). *Rearticulating Motives*. Springer Nature.
- Nissen, M. (2002). Straf eller magt? En social kriik af «ungdomssanktionen». *Nordiske Udkast*, 30, 59–80.
- Nygren, P. (1995). *Profesjonelt barnevern som barneomsorg. Fra teori til verktøy*. Ad Notam, Gyldendal.
- Nygren, P. & Fauske, H. (2004). *Ideologisk beredskap. Om etikk og verdier i helse- og sosialfag*. Gyldendal Akademisk.
- Nygren, P. & Fauske, H. (2009). *Handlekompetence og ideologi. Individ, profesjon og samfund*. Dansk Psykologisk Forlag.
- Olaussen, L.-P. (2015). Prisonisering – en ubekreftet «jernlov». Om sosialt liv bak murene. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskap*, 102(3), 276–302. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v102i3.71826>
- Olsen, J. P. (1998). Offentlig styring i en institusjonsforvirret tid. *Nytt Norsk Tidsskrift* 1, 7–20.
- Pedersen, O. (2011) *Konkurransesstaten*. København: Hans Reitzels forlag
- Renland, A., Dullum, J. & Andenæs, K. (2020). *En fengslende historie. Festskrift til KROM – Norsk forening for kriminalreform 50 år*. Pax forlag.
- Revoll, M. K. (2015). *Innsattes levevilkår 2014. Før, under og etter soning* (SSB rapporter 2015/47). SSB.
- Ribe-Nyhus, A. (2020). *Indre og ytre soning* [Doktorgradsavhandling]. Nord universitet.
- Ribe-Nyhus, A. (2022). *Fengslet. En personlig beretning om fortvilelse og håp*. Cappelen Damm.
- Rokkan, T. (2006). *Det er ingen skam å snu. En evaluering av SNU-prosjektet i Oslo* (Dokumentasjon & debatt 3/2006). Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS.
- Rokkan, T. (2008). *Vold og trusler mot tilsatte i friomsorgen* (KRUS Rapport nr. 2/2008). Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS.
- Rokkan, T. (2012a). *Straffegjennomføring med elektronisk kontroll. Evalueringsrapport 1: Hvem gjennomfører straff med elektronisk kontroll?* Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160604>

- Rokkan, T. (2012b). *Straffegjennomføring med elektronisk kontroll. Evalueringsrapport 2: Hva er innholdet i straffegjennomføring med elektronisk kontroll?* Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160608>
- Rokkan, T. (2017). *Både og eller enten eller*. I I. M. Fridhov, B. Johnsen & D. Bakken (Red.), *Festskrift til Yngve Hammerlin* (s. 135–138). Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/2455347>
- Rokkan, T. (2018). In prison at home: How does the home situation influence the effect of a sentence with electronic monitoring (EM)? I E. Fransson, F. Giofrè, & B. Johnsen (Red.), *Prison Architecture and Humans* (s. 225–239). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.31>
- Rokkan, T. & Grannheim, P. K. (2014). *Evaluering av utlendingsenheten ved Kongsvinger fengsel. Devaluering*. Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS.
- Rosa, H. (2020). *Det ukontrollerbare*. Eksistensen forlag.
- Rosa, H. (2021). *Resonans. En sosiologi om forholdet til verden*. Eksistensen forlag.
- Rua, M. & Smith, P. S. (2019). *Isolasjon – et fengsel i fengselet*. Cappelen Damm Akademisk.
- Saugstad, O. D. (1980). Helsetilstanden blant norske langtidssonere. Særtrykk av *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, 8–9, 509–514.
- Schaanning, E. (2009a). *Den tilsktede smerte. En blindflekk i norsk kriminalomsorg*. Unipub.
- Schaanning, E. (2009b, 1. mai). Straff under dekke av omsorg. *Morgenbladet*.
- Skarðhamar, T. (2002). *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler* (K-serien nr. 1/2002). Universitetet i Oslo.
- Skaalnes, L. & Tresselt, M. (1984). *Fengselsprosjektet i Osterøy, grunntanker og virksomhet. Et åpent fengsels muligheter*. Forsøksrådet for skoleverket/ Fengselskolen.
- Smith, P. S. & Jacobsen, J. (2017). *Varetægtfængsling*. Jurist- og Økonomiforbundet.
- Smith, P. S., Horn, T., Nilsen, J. & Rua, M. (2013). Isolasjon i skandinaviske fengsler. *Kritisk Juss*, 39(3–4), 170–191. <https://doi.org/10.18261/ISSN2387-4546-2013-03-04-02>
- Sommersad, R. (2001). *Behandling av kriminelle stofmisbrukere*. Avhandling i Klinisk Psykologi (om Hassel fengsel).
- Statskonsult (2001): *Etatsutvikling i kriminalomsorgen*. (Rapport 2001:11.). Statskonsult
- Stang, J., Moe, J, Teigset, L. A., Østberg & B., Moger, T. (2003). Fanger i sikkerhetscelle – en utfordring. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening*, 123, 1844–1846.
- Storberget, K. (2008, 8. november). Rehabilitering og straff. *Dagbladet*.
- Storvik, B. L (2017). *Straffegjennomføring*. Cappelen Damm Akademisk.
- Svendsen, M. (2005). *Forvaringsfanger forteller*. Universitetet i Oslo.
- Sørensen, K.M. (2007). *Jeg er ikke John Wayne. En kvalitativ studie om fengselsbetjentes opplevelse av sosial støtte, sett i forhold til stress og trivsel etter organisasjonsendring* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Thorsrud, A. M. (Red.). (1969). *Fangeliv*. Pax forlag.
- Ugelvik, T. (2006). *Vend om i tide. En evaluering av SNU-prosjektene i Trondheim og Bergen* (Dokumentasjon & debatt 3/2006). Kriminalomsorgens utdanningssenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160464>
- Ugelvik, T. (2011). *Fangenes friheter. Makt og motstand i norske fengsler*. Universitetsforlaget.
- Valle, I. L. (1989). *Dette står jeg for*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Vegheim, B. (1997). *Kvinnens møte med straffeapparatet*. K-serien nr. 1/95). Universitetet i Oslo.
- Vygotskij, L. S. (1999). *Tänkande och språk*. Bokforlaget Daidalos
- Vista Analyse. (2016). *Evaluering av soning med fotlenke* (Rapport 2016/02).
- Wegner, R. B. (1989). *Fengselsfaglige utviklingstendenser og kriminalpolitiske signaler for fremtiden – oppgaver og utfordringer*. Foredrag for Nordiske Fengselsfunksjonærers Union i Reykjavik 9. mai 1989.
- Weisæth, B. (1986) (leder for gruppa). *Psykologi og avvik hos innsatte: Tilråding fra utvalget til å utrede etablering av psykologisk helsevern for innsatte i fengsel*. Sosialdepartementet. (Utvalget var oppnevnt i januar 1982.)

- Wister, O. A. (1997). *Enkelte trekk ved norsk fengselshistorie* (KRUS Dokumentasjon & debatt nr. 2/97). KRUS,
- Žižek, S. (2008). *In Defense of Lost Causes*. Verso.
- Žižek, S. (2019). *Ideologikritik*. Hans Reitzels forlag.
- Ødegaardshaugen, A. (2005). *Løslatelse fra fengsel* [Hovedfagsoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Øfsti, B. (2000). *Arbeidets betydning i et fengsel. Sett fra innsattes side* [Hovedfagsoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Øiestad, M. S. (2005). *Hassel fengsel 2004. En brukerorientert undersøkelse av en virksomhetsteoretisk praksis* (Småskrift nr. 1/2005). Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/160633>
- Østlie, J.-E. (2018). *En stille revolusjon. Norsk Fengsels- og Friomsorgsforbund 1918–2018*. Gyldendal.
- Aarberge, K. (1986). *Treningscenter for innsatte med rusmiddelproblemer*. Norges idrettshøgskole.

Offentlige kilder: innstillinger, meldinger, proposisjoner til Stortinget, NOU-er m.m.

- De europeiske fengselsregler. (1987). *Rekommandasjon nr. R (87)3, vedtatt av Ministerkomiteen 12. februar 1987, under revisjon i 2005*.
- Europarådet. (1989). *Opplæring i fengsel. Rekommandasjon nr. R (89), 13. oktober 1989*.
- Justis- og politidepartementet. (2005). *Handlingsplan: Sammen mot barne- og ungdomskriminalitet (2005–2008)*.
- Innstilling fra Komitéen til å utrede spørsmålet om reformer i fengselsvesenet. (1956). Oppnevnt ved kgl.res. av 6. april 1951.
- Innstilling fra en arbeidsgruppe. (1993). *Kontraktsoning i Norge i dag og i morgen*. Justisdepartementet.
- Innstilling fra justiskomiteen om bevilgning til fengselsvesen og tvangsarbeidsanstalter for 1945–1946*. (Budsjetttinnst. S. nr. 39).
- Innstilling om strukturendringer i fengselsvesenet. (1976). Avgitt 24. mai 1976.
- Innst. S. nr. 319 (1978–79). *Innstilling frå justiskomiteen om ikkje-behandling av St.meld. nr. 104 for 1977–78 om kriminalpolitikken*.
- Innst. S. nr. 175 (1979–80). *Innstilling frå justiskomiteen om kriminalpolitikken (St.meld. nr. 104 for 1977–78)*.
- Innst. O. nr. 60 (2000–2001). *Beslutning. O. nr. 77 (2000–2001). Innstilling om helsetjenesten i fengselsvesenet, Oslo den 1. desember 1979*. Justis- og politidepartementet.
- Innstilling fra arbeidsgruppe. (1994). *Arbeidsgruppen som skal utrede forholdene for barn med foreldre i fengsel*.
- Innstilling fra en arbeidsgruppe. (1993). *Kontraktsoning i Norge*. Justisdepartementet, Kriminalomsorgsavdelingen.
- Forhandlinger i Stortinget nr. 157. (1979–80). Om kriminalpolitikken. Tidende S., s. 2450.
- Forhandlinger i Stortinget om kriminalpolitikken. (1979–80). Tidende S. 1979–80, 20. mars 1980.
- Forhandlinger i Stortinget. (1988–89). 7 del B, s. 2776–2777.
- Forhandlinger i Odelstinget nr. 53 (1958). Lov om fengselsvesenet m.v. Tidende O & L, 4. desember 1958.
- Justisdepartementets virksomhetsplan. (1990). Sammendrag. Justisdepartementet. Plan- og administrasjonsavdelingen.
- Justiskomiteens innstilling S. nr. 169 (2008–2009). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmeldingen)*, avgitt 26. februar 2009.
- Kommisjon for kartlegging av behandlingstrengende fengselsinnsatte. (1986). Oppnevnt av Helsedirektoratet 7. juli 1986. Delinnstilling 6. oktober 1986; samlet innstilling 14. mars 1988 (Thoenkommisjonen).
- Kriminalomsorgens kapasitetsplan med etatsstruktur for fengsler og friomsorgskontorer. (2010/2012).

- Kriminalomsorgens virksomhetsstrategi. (2014). *En kriminalomsorg. Virksomhetsstrategi 2014–2018*. Kriminalomsorgsdirektoratet.
- Kriminalomsorgens kapasitetsplan med enhetsstruktur for fengsler og friomsorgskontorer. (2012). KSF 2012 – et høringsutkast.
- Lov om fengselsvesenet og om tvangsarbeide. (1903, 12. desember).
- Lov om oppdragende behandling av unge lovbrytere (Arbeidsskoleloven). (1928). vedtatt 1. juni 1928, og iverksatt 1. september samme år.
- Lov om fengselsvesenet. (1958, 12. desember).
- Meld. St. 104 (1987–1988). *Om kriminalpolitikken*. Justis- og politidepartementet.
- Meld. St. 37 (2007–2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*. Justis- og politidepartementet.
- NOU 1982: 4 (1982). *Prøveprosjekt med samfunnstjeneste*. Justis- og politidepartementet.
- NOU 1974: 17 (1974). *Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*. Justis- og politidepartementet.
- NOU 1975: 61 (1975). *Kriminalomsorg i frihet*. Justis- og politidepartementet.
- NOU 1976: 51 (1976). *Grensesetting og tvang i barne- og ungdomspsykiatrien*. Sosialdepartementet.
- NOU 1983: 57 (1983). *Straffelovgivningen under omforming*. Kommisjonen var nedsatt i 1980. Straffelovkommisjonens delutredning I. Justis- og politidepartementet.
- NOU 1984: 2 (1984). *Utdanning for arbeid i kriminalomsorgen*. Justisdepartementet.
- NOU 1988: 37 (1988). *Ny fengselslov*. Justisdepartementet.
- NOU 1993: 23 (1993). *Nytt fundament for friomsorgen*. Justis- og politidepartementet.
- NOU 2008: 15 (2008). *Barn og straff – utviklingsstøtte og kontroll*. Justis- og politidepartementet.
- Ny organisering av kriminalomsorgen – forenklet styring og økt kvalitet*. (2018, 4. april). Kriminalomsorgen.
- Ot.prp. nr. 25 (1958). *Om lov om fengselsvesenet*.
- Ot.prp. nr. 51 (1978–79). *Om lov og endringer i lov 12. desember 1958 nr. 7 om fengselsvesenet (kroppslige undersøkelser)*.
- Ot.prp. nr. 72 (1988–89). *Endringer i lov av 12. desember 1958 nr. 7 om fengselsvesenet (fengselsloven)*. Vedlegg Ila-rapporten. Jf. NOU 1988: 37: Ny fengselslov.
- Ot.prp. nr. 77 (2000–2001). *Om lov om endringer i likestillingsloven*.
- Ot.prp. nr. 5 (2000–2001). *Om lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven)*. Justis- og politidepartementet.
- Prop. 135 L (2010–2011). *Endringer i straffeloven, straffeprosessloven, straffegjennomføringsloven, konfliktrådsloven m.fl. (barn og straff)*. Justis- og beredskapsdepartementet.
- Prop. 139 L (2022–2023). *Endringer i konfliktrådsloven, straffeloven og straffeprosessloven mv. (strafferettslige reaksjoner for ungdom og varetekt med elektronisk kontroll)*. Justis- og beredskapsdepartementet.
- Rundskriv nr. 34 (1959, 23. mars). Rundskriv/Fengselsstyret. Jnr. 1390/59 D.
- Rundskriv nr. 161–72 D (1972, 4. august). Rundskriv/Fengselsstyret: *Anstaltens samarbeid med innsatte*. Fengselsstyret.
- Rundskriv Fst. 12/87, 15.10. 1987. *Barn og ungdom i fengsel – endringer i fengselsreglementet og nærmere retningslinjer for behandling av barn og ungdom*. Fengselsstyret.
- Rundskriv (1992, 31. mars). 1601/92 632 KO/sp.
- Rundskriv G-117/2000, 22.12.2000. Ny etatsstruktur i kriminalomsorgen fra 01.01.2001.
- Sivilombudsmannen. (2017). *Besøksrapport*. Ullersmo fengsel, Ungdomsenheten øst. 7–8. februar 2017.
- Stortingsforhandlinger. (1968–1969). 7a. Tidende S., 20 nov. 1968.
- Stortingsforhandlinger i Stortinget nr. 157 (1979–80). Tidende S., s. 245. (Forhandlinger i Stortinget nr. 16).
- St.meld. nr. 104 (1977–1978). *Om kriminalpolitikken*. Justis- og politidepartementet.
- St.meld. nr. 23 (1991–1992). *Om bekjempelse av kriminaliteten*. Justis- og politidepartementet.
- St.meld. nr. 27 (1997–1998). *Om kriminalomsorgen*. Justis- og politidepartementet.

- St.meld. nr. 17 (1999–2000). *Handlingsplan mot barne- og ungdomskriminalitet*. Barne- og familiedepartementet.
- St.meld. nr. 20 (2005–2006). *Alternative straffereaksjonar overfor unge lovbyrtarar*. Det kongelige Justis- og politidepartementet.
- St.meld. nr. 37 (2007–2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*. Justis- og politidepartementet.
- St.meld. nr. 12 (2014–2015). *Utviklingsplan for kapasitet i kriminalomsorgen*. Justis- og beredskapsdepartementet.
- Storfengselsutredning*, utarbeidet for Justisdepartementet. (2015). ECON-Holteprosjekt KVVU: Straffegjennomføringskapasitet på Østlandet. Kriminalomsorgsdirektoratet.
- Stortingstidende inneholdende 153. (2008–2009). Stortingsforhandlinger, 7. del C (1895–3057), s. 2708–2722. (Sitatet er på s. 2709. Hele debatten omfatter sidene 2708–2722 pluss voteringen s. 2744–2745.)
- Stortingstidende / Forhandlinger i Stortinget 1988–89, 7. del, B, s. 2776–2777.
- To nivåer i kriminalomsorgen – ny enhetsstruktur*. (2018). Kriminalomsorgen.
- To nivåer i kriminalomsorgen – ny enhetsstruktur*. (2019). Kriminalomsorgsdirektoratet.

Et utvalg referanser som er brukt indirekte som analytisk inspirasjon, eller som har vært viktige referanser for kritikken mot fengselsvesenet i perioden.⁵⁴

- Althusser, L. (2008). *On ideology*. Verso.
- Alvesson, M. & Wilmott, H. (2003). *Studying management critically*. Sage publications.
- Andenæs, J, Rieber-Mohn, G. Dorenfeldt, L. J. & Laake, O. T. (1979). *Kommentarer til kriminalmeldingen*. Grøndahl & Søn Forlag.
- Anter, A. (2013). *Theorien der Macht*. Junius.
- Arendt, H. (2004). *The origins of totalitarianism*. Schochen Books.
- Bahr, B. (1994). Differensiert fangebehandling – dynamisk sikkerhet. I *Dømt, men til hva?* (s. 63–70). Rapport fra kriminalpolitisk konferanse, oktober 1994.
- Bauman, Z. (1991). *Auschwitz och det moderna samhället*. Daidalos.
- Bauman, Z. (2001). *Flytende modernitet*. Vidarforlaget.
- Bauman, Z. (2002). *Det individualiserade samhället*. Daidalos.
- Bay, J. (2005). *Konsekvenspædagogik – en pædagogik om eksistens og social handlingskompetence*. Borgen.
- Biebricher, T. (2018). *Neoliberalismus zur Einführung*. Junius Verlag.
- Christie, N. (1982). *Pinens begrensnig*. Universitetsforlaget/Christian Ejlens forlag.
- Christie, N. (2000). *Kriminalitetskontroll som industri*. Universitetsforlaget.
- De europeiske fengselsregler. (1989). *Opplæring i fengsel* (Rek. nr. R. (89)/13. oktober 1989).
- Dorschel, A. (2010). *Ideengeschichte*. Vandenhoeck & Ruprecht/UTB.
- Düwell, M., Hübenthal, C. & Werner, M. H. (2011). *Handbuch Ethik*. Verlag J.B. Metzler.
- Dünne, J. & Günzel, S. (Red.) (2012). *Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Suhrkamp Verlag.
- Eagleton, T. (2007). *Ideology*. Verso.
- Easton, S. (2011). *Prisoners' rights*. Routledge.

54 Lista rommer også et utvalg av flere helseundersøkelser fra fengslene som på gitte tidspunkt fikk betydning for etaten. Referansene viser dessuten til verdimesige, ideologiske, fagideologiske og faglige studier som har vært grunnleggende for mine arbeider, inkludert egne studier av fengselsarkitektur og interiør (sosiomaterielle forhold) og romfilosofiske og romsosiologiske studier, som jeg også har arbeida mye med.

- Eng, S. (2007). *Rettsfilosofi*. Universitetsforlaget
- Engbo, H.-J. & Scharff Smith, P. (2012). *Fængsler og menneskerettigheder*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Fenger-Grøn, C. & Kristensen, J. E. (2001). *Kritik af den økonomiske fornuft*. Hans Reitzels Forlag.
- Foucault, M. (1977). *Det moderne fængslets historie*. Gyldendal.
- Foucault, M. (2002). *Overvågning og straf. Fængslets fødsel*. Det lille forlag.
- Foucault, M. (2008a). Selvteknologier. I *Diskursernas kamp* (s. 261–292). Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Foucault, M. (2008b). *Sikkerhed, territorium, befolkning. Forelæsninger på Collège de France 1977–1978*. Hans Reitzels forlag.
- Fridhov, I.-M. (2012). Fængselsarkitektur og ideologi. I S. Olsen, *Virker straff?* (s. 17–38). Scandinavian Academic Press.
- Fridhov, I.-M., Johnsen, B. & Bakken, D. (Red.) (2017). *Festskrift til Yngve Hammerlin*. Kriminalomsorgens høgscole og utdanningscenter KRUS. <http://hdl.handle.net/11250/2455347>
- Garborg, S. (1992). *Betjentene på botsfengsel. En kvalitativ undersøkelse av hvordan det er å være fengselsbetjent i et norsk fengsel* [Hovedoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Grøvdal, Y. (2001). *Sånn er det bare. En kvalitativ studie av fengselsbetjentes arbeid* (Skriftserie 67/2001). Universitetet i Oslo.
- Habermas, J. (1974). *Vitenskap som ideologi*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Hammerlin, Y., Mathiassen, C. & Ugelvik, T. W. (2006b). *Velferdsstatens velsignelser og farer: Kriminalitet og samfunn 1965–2005* (Dokumentasjon og debatt 2/2006). Kriminalomsorgens utdanningscenter. <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/bitstream/handle/11250/160478/velferdsstatens%20farer.pdf?sequence=1>
- Hernes, G. (2009, 1. desember). Kritikk av New Public Management-ideologien i offentlig sektor. *Klassekampen*, s. 5.
- Jaeggi, R. & Wesche, T. (2009). *Was ist Kritik?* Suhrkamp forlag.
- Kristoffersen, R. (1986). *Bagatellenes tyranni – samhandlingsstrukturen i et norsk fengsel*. Arbeidsforskningsinstituttene. Arbeidspsykologisk institutt.
- Kristoffersen, R. (1997). *Kriminalitetsutviklingen i Norge i nittiårene. Øker kriminaliteten?* (Dokumentasjon & Debatt 1/97, s. 1–25). KRUS.
- Lauesen, T. (1998). *Fra forbedringshus til parkeringshus. Magt og modmakt i Vridsløllille Statfængsel*. Hans Reitzels forlag.
- Leer-Salvesen, P. (1988). *Etter drapet*. Universitetsforlaget.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of Space*. Blackwell Publishing.
- Lefebvre, H. (2014). *Space*. Blackwell Publishing (særlig kap. 2).
- Liebling, A. & Price, D. (2001). *The prison officer*. HMP Leyhill.
- Liebling, A., Price, D. & Shefer, G. (2010). *The prison officer*. Routledge.
- Löw, M. (2015). *Raumsoziologie*. Suhrkamp.
- Lysestøl, P. M. & Eilertsen, R. (2001). *Den nyliberale revolusjonen*. De Facto.
- Mathiassen, C. (2015a). Kvinder, køn og tilblivelse – i fængsler. *Psyke & Logos*, 36(1), 79–110. <https://doi.org/10.7146/pl.v36i1.22826>
- Mathiassen, C. (2015b). Kvindefængsel – et relevant alternativ? En deskriptivt baseret fremstilling. *Psyke & Logos*, 36(1), 50–78. <https://doi.org/10.7146/pl.v36i1.22825>
- Mathiesen, T. (1965). *The defences of the weak. A sociological study of the detention institution for abnormal criminals*. Institutt For Social Research (også utgitt på Tavistock Publications).
- Mathiesen, T. (1973). *Pressgruppe og samfunnsstruktur – en KROM-bok*. Pax Forlag.
- Mathiesen, T. (1975/1977). *Rett og samfunn. Utkast til en rettsosiologi*. Pax Forlag.
- Mathiesen, T. (1979). *Ideologi og motstand*. Pax forlag.
- Mathiesen, T. (1982). *Makt og motmakt*. Bokforlaget Korpen.
- Matningsdal, M. (2015). *Nytt i ny straffelov*. Universitetsforlaget.
- AGORA. (2011). Nyliberalisme. Temanummer, 1. Aschehoug.
- Piketty, T. (2020). *Kapital og ideologi*. Information forlag/DJØF forlag.
- Schraube, E. & Højholt, C. (2016). *Psychology and the conduct of everyday life*. Routledge.

- Storberget, K. (2012). *Det er i dine øyne jeg ser*. Aschehoug.
- Torgersen, Fr. Fasting. (1977). *Episoder fra 16 års fangeliv*. Fønix forlag.
- Tonna, E. (2008). *Drama og teater i endringsarbeid med straffedømte* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Wahl, A. (2009). *Velferdsstatens vekst og fall*. Gyldendal.
- Østerberg, D. (1977). *Makt og materiell. Samhällsteoretiska essäer*. Bokförlaget korpen.
- Østerberg, D. (1998). *Arkitektur og sosiologi i Oslo – en sosiomateriell fortolkning*. Pax forlag.
- Østerberg, D. (2011). *Kritisk situasjonsfilosofi*. Gyldendal Akademisk.

Et utvalg av helserelaterte studier relatert til fengsel⁵⁵

- Bukten, A., Stavseth, M. R., Skurtveit, S., Tverdal, A., Strang, J. & Clausen, T. (2017). High risk of overdose death following release from prison: Variations in mortality during a 15-year observation period. *Addiction*, 112(8), 1432–1439. <https://doi.org/10.1111/add.13803>
- Bukten, A., Stavseth, M. R., Kunøe, S., Lobmaier, P., Lund, I. O. & Clausen, T. (2016). *Rusmiddelbruk og helsesituasjon blant innsatte i norske fengsler* (SERAF-rapport 2/2016). Senter for rus- og avhengighetsforskning. <https://www.med.uio.no/klinmed/forskning/sentre/seraf/publikasjoner/rapporter/2016/nedlastinger/seraf-rapport-nr-2-2016-rusmiddelbruk-og-helsesituasjon-blant-innsatte.pdf>
- Cramer, V. (2014). *Forekomsten av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsler* (Kompetansesenterets Prosjektrapport 20014). Helseregion Sør-Øst. https://sifer.no/wp-content/uploads/2019/08/Forekomst_av_psykiske_lidelser_hos_domfelte_i_norske_fengsler.pdf
- Dalgard, O. S. (1985). Skaper fengslene psykisk sykdom? *Kirke og kultur*, 90(2), 106–111.
- Flatmark, Å., Dugstad, H. E. & Saugstad, O. (1981). *Medikamentbruk i norske fengsler*. Universitetet i Oslo
- Flatmark, Å., Rugstad, H. E. & Saugstad, O. D. (1981). Medikamentbruk i norske fengsler. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening*, 101, 1145–1150.
- Friestad, C. (2005). *Tilbudet til volds- og sedelighetsdømte. En gjennomgang av fem tiltak* (Fafo-rapport/488). Fafo. https://www.fafo.no/media/com_netsukii/488.pdf
- Friestad, C. & Kjelsberg, E. (2009). Drug use and mental health problems among prison inmates – results from a nation-wide prison population study. *Nordic Journal of Psychiatry*, 63(3), 237–245. <https://doi.org/10.1080/08039480802571044>
- Hartvig, P. & Østberg, B. (2004). Psykisk lidelse blant norske fengselsinnsatte. *Tidsskriftet for Den norske legeforening*, 124, 2091–2093.
- Kjeldstadli, K. (2012). Hva er nyliberalisme? Fem perspektiver. *Arbeiderhistorie*, 2012, 39–47.
- Levander, S., H. Svalenius & J. Jensen. (1997). Psykiska skador vanliga bland interner. *Läkartidningen*, 94(1–2), 46–50.
- Liebling, A. (1992). *Suicides in prison*. Routledge.
- Lindberg, P. E., Svendsen, K.-O. & Lærum, E. (1988). *Narkotikabruk blant innsatte i fire norske fengsler*. Universitetet i Oslo.
- Lægreid, K. V. (2000). *Når psykisk sjuke er ein del av fangebefolkninga* [Hovedfagsoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Mathiassen, C. (2003). Psykologer som rettsvidenskabens fanger? *Forum for Antropologisk Psykologi*, 12, 97–105.
- Medicot, P. (2001). *Surviving the prison place. Narratives of suicidal prisoners*. Ashgate.
- NOU 1988: 37 (1988). *Ny fengselslov*. Kap. II: Om helse/sosialtiltak s. 258–269.
- Rua, M. (2012). *Hva gjør fengselsleger? En institusjonell etnografi om isolasjon og helse* (bokserien nr. 1/2012). Universitetet i Oslo.

55 Se også de førnevnte referanselistene særlig knytta til sjølmords-, helse- og rusproblematikken.

KAPITTEL 3

Hvem er barn og unge i norske fengsler?

Ingeborg Skjærvø Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress

Anne Bukten Senter for rus og avhengighetsforskning, Universitetet i Oslo og
Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter

Abstract: Based on 20 years of data from demographic registers, the prison register and the criminal case register, we describe the background characteristics of children, adolescents and young adults imprisoned in Norway. We investigate changes in imprisonment rates and types of crime in the period 2000–2019. The chapter describes the situation before incarceration, with a focus on stability in growing up, crime in the family and early contact with the police, before giving a description of the types of offenses and the composition of offenses that resulted in a prison sentence or pre-trial detention. Finally, the chapter examines the completion of the sentence and the proportion who are re-incarcerated after release for the different age groups.

Keywords: children, adolescents, young adults, prison, crime

Introduksjon

For å kunne forebygge fengsling av barn og unge trenger vi kunnskap om hvem de unge er, om deres bakgrunn og om lovbruddene de har begått. Dette er viktig for å forhindre kriminalitet blant barn og unge samt for å informere utviklingen av spesifikke intervensjoner og rehabiliteringsprogrammer som tar sikte på å redusere tilbakefall og støtte unge lovbrøyttere gjennom god reintegrering til samfunnet etter løslatelse.

Straff og andre tiltak for å forebygge kriminalitet blant barn og unge er et gjenvendende tema i samfunnsdebatten. Likevel finnes det få beskrivelser av barn og unge som fengsles, og lite kunnskap om utfall av straffetiltak som fengsling. Dette kapitlet har derfor som mål å gi en klar beskrivelse av situasjonen til barn, ungdom og unge voksne i norske fengsler gjennom tre hovedpunkter: sosiodemografi, involvering i kriminalitet samt trender over tid.

Gjennom tilgjengelige variabler ved Statistisk sentralbyrå (SSB) har vi mulighet til å beskrive bakgrunnen til alle barn, ungdommer og unge voksne som ble fengslet med dom eller varetektsfengslet i perioden 2000–2019. Tidligere studier har vist at lav inntekt (Agnew, 2015; Bhuller & Røgeberg, 2022; Fergusson et al., 2004), flytting i barndommen (Haynie & South, 2005; Tønnessen et al., 2016), innvandrerbakgrunn (Bhuller & Røgeberg, 2022) og foreldres involvering med kriminalitet (Bhuller & Røgeberg, 2022; Farrington, 2010) henger sammen med utøvelse av kriminalitet. Beskrivelsen av hvordan barn og unge som fengsles skiller seg fra barn og unge i den generelle norske populasjonen, kan også bidra til å identifisere mulige risikofaktorer og arenaer for målrettede og effektive forebyggende tiltak.

Tilgjengelig informasjon i fengselsregisteret og politiets straffesaksregister gjør at vi kan beskrive tidligere involvering i kriminalitet, hvilke typer lovbrudd som førte til fengsling eller varetektsfengsling, og de forholdene som er knyttet til fengslingen. Dette gir god oversikt over og forståelse av kriminalitetsmønstre blant unge.

Med data for en tjueårsperiode kan vi utforske endringer i antall fengslinger, og hvilke lovbrudd som lå til grunn for fengslingene av barn, ungdom og unge voksne fra 2000 til 2019. Utviklingen over tid i kriminalitetsmønstre blant innsatte i fengsel kan være til hjelp i evaluering av effekten av eksisterende politiske tiltak og justeringer i tiltak for bedre å møte dagens utfordringer, både for å forebygge fengsling av barn og unge i utgangspunktet og for best å forhindre nye lovbrudd og fengslinger etter løslatelse.

Sammen gir disse analysene et mer helhetlig bilde av utfordringene og behovene til unge mennesker i fengselssystemet. Denne kunnskapen er avgjørende for å kunne utvikle effektive strategier for kriminalitetsforebygging og rehabilitering.

Metode

Denne studien er basert på PriSUD-prosjektet ved Senter for rus og avhengighetsforskning ved Universitetet i Oslo (UiO) (Bukten et al., 2022). Dataene er hentet fra kohorten «Norwegian prison release study – nPRIS» (PriSUD, u.å.), som er basert på Kriminalomsorgens produktivitetsfremmende informasjonssystem, Kompis. Kompis inneholder omfattende informasjon om alle fengslede i landet, inkludert alder, kjønn, domfellelser og straffeinformasjon. Vi koblet dataene med sosiodemografiske variabler fra SSB og kriminalstatistikk fra politiets straffesaksregister (STRASAK).

Utvalg og inklusjon

Alle fengslinger i både høysikkerhets- og lavsikkerhetsenheter ble inkludert. Målsettingen var å beskrive barn (15–17 år) og unge (18–24 år). For å kunne se disse gruppene i en større sammenheng ble det inkludert en sammenligningsgruppe som besto av alle voksne i alderen 25–34 år. Personer som i observasjonsperioden var eldre enn 34 år ved første fengsling, som ikke hadde valid personnummer, og som dermed ikke kunne kobles med andre datakilder, eller som gjennomførte straff i samfunnet, ble ekskludert fra studien.

I Norge finnes det to særskilte ungdomsenheter underlagt kriminalomsorgen som skal ta imot lovbrøtere under 18 år (Fransson et al., 2019). Begge enhetene har høyt sikkerhetsnivå, kapasitet på fire plasser og tar imot både varetektsinnsatte og domfelte. I våre beskrivelser av barn i fengsel inngår både barn som har vært fengslet på ungdomsenhet og barn som har vært fengslet i ordinære fengsler.

Vi setter et skille mellom dem som fengsles med en domfellelse, og dem som varetektsfengsles. En mottatt dom betyr at man er funnet skyldig i en straffesak, og at straffen er utmålt. Varetektsfengsling benyttes derimot i saker der en person er siktet for straffbare forhold som kan gi fengsel i mer enn seks måneder, men uten at skyldspørsmålet er avgjort (Straffeprosessloven, 2015, § 184). Typiske grunner for varetektsfengsling er rømningsfare, gjentakelsesfare eller fare for bevisforspillelse. For

barn skal varetektsfengsling kun skje om det er «tvingende nødvendig» (Straffeprosessloven, 2015, § 184). Personer som er varetektsfengslet, kan senere frifinnes eller dømmes til en annen type straff enn fengsel. Varetektsfengslede er også en viktig gruppe i fengslene. De kan være spesielt sårbare fordi de er i en usikker situasjon, og i noen tilfeller er de også isolert fra andre, med brev og besøksforbud.

Vi presenterer utvalget i to grupper. Den første gruppen omfatter alle personer i alderen 15–34 år som har vært *fengslet med dom* i perioden 2000–2019. Denne utgjorde 52 588 individer med til sammen 78 884 fengslinger. Personene som er fengslet med dom, blir beskrevet med tanke på bakgrunn og også tilbakefall til kriminalitet med ny fengsling etter løslatelse. Disse er ytterligere beskrevet i Skjærvø et al. (2024). Den andre gruppen omfatter alle personer i alderen 15–34 år som har vært *varetektsfengslet* i den samme perioden. Til sammen hadde 13 933 individer vært varetektsfengslet 19 278 ganger i løpet av perioden. Varetektsgruppen blir beskrevet, men ikke inkludert i analyser av tilbakefall. Denne gruppen er ikke tidligere beskrevet.

I beskrivelsene av individer som fengsles, tar vi utgangspunkt i den første fengslingen i observasjonsperioden. Når vi beskriver situasjonen i fengslene, for eksempel antall fengslinger med et spesifikt lovbrudd, brukes alle fengslinger som er registrert. Det betyr at en person bidrar med alle fengslinger de har hatt i observasjonsperioden, uavhengig av om det er én eller flere. Dette betyr også at en person kan være del av statistikk for både varetektsfengsling og fengsling med dom.

Bakgrunnsvariabler

Utvalget ble videre delt inn i fire aldersgrupper basert på alderen ved første fengsling: barn (15–17 år), ungdom (18–19 år), unge voksne (20–24 år) og voksne (25–34 år). De tre yngste aldersgruppene er basert på Verdens helseorganisasjon sine definisjoner av barn og unge.

Vi inkluderte demografiske og familierelaterte variabler fra SSB: antall flyttinger før fylte 15 år, kategorisert som 0, 1–2 eller ≥ 3 flyttinger. Husholdningsinntekt ble først justert for antall voksne og barn i husholdningen, og lavinntektsfamilier ble definert som husholdninger med inntekt under 60 prosent av medianinntekt i den generelle norske befolkningen (Sandvik, 2020). Innvandrerbakgrunn ble definert som at en person selv var født utenfor Norge eller hadde minst én forelder med

fødeland utenfor Norge. Informasjon om fengsling av foreldre i observasjonsperioden (2000–2019) ble definert med data fra Statistisk sentralbyrå og fengselsregisteret. Informasjon om foreldres fengslinger før år 2000 var ikke tilgjengelig.

Antall fengslinger per individ i perioden, gjennomsnittlig antall domfellelser per fengsling og varighet av fengslingen, målt i uker, ble hentet fra det norske fengselsregisteret. Siktelsener som ble henlagt fordi gjerningspersonen var under den kriminelle lavalderen (15 år), ble hentet fra STRASAK for årene 1992–2019. Vi tok utgangspunkt i de ni lovbruddstypene definert av Statistisk sentralbyrå (2017) og kategoriserte lovbrudd fra STRASAK i sju hovedkategorier: vold og mishandling, seksuallovbrudd, drap eller forsøk på drap, rusrelaterte lovbrudd (relatert til alkohol, illegale rusmidler, dopingmidler og ruspåvirket kjøring), vinningslovbrudd, trafikkovertrедelser og andre lovbrudd. Vi beskrev alle lovbrudd som var del av grunnlaget for fengslingene.

Etikk

Dette prosjektet retter seg mot en svært sårbar gruppe: barn og unge under varetektsfengsling eller straffegjennomføring i fengsel. All forskning som involverer mennesker må følge grunnleggende prinsipper, som de fastsatt i Helsinkideklarasjonen fra 1964: Vitenskapens og samfunnets behov for ny kunnskap kan aldri forsvare at de som deltar i forskning, utsettes for unødig ubehag og risiko. Særlig sårbare individer og grupper skal derfor gis adekvat beskyttelse og omsorg, og forskningen skal være sensitiv for deres behov. Imidlertid er det også viktig å inkludere grupper som er underrepresentert i forskning.

Gjennom hele prosjektet har det vært søkelys på forskningsdeltagerens liv, helse, verdighet, integritet, rett til selvbestemmelse og personvern. Personopplysningene er holdt konfidensielle. Registerkoblingen av data fra personer som har vært i fengsel, er godkjent i henhold til helseforskningsloven (2008) § 10. Med hjemmel i helseforskningsloven § 35 har de regionale etiske komiteene (REK) gitt tillatelse til å innhente og koble opplysninger uten hinder av taushetsplikt samt til å bruke disse opplysningene i forskning uten samtykke. Registerkoblingen er godkjent av Regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK-id 2012/1401, 29513) og vurdert av Norsk senter for forskningsdata (Nå Sikt) (NSD-id 847562).

En personvernkonsekvensutredning (Data protection impact assessment; DPIA) er gjennomført for å sikre at koblingen av data er i samsvar med personvernreglene, og prosjektet er godkjent av personvernombudet ved Universitetet i Oslo. Alle personsensitive data brukt i denne rapporten, er oppbevart og analysert i Tjenester for sensitive data (TSD) ved Universitetet i Oslo. TSD er en IT-plattform ved UiO spesialtilpasset for lagring av sensitive forskningsdata.

Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd (prosjektnummer 301535) og Helse Sør-Øst RFH (prosjektnummer 2019091).

Resultater

Antall barn og unge som fengsles i Norge

I hele observasjonsperioden hadde totalt 52 588 personer vært fengslet med dom og 13 933 personer vært fengslet med varetekt (tabell 1).

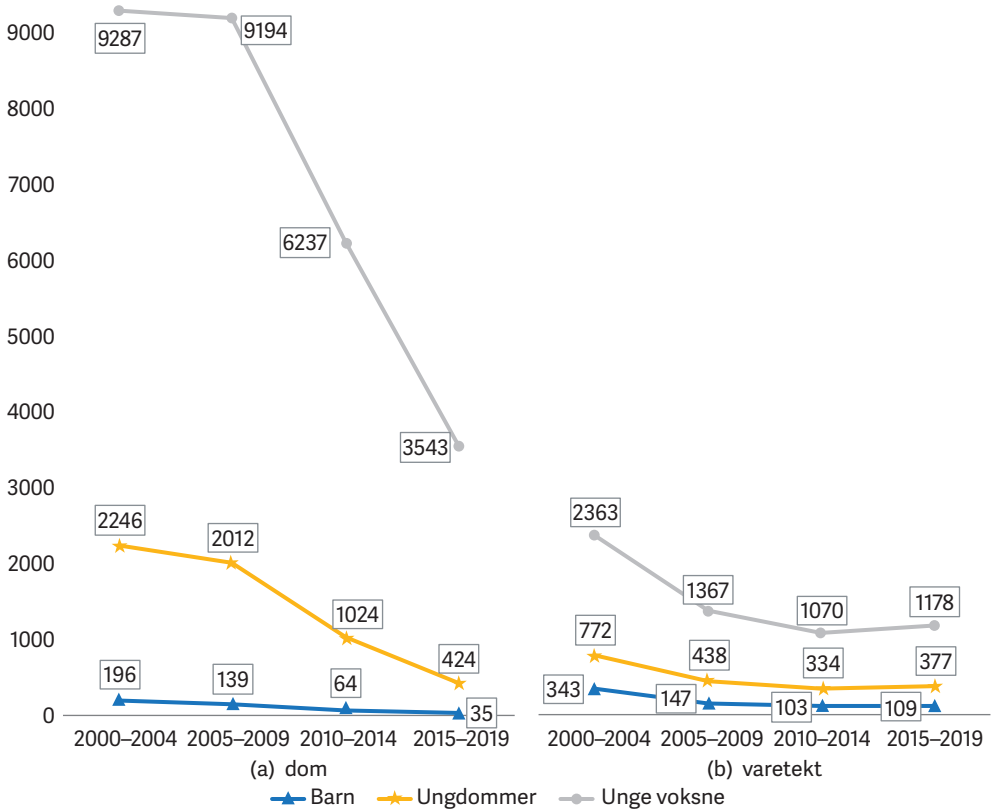
Tabell 1. Oversikt over antall personer og antall fengslinger innenfor hver aldersgruppe i perioden 2000–2019

	Fengslet med dom (n = 52 588)		Varetektsfengslet (n = 13 933)	
	Personer	Fengslinger	Personer	Fengslinger
Barn (15–17 år)	382	434	555	702
Ungdom (18–19 år)	5164	5706	1521	1921
Unge voksne (20–24 år)	21 184	28 261	4439	5978
Voksne (25–34 år)	25 858	44 483	7418	11 041
Totalt	52 588	78 884	13 933	19 642

Totalt sett har det vært en nedgang på 70 prosent i antall fengslinger *med dom* for aldersgruppen 15–34 år i perioden 2000–2004 sammenlignet med 2015–2019. Denne reduksjonen er størst for barn og ungdom (81–82 prosent), se figur 1a. Det er også en total reduksjon på 48 prosent i *varetektsfengslinger* for aldersgruppen 15–34 år. Denne reduksjonen er størst blant de yngre gruppene (barn 68 prosent, ungdom 51 prosent, unge voksne 51 prosent, se figur 1b).

Figur 1 viser også at en betydelig andel barn og unge som fengsles i Norge, blir varetektsfengslet. I perioden 2000–2019 utgjorde personer under 18 år 3,6 prosent av alle varetektsfengslinger i Norge (figur 1). Antallet

varetektsfengslinger av barn har konsekvent vært høyere enn antallet fengslinger av barn med dom gjennom hele perioden. Dette mønsteret er spesielt markant i den siste femårsperioden, hvor antallet varetektsfengslinger av barn er tre ganger så høyt som antallet fengslinger av barn med dom (figur 1).

Figur 1. Antall fengslinger a) med dom og b) i varetekt i fire tidsperioder mellom 2000 og 2019

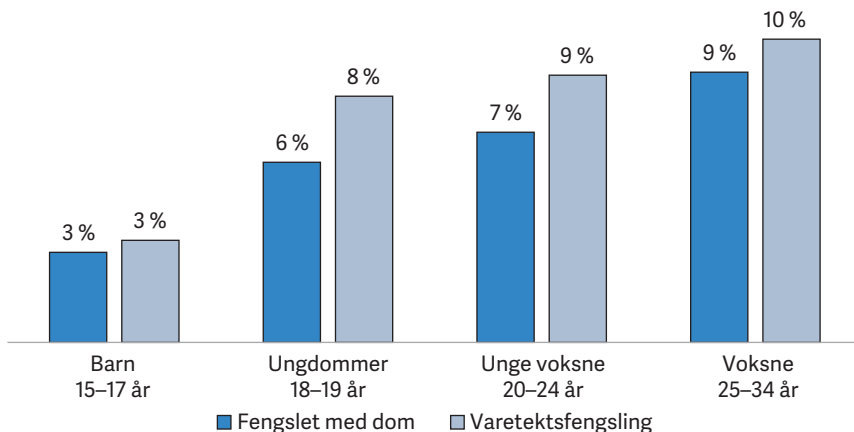
Totalt antall fengslinger med dom for de tre yngste aldersgruppene er 34 401, hvorav 434 er barn, 5706 er ungdommer, og 28 261 er unge voksne. Totalt antall varetektsfengslinger for de tre yngste aldersgruppene er 8601, hvorav 702 er barn, 1921 er ungdommer, og 5978 er unge voksne.

Kjennetegn ved barn og unge fengslet i Norge

Kjønn

Resultatene viser at jenter og kvinner utgjorde en liten andel av de fengslede, spesielt i de yngste aldersgruppene. Blant barn som var fengslet, enten med dom eller i varetekt, var kun 3 prosent jenter (figur 2). Vi ser at andelen

kvinner øker gradvis med alder: Blant ungdom var 6–8 prosent kvinner, blant unge voksne var 7–9 prosent kvinner, og blant voksne var 9–10 prosent kvinner.

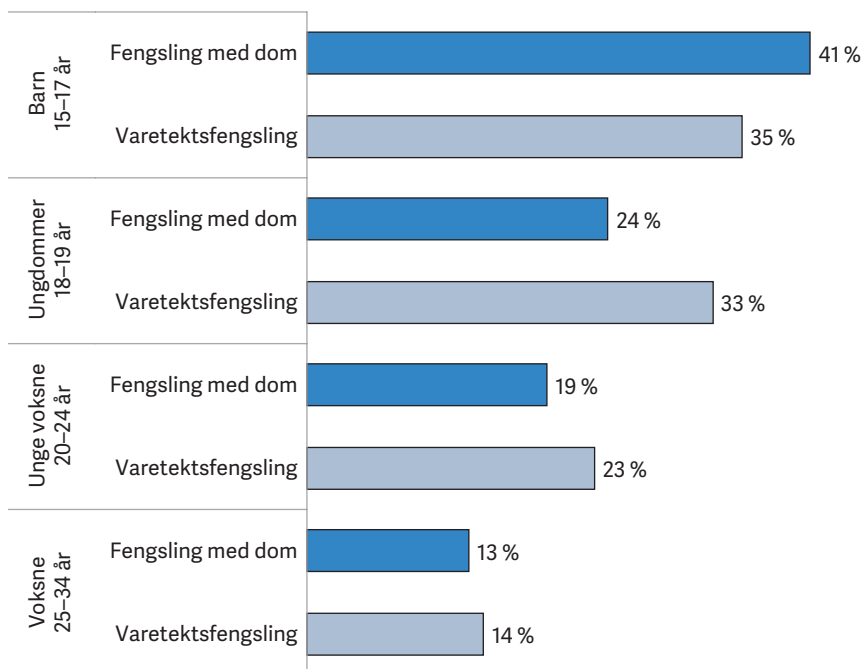
Figur 2. Andel jenter og kvinner av personer fengslet med dom ($n = 52\,588$) eller i varetekt ($n = 13\,933$) innenfor aldersgruppene i perioden 2000–2019

Antall individer fengslet med dom: 382 barn, 5164 ungdommer, 21 184 unge voksne og 25 858 voksne. Antall individer fengslet i varetekt: 555 barn, 1521 ungdommer, 5978 unge voksne og 7418 voksne.

Levekår og familiesituasjon

De yngste aldersgruppene hadde i større grad en familie- og levekårsbakgrunn som kan være knyttet til marginalisering. Av barna som var fengslet med dom, hadde 41 prosent flyttet tre eller flere ganger før de fylte 15 år. Dette gjaldt også 24 prosent av ungdommene, 19 prosent av de unge voksne og 13 prosent av de voksne (figur 3). Det er et lignende mønster for dem som var varetektsfengslet (barn 35 prosent, ungdom 33 prosent, unge voksne 24 prosent, voksne 14 prosent). Til sammenligning har 11 prosent av den generelle norske befolkningen flyttet tre eller flere ganger før fylte 18 år (Tønnessen et al., 2016).

For å si noe om de innsattes levekår beskriver vi inntekten i husholdningen de tilhørte året før de ble fengslet. Barn fengslet med dom kom oftere fra en husholdning med lav inntekt (65 prosent) sammenlignet med de andre aldersgruppene (44–47 prosent) og sammenlignet med den generelle norske befolkningen (11 prosent) (Statistisk sentralbyrå, 2024; figur 4). Andelen med lav inntekt blant dem som var fengslet på varetekt, var også

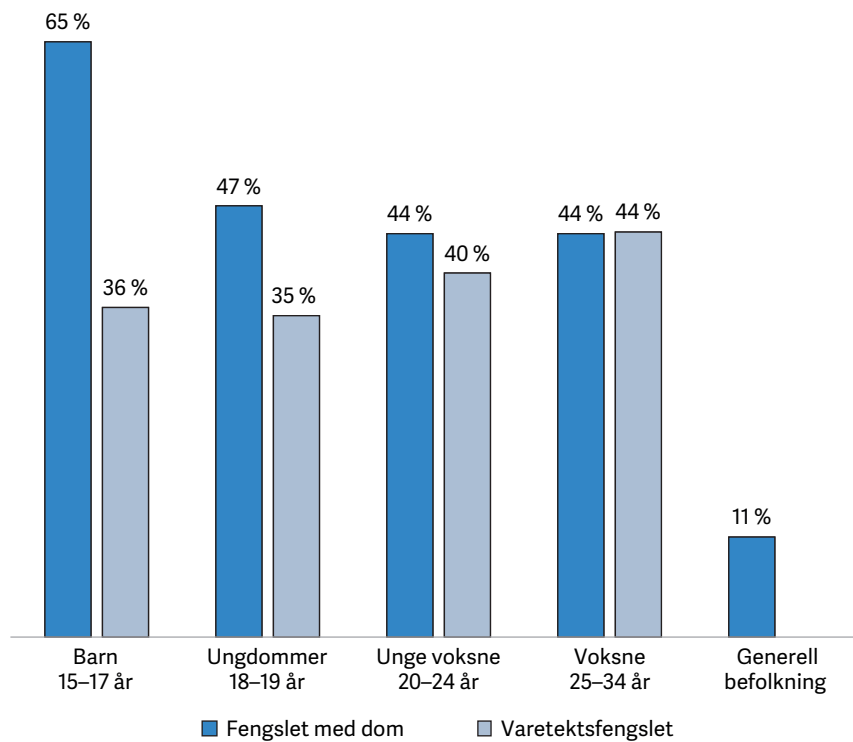
Figur 3. Andel av personer fengslet med dom eller i varetekt som har flyttet tre eller flere ganger innen fylte 15 år, for hver aldersgruppe i perioden 2000–2019

Antall individer fengslet med dom: 382 barn, 5164 ungdommer, 21 184 unge voksne og 25 858 voksne. Antall individer fengslet i varetekt: 555 barn, 1521 ungdommer, 5978 unge voksne og 7418 voksne.

høy (35–44 prosent), men mer jevn i aldersgruppene; barn fengslet på varetekt skilte seg ikke ut slik som barn fengslet med dom.

Resultatene viser tydelig sammenheng mellom lav inntekt i husholdningen og det å være fengslet. Dette er særlig uttalt for barn fengslet med dom, der omtrent to tredjedeler kommer fra økonomisk sårbare husholdninger.

Resultatene avdekker en betydelig overrepresentasjon av personer med første- eller andregenerasjons innvandrerbakgrunn blant fengslede barn. Det gjelder 42 prosent av barn fengslet med dom og 59 prosent av varetektsfengslede barn (figur 5). Her skiller varetektsfengslede barn seg mer ut enn barn fengslet med dom. Dette er en betydelig høyere andel sammenlignet med de andre aldersgruppene, der 21–25 prosent av barn fengslet med dom og 36–45 prosent av varetektsfengslede barn hadde innvandrerbakgrunn.

Figur 4. Andel som bodde i en lavinntektshusholdning året før første innsettelse på dom eller i varetekt, for hver aldersgruppe i perioden 2005–2019

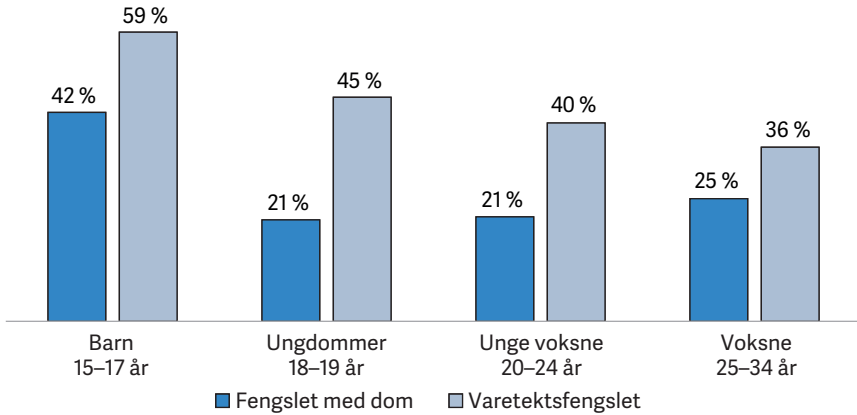
Husholdningsinntekt var ikke tilgjengelig før år 2004, derfor gjelder denne figuren kun personer fengslet i perioden 2005–2019. Antall individer fengslet med dom: 206 barn, 3108 ungdommer, 13 402 unge voksne og 14 699 voksne. Antall individer fengslet i varetekt: 294 barn, 920 ungdommer, 2591 unge voksne og 4143 voksne.

Tall for generell befolkning er hentet fra tabell 12599 på ssb.no: hele befolkningen unntatt studenthusholdninger.

Mange av de unge hadde en biologisk forelder som også hadde vært fengslet i studiens observasjonstid (figur 6). Andelen med en fengslet forelder var høyest blant dem som var barn ved første fengsling (31 prosent), men også høy blant ungdommer (19 prosent), unge voksne (14 prosent) og voksne (9 prosent).

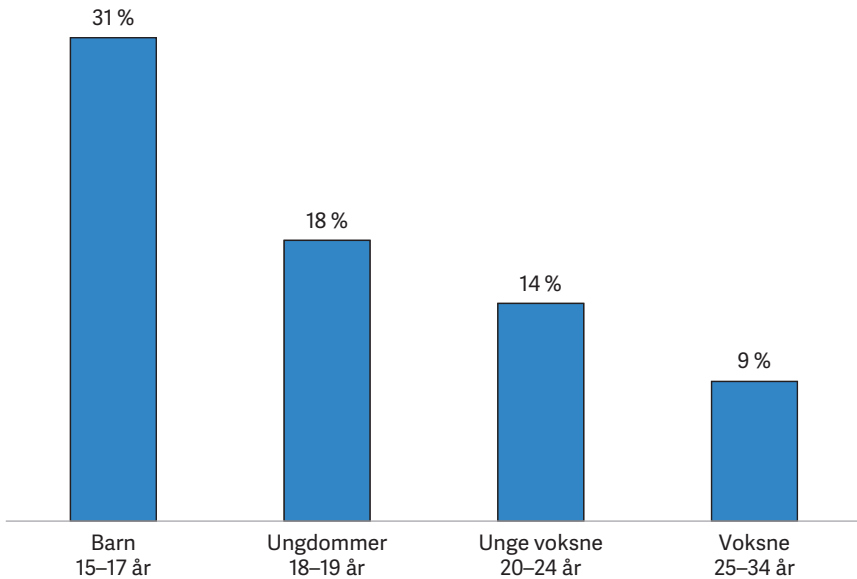
Tidlig involvering med rettssystemet

De fleste av de fengslede barna hadde tidligere tiltaler som hadde blitt henlagt fordi de var under kriminell lavalder (61–68 prosent; figur 7). Dette gjaldt også en stor andel av ungdommene (33–39 prosent) og de unge voksne (22–28 prosent), sammenlignet med dem som ble fengslet første gang som voksne (7–11 prosent).

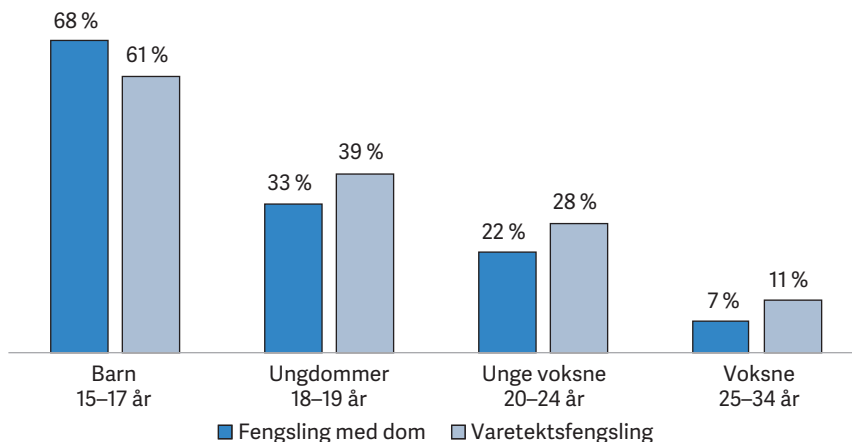
Figur 5. Andel av personer fengslet med dom eller i varetekt som er født utenfor Norge eller har minst én forelder som er født utenfor Norge, for hver aldersgruppe i perioden 2000–2019

Antall individer fengslet med dom: 382 barn, 5164 ungdommer, 21 184 unge voksne og 25 858 voksne. Antall individer fengslet i varetekt: 555 barn, 1521 ungdommer, 5978 unge voksne og 7418 voksne.

Figur 6. Andel personer fengslet med dom der minst én biologisk forelder var fengslet i løpet av studiens observasjonstid (2000–2019), for hver aldersgruppe

Denne figuren viser kun fengslinger med dom. Antall individer fengslet med dom: 382 barn, 5164 ungdommer, 21 184 unge voksne og 25 858 voksne.

Figur 7. Andel personer som har hatt en tidligere siktelse som har blitt henlagt fordi de var under kriminell lavalder (15 år) ved gjerningstidspunktet, for hver aldersgruppe i perioden 2000–2019

Antall individer fengslet med dom: 382 barn, 5164 ungdommer, 21 184 unge voksne og 25 858 voksne. Antall individer fengslet i varetekt: 555 barn, 1521 ungdommer, 5978 unge voksne og 7418 voksne.

Opphopning av sårbarhetsmarkører

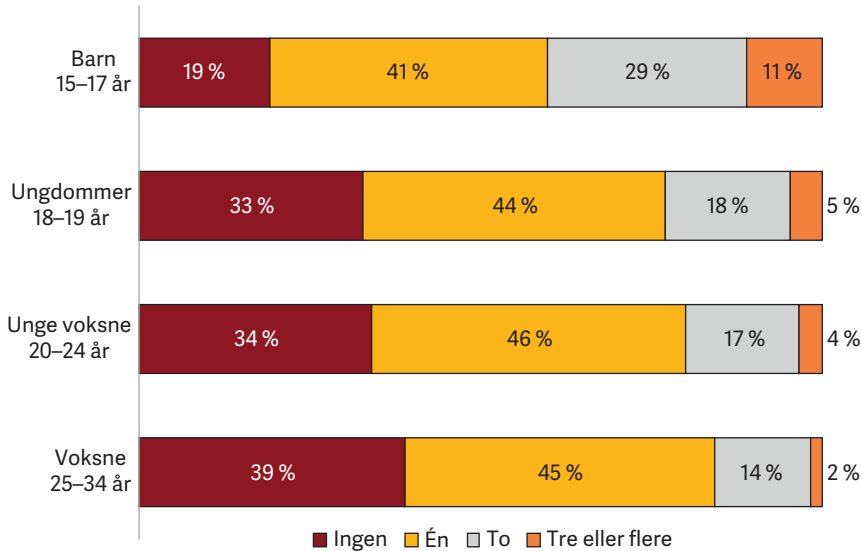
Gitt de store variasjonene i andelene som hadde opplevd mye flytting i barndommen, hadde hatt en forelder i fengsel, hadde innvandrerbakgrunn og lav husholdningsinntekt, var det ønskelig å se på eventuell opphopning av sårbarhetsmarkørene etter aldersgrupperinger. Figur 8 viser hvor mange som hadde henholdsvis ingen, én, to eller tre eller flere markører på sårbarhet.

Resultatene viser tydelig opphopning av sårbarhetsmarkører blant de yngste sammenlignet med de eldste aldergruppene (figur 8). Blant barn (15–17 år) hadde 40 prosent to eller flere markører på sårbarhet sammenlignet med 16 prosent blant de eldste (25–34 år).

Typer lovbrudd barn og unge fengsles for

De som ble fengslet første gang som barn, hadde mer omfattende og alvorlig kriminalitet til grunn for fengslingen. Barna hadde et høyere antall domfellelser som del av grunnlaget for sin første fengsling (median 3,0 mot 2,0 i de andre gruppene), og varigheten på fengslingen var lengre (median 9,3 uker) sammenlignet med de andre gruppene (median 4,1–5,6 uker).

Fengslinger som involverte voldslovbrudd, var mer utbredt blant barna (61–77 prosent) med en gradvis reduksjon med alder (figur 9). Tilsvarende mønstre var også noe synlige for seksuallovbrudd (barn 7–8 prosent, andre

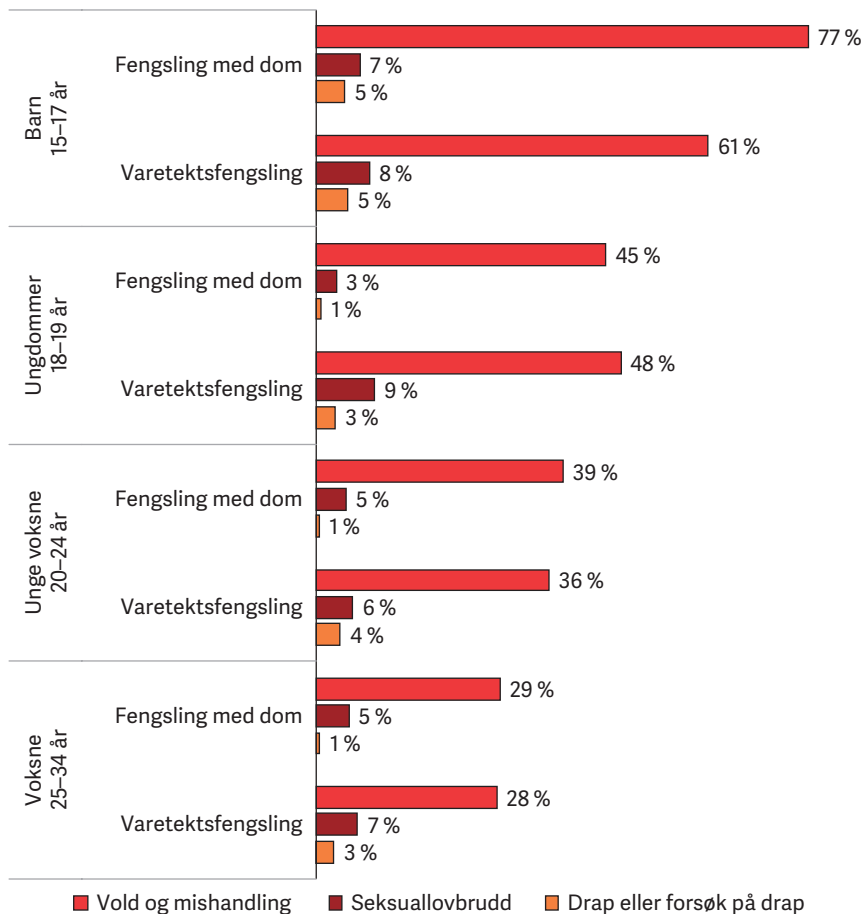
Figur 8. Andel med én, to eller tre eller flere markører for sårbarhet og sosioøkonomiske utfordringer, for hver aldersgruppe i perioden 2000–2019

Vi har summert hvor mange av disse markørene hver enkelt har: tre eller flere flyttinger i barndommen; er selv eller har en forelder født utenfor Norge; har bodd i en lavinntektsusholdning året før første innsettelse; har hatt én av eller begge foreldrene i fengsel i oppfølgingsperioden. Dette summeres til 0–4. Vi har tillatt manglende informasjon på inntil én av variablene. De som har manglet informasjon på to variabler eller flere, er ikke inkludert (< 2,4 prosent). Prosentandelen er beregnet ut fra 377 barn, 5125 ungdommer, 20 997 unge voksne og 25 266 voksne.

aldersgrupper 3–7 prosent, med unntak av varetektsfengslet ungdom, som lå på 9 prosent), og drap eller drapsforsøk (barn 5 prosent, andre aldersgrupper 1–4 prosent).

Vinningskriminalitet var mest utbredt blant barn fengslet med dom (45 prosent) sammenlignet med de andre aldersgruppene fengslet med dom (19–26 prosent; figur 10). Denne forskjellen var ikke synlig blant varetektsfengslede, der vinningslovbrudd var minst vanlig blant barn (17 prosent), men uten stor forskjell sammenlignet med de andre aldersgruppene (22–24 prosent). Rusrelaterte lovbrudd og trafikkovertrедelser var sjeldnere blant barna (fengslet med dom: 33 prosent og 24 prosent; varetektsfengslet: 10 prosent og 7 prosent) sammenlignet med de andre aldersgruppene (fengslet med dom: 42–50 prosent og 31–39 prosent; varetektsfengslet: 17–34 prosent og 8–11 prosent).

Oppsummert viser resultatene at personer i yngre aldersgrupper har en tendens til å bli fengslet for mer voldelige og vinningsrelaterte lovbrudd sammenlignet med personer i eldre aldersgrupper. Fengsling for

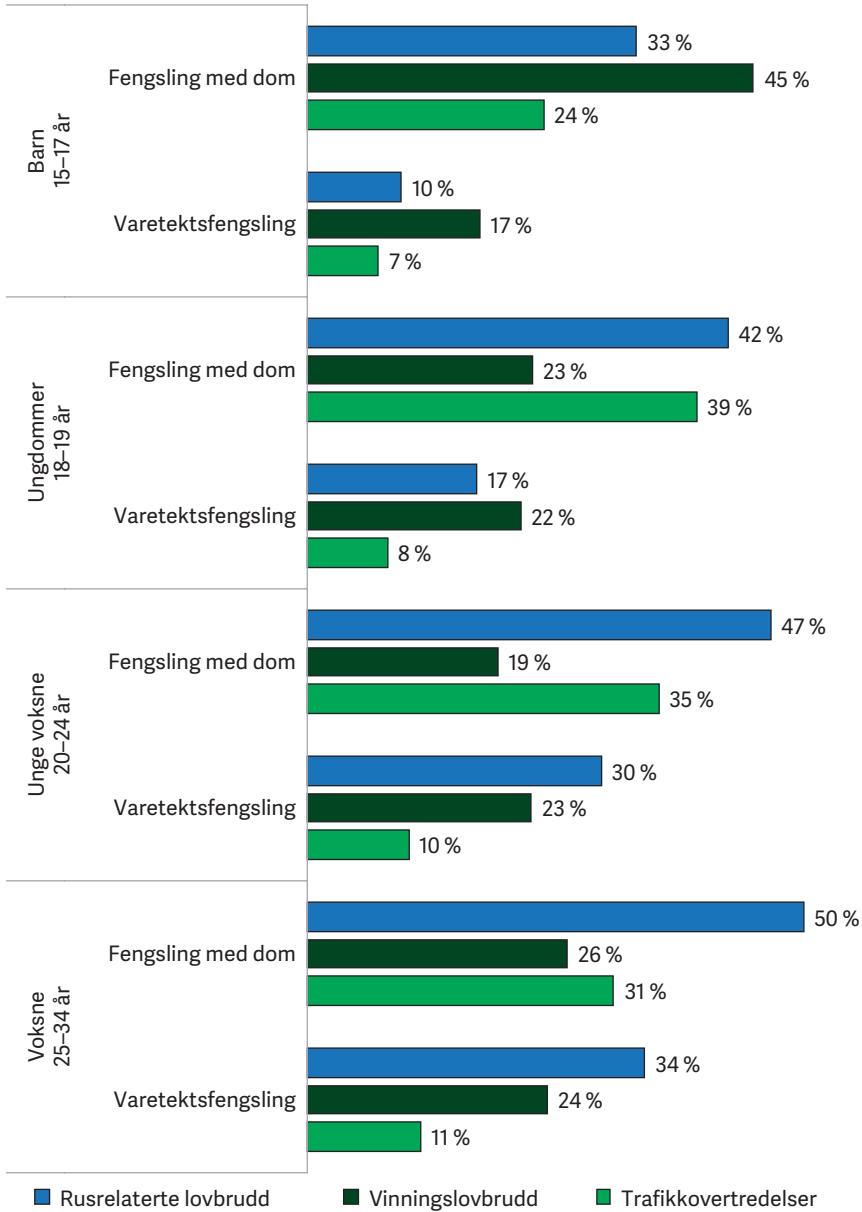
Figur 9. Andel med voldsrelatert kriminalitet som del av den første soningen med dom eller på varetekt, innen hver aldersgruppe i perioden 2000–2019

Antall individer fengslet med dom: barn 382, ungdom 5164, unge voksne 21 184, voksne 25 858.

Antall individer fengslet i varetekt: barn 555, ungdom 1521, unge voksne 5978, voksne 7418.

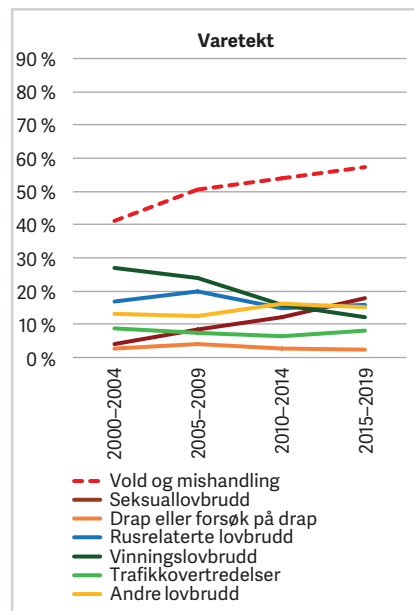
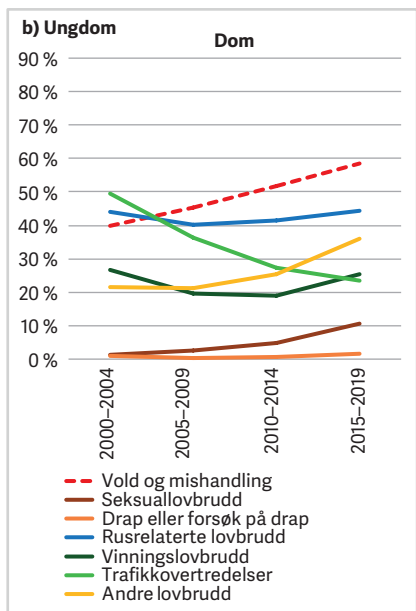
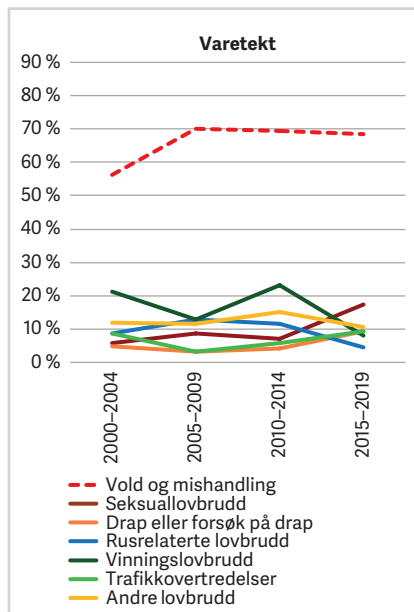
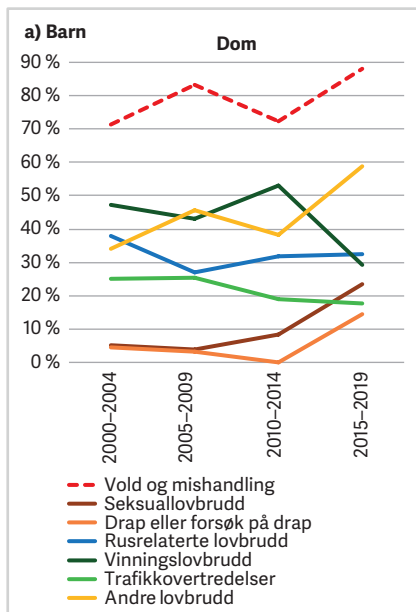
rusrelaterte lovbrudd og trafikkovertrедelser er mindre utbredt blant barn sammenlignet med personer i de eldre aldersgruppene. At barn i fengsel har begått noen av de mest alvorlige lovbruddene, og at de i gjennomsnitt har flere lovbrudd som del av grunnlaget for dom eller varetektsfengsling, er i tråd med at fengsling av barn kun skal gjennomføres som en siste utvei.

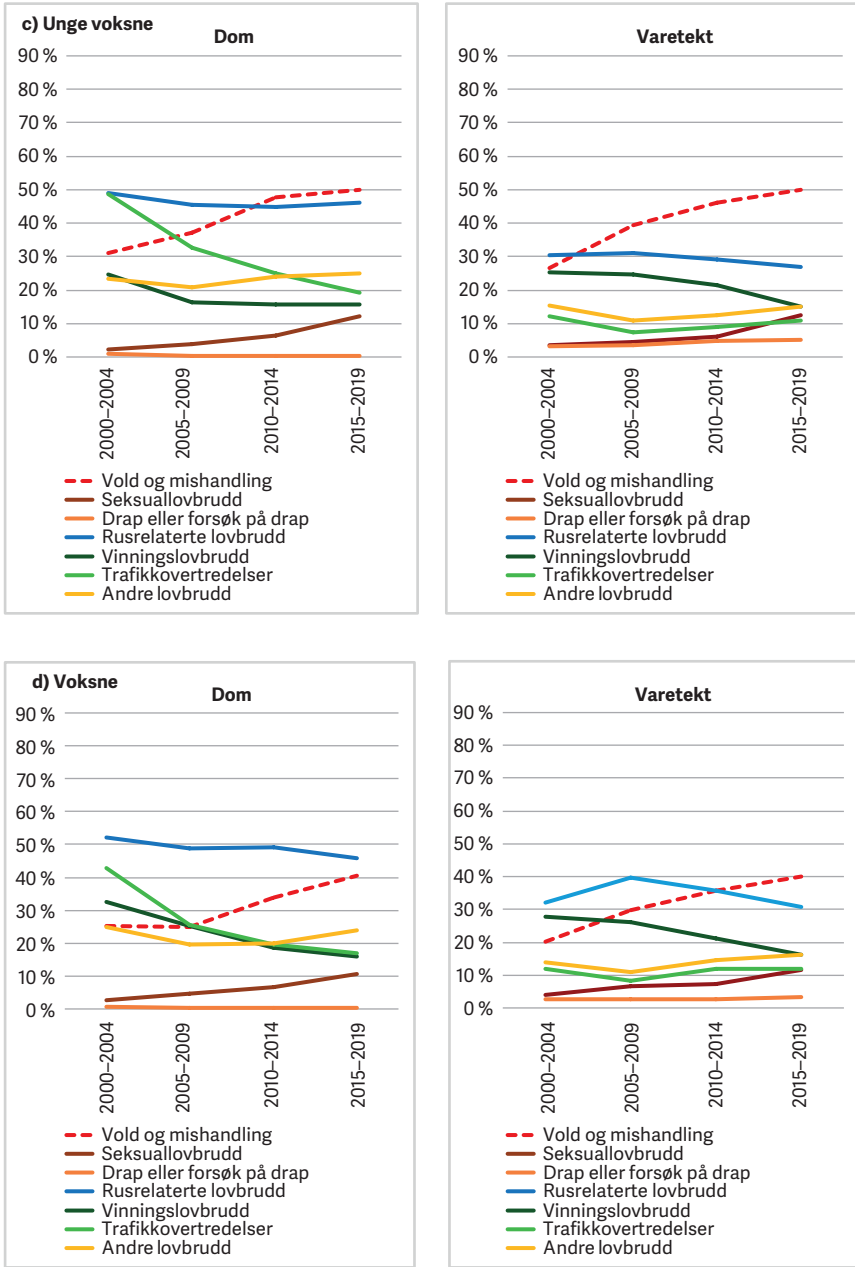
For å vise endringer i typer lovbrudd i fengselspopulasjonen over tid viser vi typer domfellelser som har ført til fengslinger i perioden 2000 til 2019, i figur 11. Det er viktig å være klar over at eventuelle endringer i typer domfellelser over tid ikke nødvendigvis reflekterer endringer i mengden

Figur 10. Andel med ikke-voldsrelatert kriminalitet som del av den første soningen med dom eller på varetekt, innen hver aldersgruppe i perioden 2000–2019

Antall individer fengslet med dom: 382 barn, 5164 ungdommer, 21 184 unge voksne og 25 858 voksne. Antall individer fengslet i varetekt: 555 barn, 1521 ungdommer, 5978 unge voksne og 7418 voksne.

Figur 11. Oversikt over andelen fengslinger i hver tidsperiode (2000–2004, 2005–2009, 2010–2014, 2015–2019) som inneholder de forskjellige lovbruddstypene, for hver aldersgruppe

av de forskjellige lovbruddene som begås i samfunnet, men endringer i hvor mange som fengsles med disse lovbruddene. Tallene må ses i kontekst med den generelle nedgangen i fengslinger som ses i perioden (figur 1), og med hvilke typer lovbrudd som i enklere eller vanskeligere grad kan møtes med alternative straffereaksjoner, som elektronisk kontroll (fotlenkesoning, innført i 2008), ungdomsstraff (innført i 2014) eller samfunnsstraff.

Andelen fengslinger med både voldslovbrudd og seksuallovbrudd går opp blant alle aldersgrupper i løpet av observasjonsperioden (figur 11). En særlig trend er økningen i andelen barn som fengsles med dom eller på varetekt for drap eller drapsforsøk og seksuallovbrudd. Økningen i andelen av fengslinger med disse voldsrelaterte lovbruddene kan ha flere årsaker, men er nok påvirket av at disse lovbruddene i stor grad sanksjoneres med fengsel, mens andelen fengslinger for andre typer lovbrudd, der andre typer straffgjennomføring etter hvert har blitt mer vanlig, går ned. Andre årsaker kan være endringer i rapporteringspraksis, økt oppmerksomhet på voldsrelaterte forbrytelser fra rettshåndhevende myndigheter og potensielt økende forekomst av slike handlinger i samfunnet.

Mens andelen fengslinger med alvorlige domfellelser, som vold og seksuallovbrudd, øker, ser vi en nedgang i andel fengslinger med vinningslovbrudd og trafikkovertrедelser. Mindre vinningslovbrudd, som tyveri samt trafikkovertrедelser som kjøring i påvirket tilstand, har dermed blitt mindre fremtredende blant de domfelte innsatte, noe som kan skyldes at en større andel med disse lovbruddene gjennomfører straff i samfunnet, for eksempel elektronisk kontroll.

Rusrelaterte lovbrudd har en relativt stabil trend over tid for alle aldersgrupper.

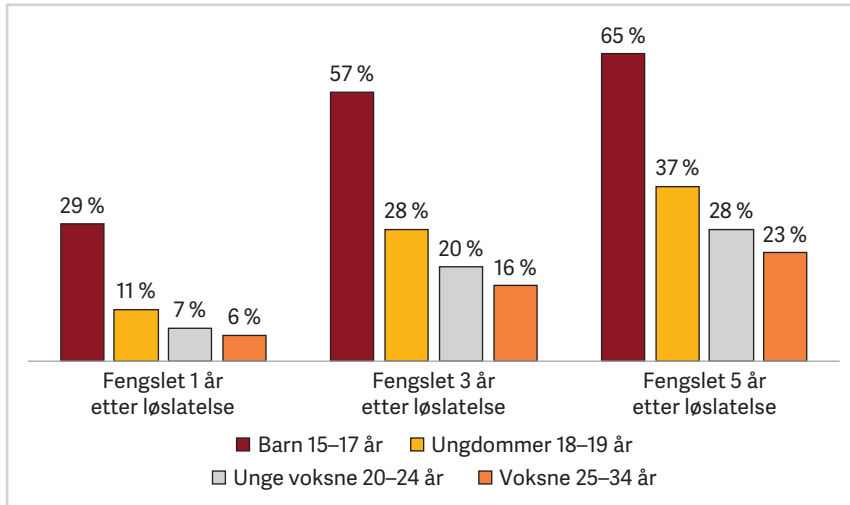
Andel som fengsles igjen etter løslatelse fra dom

De som ble fengslet som barn, har betydelig høyere risiko for gjentatte fengslinger sammenlignet med de som ble fengslet som ungdommer, unge voksne og voksne. Gjennomsnittlig antall fengslinger for barn fengslet med dom er høyere enn for de andre aldersgruppene (median 3,0 mot 2,0). Videre, innen ett år etter løslatelse fra fengsling med dom, er tilbakefallsprosenten¹ for barn (29 prosent) nesten tre ganger høyere enn for ungdom (11 prosent)

---

1 Når vi ser på tilbakefallsrater, inkluderer vi ikke dem som er fengslet på varetekt.

og fire ganger høyere enn for voksne (7 prosent; figur 12). Innen tre år er mer enn halvparten av barna (57 prosent) fengslet på nytt sammenlignet med 28 prosent av ungdommene og rundt 20 prosent av de unge voksne og voksne. Etter fem år har 65 prosent av barna blitt fengslet igjen, mot 37 prosent av ungdommene og under 30 prosent av de voksne gruppene.

Figur 12. Andel som fengsles med ny dom ett år, tre år og fem år etter løslatelse fra første fengsling med dom, innenfor hver aldersgruppe

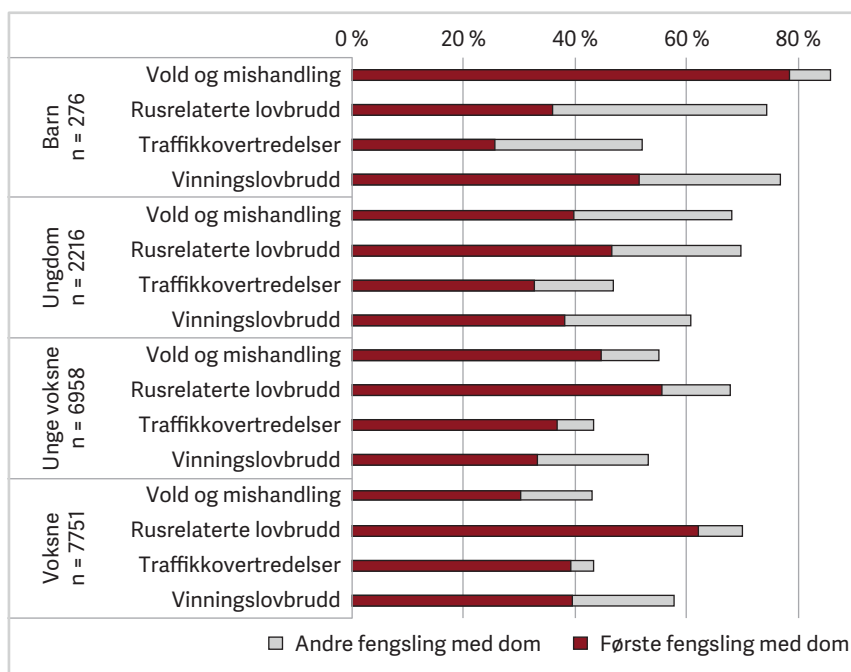
Antall individer fengslet med dom: 382 barn, 5164 ungdommer, 21 184 unge voksne og 25 858 voksne.

Typer lovbrudd i ny fengsling

De som ble fengslet med dom gjentatte ganger, var domfelt for langt flere forhold i den andre fengslingen sammenlignet med den første. Særlig økte andelen voldsdømmer, rusrelatert kriminalitet, trafikkovertrедelser og vinningslovbrudd (figur 13). Den største økningen ble sett blant barn og unge. For eksempel hadde barn den største andelen voldsdømmer – hele 86 prosent – i sin andre fengsling. For ungdom økte dommer for volds-kriminalitet fra 40 prosent i første fengsling til 68 prosent i andre fengsling. Rusrelaterte dommer blant barn økte også dramatisk, fra 35 prosent i første fengsling til 74 prosent i andre fengsling.

Disse resultatene peker på en bekymringsfull trend der yngre innsatte ikke bare i større grad er i risiko for gjentatte fengslinger, men der alvorligheten av kriminaliteten også øker. Økningen i volds- og rusrelaterte

dommer indikerer at fengselsopphold ikke bare mislykkes i å rehabilitere unge lovbrutere, men også kan bidra til å forverre deres kriminelle adferd. Dette understreker behovet for mer effektive rehabiliteringsprogrammer og støtteordninger for unge innsatte for å bryte denne syklusen av tilbakefall og eskalerende kriminalitet.

Figur 13. Typer lovbrudd som inngår i første og andre fengsling med dom for personer som har blitt fengslet to ganger. Figur gjengitt med tillatelse fra Skjærvø et al. (2024)

Diskusjon

I dette kapitlet har vi undersøkt barn, ungdom og unge voksne som har vært fengslet i Norge, over en periode på tjue år. Resultatene viser at de som fengsles i ung alder, ofte har opphopning av sosiodemografiske risikofaktorer som kan knyttes til marginalisering, slik som hyppige flyttinger, at de kommer fra hjem med lav inntekt, har hatt en forelder som har vært i fengsel, samt har første- eller andregenerasjons innvandringsbakgrunn. De yngste hadde ofte en historie med kriminalitet som startet før de nådde den kriminelle lavalderen. Videre hadde barn flere domfellelser og lengre fengselsstraffer enn andre grupper, og personer i yngre aldersgrupper

hadde en tendens til å bli fengslet for mer voldelige og vinningsrelaterte lovbrudd enn personer i de eldre aldersgruppene. Personer i de yngste aldersgruppene ble også oftere fengslet igjen etter løslatelse.

Levekår og familiebakgrunn

I vår studie observerte vi tydelige tegn på utfordringer blant familiene til de yngste personene. To av fem barn hadde flyttet tre eller flere ganger i løpet av barndommen. Stabile boforhold er viktig for gode oppvekstvilkår, og hyppige flyttinger kan indikere økonomiske vanskeligheter og generell ustabilitet i livet (Dong et al., 2005). I en norsk studie fra 2016 finner man at ungdom som har opplevd hyppige flyttinger, er ekstra sårbare med hensyn til skoleprestasjoner, depressive symptomer og adferdsproblemer (Sandlie & Andersen, 2016). Mye flytting i barndommen har også vært assosiert med utøvelse av vold og andre negative utfall, som suicidalitet og tidlig død (Dong et al., 2005; Gilman et al., 2003; Tønnessen et al., 2016)

Resultatene fremhever også viktige forskjeller i oppvekst- og levekårsforhold mellom fengslede personer og den generelle befolkningen, spesielt blant de yngste aldersgruppene. Selv om flyttinger kan skyldes vanlige omstendigheter, som bytte av jobb og ønske om å bosette seg i større enheter, kan hyppige flyttinger også være en indikator på ustabile familieforhold, plassering i barnevernstjenestens omsorg, økonomiske problemer eller andre sosiale utfordringer (Haynie & South, 2005; Tønnessen et al., 2016). Uavhengig av årsak medfører hyppige flyttinger store endringer i miljøet, noe som kan gjøre det vanskelig å opprettholde sosiale nettverk og tilgang til støtte og tjenester (Tønnessen et al., 2016). Det store gapet mellom fengslede individer og den generelle befolkningen kan tyde på at hyppige flyttinger er en risikofaktor for betydelig ustabilitet i oppvekstmiljøet, noe som kan indikere underliggende problemer som er forbundet med kriminalitet.

Sammenhengen mellom levekårsproblematikk og kriminalitet er godt etablert. I flere norske undersøkelser har det kommet frem at personer i norske fengsler har dårligere levekår enn den øvrige befolkningen (Tverborgvik et al., 2024; Revold, 2015; Skjærvø et al., 2024), og det samme gjelder også internasjonalt (Agnew, 2015). I en norsk studie kommer det frem at barn og unge som idømmes de strengeste straffereaksjonene (ungdomsstraff og ubetinget fengsel), kjennetegnes av svakere oppvekstvilkår, karakterisert ved kontakt med barnevernet i løpet av oppveksten, og deres

foreldre har i snitt lavere utdanningsnivå, lavere inntekt og mottar oftere trygdeytelser (Bhuller & Røgeberg, 2022). I likhet med disse undersøkelserne viser våre resultater at nesten halvparten av de unge vi studerte, bodde i lavinntektshusholdninger. Blant barna var denne andelen enda høyere, der over to tredjedeler kom fra lavinntektshusholdninger. Våre resultater står i sterk kontrast til den generelle befolkningen, der kun 11 prosent hadde lav inntekt i 2018 (Statistisk sentralbyrå, 2024). Økonomiske utfordringer kan, sammen med andre forhold, føre til økt sannsynlighet for at en person utfører kriminalitet for å dekke grunnleggende behov. Imidlertid viser også forskning at sammenhengen mellom økonomiske utfordringer og kriminalitet heller kan handle om andre faktorer som henger sammen med økonomiske utfordringer, slik som forhold i familien og personlige, skole- og vennerelaterte utfordringer (Fergusson et al., 2004).

Nesten en tredjedel av barna hadde minst én forelder som hadde vært fengslet i løpet av studieperioden. Det reelle tallet kan være høyere, da vi ikke hadde tilgang til data for fengslinger av foreldre før år 2000. Funnet er i tråd med studier som viser at det å ha familiemedlemmer som er involvert i kriminalitet, henger sammen med egen kriminalitet (Beaver, 2013; Farrington, 2010). Foreldres fengsling kan ofte ha sammenheng med økonomiske eller helsemessige vanskeligheter (Bukten et al., 2023; Fazel et al., 2016; Svendsen et al., 2023). Tap av daglig kontakt med en forelder eller utfordringer i foreldreferdigheter kan også bidra til dårligere mental helse og skoleprestasjoner hos barna (Nylander et al., 2018). En norsk rapport om livskvalitet blant fangers pårørende viser at nesten halvparten av barn med en forelder i fengsel (44 prosent) hadde fått dårligere helse, mens over to tredjedeler av barna (67 prosent) var preget av at de var triste og lei seg, og 16 prosent var plaget med angst (Hamsund & Sandvik, 2009).

Disse funnene beskrevet over, sett i sammenheng med våre funn, som viser at barn med fengslede foreldre står i større fare for selv å begå kriminelle handlinger og bli fengslet, understreker behovet for tidlig intervensjon og støtte til familier hvor en av eller begge foreldrene har vært, eller er, fengslet.

Det var kun 3 prosent jenter blant barn som hadde vært fengslet, mens andelen kvinner økte gradvis med høyere alder, til 9–10 prosent blant de voksne innsatte. En forklaring på dette kan være at det er kjønnsforskjeller i alvorlighetsgraden av kriminaliteten som blir utført; i Norge rapporteres det at jenter i alderen 10–17 år i hovedsak anmeldes for vinningskriminalitet

knyttet til butiktyveri, mens guttene har mer variert og sammensatt kriminalitet (Jarland, 2023). Disse forskjellene i typer kriminalitet mellom gutter og jenter, sett i sammenheng med at det er krav om høy alvorlighetsgrad for å fengsle barn og unge, kan være del av forklaringen på at det er færre jenter og kvinner i de yngste aldersgruppene i fengsel. Videre blir kvinner ofte dømt for mindre alvorlige forbrytelser, noe som kan resultere i alternative straffereaksjoner, og andelen kvinner er relativt større blant de som gjennomfører straff i samfunnet (Kriminalomsorgen, 2017). Det er også forskning som viser at rettssystemet kan ha tendens til å gi mildere straffer til jenter og kvinner sammenlignet med gutter og menn som har utført samme type kriminalitet (Liu, 2015; Stolzenberg & D'Alessio, 2004).

Det er viktig å merke seg at varetektsfengsling, som ofte brukes for å hindre gjentatte lovbrudd eller for å sikre tilstedeværelse ved rettssak, også viser en klar overrepresentasjon av gutter og menn i alle aldersgrupper. Dette understreker behovet for videre forskning og tiltak som kan adressere de underliggende årsakene til denne skjevheten, samt behovet for tilpassede rehabiliterings- og støtteprogrammer for både gutter og jenter i alle aldersgrupper.

Første fengsling av barn og unge

Barns første fengslinger var preget av mer omfattende og alvorlig kriminalitet, som vold, seksuallovbrudd og drap eller forsøk på drap. Våre resultater viste at barn tilbrakte lengre tid i fengsel: Varigheten på fengslingene var i gjennomsnitt nesten dobbelt så lang som for de andre aldersgruppene, noe som må ses i sammenheng med de omfattende og alvorlige typene forbrytelser sett blant dem som ble fengslet som barn.

De som blir fengslet som barn, har ofte en lengre historie med kriminalitet som startet før de nådde den kriminelle lavalderen. Dette viser at tidlig kriminell adferd kan være en indikator på fremtidige lovbrudd, men også at barn og unge som fengsles, har hatt tidlig kontakt med politi og rettsvesen, og at disse er mulige arenaer for intervensjoner og forebygging som kan hindre fremtidig fengsling.

Analyser av det samme datamaterialet viser dessuten at lavere alder er assosiert med tilbakefall til kriminalitet og ny fengsling, og at kriminaliteten som inngår i neste fengsling, er mer alvorlig og omfattende (Skjærvø et al., 2024). Det understreker behovet for effektive intervensjoner for barn som allerede har begått alvorlig kriminalitet, for å hindre at kriminaliteten

fortsetter eller forverres i ungdomsårene. Her vil viktige arenaer være fengslene og andre instanser som har ansvar for straffegjennomføring for barn og unge.

Moffitts utviklingstaksonomi (Moffitt, 1993) er en av de mest innflytelsesrike teoriene innenfor studiet av ungdomskriminalitet. Teorien skiller mellom to hovedgrupper lovbrytere: de ungdomsbegrensede og de livsløpspersistente. Mens de fleste ungdommer faller inn under den ungdomsbegrensede kategorien, med en fase av mindre alvorlig kriminalitet i ungdomsårene, fortsetter de livsløpspersistente sin kriminelle aktivitet gjennom hele livet. Sistnevnte gruppe har ofte en mer kompleks bakgrunn med flere sosiale problemer, inkludert utfordringer i familien. Et annet perspektiv retter i mindre grad søkelys på distinktive grupper lovbrytere og heller på opphopning av sosiale og personlige utfordringer (Sampson & Laub, 2003).

Våre funn, der en høy andel unge lovbrytere har en opphopning av markører for sosioøkonomisk sårbarhet, tidlig kriminalitetsdebut og tilbakefall til fengsel etter løslatelse, er i tråd med både Moffitts (1993) teori om livsløpspersistente lovbrytere og Sampson og Laubs (2003) teori om opphopning av levekårsutfordringer som risikofaktorer for vedvarende kriminalitet.

Gjentatte fengslinger av barn og unge

Resultatene fra denne studien antyder at fengsling i ung alder har langsiktige negative konsekvenser, noe som understreker behovet for tidlige intervensjoner og alternative rehabiliteringsstrategier for unge lovbrytere for å redusere risikoen for gjentatt kriminalitet.

Gjennom straffegjennomføringsloven (2001) § 2 beskrives det at straffen skal gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen, og som motvirker nye straffbare handlinger. Våre funn viser at barn og ungdom var overrepresentert blant dem som kom tilbake til fengsel, sammenlignet med unge voksne og voksne. Dette indikerer at fengsling i ung alder henger sammen med fremtidig fengsling, noe som støttes av tidligere forskning som har vist at ung alder ved involvering i kriminalitet er en risikofaktor for fortsatt kriminalitet (Bushway et al., 2001; Huebner & Berg, 2011). Forskning på den samme gruppen viser at tilbakefall til ny fengsling har sammenheng med bakgrunnsfaktorer som mye flytting i barndommen og det å ha en forelder i fengsel, og med faktorer relatert til kriminaliteten, som utøvelse av vold og vinningskriminalitet, selv når analysene tar hensyn

til alder (Skjærvø et al., 2024). Dette er i stor grad de samme faktorene som vi ser en opphopning av blant de aller yngste.

Blant barn og ungdom som ble fengslet igjen, så vi at den nye fengslingen var basert på flere domfellelser for vold, rusrelaterte forbrytelser og vinningskriminalitet. Dette kan tyde på en eskalering i både hyppighet og alvorlighet av kriminell aktivitet etter løslatelse. Den økte forekomsten av rusrelaterte forbrytelser kan også antyde økt involvering i rusbruk.

I alt peker disse funnene på et behov for økt innsats for å støtte unge mennesker som har opplevd fengsling, for å unngå dypere involvering i kriminalitet. Selv om fengsling kan øke unge menneskers motivasjon for endring, gir ikke fengslingen dem nødvendigvis ferdighetene til faktisk å endre seg (Ashkar & Kenny, 2008). Det å tilbringe tid med jevnaldrende eller voksne i fengsel kan også øke senere kriminell aktivitet, som følge av trusler og vold fra jevnaldrende i fengsel (Orendain et al., 2022) eller gjennom læring fra og nettverksbygging med andre som er involvert i kriminalitet.

Tidstrender

I løpet av de siste tjue årene har færre personer blitt fengslet i Norge, og spesielt ser vi denne trenden blant barn og unge. Dette er i hovedsak positivt og kan skyldes en økt satsing på forebyggende tiltak, alternative straffer og rehabiliteringsprogrammer som ikke innebærer fengsel, som elektronisk overvåkning eller andre straffer for ungdom (Kristoffersen, 2022). Det er viktig å analysere de underliggende årsakene til denne nedgangen, inkludert endringer i lovgivning, rettshåndhevelse og sosiale programmer som støtter ungdom og unge voksne. Videre forskning og oppfølging av disse trendene vil være avgjørende for å sikre at denne positive utviklingen fortsetter, og for å implementere effektive strategier for kriminalitetsforebygging blant unge.

Et viktig poeng her er også at de som faktisk blir fengslet, har begått alvorligere forbrytelser. Blant unge mennesker har vi i tjueårsperioden sett en økning i andelen fengslinger for voldslovbrudd, seksuallovbrudd og drap eller forsøk på drap. Når unge blir satt i fengsel sammen med voksne som har begått alvorlige forbrytelser, kan det føre til at de selv blir mer involvert i kriminalitet (Orendain et al., 2022). Det er kanskje også delvis dette som reflekteres i de høye tilbakefallsratene blant barn og ungdom, spesielt hos dem som ble løslatt senere i perioden, mellom 2010 og 2019.

Styrker og begrensninger ved studien

I Norge er fengsling av barn heldigvis sjelden forekommende, men dette gjør det utfordrende å undersøke denne lille gruppen over tid. Ved å bruke nasjonale registre har vi kunnet inkludere samtlige barn og unge som har vært fengslet i løpet av en tjueårsperiode.

Selv om vi ikke har inkludert tall fra perioden 2020–2023, viser politiets statistikker at disse årene har vært preget av spesielle forhold, sannsynligvis på grunn av covid-19-pandemien. Det ser ut til at pandemien førte til et midlertidig fall i anmeldelser av barn og unge, men anmeldelsesratene har i 2023 returnert til 2019-nivå (Jarland, 2023). Vi har ikke inkludert personer uten gyldig personnummer, noe som ekskluderer ikke-bosatte individer. Videre er våre funn basert på tiltaler eller domfellelser som resulterte i fengsling, og er dermed ikke et mål på det faktiske omfanget av kriminalitet. Det er mulig at vi har undervurdert andel innsatte som har hatt en forelder i fengsel, siden vi kun har hatt informasjon om fengslinger fra år 2000. Tilsvarende gjelder for andel tiltaler som ble henlagt på grunn av lav alder for de eldste gruppene, ettersom vi kun hadde tilgang til data fra 1992. Til tross for disse begrensningene gir våre funn verdifull innsikt i en gruppe som ofte er underrepresentert i forskningen. Når det kommer til endringer i fengslinger og lovbrudd over tid, kan vi ikke utelukke at det kan være endringer i hvordan informasjon om lovbrudd eller fengslinger har blitt registrert i løpet av tjueårsperioden.

Konklusjon og implikasjoner

Våre funn peker på at barn og ungdom som blir fengslet i Norge, ofte står overfor en rekke utfordringer, både økonomisk og sosialt. De har begått alvorlige lovbrudd, og etter løslatelse ender de ofte opp i fengsel igjen. Selv om antallet fengslede personer har gått ned de siste tjue årene, ser vi at de som blir fengslet, spesielt barna, typisk har begått alvorligere lovbrudd. Dette har dype implikasjoner for hvordan vi håndterer kriminalitet blant barn og ungdom, og det understreker viktigheten av fengselsenheter spesielt tilpasset de unges behov og forebyggende programmer med søkelys på vold, rus og bedring av økonomiske og helsemessige utfordringer.

En fersk rapport fra Sivilombudet viser at ungdomsenhetene i Norge ikke har kapasitet til å ta inn alle barn som fengsles, og at mange barn soner sammen med voksne i fengsler beregnet på voksne, uten at ansatte har

kapasitet til å følge barna godt nok opp (Sivilombudet, 2024). Sivilombudet konkluderer at det er risiko for at barn utsettes for umenneskelig eller nedverdiggende behandling i fengslene, og det anbefaler umiddelbar avslutning av praksisen med å fengsle barn sammen med voksne.

Utfordringene knyttet til å fengsle barn under gode nok forhold understreker også behovet for alternative løsninger, ikke bare i fengslene, men i samfunnet utenfor. Basert på våre funn er det tydelig at mange av dem som ender opp i fengsel, allerede tidlig har vært i kontakt med politi og rettsvesen. Det er også sannsynlig at mange, enten de selv eller familiene deres, har vært i kontakt med ulike støttetjenester i sammenheng med for eksempel økonomi eller fengsling av en forelder. Dermed finnes det flere arenaer med muligheter for å sette inn tidlige intervensjoner eller tiltak som kan forhindre eskalering i tidlig kriminell aktivitet og fengsling, eller som kan redusere sosiale ulikheter som er forbundet med kriminalitet og negative helseutfall.

Løsningen på sirkelen av sosioøkonomiske utfordringer, tidlig kriminalitet, fengsling og nye fengslinger innebærer trolig tiltak på flere nivåer og flere arenaer, som sammen kan hjelpe barn og unge som er involvert i kriminalitet, til å bedre sine fremtidsutsikter.

Forfatterbiografier

Ingeborg Skjærvø, født 1982, er forsker ved Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS). Hun har også en stilling ved Akershus universitetssykehus, der hun leder et prosjekt om kronisk smerte, traumer og avhengighet. Skjærvø har forsket på både dem som er utsatt for vold, kriminalitet og traumer, og dem som utøver vold og kriminalitet. Hun har vært tilknyttet PriSUD-prosjektet ved Senter for rus og avhengighetsforskning (SERAF), UiO, siden 2020, med søkelys på barn og unge som gjennomfører straff.

Anne Bukten, født 1977, er seniorforsker ved Senter for rus og avhengighetsforskning (SERAF) og har siden 2012 hatt en bistilling ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningssenter (KRUS). Her har hun blant annet ledet FoU-gruppen Rus og psykisk helse. Siden 2012 har hun forsket på rus og psykisk helse blant innsatte i fengsel og personer som gjennomfører straff i samfunn. Bukten leder PriSUD-prosjektet ved SERAF, UiO.

Referanser

- Agnew, R. (2015). Strain, economic status, and crime. I A. R. Piquero (Red.), *The handbook of criminological theory* (s. 209–229). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118512449.ch11>
- Ashkar, P. J. & Kenny, D. T. (2008). Views from the inside: Young offenders' subjective experiences of incarceration. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52(5), 584–597. <https://doi.org/10.1177/0306624X08314181>
- Beaver, K. M. (2013). The familial concentration and transmission of crime. *Criminal Justice and Behavior*, 40(2), 139–155. <https://doi.org/10.1177/0093854812449405>
- Bhuller, M. & Røgeberg, O. (2022). *Kjennetegn ved barn og unge som begår kriminelle handlinger og virkninger av straff* (Rapport). Oslo Economics. <https://www.regjeringen.no/contentassets/e8f0236bb0784a83911537df3d1fb9f2/rapport-ungdomskriminalitet.pdf>
- Bukten, A., Lokdam, N. T., Skjærvø, I., Ugelvik, T., Skurtveit, S., Gabrhelík, R., Skardhamar, T., Lund, I.O., Havnes, I. A., Rognli, E. B., Chang, Z., Fazel, S., Friestad, C., Hesse, M., Lothe, J., Ploeg, G., Dirkwager, A. J. E., Clausen, T., Tjagvad, C. Stavseth, M. R. (2022). PriSUD-Nordic – diagnosing and treating substance use disorders in the prison population: Protocol for a mixed methods study. *JMIR Research Protocols*, 11(3), e35182. <https://doi.org/10.2196/35182>
- Bukten, A., Skjærvø, I. & Stavseth, M. R. (2023). Exploring mental health comorbidities and opioid agonist treatment coverage among people in prison: A national cohort study 2010–2019. *Drug and Alcohol Dependence*, 250, Artikkel 110896. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2023.110896>
- Bushway, S. D., Piquero, A. R., Broidy, L. M., Cauffman, E. & Mazerolle, P. (2001). An empirical framework for studying desistance as a process. *Criminology*, 39(2), 491–516. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2001.tb00931.x>
- Dong, M., Anda, R. F., Felitti, V. J., Williamson, D. F., Dube, S. R., Brown, D. W. & Giles, W. H. (2005). Childhood residential mobility and multiple health risks during adolescence and adulthood: The hidden role of adverse childhood experiences. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 159(12), 1104–1110. <https://doi.org/10.1001/archpedi.159.12.1104>
- Farrington, D. P. (2010). Family influences on delinquency. I D. W. Springer & A. R. Roberts (Red.), *Juvenile justice and delinquency* (s. 203–222). Jones and Bartlett.
- Fazel, S., Hayes, A. J., Bartellas, K., Clerici, M. & Trestman, R. (2016). Mental health of prisoners: prevalence, adverse outcomes, and interventions. *The Lancet Psychiatry*, 3(9), 871–881. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(16\)30142-0](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)30142-0)
- Fergusson, D., Swain-Campbell, N. & Horwood, J. (2004). How does childhood economic disadvantage lead to crime? *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(5), 956–966. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.t01-1-00288.x>
- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.-E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må.»: en kritisk studie av ungdomsenhetene i Norge (Rapport). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). <http://hdl.handle.net/11250/2629421>
- Gilman, S. E., Kawachi, I., Fitzmaurice, G. M. & Buka, S. L. (2003). Socio-economic status, family disruption and residential stability in childhood: Relation to onset, recurrence and remission of major depression. *Psychological Medicine*, 33(8), 1341–1355. <https://doi.org/10.1017/S0033291703008377>
- Hamsund, H. & Sandvik, A. B. (2009). *Helse og livskvalitet blant fangers pårørende* (Rapport). Foreningen for fangers pårørende.
- Haynie, D. L. & South, S. J. (2005). Residential mobility and adolescent violence. *Social Forces*, 84(1), 361–374. <https://doi.org/10.1353/sof.2005.0104>
- Helseforskningsloven. (2008). Lov om medisinsk og helsefaglig forskning. LOV-2008-06-20-44. Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2008-06-20-44>.

- Huebner, B. M. & Berg, M. T. (2011). Examining the sources of variation in risk for recidivism. *Justice Quarterly*, 28(1), 146–173. <https://doi.org/10.1080/07418820903365213>
- Jarland, J. (2023). *Barne- og ungdomskriminaliteten i Oslo: Rapport basert på data fra 2023 (Salto-rapporten 2023)*. Oslo Politidistrikt. <https://www.politiet.no/globalassets/dokumenter-strategier-og-horinger/oslo/rapporter/barne--og-ungdomskriminalitet/salto-rapporten-2023.pdf>
- Kriminalomsorgen. (2017). *Strategi for kvinner i varetekt og straffegjennomføring 2017–2020*. <https://kudos.dfo.no/dokument/171327/strategi-for-kvinner-i-varetekt-og-straffegjennomforing-2017-2020>
- Kristoffersen, R. (2022). *Correctional statistics of Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden 2016–2020* (Rapport). Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS).
- Liu, S. (2015). Is the shape of the age-crime curve invariant by sex? Evidence from a national sample with flexible non-parametric modeling. *Journal of Quantitative Criminology*, 31(1), 93–123. <https://doi.org/10.1007/s10940-014-9225-6>
- Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100(4), 674–701.
- PrISUD. (u.å). *The Norwegian prison release study – nPRIS*. Forskningsrådet; Helse Sør-Øst; RusForsk, Oslo universitetssykehus; Senter for rus- og avhengighetsforskning, Universitetet i Oslo. <https://en.prisud.no/npris>
- Nylander, P.-Å., Källström, Å. & Hellfeldt, K. (2018). After a childhood with a parent in prison – relationships and well-being as a child and young adult. *International Journal of Prisoner Health*, 14(1), 34–45. <https://doi.org/10.1108/IJPH-12-2016-0074>
- Orendain, N., Galván, A., Smith, E., Barnert, E. S. & Chung, P. J. (2022). Juvenile confinement exacerbates adversity burden: A neurobiological impetus for decarceration. *Frontiers in Neuroscience*, 16. <https://doi.org/10.3389/fnins.2022.1004335>
- Revdold, M. K. (2015). *Innsattes levekår 2014: før, under og etter soning* (Rapport 2015/47). Statistisk sentralbyrå. https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/_attachment/244272?_ts=150b8c1bce0
- Sampson, R. J. & Laub, J. H. (2003). Desistance from crime over the life course. I J. T. Mortimer & M. J. Shanahan (Red.), *Handbook of the life course* (s. 295–309). Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-306-48247-2_14
- Sandlie, H. C. & Andersen, P. L. (2016). «Rotløs ungdom»: ungdom, flytting og livssjanser. *Sosiologi i dag*, 46(3–4), 130–158. <https://ojs.novus.no/index.php/SID/article/view/1302>
- Sandvik, L. (Red.). (2020). *I jobb, men fattig: Hvordan belyse forekomst av lavinntekt blant yrkestilknyttede i Norge* (Notater 2020/44). https://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/artikler-og-publikasjoner/_attachment/441084?_ts=17675b07fb0
- Sivilombudet. (2024). *Barn i Eidsberg fengsel* (Rapport). https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2024/06/Temareport_Barn-i-Eidsberg-fengsel.pdf
- Skjærvø, I., Stavseth, M. R., Friestad, C., Skardhamar, T., Tverborgvik, T. & Bukten, A. (2024). Characteristics and risk of reimprisonment among children and young adults in Norwegian prisons: A 20-year cohort study. *Journal of Criminal Justice*, 93, Artikkel 102219. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2024.102219>
- Statistisk sentralbyrå. (2017). *Standard for lovbruddstyper*. <https://www.ssb.no/klasse/klassifikasjoner/146>
- Statistisk sentralbyrå. (2024). *12599: Personer i husholdninger med lavinntekt (EU- og OECD-skala), etter ulike grupper. Antall og prosent 2008–2022*. www.ssb.no/statbank/table/12599
- Stolzenberg, L. & D'Alessio, S. J. (2004). Sex differences in the likelihood of arrest. *Journal of Criminal Justice*, 32(5), 443–454. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2004.06.006>
- Straffeprosessloven. (1981). Lov om rettergangsmåten i straffesaker (LOV-1981-05-22-25). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-05-22-25?q=straffeprosessloven>

- Straffegjennomføringsloven. (2001). Lov om gjennomføring av straff mv. (LOV-2001-05-18-21). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21>
- Svendsen, V. G., Stavseth, M. R., Skardhamar, T. & Bukten, A. (2023). Psychiatric morbidity among women in Norwegian prisons, 2010–2019: A register-based study. *BMC Psychiatry*, 23(1), Artikkel 390. <https://doi.org/10.1186/s12888-023-04886-7>
- Tverborgvik, T., Stavseth, M. R., Lothe, J., Havnes, I. A., Clausen, T., Lindstad, M., Rønning, M. R. & Bukten, A. (2024). Levekår, rus og psykisk helse blant personer som har vært fengslet eller gjennomført straff i samfunnet (SERAF-rapport 5/2024). Senter for rus- og avhengighetsforskning (SERAF), Universitetet i Oslo. <https://www.med.uio.no/klinmed/forskning/sentre/seraf/publikasjoner/rapporter/2024/seraf-rapport-nr5-2024-levekar-rus-og-psykisk-helse.pdf>
- Tønnessen, M., Telle, K. & Syse, A. (2016). Childhood residential mobility and long-term outcomes. *Acta Sociologica*, 59(2), 113–129. <https://doi.org/10.1177/0001699316628614>

KAPITTEL 4

Utfordrende barndomshendelser, utenforskap og livsmestring

Ingrid Rindal Lundeberg Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter

Rebecca Lynn Radlick NORCE

Alice Milivinti NORCE

Abstract: This chapter explores the scientific literature on how family adversities experienced during childhood can have significant consequences for later life. It focuses specifically on the Nordic context, studying the impact of parental incarceration/criminality on child outcomes. As a background we present summary findings from a previous literature study (N = 342 articles) on adverse childhood experiences (ACEs) related to parents including divorce/separation, parental mental or physical illness, parental death, parental criminality, and parental substance abuse. Regardless of ACE type, a focus on child mental health outcomes was the most studied. The general results in the subset of literature on parental incarceration/criminality (N = 38 articles) suggest that parental incarceration or crime is associated with children's criminal behavior, as well as poorer mental health and academic outcomes. Notably, only two studies addressed factors which can contribute to positive development and resilience, suggesting potential for social support and positive parenting. More research is needed on what can help young people with an incarcerated parent, particularly factors and institutions outside the family. Furthermore, as there was only one study on Norway, and no Nordic cross-national comparative studies, future research could address this gap. We also discuss the role of stigma and the need for further inquiry on stigma and resilience from a life course and social science perspective. Qualitative approaches could be employed in future research to capture the subjective experiences of these vulnerable young people. The material in this chapter is based on the research project "Adverse Childhood Experiences" funded by the Research Council of Norway.

Keywords: adverse childhood experiences, parents, incarceration, crime, stigma, resilience, youth exclusion

Sitering: Lundeberg, I. R., Radlick, R. L. & Milivinti, A. (2025). Utfordrende barndomshendelser, utenforskap og livsmestring. I E. Fransson, S. Gaarder og I. R. Lundeberg (Red.), *Barn, unge og straffgjennomføring* (s. 153–186). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/cdf.235.ch4>
Lisens: CC BY-ND 4.0

Innledning

Negative hendelser kan skje i løpet av hele livet. Når de skjer i livsløpet, har likevel betydning. Negative hendelser i familien gjennom barndommen, som foreldres død, skilsmisse, alvorlig sykdom, fengsling eller annet familiestress, kan være særlig utfordrende fordi de reduserer tiden foreldre har til å bruke sammen med barna sine. De fleste unge i kriminalomsorgen har opplevd minst én alvorlig negativ barndomsopplevelse (Revol, 2015). Vi vet at et nært forhold til en forelder eller en annen trygg voksen er viktig for barns og unges utvikling, så hva skjer når familiens funksjon potensielt svekkes? I mange tilfeller kan utfordringer i utdanning og arbeidsliv samt helse senere i livet spores tilbake til negative erfaringer i barndommen. Likevel er mekanismene som ligger bak, mindre kjent.

Dette kapitlet springer ut av et forskningsprosjekt om utfordrende barndomshendelser (såkalte *adverse childhood experiences*).¹ Prosjektets overordnede mål er å undersøke erfaringer og faktorer som fremmer positiv utvikling hos personer med ulike negative barndomsopplevelser knyttet til foreldrene. En del av denne studien retter seg mot personer som i løpet av sin oppvekst har vært barn av straffedømte.

Fengselsstraff er en åpenbar belastning for domfelte, men den berører også pårørende. Statistisk sentralbyrå har anslått at det årlig er mellom 6000 og 9000 barn i Norge som opplever at en forelder fengsles. I slike tilfeller er det åpenbart at straffen rammer uskyldig part – lovbrüterens barn – når disse blir påført belastninger som direkte følge av foreldres straff.

De nordiske fengslene får ofte internasjonal oppmerksomhet for sin humane profil (Pratt, 2008). Soningsforholdene blir omtalt som «nordisk eksepsjonelle». Likevel er det en bemerkelsesverdig mangel i denne diskusjonen om den såkalte nordiske eksepsjonalismen; hvordan barns levekår, oppvekst og sosiale status blir påvirket av at en av foreldrene må sone fengselsstraff. Megan Comfort (2008) bruker uttrykket «secondary prisonization» for å beskrive dette fenomenet. Det er nettopp denne problemstillingen vi i dette kapitlet ønsker å utforske nærmere: Hvordan straffens virkning strekker seg langt ut over den domfeltes person og kan dypt berøre både deres barn og deres familie. Hvordan går det med barna av de fengslede i de nordiske landene?

---

1 Studien med tittelen «Adverse childhood experiences – Families, resilience and Children’s Outcomes», er finansiert av Norges forskningsråd, tildeling nr. 350289.

Ved hjelp av et systematisk søk og en kunnskapsoppsummering av nordisk litteratur vil vi undersøke hvordan fengselsstraff berører livet til barn av straffedømte før og under soningen og etter løslatelsen. Dette innebærer også å få innsikt i hvordan samfunnet bedre kan ivareta barn av fengslede, deres familier, samt ungdommer i tilsvarende situasjoner.

I kapitlet presenteres først overordnede funn knyttet til litteraturen om foreldrerelaterte negative barndomshendelser, men i analysen legges hovedvekten på forskningsartikler som omhandler det å vokse opp som barn av fengslede. Gjennom litteraturgjennomgangen skal vi belyse hva vi vet om hvordan det har vært for barn å ha eller vokse opp med en forelder som har begått kriminalitet eller har vært i fengsel, og hvilken betydning dette har hatt for dem i tiden etterpå og/eller senere som voksne. Vi presenterer både kvantitative og kvalitative synteser av resultatene.

Negative barndomsopplevelser, utenforskap og resiliens

Negative barndomshendelser, internasjonalt kjent som *adverse childhood experiences* (ACE), har de siste tiårene utviklet seg til et stort forskningsfelt. Publiseringen av den innflytelsesrike ACE-studien fra USA i 1998 markerte et gjennombrudd, da den påviste en sterk sammenheng mellom negative barndomshendelser og økt risiko for helseproblemer som rusmisbruk, depresjon og dårlig selvrapportert helse senere i livet (Felitti et al., 1998). Den opprinnelige studien undersøkte ti typer ACE knyttet til misbruk og dysfunksjonelle familieforhold. I senere år har definisjonen av ACE blitt utvidet til å inkludere faktorer som mobbing, krigserfaringer, ran eller å være vitne til vold (Karatekin & Hill, 2019). I vår kunnskapsoppsummering retter vi primært søkelys mot ACE relatert til «husholdningsdysfunksjon», som omfatter foreldres rusmisbruk, psykisk eller fysisk sykdom, dødsfall, kriminalitet eller skilsmisse.

ACE er svært vanlig blant barn og unge. En studie på tvers av ti europeiske land fant en samlet prevalens på 23 prosent av personer som hadde opplevd en negativ hendelse, og nesten 19 prosent som hadde opplevd to eller flere hendelser (Bellis et al., 2019). Siden ACE ofte forekommer i kritiske utviklingsperioder, kan de ha både kortvarige og langsiktige konsekvenser for fysisk helse og helseatferd (Campbell et al., 2016; Hughes et al., 2017) og for mental helse, selv når det tas høyde for beskyttende faktorer i familien (Danielsdóttir et al., 2024). Mens forskningen viser at

det er ganske klare sammenhenger mellom negative barndomshendelser og helse, er kunnskapen om forholdet mellom ACE og senere arbeidsdel-takelse, skoleresultater eller innvirkning på sosiale relasjoner (Hansen et al., 2021) mindre omfattende.

Forskning fra andre land viser at barn av fengslede kjennetegnes av at de har flere utfordrende oppvekstbetingelser enn barn som ikke har opplevd at en av foreldrene har blitt fengslet (Condry & Smith, 2018). Ut over at de har opplevd belastningene med det å ha en forelder i fengsel, vokser de ofte opp i hjem med dårligere levekår. Sammenlignet med barn som ikke har hatt en forelder i fengsel, har de oftere vært i kontakt med barnevernet i løpet av oppveksten, og deres foreldre har i snitt lavere utdanningsnivå og lavere inntekt, og de mottar oftere trygdeytelser. Det kan også være problemer med rus eller vold i familien. Internasjonale studier viser at disse barna blant annet har større risiko for å utvikle atferds- og helseproblemer, og de har også større sannsynlighet for å begå kriminalitet (Condry & Smith, 2018; Murray et al., 2012). Dette gjør at de har høyere risiko for forskjellige typer utenforskap.

Til tross for at de har opplevd negative hendelser i barndommen, kan det likevel gå bra for mange. Forståelse av hva som kan beskytte unge, som bidrar til positiv utvikling, og som dermed skaper *resiliens* eller motstandskraft, er i den sammenheng av stor betydning. Dette gjelder særlig i en nordisk kontekst, hvor det eksisterer et robust sikkerhetsnett (Esping-Andersen, 1990). Det handler om dem som gjennom et livsløp «klar seg bra» på tross av risiko, om når det går bra, og om hvorfor og hvordan (Luthar et al., 2000).

Begrepet *resiliens* har et bredt fundament og brukes på tvers av flere fagfelter. I psykologisk forskning om *resiliens* utforskes primært psyko-sosiale tilpasninger hos individer som har vært utsatt for én risiko eller flere risikoer i oppveksten som antas å kunne ha både negative akutte og langsiktige følger over livsløpet (Luthar et al., 2000). Andre verdenskrig la grunnlaget for psykologiske studier om *resiliens*, med søkelys på barn som ble påvirket av å miste foreldrene sine, av å bli skadet eller traumatisert eller av å måtte flytte (Masten, 2014). Den banebrytende longitudinelle studien «Children of Kauai» (Werner, 1992) viste at selv om noen barn startet livet under vanskelige forhold, kunne de oppnå positive utfall med riktig støtte og ressurser. *Resiliens* forstås dermed som en prosess der individer som har vært utsatt for motgang eller traumer, opplever beskyttende prosesser og faktorer som, til tross for disse belastningene, hjelper dem til å takle utfordringene og vise tegn på positiv utvikling og tilpasning (Luthar et al., 2000; Ungar, 2019). Beskyttelsesfaktorer som bidrar til *resiliens*, finnes på flere

nivåer innen det som omtales som «individets økosystem» (Ungar, 2011). Disse beskyttelsesfaktorene inkluderer både antatt medfødte *individuelle* egenskaper, som personlighet, intelligens og selvfølelse, samt omgivelsesfaktorer, som sosial støtte fra *familie* og nettverk i det *eksterne miljøet*, som anses som avgjørende (Luthar et al., 2000; Masten, 2015; Werner, 1992).

I den følgende systematiske litteraturgjennomgangen vil vi undersøke hvordan barns levekår, oppvekst og sosiale status påvirkes av at en av foreldrene soner fengselsstraff i en nordisk kontekst, i lys av perspektiver på både utenforskap og resiliens. Vi vil vurdere hvordan forskningen på ACE forstår individuelle forutsetninger for utvikling og aktørskap, samt hvorvidt det legges vekt på strukturelle faktorer og relasjoner knyttet til familie, skole og sosialt miljø i forklaringen av unges livsløpsutfall. Videre vil vi utforske om individets problemer, mestringsevne eller motstandskraft settes i sammenheng med strukturelle aspekter, som betydningen av oppfølging fra det offentlige støtteapparatet og skolen.

Metode

Dette kapittelet er basert på et systematisk litteratursøk og en bibliometrisk analyse (Radlick et al., under fagfelleevaluering), noe som gir en omfattende oversikt over forskning om foreldrerelaterte negative barndomshendelser i de nordiske landene. ACE som er inkludert i studien, er foreldrenes alkohol- eller rusmisbruk, fysisk eller psykisk sykdom, dødsfall, fengsling og skilsmisse eller separasjon samt hva som er konsekvensene for barnet. Målet var å kartlegge hva den eksisterende forskningen består av, å forstå beskyttende faktorer som bidrar til positive utfall for barn, samt å identifisere trender og fremtidig forskningsbehov.

Det ble utført et systematisk søk etter fagfellevurderte artikler på engelsk publisert fra 1998 til 2022 i sju databaser. Søkestrategien inkluderte variasjoner av søkeord som «adverse childhood experiences» og «childhood adversities» samt spesifikke søkeord for negative hendelser knyttet til foreldrene (for eksempel «incarceration», «substance abuse», «divorce», osv.) Dublettreferanser ble fjernet, og forskerne gjennomførte en «blind screening», hvorav to forskere utførte en uavhengig vurdering av referansene basert på titlene og abstraktene for å avgjøre om artiklene tilfredsstilte forhåndsbestemte inklusjonskriterier. Vurderingen ble gjort ved hjelp av screeningverktøyet Rayyan (Ouzzani et al., 2016). Deretter ble artiklene fordelt i forskerteamet og vurdert i fulltekst.

En matrise ble benyttet for å kode informasjon fra hver enkelt artikkel, knyttet til land, spesifikke ACE, utfall for barnet, metode, datakilde(r), rekruttering og om hvorvidt motstandskraft eller beskyttelsesfaktorer ble vurdert, og i så fall på hvilket nivå.² Bibliometriske analyser (Donthu et al., 2021; Struck et al., 2021) ble brukt for å oppsummere og visualisere mønstre i den omfattende inkluderte litteraturen om negative barndomshendelser i Norden. Visualiseringer ble utarbeidet av Alice Milivinti ved bruk av R (R Core Team) og ggplot (Wickham, 2016).

Begrensninger

Vårt litteratursøk har vært omfattende, men det er likevel noen begrensninger og forbehold som må påpekes. Kvaliteten på det systematiske litteratursøket er avhengig av både gode søkeord og søkestrategier og en menneskelig vurdering av om publikasjonene tilfredsstillende inkluderingskriteriene. Til tross for at kodingskriteriene ble utviklet og testet i forskningsteamet, kan det likevel forekomme variasjoner mellom forskerne når det gjelder vurdering og koding. Søkene ble gjennomført kun på engelsk og inkluderte utelukkende fagfellevurderte artikler, noe som betyr at vi ikke har inkludert kunnskap fra rapporter eller forskning publisert på andre språk.

Designet på de inkluderte studiene er avgjørende for hvilke konklusjoner som kan trekkes. En betydelig andel av publikasjonene er kohortstudier basert på tverrsnittdata, som ikke legger til rette for kausalitetsanalyse, og derfor må funnene tolkes som assosiasjoner snarere enn som kausale effekter. Siden søket ble utført i 2022, kan det også ha blitt publisert flere relevante artikler etter vår gjennomgang.

Analyse og resultater

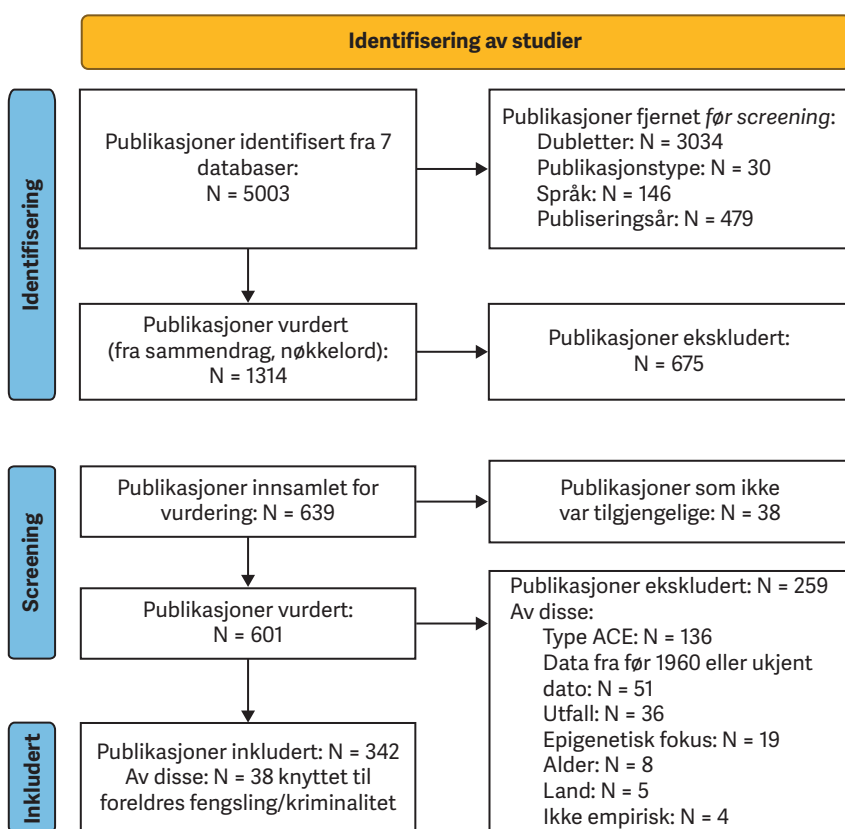
Vi presenterer først de overordnede resultatene, med alle negative barndomshendelser (for en mer utdypende analyse, se Radlick et al., under vurdering). Deretter gir vi en oversikt over hovedfunn fra artiklene om fengsling og kriminalitet. Avslutningsvis identifiserer vi kunnskapsbehov om forutsetninger og intervensjoner som kan hjelpe barn og familier å håndtere utfordrende hendelser.

---

2 Mer om prosessen her: <https://osf.io/xgs4n/>

Sentrale kjennetegn ved den nordiske ACE-forskningen

Vi identifiserte N = 5003 artikler etter søk etter fagfellevurderte journalartikler. Etter screening og fulltekstvurdering ble N = 342 artikler om negative barndomshendelser inkludert i analysen. Av disse var N = 38 artikler knyttet til foreldres fengsling eller kriminalitet. Figur 1 viser prosessen fra identifisering og screening til inklusjon (PRISMA flytskjema, jf. Page et al., 2021).

Figur 1. Flytskjema av identifiserings-, screening- og inkluderingsprosessen

Når det gjelder land, fant vi at relativt få studier var gjort i Norge. Samlet var N = 95 publikasjoner fra Sverige, N = 87 fra Finland, N = 79 fra Danmark, N = 72 fra Norge, N = 4 for Island og N = 5 fra to eller flere nordiske land.

Metodisk sett anvendte de aller fleste publikasjonene (92 prosent, N = 315) kvantitative metoder (gjerne kohortstudier med registerdata),

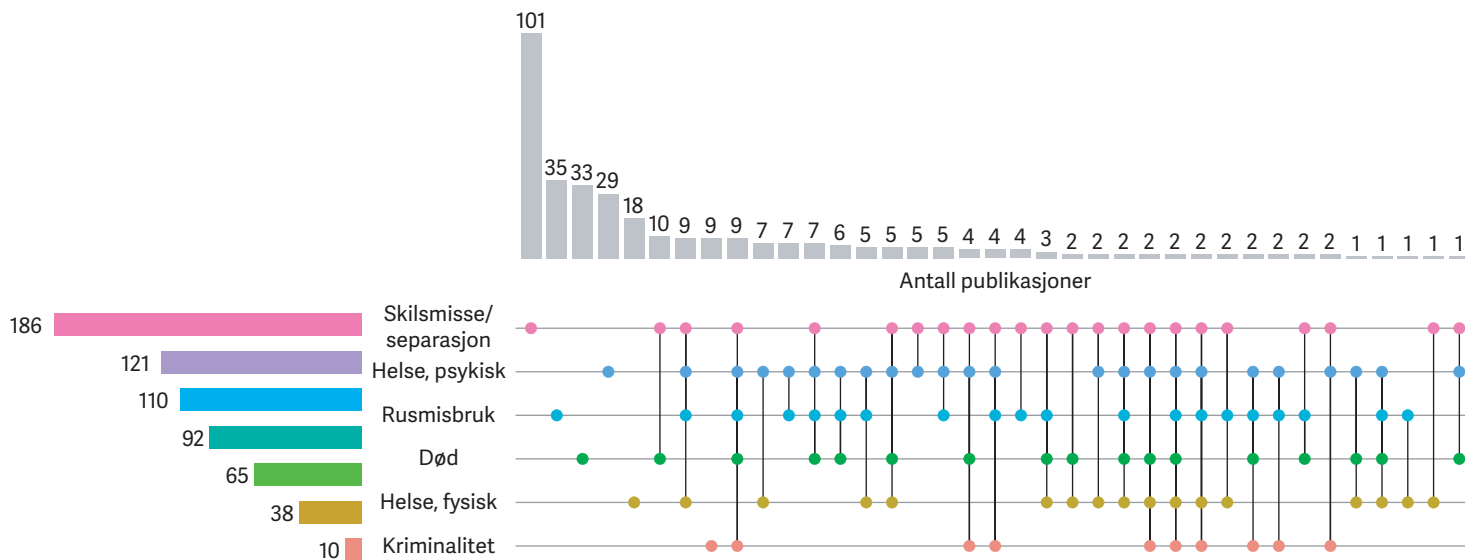
mens N = 24 brukte kvalitative metoder, og N = 3 brukte mixed methods der kvalitative og kvantitative tilnærminger ble kombinert.

Figur 2 gir oversikt over de forskjellige ACE i litteraturen. Det er verdt å merke seg at flere studier så flere ACE i sammenheng. Skilsmisse eller separasjon var den mest studerte negative hendelsen på tvers av publikasjonene (N = 186), deretter foreldres psykiske helse (N = 121 publikasjoner), rusmisbruk (N = 110), dødsfall (N = 92), fysisk sykdom (N = 65) og fengsling eller kriminalitet (N = 38).

Da flere studier omfatter to eller flere negative barndomshendelser (ACE) og/eller utfall, visualiserer vi overlapp i figurene 2 og 3 ved hjelp av «upset»-figurer. De vertikale grå stolpene viser antallet ganger en spesifikk ACE eller et utfall studeres alene (stolpene over enkeltprikker) eller sammen med andre ACE eller utfall (stolpene over flere prikker koblet med en solid linje). De horisontale fargede stolpene viser det totale antallet ganger en individuell ACE eller et individuelt utfall analyseres, enten alene eller sammen med andre. For eksempel viser figur 2 at kriminalitet som ACE ble studert 38 ganger på tvers av publikasjonene. Det ble studert ni ganger alene og ni ganger sammen med foreldres skilsmisse, psykiske helse, rusmisbruk og død.

Videre kartla vi utfallene for barna som opplevde disse negative hendelsene (se figur 3). I alt var det N = 71 publikasjoner som inkluderte to eller flere utfall i sine analyser. N = 197 publikasjoner studerte utfall relatert til barnas psykiske helse. Disse utfallene omfatter diagnoser som depresjon og angst, men også mer subjektive og selvrapporterte mål på livskvalitet, for eksempel «subjective psychological well-being». N = 73 publikasjoner så på barnas fysiske helse, som omfatter blant annet sykdommer som kreft, men også mortalitet. N = 42 analyserte rusmisbruk, N = 41 studerte skolerelaterte utfall, N = 41 studerte relasjoner i eller utenfor familien (f.eks. konflikt, ensomhet, sosialisering, skilsmisse), N = 27 analyserte kriminalitet, N = 11 så på deltakelse i arbeidsmarkedet, og N = 6 tok for seg prosesser. Tabell 2 gir en beskrivelse av forskjellige utfall.

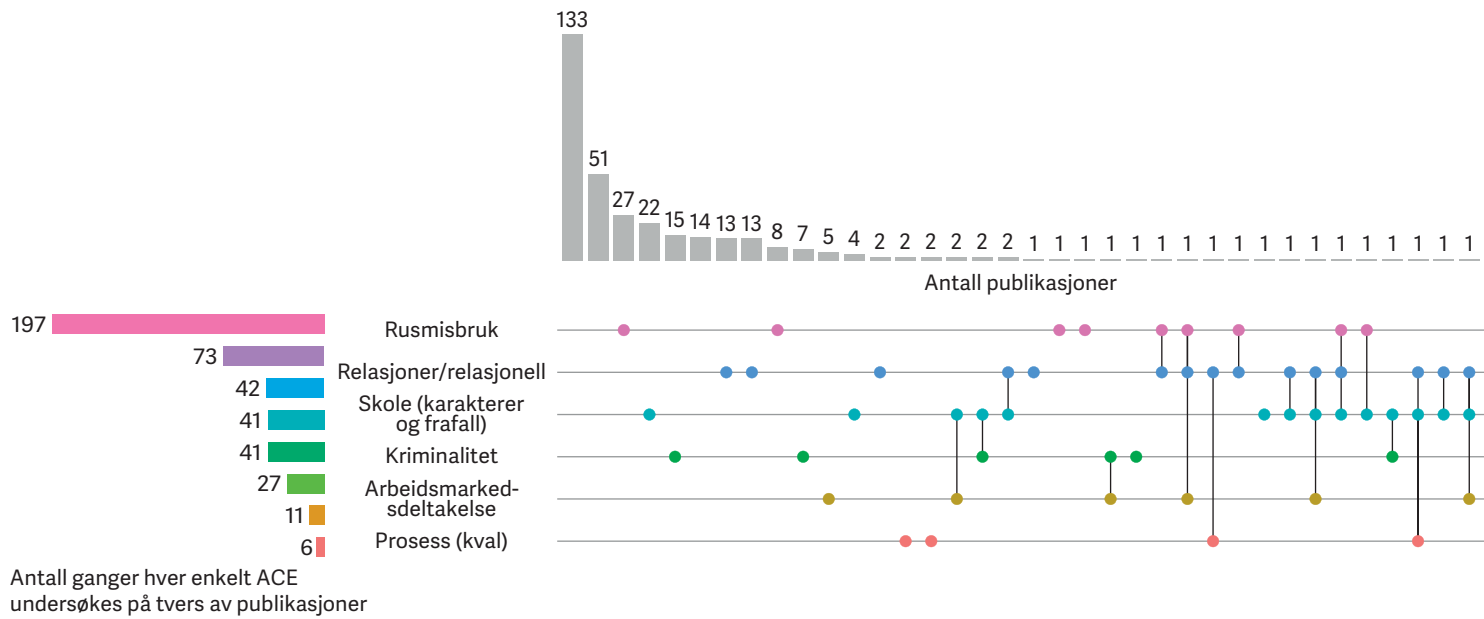
De inkluderte artiklene viser at innvirkningen på barnas mentale helse var det mest dominerende temaet gjennom de fleste år. Barnas senere fysiske helse og stoffmisbruk som voksne var også hyppig forekommende forskningsområder. Publikasjoner som vedrører skolerelaterte utfall, har samtidig økt i perioden 2021–2022 og i 2016–2018, og i 2020 har det også kommet flere artikler som omhandler innvirkningen på relasjoner. Som vi skal gå nærmere inn på under, har skoleutfall vært et viktig tema i de relativt få artiklene som omhandler foreldrefengsling.

Antall ganger hver enkelt ACE undersøkes på tvers av publikasjoner

Figur 2. Negative barndomshendelser (oppdelt) og antall publikasjoner

*Grå vertikale stolper representerer antall publikasjoner med en spesifikk ACE eller en kombinasjon av ACE. Fargede horisontale stolper visualiserer hvor mange ganger en spesifikk ACE forekommer på tvers av publikasjoner.

Figur 3. Barns utfall (oppdelt) og antall publikasjoner

*Grå vertikale stolper representerer antall publikasjoner med et spesifikt resultat eller en kombinasjon av resultater. Fargede horisontale stolper visualiserer hvor mange ganger et spesifikt resultat forekommer på tvers av publikasjoner.

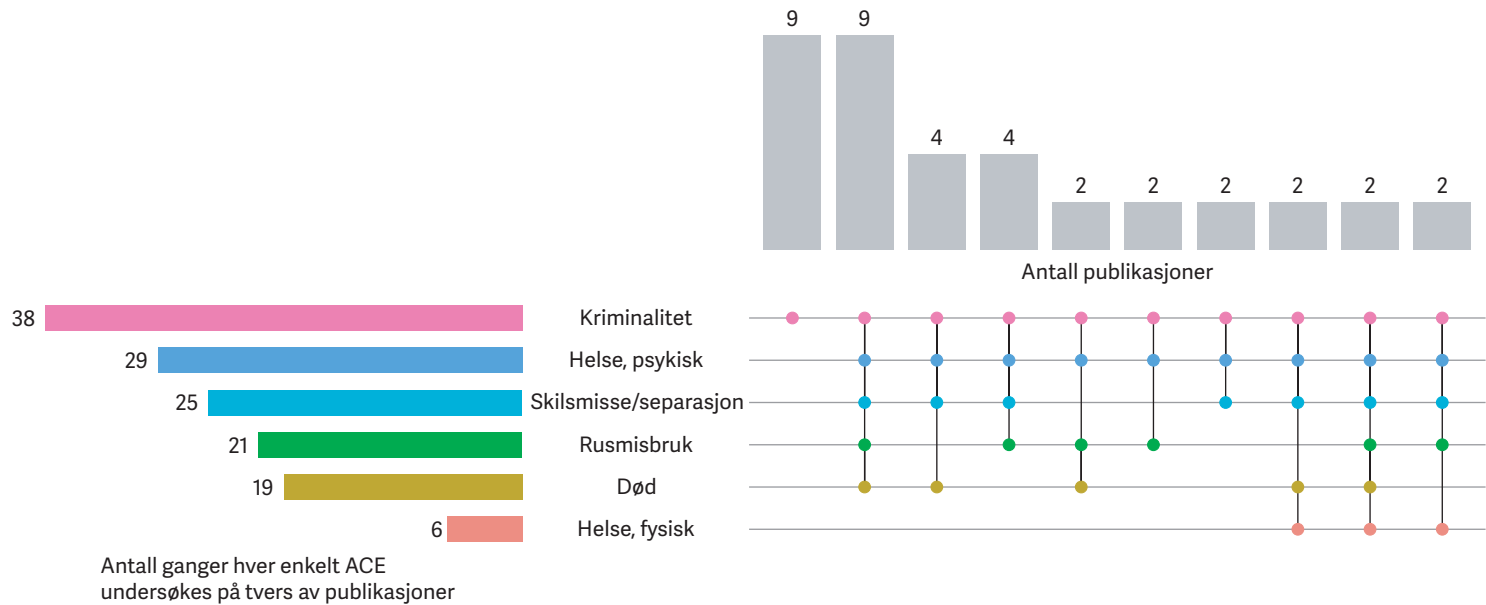
Vi så også nærmere på hvilke spesifikke foreldrerelaterte ACE og barns utfall som ble undersøkt eller koblet i forskningen. De fleste artiklene omhandlet foreldres skilsmisse og barns psykiske helse (N = 109 publikasjoner) etterfulgt av foreldres psykiske helse og barns psykiske helseutfall (N = 79), foreldres rusmisbruk og barns psykiske helse (N = 59) og foreldredød og barns psykiske helseutfall (N = 55).

Vi var også interessert i hvilke forskningsfelter som var representert i den inkluderte litteraturen. Dette ble vurdert ut fra en standardisert kategorisering av tidsskriftenes faglige profil (SCImago, 2023). Det helsefaglige dominerte. I alt ble 78 prosent av publikasjonene utgitt i tidsskrifter for helse, epidemiologi, medisin eller psykologi. Flertallet av artiklene var publisert i medisinske tidsskrifter (N = 76) og i tidsskrifter for forskjellige typer psykologi (N = 67) og psykiatri og mental helse (N = 32).

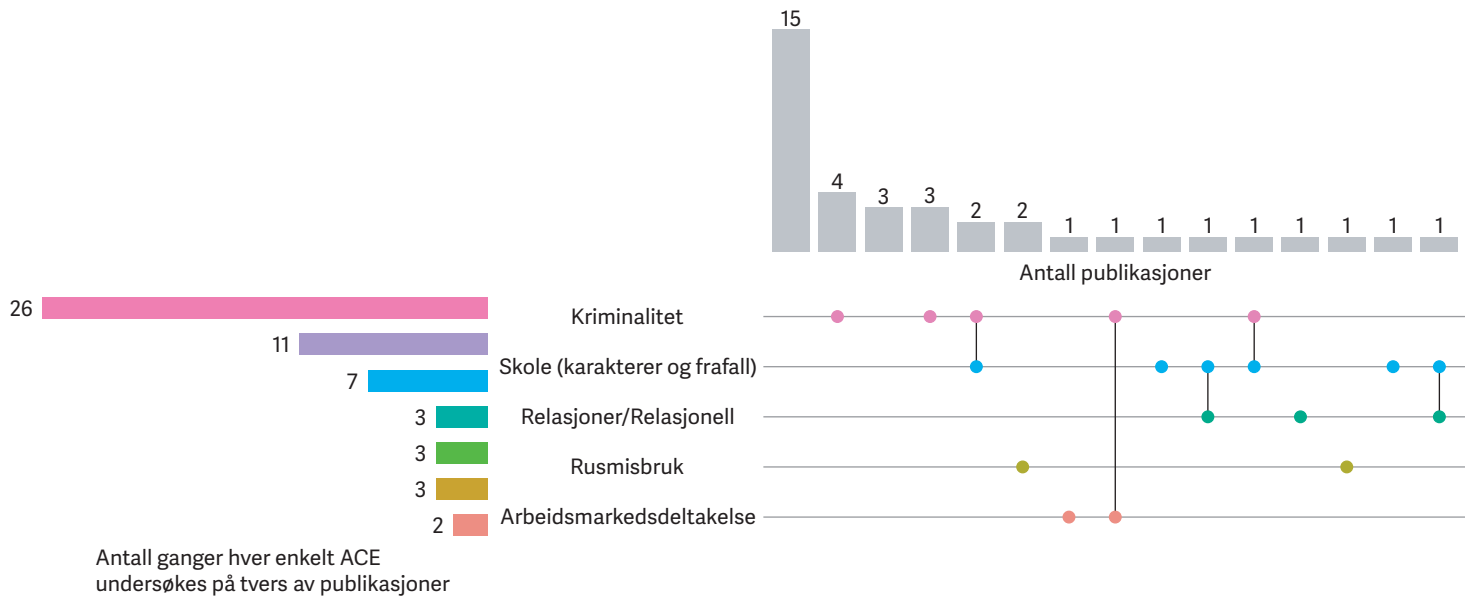
Foreldrenes fengsling eller kriminalitet og konsekvenser for barna

Som illustrert overfor (figur 2) var det få artikler (N = 38) som omhandlet foreldrefengsling- eller kriminalitet. Flertallet av studiene om dette emnet var fra Danmark (N = 19) og Sverige (N = 15), mens N = 3 var om Finland og N = 1 om Norge. Når det gjelder metode, var alle publikasjoner om foreldres fengsling eller kriminalitet kvantitative, bortsett fra én.

N = 9 av artiklene studerte kun foreldres fengsling eller kriminalitet. De øvrige artiklene studerte foreldres fengsling eller kriminalitet sett sammen med andre negative hendelser (se figur 4). Blant de N = 38 artiklene som handlet om foreldrenes fengsling eller kriminalitet, undersøkte N = 11 artikler kriminalitet som *både* ACE og utfall for barnet, mens N = 27 studerte kriminalitet eller fengsling *kun* som ACE. Når det gjelder utfall for barn av fengslede (se figur 5), var også psykisk helse det mest forekommende (N = 26 publikasjoner). Andre utfall var kriminalitet (N = 11 publikasjoner), skole (N = 7), relasjoner til andre (N = 3), fysisk helse (N = 3), rusmisbruk (N = 3) og arbeidsmarkedsdeltakelse (N = 2).

Figur 4. Forelders kriminalitet studert alene eller sett sammen med andre hendelser

Figur 5. Utfall for barn av fengslede eller kriminelle som tema i inkluderte publikasjoner

Tabell 1. Utfall for barn av fengslede eller kriminelle som tema i inkluderte publikasjoner

Utfall for barna	Beskrivelse av utfall	Type data	Antall publikasjoner (N)
Psykisk helse	Diagnoser knyttet til mental helse (f.eks. ADHD, bipolar lidelse, spiseforstyrrelser, personlighetsforstyrrelser), (risiko for selvmord, atferdsproblemer, behandling for diagnoser, bruk av psykotrope medisiner	Register, survey	N = 26
Kriminalitet	Fengsling, kriminell atferd, dom, siktelser	Register, survey	N = 11
Skole	Nivå oppnådd, frafall, eksamensresultater på ungdomsskole (bestått / ikke bestått), karaktergjennomsnitt	Register, survey	N = 7
Sosial støtte, relasjoner	Støtte fra foreldre, «foreldreferdigheter», «familiepraksiser», skoletilfredshet, velvære som voksen	Intervjuer, survey	N = 3
Fysisk helse	Smerte, dødsfall/mortalitet	Register, survey	N = 3
(Mis-)bruk av rusmidler	Alkoholrelatert sykdom eller dødsfall	Register, survey	N = 3
Arbeid	Frakobling fra arbeid, arbeidsledighet, mottak av uføretrygd	Register	N = 2

I likhet med den øvrige litteraturen om negative barndomshendelser var artiklene om fengsling sjelden utgitt i brede samfunnsvitenskapelige tidsskrifter, ut ifra Scimago-klassifiseringen. Flertallet (N = 27) tilhørte fagområdene psykologi eller mental helse, offentlig medisin, epidemiologi, folkehelse eller helseprofesjoner. Totalt var N = 4 artikler fra journaler klassifisert som «juss», det vil si kriminologisk orienterte tidsskrifter som vanligvis er definert under samfunnsfag. Ytterligere N = 2 var fra tverrfaglige tidsskrifter, N = 2 fra samfunnsvitenskapelige tidsskrifter, N = 2 fra tidsskrifter innen helse, toksikologi, mutagenese og N = 1 fra tidsskrifter innen demografi.

Den kvantitative oversikten presentert ovenfor indikerer på hvilke områder barn av fengslede blir berørt. Samtidig kan den også gi oss en viss oversikt over hvilke problemstillinger forskere og samfunnet støtter opp om og mener er interessante, hvilke faglige perspektiver som dominerer, og hvilke temaer som mangler. En kvalitativ innholdsanalyse av artiklene kan imidlertid gi oss en dypere forståelse.

I det følgende presenterer vi hovedfunn om senere utfall for barn av fengslede. Vi retter først oppmerksomheten mot de utfallene for barn som

vi fant er kvantitativt mest dokumentert i litteraturen: psykisk helse, skoleutfall og kriminalitet. Deretter diskuterer vi hva litteraturen beskriver som beskyttelsesfaktorer som kan bidra til positiv utvikling og motstandsdyktighet, og vi påpeker noen videre kunnskapsbehov.

Psykisk helseutfall: Får barna psykiske helseproblemer?

Som tidligere beskrevet har begrepet «negative barndomshendelser» sitt utspring i psykologisk litteratur (Felitti et al., 1998). Gitt dette utgangspunktet og at mange av publikasjonene er publisert i helserelaterte tidsskrifter, er det ikke overraskende at flertallet (N = 26) av artiklene om foreldrefengsling eller -kriminalitet handler om mental helse som utfall for ungdommen. Det er et vidt spekter av mentale helseproblemer som undersøkes. Det omfatter psykiske diagnoser som depresjon eller ADHD, spiseforstyrrelser, selvskadning, bruk av psykotrope medisiner, atferdsproblemer eller selvmord. Publikasjonene undersøker gjerne flere ACE samtidig som både kriminalitet eller fengsling og andre negative hendelser, men også sammen med for eksempel mobbing og rusmisbruk, som ikke alltid er knyttet til foreldrene. Noen publikasjoner analyserer disse hendelsene hver for seg. Enkelte andre ser kun på en kumulativ eller samlet måling eller indikator som kombinerer forskjellige negative hendelser, for eksempel foreldres kriminalitet, skilsmisse eller om barnet er blitt tatt vare på av barnevernet i løpet av ungdomstiden. De aller fleste (N = 29) anvender registerdata, men spørreundersøkelser forekommer også (N = 5).

Oppsummert viser forskingen at det er en overrepresentasjon av bestemte psykiske helseproblemer blant ungdommer som i sin barndom har hatt en forelder i fengsel, eller som i sin oppveksttid har hatt en forelder som har begått kriminalitet. Særlig ser dette ut til å gjelde ungdom med ADHD-diagnose, mens det i varierende grad er funnet utslag i andre diagnoser og atferdsproblemer. For eksempel viser en svensk studie av Källström og kollegaer (2019) at ADHD og depressive symptomer var betydelig overrepresentert blant unge voksne (alder 20–24) som hadde en forelder i fengsel da de var barn, mens angst, alkoholmisbruk, kriminalitet og fysisk aggressivitet, som å slå folk, ikke var det.

Ifølge flere artikler er risiko kumulativ: Personer som opplever flere negative hendelser, har betydelig høyere sannsynlighet for ugunstige utfall sammenlignet med dem som ikke opplever slike hendelser. For eksempel

finner Björkenstam et al. (2018) at personer med fire eller flere eksponeringer har betydelig økt risiko for å utvikle ADHD. I en annen studie av Björkenstam og kollegaer (2016) konkluderes det med at minst én negativ erfaring var assosiert med økt risiko for mental lidelse, som angst, psykose og ADHD, i tjuårene. De fant imidlertid ingen sammenheng med spiseforstyrrelse, uansett når i livet den negative hendelsen skjedde. Personer med tre eller flere negative hendelser hadde dobbel risiko for psykisk lidelse sammenlignet med de som ikke hadde opplevd negative hendelser. I en annen studie, fra Danmark, finner Bergink et al. (2016) at enkelte hendelser, som foreldres samlivsbrudd, arbeidsledighet, fengsling og overføring til barnevernet var assosiert med økt risiko for bipolar lidelse, og risikoen økte med eksponering for andre negative livshendelser.

Noen artikler undersøker betydningen av kjønn og sosioøkonomisk status (SØS) i familien. Pitkänen et al. (2019) konkluderer med at negative hendelser kan være mer skadelige for jenter enn for gutter, spesielt med hensyn til selvskading som utfall. Ungdom som opplever hendelser knyttet til både mor og far, har høyere risiko for selvskading (tre ganger høyere for jenter og 2,5 ganger høyere for gutter) enn når den negative hendelsen skjer med kun én forelder. Videre indikerer funnene at unge i lavinntektsfamilier har økt risiko for selvskading ved ACE-eksponering (tre ganger høyere for jenter og 2,7 ganger høyere for gutter) sammenliknet med familier med høyere inntekt. Resultatene viser også en kumulativ påvirkning, der flere negative hendelser gir en økt risiko for selvskading. En annen studie finner at unge med lav sosioøkonomisk status har høyere risiko for psykiske helseproblemer sammenliknet med jevnaldrende fra mer ressurssterke bakgrunner, og at de er mer utsatt for flere ACE-eksponeringer (Björkenstam et al., 2013).

Øvrige diskusjoner om hvorvidt ACE-eksponering og -håndtering er klasseassosiert, blir i liten grad adressert i artiklene ut over det å inkludere foreldrenes sosioøkonomiske status (SØS) som bakgrunnsvariabel. En fellesnevner for studiene er også at de primært undersøker utfall blant relativt unge mennesker som befinner seg i en etableringsfase. Det er betydelig mangel på kunnskap om hvordan ACE-eksponering påvirker individers fungering langt inn i voksenlivet, spesielt etter førtiårsalderen når de er mer etablert med karriere og familie. Disse temaene representerer viktige områder for fremtidig forskning som kan gi en dypere forståelse av de langsiktige konsekvensene av ACE-eksponering på individers livsløp.

Skoleutfall: Kan skolen være utjevnende?

Skolen er en sentral arena for unges utvikling, og den er antatt å være av største betydning for utjevning av ulikhet som kan skyldes blant annet ulik fordeling av familieressurser og stress (Markussen, 2017). Artikkelen viser imidlertid at skolen er en risikofylt arena for barn som har opplevd foreldrefengsling, og at det går dårligere med dem enn med deres jevnaldrende. Samtlige artikler som har utdanning som tema, dokumenterer hvordan det å ha en fengslet forelder påvirker *skoleresultater negativt* (N = 7). Flere artikler diskuterer hvordan foreldrefengsling kan påvirke barns utdanningsresultater gjennom 1) separasjon og fravær av kontakt mellom forelder og barn og 2) destabilisering og et anstrengt familiemiljø (Andersen, 2016; Anker, 2021).

Studiene tar hovedsakelig for seg fullføring av og karakterer på videregående skole. Selv om skoleprestasjonene ser ut til å være jevnt over lavere for barn av fengslede, er funnene om frafall fra skolen varierende. Basert på data fra både USA og Skandinavia viser flere studier at foreldrefengsling er assosiert med lavere karakterer på videregående skole, høyere risiko for å droppe ut og lavere nivåer av fullført utdanning (Andersen, 2016). Selv barn som gjennom sine fedre har hatt begrenset kontakt med det straffettslige systemet, har svært dårlige utdanningsresultater (Andersen, 2016). Å vokse opp i kriminalitetsbelastede nabolag med levekårsopphepning blir i noen artikler trukket frem som en mulig ytterligere risikofaktor for den enkelte, og som et problem for den lokale skolen. Imidlertid indikerer en av artiklene at frafall ikke nødvendigvis er mer utbredt i nabolag der foreldrefengsling er vanligere (Morgan et al., 2021).

Mens de fleste studiene er konsentrert om videregående skole, belyser en av artiklene utdanningsutfall på ungdomsskolenivå (Anker, 2021). En sentral diskusjon i den sammenheng er tidspunktet for når frafall er mest kritisk, og at karakterer på grunnskolen bør få større oppmerksomhet enn karakterer på videregående, spesielt i de nordiske landene hvor frafall er relativt sjelden sammenliknet med andre land. Artikkelen fremhever viktigheten av å identifisere og intervensere overfor ungdomsskoleelever som står i fare for å droppe ut, da tidlig frafall kan være en sterk indikator på risiko for utenforskap og behov for tidlig innsats.

Samlet viser studiene at foreldres fengsling fortsatt har betydelig negativ innvirkning på barns utdanningsjanser og utviklingsresultater, til tross for det omfattende velferdssystemet i de nordiske landene og

offentlig finansiert grunnskole og høyere utdanning (Anker, 2021; Turney, 2017). Forklaringer på hvorfor disse unge ofte blir skoletapere, er imidlertid mangelfulle. Det er spesielt lite oppmerksomhet på hvordan skolesystemet og det øvrige hjelpeapparatet kan bidra til dette problemet, samt hvordan systemene kan forbedres og bli mer inkluderende. Gitt kunnskapen om risikoen for å bli skoletapere, slik litteraturen dokumenterer, er det viktig å gjennomføre flere studier som undersøker skolens rolle som beskyttende faktor, særlig i den sårbare barne- og ungdomstiden (Anker, 2021). Videre er det essensielt å utforske hvordan skolen kan tilrettelegge for at unge opplever mestring og positive sosiale bånd med jevnaldrende, slik at skolen kan tilby en pause fra, og en kontrast til, krevende familieforhold.

Kriminalitet som utfall: Går kriminalitet i arv?

Når artiklene undersøker foreldres kriminalitet og/eller fengsling, er det ikke overraskende at de unges lovbrudd, kriminalitet og/eller fengsling også blir temaer. Foreldres fengsling eller kriminalitet og barns kriminalitet er undersøkt i 20 prosent av artiklene. Totalt handler N = 11 publikasjoner om kriminalitet som utfall, hvorav N = 8 som ett av flere utfallsmål. Relevante overordnede spørsmål er i hvilken grad kriminalitet går i arv, og om eventuelle negative utfall er en konsekvens av foreldrenes kriminelle atferd snarere enn av fengsling i seg selv (Wildeman & Andersen, 2017).

Hvordan kriminalitet er *operasjonalisert* i litteraturen, graden av alvorlighet og målemetoder varierer. Flere artikler begrenses til alvorlig (voldelig) kriminalitet, der også voldtekt noen ganger er inkludert (Christoffersen & Soothill, 2003; Björkenstam et al., 2018, 2019; Carr et al., 2020). Andre undersøker domfellelser for et bredt spekter av lovbrudd (Mohr-Jensen et al., 2019). Noen studier (Wildeman & Andersen, 2017; Olsen, 2022) ser på *siktelser*, men ikke nødvendigvis på domfellelser. Siktelsene inkluderer både alvorlig og mindre alvorlig ungdomskriminalitet samt normbrytende atferd som ikke alltid resulterer i dom. Andre studier (Källström et al., 2019) benytter selvrapporterte data for å kartlegge hvor ofte vedkommende har utøvd handlinger som vold, hærverk eller har brukt rusmidler i løpet av det siste året.

Det er bemerkelsesverdig at de fleste av studiene kun ser på konsekvensene av å ha en *far* i fengsel (f.eks. Wildeman & Andersen, 2017 Olsen,

2022). Dette kan skyldes at det er betydelig færre kvinner enn menn i fengsel og dermed mer «støy» i resultatene om kvinner, eller det kan være grunnet personvern hensyn.

Studiens konklusjoner om relasjonen mellom foreldrenes kriminalitet eller fengsling og barnas kriminalitet spriker litt. Dette kan skyldes type data, der registerdata kun fanger opp registrert kriminalitet, mens selvrappporterte data fra for eksempel spørreundersøkelser kan måle ulovlige aktiviteter som ikke nødvendigvis blir oppdaget av rettsvesenet. Måletidspunkt (ungdomstid versus voksen alder) kan også være relevant. De aller fleste studier finner imidlertid en sammenheng mellom foreldrenes kriminalitet eller fengsling og barnas kriminalitet.

En dansk registerstudie (Olsen, 2022) undersøker om fedres fengsling påvirker deres barns siktelsler uavhengig av fars kriminalitet og sosioøkonomiske faktorer. Konklusjonen er at en ungdomstid preget av at far sitter fengslet øker gutters siktelseshyppighet hvis faren må sone lenger enn én måned, mens kortere soningsopphold ikke har noen påvirkning.

En annen dansk studie av en straffereform som innførte samfunnsstraff istedenfor fengsel, undersøker om det har betydning for barn om far soner for samme lovbrudd i eller utenfor fengsel (Wildeman & Andersen, 2017). Artikkelen konkluderer med at fars fengsling har en uavhengig effekt på gutters risiko for siktelse i inntil ti år etterpå. Det å ha en far som blir dømt etter reformen (og som dermed ikke blir fengslet), reduserer unge gutters risiko for senere fengsling. Dette indikerer at både fars kriminalitet og fars fengsling fremmer unge gutters kontakt med rettssystemet, og at alternativ til fengsel i mindre grad påvirker barna negativt.

En svensk studie (Björkenstam et al., 2019) av eksponering for negative barndomshendelser (og da særlig akkumulerte hendelser), inkludert foreldres kriminalitet, viste en signifikant positiv sammenheng med senere domfellelse for voldskriminalitet. Personer som var utsatt for fire eller flere negative hendelser og hadde mottatt behandling for psykisk sykdom, hadde tolv ganger høyere risiko for å bli dømt for voldskriminalitet enn de som ikke hadde opplevd slike hendelser. For personer uten psykisk sykdom, men som hadde vært eksponert for fire eller flere hendelser, var risikoen fem ganger høyere.

Funnene i artikkelen av Källström et al. (2019) skiller seg fra de øvrige studiene, da de ikke finner noen signifikant sammenheng mellom det å ha hatt en forelder i fengsel i barndommen og (selvrappportert) kriminell atferd i voksen alder.

Gitt at mange av de studerte barna er eksponert for flere belastninger, vil årsakene til kriminalitet være sammensatt, aldersspesifikke og varierende gjennom livsløpet, noe som diskuteres i begrenset grad. Det er også lite oppmerksomhet på hva som kan redusere sannsynlighet for negative utfall relatert til kriminalitet.

Type straff og omfang: Har lengden på fengselsstraffen betydning?

Når det gjelder type straff, omhandler de fleste av artiklene fengselsstraff. Flere tar opp hva som er mest skadelig for barna: lange, høyfrekvente eller korte fengselsstraffer (Olsen, 2022). En artikkel basert på danske registerdata viser hvordan barna til fedre som begår mindre alvorlig kriminalitet, og som soner i kortere perioder, kan bli mer skadelidende enn barn som har fedre som soner i lengre tid (Andersen, 2016). Disse resultatene indikerer at det er like skadelig for barn å ha en far som beveger seg inn og ut av straffeapparatet, selv for korte perioder (og dermed for mindre alvorlige forbrytelser), som det er å ha en far som ender opp med å sone lange straffer. Forfatterne i disse studiene diskuterer hvordan dette har sammenheng med at familieustabilitet – å bevege seg inn og ut av husholdninger med to voksne – er spesielt skadelig for barn og enda mer skadelig enn langvarig omsorg fra kun mor. Familieustabiliteten er større og mer skadelig ved mange korte soninger. Kortsiktig fengsling kan destabilisere familier, spesielt på grunn av mer eller mindre eksplisitte forventninger om at familiemedlemmene skal opptre som omsorgspersoner for den nylig løslatte lovbryster.

Spørsmål knyttet til personer som begår mindre alvorlige lovbrudd, soner korte fengselsstraffer, og har få fengslinger, er spesielt relevante i en norsk kontekst, der kortere straffer er vanlig. Norge skiller seg ut blant de nordiske landene ved at det er et «mildere» strafferegime, og økende bruk av alternativer til fengselsstraff (Kristoffersen, 2022). I land hvor informasjon om arrestasjoner umiddelbart kan gjøres offentlig kjent og spres på nettet, kan det være vanskeligere å skjule lovbrudd, selv om personen ikke blir dømt. I kontrast har Norge streng lovgivning som forhindrer offentlig tilgang til arrestasjons- og strafferegistre. Dette kan bidra til å skjerme barna mot stigmatisering.

Artiklene tar forbehold om at dataene ikke gir innsikt i hvordan utfallene varierer ut fra når i livsløpet hendelsen skjer, eller i betydningen av

kvaliteten på barnets relasjon til den fengslede forelder. Den kvantitative forskningen som er gjennomført, tar dermed i liten grad hensyn til kvaliteten på forelder–barn-relasjonen. Det er rimelig å anta at effekten fengsling har på barnas liv, samt eventuell skade og tap, er avhengig av relasjonens kvalitet før fengslingen. Få studier har undersøkt endringer i livssituasjonen til barna før og etter et fengselsopphold eller betydningen av fengselsoppholdets lengde eller variasjoner i soningsforholdene. Det er spesielt behov for forskning som undersøker om bruk av åpne fengsler, som er ansett som et særtrekk ved de nordiske land, kan bidra til at barn lettere opprettholder meningsfull kontakt med sin fengslede forelder.

Beskyttende forhold og utfordringer

Artiklene om kriminalitet og fengsling gir god innsikt i hvordan det å vokse opp med en forelder i fengsel eller som utøver kriminalitet, kan utgjøre risiko for flere forskjellige senere negative utfall, som vi har drøftet ovenfor. Ved bruk av litteraturen undersøker vi i denne delen hvilke faktorer som kan være beskyttende, og hva som kan bidra til at unge barn av fengslede eller kriminelle viser positiv utvikling til tross for det de har opplevd (resiliens). Her drøftes om andre kjennetegn og prosesser er relevante gjennom oppveksten og livsløpet, i lys av eksponeringer for negative barndomshendelser. I tillegg til de to artiklene som eksplisitt diskuterer resiliens, belyser vi nærmere forhold, som sammenhengen mellom sosial støtte og stigma, samt hvordan faktorer som kjønn og alder, kan ha beskyttende betydning.

Resiliens, familieforhold og sosial støtte

Til tross for en omfattende litteratur om konsekvensene av foreldres fengsling for barn og unge er det kun et begrenset antall studier som undersøker hvordan voksne familiemedlemmer, som partnere eller omsorgsgivere, får støtte til å håndtere de belastningene som følger med fengslingen av en forelder. Kun to artikler handler om dette.

Studien av Morgan et al. (2021) undersøker betydningen av familiens motstandskraft (resiliens) i sammenheng med foreldres fengsling ved hjelp av data fra en surveyundersøkelse (N = 727). For mange familier innebærer fengsling en brå endring i økonomiske, husholdningsmessige og foreldreskapsrelaterte ansvarsområder. Undersøkelsens formål var å teste

hvorvidt og hvordan familiære prosesser, slik som *omsorgsgivers mentale helse, positive foreldrepraksiser og sosial støtte*, kan avhjelpe de økonomiske vanskelighetene familiene nødvendigvis kommer i som følge av fengslingen. Det antas at sosial støtte kan fungere som en beskyttelsesfaktor i stressende perioder, og at det kan moderere de skadelige effektene av økonomiske og psykiske belastninger under en forelders fengsling. Studien definerer sosial støtte som økonomisk, emosjonell eller instrumentell hjelp fra venner, familie og nettverk. Sosial støtte innebærer resiprositet på den måten at det er en forventning om at mottakeren må gi noe tilbake umiddelbart eller etter kort tid. Økonomiske vanskeligheter kan dermed redusere omsorgsgiverens evne til å gi støtte, noe som kan begrense mottakerens mulighet til å få støtte.

Resultatene fra studien indikerer at sosial støtte ikke hadde en betydelig direkte effekt på den unges akademiske tilpasning. Forfatterne viser til at dette må ses i sammenheng med at det danske velferds- og helsesystemet er langt mer sjenerøst, tilgjengelig og utbredt enn i andre vestlige land. Dette kan gjøre sosial støtte til en mindre kritisk komponent i sikkerhetsnettene i Norden, sammenlignet med andre deler av verden hvor velferdsressurser er mer begrensede.

Imidlertid viser analysen at omsorgsgivers mentale helse fremstår som en viktig beskyttelsesfaktor, og er den eneste variabelen som har en betydelig direkte effekt på både økonomiske vanskeligheter og unges akademiske tilpasning. I tillegg hadde positive foreldrepraksiser en klart betydelig og direkte positiv effekt på unges akademiske tilpasning. Dette understreker viktigheten av foreldrepraksiser som innebærer at barna blir lagt merke til, oppmuntret og rost for god oppførsel, noe som fremmer akademisk tilpasning. Funnene fra denne studien demonstrerer at økonomiske vanskeligheter har negativ innvirkning på familiære motstandskraftprosesser, inkludert så vel omsorgsgivers mentale helse som sosial støtte og unges akademiske tilpasning. Imidlertid kan psykologisk velvære hos omsorgspersoner moderere negative utfall ved å fremme motstandskraft i disse familiene. Studien har likevel noen begrensninger: Den har ikke demografisk informasjon som inntektsnivå, omsorgsgivers arbeidsstatus, fengselslengde og type straff, som trolig vil ha stor påvirkning på familieresiliens.

Den andre studien som handler om resiliens, er utført av Ryttilä-Manninen og kollegaer (2014). Denne kvantitative undersøkelsen analyserer forekomsten av ulike negative barndomshendelser, inkludert foreldres psykiske sykdom, rusmisbruk, kriminalitet, skilsmisse, partnervold, fysisk

og seksuelt misbruk samt mobbing i skolen. Studien undersøker også den opplevde *sosiale støtten* fra familie, venner og kjærester («significant others»). Formålet er å undersøke sammenhengen mellom ACE og sosial støtte samt å analysere assosiasjoner mellom ACE, sosial støtte og psykiske lidelser. Analysen ble utført på to grupper innlagte pasienter og en sammenlikningsgruppe.

En skala som måler oppfattet sosial støtte, inkludert utsagn som «jeg får emosjonell hjelp og støtte fra familien min» og «jeg kan diskutere problemene mine med vennene mine», ble anvendt i studien. Resultatene viser at innlagte pasienter mottok signifikant mindre sosial støtte enn sammenlikningsgruppen. Videre var mobbing signifikant korrelert med foreldres kriminalitet og fysisk misbruk, selv etter kontroll for diagnose, alder og kjønn. Studien konkluderer med at sosial støtte fra venner kan beskytte mot internaliserende problemer, som angst og depresjon, mens støtte fra familie kan beskytte mot eksternaliserende problemer, som aggresjon og utagerende atferd. Forfatterne foreslår flere kliniske intervensjoner for å forbedre barnas opplevelse av familiestøtte.

Begge artiklene om resiliens har familiære forhold som forklaring. I mindre grad blir individets og familiens mestring eller tåleevne satt i sammenheng med øvrige strukturelle aspekter og betydningen av oppfølging fra det offentlige støtteapparatet. Dette indikerer at *samspeillet* mellom sosiale strukturer og individuelle psykologiske faktorer bør være sentralt for videre forskning.

Kjønn og alder: Varierer resiliens over livsløpet, og har det en kjønned dimensjon?

Kjønn er et gjennomgående tema i mange av artiklene, der kjønnsrelaterte mestringsstrategier og kjønnsforskjeller i mestring (*coping*) ofte diskuteres (Turney, 2017). Gutter og jenter kan håndtere ugunstige hendelser og stressende situasjoner på forskjellige måter. Tidligere forskning viser at mange internaliserende psykiske helseproblemer, som angst og depresjon, generelt er mest vanlig blant jenter og unge kvinner (Piccinelli & Wilkinson, 2000), mens antisosial atferd eller eksternaliserende problemer generelt er mer utbredt blant gutter og unge menn (Rytilä-Manninen et al., 2014). Dette reiser spørsmålet om hvorvidt jenter og gutter reagerer forskjellig på foreldrefengsling (Källström et al., 2019).

Flere artikler viser hvordan foreldrefengsling påvirker gutter og jenter forskjellig, med hovedfunn som indikerer at gutter sliter mer enn jenter (Anker, 2021). De fleste studiene omhandler imidlertid relasjonen til far, og vi vet lite om hvorvidt det spiller en rolle om det er mor eller far som har vært i fengsel. Kjønn og stigma trekkes også frem i enkelte artikler. En artikkel drøfter hvordan stigmaet ved å ha en far i fengsel kan ramme gutter spesielt hardt (Wildeman et al., 2017), og den antyder at separasjon fra far kan ha større kostnad for gutter enn for jenter.

Hvorvidt den gjenværende omsorgsgiveren er mor eller far, kan også spille en rolle. Mødre kan ofte selv være mest belastet av å oppleve partnerens fengsling, men kan samtidig ha begrenset tilgang til, eller tilbud om, støtte.

Betydningen av tidspunktet for foreldres fengsling i livsløpet, sett i sammenheng med kjønn og hvordan det påvirker individet som voksen, fremstår ikke som like sentralt. Kun én studie ser på utfall blant unge voksne (under 28 år), mens de øvrige er konsentrert rundt ungdom i videregående skolealder. Erfaringen med å ha hatt en forelder i fengsel er ikke en statisk tilstand eller en konstant og lik følelse hos alle, men vil variere over tid og i møte med spesifikke andre. Det som var stressende eller beskyttende i en periode av livsløpet, kan se annerledes ut senere, i voksen alder.

Gjennomgangen tilsier et behov for mer kunnskap om hvordan kjønnsforskjeller påvirker resiliens i voksen alder, samt betydningen av om det er mor eller far som er fengslet.

Sosial støtte og stigma: Kan stigma ved fengsling være en barriere for støtte?

Det er rimelig å forvente at ulike negative hendelser har ulik grad av stigma knyttet til seg og derfor ikke er like skadelige med tanke på sosial status. Fengsling kan, som Arditti påpeker, skille seg fra andre foreldrerelaterte hendelser fordi «[d]et kommer ingen lasagner til huset for 'fengselsenken' og hennes barn. Det er ingen offentlig støtte eller formell anerkjennelse av at et betydelig tap har skjedd i familien som vil påvirke barnas velferd» (Arditti, 2012, s. 112, vår oversettelse). Å leve med stigma kan legge store byrder på familiemedlemmer; byrder som strekker seg over tid, langt ut over perioder med fengsling.

Stigma er imidlertid i begrenset grad tema for artiklene om foreldres fengsling i Norden. De fleste artikler er kvantitative og bruker offentlige registerdata fremfor selvrapportert og subjektiv informasjon som kunne ha avdekket stigma. Ingen av artiklene retter spesifikt søkelys på tiltak for å redusere stigmatisering. Selv om stigma ikke er direkte utforsket empirisk, blir det i flere tilfeller nevnt og trukket frem som diskusjonstema i analysene (Anker, 2021; Turney, 2017). Samlet viser disse funnene at stigma knyttet til foreldrefengsling potensielt kan ha omfattende og langvarige effekter på barns sosiale, økonomiske og akademiske liv.

Sammenheng mellom *stigma* og *sosial støtte* påpekes av blant andre Christoffersen et al. (2003) og Morgan et al. (2021). Det påpekes at fengsling, som setter familien uforskyldt i en vanskelig situasjon, skiller seg fra andre typer negative hendelser knyttet til foreldre, for eksempel sykdom, arbeidsledighet eller død. Slike hendelser møtes vanligvis med et ønske fra omgivelsene om å hjelpe og vise medfølelse. Imidlertid tiltrekker ikke fengsling seg samme type sosial støtte. Tvert imot kan det sosiale stigmaet rundt fengsling hindre familien i åpent å bearbeide den komplekse sorgen som ofte følger med en forelders fengsling. Christoffersen et al. (2003) forklarer hvordan en opphopning av negative hendelser, som foreldres psykiske sykdom, rusmisbruk eller det å være dømt, er assosiert med faktorer relatert til dårlig økonomi, sosial isolering og stigmatisering.

Stigma knyttet til straffedømte kan også ramme familiens sosiale og økonomiske status, ikke bare mens forelderen soner (Andersen, 2016). Det har vist seg at et kriminelt rulleblad påvirker påfølgende jobbmuligheter. Dette gjelder ikke bare for dem som er straffedømt, men også for dem som har vært mistenkt og gjenstand for politiets oppmerksomhet.

Negative egenskaper tilskrives barna basert på deres relasjon til den fengslede forelderen, noe Goffman (1963) kalte «tilknytningsstigma». Det har vist seg at slike «sekundære stigmaprocesser» er spesielt skadelig for barna når de forekommer i skolesammenheng. Lærere kan være tilbøyelig til å senke forventningene til barn av fengslede (Wildeman et al., 2017), også av velmente grunner, fordi de synes synd på dem. Lave forventninger kan imidlertid ha betydelige konsekvenser for vurdering, læring, prestasjon og oppførsel på skolen, og kan dermed påvirke utdanningsresultatene direkte.

Det antas også at stigmaet kan være mer uttalt i nordiske land på grunn av den relative sjeldenheten av fengselsstraff (Turney, 2017; Turney & Lanuza, 2017), og dermed tausheten om den. Dette temaet tas opp i flere artikler som belyser hvordan den begrensede utbredelsen av fengselsstraff i en nordisk kontekst kan forsterke stigmatiseringen av barn av fengslede foreldre. Det er derfor av stor betydning å utforske denne sammenhengen nærmere for å forstå hvordan samfunnets holdninger til fengsling kan påvirke både barna til de innsatte og deres skoleprestasjoner.

Diskusjon og konklusjon

Utvikling gjennom livsløpet og hva som kan bidra til å hjelpe barn som opplever negative hendelser, til en positiv endring, er et presserende spørsmål så vel i samfunnsforskningen som i velferds- og straffepolitikken. Funnene i vår gjennomgang av nordisk litteratur er i tråd med tidligere internasjonale studier som viser at ACE ofte forekommer samtidig, og at det er stor oppmerksomhet på mental helse som utfall (Struck et al., 2021). At positiv utvikling blir hindret av kumulative risikoer, synes også å være godt etablert i den internasjonale litteraturen (Dong et al., 2004). Dette er spesielt relevant med tanke på at mange fengslede foreldre har flere og sammensatte utfordringer, ofte knyttet til rusmisbruk og psykisk helse (Lundeberg & Smith, 2023, 2024), samt at barnevernet kan være involvert. Resultater fra amerikansk forskning konkluderer med at ungdom med en forelder i fengsel er mer eksponert for ACE sammenliknet med ungdom som ikke har denne erfaringen (Jones et al., 2024).

Når det gjelder kobling mellom foreldrenes fengsling eller kriminalitet og det som skjer med barnet, viser de fleste artikler en negativ sammenheng på flere områder: psykisk helse, skolerresultater og kriminell atferd. Samtidig har måten variablene er operasjonalisert på i disse studiene betydning for resultatene. Vi har funnet mindre forskning på barn av fengslede med hensyn til utfall knyttet til arbeidsmarkedsdeltakelse, rusmisbruk eller fysisk sykdom.

Litteraturen viser en overrepresentasjon av bestemte psykiske helseproblemer (for eksempel ADHD) blant personer som i oppveksten hadde en forelder i fengsel og/eller som begikk kriminalitet. Unge voksne som har opplevd foreldres fengsling, bærer en uforholdsmessig stor byrde av depressive symptomer, noe som understreker den langvarige påvirkningen fengsling av et familiemedlem kan ha på deres psykiske helse.

Når det gjelder skoleprestasjoner, bemerkes det jevnt over lavere akademiske resultater blant barn av innsatte foreldre, selv om det fortsatt er usikkerhet knyttet til skolefravall. Det ser ut til at skolen i den senere tid generelt har fått større oppmerksomhet i forskningslitteraturen om negative barndomshendelser, trolig fordi utenforskap knyttet til skolefravall i større grad har vært på den politiske agendaen. Det nordiske arbeidsmarkedet har økende krav til formell kvalifisering, og videregående samt høyere utdanning har derfor blitt viktigere enn tidligere for å kvalifisere seg for arbeidslivet (Markussen, 2017). Prestasjoner på skolen er ansett som en av de viktigste temaene i samfunnet når det gjelder å forstå ulikhet. Videre er skolen også en avgjørende arena for å utjevne sosiale forskjeller. Søkelyset på skoleprestasjoner kan også indikere at utdanning er et område hvor utsatte barn nå gjør det dårligere enn tidligere.

Resultatene knyttet til intergenerasjonell overføring av kriminell atferd er imidlertid varierende. De avhenger også gjerne av hvordan og når både ACE og utfall er målt. Selv om den ene selvrapporteringsstudien ikke indikerer betydelig korrelasjon mellom foreldres fengsling og påfølgende kriminell atferd blant de fleste gutter (Källström et al., 2019), viser registerstudier noen sammenhenger, som mellom eksponering for foreldres kriminalitet eller det å ha en far i fengsel og senere voldelig kriminalitet eller siktelse (Björkenstam et al., 2019; Olsen, 2022). Samlet påpeker forskningen en rekke kumulative risikofaktorer over livsløpet som virker gjensidig forsterkende på ulikhet over tid, og som har en sammenheng med involvering i kriminalitet og lovbruddskarrierer.

Hva er mekanismene bak de negative konsekvensene for de unge av foreldres fengsling eller kriminalitet, og hva kan bidra til at de unge klarer seg bra? Endringene som skjer med familien som helhet, er avgjørende, selv om dette temaet ikke er grundig utforsket i den eksisterende litteraturen. Familier opplever vanligvis en forverret økonomisk situasjon og materielle vanskeligheter, noe som negativt påvirker familiens evne til å håndtere stress. Denne nedgangen i økonomisk status kan ha konsekvenser for omsorgsgivers psykiske helse og tilgjengeligheten av sosial støtte til barna. Videre antas det at stigmatisering knyttet til det å ha foreldre som er dømt til fengsel, kan påvirke ulike livsområder, blant annet prege selskapsmuligheter og læreres forventninger.

Det er også viktig å merke seg at foreldrefengsling kan ha ulike effekter på gutter og jenter, noe som understreker viktigheten av å ta hensyn til

kjønnsespesifikke faktorer når man vurderer konsekvensene av foreldres fengsling.

Når det gjelder type og varighet av straff, retter eksisterende forskning hovedsakelig søkelyset på fengselsstraff, med begrenset utforskning av alternative sanksjoner som samfunnsstraff eller betinget fengsel. Den ene studien som antyder potensielle fordeler med samfunnsstraff fremfor fengselsstraff, understreker behovet for ytterligere undersøkelser.

Overordnet er det er påfallende mangel på nordisk komparasjon i studier om fengsling og kriminalitet. Ingen av artiklene sammenlikner to eller flere nordiske land, og kun én av artiklene er basert på data fra Norge. Selv om de nordiske landene har mange likhetstrekk, er det også forskjeller som kan være avgjørende. Blant annet har Norge en lavere andel av befolkningen i fengsel, «et mildere» strafferegime med større bruk av alternativer til fengsel (Kristoffersen, 2022). Offentlig tilgang til arrestasjons- og strafferegistre i de nordiske land er også ulike.

Oppsummert savnes det i de fleste artiklene en dyperegående drøfting av hva som kan bidra til at utsatte barn har det bra, og av om det finnes noe særegent ved den nordiske modellen (men se Turney & Lanuza, 2017). De faktorene som ble undersøkt med tanke på resiliens, var hovedsakelig knyttet til sosial støtte fra venner og familie. Resultatene knyttet til sosial støtte var imidlertid varierende. Mens én studie ikke viste medierende effekter av sosial støtte og foreldreferdigheter, viste påvirkningen av disse faktorene seg å variere avhengig av barnets kjønn og typen kriminalitet knyttet til forelderens domfellelse. Respondenters sosiale støtte hadde ingen direkte effekt på unges akademiske tilpasning. Derimot fremsto omsorgsgivers psykiske helse som den eneste variabelen som signifikant påvirket unges skolemestring. Studiene antyder også en sammenheng mellom fars fengsling og økt omsorgsstress hos mor. Samtidig ser det ut til at positive foreldrepraksiser kan være avgjørende for familier der en forelder er innsatt. For eksempel er det å anerkjenne, oppmuntre og rose god atferd direkte knyttet til bedre generell akademisk tilpasning blant ungdom.

Mens denne gjennomgangen gir verdifulle innsikter i de flerdimensjonale virkningene av foreldres fengsling, tydeliggjøres også fraværet av flere kritiske spørsmål og perspektiver og behov for videre forskning. Fremtidig forskning bør utforske kvaliteten på forholdet mellom fedre og deres barn før, under og etter fengsling for å forstå både det akutte og det kroniske (Lanskey et al., 2018, s. 190). I tråd med Condry og Minson (2021, s. 548)

kan opplevelsen av et familiemedlems fengsling være flytende, kompleks og ikke-lineær. Å måle utfall for barna på et tidspunkt gir slik begrenset informasjon om hvordan det går med dem på lang sikt og hvordan dette varierer over livsløpet.

Det er en mangel i de kvantitative undersøkelsene at de ikke fanger opp hvordan stigma oppleves og virker i dagliglivet og påvirker livsmestring og fungering på statusgivende arenaer (se Lundeberg, Fransson og Dale, kapittel 13). Å fange opp dette hadde krevet et mer kvalitativt orientert design. Det er også behov for mer kunnskap om samspill mellom stigma, sosial kapital, klasse og etnisitet når det gjelder foreldres fengsling, samt hvordan disse erfaringene utvikler seg over enkeltpersoners livsløp. Klasseperspektiver bør utforskes nærmere, for eksempel betydningen av klassefall og om det kan være mer eller mindre stigmatiserende for barn eller personer i høyere klasser å oppleve å ha en forelder i fengsel, sammenliknet med barn eller personer i lavere klasser. Det er også viktig å forstå hvordan en klassereise påvirker disse opplevelsene.

Selv om det antas at et omfattende velferdssystem demper noen av de negative virkningene av foreldres fengsling, trengs det mer forskning for å forstå hvordan velferdsstatlige tiltak faktisk bidrar til dette. Det er verdt å merke seg at barnevernets rolle i forbindelse med straff sjelden er diskutert i artiklene, men heller «telles» sammen med andre negative hendelser ved at ACE studeres kumulativt. Dette er en bemerkelsesverdig mangel når det gjelder foreldrefengsling, hvor barnevernet ofte er og bør være involvert. Her er det imidlertid viktig å understreke at barnevernets innsats ikke nødvendigvis er negativ. Selv om inngrep kan medføre brudd i familieenheten, kan det også være positiv for barnet, gitt foreldrenes alvorlige utfordringer. Dette kan imidlertid ikke undersøkes kun ved bruk av registerdata; vi trenger de unges perspektiver. Det er videre avgjørende å utforske hvordan skolen og lærere som har kontakt med utsatte barn, samarbeider med familien og andre relevante aktører.

Totalt sett er det et betydelig behov for en dypere forståelse av hva resiliens eller motstandskraft betyr i et mer samfunnsvitenskapelig perspektiv, og hvordan den kan styrkes gjennom ulike faktorer og tiltak. Videre er det viktig å få mer kunnskap om den subjektive betydningen av negative barndomshendelser. Hva vektlegger de berørte individene selv, og hvordan forstår de sin nåværende situasjon, som voksne, i et livshistorisk perspektiv? Eksponering for negative hendelser, som foreldrefengsling, er viktig å kartlegge, men likeså er den unges egen erfaring. Når i livsløpet fengslingen

inntreffer, og betydningen av hvilket utviklingstrinn barna befinner seg på, er et tema som det tas forbehold om (Andersen, 2016), men det er få studier som tester dette. Kvalitative undersøkelser og retrospektive intervjuer kan gi innsikt i hvordan individene selv forstår hva som har vært viktig i deres eget livsløp, og de kan dermed sette ulike vendepunkter og hendelser i en større sammenheng. Livsløpsperspektiver og forskning på voksen resiliens kan gi verdifull innsikt i hva som faktisk kan hjelpe unge med en fengslet forelder, for dermed å bidra til å utvikle bedre støtteordninger for unge og familier i slike situasjoner.

Forfatterbiografier

Ingrid Rindal Lundeberg er førsteamanuensis ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter (KRUS) og har en doktorgrad i retts sosiologi fra Universitetet i Bergen (2008). Hun har bred erfaring som postdoktor, seniorforsker, redaktør i *Tidsskrift for velferdsforskning* og seniorrådgiver i rusreformutvalget (NOU 2019: 26). Lundebergs forskningsområder omfatter velferds- og straffefeltet med særlig søkelys på marginaliserte gruppers møter med rettssystemet og maktutøvelse i skjæringspunktet mellom tvang, straff og hjelp. Hun har også forsket på nordisk eksepsjonalisme, befolkningens rettsoppfatninger, erfaringer med straff og kriminalitetsforebygging samt hvordan negative oppvekstforhold påvirker livsløp og utenforskap. Fra 2025 vil hun være del av ledelsen i et delprosjekt ved Pathways, et senter for forskning på sårbare barns institusjonelle forløp.

Rebecca Lynn Radlick er forsker II ved NORCE Helse og samfunn, med doktorgrad i administrasjons- og organisasjonsvitenskap fra Universitetet i Bergen. Hun forsker og publiserer på inkludering av utsatte grupper, som unge utenfor arbeid og utdanning og innvandrere, samt på implementering av offentlige tjenester. Radlick har jobbet med og ledet prosjekter om mentorordninger, implementering av tiltak mot skolefracfall, negative barndomshendelsers påvirkning på livsløp og digitale kompetanser blant sårbare ungdommer og i deres møte med digitaliserte velferdstjenester.

Alice Milivinti har doktorgrad i demografi fra Universitetet i Genova og er seniorforsker ved Norwegian Research Centre (NORCE). Hun har tidligere jobbet ved Stanford University. Milivinti jobber og publiserer i skjæringspunktet mellom økonomi, demografi og folkehelse. Med en sterk

interesse for historiefortelling gjennom datavisualisering kombinerer hun økonomisk tenkning og økonometriske metoder for å besvare komplekse helserelevante spørsmål. Hennes nylige forskningsprosjekter retter seg mot å avdekke de kausale effektene av finanspolitikk på helse samt mot bruk av elektroniske helsejournaler i primærhelsetjenesten for å utvikle maskinlæringsmetoder for kausal inferens, slik at kroniske tilstander kan oppdages tidligere.

Referanser

- Andersen, L. H. (2016). How children's educational outcomes and criminality vary by duration and frequency of paternal incarceration. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 665(1), 149–170. <https://doi.org/10.1177/0002716216632782>
- Anker, A. S. T. (2021). Educational consequences of paternal incarceration: Evidence from a Danish policy reform. *Journal of Quantitative Criminology*, 39, 125–160. <https://doi.org/10.1007/s10940-021-09531-8>
- Arditti, J. A. (2012). *Parental incarceration and the family: Psychological and social effects of imprisonment on children, parents, and caregivers*. New York University Press.
- Bellis, M. A., Hughes, K., Ford, K., Ramos Rodriguez, G. R., Sethi, D. & Passmore, J. (2019). Life course health consequences and associated annual costs of adverse childhood experiences across Europe and North America: A systematic review and meta-analysis. *Lancet Public Health*, 4(10), e517–e528. [https://doi.org/10.1016/s2468-2667\(19\)30145-8](https://doi.org/10.1016/s2468-2667(19)30145-8)
- Bergink, V., Larsen, J. T., Hillegers, M. H., Dahl, S. K., Stevens, H., Mortensen, P. B., Petersen, L. & Munk-Olsen, T. (2016). Childhood adverse life events and parental psychopathology as risk factors for bipolar disorder. *Translational psychiatry*, 6(10), e929. <https://doi.org/10.1038/tp.2016.201>
- Björkenstam, E., Hjern, A., Mittendorfer-Rutz, E., Vinnerljung, B., Hallqvist, J. & Ljung, R. (2013). Multi-exposure and clustering of adverse childhood experiences, socioeconomic differences and psychotropic medication in young adults. *PLoS ONE*, 8(1), e53551. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0053551>
- Björkenstam, E., Burström, B., Vinnerljung, B. & Kosidou, K. (2016). Childhood adversity and psychiatric disorder in young adulthood: An analysis of 107,704 Swedes. *Journal of Psychiatric Research*, 77, 67–75. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2016.02.018>
- Björkenstam, E., Björkenstam, C., Jablonska, B. & Kosidou, K. (2018). Cumulative exposure to childhood adversity, and treated attention deficit/hyperactivity disorder: A cohort study of 543 650 adolescents and young adults in Sweden. *Psychological Medicine*, 48(3), 498–507. <https://doi.org/10.1017/S0033291717001933>
- Björkenstam, E., Burström, B., Hjern, A., Vinnerljung, B., Kosidou, K. & Berg, L. (2019). Cumulative childhood adversity, adolescent psychiatric disorder and violent offending in young adulthood. *European Journal of Public Health*, 29(5), 855–861. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckz089>
- Campbell, J. A., Walker, R. J. & Egede, L. E. (2016). Associations between adverse childhood experiences, high-risk behaviors, and morbidity in adulthood. *American Journal of Preventive Medicine*, 50(3), 344–352. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2015.07.022>
- Carr, M. J., Steeg, S., Mok, P. L. H., Pedersen, C. B., Antonsen, S., Kapur, N. & Webb, R. T. (2020). Adverse childhood experiences and risk of subsequently engaging in self-harm and violence towards other people – “dual harm”. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(24), 1–13. <https://doi.org/10.3390/ijerph17249409>

- Christoffersen, M. N., Poulsen, H. D. & Nielsen, A. (2003). Attempted suicide among young people: Risk factors in a prospective register based study of Danish children born in 1966. *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 108(5), 350–358. <https://doi.org/10.1034/j.1600-0447.2003.00165.x>
- Christoffersen, M. N. & Soothill, K. (2003). The long-term consequences of parental alcohol abuse: A cohort study of children in Denmark. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 25(2), 107–116. [https://doi.org/10.1016/s0740-5472\(03\)00116-8](https://doi.org/10.1016/s0740-5472(03)00116-8)
- Comfort, M. (2008). *Doing time together: Love and family in the shadow of the prison*. University of Chicago Press.
- Condry, R. & Minson, S. (2021). Conceptualizing the effects of imprisonment on families: Collateral consequences, secondary punishment, or symbiotic harms? *Theoretical Criminology*, 25(4), 540–558. <https://doi.org/10.1177/1362480619897078>
- Condry, R. & Smith, P. S. (2018). The sociology of punishment and the effects of imprisonment on families. I R. Condry & P. S. Smith (Red.), *Prisons, punishment, and the family: Towards a new sociology of punishment?* (s. 1–24). Oxford University Press.
- Danielsdóttir, H. B., Aspelund, T., Shen, Q., Halldorsdóttir, T., Jakobsdóttir, J., Song, H., Lu, D., Kuja-Halkola, R., Larsson, H., Fall, K., Magnusson, P. K. E., Fang, F., Bergstedt, J. & Valdimarsdóttir, U. A. (2024). Adverse childhood experiences and adult mental health outcomes. *JAMA Psychiatry*, 81(6), 586–594. <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2024.0039>
- Dong, M., Anda, R. F., Felitti, V. J., Dube, S. R., Williamson, D. F., Thompson, T. J., Loo, C. M. & Giles, W. H. (2004). The interrelatedness of multiple forms of childhood abuse, neglect, and household dysfunction. *Child Abuse Negl*, 28(7), 771–784. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.01.008>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Polity Press.
- Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P. & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The adverse childhood experiences (ACE) study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245–258. [https://doi.org/10.1016/S0749-3797\(98\)00017-8](https://doi.org/10.1016/S0749-3797(98)00017-8)
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Simon and Schuster.
- Hansen, C. D., Kirkeby, M. J., Kjellmann, K. G., Andersen, J. H. & Moberg, R. J. (2021). The importance of adverse childhood experiences for labour market trajectories over the life course: A longitudinal study. *BMC Public Health*, 21(1), 2044. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-12060-5>
- Hughes, K., Bellis, M. A., Hardcastle, K. A., Sethi, D., Butchart, A., Mikton, C., Jones, L. & Dunne, M. P. (2017). The effect of multiple adverse childhood experiences on health: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Public Health*, 2(8), e356–e366. [https://doi.org/10.1016/s2468-2667\(17\)30118-4](https://doi.org/10.1016/s2468-2667(17)30118-4)
- Jones, A., Buntman, F., Ishizawa, H. & Lese, K. (2024). The mental health consequences of parental incarceration: Evidence from a nationally representative longitudinal study of adolescents through adulthood in the United States. *American Journal of Criminal Justice*, 49(1), 1–24. <https://doi.org/10.1007/s12103-022-09689-2>
- Karatekin, C. & Hill, M. (2019). Expanding the original definition of adverse childhood experiences (ACE). *Journal of Child and Adolescent Trauma*, 12(3), 289–306. <https://doi.org/10.1007/s40653-018-0237-5>
- Källström, A., Hellfeldt, K. & Nylander, P.-Å. (2019). Parental imprisonment, child victimization and adult problems. *European Journal of Criminology*, 16(6), 671–688. <https://doi.org/10.1177/1477370818775286>

- Kristoffersen, R. (2022). *Correctional Statistics of Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden 2016–2020*. Table 2.10.4. University College of Norwegian Correctional Service. <https://hdl.handle.net/11250/2991202>
- Lanskey, C. Lösel, F., Markson, L. & Souza, K. (2018). Prisoners' families, penal power, and the referred pains of imprisonment. I R. Condry & P. S. Smith (Red.), *Prisons, punishment, and the family: Towards a new sociology of punishment?* (s. 181–195). Oxford University Press.
- Lundeberg, I. R. & Smith, P. S. (2023). Kjønn, soningsforhold og helseutfordringer i fengsel: normaliseringsprinsippet og kvinner på høy sikkerhet i norske fengsler. *Kritisk juss*, 49(1–2), 27–50. <https://www.idunn.no/eprint/J2CCMNKBZKRCUSAA43U5/full>
- Lundeberg, I. R. & Smith, P. S. (2024). Insecure in high security: Health precariousness among women in Norwegian prisons. I P. Starke, L. L. Elbek & G. Wenzelburger (Red.), *Unequal security: Welfare, crime and social inequality* (s. 97–120). Routledge.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D. & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>
- Masten, A. S. (2015). *Ordinary magic: Resilience in development*. Guilford Press.
- Masten, A. S. (2014). Global perspectives on resilience in children and youth. *Child Development*, 85(1), 6–20. <https://doi.org/10.1111/cdev.12205>
- Markussen, E. (2017). Education pays off! On transition to work for 25 year olds in Norway with upper secondary education or lower as their highest educational level. *Educational Research for Policy and Practice*, 16(1), 27–42. <https://doi.org/10.1007/s10671-016-9201-z>
- Morgan, A. A., Arditti, J. A., Dennison, S. & Frederiksen, S. (2021). Against the odds: A structural equation analysis of family resilience processes during paternal incarceration. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(21), 11592. <https://doi.org/10.3390/ijerph182111592>
- Murray, J., Farrington, D. P., Sekol, I. (2012). Children's antisocial behavior, mental health, drug use, and educational performance after parental incarceration: A systematic review and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 138(2), 175–210. <https://doi.org/10.1037/a0026407>
- Olsen, R. F. (2022). Paternal imprisonment and adolescent boys' charge rates. *European Journal of Criminology*, 19(5), 1122–1147.
- Ouzzani, M., Hammady, H., Fedorowicz, Z. & Elmagarmid, A. (2016). Rayyan – a web and mobile app for systematic reviews. *Systematic Reviews*, 5(210). <https://doi.org/10.1186/s13643-016-0384-4>
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S.E., Chou, R., Glanville, J., Grimshaw, J. M., Hróbjartsson, A., Lalu, M. M., Li, T., Loder, E. W., Mayo-Wilson, E., & McDonald, S (....) Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *British Medical Journal*, 372, n71. <https://doi.org/10.1136/bmj.n71>
- Piccinelli, M. & Wilkinson, R. G. (2000). Gender differences in depression. *Critical Review. Br J Psychiatry*, 177, 486–92. <https://doi.org/10.1192/bjp.177.6.486>. PMID: 11102321.
- Pitkänen, J., Remes, H., Aaltonen, M. & Martikainen, P. (2019). Experience of maternal and paternal adversities in childhood as determinants of self-harm in adolescence and young adulthood. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 73(11), 1040–1046.
- Pratt, J. (2008). Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess: Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism. *British Journal of Criminology*, 48(2), 119–137. <https://doi.org/10.1093/bjc/azm072>
- R Core Team. (2020). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing. <https://www.r-project.org/>
- Radlick, R. L., Milivinti, A., Rydland, H., Lundeberg, I. & Askeland, K. (under vurdering). Parental adversities and child outcomes in the Nordic countries: A bibliometric analysis. *Scandinavian Journal of Public Health*.

- Revolv, M. K. (2015). *Innsattes levekår 2014: Før, under og etter soning* (Rapport 2015/47). Statistisk sentralbyrå. https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/_attachment/244272?_ts=150b8c1bce0
- Ryttilä-Manninen, M., Lindberg, N., Haravuori, H., Kettunen, K., Marttunen, M., Joukamaa, M. & Fröjd, S. (2014). Adverse childhood experiences as risk factors for serious mental disorders and inpatient hospitalization among adolescents. *Child Abuse and Neglect*, 38(12), 2021–2032. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2014.10.008>
- SCImago. (2023). Scimago journal database. Hentet fra <https://www.scimagojr.com/journalrank.php?out=xls>
- Struck, S., Stewart-Tufescu, A., Asmundson, A. J. N., Asmundson, G. G. J. & Afifi, T. O. (2021). Adverse childhood experiences (ACE) research: A bibliometric analysis of publication trends over the first 20 years. *Child Abuse and Neglect*, 112, Artikkel 104895. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104895>
- Turney, K. (2017). The unequal consequences of mass incarceration for children. *Demography*, 54(1), 361–389. <https://doi.org/10.1007/s13524-016-0543-1>
- Turney, K. & Lanuza, Y. R. (2017). Parental incarceration and the transition to adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 79(5), 1314–1330. <https://doi.org/10.1111/jomf.12429>
- Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1), 1–17. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01067.x>
- Ungar, M. (2019). Designing resilience research: Using multiple methods to investigate risk exposure, promotive and protective processes, and contextually relevant outcomes for children and youth. *Child Abuse and Neglect*, 96. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104098>
- Werner, E. E. (1992). The children of Kauai: Resiliency and recovery in adolescence and adulthood. *Journal of Adolescent Health*, 13(4), 262–268. [https://doi.org/10.1016/1054-139X\(92\)90157-7](https://doi.org/10.1016/1054-139X(92)90157-7)
- Wickham, H. (2016). *ggplot2: Elegant graphics for data analysis*. Springer.
- Wildeman, C. & Andersen, S. H. (2017). Paternal incarceration and children's risk of being charged by early adulthood: Evidence from a Danish policy shock. *Criminology*, 55(1), 32–58. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12124>
- Wildeman, C., Scardamalia, K., Walsh, E. G., O'Brien, R. L., & Brew, B. (2017). Paternal Incarceration and Teachers' Expectations of Students. *Socius*, 3. <https://doi.org/10.1177/2378023117726610>

På tide å revitalisere klassebegrepet i møter med unge innsatte. Et fagessay

Trond Jakob Martinsen

Innledning

Etter 26 år som ansatt i kriminalomsorgen mener jeg det er på tide å revitalisere klassebegrepet i sosialt arbeid i møte med unge innsatte. Særlig har de 16 åra jeg har jobba sosialfaglig i et fengsel i osloområdet, gitt meg et «innenfrablikk» som har åpna øya mine for at klasse er et viktig og underkommunisert tema. Trass i at unge innsatte speiler forskjeller som finnes økonomisk, kulturelt og sosialt i Oslo, opplever jeg at vi som jobber i fengsel, mangler både relevant klasseforståelse knytta til hva som former det livet unge innsatte lever, og redskaper til å omsette klasseforståelser til sosialfaglig praksis. For å gi unge i kriminalomsorgen gode og relevante tilbud er vi nødt til å erkjenne at de innsatte, som oss, kommer fra et sted, at de bærer med seg en historie og at materielle, sosiale og kulturelle strukturer har betydning for det livet de så langt har levd.

Etter at jeg ble pensjonist for et års tid siden, har jeg hatt deltidsjobb i et fengsel. Dette arbeidet har gitt meg nye muligheter til å ha uformelle samtaler som berører klasse, både med innsatte og med ansatte i praksisfeltet, i kriminalomsorgen og hos samarbeidspartnere. Målet med dette essayet er å revitalisere klassebegrepet i en kriminalomsorgs- og sosialfaglig sammenheng. Jeg ønsker at det kan føre til at praksisfeltet setter søkelys på de innsattes strukturelle betingelser på utsida av fengselet, på hvordan de bor og lever, og på deres forhold til skole og arbeidsliv, og at dette søkelyset kan

påvirke hvordan ansatte prioriterer den praktiske jobbinga med innsatte og straffedømte i praksisfeltet. I tillegg håper jeg essayet kan gi konkrete utslag i valg av pensum og læringsmål for dem som skal bli fengselsbetjenter og sosialarbeidere.

For å finne ord for klasseerfaringer og strukturforståelser har jeg funnet det fruktbart å hente eksempler fra nyere skjønnlitteratur og sakprosa som jeg mener tilfører et språk for og en forståelse av hva klasse kan handle om. Den svenske forfatteren Kristian Lundberg treffer noe vesentlig når han i *Malmö-trilogien* (2014, s. 286) skriver: «Dette kommer stadig tilbake: å diagnostisere individet, men aldri omstendighetene.» Denne formuleringa ble en vekker for meg. I korthet handler *Malmö-trilogien* om en oppvekst i fattigdom, om å ha et svært marginalt forhold til arbeidsmarkedet og om det klassehatet forfatteren opplevde at han ble utsatt for i det moderne Sverige. Jeg mener Lundberg beskriver en utvikling vi har sett både i kriminalomsorgen og i sosialt arbeid, hvor vi i for stor grad retter søkelyset mot de individuelle utfordringer unge innsatte har, mer enn å rette oppmerksomheten mot de samfunnsstrukturer og betingelser som de unge har vokst opp under. Fellesorganisasjonen (FO) viser til en internasjonal definisjon av sosialt arbeid som et «praksisbasert yrke og en akademisk disiplin som fremmer sosial endring og utvikling, sosialt samhold, myndiggjøring og frigjøring av mennesker. (...)» (International Association of Schools of Social Work, International Federation for Social Workers & International Council of Social Welfare, oversatt av Hutchinson og lest i Hutchinson & Weihe, 2024). Likevel er opplevelsen at vi i vår praksishverdag i fengselet først og fremst jobber individuelt. På denne måten kan vi miste målet knytta til sosial endring, myndiggjøring og frigjøring av syne. I *Da vi var yngre*, som er en gatenær oppvekstroman fra Oslo, skildrer Oliver Lovrenski et møte mellom hovedkarakteren Ivor og en lærer, der læreren beskriver unge kriminelle:

[...] og til slutt hun sa, det disse barna egentlig trenger, er noen som kan følge dem opp fra dag til dag, hjelpe dem å sette mål, oppnå dem, lære dem om disiplin, kontakt med egne følelser bla bla bla, og du vet, kæba lyste som hun fant opp hjulet, så jeg reiste meg klappa bare: gratulerer, det heter en pappa [...]. (Lovrenski, 2023, s. 87)

Selv om unge innsatte har større utfordringer enn fraværende farspersoner, belyser formuleringa i Lovrenskis roman hvordan klasse, ulikhet og livsjanser kan ha mange uttrykk og bære i seg mange lag.

Ut fra mine erfaringer mener jeg det i for liten grad blir stilt spørsmål om hvordan innsatte kan gis mer makt og innflytelse over eget liv,

og hvordan vi som profesjonelle kan bidra inn i dette arbeidet gjennom å møte de unge innsatte på det som er viktig for dem. Dette handler ikke kun om psykologi, men om å utvikle verktøy som kan være med på å skape endring. Dette arbeidet må gjøres sammen med innsatte. Det relasjonelle og individuelle arbeidet vi gjør i fengsel, er en del av dette, men vi må også øke forståelsen av at sosiale strukturer er av betydning for endring, *myndiggjøring og frigjøring av mennesker*.

Pedagogen Paulo Freire er opptatt av å gjøre personer til subjekter i eget liv. I boka *De undertryktes pedagogikk* (Freire, 2011, s. 19) skriver han: «Bevisstgjøring gjør det mulig for menneskene å gå inn i den historiske prosess som subjekter». I boka *Empowerment i helse- og sosialfaglig arbeid* setter pedagogen Ole Petter Askheim (2012) begrepet *empowerment* i sammenheng med etablering av motmakt:

I motmaktstilnærmingen til empowerment står sammenhengen mellom enkelt-individets og gruppers livssituasjon og samfunnsmessige, strukturelle forhold i fokus. Et grunnleggende utgangspunkt er den enkeltes posisjon i samfunnsstrukturen ikke er naturgitt, men et resultat av menneskeskapte, historiske prosesser. De er bestemmende for hvilken grad av makt eller kontroll den enkelte har i livet – eventuelt graden av avmakt. Men i og med at disse forholdene er menneskeskapte, kan de også endres. (Askheim, 2012, s. 21)

Som profesjonelle er det viktig at vi gir unge innsatte verktøy som kan hjelpe dem ut av avmaktssituasjoner og gi dem styrke til å få styring på eget liv. Dette kan ansatte i kriminalomsorgen gjøre ved å jobbe systematisk sammen med unge innsatte, både i grupper og enkeltvis, for å skape endring.

Vet vi ikke egentlig nok om sosiale forskjeller til å ta kunnskapen i bruk?

Koblingen mellom sosial klasse og kriminalitet er godt dokumentert i faglitteraturen. I boka *Hvor tett et samfunn?* fra 1975, beskriver Nils Christie hvem de innsatte er: «De er menn, de er unge, de er skoletapere, de bor i byer, og de er sosiale tapere» (Christie, 1989, s. 93). Seinere levekårsundersøkelser (Friestad & Hansen, 2004; Revold, 2015) og forskning på unge innsatte (Skjærvø & Bukten, kapittel 3) bekrefter dette bildet. Sammenlignet med resten av befolkningen er innsatte fattigere, har et mer trøblete forhold til utdanningssystemet, har dårligere økonomi, er sjukere, ruser seg mer og bor dårligere.

Sosiologen Torbjørn Skardhamar (2017, s. 83) framhever alder som en viktig variabel. Kriminalitet begås «vesentlig hyppigere i sen ungdomstid og tidlig voksen alder enn blant eldre personer». I tillegg har de unge lov- bryterne vesentlig høyere tilbakefallstall. I perioden fra 2018 til 2020 var tilbakefallet etter to år for gruppa 15–17 år 70 prosent, for gruppa 18–20 år drøyt 41 prosent og for gruppa 21–24 år nesten 25 prosent. Samlet tilbakefall for alle løslatte over 24 år i den samme perioden var 16 prosent (tall henta fra kriminalomsorgens etatsregister, 29. januar 2024)¹.

Eksemplene fra forskningen beskriver med andre ord gjennomgående de samme mønstrene. Fra Nils Christies noe generelle karakteristikk til seinere forskning beskrives en situasjon hvor straffedømte systematisk skårer dårlig på sentrale levekårsvariabler. Vi vet altså egentlig hvem de innsatte er. Spørsmålet blir da hvorfor vi primært jobber på individnivå og har mer søkelys på relasjoner enn på å jobbe med sosialt endringsarbeid for å bedre unge innsattes livsvilkår.

Skriving i skjæringspunktet mellom egne erfaringer, forskning og skjønnlitteratur

I dette essayet er jeg inspirert av tre ulike kunnskapskilder: erfaringsbasert kunnskap, forskningsbasert kunnskap og litteratur, primært sakprosa. Jeg var en godt voksen mann da jeg begynte å jobbe i kriminalomsorgen, og jeg hadde da allerede jobba klientnært i mange år. Gjennom jobb i ungdomsklubb, som ruskonsulent i førstelinjetjenesten og gjennom fem år i oppsøkende virksomhet var de innsatte jeg møtte i fengselet, en gruppe jeg var godt kjent med. Den store forskjellen var hvor de fysisk befant seg: «ute» eller i fengsel eller i annen type straffegjennomføring. Nå, etter at jeg har tilbrakt mer enn halvparten av mitt yrkesaktive liv i kriminalomsorgen, sitter jeg med mye erfaringsbasert kunnskap og mange refleksjoner som jeg i dette kapitlet har systematisert. Erfaringene handler både om fengslets rammer og materialitet og om de menneskene jeg gjennom flere tiår har hatt kontakt med; innsatte som jeg møtte som unge mot slutten av 1990-åra, som jeg seinere møtte i tilknytning mitt arbeid ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS), og som jeg nå seinest som pensjonist og deltidsansatt har truffet igjen i fengselet som slitne, desillusjonerte,

---

1 Takk til Ragnar Kristoffersen som har skaffet til veie disse tallene.

voksne menn. Gjennom denne erfaringsbaserte kunnskapen har det etter hvert vokst fram en dyp erkjennelse av at alle folk kommer fra et sted, og at vi bærer med oss en historie som i stor grad vil prege resten av livet vårt.

Den forskningsbaserte kunnskapen er basert på forskningsprosjektet «Barn, unge og veien videre»² (Martinsen, 2016; Fransson et al., 2020). Den metodiske tilnærmingen var institusjonell etnografi (Widerberg, 2015), bestående av kartlegging av fengselet, samtaler med innsatte og deltagende observasjon. Materialet bygger på rundt hundre intervjuer med 25 unge mellom 18 og 23 år som var under straffegjennomføring i osloområdet, og som også geografisk kom fra Oslo eller nærliggende kommuner. I forbindelse med arbeidet med dette kapittelet har jeg hatt ytterligere samtaler med unge innsatte og ansatte i et fengsel samt samtaler med to lærere og en Nav-konsulent ved en videregående skole i Oslo.³ Målet med disse supplerende samtalene har vært å få et breiere bilde av hvordan situasjonen er i dag, både blant unge og blant ansatte som befinner seg i praksisfeltet. I forskningen brukte jeg min erfaring som sosialkonsulent metodisk:

Jeg beveger meg i mellomrommene – mellom faste strukturer, formelle linjer og hverdagsrutiner. Som oftest kommer jeg uanmeldt og glir inn i de ulike fengselsavdelingene. Med tilgang til registreringssystemet kan jeg følge gutta etter hvert som de kommer inn. Siden jeg har egne nøkler, kan jeg gå til de ulike avdelingene og spørre fengselsbetjenten om jeg kan ta en prat med gutta. Jeg møter gutta vanligvis på cella. Når jeg kommer inn, kan de sove, være forbanna, ha en ok dag eller være sårbare. Ved å ha kontakt med dem over en periode blir vi kjent, og det hender at jeg følger dem også utenfor fengselet. Da John dro videre til en rusinstitusjon, besøkte jeg ham der. Jeg besøkte også Ben på den institusjonen han overraskende valgte å søke seg til. Da Ben igjen kom i varetekt, dro jeg for å snakke med ham. Det er viktig for meg at min tilstedeværelse er noe de kan velge. Jeg vil ikke bare være nok en person som de må forholde seg til. Som gammel sosialarbeider har jeg hørt og sett mye. Gutta vet at de kan snakke rett ut, og at de kan stole på meg. Noen ganger kobla jeg gutta til en hjelper inne i fengselet, hvis de vil. Jeg innrømmer at jeg noen ganger også hvisker noen ord til en pålitelig ansatt. (Martinsen, 2015, egen oversettelse)

Intervjuene med innsatte ble avtalt etter at jeg hadde fortalt om masteroppgaven, og om hvordan jeg ønska å gjennomføre intervjuene. Intervjuene hadde form som åpne samtaler med tre overskrifter: fortid, nåtid og

2 Et forskningssamarbeid mellom forskningsavdelingen ved KRUS, ved Elisabeth Fransson, og etter- og videreutdanningsavdelingen samme sted, ved Trond Martinsen.

3 De jeg har samtalt med, vet at informasjonen skal brukes i en bok, og ettersom samtalene er tematiske, ikke personorientert, utløser de ikke krav om søknad til Sikt.

framtid. Jeg opplevde at intervjuformen ga de innsatte rom for å fortelle sine egne historier samtidig som den inspirerte meg til å stille mest mulig åpne spørsmål. Intervjuene ble gjennomført på celler, i fellesrom og i skoleavdelinger, aldri på besøksrom eller besøksavdelinger. Det at jeg brukte disse rommene gjorde at samtalene ble mer uformelle, og at de til en viss grad ble gjennomført på innsattes «hjemmebane». Jeg var hele tida tydelig på at samtalene var frivillige, og på at deltagerne på hvilket som helst tidspunkt kunne avbryte. Intervjuene tok fra én til to timer. Under intervjuene ble det tatt skriftlige referater som ble reinskrevet og analysert med en gang jeg var tilbake på kontoret.

Den tredje kunnskapskilden i dette fagessayet er skjønnlitteratur gjennom oppvekstromanen til Oliver Lovrenski og sakprosa gjennom bøkene til Abbas (skrevet av Abbas & Østli) og Anna-Sabina Soggiu. For meg har disse kildene vært med på å tydeliggjøre det jeg ønsker å få fram i dette essayet. Fordi min profesjonelle hverdag har vært i osloområdet, vil jeg utdype beskrivelser av klasse ved å vise til Ghulam Abbas sin biografi *Gudfaren* fra 2022. Med utgangspunkt i egne erfaringer forteller Abbas om hva som gjør at noen dras mot rus, gjenger og kriminalitet. Han har også tanker om hvordan integreringen kan styrkes. Videre trekker jeg på Anna-Sabina Soggius bok *Vi fattigfolk* fra 2023. Soggiu beskriver sin oppvekst på Tøyen, i en familie som lever i en virkelighet med utgangspunkt i det å være fattig, skammen dette fører med seg, og det å bli oppfatta som et problem. Men boka bærer også med seg en historie om å stå sammen og et håp om å skape endring. Den siste boka er den allerede nevnte *Da vi var yngre*, en oppvekstroman skrevet av Oliver Lovrenski, som var 19 år da boka kom ut høsten 2023. De tre bøkene er utgitt de to siste åra, noe som sikrer et slags nåtidsperspektiv samtidig som de gir litt forskjellige perspektiver på fattigdom, oppvekst, klasse og kriminalitet. Mens datamaterialet og litteraturen får fram hvordan klasse kommer til uttrykk, og hva det dypest sett kan handle om, gir klasseteorier og teoretiske forståelser av klasse kunnskap som er av betydning for å forstå hva som ligger i selve klassebegrepet.

En snarvisitt innom klassebegrepet

Hvordan ens sosiale posisjon former hva slags liv man lever, og hvilken posisjon man har, er sentralt i klasseteori (Ljunggren & Hansen, 2021, s. 19). Innafor klassisk klasseteori vises det ofte til Karl Marx (1818–1883)

og Max Weber (1864–1920). Marx er opptatt av skillet mellom dem som eier produksjonsmidlene, og dem som ikke eier dem. I *Verker i utvalg 4* beskriver Marx (1976, s. 62) de «to store fiendtlige leirer, to klasser som står direkte imot hverandre: bursjoasi og proletariat. Hos Max Weber er klasse mer knytta til yrkesstatus eller økonomiske interesser. Med begrepet «livssjanser» søker Weber (1979) å si noe om hvordan ens posisjonering og hvor man kommer fra, gir mulighet til å oppnå – eller ikke oppnå – goder i livet. I dette universet vil klasseperspektivet i det store og hele handle om makt, og om en systematisk forskjell på hvordan goder som genererer makt, er fordelt.

Den franske sosiologen Pierre Bourdieu moderniserer klassebegrepet og bruker i stedet begrepet kapital. Han skiller mellom økonomisk, sosial og kulturell kapital (Bourdieu 1995, s. 105). For Bourdieu handler klasse om mer enn posisjon; det handler om følelser, om smak og om distinksjoner. En av dem som har jobba med å vise betydningen av klassebegrepet i sosialt arbeid i Norge, er sosiologen Elisabeth Fransson. Hun har latt seg inspirere av Bourdieu (1995) og Valerie Walkerdine (1993, referert i Fransson 1997, s. 210) i arbeidet med hva klasse konkret betyr i møter mellom ansatte og jenter på et barnehjem (Fransson, 1997). I artikkelen «Idealer om likeverd og møter med forskjeller» (Fransson, 1997) viser hun hvordan ansatte trass et sterkt ideal om likhet opplevde seg som ulike i møtet med de unge jentene som bodde i institusjonen. Franssons poeng er at klasse blant sosialfaglig utdannet personale ofte blir redusert til og forstått som individuelle avvik mer enn som et møte med sosiale forskjeller. Fransson refererer til den engelske psykologen Valerie Walkerdine, som skriver:

At klasse er skjøvet til side, får konsekvenser for vår forståelse av forskjeller. At klasse ikke er mer tematisert, kan ifølge Walkerdine ha å gjøre med den individualiserende forståelse som tar blikket bort fra kontekst, men kan også ha å gjøre med en motstand mot denne typen av erfaringer og følelser. (Walkerdine, 1993, referert i Fransson, 1997, s. 210)

Franssons poeng er at det kan se ut som om miljøarbeidere løser ubehaget knytta til erfaringer med forskjell som de kjenner på i møtet med jentene, ved å forstå jentene på barnevernsinstitusjonen som annerledes; som at jentene representerer avvik i mer psykologisk forstand. Slik unngår miljøarbeiderne å tematisere klasse direkte (Fransson, 1997, s. 212). Den norske sosialantropologen Marianne Gullestad (referert i Fransson, 1997,

s. 208) mener ubehaget kommer av at likhet i Skandinavia gjerne knyttes til likeverd. Det er lettere å forholde seg til dem som er like oss selv, og i møtet med ulikhet oppstår et ubehag, og vi har vanskeligheter med å se de andre som like verd oss selv.

Klasse er også tett knytta til rom. «Det sosiale rom har en tendens til å manifestere seg i det geografiske rom», skriver sosiologen Jørn Ljunggren (2017, s. 362.) I vår virkelighet blir dette tydeliggjort gjennom Oslo som «den delte byen». Oslo er i stor grad geografisk organisert ut fra sosio-økonomisk bakgrunn, og dette er med på å forsterke og opprettholde forskjeller. Ljunggren skriver at de segregerte nabolaga man ofte finner i Oslo, bidrar til:

[...] at klassekulturelle skiller sementeres, og bidrar til å forsterke følelser av fellesskap og tilhørighet. Svært segregerte nabolag kan slik bidra til å reproducere den ulikheten som allerede finnes i samfunnet. Et sentralt element i ulikhetsforskningen er nettopp at vi hele tiden resirkulerer ressurser og ulemper som allerede finnes i samfunnet. (Ljunggren, 2017, s. 364)

De segregerte nabolaga forsterker forskjellene og minsker sjansene for sosial mobilitet. Fra denne litt lekende teoretiske inngangen skal jeg nå bevege teksten inn i hvordan klasse kommer til uttrykk blant unge innsatte, og der det trengs, vil jeg også lene meg på fagprosa.

Å mangle noe – klasse, fattigdom og avmakt

I samtalene med Geir er det dette som slår meg; Mange av disse gutta har vokst opp i en verden som ikke er et barns verden. En verden som man i liten grad har fått lov til å være barn og det er dette som blir så tydelig i møte med Geir. Dobbeltheten i måten han kommuniserer på. Sårbar og lei seg i det ene øyeblikket og tøff og utilgjengelig i det neste. Men også en verden hvor de er fratatt kontroll og hvor det er krefter som de har vanskelig for å påvirke som styrer livet deres. Men også en verden hvor han selv føler seg satt utenfor. Mye av kriminaliteten han har begått er motivert ut fra et ønske om å skaffe ting han i utgangspunktet ikke har råd til. En verden hvor både systemet og det sosiale nettverket har sviktet. Ikke fordi man ikke har villet, men fordi man har manglet de nødvendige verktøyene for å gjøre de riktige tingene. Med andre ord er dette også en historie om unge mennesker som er underprivilegerte, om fattigdom og klasse. Hvor de tar valg og hvor det blir tatt valg som ofte ikke er til deres beste. (Martinsen, 2016, s. 62)

Sitatet over er fra min masteroppgave *Der blodet bruser og ting skjer* (Martinsen, 2016). Her oppsummerer jeg noen fellestrekk jeg finner i mitt materiale. Det som for meg blir tydelig, er i hvor stor grad disse gutta er fratatt kontroll, både gjennom det livet de lever på gata, ute i rus og kriminalitet, og seinere gjennom fengsling og straffegjennomføring. Sitatet over kan være en god introduksjon til de andre historiene som blir fortalt i masteren. En av de unge innsatte, Mohammad, beskriver familiesituasjonen på følgende måte:

Jeg synes synd på mor. Hun har seks barn og faren min er overalt. I alle fall ikke hjemme. Hun prater dårlig norsk og blir isolert. Hun har heller ikke jobb. Jeg tror hun ønsker seg tilbake til Kurdistan med de to yngste. (Martinsen, 2016, s. 46)

Her beskrives en kompleks situasjon som illustrerer forholdet mellom klasse og fattigdom. Mohammad synes synd på moren. I sitatet framstår hun ikke som en ressursperson han som ung kan lene seg på. Moren har for mye; situasjonen er for kompleks, for krevende. Hun har mange barn, mannen er fraværende. Situasjonen knytta til Mohammads far synes, for Mohammad, å være uklar. Moren prater dårlig norsk, noe som kanskje gjør henne avhengig av andre eller av ham? Hun er isolert. Moren, og dermed også familien, har med andre ord ikke så mange rundt de kan trekke veksler på. Hun har ikke jobb, noe som gjør familien avhengig av den norske velferdsstaten. Mohammad tenker at moren har en lengsel mot hjemlandet sitt og kanskje kunne tenkt seg å dra tilbake med de to yngste. Klasse og fattigdom har her i seg en kjønnsdimensjon, med en far som er fraværende, og med en mor som bærer hele familien på sine skuldre. Dette tegner et bilde av samfunnsposisjonen Mohammad kommer fra, og den komplekse situasjonen han er i. I tillegg er han nå fengslet og kan ikke være en støtte for verken mor eller søsken.

Khaled bruker andre ord:

Jeg: Sist gang vi prata sammen, sa du at ikke var noen der til å vise deg rett vei.

Khaled: Ja, ingen sa til meg; du må på trening, eller du må på skolen. Jeg hadde ingen å diskutere drømmer med. Når jeg hadde det vondt var det ingen der som kunne klappe meg på skulderen og si at det går over. Det bare sitter der og er tungt. Ingen har tatt meg med på kino og jeg kan heller ikke huske at jeg noen gang har fått gaver. (Martinsen, 2016, s. 48)

Sitatene preges av en sårhet og beskriver fattigdom i mange lag. I bourdiansk forstand blir Khaleds beskrivelse en fortelling om en fattigdom som er

både sosial, kulturell og økonomisk. Khaled forteller om en hjemmesituasjon og et nettverk med lite ressurser, om et fravær av nære voksenpersoner som kunne vise vei og være der når ting ble vanskelig. Han forteller også om et ønske om å bli som de norske ungdommene.

Baltazar er en av dem som helt eksplisitt har en opplevelse av fattigdom: «Vi er fattige på Stovner», sier han. På spørsmål om hva han tenker rundt dem som henger mye ute, svarer han at «den gamle generasjonen har tapt. De på 23 eller 24 eller eldre har ikke sjans. De kommer seg aldri over i jobb eller skole». Han fortsetter:

Det jeg er dømt for gjorde jeg sammen med to andre. De var eldre, den ene fikk to år og den andre har rømt. Vi rana to norske. Det var for å få penger til burgere og annet på byen. (Martinsen, 2016, s. 47)

Baltazars framstilling minner om Khaleds. Det å begå kriminalitet handler om å kompensere for ting man normalt ikke har råd til, eller som man ikke har tilgjengelig. Han beskriver også en følelse av maktesløshet hvor de «gamle» på 23–24 år blir levna liten kjangs. Det er en fortelling om en status quo-situasjon med få veier ut.

For ytterligere å framheve disse ulike lagene av fattigdom vil jeg lene meg på boka *Vi fattigfolk*, der Anna-Sabina Soggiu skriver:

Jeg har liksom tenkt på det som at lag etter lag skrelles vekk, om du skjønner? At man ikke får være helt barn når man vokser opp med mange sosiale problemer på alle kanter. At voksnes bekymringer blir til barnas. Sjøl om kanskje de voksne har forsøkt etter beste evne å skåne ungene for det, så er fulle pappaer, regninger som ikke blir betalt, og deprimerte eller sjuke mammaer vanskelig å skjule i en trang leilighet. Problemene tar plass i ethvert hjørne og rom. De tar all plass i livet. Så lag etter lag skrelles uskyld og barndommens naivitet av. Og etter som laga forsvinner, står man mer og mer naken tilbake med sin egen sårbarhet. (Soggiu, 2023, s. 67)

Soggiu argumenterer for at mangel på penger er helt grunnleggende for dynamikken i fattigdom, og for hvordan denne sprer seg og trenger inn i hver pore i huden. Hun ser dette i en større sammenheng, men det blir likevel en forlengning av det de unge mennene, beskrevet over, forteller. Helseutfordringer, utdanning og bolig følger inntekt. Etter min mening er det viktig å holde fast ved disse utfordringene. Ofte forsvinner debatten om fattigdom og ulikhet inn i et rom hvor søkelyset hovedsakelig blir på hvor folk kommer fra, og i hvilken grad man er integrert.

Og igjen ser vi viktigheten av å argumentere for at sosioøkonomiske utfordringer ikke kan løses individuelt, men må løses på systemnivå.

Ghulam Abbas utdyper forholdet mellom fattigdom og klasse når han beskriver en situasjon hvor forskjellen på rik og fattig er stadig økende:

Det handler ikke egentlig om hudfarge og innvandringsbakgrunn, det handler om levekår, om lavlønte, om NAV-slitere, det handler om klasse. Avstanden mellom rik og fattig er for stor, det er problemet, men ingen vil snakke ordentlig om det. (Abbas & Østli, 2022, s. 50)

Over har vi hørt stemmene til unge i en direkte beskrivelse av fattigdom. Også Soggiu og Abbas beskriver fattigdommen uten å knytte det til etnisitet. Soggiu beskriver noen av variablene som definerer fattigdom. Hun opplever at vi gjennom fokus på hvor folk kommer fra og i hvilken grad man er integrert individualiserer store samfunnsproblemer. Abbas er på samme sporet og konkluderer med at den store forskjellen mellom rik og fattig ikke handler om hudfarge og etnisitet, men først og fremst om klasse (Abbas & Østli, 2022). Historiene fra de innsatte reflekterer Soggius og Abbas' betraktninger og opplevelsene av fattigdom, forskjeller og utenforskap. Et spørsmål som reiser seg, er hvorvidt fengsling av barn og unge er en god løsning på et problem som i stor grad er samfunnskap.

Vold, rus og barnevern – på utsida av den norske velferdsstaten

De fleste av de gutta jeg snakka med (20 av 25), hadde hatt kontakt med barnevernet gjennom oppveksten, mange av dem hyppig og fra tidlig alder. Det fortelles om dysfunksjonelle familier, rus, vold og fravær av voksenpersoner. Det fortelles om hyppige plasseringer i barnevernsinstitusjoner og fosterhjem og tiltak prega av ad hoc-løsninger, med andre ord om fragmenterte tilbud og brutte tidslinjer. Anders forteller om mye vold i oppveksten, og om at barnevernet kom tidlig på banen, før skolestart. Han forteller også om tidlig rusdebut:

Jeg begynte å røyke hasj og fikk også piller av noen jeg kjente. Jeg ble oppdaget av politiet og ble akuttplassert på en barnevernsinstitusjon nært der jeg bodde. Jeg flytta tilbake til mor da jeg var 13, men fortsatt med det samme livet. Blei etter hvert

svært utagerende. Jeg var en jævelunge. Tidligere begynte jeg å gråte for ting, men nå blei jeg voldelig. Tror jeg har vært på 15 forskjellige institusjoner over hele landet. (Martinsen, 2016, s. 45)

Mange av historiene er overlappende, de ligner på hverandre. Jan forteller:

Jeg var 12 år da jeg stjal min første bil, 12 år da jeg røyka hasj for første gang og blei så overført til institusjon. Jeg slåss med personalet hele tida. Jeg ville jo egentlig bare hjem. Jeg har vært på mange forskjellige institusjoner. Blei en gang overført til et fosterhjem. Jeg ga klar beskjed om at jeg kom til å ødelegge familien hvis jeg blei overført. Jeg gjorde så godt jeg kunne. Det blei bare kaos. Etter kort tid var jeg tilbake på institusjonen. På den siste institusjonen begynte jeg å roe meg. Jeg var utslitt, men jeg følte også at jeg var oppgitt. Som 18-åring gjennomførte jeg samfunnsstraff for en rekke lovbrudd. Da jeg var 19 satt jeg i fengsel for første gang. (Martinsen, 2016, s. 45)

Under intervjuet var Jan i midten av tjuåra. Han skildrer en turbulent tilværelse som handler mye om rus og kriminalitet, men også om ikke å bli hørt. Jan sier selv at hvis han hadde fått kommet hjem etter det første institusjonsoppholdet, kunne det gått bra. Men ikke å bli hørt kan også handle om ikke å bli sett. I *Gudfaren* beskriver Ghulam Abbas en situasjon hvor problemadferd ikke blir tatt tak i, og hvor «systemet» lukker øya:

Hvor er systemet? Hvor er hjelpeapparatet? Hvor er barnevernet? Hvor var de voksne? Hvorfor ble jeg ikke dratt ut av dette? Hvorfor? Fordi systemet ikke fantes. Barnevernet fantes, men ingen kan ha varslet dem. Skolen er knutepunktet i barnas liv. Skolen er garantien for at vi skal gis like muligheter, og at sårbare oppdages ... Sekken jeg startet livet med, fyltes opp. Meldte skolen min bekymring for meg? I så fall tok ingen den på alvor. Sekken ble tyngre. Hvis verken barnehage eller skole reagerer, legges det kilo på kilo opp i ryggsekken, snart hjelper ingen pedagogiske verktøy noe mer. (Abbas & Østli, 2022, s. 104)

Som jeg har vist gjennom intervjuene med unge innsatte, befinner mange av dem seg på utsida av velferdsstaten. Konsekvensen er de brutte tidslinjene og de fragmenterte tilbudene som både de unge innsatte og Abbas beskriver. Vår oppgave, som profesjonelle, er å gi innsatte og domfelte en så forutsigbar straffegjennomføring og en så planlagt løslatelsesprosess som overhodet mulig. Men det fordrer at vi skjønner hva klasse kan handle om.

Skole, klasse og dropouts

De fleste unge jeg snakka med i forbindelse med forskningsprosjektet, hadde et problematisk forhold til skole og utdanning. Ingen hadde starta eller fullført utdanning ut over videregående, og mange hadde dårlige opplevelser med grunnskolen og videregående. Denne opplevelsen forplanta seg videre til et sporadisk forhold til arbeid, hyppig bruk av rusmidler og mye kriminalitet. Noe som også reflekteres også gjennom de samtalene jeg har hatt med lærere ved Ulsrud videregående skole. De beskriver en virkelighet hvor prinsippet om fritt skolevalg øker forskjellene blant elevene. De flinkeste elevene søker seg til skolene med det høyeste karaktersnittet, og motsatt: Elevene med det laveste karaktersnittet kommer inn på skolene med de svakeste elevene. På Ulsrud gir dette seg blant annet utslag i at 35 prosent av elevene ikke fullfører videregående. For Oslo totalt hadde 82 prosent av elevene som begynte på videregående i 2016, fullført etter fem år (Oslo kommune, u.å.). På de fem videregående skolene med elever med de største sosioøkonomiske utfordringene – Ulsrud, Stovner, Persbråten, Etterstad, Hellerud – har Nav-ansatte veiledere. Hovedmålsettinga er å forebygge frafall. Min Nav-kontakt nevner utfordringer med bråkete hjemmesituasjon, vold, fattigdom, trangboddhet, psykisk helse og språkfattigdom. Hun forteller også at hennes klienter gjennomgående mangler forståelse av hvordan utdanningssystemet fungerer. Det gjelder både elevene og nettverket rundt elevene. En av de jeg intervjuer i masteren, Baltazar, forteller:

Jeg er født i Midtøsten, men er fra Stovner. Det er et bra sted og et dårlig sted. Det er et dårlig sted når hodet blir uten hjerne, da skjer det mye rart. Jeg kjenner mange som gjør mye rart, og jeg har gjort mye rart sjøl.

Når vi kom til Norge var vi sånne FN-flykninger. Vi bodde først et helt annet sted i landet og kom etter hvert til Oslo. Vi har bodd litt rundt i byen, nå bor vi på Stovner. Mor går på norskkurs og far er uføretrygdet. Jeg prøver å være grei nå, men det har ikke alltid vært sånn. Særlig på ungdomsskolen var jeg slem. Jeg var ikke litt slem, men veldig slem. Gikk ut av ungdomsskolen med masse stryk. Jeg fant bare på tull og var aldri inne i klasserommet. Jeg angrer veldig nå, burde gjort ting annerledes. Begynte på bilmek, på videregående. Det gikk bra det første året, mens det andre ble bare tull. Satt mest i kantine og spilte kort. Jeg besto ikke det andre året. (Martinsen, 2016, s. 47)

Ghulam Abbas skriver i boka *Gudfaren* (Abbas & Østli, 2022, s. 56):

[...] På ungdomsskolen ble hullene tydeligere. Jeg lå langt bak. Overgangen mellom barne- og ungdomsskole er viktigere enn vi tror, for meg var den utrolig stor [...] Vi bør bevisstgjøre barna på hva som er i vente, hjelpe flere til å klare hoppet.

Overgangen til videregående skole er enda verre [...] Folk vet ikke engang hvilke muligheter som finnes[...] De burde fått veiledning fra sjuende klasse.

Så skriver Abbas videre:

Her er det forskjell på øst og vest. Ungdom i vest velger oftere studiespes, i øst går det i håndverk og byggfag. Det er kortsiktig tenkning. For få voksne tør dessverre å råde oss i øst i andre retninger, de tenker at vi vanskeligstilte ungdommer, kun mestrer håndverksfag. Det er bare tull. Norge mister mye talent her.

Det Abbas beskriver her, en tydelig forskjell på øst og vest i Oslo, også i forhold til hvilke valg unge mennesker blir oppmuntra til å ta. Aurora Berg beskriver i kapittelet «Klassetilpasset rådgivning i skolen» hvordan involveringspraksisene fungerer forskjellig i Oslo øst og i Oslo vest:

[Foreldrenes] ulike involveringspraksiser og utfordringene med den yrkesfaglige rådgivningen markerer tydelige forskjeller mellom rådgivere arbeid i Oslo øst og Oslo vest. Analysene viser hvordan rådgivere navigerer etter «klasse» signaler for å gi tilpassede råd til elevene. Dette gjør rådgiverne mer disponert for å utfordre arbeiderklasseelevers – og spesielt minoritetselevers – utdanningsvalg, fordi deres kulturelle logikker ikke er i tråd med den individorienterte middelklassekulturen som favoriseres i den norske skolen. (Berg, 2021, s. 107)

Marianne Nordli Hansen viser i sin artikkel «Segregering og ulikhet i Oslo-skolen» at det er svært uvanlig for elever med høy klassebakgrunn å velge yrkesfag. I 2016 var det kun 84 elever fra Oslo vest som valgte yrkesfag (Hansen, 2017, s. 271).

Over ser vi flere forhold som virker sammen når det gjelder å sementere de store forskjellene som finnes i osloskolen, både gjennom hvilke elever som går på hvilke skoler, om de velger studiespesialisering eller yrkesfag, hvilke sosioøkonomiske utfordringer de har, og hvor mange som ikke fullfører. Flere av de unge innsatte jeg har intervjuet, beskriver situasjoner hvor skoletilbudet er dårlig tilrettelagt, og hvor de faglig kommer til kort. Jeg viser også til at veiledninga som blir gitt ved overgang fra ungdomsskole til videregående er «klassa», det vil si at veiledninga er tilpassa «norske» middelklasseverdier.

Å bli løslatt – like fattig og på bar bakke

Barnevernet har ansvar for barn og unge opptil 25 år, og det skal følge opp barn og unge også mens de sitter i fengsel og i overgangen fra fengsel og ut (se Johnsen & Lundeborg, kapittel 15). Overgangen blir særlig tøff når de unge ikke ønsker å følges opp av barnevernet. David forteller: «Jeg valgte å skrive meg ut fra barnevernet som 18 åring. Det er det dummeste jeg har gjort. Jeg mista all styring» (Martinsen, 2016, s. 79).

For mange av de innsatte jeg intervjuet, opphørte kontakten med barnevernet ved fylte 18 år. Enten ved at de selv valgte å skrive seg ut, eller ved at kontakten av andre grunner opphørte. For mange betydde det at problemadferden eskalerte, og for noen førte det fram til det første fengselsoppholdet.

Ali forteller om en tidligere løslatelse:

Alt var skikkelig dritt. Jeg blei løslatt uten ei krone i lomma. Klassisk, med en svart søppelsekk. Alt jeg eide hadde jeg der. Avtalen jeg hadde med NAV lå 14 dager fram i tida. Boligen jeg hadde var tomt og noen andre hadde flytta inn. Da var veien kort, tilbake. Igjen måtte jeg ringe mora mi og hu har jo hatt mer enn nok trøbbel med meg fra før. (Martinsen, 2016, s. 58)

Gjennom intervjuene ble det fragmenterte livet mange av de unge levde, tydeliggjort. Fengselet blir ikke bare en parentes i et livsløp, men er med på å forme livet. Mange flytter hjem eller sover på en sofa hos en venn. Livet de lever, blir ei rekke av brudd og glippsoner. Barnevernet forsvinner ofte ved fylte 18 år, og ingen møter ute etter løslatelse. Disse forholdene tydeliggjør også den overordnede tematikken i essayet. Dette er unge mennesker som er underpriviligert, de er fattige, og de blir ofte fanga i en tilværelse hvor det er vanskelig å bryte sirkelen.

På tide å revitalisere klassebegrepet i sosialfaglig arbeid overfor unge innsatte

I dette fagessayet har jeg kobla egne erfaringer, forskning, skjønnlitteratur og sakprosa for å få en dypere forståelse av hvordan klasse aktualiseres i møte med unge innsatte. Vi alle er bærere av klasseerfaringer, og disse erfaringene er det viktig å være seg bevisst. Vi kan starte med å spørre oss selv: Hva føler jeg i møtet med den og den ungdommen? Hva trigger

meg? Opplever jeg meg som lik eller ulik? Og hvordan er min opplevelse av ulikhet kobla til likeverd og ulikeverd? Tenker jeg at ungdommen kan komme seg videre og klare seg? Hvordan kan jeg tenke? Og hva kan vi som ansatte gjøre for å jobbe på en måte som gir håp? Kriminalomsorgen skal jobbe ut fra et humanistisk menneskesyn, men hva betyr det i den praktiske arbeidshverdagen? Fengsler gjør noe med mennesker, og for innsatte og ansatte skapes det ofte bilder av de innsatte som «de andre», som noen som er annerledes enn oss selv. Det er også viktig å ha med seg at klasse er en distinksjon som er med på å skape og opprettholde forskjeller mellom mennesker. I dette essayet har jeg hevdet at kriminalomsorgen og vi som ansatte ofte individualiserer og retter oppmerksomheten på relasjon, mer enn vi retter søkelyset på klasseforskjeller.

Min erfaring gjennom 27 år er at kriminalomsorgen har berøringsangst knytta til å være eksplisitte på dette temaet. For å kunne gjøre en god jobb, både med hensyn til sosialfaglig arbeid i fengsler og i tilbakeføringsarbeidet, mener jeg det er nødvendig å operasjonalisere begrepet klasse. Vi må rette søkelyset på klasse i den praktiske arbeidshverdagen og gjøre det til ett viktig tema i grunnutdanning, videreutdanning og etterutdanning.

Det er også viktig å gi unge innsatte kunnskap om det samfunnet de er en del av, og om hvordan man sammen kan bruke denne kunnskapen i et motmaktperspektiv. Ved å tematisere forskjeller i det samfunnet vi lever i, hvilke muligheter som finnes, hvilke rettigheter man har, og hvilke begrensninger som finnes, vil unge innsatte få redskaper til å gjøre fornuftige valg med tanke på det livet som skal leves. Endring forutsetter bevegelse, og jeg vil avslutte med et sitat fra en av mine tidligere kollegaer som kommer fra den samme klassebakgrunnen som er beskrevet i kapitlet. For ham var vendepunktet da en kar han aldri hadde sett før, kom bort og sa: «Veit du hva? Du skal spella på fotballaget mitt.» Det endra alt!

Forfatterbiografi

Trond Jakob Martinsen jobbet som seniorrådgiver ved kriminalomsorgens kompetansesenter ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter (KRUS) fram til 1. oktober 2023, da han gikk av med pensjon. Gjennom 26 år i kriminalomsorgen har Martinsen jobbet med rusforebyggende arbeid, tilbakeføringsarbeid og samarbeid med forvaltnings-samarbeidspartnere. De siste elleve årene har han vært ansatt ved KRUS

og vært engasjert i etter- og videreutdanning i tillegg til undervisning av fengselsaspiranter. Martinsen har skrevet masteroppgaven *Når blodet bruser og ting skjer: unge menns reise gjennom strafferettsystemet* (2016) og er medforfatter av kapittelet «Rape in the Age of the Internet» i antologien *Rape in the Nordic countries* (2019, redigert av Heinskou, Skilbrei og Stefansen).

Referanser

- Abbas, G. & Østli, K. S. (2022). *Gudfaren: om B-gjengen, integrering og livet i den kriminelle underverdenen*. Cappelen Damm.
- Askheim, O. P. (2012). *Empowerment i helse- og sosialfaglig arbeid: floskel, styringsverktøy eller frigjøringsstrategi*. Gyldendal Akademisk.
- Berg, A. (2021). Klassetilpasset rådgivning i skolen. I J. Ljunggren & M. N. Hansen. (Red.), *Arbeiderklassen* (s. 91–108). Cappelen Damm Akademisk.
- Bourdieu, P. (1995) *Distinksjonen: en sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax.
- Christie, N. (1989). *Hvor tett et samfunn?*. Universitetsforlaget. (Opprinnelig utgitt 1975)
- Falck, S. (2015). *Tilbakeføringsgarantien som smuldret bort: mellom kriminalomsorg og kommunale tjenester. Tiltaksbro, systematikk eller tilfældighet?* (SIRUS-rapport nr. 3/2015). Statens institutt for rusmiddelforskning.
- Fransson, E. (1997). Idealer om likeverd og møter med forskjeller. I B. C. R. Olsen & V. Bunkholdt (Red.), *Barnevernet – mangfold og mening* (s. 207–226). Tano Aschehoug.
- Fransson, E., Martinsen, T. & T. Staksrud, E. (2020). Rape in the age of the internet. I M. B. Heinskou, M.-L. Skilbrei & K. Stefansen (Red.), *Rape in the Nordic Countries: Continuity and change* (s. 189–204). Routledge.
- Freire, P. (2011). *De undertrykte pedagogikk*. Gyldendal Akademisk.
- Friestad, C. & Hansen, I. L. S. (2004). Levekår blant innsatte (Fafo-rapport 429). Fafo. <https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/levekår-blant-innsatte>
- Hansen, M. N. (2017). Segregering og ulikhet i Oslo-skolen. I J. Ljunggren (Red.), *Oslo – ulikhetenes by* (s. 257–274). Cappelen Damm Akademisk.
- Hutchinson, G. S. & Weihe, H.-J. W. (2024, 31. oktober). Sosialt arbeid. I *Store Norske Leksikon*. https://snl.no/sosialt_arbeid
- Killén, K. (2007). *Barndommen varer i generasjoner* (2. utg.). Kommuneforlaget.
- Kriminalomsorgen. (2021). *Fagstrategi om unge domfelte og innsatte 18–24 år: 2021–2026*. <https://www.kriminalomsorgen.no/fagstrategi-om-unge-innsatte-og-domfelte-ferdigstilt.6392871-516313.html>
- Lovrenski, O. (2023). *Da vi var yngre*. Aschehoug.
- Ljunggren, J. (Red.). (2017). *Oslo – ulikhetenes by*. Cappelen Damm Akademisk.
- Ljunggren, J. & Hansen, M. N. (2021). *Arbeiderklassen*. Cappelen Damm Akademisk.
- Lundberg, K. (2014). *Malmö-trilogien* (T. Marstein, Overs.). Flamme.
- Martinsen, T. (2016). *Når blodet bruser og ting skjer, unge menns reise gjennom strafferettsystemet* [Masteroppgave]. Høgskolen i Lillehammer.
- Martinsen, T. (2015, 2.–5. september). In between – towards an affective prison methodology (Paperpresentasjon). Eurocrim, Porto.
- Marx, K. (1976). *Verker i utvalg 4: politiske skrifter*. Pax.
- NOU 2020: 16. (2020). *Levekår i byer: gode lokalsamfunn for alle*. Arbeids- og inkluderingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2020-16/id2798280/>
- Oslo kommune. (u.å). Oslo kommunes statistikkbank. <https://www.oslo.kommune.no/statistikk/#gref>

- Revold, M. K. (2015). *Innsattes levekår 2014: før under og etter soning* (Rapport 2015/47). Statistisk sentralbyrå.
- Skardhamar, T. (2017). Lovbrytere. I H. M. Lomell & M.-L. Skilbrei (Red.), *Kriminologi* (s. 91–97). Universitetsforlaget.
- Soggiu, A.-S. (2023). *Vi fattigfolk*. Manifest. Departementene. (2017). *Redusert tilbakefall til ny kriminalitet: nasjonal strategi for samordnet tilbakeføring etter gjennomført straff 2017–2021*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/reduisert-tilbakefall-til-ny-kriminalitet/id2556905/>
- Weber, M. (1979). *Makt og byråkrati*. Gyldendal.
- Widerberg, K. (2015). *I hjertet av velferdsstaten: en invitasjon til institusjonell etnografi*. Cappelen Damm Akademisk.

Fengsel som rom for tilblivelse

KAPITTEL 6

Fengselsarkitektur og unge menneskers tilblivelse

Elisabeth Fransson VID vitenskapelige høyskole

Berit Johnsen Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter

Hilde Pape Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter

Abstract: Prison architecture and young people's becomings in prisons is a new field of research in Norway, with relevance for correctional care, social work, child welfare and child welfare work. The chapter presents synergies of two studies that both focus on prison architecture and the becoming of minors and young adults in two types of Norwegian prisons. The first study is an ethnographic prison study of the two Norwegian youth units, while the other is a mixed-methods study of the new Model 2015 prisons for young adults and adults in Norway. The analysis is inspired by the French philosophers Gilles Deleuze and Félix Guattari and the concept "becoming". In the chapter we make a point of thinking comparatively on how imprisoned minors and young adults experience being a prisoner in various types of prisons. By comparing youth units and the Model 2015 prisons, we obtain new knowledge about various prison designs and how they regulate bodies, relationships and movements, and how these regulations affect children and young people. By studying how prison architecture, correctional care and becoming is interwoven, the gaze moves from an individualist focus towards how social materiality works on the young body. This focus creates knowledge that is of utmost importance in understanding the incarceration of young people.

Keywords: prison architecture, Deleuze, becoming, imprisoned children, youth units

Innledning

Jeg er vokst opp på bondelandet, så jeg synes det kan være nydelig når sola skinner og det er lyst. Men så ser jeg gjerdet, og det minner meg om at jeg ikke kan komme ut, og da er det ikke så vakkert lenger. Da blir naturen stygg [...]. Jeg går rundt på gårdsplassen. Kan gå opptil to timer. Det ligger en spenning i å skifte retning. Av og til er vi to stykker, av og til er vi fire. To fra personalet og vi to innsatte. Da kan to sette seg og to gå.¹ (Ungdom i ungdomsenhet)

Det gjør noe med mennesker å bli brakt «bak lås og slå». Med utgangspunkt i sosiologen Erving Goffman (1968) kan det å bli satt i fengsel forstås som en krenkelsesprosess. Gjennom atskillelse fra familie og venner, ved å ikke kunne opprettholde sine daglige rutiner og ritualer og ved å gjennomgå sikkerhetskontroll, visitering og levere fra seg personlige eiendeler erfares fengselets lukkethet og ens egen skjørhet.

Fengselet materialiserer seg i form av murer, gjerder, regulerte arealer, celler, nøkler, overvåkningsutstyr, uniformer, regler, rutiner for innlåsing og for hvem som kan bevege seg hvor på hvilket tidspunkt. I tillegg kommer det tvingende og ufrivillige samværet med ansatte og andre innsatte. FN's spesialrapportør mot tortur skriver i sin rapport fra 2015 at terskelen for hva som skal anses som tortur eller nedverdiggende eller umenneskelig behandling, er lavere for barn enn for voksne, særlig for barn som er frihetsberøvet (Méndez, 2015, avsnitt 32–33). Mange er redde, de vet ikke hva de bør si og ikke si. I fengselet trer de inn i et nytt og fremmed landskap der de skal finne sin plass, og der de har ansattes og andre innsattes blikk rettet mot seg. Et stadig tankekjør blander seg ofte med kroppslig uro (Fransson & Johnsen, 2015; Fransson, 2018).

Kapitlet bygger på ny forskning om fengselsarkitektur i Norge og favner mindreårige (15–17 år) og unge voksne (18–25 år) innsatte. I kapitlet gjør vi et poeng av å tenke komparativt, *hvordan mindreårige og unge voksne blir til i ulike typer fengsler*.² Ved å tenke komparativt på tvers av fengselstypene ungdomsenhet (UE) og Modell 2015 (M2015) kan vi få kunnskap om hvordan ulike typer fengselsarkitektur og fengselsdesign regulerer relasjoner, kropp og bevegelser og hva dette gjør med barn og unges kropp. Kapitlet gir ny

1 Sitatet er hentet fra Fransson et al. (2019, s. 47).

2 I kapitlet bruker vi begrepet «mindreårige» når vi betegner dem mellom 15 og 18 år, og «unge voksne» om dem som er mellom 18 og 25 år. Når vi viser til lovverket, bruker vi de betegnelsene som der brukes, f.eks. FN's barnekonvensjon osv.

1a. Inngjerding i en ungdomsenhet.

Foto: Elisabeth Fransson

1c. Laboratorium i ungdomsenhet.

Foto: Elisabeth Fransson

1b. Sikkerhetskontroll i ungdomsenhet.

Foto: Elisabeth Fransson

1d. Sikkerhetsutstyr for ansatte i ungdomsenhet.

Foto: Elisabeth Fransson

Bilde 1. Illustrasjoner av sikkerhetsforanstaltninger i en ungdomsenhet

forskningskunnskap om hvordan fengselsarkitektur, straffegjennomføring og unges tilblivelse er vevet inn i hverandre, og reiser spørsmål om hva dette betyr når barn og unge flyttes mellom ulike fengsler eller når de etter fylte 18 år flyttes fra en ungdomsenhet til et voksenfengsel. Med dette søkelyset

flyttes blikket fra enkeltindivider og deres bakgrunn til hvordan ulike typer av fengselsarkitektur og design virker på unge kropper.

Mindreårige og unge voksne i norske fengsler

Fengsling er det mest inngripende tiltaket staten kan gjøre mot sine borgere, og i henhold til FNs barnekonvensjon (Barnekonvensjonen, 1989, art. 37b) skal fengsling av barn under 18 år være absolutt siste utvei og benyttes «for et kortest mulig tidsrom». Barnekonvensjonen er inkorporert i norsk lovverk, og hvis en mindreårig under 18 år settes i varetekt eller skal sone en dom i fengsel, skal det skje i enheter som er tilpasset barns særlige behov (Barnekonvensjonen, 1989, art. 37c; jf. Straffegjennomføringsloven, 2002, § 10a). I Norge skal mindreårige under 18 år plasseres i ungdomsenheter.³

Bilde 2. Ungdomsenhet vest og ungdomsenhet øst

Begrepet ungdomsenhet (UE) er villedende. For det første fordi begrepet gir konnotasjoner til at enheter er av en annen karakter enn fengsler. Dette var også forståelsen innenfor selve feltet i starten (Fransson et al., 2019). For det andre fordi begrepet «ung» gir assosiasjoner til større barn. Selv om det er forskjeller mellom en UE og et voksenfengsel, er det viktig å være klar over at de to UE-ene i Norge er høysikkerhetsfengsler for mindreårige under 18 år (Fransson et al., 2019).⁴

Det er per desember 2024 fire plasser i UE vest i Bergen og seks plasser i UE øst i Eidsvoll (Regjeringen, 2024, 28.10, pressemelding). Regjeringen foreslår å doble kapasiteten på ungdomsfengsler i 2025 og å tredoble

³ For en nærmere beskrivelse av utviklingen av de norske ungdomsenhetene viser vi til Fransson et al. (2019).

⁴ Norge skiller ikke mellom varetektfengsel og domsfengsel. Det betyr at det i UE sitter både barn som er i varetekt og barn som soner dom.

kapasiteten i 2026 (NTB nyheter, 16.9). Elleve nye fengselsplasser for mindreårige er bestemt opprettet ved Evje fengsel, som frem til nå har vært et kvinnefengsel (Regjeringen, 2024, pressemelding, 28.10). I tillegg har Oslo kommune satt av 22 millioner til en ny barnevernsinstitusjon for unge mellom 12 og 15 år som begår alvorlig kriminalitet og til å videreføre en midlertidig akuttinstitusjon (Oslo kommune, 2024, pressemelding 25.9).

Med et utvidet antall plasser både i fengsel og i barnevernsinstitusjoner kommer flere mindreårige i fengsel og i fengselsliknende institusjoner og prinsippet om fengsel som absolutt siste utvei svekkes. Det blir et viktig spørsmål om personalet er kvalifisert for å jobbe med unge innsatte. Videre kan institusjoner under barnevernet stå i fare for å bli en hybrid mellom straff og omsorg. Tabellen nedenfor gir en oversikt over utviklingen av antall innsettelse over tid:

Tabell 1a. Antall innsettelse av mindreårige (15–17 år) etter årstall, type fengsel og fengslingsstatus samt prosentvis fordeling for hele perioden (2019–2023)

Årstall	Type fengsel		Fengslingsstatus		Totalt antall innsettelse
	Ungdomsenhet	Ordinært fengsel	Varetekt	Dom	
2023	35	23	54	4	58
2022	22	7	27	2	29
2021	24	4	24	4	28
2020	13	20	31	2	33
2019	16	26	42	2	42
<i>Hele perioden</i>	58 %	42 %	96 %	4 %	190

Tabell 1a viser at mindreårige også fengsles i ordinære fengsler. Dette var tilfellet for 23 innsettelse av mindreårige i 2023, svarende til 40 prosent av alle innsettelse av 15–17-åring det året. Ifølge Kriminalomsorgsdirektoratet (KDI) var det ni mindreårige i Eidsberg fengsel i 2023 og fem mindreårige fra januar 2024 til og med april 2024, mens det fra fengselets side er oppgitt at tallene er henholdsvis ti og sju (Sivilombudet, 2024). Å plassere mindreårige i voksenfengsler har forekommet siden den første ungdomsenheten ble etablert i 2009. I starten var det ikke uvanlig at utagering og celleknusing medførte overføring til ordinært fengsel. Dette var fordi ansatte i en tidlig fase av ungdomsenhetenes historie ikke alltid hadde tilstrekkelig kapasitet til å stå i disse utfordrende situasjonene, det kunne være for å skille ungdommer fra hverandre eller som en konsekvens av ødelagte celler (Fransson et al., 2019). KDI oppgir at det store flertallet av mindreårige i ordinære fengsler

er 17 og vanligvis ikke 15 eller 16 år gamle. Valg av fengsel fremfor UE kan, ifølge direktoratet, også være fordi begge de to ungdomsenhetene befinner seg langt unna ungdommens familie og nærmiljø (Michaelsen, 2024). I 2023 ble seks unge overført til et høysikkerhetsfengsel rett før eller rett etter at de fylte 18 år. Enkelte ble flyttet til Eidsberg, som er et av de M2015-fengslene som kapittelet omhandler. Andre hadde sittet såpass lenge i varetekt at de sonet ferdig før de fylte 18 år. Seks mindreårige hadde også opphold i voksenfengsel under hovedforhandlingene i rettssakene (Årsrapport, UE vest, 2023).

Unge under 18 år skal ikke varetektsfengsles med mindre det er tvingende nødvendig (Lovdata, Straffeprosessloven, 1986, § 184). Likevel viser tabell 1a at ytterst få innsettelse av mindreårige dreier seg om at de skal sone en dom. I perioden 2019–2023 handlet nesten alle (96 prosent) av innsettelsene om varetekt, med siktelser for svært alvorlige lovbrudd. Når en eventuell dom er falt og er blitt rettskraftig, har mange rukket å fylle 18 år og er følgelig blitt for gamle til å sone i en UE. Det forklarer hvorfor andelen dømte er så mye lavere blant 15–17-åringene enn blant innsatte i alderen 18–25 år (se tabell 1b).

Tabell 1b. Antall innsettelse av unge voksne (18–25 år) etter årstall og fengslingsstatus samt prosentvis fordeling for hele perioden (2019–2023)

Årstall	Fengslingsstatus			Totalt antall innsettelse
	Varetekt	Dom	Annet ¹	
2023	561	409	1	971
2022	459	431	10	900
2021	379	523	9	911
2020	487	421	12	920
2019	592	490	18	1100
<i>Hele perioden</i>	52 %	47 %	1 %	4802

¹ Bøtesoning eller foregrepet soning

Tallene i tabell 1a og 1b viser antall innsettelse og ikke antall personer. Fordi en og samme person kan bli fengslet flere ganger i løpet av et kalenderår, kan antallet innsettelse være noe høyere enn antallet unge som blir fengslet. Det kan ellers nevnes at et overveldende flertall (> 90 prosent) av både mindreårige og unge voksne som blir fengslet, er menn (gutter). Slik er det også i fangebefolkningen ellers. I Norge dømmes mindreårige og unge voksne i ordinære domstoler tilpasset voksne (Dullum et al., 2023), i motsetning til i en del europeiske land som har egne domstoler for mindreårige (Fransson & Terranova, under utgivelse). Domstolene er imidlertid underlagt et eget regelverk for mindreårige som er nedfelt i barnekonvensjonen

og i særskilte retningslinjer for barn (Kriminalomsorgen, 2024). I UE er det både gutter og jenter, mens unge over 18 år soner i kjønnsdelte voksenfengsler.

Metodologisk tilnærming

Kapittelet bygger på to forskningsprosjekter med søkelys på betydningen av fengselsarkitektur. Det ene er en fengselsetnografisk studie av ungdomsenhetene som ble gjennomført i 2014–2018 (Fransson et al., 2019). Datainnsamlingen omfattet 25 feltbesøk med deltakende observasjon og samtaler med 23 ansatte og tolv innsatte i alderen 15 til 17 år.⁵ Som forskere kunne vi ikke bevege oss fritt i enhetene. Vi var alltid i følge med ansatte, unntatt når vi hadde samtaler med de unge. Til sammen ga dette datamaterialet oss ny og viktig kunnskap om hvordan fengselsarkitektur og sikkerhetsforanstaltninger skaper boerfaringer og bestemmer hvor, når og hvordan kropper kan bevege seg. Videre inneholdt dette datamaterialet kunnskap om hva som utspilte seg i fengslenes ulike rom (Fransson, 2018, 2023; Fransson et al., 2019).

Det andre forskningsprosjektet ble gjennomført høsten 2022. Dette var en «mixed methods»-studie av fengselsarkitektur og livskvalitet i tre M2015-fengsler, som er betegnelsen på en bestemt type fengselsbygg med standardisert arkitektonisk utforming og høyt sikkerhetsnivå (Johnsen, Pape et al., 2023a; Johnsen, Bartoszko et al., 2023b). Alle de innsatte i disse fengslene var menn. Den kvalitative datainnsamlingen besto av «rapid ethnography» (Pink & Morgan, 2013) og var hovedsakelig rettet mot dynamikken mellom den arkitektoniske utformingen og de innsattes opplevde livskvalitet.⁶ Feltarbeidet strakk seg til drøyt 180 timer. Vi fikk egne nøkkelkort og kunne bevege oss fritt rundt – både innendørs og utendørs. Også her fikk vi god anledning til å observere fengselsarkitektur og design: Hvordan M2015 er bygget, hvordan vaktrommet er plassert, hvordan design og sikkerhetsforanstaltninger organiserer kropper, hvem som kan gå hvor til hvilken tid, og hvordan kropper må innta bestemte plasser og posisjoner. I tillegg til dette hadde vi samtaler og intervjuer med 80 innsatte. Noen av disse samtalene kan betegnes som «walking interviews» (Kinney, 2021), hvor vi samtalte med innsatte mens vi beveget oss rundt i fengselet eller deltok på ulike aktiviteter med innsatte.

5 For utfyllende beskrivelser av den metodiske tilnærmingen vises det til rapporten (Fransson et al., 2019).

6 For en mer detaljert beskrivelse av det metodiske designet viser vi til Johnsen, Pape, et al. (2023a).

I feltarbeidet gjorde vi oss erfaringer med hvordan det var å forflytte seg mellom cellen og kjøkkenet eller ut i gangen. Videre opplevde vi hvordan det var å stå og vente på «utslipp» og å være i butikken, på verkstedet eller i uterommet, og hvordan det var å vente på å bli sluppet inn igjen. Som i den første studien inneholdt også feltnotatene herfra tykke beskrivelser av situasjoner, hvor ord og begreper ble skrevet ned (Emerson et al., 1995). I tillegg til feltarbeidet gjennomførte vi en survey-undersøkelse, som drøyt seks av ti (62 prosent) innsatte i de tre M2015-fengslene deltok i. Vi stilte 42 spørsmål fra «Prison Climate Questionnaire» (PCQ) (Bosma et al., 2020) med tillatelse fra forskerne som har utviklet dette kartleggingsinstrumentet.⁷ Svarene ble benyttet til å konstruere sju samlemål (skala 1–5), som spesifisert av Bosma et al. (2020). Jo høyere skår på disse målene, desto høyere var grad av tilfredshet. I dette kapittelet sammenlikner vi resultatene for innsatte i alderen 18–25 år (n = 28) og innsatte over 25 år (n = 141).⁸

I begge fengselsprosjektene var det et sentralt poeng å finne egnede metoder som kunne få frem betydningen av fengselsarkitektur og design. Det ble gjort et metodisk poeng av at vi forholdt oss analytisk til det å bevege oss til og rundt i fengslene. Foruten å legge merke til hvordan også vi som forskere ble styrt og regulert, observerte vi hvilke rom som var henholdsvis åpne og lukket. Vi la merke til fengslenes omgivelser, avstanden til lokalbefolkningen og i hvilken grad de var avgrenset fra resten av samfunnet ved hjelp av murer eller gjerder. Å ringe på, å bli sluppet inn, å levere inn legitimasjon, å låse inn mobil og andre personlige eiendeler og å gå gjennom sikkerhetskontrollen og legge merke til måten sikkerheten ble snakket frem på, fortalte oss noe viktig om hva slags sted fengselet var. Friheten vi fikk som forskere, tilgjengeliggjorde fengselet for oss og preget forskningen.

Analytisk tilnærming

For studenter i straffegjennomføring, sosialt arbeid, barnevern og barnevernsarbeid representerer forskningsfeltet *fengselsarkitektur* noe nytt, samtidig er det et felt som mange intuitivt fatter interesse for. Mange har kjent på hva rom gjør med kroppen og med relasjoner. Oppmerksomheten på

7 PCQ-spørsmålene dreier seg for det meste om psykososiale soningsforhold, formulert som påstander som de innsatte ble bedt om å vurdere. I tillegg ble de innsatte bedt om å vurdere ulike aspekter ved de fysiske omgivelsene i fengselet, blant annet luftegården og utsikten fra cellen. Svarskalaen på samtlige spørsmål gikk fra 1 til 5, og jo høyere skåren var, desto mer positiv var vurderingen.

8 Detaljer om gjennomføringen av survey-undersøkelsen er beskrevet av Johnsen, Pape, et al. (2023).

det sosiomaterielle, på hvordan ulike rom virker på kroppen og den sosiale samhandlingen, bidrar til at blikket vendes bort fra et individualiserende syn på unge innsatte og på det som gjorde at de kom i fengsel, og i stedet mot *hvem de blir til mens de sitter fengslet*.

Deleuze og Guattari oppfordrer oss til å tenke filosofisk rundt materialitet, kropp og hendelser. De argumenterer for at begreper bør utvikles ved å rette søkelyset mot det som konkret skjer i situasjoner, og som kan lede til oss til å tenke annerledes eller nytt (Deleuze & Guattari, 1994). Dette åpne analytiske grepet har vitalisert arbeidet med å tenke kroppen inn i fengselsforskning (Fransson & Johnsen, 2015; Fransson & Brottveit, 2015; Fransson, 2018; Fransson & Giofrè, 2020). Når vi i tillegg kan studere to helt ulike typer fengselsarkitektur, som UE og M2015, får vi mulighet til å stille spørsmål til datamaterialet som: *Hvordan reguleres kropper, relasjoner og bevegelser i ulike typer fengsler? Hva betyr det når kropper overvåkes av elektronikk, eller når låste dører kommer mellom innsatte og ansatte?*

Kropp og kroppslige bevegelser blir svært synlig i fengsel. Noen kropper bærer uniform, nøkler og adgangskort, mens andre kropper blir låst inn og fulgt rundt (Fransson & Johnsen, 2015). Fangekroppen karakteriseres av et fravær av «ting» som vanligvis er forbundet med kroppen; mobilen er et eksempel (Fransson et al., 2020). Dette stimulerer tanker om *kroppen som forbundet med ting*. Deleuze og Guattari forstår kroppen som noe mer enn kroppen selv, som relasjonell, og som en sosiomateriell begivenhet som kan få ting til å skje (Deleuze & Guattari, 1987). Denne sosialfilosofiske forståelsen av kropp inviterer til en type fengselsforskning⁹ som retter søkelys på *det som skjer mellom kropper* – ikke bare mellom menneskekropper, men mellom menneskekropper og andre kropper som for eksempel nøkkeltropper og bygningskropper. Dette kroppsperspektivet åpner opp for nye måter å studere fengsler på. Vi vender blikket bort fra individet og det som skjer inni individet, henimot hvordan kropper forholder seg til andre kropper, også materielle kropper. Vi ser på hvordan kropper beveger seg i og mellom rom, hvordan de enkelte kroppene omgås og unngås, og hvordan de forholder seg til hverandre gjennom vegger, glass, bord, nøkler, dører og trapper. Gjennom å fokusere kropp på denne måten kan noe annet tre frem.

Dette «andre» kan stimulere oss som forskere, studenter og ansatte til å la blikket stoppe opp ved en treningssykkel eller en kaffekopp i et fengsel

9 Dette perspektivet kan også overføres til studier av andre typer institusjoner, for eksempel barnevernsinstitusjoner.

(Fransson & Johnsen, 2015), ved et lunsjbord (Fransson, 2018) eller ved ansiktene vi ser på gjennom en glassvegg: nære og fjerne på samme tid (Johnsen, Pape, et al., 2023a; Johnsen, Bartoszko, et al., 2023b). Vi kan følge med på hvordan en uniformskledd kropp med et nøkkelknippe leder et ungt menneske til cellen. Vi kan la blikket dvele og følge med på hvordan kroppene i denne situasjonen ordnes, og på hvordan over- og underordning skjer der og da og skaper roller, mønstre og en form for tilblivelse hvor den unge følger etter. Det krever tid, ro og øvelse å utvikle dette blikket. Vi må øve oss i å feste oss ved situasjoner, ting og bevegelser som ellers, i en hektisk hverdag, ofte unndrar seg vår oppmerksomhet. Deleuze og Guattari sin filosofi hjelper oss med dette ved å gi inspirasjon til hvordan vi kan lede blikket bort fra den individuelle menneskekroppen og mot *rommet mellom kropp*. Denne forskyvningen av blikket får kroppen til å flettes sammen med ikke-kroppslige «ting» eller «body without organs» (Deleuze & Guattari, 1987). Dette perspektivet på kropp er nært knyttet til deres forståelse av tilblivelse, «the process of becoming», som er et sentralt begrep i dette kapitlet.

Prosessen med å bli til er, i deleuzoguttariano forstand, ikke-lineær og noe som kan predikeres, for eksempel at en vanskelig barndom predikerer en komplisert ungdomstid. Det er ikke denne lineariteten de er opptatt av. De retter i stedet søkelyset på *prosessen med å bli til, mot det* som skjer på veien (Deleuze & Guattari, 1987, s. 277). Med utgangspunkt i dette analytiske perspektivet skal vi nå se nærmere på fengselsarkitektur og tilblivelse i ungdomsenhetene og i M2015-fengsler.

Fengselsarkitektur i UE og M2015

Fengselsarkitekturen er svært ulik i UE og M2015-fengsler, slik vi ser i bildet nedenfor.

Bilde 3. UE og M2015-fengsel

I tabell 2 formidler vi forskjellene mellom dem ved å presentere to idealtyper av fengselsdesign basert på studien av ungdomsenhetene (Fransson et al., 2019; Fransson, 2020, 2023) og av M2015-fengslene (Johnsen, Pape, et al., 2023a; Johnsen, Bartoszko, et al., 2023b).¹⁰

Tabell 2. En idealtypisk modell av UE og M2015

	UE vest	Modell 2015
Fengselsdesign	Liten bygningsmasse, helt ny, skolen er lokalisert i samme bygning, det er åpne rom, store vinduer, tregulv og nye typer celledører.	Ny bygningsmasse med et klassisk panoptisk ¹¹ stjernesdesign. Skole-, helse- og arbeidsdrift er lokalisert til første etasje, mens avdelingene ligger i andre og tredje etasje.
Regional innflytelse	Plassert i en region med «terapeutisk kultur»	Plassert i en region preget av en høy sikkerhetskultur
Kleskode ansatte i kriminalomsorgen	Vanlige klær – ikke uniform	Uniform
Kjønn	Både jenter og gutter	Kun menn
Kriminalitet	Alvorlig kriminalitet	Alle typer
Lovgrunnlag	FNs barnekonvensjon, retningslinjer for barn og straffegjennomføringsloven	Straffegjennomføringsloven
«Type» kriminalomsorg	I utgangspunktet inspirert av traumbasert omsorg	I utgangspunktet opptatt av å bruke mye ressurser på unge voksne og vektlegge miljøarbeid
Ideal	«Være noe mer enn et fengsel»	Å være et nytenkende fengsel med stor vekt på skole

Det var et sentralt mål at UE skulle være annerledes enn vanlige fengsler ved at de skulle bygge på miljøterapeutiske prinsipper og ha et tverrfaglig team med høy kompetanse på sårbare barn og unge voksne (Fransson et al., 2019). Halvparten av de ansatte er fengselsbetjenter, og halvparten er sosialfaglig utdannet. Begge enhetene har en egen barnevernsfaglig rådgiver ansatt av Barne-, ungdoms- og familieetaten (Bufetat). I tillegg er det importerte tjenester som skole og helsetjeneste. Normalitet er et sentralt prinsipp. Det er frihetsberøvelse som er straffen, og ut over denne skal livet i ungdomsenhetene i størst mulig grad likne på livet utenfor (Meld.St. 37 (2007–2008)). Dette er i praksis vanskelig å få til, siden et fengsel lukker

¹⁰ Vi bruker UE vest som eksempel i utviklingen av idealtypen UE.

¹¹ Ut fra ett sentralt punkt kan ansatte observere innsatte på avdelingene i fløyene. Innsatte vet at de blir observert, men de vet ikke akkurat når de ansattes blikk er på dem.

mindreårige og unge voksne ute fra fellesskapet (Hammerlin, 2021) og for eksempel fratar dem tilgang på mobil og internett (Fransson et al., 2020).

De to ungdomsenhetene ble etablert i henholdsvis 2009 og 2016, i to ulike regioner med ulike kulturer og økonomiske rammebetingelser. Begge ble lokalisert utenfor byer og tettsteder hvor de skiller seg ut fra omgivelsene og lokalsamfunnet og gjør det vanskelig for familier å komme på besøk. Idealtypisk er ungdomsenheten preget av åpne rom med store vinduer som slipper inn mye lys. Den har tregulv og kunst på veggene i tillegg til enkelte designmøbler. Åpenheten kombineres med stor grad av digital og personlig overvåkning. De mindreårige har sitt eget «rom» med TV, og hver enhet har tredør for å skape mer stillhet. Basert på inspirasjon fra traumebasert omsorg var det ved UE vest, særlig i etableringsfasen, et eksplisitt mål at den skulle være noe annet enn et ordinært fengsel (Fransson et al., 2019; Fransson, 2018, 2020, 2023). De ansatte i dette fengselet bruker ikke uniform.

Bilde 4. Bilder fra ungdomsenhet vest. Foto: Ansatt og Elisabeth Fransson

Den arkitektoniske utformingen legger til rette for stor grad av kontakt mellom mindreårige og ansatte (Fransson et al., 2018).

Modell 2015 (M2015) er et standardisert fengselsbygg, også denne utviklet av kriminalomsorgen og Statsbygg. Modellen er tenkt brukt i byggingen av ny fengselskapasitet i Norge der det er behov for det vi i norsk målestokk vil kalle store fengsler. Bygget er i tre etasjer, og det har en tradisjonell panoptisk utforming med fire fløyer som går ut fra en sentral bygningskomponent. Arbeidsdrift og skole ligger i første etasje, mens avdelingene ligger i fløyene i de to etasjene over. Normaliseringsprinsippet, i form av at innsatte må bevege seg ut av forlegningsbygget og over til andre bygg for å gå på arbeid eller skole, et prinsipp som var sentralt i byggingen av Halden fengsel, er forlatt i utformingen av M2015 (Johnsen, Bartoszko, et al., 2023b).

Bilde 5. M2015. Foto: Fædrelandsvennen. Gjengitt med tillatelse.
Alle rettigheter forbeholdt

M2015 har til sammen 96 soningsplasser fordelt på åtte avdelinger med tolv celler hver. Cellene ligger på hver side av en korridor som går gjennom hele fløyen.

Bilde 6. Innenfra M2015. Foto: Forskerne

Nærmest den sentrale bygningskomponenten har hver avdeling et felleskap med kjøkken og oppholdssone. I den andre enden av fløyen er det en lufter- og røykebalkong. Hver celle har bad med dusj og toalett.

Den sentrale bygningskomponenten inneholder i all hovedsak gang og fellesareal med trappeløp og heissjakt, vaktrom og kontorer. Vaktrommene, eller «vaktboksene» som de ble referert til (Johnsen, Pape, et al., 2023a), ligger i hver etasje med et trappeløp som forbinder dem med hverandre.

Bilde 7. Vaktrommet. Foto: Forskerne

Det er ingen direkte tilgang fra vaktrommet til avdelingene. For å komme inn på avdelingene må betjentene derfor låse seg ut av vaktrommet og krysse gangen og fellesarealet for deretter å låse seg inn på avdelingene. For å oppnå kontakt med betjentene fra avdelingene må innsatte bruke et calling-anlegg. Vinduer i vaktrommet og avdelingene gjør at ansatte og innsatte kan se hverandre, men det er vanskelig å komme i kontakt med hverandre.

Bilde 8. Bilde av vaktrommet sett fra fellesskapsavdelingen. Foto: Forskerne

Den arkitektoniske utformingen legger lite til rette for uformell kontakt med innsatte og betjenter, noe som skaper avstand og gjør det dynamiske sikkerhetsarbeidet utfordrende (Johnsen, Pape, et al., 2023a; Johnsen, Bartoszko, et al., 2023b).

Fengselsarkitektur, straffegjennomføring og tilblivelse

Fengselsarkitektur og fengselsdesign regulerer kropper, relasjoner og bevegelser (Fransson, 2018; Fransson et al., 2018). Dette gjelder enten de unge sitter i varetekt eller på dom, og enten de sitter i kortere eller lengre tid. Mindreårige som fengsles flyttes hjemmefra i en periode da de fleste 15–18-åringer fremdeles bor hjemme. De som er litt eldre, er gjerne i en periode da de gjør seg viktige bo- og livserfaringer knyttet til å flytte hjemmefra og til å prøve ut nye erfaringer, for eksempel i forbindelse med å flytte på folkehøgskole, leie seg en hybel eller flytte i kollektiv. Mindreårige og unge voksne i fengsel «bor» riktignok sammen med andre unge, men under et straffegjennomføringsregime hvor celledøren låses på bestemte tider, og hvor statusen som innsatt er knyttet til stigma (Goffman, 1963). Enkelte mindreårige og unge voksne føler stor skam og har ikke engang fortalt foreldrene at de sitter i fengsel; foreldrene tror de er på folkehøgskole (Fransson et al., 2019). Selv om fengsling kan gi status i gjengen, er det knyttet til skam i familien (se Gjøen & Fransson, kapittel 11). Fengsling over tid kan få kjønnede konsekvenser. Vi har i dag unge kvinner og menn som sitter i forvaring eller på såpass lange dommer at de kanskje ikke blir ferdige med soningen før muligheten til å etablere seg og få barn er over, eller at de ikke kan utøve sitt moderskap eller farskap i den tiden de er fengslet (se Natrud & Solicki, kapittel 14).

Bilde 9. Ungdomsliv i UE. Foto: Elisabeth Fransson

Å sitte fengslet er forbundet med mangel på frihet, tranghet og sterke kroppslige erfaringer i form av indre smerte og ubehag som kan komme til uttrykk i dagligdagse situasjoner, som det å sitte rundt et lunsjbord (Fransson, 2018). Enkelte unge forteller at de har problemer med å spise når de sitter rundt

bordet; det er så mange som har blikket rettet mot dem. For noen er det om å gjøre å bli ferdig fortrest mulig slik at de kan gå tilbake til cellen (Fransson et al., 2019). Flere av de mindreårige var også forsiktige med å si hvordan de opplevde det å sitte i varetekt og sone i UE. Av og til gikk samtalen trått, slik som her, hvor vi forsøker å nærme oss temaet på ulike måter, og hvor til slutt en av forskerne spør: «Men føler du deg sett og hørt her?» «I alle fall sett», svarer ungdommen før hen igjen blir taus (Fransson et al., 2019).

Cellen er det stedet der mindreårige kjenner seg særlig alene og isolert: «[...] For hver dag jeg er her, jo mer ønsker jeg å ta livet mitt. Hver dag ser jeg meg selv i speilet, jeg ser hvor jeg er, og tenker: ‘Skal jeg gjøre det i dag, hva venter jeg på?’» (Fransson, 2018, s. 191, oversatt fra engelsk).

Bilde 10. Celledør i UE. Foto: Elisabeth Fransson

Bak den låste celledøren snakker den mindreårige med sitt speilbilde. Speilet blir noe mer enn en ting; det blir snarere noe den mindreårige kan forholde seg til, snakke med. Her brukes speilet som et artefakt å snakke til og med. På cellen er den mindreårige alene med vonde tanker. I et

tilblivelsesperspektiv er det viktig å stille spørsmål om hva det gjør med kroppen å være på cellen alene, og hva det gjør med kroppen når celledøren låses, særlig om natten når vonde tanker kommer. Andre viktige spørsmål i et tilblivelsesperspektiv er hvordan mindreårige påvirkes av hendelser i fellesskapet når de er alene tilbake i cellen, og hvordan det oppleves å høre utageringslyder og skrik fra andre mindreårige.

Selv om vi tar til orde for at yngre innsatte i M2015-fengslene er i en særskilt sårbar livssituasjon, avdekker survey-undersøkelsen langt flere likheter enn forskjeller mellom de yngre (18–25 år) og de «eldre» (26+) innsatte.¹² Analyser av de sju samlemålene som bygger på «Prison climate questionnaire» (PCQ), avdekket ingen signifikante forskjeller mellom de to aldersgruppene vurderinger av forholdet til de ansatte, forholdet til andre innsatte, fengselets tilbakeføringsarbeid, det å motta besøk, det å føle seg trygg og opplevd autonomi. Yngre innsatte hadde imidlertid lavere gjennomsnittsskår på et samlemål som dreiet seg om fengselets aktivitetstilbud (2,9 vs. 3,3, $p < 0,05$), som indikerer at de var mindre fornøyde enn de «eldre» innsatte. Vi undersøkte også svarene på ulike enkeltspørsmål. Tabell 3 viser hvilke signifikante forskjeller vi fant mellom yngre og «eldre» innsatte.

Tabell 3. Statistisk signifikante forskjeller mellom yngre og «eldre» innsatte. Gjennomsnitt på variabler med svarskala fra 1 (svært negativ vurdering) til 5 (svært positiv vurdering)

Påstander til vurdering	Alder		p ¹	Antall svar (18–25 / 26+ år)
	18–25 år	26+ år		
<i>Jeg går godt overens med de fleste andre innsatte (PCQ)</i>	3,7	4,2	< 0,01	24 / 130
<i>Ansatte på denne avdelingen er vennlige mot meg (PCQ)</i>	3,3	3,8	< 0,05	25 / 132
<i>Jeg er fornøyd med skolen her (PCQ)</i>	2,7	3,4	0,05	19 / 105
<i>Jeg liker utearealene i dette fengselet</i>	3,1	3,7	0,05	24 / 136
<i>Jeg liker utsikten fra cella mi</i>	2,9	3,5	0,05	25 / 134

¹ Jo lavere p-verdi, desto lavere sannsynlighet for at forskjellene mellom aldersgruppene skyldes slump og tilfeldigheter.

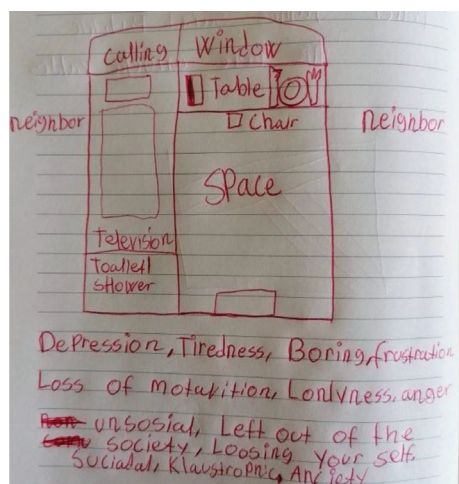
Samtlige aldersrelaterte forskjeller gikk i samme retning: Innsatte i alderen 18–25 år var mindre fornøyd enn eldre medfanger. I tillegg til på vurderingene av fengselets aktivitetstilbud hadde de signifikant lavere gjennomsnittsskår på PCQ-variabler som dreiet seg om å komme overens med

12 Det er svært viktig å ta i betraktning at det skal mye til for å finne statistisk signifikante forskjeller mellom de to aldersgruppene, fordi antallet personer i den yngste gruppen er så lavt. For å finne statistisk signifikante forskjeller må forskjellene da være store.

andre innsatte, om å oppleve ansatte som vennlige og om tilfredshet med skoletilbudet. Yngre innsatte var generelt sett også mindre fornøyd med utearealene og utsikten fra cellen sin.

Det kvalitative datamaterialet kan fortelle noe om de yngre sin misnøye. De yngre innsatte fortalte i samtaler om normer og regler for samvær hvor enkelte innsatte bestemte mye. Det kom også frem at flere av de yngre var engstelige for å snakke med ansatte om ting de var misfornøyd med, av frykt for å få rapport, dvs. få en anmerkning i dagsrapport eller sin journal. Flere fortalte at de, hvis de prøvde å ta opp ting de var misfornøyd med eller reagerte på, hadde erfart at de ble sett på som vanskelige, og «at det slo tilbake på dem». Som en sa: «Det er best å ikke si noe» (Johnsen, Pape, et al., 2023a). Det er interessant å merke seg at det, ut fra tallene, med hensyn til oppfølging knyttet til livet på avdelingen, skole, progresjon og tilbakeføring ikke ser ut til at det i fengselet legges særlig vekt på at dette er yngre personer. Dette står i kontrast til hvordan ansatte snakker frem at de har særlig søkelys på nettopp de unge voksne innsatte.

Cellen er, også i M2015, det rommet i fengselet hvor straffen oppleves sterkest (Johnsen, Pape, et al., 2023a), og i tegningen under illustreres dette:

Bilde 11. Innsatt sin tegning av celle og ord som beskriver opplevelsen av å gå inn

Her har Mohammad¹³, en ung voksen vi intervjuet, tegnet cellen sin. Etterpå stilte han seg opp i døren inn til sin avdeling og spurte alle på sin avdeling hva de kjenner når de kommer opp fra «luft», det vil si etter at de

har vært ute i luftgården. Opplevelsene sier sitt om hvordan det oppleves å låses inn på cellen, og de forteller noe viktig om prosessen med å bli til i et voksenfengsel.

Hvordan sikkerhet og kontrollregimer beveger kropper

Størrelsen på fengsler er av sentral betydning når det gjelder straffegjennomføring og kontroll. Bygg som rommer fire til seks mindreårige, står i sterk kontrast til M2015-fengslene og fremstår i et europeisk perspektiv som uvanlig små (Fransson & Terranova, under utgivelse). UE karakteriseres av et åpent fengselsdesign i et ellers lukket fengsel. Dette er et uttrykk for arkitektens måte å oversette normative krav på som ligger i hensynet til barnets beste, men innenfor de kravene som settes til sikkerhet og mulighet for kontroll.

Ideen er at det skal være bevegelse, mange steder å slå seg ned, lett tilgang til aktiviteter og at mindreårige og ansatte kan «henge» sammen uformelt. Tregulvet, som er det samme på kontorer og i avdeling, representerer en demokratisk idé om likhet og viktigheten av at det skal være hjemlig og behagelig. En i utgangspunktet sterk terapeutisk tradisjon og ansatte uten uniform er materielle uttrykk for hensynet til barnets beste (Fransson, 2018, 2023). Det åpne er kombinert med omfattende digital overvåkning og mange ansatte i miljøet.

Bilde 12. Overvåkning i UE. Foto: Elisabeth Fransson

At daglige aktiviteter, som skole og gymnastikk, skjer i samme bygning, gir god oversikt og kontroll. Samtidig reduseres den miljøterapeutiske gevinsten som ligger i det å utvikle eller opprettholde en dagsrytme hvor man står opp, dusjer, spiser frokost og går ut av bygningen på skole eller jobb (Fransson, 2023).

Reglene og rutineene i UE er strenge og klare. Så lenge de følges, er atmosfæren rolig og behagelig. Det er først når de unge ikke deltar og trekker seg fra aktiviteter og kontakt eller opponerer, at sikkerhet og kontroll merkes. Hvis arbeid med å motivere mislykkes, utøves et forsiktig press. Hvis den mykere tilnærmingen ikke får ønsket effekt, blir konsekvensene av uønsket atferd tydeligere. Både dagsrapporter og hendelsesrapporter inngår i enhetenes rapporteringssystem og får følger for den mindreårige. Følger kan handle om å måtte oppholde seg på cellen eller om å utsette muligheter for sosiale fremstillinger og permisjoner (se også Hammer & Lundeberg, kapittel 10; Fransson & Brottveit, 2015). Det å unngå hendelser, å følge opp skole og arbeid og å samarbeide og delta blir i en fengselsfaglig logikk tolket som positive tegn på endring. Selv om det å motsette seg systemet kan være en viktig form for selvstendigjøring i en miljøterapeutisk forståelse, blir det i en fengselslogikk problematisk. Hvor tålegrensene i UE går, avhenger av de ansatte og av kontrollregimet ved det enkelte fengselet (Fransson et al., 2019).

En stor ansattgruppe bestående både av fengselsbetjenter og ansatte med sosialfaglig utdanning kombinert med få mindreårige og høy bevissthet om barns rettigheter gjør at mindreårige i ungdomsenhetene får mye oppmerksomhet og hjelp. Ungdomsenheten fungerer godt når det er rolig, og det åpne fengselsrommet kan brukes i en slik «miljøterapeutisk» forstand. Et problem med denne typen fengselsarkitektur starter hvis det kommer mindreårige som må skjermes fra andre, eller hvis det oppstår konflikter. I slike situasjoner blir det som var åpent, mer lukket (Fransson, 2023), og kontrollen går fra myk til hard (Crewe, 2011). Hvis konfliktnivået hardner til, endres den institusjonelle logikken fra å være noe som er annerledes, til å bli mer lik høysikkerhetsfengsler for voksne. En terapeutisk tilnærming med vekt på snakk kan bli erstattet med fysisk maktanvendelse (Fransson, 2018). I slike tilfeller fører kontrollen til at det åpne blir mer lukket.

Det åpne kan også bli mer trangt i en annen forstand når ansatte må separere en mindreårig fra andre innsatte, slik som her:¹⁴ «Det var en ung-

---

14 Dette er fra en samtale med en ung voksen som på dette tidspunktet hadde fylt 18, og som var overført til et høysikkerhetsfengsel for voksne.

dom som var ekskludert, og de mest brukte rommene, kjøkkenet og dagligstua med TV, ble stengt for oss. Rommene skulle vært mer spredt, eller at den som ble ekskludert, kunne være et annet sted» (fra Fransson, 2023, s. 431, vår oversettelse). Et annet viktig aspekt som unge peker på, er den omfattende digitale og personlige overvåkningen: «Det var kameraer og døren til skolerommene måtte være åpne, og ofte satt en ansatt utenfor. Dette er 'litt overkill', du hadde kameraer og sikkerhet nær deg» (Fransson, 2023, s. 432). En åpen fengselsarkitektur i kombinasjon med mange ansatte kan, trass i dens åpenhet, føles kvelende for de mindreårige. Mange i UE føler seg kontrollert ved at de blir overvåket både digitalt og av de ansatte. Imidlertid føler de seg også trygge, for eksempel hvis en ungdom er psykisk syk, eller hvis det er en truende atmosfære (Fransson et al., 2019).

Ikke-kolliderende kropper

Et møte med et M2015-fengsel handler vel så mye om hva du *ikke* møter, som om hva du møter. Hvor du kan gå og bevege deg mellom forskjellige steder og på hvilket tidspunkt, er strengt regulert og satt i system. Dagvaktene kommer først til fengselet. De sluses inn av nattvaktene og henter nøkkel eller nøkkelkort og alarm i et bestemt rom for deretter å forsvinne videre inn i fengselet til sine respektive arbeidsteder for dagen. Verksbetjenter, lærere med flere kommer kanskje litt senere. De henter også nøkkelkort og alarm og går til sine respektive arbeidssteder. Ved hjelp av nøkkelkort slippes de gjennom rondeller basert på at de er definert inn i en bestemt gruppe som har en bestemt funksjon. Lengst inne i fengselet, bak en rekke stengsler (vi talte til sammen 13 låste dører i ett M2015-fengsel fra vi ringte på og gikk inn i fengselet til vi var på avdelingen) er de innsatte, låst inne på celler.

I et lukket fengsel er kropper hele veien organisert i tid og rom, eller «TimeSpace» slik Moran (2015) beskriver det. Organiseringen bestemmes av en dagsorden som i M2015 er ganske detaljert, og som forteller hvor kroppene skal være til enhver tid (Johnsen, 2023). For mange kropper kan ikke være på samme sted samtidig, av hensyn til oversikt og sikkerhet. Tid til å være på ulike steder som bibliotek, gymsal eller luftegård er derfor fordelt mellom innsatte, og som oftest er fordelingen bestemt etter avdeling. Forflytninger av kropper til og fra ulike steder i fengselet skjer i henhold til en logistikk bestemt av dagsordenen, hvor kropper må forlate et sted før nye kropper kan komme til. Ikke å kunne forsere stengsler på egen hånd i bevegelsen fra ett sted til et annet kjennetegner en innsattkropp i M2015.

I møte med stengsler underveis må de vente på assistanse for å forsere hindrene og bevege seg videre. På denne måten er det lite flyt i innsattes bevegelser fra ett sted til et annet. Bevegelsesmønsteret er karakterisert av en rekke starter og stopper som repeteres en rekke ganger på vei fra utgangspunktet (for eksempel avdelingen) til bestemmelsesstedet (for eksempel gymsalen). Innsattkropper kan heller ikke bevege seg alene, og assistansen fra betjenter er ikke bare for å få hjelp til å forsere hindrene, men også for å holde kroppene under kontroll mens de beveger seg.

Under feltarbeidet i ett av M2015-fengslene opplevde vi en nitid logistikk for å holde rett kropp på rett sted til rett tid. Vi ble fortalt at det handlet om at en del innsatte i fengselet, for det meste unge voksne, hadde forskjellig gjengtilhørighet. Innsatte fra forskjellige gjenger kunne ikke møte hverandre, for da ble det bråk. Å finne ut av hvem som kunne og hvem som *ikke* kunne være sammen med hvem, var derfor viktig for å kunne holde fengselet operativt med hensyn til ro og orden. En rekke både synlige og mer usynlige innretninger var etablert for å separere og unngå at innsatte uforvarende skulle møte på hverandre – altså kolliderer. Luftegården var for eksempel delt i to med et gjerde. Dette gjorde det mulig å ha flere innsatte i luftegården på samme tid samtidig som de ikke kolliderte. Vi observerte mye aktivitet mellom innsatte på hver side av gjerdet, og vi observerte ansatte som passet på at ingen kropper berørte hverandre gjennom gjerdet.

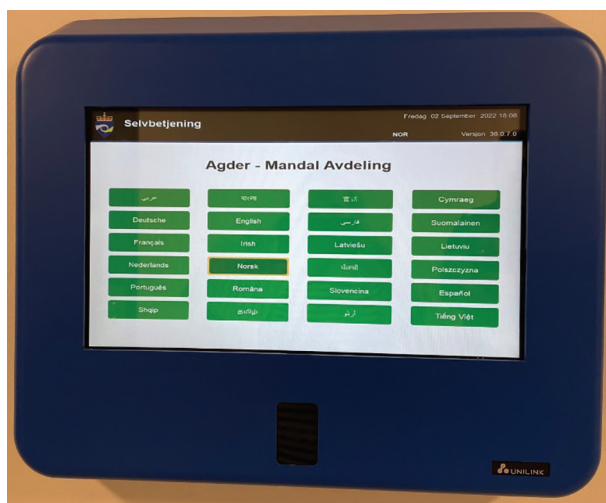
Å holde kropper atskilt handlet imidlertid ikke bare om synlige fysiske stengsler. Det handlet også om en del forbehold relatert til tid og sted, altså når en bevegelse fra ett sted til et annet kunne skje, som i denne situasjonen:

Vi går sammen med henne [betjenten] og de innsatte inn i stjernebygget. Når de skal gå inn den siste døren til stjernebygget [M-2015], caller hun opp sentralvakten og spør om det er klart, slik at hun kan gå inn med innsatte. Hun venter med å gå inn med dem til hun får klarsignal. Jeg spør henne etterpå hvorfor hun gjør dette, og hun svarer at det er for at innsatte ikke skal treffe på noen som de ikke skal treffe på, i trappen. Hun sier også at det kan ha vært en hendelse, hvor ansatte er på vei ned trappa med en innsatt. Å komme opp gjennom trappa med innsatte når dette skjer, er noe hun vil unngå (fra feltnotat). (Johnsen, Pape, et al., s. 71–72)

Trappeløpet, som er det eneste stedet i M2015 hvor innsatte kan bevege seg opp og ned, er altså et sted hvor bevegelser må koordineres slik at kropper ikke kolliderer. Teknologiske hjelpemidler, som calling-utstyr og kamera, veves inn i det logistiske arbeidet som «øyne og ører» for å avvikle trafikken i trappeløpet på en hensiktsmessig og trygg måte. Innsatte virket innforstått

med denne ordningen, og de ventet tålmodig på at de «forlengede øynene og ørene» skulle gjøre jobben sin og gi klarsignal til at bevegelsen inn og videre oppover i bygget kunne skje.

Foruten at det å følge innsatte i bevegelse fra ett sted til et annet i fengselet har en kontrollerende funksjon, kan denne situasjonen også representere et «mellomrom» hvor samhandling kan finne sted (Grønvold & Fransson, 2019). M2015-byggene har rasjonalisert bort en del av disse mellomrommene ved at innsatte selv for eksempel kan bestille legetime ved bruk av «blåboksen».

Bilde 13. «Blåboksen». Foto: Forskerne

Slike teknologiske løsninger for kommunikasjon inviterer ikke til småprat og uformell kontakt, som er viktig for å bygge relasjoner (se også Johnsen, Pape et al., 2023a). Også det skarpe skillet mellom ansattzone (vaktrommet) og innsattzone (avdelingen) skapte stor avstand mellom betjenter og innsatte.

Mens betjentene bestemte hvilke innsatte som kunne være på samme avdeling, var det mye opp til innsatte selv å finne ut av hvordan de kunne være sammen og omgås (Album, 1996; jf. Johnsen, Pape, et al., 2023a). Knut, en ung innsatt, snakker om viktigheten av å sette en standard:

De som ikke passer inn her, er de som sliter med dårlig hygiene, fortalte han. Han snakket en del om å sette standarder på avdelingen. At det bør være lov å sette en standard. At det er en indre justis: Regler til deg som innsatt. Du må tåle å få

tilbakemeldinger. Det er viktig å gjøre oppvasken ordentlig, huske å ta filteret også. Du kommer langt med normal folkeskikk, og å ikke gjøre ting som bidrar til dårlig miljø. (Johnsen, Pape, et al., 2023a, s. 55)

I denne konstellasjonen vil noen ha mer makt enn andre, mens atter andre «reparerer» slik at samværet blir godt (Album, 1996). Denne konstellasjonen, i fengsel kanskje best kjent som «fangehierarkiet» (Sykes, 1958/2007), kan gjøre unge innsatte særlig sårbare. Samtidig vet vi også at en del eldre innsatte tar seg litt ekstra av de unge. De vet hva fengsel gjør med kroppen (Johnsen, Pape, et al., 2023a).

Avslutning

I kapitlet har vi utforsket forholdet mellom fengselsarkitektur og unge menneskers tilblivelse. Vi har gjort et poeng av at unge ikke kun har med seg bagasje inn i fengsel, men også *blir til* mens de er under straffegjennomføring. UE og M2015-fengsler innebærer at straffegjennomføring skjer i to helt ulike fengselstyper. Med arkitektur og design regulerer de kropp, relasjoner og bevegelser på forskjellige måter. For mindreårige under 18 år skal fengsel være absolutt siste utvei, og de skal utelukkende sone i institusjoner som er organisert ut fra «barnets beste», slik dette defineres i barnekonvensjonen. Barn skal heller ikke varetektsfengsles med mindre det er tvingende nødvendig. Av dette følger at barn under 18 år ikke under noen omstendighet bør sitte i varetekt eller sone i et voksenfengsel, her eksemplifisert med M2015-fengsler. Likevel viser vår forskning at slike feilplasseringer skjer.

Fengselsarkitektur og straffegjennomføringsregimer påvirker hvordan det er mulig å arbeide med unge i fengsel. Miljøarbeid fordrer rom, muligheter for bevegelse og felles arbeidsmetoder. Fengsler må organisere og legge til rette for dette. Hva slags miljøarbeid som kan gjøres, vil avhenge av fengselsarkitektur, design og av hvordan sikkerhet og kontroll ordner kropp. Sammenblendingen av straff, sikkerhet, omsorg og miljøarbeid kan ha uheldige konsekvenser for mindreåriges og unge voksnes tilblivelse. De kan ikke velge seg bort fra slike regimer, og det blir uklart når kriminalomsorg går over til å bli straffegjennomføring hvor sikkerhet er i søkelyset. Låste celledører og strikte bevegelsesrutiner kan stå i motsetning til det å drive miljøarbeid. Om miljøarbeid er en foretrukket arbeidsmetode, må dette med andre ord bygges inn i fengselsarkitekturen og -designet.

I videre forskning vil det være av interesse å studere overganger fra UE til M2015. Det vil også være av betydning å få forskningsbasert kunnskap om hvordan fengselsarkitektur og -design kan bidra til mindre isolasjon og større medbestemmelse underveis i innsattes soningsprosess, og om å utvikle boformer som støtter opp om selvstendigjøring og fellesskap for dem som befinner seg i overgangen fra fengsel og ut.

Forfatterbiografier

Elisabeth Fransson er professor ved Fakultet for sosialvitenskap ved VID vitenskapelige høyskole. Hun har frem til høsten 2024 hatt en professor II-stilling ved Kriminalomsorgens høyskole og utdannings-senter (KRUS), hvor hun har vært leder for forskningsgruppa Barn & unge. Franssons forskning er knyttet til fengselsforskning og fengselsarkitektur med et særlig fokus på barn og unge. Fransson er leder for det nye forskningscenteret Pathways: <https://www.vid.no/en/research/vids-fremragende-forskningsmiljoer/pathways/>

Berit Johnsen, forsker I ved Kriminalomsorgens høyskole og utdannings-senter (KRUS), har arbeidet med en rekke forskningsprosjekter, deriblant hvordan kroppen kan bevege seg i et fengsel.

Hilde Pape er seniorforsker ved Kriminalomsorgens høyskole og utdannings-senter (KRUS). Hennes publikasjonsliste favner blant annet studier av holdninger til seksuallovbruddsdømte, rusmiddelproblemer blant innsatte, soningsforhold og livskvalitet, samt tallrike undersøkelser av alkohol- og narkotikabruk i den generelle ungdomsbefolkningen.

Referanser

- Album, D. (1996). *Nære fremmede: Pasientkulturen i sykehus*. Universitetsforlaget.
- Bosma, A. Q., van Ginneken, E., Palmen, H., Pasma, A. J., Beijersbergen, K. A. & Nieuwbeerta, P. (2020). A new instrument to measure prison climate: The psychometric quality of the Prison Climate Questionnaire. *The Prison Journal*, 100(3), 355–380. <https://doi.org/10.1177/0032885520916819>
- Crewe, B. (2011). Soft power in prison: Implications for staff–prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8(6), 455–468. <https://doi.org/10.1177/1477370811413805>
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1987). *A thousands Plateaus: Capitalism and schizophrenia*. University of Minnesota Press.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1994). *What is philosophy?* Columbia University Press.

- Dullum, J., Fransson, E. & Skotte, S.-E. (2023). Young women in Norwegian courts: A study of contemporary control strategies. I I. Masson & N. Booth (Red.), *Handbook on women's experiences of criminal justice*. Routledge.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I. & Shaw, L. L. (1995). *Writing ethnographic fieldnotes*. University of Chicago Press.
- FNs Konvensjon om barnets rettigheter. Regjeringen, 21.11.2022. <https://www.regjeringen.no/no/tema/familie-og-barn/innsiktsartikler/fns-barnekonvensjon/fns-konvensjon-om-barnets-rettigheter/id2511390/>
- Fransson, E. & Johnsen, B. (2015). The perfume of sweat: Prison research through Deleuzian lenses. I D. H. Drake, R. Earle & J. Sloan (Red.), *The Palgrave handbook of prison ethnography* (s. 187–198). Palgrave Macmillan.
- Fransson, E. & Brottveit, G. (2015). Rådsmøtet som event: Lokale progresjons- og tilbakeføringspraksiser i et norsk høysikkerhetsfengsel inspirert av et deleuziansk blikk. *Psyke & Logos*, 36(1), 111–128. <https://doi.org/10.7146/pl.v36i1.22827>
- Fransson, E., Giofrè, F. & Johnsen, B. (Red.). (2018). *Prison, architecture and humans*. Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.31>
- Fransson, E. (2018). The lunch table: Prison architecture, action-forces and the young imprisoned body. I E. Fransson, F. Giofrè & B. Johnsen (Red.), *Prison, architecture and humans* (s. 177–199). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.31>
- Fransson, E. (2020) Hva slags kriminalomsorg fengsles barn & unge i? En studie av de norske ungdomsenhetene. *Psyke & Logos*, 41(1), 91–104.
- Fransson, E. (Under utgivelse). Architecture and social design in child prisons. I F. Giofrè (Red.), *Minori in carcere. Progetti e percorsi 'ristretti' per l'IPM di Casal del Marmo*. Lettera Ventidue collana Alleli.
- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.-E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må»: en kritisk studie av ungdomsenhetene i Norge (Rapport). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningssenter (KRUS). <http://hdl.handle.net/11250/2629421>
- Fransson, E., Martinsen, T. & Staksrud, E. & Alex, T. (2020). Rape in the age of the internet. I M. B. Heinskou, M.-L. Skilbrei & K. Stefansen (Red.), *Rape in the Nordic countries* (s. 189–204). Routledge.
- Fransson, E. & Giofrè, F. (2020). Prison cell spaces, bodies and touch. I J. Turner & V. Knight (Red.), *The prison cell: Embodied and everyday spaces of incarceration* (s. 261–282). Palgrave Macmillan.
- Fransson, E. (2023). How prison spaces work on bodies: Prison design in the Norwegian youth units. I D. Moran, Y. Jewkes, K.-L. Blount-Hill & V. St. John (Red.), *The Palgrave handbook of prison design* s. 413–442). Palgrave Macmillan.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.
- Goffman, E. (1968). *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Penguin.
- Grønvdal, M. & Fransson, E. (2019). Møter i mellomrommet: en studie blant høgskolekandidater i straffegjennomføring om deres forståelse av miljøarbeid i fengsel. *Uniped*, 42(2), 180–193. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-8981-2019-02-06>
- Hammerlin, Y. (2021). *Hard mot de harde, myk mot de myke: norsk kriminalomsorg i anstalt*. Universitetsforlaget.
- James, F. (2023). «Sketch and talk»: Drawing lines between incarcerated humans, the interior, and «stuff»: Design methodologies for (well)-being in prisons, youth homes and psychiatric hospitals [Doktorgradsavhandling]. Göteborgs universitet.
- Johnsen, B. (2023) Designing green prisonscapes in Norway: Balancing considerations of safety and security, rehabilitation and humanity. I D. Moran, Y. Jewkes, K.-L. Blount-Hill & V. St. John (Red.), *The Palgrave Handbook of Prison Design* (s. 679–701). Springer International.
- Johnsen, B., Pape, H., Fransson, E. & Bartoszko, A. (2023a). *Arkitektur og livskvalitet i Modell 2015 fengsler: En undersøkelse av soningsklimaet i standardiserte fengselsbygg* (KRUS)

- publikasjon forskningsrapport 1/2023, forskningsrapport). <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/handle/11250/3074438>
- Johnsen, B., Bartoszko, A., Fransson, E., Giofrè, F. & Pape, H. (2023b). The translation of humanity into prison design: How do the new standardized «Model 2015» prison buildings meet normative demands in Norwegian crime policy? *Archives of Criminology*, online first, <https://doi.org/10.7420/AK2023.10>
- Kinney, P. (2022). Walking interviews: A novel way of ensuring the voices of vulnerable populations are included in research. I M. Borcsa & C. Willig (Red.), *Qualitative research methods in mental health: Innovative and collaborative approaches* (s. 65–82). Springer International. https://doi.org/10.1007/978-3-030-65331-6_4
- Lov om gjennomføring av straff mv. (2002). *Straffegjennomføringsloven* (LOV-2001-05-18-21). Justis- og beredskapsdepartementet.
- Méndez, J. (2015). *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez* (Rapport A/HRC/28/68). Human Rights Council.

KAPITTEL 7

Når kroppen og rommet ikke passer sammen

Cathrine Grimsgaard VID vitenskapelige høgscole

Abstract: This chapter explores what it fundamentally means to create inhabitable places for children who are serving long prison sentences. Using perspectives drawn from the philosophies of Sara Ahmed and Judith Butler, the author argues that this is not just a matter of practical facilitation, but that it also has an existential dimension. Ultimately, it is about giving these children a chance to orient themselves and find *their* place in the world.

Keywords: children, long prison sentences, space, body, existence, vulnerability, institutionalized violence

Innledning

Mandag 5. desember 2016 drepte 15 år gamle Jonatan en jevnaldrende gutt og en voksen kvinne med kniv. Han ble dømt til elleve års fengsel. De første to og et halvt årene sonet han i Bjørgvin ungdomsenhet, ett av Norges to fengsler for barn. Da han fylte 18 år, ble han overført til et voksefengsel. Her bodde han inntil han 20 år gammel tok sitt eget liv.

Fortellingen om Jonatan er sterk og vond. Det er vanskelig å ta inn over seg at et barn på hans alder kunne begå en så grufull handling. Det er også smertefullt å erkjenne at vi som samfunn ikke greide å ivareta det drapsdømte barnet på en måte som ble opplevd som god. I etterkant av Jonatans død har det da også kommet forskjellige reaksjoner. I et intervju med avisen VG (Lohne et al., 2022) bemerker daværende barneombud Inga Bejer Engh at barn ikke blir voksne over natten bare fordi de når myndighetsalder. Hun beskriver overgangen fra ungdomsenheten til voksefengselet som brutal. Ifølge Engh representerer de to soningsformene atskilte systemer som har lite eller ingenting med hverandre å gjøre. I et annet intervju i den samme avisen (Muladal & Tommelstad, 2022b) peker SV-politiker Andreas Sjalg Unneland på at aldersgrensen kriminalomsorgen praktiserer, ikke er i samsvar med den som blir praktisert innenfor andre samfunnsinstitusjoner. Blant annet har barnevernet tilbud om ettervern for barn som er under dets omsorg, fram til de fyller 25 år. I et innlegg i *Advokatbladet* skriver bistandsadvokat Maria Hessen Jacobsen (2022) at vi må snakke mer om hvordan vi straffer barn som begår alvorlige forbrytelser. Hun spør seg hva som skal til for å rehabilitere disse barna og ikke bryte dem ned.

Dette kapitlet er et bidrag til samtalen Jacobsen etterlyser. Formålet er å undersøke hva det betyr å skape steder som er gode å bebo for barn som skal sone lange fengselsstraffer. Jeg vil argumentere for at dette ikke bare er et spørsmål om praktisk tilrettelegging; det har også en eksistensiell dimensjon. Dypest sett dreier det seg om hvordan vi kan gi disse barna mulighet til å orientere seg og finne *sin* plass i verden.

En fenomenologisk og poststrukturalistisk tilnærming

Kapitlet bygger på en tidligere publisert artikkel med tittelen «As beings, children need to be at home» (Grimsgaard, 2023). Basert på blant annet den tyske filosofen Martin Heideggers (1889–1976) fenomenologi undersøker

jeg her hva det betyr for oss mennesker å ha og bebo et hjem. Jeg diskuterer også hvordan en slik forståelse kan kaste lys over erfaringene til barn som stadig blir flyttet mellom forskjellige barnevernsinstitusjoner.

Ifølge Heidegger (2010) er det å ha tilknytning til steder et grunnleggende menneskelig behov. I vårt daglige liv befinner vi oss i omgivelser som inkluderer ikke bare oss selv, men også andre mennesker og materielle ting. Det er gjennom aktiv involvering i disse menneskelige og ikke-menneskelige elementene vi former vår selvforståelse og identitet. Det å bebo et sted dreier seg dermed om mye mer enn å oppholde seg der fysisk. Det er en måte å være i verden på som er kjennetegnet av en dyp følelse av tilhørighet, av å være «hjemme» i sin egen eksistens. Når denne tilhørigheten blir brutt, for eksempel ved at et barn blir flyttet fra en barnevernsinstitusjon til en annen, oppleves flyttingen ikke bare som et skifte av oppholdssted, men også som at selve fundamentet i barnets tilværelse blir borte.

Heidegger (2010) retter oppmerksomheten mot et aspekt ved den menneskelige væren jeg mener det ikke er mulig å se bort fra dersom vi vil skape steder som er gode å bebo for barn som skal sone lange fengselsdommer. Samtidig er han kritisert for at han ikke har tatt inn over seg det mangfoldet og den kompleksiteten som preger menneskers forhold til steder. Blant annet ser det ut til at han legger til grunn at vi mennesker befinner oss i verden som nøytrale og kroppsløse subjekter. Han gir også inntrykk av at han mener at det å bebo et sted innebærer å være i fullkommen harmoni med sine omgivelser. Innenfor postkoloniale og feministiske tradisjoner har man etterlyst perspektiver som i større grad er egnet til å romme hvordan sosiale kontekster og maktstrukturer påvirker menneskers muligheter til å bebo. Spesielt har man etterlyst perspektiver som tar for seg betydningen av kroppslige identiteter som kjønn, rase og seksuell legning (Stoller, 2009; Ahmed, 2006; Young, 1980, 2005).

Basert på denne kritikken har jeg valgt å utvide Heideggers perspektiv ved å trekke veksler på elementer fra Sara Ahmeds (1969–) og Judith Butlers (1956–) filosofier. De er to av vår tids mest innflytelsesrike feministiske tenkere, og de har hver på sin måte utforsket hvordan samfunnets ideer om kroppslige identiteter påvirker menneskers opplevelse av seg selv. Gjennom sine arbeider har de også vist betydningen av å reflektere over allmennmenneskelige spørsmål ut fra erfaringene til mennesker som er i utsatte og sårbare livssituasjoner.

Sentralt i Ahmeds filosofi er at vi mennesker befinner oss i verden som kroppslige subjekter, og at det er den levde kroppen som er utgangspunktet

for våre erfaringer. I boken *Queer Phenomenology: Orientations, Objects, Others* (Ahmed, 2006) nyfortolker hun klassiske fenomenologer, blant annet Heidegger, og utvikler en teori om hvordan kroppslige og romlige erfaringer påvirker hverandre gjensidig. På den måten skriver hun seg inn i både en fenomenologisk og en poststrukturalistisk tradisjon. Ifølge Ahmed er rommene vi bebor, ikke nøytrale containere alle naturlig vil kjenne seg hjemme i, men rom som er mettet med mening. De er formet av normer og maktstrukturer som gjør at mennesker med noen kroppslige identiteter opplever at de hører til og blir akseptert, mens mennesker med andre identiteter opplever seg avvist og marginalisert.

Ahmed skriver seg også inn i en feministisk tradisjon som ser på følelsene som en viktig kilde til kunnskap om samtiden og fenomenene som angår oss (Svendsen & Helseth, 2021). Hun tenker da ikke på følelser som et indre privat anliggende, men som et mellommenneskelig og diskursivt fenomen. Slik Ahmed (2014) ser det, er våre følelsesmessige reaksjoner ikke først og fremst uttrykk for individuelle holdninger, men for noe vi har lært gjennom den historiske og kulturelle konteksten vi er del av. Hun bruker begrepet «affektive økonomier» til å illustrere hvordan det i en kultur sirkulerer bestemte emosjonelle fortolkningsrammer som kleber negative følelser til bestemte grupper. Dette fører til at de som tilhører denne gruppen, blir oppfattet og behandlet på bestemte måter (Svendsen & Helseth, 2021). Et eksempel på en affektiv økonomi er tendensen som etter 11. september 2001 har utviklet seg i vestlige samfunn når det gjelder å knytte terrorisme til muslimer som gruppe. Et sterkt søkelys på terroristenes religiøse tilhørighet har ført til at følelser som frykt og mistillit etter hvert har kommet til å «klistre» seg til alle muslimer, selv om de fleste av dem ikke har noe med terrorisme å gjøre.

Ahmed (2006) kaller filosofien sin «skeiv» («queer»). Med skeivhet sikter hun ikke bare til en ikke-normativ seksuell orientering, men til alle typer livsformer som avviker fra slike som blir sett på som naturlige og normale i et samfunn.

Butler er kanskje mest kjent for sin banebrytende bok om performativt kjønn, *Gender Trouble*, som utkom i 1990. I dette kapitlet har jeg imidlertid valgt å trekke veksler på elementer fra hennes tanker om forholdet mellom sorg, sårbarhet og politikk slik de kommer til uttrykk i essaysamlingene *Precarious Life* (Butler, 2004) og *Frames of War* (Butler, 2016). Med utgangspunkt i den kollektive sorgen som oppsto i USA etter terrorangrepene 11. september, utvikler hun her en etisk tenkning om mennesket som kroppslig og sosialt konstituert.

Ifølge Butler (2004) er en konsekvens av at vi er i verden som kroppslige individer, at vi på en grunnleggende måte er bundet til hverandre. Ingen av oss kan opprettholde oss selv. Vi er alltid og allerede overgitt til andre. Dette fører til en eksistensiell sårbarhet som også er konstituerende for oss som subjekter. Vi lever i kraft av en relasjonell vev av bånd vi ikke kan skade uten samtidig å gjøre skade på oss selv. Når vi mister et annet menneske, mister vi også et konstituerende element i oss selv (Svendsen, 2020). Dette gjør at vi er sårbare for andres handlinger. Vi er alltid et mulig offer for andres vold – ikke i form av fysisk skade, men i form av handlinger som bidrar til å skade eller ødelegge den relasjonelle veven, og som på den måten kan redusere eller true vår menneskelighet.

Slik Butler beskriver det, utgjør sårbarheten et ontologisk vilkår alle mennesker deler. Fordi sårbarheten utspiller seg innenfor sosiale og kulturelle fortolkningsrammer som legger føringer for hvordan vi forstår og svarer på den, vil den samtidig være ulikt fordelt. Butler (2004) viser hvordan det i vestlige land finnes tendenser til å stemple bestemte grupper som ikke omsorgsverdige på grunn av deres religion, statstilhørighet eller andre kjennetegn. Deres kropper blir forstått som at de ikke fortjener den samme omsorgen og integrasjonen som andre, og de blir derfor spesielt utsatt for skade, vold og død. Nært knyttet til denne refleksjonen utvikler hun også tanken om menneskelivets «sorgbarhet» («grievability»). Hun sier at en betingelse for at et liv skal kunne gjenkjennes og anerkjennes som sårbart, og dermed som et liv som har betydning, er at det vil bli sørget over hvis det går tapt. Hun viser hvordan kulturelt forankrede diskurser framstiller grupper av mennesker som mer eller mindre «sorgbare», og hvordan noen ikke blir sett på som «sorgbare» i det hele tatt. Et eksempel kan hentes fra israelske rapporteringer fra krigen i Gaza. Her blir barn som blir såret eller drept i angrep, ofte beskrevet som «levende skjold» for Hamas. De framstilles som misbrukt av fienden, og på den måten går deres status som sivile – og som barn – tapt. Det skapes et inntrykk av at deres liv egentlig ikke har betydd noe, og at vi derfor heller ikke trenger å sørge over dem.

Jeg har aldri møtt Jonatan. Det eneste jeg vet om ham, er det jeg har kunnet lese meg til gjennom offentlig tilgjengelige dokumenter, først og fremst avisartikler. Jeg vet dermed ikke noe særlig om hva han har tenkt og følt i tilknytning til livssituasjonen sin. Formålet med kapittelet er da heller ikke å forstå Jonatan som person, men å bruke noen av erfaringene hans til å utforske et fenomen som er av mer allmenn interesse: Hva det betyr å skape steder som er gode å bebo for barn som skal sone lange fengselsdommer.

Utgangspunktet for spørsmålene jeg stiller, er min egen følelsesmessige berørthet i møte med det jeg har lest. Det er en berørthet som nok har sin bakgrunn både i mine egne allmennmenneskelige erfaringer av å være i verden som et kroppslig og sårbart subjekt, og i det at jeg lever innenfor sosiale og kulturelle rammer som legger føringer for hvordan denne sårbarheten blir møtt. Dette er erfaringer jeg deler med alle andre, inkludert Jonatan, og det er denne forankringen i en fellesmenneskelig verden som gjør at jeg mener at jeg kan si noe om hvilken betydning det som skjedde etter at Jonatan hadde begått drapene, kan ha hatt for ham. Det betyr ikke at min forståelse vil være identisk med Jonatans. Fordi våre erfaringer er formet av et liv som er levd med forskjellig kroppslig identitet, vil vår forståelse helt sikkert være forskjellig. Gjennom å kombinere et fenomenologisk og et poststrukturalistisk perspektiv, blir det imidlertid mulig å rette søkelyset mot betydningen av *både* det eksistensielle og det diskursive. På den måten jeg kan utforske Jonatans opplevelser på en meningsfull måte uten å prøve å forstå hans subjektive mening.

Kapittelets videre disposisjon

Kapitlet består av fem deler. I den første delen vil jeg gjøre nærmere rede for Ahmeds forståelse av hvordan sosiale normer er innebygget i romlige strukturer, og hvordan disse strukturene skaper rammer som påvirker ulike gruppers muligheter til å bebo rom og føle seg hjemme der. Deretter vil jeg kort presentere Ahmeds analyse av fenomenet hvithet som en romlig struktur. Ut fra det hun beskriver, fungerer hvithet i hvite kultursfærer som en usynlig standard alle andre rasemessige identiteter blir fortolket i lys av. Dette fører til at hvite kropper opplever at de kan bevege seg fritt og ta plass i hvite rom, mens ikke-hvite kropper opplever rommene som avvisende.

Ahmeds teori har fått stor betydning innenfor det feministiske og anti-rasistiske feltet. I kapittelets andre del vil jeg argumentere for at hennes analyse av hvithet også har potensial til å hjelpe oss å forstå hvordan den meningen vi i vårt samfunn tilskriver de forskjellige alderskategoriene, bidrar til å skape rammer som begrenser barns muligheter til å finne sin plass og føle seg hjemme, også i rom som er utformet spesielt med tanke på å ivareta deres behov. Ved hjelp av Butlers begrep «det monstrøse» argumenterer jeg for hvordan barn som bryter med normative forventninger til hvordan de skal oppføre seg, havner i en sårbar og utsatt posisjon.

Dette blir spesielt tydelig når det gjelder barn som har begått alvorlige kriminelle handlinger.

I kapittelets tredje del vil jeg beskrive den eksistensielle sårbarheten barn blir satt i når de blir flyttet fra hjemmet for å sone lange fengselsstraffer. Basert på Butlers teori argumenterer jeg for at både det å flytte barn fra hjemmet til en institusjon og det å flytte barn mellom institusjoner framstår som voldelige handlinger, ikke fordi de fører til fysisk skade, men fordi de bidrar til å la livet deres framstå som mindre betydningsfullt enn livet til andre barn.

I kapittelets fjerde del vil jeg diskutere hva det betyr å bringe barn som skal sone lange fengselsdommer, tilbake til det menneskelige fellesskap – ikke som representanter for en abstrakt gruppe samfunnet må beskytte seg mot, men som enkeltindivider hvis liv betyr noe.

Til slutt vil jeg i kapittelets siste del diskutere hvordan det er mulig å skape rom som er gode å bebo. Jeg vil argumentere for at barn som skal sone lange fengselsstraffer, trenger rom som er rettet mot skeivhet, ikke rom som bidrar til å skape skeivhet.

Orientering og desorientering

Som jeg beskrev innledningsvis, er et grunnprinsipp i både Ahmeds og Butlers filosofi at det er som kroppslige individer vi mennesker fortolker og forstår våre omgivelser. Som kroppslige individer befinner vi oss også alltid på konkrete steder og i konkrete rom. Ifølge Ahmed (2006) utgjør disse rommene ikke en ytre avgrensning kroppene kan bevege seg innenfor, men er noe som befinner seg tett inntil kroppen, nesten som de er en del av den. På samme måte som klærne vi har på oss, tilpasser seg kroppens konturer, gjør også rommene det. Samtidig tilpasser også kroppen seg de mulighetene og begrensningene som ligger i rommenes strukturer. Ahmed (2006, s. 9) beskriver denne nærheten og gjensidigheten mellom rom og kropp ved hjelp av metaforen «a second skin»: «[...] spaces are not exterior to bodies; instead, spaces are like a second skin that unfolds in the folds of the body.»

For kroppene innebærer det å etablere tilhørighet til rom å bevege seg langs linjer som allerede er etablert (Ahmed, 2021). Linjene kan forstås som uttrykk for kollektive vaner som er dannet gjennom at kroppene som har vært i rommet før, har gjort bestemte typer handlinger. De fungerer som landemerker som viser kroppene hvilke måter å bevege seg på som er ansett som passende og normale, og hvilke som ikke er det. Ahmed (2006, s.

34) beskriver det å føle seg hjemme i et rom som å være orientert. Det er en følelse av bekvemmelighet, av at kroppen og linjene passer sammen. De går i ett og forsterker hverandre. Det er vanskelig å definere hvor kroppen slutter og rommet begynner. Ikke å føle seg hjemme i et rom beskriver hun som å være desorientert. Det er en følelse av ubehag, av at kroppen og linjene ikke passer sammen. Ahmed understreker at disse følelsene ikke henger sammen med hva kropp er i stand til, rent fysisk. Følelsene oppstår som følge av at rom er tilrettelagt for å ta imot visse typer kropp og ikke andre. «[...] the world extends the form of some bodies more than others, and such bodies in turn feel at home in this world» (Ahmed, 2006, s. 129).

Som et eksempel på en romlig orientering som privilegerer visse typer kropp og marginaliserer andre, viser Ahmed (2021) til fenomenet hvithet. Hun hevder at vår måte å organisere samfunnets institusjoner på er formet av en tenkemåte som har røtter tilbake i kolonialismen. Den har som konsekvens at den rasemessige identiteten hvithet blir forstått som mer objektiv og nøytral enn alle andre rasemessige identiteter. I rom som er orientert mot hvithet, kan hvite kropp derfor bre seg ut og bevege seg fritt. De opplever at de har en naturlig og selvfølgelig plass og behøver ikke å forholde seg til sin egen rasemessige identitet (Svendsen & Helseth, 2021, s. 16). Ikke-hvite kropp, derimot, erfarer at rommene avviser dem. De snubler i hindringer de hvite kroppene aldri møter og heller ikke er i stand til å se. Dette får de ikke-hvite kroppene til å tvile på sin egen dømmekraft og sin egen eksistens. De begynner å se på seg selv med det samme dømmende og kritiske blikket som de hvite kroppene ser på dem med. På den måten skjer det en normaliseringsprosess der det hvite rommets orientering ikke bare framstår som usynlig for dem som naturlig hører til der, men også for dem som føler seg fremmede, og som opplever at de ikke har noen plass (Svendsen & Helseth, 2021, s. 18).

En påført skeivhet

Gjennom analysen av hvithet som en romlig kategori viser Ahmed (2021) hvordan hvithet i hvite kultursfærer utgjør en usynlig del av måten rommene er organisert på. Hun viser også hvordan den romlige orienteringen utøver en makt som blir opprettholdt nettopp fordi den er usynlig. Som romlig kategori er hvithet ikke noe som finnes. I likhet med andre raseidentiteter representerer hvithet ingen ontologisk realitet. Det som derimot finnes, er hvite rom hvor ikke-hvite kropp merker at de ikke hører til.

En tilsvarende analyse kan gjøres av alderskategoriene barn og voksen. Selv om barn i dag er tilskrevet mange av de samme egenskapene og rettighetene vi tradisjonelt har tilskrevet voksne (Wall, 2010), blir de to kategoriene også sett på som motsatte og gjensidig utelukkende. Det å være barn innebærer at man ikke ennå har blitt voksen, mens det å være voksen innebærer at man ikke lenger er barn. På samme måte som hvite kroppar blir forstått som mer objektive og nøytrale enn kroppar som har andre rasemessige kjennetegn, forholder vi oss også til alderskategorien voksen som en norm. Den blir forstått som så objektiv og nøytral at vi ikke engang opplever at vi trenger å ha et navn på livsfasen folk er i når de tilhører denne kategorien. Vi snakker om barndom, ungdom og alderdom. Livsfasen mellom ungdom og alderdom framstår imidlertid som navnløs. Samtidig er det de egenskapene og ferdighetene vi særlig forbinder med denne livsfasen, mennesker i andre livsfaser blir fortolket i lys av. Det er vanlig å tenke at voksne er i besittelse av noe barn ennå ikke har, og som de eldre er i ferd med å miste. Derfor framstår det også som naturlig at det er de voksne som er tildelt makten til å definere hvilke verdier og strukturer samfunnets institusjoner skal organiseres rundt. Det gjelder også for institusjoner som er utformet spesielt med tanke på å ivareta de andre alderskategoriernes interesser og behov.

Voksenkategoriens hegemoniske posisjon blir sjelden utfordret eller problematisert. Den blir heller sett på som uttrykk for en biologisk og naturgitt nødvendighet, som en konsekvens av hva ulike typer kroppar kan klare. Derfor ser vi heller ikke alltid hvordan den kan sette de som tilhører andre alderskategorier, i en utsatt og sårbar posisjon. Dersom vi i stedet velger å forholde oss til alder som en romlig kategori, blir det imidlertid mulig å se at de egenskapene og verdiene vi tillegger de forskjellige alderskategoriene, ikke representerer noen ontologisk realitet. Disse egenskapene og verdiene finnes egentlig ikke. Det som imidlertid finnes, er normative rom hvor de som ikke tilhører alderskategorien voksen, opplever at det kan være vanskelig å etablere tilhørighet og få sin tilstedeværelse anerkjent. For eksempel er det i institusjoner som skole og barnehage lagt sterke føringer for hvordan barns kroppar skal orientere seg langs linjer voksne har definert som ønskelige og normale. For mange barn vil disse føringene skape trygghet og tilhørighet. De opplever at de «passer inn», at rommene er laget for dem. For barn som ikke greier å følge linjene, eller som av ulike grunner velger å bryte ut av dem og lage sine egne, kan føringene derimot skape usikkerhet og utrygghet. Barna opplever at de ikke har noen legitim

plass i rommene, at rommene ikke er laget for dem. De påføres en form for fremmedhet, eller skeivhet, og kan, på samme måte som ikke-hvite kropper i hvite rom, begynne å se på seg selv som avvikende, som barn hvis liv er mindre betydningsfullt enn livet til andre barn.

Barn som har begått alvorlige kriminelle handlinger, blant annet drap, vil være spesielt utsatt for denne formen for fremmedgjøring. De har på en ekstrem måte brutt ut av linjene voksensamfunnet forventer at de skal orientere seg langs. De framstår også som uforståelige for andre fordi de ikke passer inn, verken i kategorien barn eller i kategorien kriminell. Butler (2016, 2020) sier at det vi ikke greier å kategorisere eller forstå ved hjelp av etablerte normer og diskurser, lett blir oppfattet som monstrøst. Når det menneskelige blir monstrøst, er livet truet. Det forvandles til et liv det ikke er nødvendig å sørge over, et liv som ikke lenger regnes med (Butler, 2016, 2020; Svendsen, 2020).

En voldelig handling

I desember 2016 var det tre mennesker som aldri mer kom hjem. Det var de to Jonatan drepte, og Jonatan selv. Etter at han hadde tilstått drapene, ble Jonatan flyttet til Bjørgvin ungdomsenhet, stedet der han skulle bo til han fylte 18. Brått og uforberedt ble han revet vekk fra menneskene og stedene han så langt hadde vært overgitt til. Han ble ikke bare frarøvet verdifulle relasjoner, men også en del av seg selv (Butler, 2004). På den måten framstår flyttingen som en voldelig handling – ikke i form av fysisk skade, men som en handling som bidro til å redusere Jonatans menneskelighet.

Det er viktig å være oppmerksom på at voldsutøvelsen jeg her beskriver, ikke dreier seg om individuelle handlinger, men om en måte å forholde seg til barn som har begått alvorlige kriminelle handlinger på som er innevevet i en institusjonell praksis. Ahmed (2012) argumenterer for at en slik distinksjon er viktig innenfor antidiskriminerende arbeid fordi alle former for maktulighet og dominans fungerer gjennom systemer. Hun sier at det å rette oppmerksomheten kun mot individer som utøver rasisme, vil bidra til å tilsløre dette aspektet. Det gjør at det blir umulig å ta et oppgjør med hvordan diskriminering reproduseres. Det samme må kunne sies om samfunnets praksis overfor barn som har begått alvorlige kriminelle handlinger. Jeg vil komme tilbake til dette i slutten av kapitlet.

Ungdomsenhetene er spesialiserte avdelinger for barn mellom 15 og 18 år som har begått alvorlige kriminelle handlinger. De kan kanskje best

beskrives som rom som er preget av en grunnleggende ambivalens. På den ene siden skal de fungere som omsorgsbaser. De skal ivareta barnas behov for nærhet og utviklingsstøtte. På den andre siden er de samtidig høysikkerhetsfengsler som skal sørge for straffegjennomføring og kontroll. Det er låste dører og høye murer. Barna kan ikke gå hvor – eller når – de vil (Fransson et al., 2019). For å gjøre enhetene så beboelige som mulig prøver de ansatte å hjelpe barna med å etablere linjer, eller orienteringspunkter, som i alle fall til en viss grad har forbindelse med det livet de har tapt. For Jonatans del innebar dette at han fikk tilbud om å delta i aktiviteter, som turer i skog og fjell og besøk på kino og kafé (Lohne et al., 2022). Da 18-årsdagen nærmet seg, ble imidlertid alle disse tilbudene tatt fra ham. Som forberedelse til de nye soningsforholdene anbefalte ledelsen i voksenfengselet han skulle overføres til, at Jonatan ikke lenger skulle delta i aktivitetene (Lohne et al., 2022). På nytt ble han frarøvet en del av seg selv. Med en kropp som ikke lot seg passe inn i de vanlige kategoriene, og som dermed heller ikke hørte hjemme noen steder, ble han flyttet dit han skulle bo de neste årene, sammen med 30 volds- og overgrepdomte menn. Hos mange av dem vekket ankomsten til Jonatan sterke følelsesmessige reaksjoner. Flere sa rett ut at de ikke likte ham på grunn av det han hadde gjort. Jonatan ble nå også utsatt for fysisk vold. Han fikk ett slag for hvert drap han hadde begått (Muladal & Tommelstad, 2022a).

Ut fra det Ahmed (2020) beskriver, behøver ikke disse sterke følelsesmessige reaksjonene å ha vært rettet mot Jonatan som person. De kan like gjerne forstås som en form for grensedragning med hensikt å opprettholde skillet mellom normalt og unormalt, mellom kropper som har en identitet som hører til i et voksenfengsel, og kropper som representerer noe de voksne fangene ikke vil ha i sine rom: «det monstrøse». På denne måten bidrar de følelsesmessige reaksjonene til å opprettholde en sosial orden. Fordi reaksjonene ikke var rettet mot Jonatan som person, men mot det kroppen hans representerte, bidro de samtidig til en radikal form for fremmedgjøring der Jonatans menneskelighet ble ytterligere truet. Han ble redusert til en enkel, stereotypisk identitet.

Et liv som betyr noe

Som konsekvens av reaksjonene som kom etter Jonatans død, besluttet man på Stortinget i 2022 å be regjeringen om å utrede muligheten for å etablere egne overgangsinstusjoner eller overgangsavdelinger mellom

ungdomsenhetene og voksenfengslene for innsatte mellom 18 og 24 år (Innst. 122 S (2022–2023)). Tanken var å gjøre overgangen mellom de to soningsforholdene mer sømløs, for på den måten å sikre de som skulle flyttes, et mer helhetlig oppfølgings- og behandlingsopplegg.

Det har ikke lykket meg å identifisere hva som har kommet ut av denne utredningen. Basert på det jeg så langt har redegjort for, mener jeg imidlertid at det kan være grunn til å spørre om den foreslåtte endringen egentlig har potensial til å gjøre overgangen til voksenfengselet lettere, på den måten at fengselet i større grad vil oppleves som et sted det er mulig å bebo. Slik jeg leser oppdraget, dreier det seg først og fremst om å gi de unge tid til å tilpasse seg fengselet, ikke om å gjøre fengselet klart til å ta imot de unge. Spørsmålet blir da om den foreslåtte praksisen ikke vil bidra til annet enn en videreføring av den institusjonaliserte volden jeg har redegjort for.

Det kan i stedet være aktuelt å begynne med å se på hva som skal til for å bringe barn som skal sone lange fengselsdommer, tilbake til det menneskelige fellesskap – ikke som stereotypiske monstre samfunnet må beskytte seg mot, men som enkeltindivider som forstås som at de har et liv som betyr noe, et liv som vil bli sørget over hvis det går tapt. Butler (2016) sier at en forutsetning for at dette skal kunne skje, er at vi er i stand til å håndtere barnas avhengighet og sårbarhet på en ikke-voldelig måte. Ikke-vold dreier seg da ikke om en passiv måte å forholde seg til tilværelsen på, men om å utfordre de grunnleggende antakelsene som opprettholder de voldelige systemene. En slik måte å forholde seg til barna på vil kunne bidra med en bevissthet om at «det monstrøse» ikke representerer en egenskap hos barna det gjelder, men er et uttrykk for samfunnets blikk på barn som på grunnleggende måter bryter med det som forventes av dem. Barn som har begått drap, blir ikke sett på som monstre først og fremst på grunn av det grusomme i handlingene de har begått, men på grunn av hvordan samfunnet fortolker og reagerer på denne typen handlinger når de utføres av barn. Det som gjør det hele så vanskelig, er at barna etter hvert også kan begynne å innta dette blikket på seg selv.

Butler foreslår en norm om radikal likhet. Den dreier seg om at alle menneskers liv må betraktes og behandles som like verdifulle og dermed også som like sorgbare. For å oppleve en slik anerkjennelse er barn som Jonatan avhengig av at menneskene de møter, ikke raskt konkluderer med hvem de er, men fortsetter å undre seg over det så lenge de er sammen. For å få til dette, sier Butler, må vi anerkjenne ikke bare den andres sårbarhet, men også vår egen. En slik anerkjennelse innebærer å risikere seg selv i

møte med andre. Hun argumenterer for en etikk der vi aldri slutter å spørre «hvem er du?», og der vi samtidig erkjenner at relasjonen vil være brutt idet vi tror vi har funnet ut hvem den andre er (Svendsen, 2020).

Rom som er orientert mot skeivhet

I artikkelens første del redegjorde jeg for Ahmeds forståelse av rom og kropp som to flater som gjensidig påvirker og former hverandre (Ahmed, 2006, s. 9). Avslutningsvis vil jeg med utgangspunkt i denne forståelsen utforske muligheten for å etablere ikke-vold som en romlig kategori. Med det mener jeg rom som er formet av linjer som er organisert rundt verdier som kan motstå voldens destruktive krefter. For at det skal bli mulig å etablere slike rom, holder det ikke å legge til rette for at barn og unge skal passere gjennom rommene på en harmonisk og sømløs måte, slik Stortingets oppdrag til regjeringen legger føringer for. Det må skapes åpne og fleksible rom som ikke påfører de som oppholder seg der, skeivhet, men som har plass til skeive kropp og identiteter, og som gir uttrykk for en vilje til å la dem få bre seg ut. I den forbindelse kan det være interessant å se nærmere på det den kanadiske forskeren Hannah Dyer (2020) sier om barn som motsetter seg tradisjonelle kategoriseringer og utfordrer samfunnets normer. Dyer argumenterer for at mange barn har en mye mer mangfoldig og flytende identitet enn de normative antakelsene legger til grunn, og hun foreslår å se på barn som grunnleggende skeive. Det kan gjøre det lettere å anerkjenne at de har forskjellige måter å være barn på, og at disse ikke alltid passer inn i samfunnets forventninger om hva barn skal gjøre, og om hvordan barn skal utvikle seg. En slik holdning behøver samtidig ikke bare å omfatte barn som skal sone fengselsdommer. Den kan leses som en oppfordring til å endre fengselets kultur og struktur på en måte som bidrar til at det skapes rom som tillater kropp med mange forskjellige identiteter å passe inn.

Avslutning

Formålet med kapittelet har vært å undersøke hva det grunnleggende betyr å skape steder som er gode å bebo for barn som skal sone lange fengselsstraffer. Spesielt har jeg vært opptatt av å understreke den eksistensielle dimensjonen ved det å bebo. Gjennom å utvide Martin Heideggers ontologiske forståelse av menneskets forhold til steder med elementer fra Sara

Ahmeds og Judith Butlers fenomenologiske og poststrukturalistiske perspektiver har jeg fått en ny forståelse av hvordan samfunnets normer og strukturer gjør det vanskelig for mennesker som lever et ikke-normativt liv, å ivareta sitt grunnleggende behov for å bebo på en tilfredsstillende måte. Jeg har også sett at barn som lever et ikke-normativt liv, i form av at de har begått alvorlige forbrytelser, i den sammenheng utgjør en spesielt utsatt og sårbar gruppe. Dersom vi vil utvikle soningsformer som bidrar til vekst og utvikling for disse barna, må vi starte med å rette søkelyset mot hvordan vi kan gjenopprette deres menneskelighet ved å skape rom som er preget av normer og strukturer som er egnet til å yte motstand mot forståelsesrammer som bidrar til å redusere eller true deres menneskelighet.

Forfatterbiografi

Cathrine Grimsgaard er førsteamanuensis ved Fakultet for sosialvitenskap ved VID vitenskapelige høyskole. Grimsgaard er utdannet sosionom. Hun har en mastergrad i profesjonsetikk og diakoni og en doktorgrad i barns og unges deltakelse og kompetanseutvikling. I sin forskning har hun særlig rettet oppmerksomheten mot etiske utfordringer knyttet til profesjonelt arbeid med barn og unge som er i utsatte og sårbare livssituasjoner.

Referanser

- Ahmed, S. (1999). Home and away: Narratives of migration and estrangement. *International Journal of Cultural Studies*, 2(3), 329-347. <https://doi.org/10.1177/136787799900200303>
- Ahmed, S. (2000). *Strange encounters: Embodied others in post-Coloniality*. Routledge.
- Ahmed, S. (2006). *Queer phenomenology: Orientations, objects, others*. Duke University Press.
- Ahmed, S. (2012). *On being included: Racism and diversity in institutional life*. Duke University Press.
- Ahmed, S. (2014). *The cultural politics of emotion* (2. utg.). Edinburgh University Press.
- Ahmed, S. (2021). En hvithetens fenomenologi. I S. Ahmed (Red.), *Gledesdrende essays* (L. Auestad, Overs., s. 67–103). Cappelen Damm Akademisk.
- Butler, J. (2004). *Precarious life: The powers of mourning and violence*. Verso.
- Butler, J. (2016). *Frames of war: When is life grievable?*. Verso.
- Butler, J. (2020). *Kjønn, performativitet og sårbarhet* (L. Holm-Hansen, Overs.). Cappelen Damm Akademisk.
- Dyer, H. (2020). *The queer aesthetics of childhood: Asymmetries of innocence and the cultural politics of child development*. Rutgers University Press.
- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må ..»: en kritisk studie av ungdomsvenetene i Norge (Rapport). Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS). <https://krus.brage.unit.no/krus-xmliui/bitstream/handle/11250/2629421/Elisabeth2.pdf?sequence=6&isAllowed=y>

- Grimsgaard, C. (2023). As beings, children need to be at home. I H. Nordby, G. Netland & A. Halså (Red.), *Child welfare and the significance of family* (s. 189–202). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.209>
- Heidegger, M. (2010). *Being and time*. State University of New York Press.
- Innst. 122 S (2022–2023). *Innstilling fra justiskomiteen om representantforslag om bedre oppfølging av unge innsatte i fengsel*. Justiskomiteen. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2022-2023/inns-202223-122s/>
- Jacobsen, M. H. (2022, 6. september). Når barn dør i fengsel – hvilket ansvar har vi som samfunn?. *Advokatbladet*. <https://www.advokatbladet.no/isolasjon/nar-barn-dor-i-fengsel-hvilket-ansvar-har-vi-som-samfunn/182781>
- Lohne, L., Muladal, A. & Tommelstad, B. (2022, 7. september). Barneombudet etter Jonatan-saken: – En brutal overgang. *VG*. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/VPIV14/barneombudet-etter-jonatan-saken-en-brutal-overgang>
- Muladal, A. & Tommelstad, B. (2022a, 4. september). Jonatans historie. *VG*. <https://www.vg.no/spesial/2022/jonatan/>
- Muladal, A. & Tommelstad, B. (2022b, 20. september). Sterke reaksjoner etter Jonatan-saken: – Sykere av soning. *VG*. <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/Knyyn6/sterke-reaksjoner-etter-jonatan-saken-sykere-av-soning>
- Stoller, S. (2009). Phenomenology and the poststructural critique of experience. *International Journal of Philosophical Studies*, 17(5), 707–737. <https://doi.org/10.1080/09672550903301762>
- Svendsen, S. H. B. (2020). Forord. I J. Butler (Red.), *Kjønn, performativitet og sårbarhet* (L. Holm-Hansen, Overs., s. 7–26) Cappelen Damm.
- Svendsen, S. H. B. & Helseth, H. (2021). Det personlige er teoretisk – en introduksjon til Sara Ahmeds forfatterskap. I S. Ahmed (Red.), *Gledesdrepende essays* (L. Auestad, Overs., s. 7–26) Cappelen Damm.
- Wall, J. (2010). *Ethics in light of childhood*. Georgetown University Press.
- Young, I. M. (1980). Throwing like a girl: A Phenomenology of feminine body compartment motility and spatiality. *Human Studies*, 3, 137–156.
- Young, I. M. (2005). House and home: Feminist variations on a theme. I S. Hardy & C. Wiedmer (Red.), *Motherhood and space: Configurations of the maternal through politics, home, and the body* (s. 115–147). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-137-12103-5_8

KAPITTEL 8

Drømmer, mål og motivasjon bak murene

Hilde Linda Larsen Opplæring innenfor kriminalomsorgen

«Morten»

Innsatte er som alle andre elever i skolen – ulike og unike. De drømmer og engasjerer, utfordrer og provoserer, men aller mest beveger og motiverer. Vi i skolen er heldige som får lov til å bli med som støttespillere på det som er en vanskelig strekning på deres livsreise.

En av strekningene gikk jeg sammen med Morten, og hans historie har vi snakket oss gjennom og bearbeidet før jeg fikk oppgaven med å skrive ned historien slik han formidlet den til meg. Morten deler gjerne sin historie, men i livet videre vil han se fremover og la historien ligge i fortiden.¹ Han ønsker å fortelle at det er mulig å finne motivasjon og retning i livet selv når det kan se mørkt ut. Menneskemøtene er viktige i alle faser i livet, og som ung i fengsel er de gode møtene og relasjonene avgjørende for hvilken vei livet tar videre.

«Ikke faen om jeg skal på skolen.» Det var det jeg sa da jeg først kom hit. Alt virket meningsløst. Jeg hadde sittet inne en stund allerede, og fremtiden føltes både usikker og fjern. Jeg hadde hatt drømmer før – som liten drømte jeg om å bli siviløkonom. Kanskje til og med noe større, som skuespiller eller astronaut, slik vi alle gjør når vi er små, men de drømmene virket uendelig langt unna her i fengsel. Jeg tenkte jeg hadde mistet alt, inkludert troen på meg selv.

Jeg likte skolen som barn. Det var noe trygt ved det, et sted hvor alt var lagt til rette, og du visste hva som skulle skje, men så skjedde livet. Tenårene kom, og ting begynte å gå galt. Jeg fikk «feil» venner, begynte å tjene penger

---

1 Eleven er anonymisert, og gjenkjennelige elementer i historien er endret etter elevens ønske med tanke på fremtiden.

på egen hånd, og rus ble en del av hverdagen. Skolebyttene kom på rekke og rad, og drømmen om siviløkonom gled sakte bort. Ingen hjemme brydde seg egentlig om hvordan det gikk på skolen. Ingen som pushet meg til å gjøre lekser eller ga meg den støtten jeg trengte. Så, før jeg visste ordet av det, satt jeg her med en dom på seks år foran meg.

Da jeg kom hit, var det lærerne som kom til meg. Jeg hadde ingen planer om å begynne på skolen igjen. Jeg tenkte: «Hva er vitsen?» Livet ute fortsatte uten meg. Jeg kunne høre om venner som studerte, kjøpte leiligheter, giftet seg. Det føltes som om jeg hadde blitt gammel, og jeg sto på startstreken til tjuårene. Jeg var fanget i fortiden, mens fremtiden virket uoppnåelig. Betjentene pushet meg, og lærerne ga meg likevel ikke opp. De var på meg hele tiden, selv om jeg ikke akkurat møtte dem med åpenhet og entusiasme. De visste at jeg var på vei ned i et mørkt hull, men de så også et lys jeg ikke lenger kunne se selv.

Så møtte jeg en medinnsatt, en fyr på 32 år, som holdt på å fullføre videregående. Han jobbet med studiekompetansen sin, og han var seriøs. Det møtet ble viktig for meg. Han var et levende bevis på at det aldri er for sent å gjøre noe med livet sitt. Han viste meg at skole og utdanning fortsatt kunne være en vei, selv for meg.

Det skulle vise seg at å gå på skole i fengsel er langt fra en lett løsning. Klasserommene er små, og ikke alle elevene er like motivert for å gjøre en innsats. Det var vanskelig å konsentrere seg, og mange ganger ble jeg sittende alene på cella med bøkene. Jeg begynte sakte, men sikkert å fullføre fag etter fag. Siviløkonomdrømmen jeg en gang hadde, ble lagt til side, men jeg visste nå at jeg måtte starte et sted, og det viste seg at jeg mestret mer enn jeg hadde trodd. Da jeg senere ble overført til et voksefengsel, møtte jeg noen av de samme lærerne jeg hadde hatt tidligere. Det føltes trygt. De kjente meg, de visste hva jeg trengte, og de ga meg den støtten som var så avgjørende.

Det var lærerne og rådgiveren som spurte meg: «Hva vil du bli, Morten?» Jeg visste ikke helt. Jeg hadde hatt så mange drømmer før, men nå trengte jeg noe konkret. «Elektriker», svarte jeg til slutt. Det virket overkommelig, og jeg hadde nettopp møtt Jonas, som også hadde havnet i fengsel som tenåring. Vi hadde begge nylig blitt overført til dette fengselet og var unge og litt redde, selv om vi aldri ville innrømme det. Jonas hadde gjort ferdig vgl i fengselet han kom fra, og snakket varmt om elektrikeryrket – det føltes som en slags skjebne. Vi hadde havnet her i slutten av tenårene, begge etter valg vi ikke var stolte av, og det tok ikke lang tid før vi begynte å snakke om det vi ønsket å gjøre med livet etter dette. Jeg bestemte meg der og da – jeg skulle bli elektriker.

Noen dager følte det som om jeg sto stille. Jeg var sliten, og det var lett å miste motivasjonen. Men Jonas og jeg minnet hverandre på hvorfor vi gjorde dette. Ingen av oss ønsket å forbli den personen som hadde havnet her. Det handlet om en ny start, en sjanse til å skape noe bedre for oss selv. Det fantes ingen elektrolærer på fengselet, så rådgiveren og lærerne jobbet for å finne en løsning. De skaffet utstyr, en verksbetjent bygde en vegg vi kunne bruke til å øve på koblinger og installasjoner, og vi fikk hjelp av en ekstern elektrolærer. Vi gikk gjennom lærebøkene vi hadde fått tak i, løste oppgaver og prøvde å forstå stoffet. Når en av oss slet med noe, prøvde den andre å forklare det. Ingen av oss var eksperter, men vi var målrettet. Vi hadde også verksbetjenter med tømmerutdanning som kunne hjelpe oss med å forstå mye av det praktiske og ikke minst hvordan ulike fagfolk må jobbe sammen i et prosjekt. Det var hardt arbeid, og jeg måtte virkelig stå i det. Det var samtidig motiverende å se andre innsatte, spesielt de eldre, som jobbet målrettet med studiene sine. Noen ganger ble det mye prat på studierommet, men det var alltid noen som dro oss tilbake til lesemodus. Jeg skjønnte at dette handlet om mer enn bare utdanning – det handlet om å få livet tilbake på rett spor.

Det var lærerne som gjorde hele forskjellen for meg. De var ikke der bare for å lære bort matte eller norsk; de var der for å gi meg tilbake troen på meg selv. De behandlet meg som en helt vanlig elev, ikke som en innsatt. De forventet ikke at jeg hadde en skjult agenda bak alt jeg gjorde eller sa. Jeg fikk være et menneske, en elev, som bare prøvde å lære. Den tryggheten de ga meg, betydde alt. Kontaktbetjenten min var også en god motivator, han hadde troen på meg og jobbet sammen med lærerne med å holde meg motivert når jeg gikk i motbakke.

Nå har jeg fullført fagene mine. Jeg har bestått privatisteksamener, og jeg er på vei mot fagbrevet som elektriker. Drømmen om å bli siviløkonom er borte, men det er greit. Jeg har nye drømmer nå. Kanskje blir jeg ingeniør en dag. Mulighetene er foran meg, og det er først nå jeg ser dem klart. Å gå på skolen har gitt meg noe konkret å jobbe mot. Uten det tror jeg at jeg ville følt at jeg sto stille mens verden rundt meg fortsatte å gå.

Når jeg ser tilbake på tiden her, forstår jeg hvor viktig det har vært å ha lærere som evner å motivere. Jeg trengte noen som så meg, ikke bare dommen min eller feilene jeg hadde gjort. Jeg trengte noen som kunne minne meg på at det var mulig å bygge en fremtid, selv når alt følte mørkt. Det er ikke lett å være ung og innsatt, men å ha et støttende læringsmiljø kan være forskjellen mellom å gi opp og å finne en vei videre.

Soningen har vært en reise, ikke bare i tid, men også mentalt. Jeg har delt årene inn i bolker, slik at det ikke føles som en uendelig ventetid på livet. Jeg har hatt mye tid til å tenke – på hvem jeg er, hvorfor ting ble som de ble, og hva jeg ville gjort om jeg ikke hadde havnet her. Men én ting er sikkert: Jeg er klar for å starte voksenlivet et helt annet sted enn der jeg forlot tenårene. Denne gangen har jeg en plan, en realistisk plan. Det er ikke nødvendigvis drømmen jeg startet med, men det er en drøm som jeg vet jeg kan realisere, fordi jeg har funnet troen på meg selv igjen.

Morten sin historie illustrerer hvordan skolegang kan bli en vei til fremtiden for unge innsatte, men også at denne veien krever både hardt arbeid og viljestyrke. Skolen i fengselet er mer enn bare undervisning – det er et sted hvor innsatte kan finne tilbake til en følelse av progresjon og mestring. Morten beskriver selv hvordan lærerne ga ham trygghet, og at det å bli møtt uten fordommer, bare som en vanlig elev, var avgjørende for at han skulle finne tilbake til troen på seg selv.

For unge domfelte handler skolegangen om mer enn å tilegne seg kunnskap – det handler om å bygge seg opp igjen som menneske. Ofte har disse unge et vanskelig forhold til skolen fra før, og mangelen på oppfølging hjemme eller på skolen har ført til at de har falt utenfor. I fengselet får de en ny mulighet, men det er ingen enkel vei. Det krever en samkjørt innsats fra lærere, rådgivere og andre ansatte i fengselet for å gi den nødvendige støtten og veiledningen. For Morten har denne innsatsen vært avgjørende, og han har nå funnet sin vei fremover, med et fagbrev innen rekkevidde og nye drømmer for fremtiden.

Mortens historie er ikke unik, men den viser at det er mulig å finne en ny vei – selv innenfor murene. Utdanning kan være en nøkkel til en bedre fremtid, og for mange unge innsatte blir skolen et sted hvor de finner tilbake til håp, drømmer og muligheten til å bygge seg et liv på ny.

Forfatterbiografier

Hilde Linda Larsen er adjunkt med videreutdanning innen spesialpedagogikk og karriereveiledning fra Universitetet i Sørøst-Norge samt rektorutdanning fra OsloMet. Hun er avdelingsleder for Opplæring innenfor kriminalomsorgen (OIK) ved Færder videregående skole, med ansvar for skoleavdelinger i Søndre Vestfold fengsel, Sem fengsel og oppfølgingsklassen Utsikten. Larsen har arbeidet i fengselsundervisning siden 1996 og har

vært en pådriver for tverrfaglig og tverretatlig samarbeid. Hun er særlig opptatt av helhetlig rehabiliterings- og tilbakeføringsarbeid og har engasjert seg i samarbeid mellom skole og arbeidsdrift, blant annet som leder i Forum for opplæring innenfor kriminalomsorgen (FOKO). Larsen har også undervist ved verksbetjent- og fengselsbetjentutdanningene.

«**Morten**» (pseudonym) er en ung tidligere innsatt som har brukt soningstiden til å bygge en ny fremtid gjennom skolegang og målrettet innsats. Etter å ha overvunnet utfordringer både i og utenfor klasserommet jobber han nå mot et fagbrev som elektriker med realistiske drømmer om et stabilt voksenliv. Hans erfaringer fra skolegangen i fengsel gir et ærlig innblikk i betydningen av tro, støtte og utdanning i rehabiliteringsprosessen.

KAPITTEL 9

Noen ganger er det voksne som har gjetta litt. Om hvordan designmetodikk kan styrke tilbakeføringen av unge, og øke evnen til nytenking i kriminalomsorgen

Siv Gaarder Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter
Sunniva Storlykken Helland Kriminalomsorgen region vest
Magnhild Stavheim Welde Kriminalomsorgsdirektoratet

Abstract: The chapter discusses how design processes can improve services for young inmates in prisons while also creating positive ripple effects for both inmates and staff. We present design as a method to involve young inmates and prison staff in development processes. The chapter shows how design methodology can promote user-centered services, support user participation, and create spaces where power dynamics between staff and inmates are temporarily more balanced. We highlight how design can foster growth among young inmates by providing them with experiences in participating in the development of services targeted at them. The chapter thus promotes design as a method to give a voice to marginalized groups who are often unheard.

Prison staff can also benefit from participating in design processes. Experience in developing aspects of their own workplace can enhance their capacity for change and innovation, and also allow them to engage in equal relationships with inmates. The chapter argues that design methodology can contribute to better reintegration outcomes for young inmates. At the same time, it highlights the lack of systematic involvement of both inmates and staff in daily operations and the challenges associated with user participation in the prison context.

Keywords: design, design process in prison, social design, co-design, co-creation, user participation, innovation, young inmates, reintegration, democratic skills

Innledning

Velferdsstatens komplekse oppdrag må løses med stadig mer anstrengt økonomi og nye samfunnsutfordringer, og det er behov for å finne nye og bedre måter å levere tjenester til borgerne på (Meld. St. 30 (2019–2020)). I pågående strategier innenfor forskning og forvaltning er innovasjon et tema, sammen med beskrivelser av hvordan man kan skape bedre løsninger i et involverende samarbeid på tvers av sektorgrenser og nivåer (Meld. St. 30 (2019–2020)). Kriminalomsorgen er intet unntak. I kriminalomsorgens virksomhetsstrategi er nytenkning én av tre sentrale verdier sammen med åpenhet og trygghet (Kriminalomsorgsdirektoratet [KDI], 2021). Det er med andre ord en forventning til at man innenfor kriminalomsorgen er omstillingsdyktig og har evne til innovasjon.

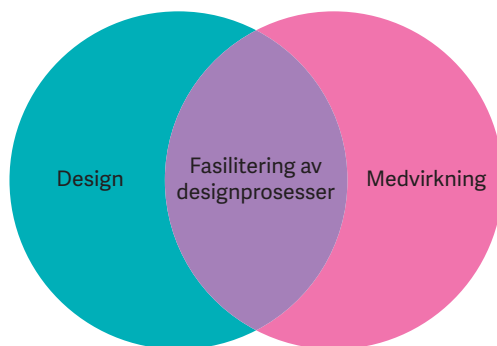
Designmetodikk tar sikte på at tjenester utvikles med utgangspunkt i brukernes behov. Designmetodikk er en ønsket fremgangsmåte for innovasjon og tjenesteutvikling i offentlig sektor (Digitaliseringsdirektoratet [Digdir], u.å.a). Dette signaliseres for eksempel gjennom kompetanse- og prosjektstøtte for statlig og kommunal sektor gjennom Digitaliseringsdirektoratet, Design og arkitektur Norge (DOGA) og KS (KS, u.å.). Et annet eksempel er «Stimulab», stimuleringsordningen for innovasjon og tjenstedesign i offentlig virksomhet (Digdir, u.å.b). Kriminalomsorgen fikk midler til et slikt prosjekt i 2023, med mål om å tette glippsoner i tilbakeføringsprosessen. Betingelsen for å få midlene er at prosjektet skal bruke design som tilnærming.

Et spesielt trekk ved designmetodikk er den tydelige brukerorienteringen. De fleste velferdsaktørene i Norge har brukermedvirkning som uttalt prinsipp, og det forventes medvirkning både i brukernes egne planer og i utvikling av tjenester. Brukermedvirkning er rettighetsfestet i lov om pasient- og brukerrettigheter (Pasient- og brukerrettighetsloven, 1999), lov om kommunale helse- og omsorgstjenester (Helse- og omsorgstjenesteloven, 2011) og lov om arbeids- og velferdsforvaltningen (NAV-loven, 2006). I kriminalomsorgen er brukermedvirkning tradisjonelt ikke mye omtalt, men det er trukket inn som del av et fremtidsbilde i kriminalomsorgens virksomhetsstrategi: «Kriminalomsorgen har en framtidrettet straffegjennomføring med god tilbakeføring, lavere tilbakefall og domfelte som tar ansvar. Vi har høy grad av brukermedvirkning og inngår gjensidige forpliktende avtaler med domfelte» (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2021).

Utredningsinstruksen (2016) skal sikre velbegrunnede tiltak i staten. Kriminalomsorgen har med bakgrunn i denne utviklet en prosjektmodell for systematisk styring av utviklingsarbeid. Begge krever brukermedvirkning. I 2023 fikk Kriminalomsorgsdirektoratet og fem andre direktorater i oppgave å utrede samarbeid om unge straffedømte, med krav om involvering av unge på en egnet måte (Justis- og beredskapsdepartementet, 2023). Det forventes altså at design og brukermedvirkning får større oppmerksomhet i kriminalomsorgen fremover, men det mangler konkrete metodikker for daglig implementering i fengsler. Dette kapittelet gir ny kunnskap om hvordan bruken av designmetodikk kan øke, og hvordan den kan gi trygge rammer rundt brukermedvirkning.

Teori om design, fasilitering av designprosesser og brukermedvirkning

Teorigjennomgangen retter søkelys på sammenhengen mellom design og brukermedvirkning, og på hvordan arbeidet med unge kan styrkes gjennom fasilitering av designprosesser.

Figur 1. Venndiagrammet viser at fasilitering av designprosesser er et felles område mellom design og medvirkning

I utgangspunktet ligger det design bak alle produserte varer og objekter. Både designmøbler og det mer hverdagslige gråpapiret i skuffen er resultat av prosesser hvor designere har brukt tid på planlegging og utforming slik at objektet best tjener sin hensikt – være seg funksjon, estetikk eller en kombinasjon. Men også hvordan du ledes rundt i de store butikkjedene, eller for eksempel behandlingsforløpet for brystkreftpasienter, kan være

resultat av design. Tjenester, opplevelser, bevegelsesmønstre og ting du ikke kan se rett foran deg, er altså også design.

I dette kapitlet refererer vi til design som en strukturert metodikk for å identifisere problemer og finne brukerorienterte løsninger. Designprosessen omfatter problemdefinisjon, idégenerering, prototyping, testing og iterasjon (Design og arkitektur Norge, u.å.a). Metodikken veksler mellom åpne, utforskende og lukkede, definerende faser, ofte visualisert gjennom «dobbel diamant»-modellen, utviklet av britiske Design Council (u.å).

Figur 2. Bearbejdet grafisk modell basert på British Design Councils «Framework for innovation» (u.å)

Det er tankesettet og fasiliteringen av det samskapende elementet i designprosessen som er interessant i denne sammenhengen. Samskaping peker på at flere aktører involveres, der alle er berørt av problemet eller løsningen (Willumsen & Ødegård, 2020). Det vil som regel bety at en samskappingsprosess involverer en diversitet av aktører med ulike roller, interesser og perspektiver (Kobro et al., 2018).

Ulike retninger innen design – samme tankesett

Thorpe og Gamman (2011) beskriver to hovedretninger, eller paradigmer, innenfor design. De beskriver den første som estetisk og markedsdrevet design og innovasjon som i grove trekk kontinuerlig stimulerer til forbruk basert på markedsskapt behov for passive konsumenter, og som munner ut i profitt. Den andre beskriver de som et motstykke: sosialt nyttig design drevet frem av sosiale behov. Kate Andrews beskriver sosialt design slik: «Employing the design process to tackle a social issue or with an intent to improve human lives is known as social design» (Stickdorn & Schneider, 2010, s. 90). Innen designretningen vi jobber innenfor, tas det sikte på å inkludere og forbedre forhold hos en marginalisert gruppe i samfunnet: unge i fengsel. Vi arbeider derfor innenfor det Thomas Markussen (2017) beskriver som sosialt design, hvor sosialt design skiller seg fra sosialt entreprenørskap og sosial innovasjon ved at det tar sikte på å fostre sosial forandring på mikronivå, uten mål om å fylle lønnsomme hull i markedet som business eller å bøte på systemsvikt (Markussen, 2017). Sosialt design kan handle om små forandringer.

Innenfor teoriretningen *sosialt design* som omhandler unge i fengsel, orienteres vi mot *participatory design*, på norsk deltakende design. Denne retningen peker på at unge innsatte er direkte involvert i designprosessen som sluttbrukere. *Co-design*, som på norsk av og til kalles *samdesign*, inkluderer flere aktører og interessenter som påvirkes av prosessen eller resultatet. I vårt tilfelle, hvor både unge innsatte, fengselsbetjenter og praksisutøvere er brukergrupper, er *co-design* relevant. Metodene som benyttes, er oftest fra *tjenstedesign*.

I boka *This is service design thinking* presenterer Marc Stickdorn og Jakob Schneider (2010) fem prinsipper de mener er nyttige for å skape gode tjenester. Disse prinsippene viser til en måte å tenke på – *design thinking* eller designtenkning. Tjenester bør, ifølge Stickdorn og Schneider, utvikles ved å være:

1. Brukersentrert, det vil si at man tilnærmer seg tjenesten ved å se den gjennom brukerens øyne.
2. Samskapende; flest mulig av ulike brukere som benytter tjenesten, bør delta i prosessen.
3. Sekvensielle; tjenesten visualiseres som en serie sammenhengende steg.
4. Bevisende; hvordan tjenesten oppleves og virker, kan gjøres mer håndgripelig ved at man benytter fysiske bevis.

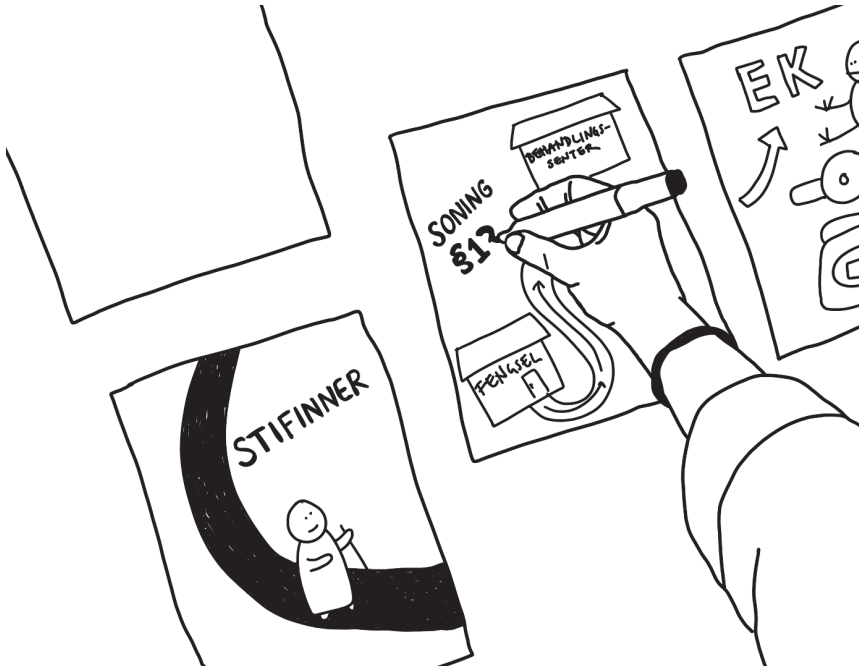
5. Helhetlige; man må arbeide med tjenester ved å se dem i sammenheng med deres omgivelser og i en helhetlig kontekst.

Disse prinsippene er felles for de fleste designteoretiske retninger, og de har vært førende for alle forsknings- og utviklingsprosjektene som utgjør empirien i dette kapittelet.

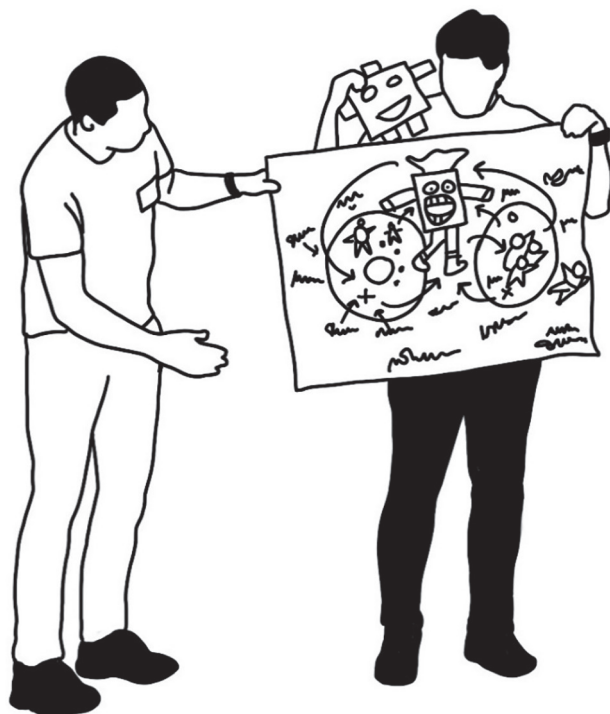
Fasilitering av designprosesser

Fasilitering, som betyr tilrettelegging, handler i designmetodikk om å lede prosesser der menneskelig samhandling skaper resultater (Design og arkitektur Norge, u.å.a). Fasilitatoren styrer deltakerne mot felles mål, fremmer co-design, eierskap og kreativitet og legger til rette for dialog og samspill på tvers av hierarkiske roller (Owen, 1993).

Virkemidlene i en designprosess inkluderer øvelser og teknikker som hjelper deltakerne med innsiktsarbeid, felles problemforståelse, idéutvikling og testing. Visualisering, som brukerreiser og prototyping, er ofte brukt for å tydeliggjøre og teste ideer (Design og arkitektur Norge, u.å.b).

Illustrasjon 1. Grafisk illustrasjon av visualiseringsprosess av brukerreise, fra workshop under opprettelse av ungdomsteam i region vest i 2021

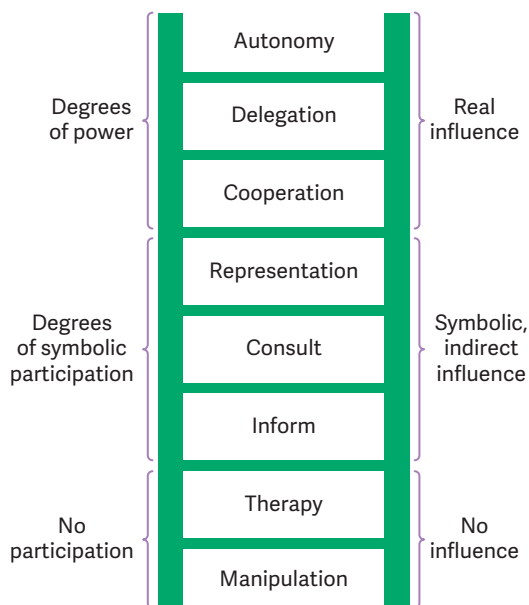
Illustrasjon 2. Grafisk illustrasjon av prototype for felles problemforståelse og idéformidling under fagdag for ungdomsteam (2023)

Fasilitator tilrettelegger for at deltakerne kan medvirke godt i prosessen ved å skape rammer for at deltakerne kan føle seg trygge og meningsberettiget. Fasilitering er på den måten knyttet opp mot begrepet brukermedvirkning.

Designmetodikk kan sikre reell brukermedvirkning og bidra til å utjevne maktroller (Eines et al., 2021). Selv om målet er lik maktfordeling, er full likhet vanskelig å oppnå, da fasilitatoren alltid har en viss innflytelse. Fasilitatorens metodevalg og styring påvirker prosessen, mens deltakernes bidrag også varierer. Dette fører til at prosesser og utfall blir avhengig av både fasilitatorens stil og deltakernes personligheter. Fullt demokrati og jevn maktfordeling i prosessen bør ikke være en ambisjon, for det er ikke sannsynlig å oppnå. I stedet vil en agonistisk demokratisk tilnærming (Björgvinsson et al., 2010) i design være mer nærliggende. Agonisme kan handle om å se på konflikt som nødvendig og fruktbart. Målet er ikke å oppnå konsensus, men heller å fremme en engasjert diskusjon med et mangfold av motstridende stemmer, basert på gjensidig respekt (Björgvinsson et al., 2010).

Brukermedvirkning

Brukermedvirkning gir individer eller grupper innflytelse på avgjørelser som påvirker dem, noe som innebærer en omfordeling av makt mellom beslutningstakere og dem som blir påvirket. Graden av innflytelse kan variere fra informasjon til full brukerstyring. «Medvirkningsstigen», utviklet av Sherry Arnstein (1969), illustrerer nivåer av maktfordeling med økende grad av involvering for hvert trinn. Hennes stige har inspirert flere teoretikere. Roger Hart (1997) har utviklet en stige som ofte brukes innen ung brukermedvirkning. I alle versjoner går skalaen fra et nivå hvor brukeren har lite eller ingen reell makt, til at brukeren får mye makt.

Figur 3. Bearbejdet grafisk modell av Arnsteins «ladder of citizen participation» (Arnstein, 1969, s. 217)

Brukermedvirkning, slik den fremstilles i litteraturen, er et flertydig begrep som rommer ulike former for deltakelse. I de fleste velferdstjenester er brukermedvirkning et regelfestet prinsipp. Det er særlige regler som gjelder barns og unges rett til medvirkning og til å bli hørt, forankret i FNs barnekonvensjon (Barnekonvensjonen, 1989) og Grunnloven (1814).

Brukermedvirkning kan ses på som et prosessuelt ideal i velferdsstaten. I fengselskontekst kan brukermedvirkning forstås som metoder som bygger på innsattes og domfeltes initiativ, delaktighet og innflytelse (Lundeberg, 2018).

Brukermedvirkning i fengsel kan knyttes til det å ansvarliggjøre innsatte til å jobbe med seg selv. Det kan potensielt også handle om at innsatte skal kunne medvirke i beslutningsprosesser som vedrører den enkelte, der personen kan oppnå eller tape grad av frihet. I dette perspektivet er brukermedvirkning ikke bare viktig for å sikre et tilstrekkelig beslutningsgrunnlag og god bruk av skjønn. Medvirkningen kan også bidra til å redusere skade ved å hindre unødige kontroll og krenkelser (Lundeberg, 2018). Fra et styringsperspektiv kan brukermedvirkning også handle om å skaffe mer nøyaktig og pålitelig kunnskap om den enkelte, slik at kontroll- og hjelpe-tiltak kan bli mer treffsikre.

For det enkelte individet kan det å medvirke i prosesser ha betydning for vekst og utvikling. Involvering og medvirkning kan også bygge demokrati i et samfunn (Utdanningsdirektoratet, 2024). Særlig for unge er betydningen av brukermedvirkning knyttet til personlig vekst og øvelse på demokratiske ferdigheter som kreves for deltakelse i samfunnsliv som voksen.

Involvering av ansatte i samskapende prosesser kan også forsterke robusthet og endringskapasitet i en organisasjon gjennom å bygge ansattes kunnskapsressurser, relasjonsressurser og mobiliseringsevne gjennom det som omtales som institusjonell kapital (Amdam & Veggeland, 2011).

Design med sårbare grupper

Fengsel er lukkede rom som utenforstående har begrenset tilgang til. Innsatte i fengsel regnes i forskningssammenheng som en sårbar gruppe (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2023).

Arbeid med designprosesser med innsatte, og spesielt unge innsatte, krever bevissthet rundt egen makt. Nancy Naples (2003) har introdusert tre maktdimensjoner i kvalitativ forskning som også kan være relevante i designprosesser med sårbare grupper: 1) sosial ulikhet mellom forsker og deltaker, 2) risiko for utnyttelse i forskningsprosessen og 3) makt i tolkning og presentasjon av funn. I selve designprosessen ligger det en risiko for at de som deltar, kan oppleve å føle seg misforstått, oversett eller utnyttet og at de mister eierskap til resultatene (Fathallah, 2021; Costanza-Chock, 2020).

Som ung voksen utvikler man sin identitet, sin forståelse for samfunnet rundt seg og sin egen rolle i det. Unge behøver i disse avgjørende årene støtte til oppvekst på det praktiske og emosjonelle planet, men også til å utvikle kompetanse om medvirkning, deltakelse og inkludering (Paulsen

et al., 2020). Ungdomstiden i vestlige samfunn vil normalt preges av utprøving i voksenrollen, med gradvis større selvstendighet, selvbestemmelse og ansvar for eget liv (Fauske, 2011). Det å tilbringe ungdomstid i fengsel står på mange måter helt i motstrid. I fengsel får man ikke frihet, men blir *fratatt* den – helt eller delvis.

Begrenset kontakt med omverdenen gjør at unge i fengsel blir spesielt avhengig av hvordan de opplever seg møtt og sett av ansatte. Maktforholdene i fengsel er alltid tydelige. Innsattes underordning forsterkes gjennom materielle tiltak som gitter, celler, nøkler, kameraer, kroppsvisitasjon og telling. Maktforskjellene kan særlig påvirke sårbare unge (Fransson et al., 2019).

Forskning i helse- og omsorgssektoren viser at pasienters lovfestede rett til medvirkning kan svekkes av at helsepersonell ofte har en paternalistisk tilnærming i yrkesutøvelsen og medvirkningsprosessene (Lundeberg & Smith, 2023). Medvirkningsstigen (Arnstein, 1969; Hart, 1997) viser flere nivåer av medvirkning, der de laveste trinnene kan innebære en form for manipulasjon i stedet for reell deltakelse. Manipulasjon kan for eksempel være at unges stemme ikke blir hørt, men brukt symbolsk for å oppfylle krav eller gi et prosjekt legitimitet. Voksnes anerkjennelse av unges kunnskap kan være preget av adultsentrisme, et perspektiv der voksne ser verden gjennom sine egne erfaringer, verdier og normer og dermed tillegger seg selv mer kunnskap og innsikt enn barn og unge (Gravesen et al., 2019, sitert i Landsverk & Hagen, 2021:17). Unges perspektiver og erfaringer kan bli undervurdert eller nedprioritert, mens voksnes kunnskaper og synspunkter blir sett på som mer viktige eller riktige (Gravesen et al., 2019). Det kan for eksempel føre til at unge får høre «så flink du er til å snakke i forsamlinger» eller «det var sterkt å høre historien din». Altså som en prestasjon (*performance*), uten at kunnskapen den unge kommer med, tas tilstrekkelig på alvor (Gravesen et al., 2019).

For en ung person i fengsel kan det å bli hørt, å bli tatt på alvor og å føle seg viktig være en ny opplevelse. Det kan vekke følelser, skape engasjement og gi håp om at ting skal bli forandret, bedre. Dersom det skapes urealistiske forventninger til hvor stor innflytelse den unge faktisk får, kan vi anta at løftebrudd kan oppleves som både skuffende og tillitsbrytende.

Evne til deltakelse i demokratiske prosesser henger sammen med levekår og oppvekstforhold (Kjøstvedt et al., 2023). Undervisning om medvirkning og medborgerskap gir fordel spesielt for unge med en bakgrunn med lav sosioøkonomisk status og kan bidra til å styrke tilliten til samfunnet og følelsen av tilhørighet (Kjøstvedt et al., 2023).

Noen trenger særlige ordninger for å kunne delta på en meningsfylt måte. I slike tilfeller må det legges til rette for deltakelsesformer som ikke er stigmatiserende, men som fremmer mestring og selvrespekt. For unge som har vært i kontakt med hjelpeapparatet, kan det utgjøre en vesensforskjell ikke å bli betraktet som «bruker», men som ekspert i kraft av egne erfaringer. Det å bli inkludert og anerkjent som meningsberettiget bidrar til å styrke selvfølelsen til dem det gjelder, og dermed evnen til å ta makt over eget liv (NOU 2011: 20).

Tidligere forskning på designmetodikk og brukermedvirkning i fengsler

Det er lite forskning på sosialt rettet design i fengsel i norsk kontekst. Søk på Oria og Google Scholar bekrefter dette. Vår oversikt viser at det er gjort studier som handler om fengselsarkitektur og fengselsdesign (Fransson et al., 2018; Moran et al., 2024) og om kunst av innsatte (Turner, 2016). I en mastergradsavhandling i produktdesign beskrives produktutvikling i fengsel hvor innsatte var meddesignere (Knarrum, 2011).

I Storbritannia er sosialt rettet design i fengsel, også med unge, mer utbredt, og det er større kunnskapsmiljøer omkring dette, for eksempel «Design Against Crime» (Design Against Crime Research Lab, u.å.) og «Restorative justice through lifelong learning: The meaning of co-design and creative projects in prisons» (University of the Arts London, 2021).

Brukermedvirkning i en norsk fengselskontekst er omhandlet i Janne Helgesens doktorgradsavhandling, og i hennes artikkel «Ny fangebehandling i norske fengsler?» (2017). Artikkelen beskriver hvordan krav om brukermedvirkning utspiller seg i praksis, og hva som påvirker medvirkning i fengsel.

Mangelen på forskning på dette området gjør at vi ønsker å bidra med økt kunnskap om hvordan designmetodikk og samskaping kan styrke brukermedvirkning i kriminalomsorgen.

Metode

Kapittelet bygger på forfatterens erfaring fra kriminalomsorgen som henholdsvis sosionom, sosiolog og designer, og det er basert på forsknings- og utviklingsprosjekter hvor designmetodikk ble brukt. Målet med prosjektene har vært å forbedre straffegjennomføring og tilbakeføring av unge, og

erfaringene viser hvordan design kan gi ringvirkninger på både individ- og systemnivå.

Prosjektene som utgjør det empiriske grunnlaget for kapittelet, inkluderer:

- **Prosjekt 1:** Etablering av ungdomsteam i region vest, hvor en av forfatterne var prosjektleder. I dette prosjektet ble en ung brukermedvirker inkludert i hele prosessen, fra planlegging til ansettelse. Empirien her er hentet fra prosjektrapporten, møtelogger og erfaringer fra brukermedvirkeren, som hadde bakgrunn fra straffegjennomføring i en annen region (Welde & Laksy, 2021).
- **Prosjekt 2:** *Prosjekt Ung Ut: sammen om tilbakeføring*, som var et samarbeid mellom ni velferdsdirektorater med søkelys på tilbakeføring av unge i fengsel. En av forfatterne ledet dette prosjektet, og samskaping og tjenstedesign var sentrale elementer i utviklingsarbeidet. Blant annet utviklet unge innsatte informasjonsmaterieell for andre unge. Prosjektet er dokumentert i en prosjektrapport (Gaarder, 2017).
- **Prosjekt 3:** planlegging av grunnstrukturen for miljø- og tilbakeføringsarbeidet i et nyetablert fengsel. En av forfatterne var medansvarlig og fasilitator i denne prosessen, som foregikk på den årlige samskapingsarenaen «Åpen arena» i 2017 (Nasjonal kompetansetjeneste for arbeidsrettet rehabilitering, 2017). Empirien fra dette prosjektet retter søkelys på de ansattes opplevelser av å medvirke i samskapingsprosesser, og den gir innsikt i styrker og utfordringer innen kriminalomsorgen som organisasjon. Resultatene er dokumentert i flere rapporter, inkludert en masteravhandling om samskaping i utvikling av tjenester i fengsel (Gaarder, 2018).
- **Prosjekt 4:** «Loungen». Som seniorrådgiver i tjenstedesign ledet en av forfatterne et utviklingsprosjekt som utformet et aktivitetsrom i Bergen fengsel. Prosjektet hadde høy grad av brukermedvirkning fra innsatte, domfelte og ansatte. Kartlegging, intervjuer og en co-design-workshop resulterte i økt aktivitetstilbud ved avdelingen. Empirien stammer fra upublisert workshop-materiale og aidentifiserte intervjunotater (Helland, 2016).
- **Prosjekt 5:** «Breaking Circles». Et pågående doktorgradsprosjekt i design og kunstnerisk utvikling ved Universitetet i Bergen som tar sikte på å foreslå nye designstrategier for å forberede innsatte til et arbeidsliv etter straffegjennomføring. Empirien fra dette prosjektet består av aidentifiserte omskrevne anekdoter fra et utvalg innsatte og domfelte, basert på notater fra lydopptak (Helland, 2018).

Datainnsamling og analyse

Den metodiske tilnærmingen er kvalitativ, med analyse av tekstmateriale fra egne utviklingsprosjekter. Tekstmaterialet inkluderer møtelogger, presentasjoner og prosjektrapporter (anonymiserte referanser) samt data fra et pågående doktorgradsarbeid. I de ulike fasiliteringsprosessene er skriftlig dokumentasjon en viktig del av metodikken (Tanggaard, 2016). For eksempel har deltakere skrevet refleksjoner og forslag på post-it-lapper, som senere er inkludert i referater og analysert. I tillegg er feltnotater og møtelogger brukt for å dokumentere diskusjoner og beslutninger.

Arbeidet med kapitlet har i seg selv vært en samskapende prosess hvor forfatterne har gjennomgått materialet i fellesskap for å identifisere relevante utsagn og erfaringer som kan belyse brukermedvirkning i fengselsammenheng. Gjennom ett år har forfatterne hatt faste møter hvor egne arbeider har blitt diskutert og utvidet med nye faglige perspektiver. I løpet av prosessen har det utpekt seg noen kategorier av temaer som blir presentert og diskutert som funn i kapitlet.

Etiske overveielser og metodens begrensninger

Arbeidet med dette kapitlet følger de etiske kravene knyttet til kvalitative forskningsmetoder, særlig med tanke på sårbarheten til deltakere i en fengselskontekst (Brottveit, 2018). I prosjektene 3 og 5 har deltakerne vært rekruttert som del av et forskningsprosjekt, og de har gitt sitt samtykke til at deres utsagn og intervjuer kan brukes i publikasjoner. De etiske hensynene er derfor ivare tatt gjennom forskningsdesignet.

For prosjektene 1 og 4 har situasjonen vært annerledes. Deltakerne i utviklingsprosjektene var ikke informert om at deres utsagn kunne bli analysert og brukt i forskning. I prosjekt 1 har forfatterne imidlertid vært i kontakt med den unge brukermedvirkeren, som har gitt sin tillatelse til bruk av sitater fra møtelogg i forbindelse med dette kapitlet. I prosjekt 4 ble deltakere informert om at funn og resultater fra kartlegging og workshop kunne formidles uten personidentifiserende data. Sitater og beskrivelse av prosjektet er basert på omskrevne og avidentifiserte notater og skal ikke kunne peke tilbake på person.

Metodevalget åpner for innsikt i hvordan brukermedvirkning og designmetodikk kan virke i fengsler, men det gir også noen begrensninger. Siden forskningen er basert på prosjekter som hadde andre formål enn utforskning av brukermedvirkning, representerer funnene kun et utvalg av relevante aspekter.

Resultater

I det følgende presenteres det forfatterne tenker er verdifulle erfaringer om hvordan designprosesser kan virke i fengsel. Erfaringene viser at designmetodikk kan bidra til bedre tjenester og i tillegg ha en positiv effekt på både innsatte og ansatte. Samtidig vises det at det i en fengselskontekst er utfordringer og spesielle hensyn som må tas når unge innsatte og fengselsansatte involveres i slike prosesser.

Unge innsatte representerer en spesiell ressurs i designprosesser

Designprosessene som er beskrevet i prosjekt 4 og 5, ga forfatteren inntrykk av at unge kan være en spesiell ressurs i utviklingsarbeid, og særlig at unge innsattes deltakelse bidro til å skape engasjement og deltakelse fra flere. I forsøk og workshoper hvor både unge og eldre innsatte deltok, observerte forfatteren at eldre innsatte gjerne tok på seg å veilede de yngre, forklare oppgaver og gi støtte underveis. De yngre på sin side stilte spørsmål, utfordret og kom med forslag. De virket mindre fastlåst og mer fleksible enn eldre og bidro også mer i oppgaver og spørsmål om utvikling. I utviklingsarbeidet i prosjekt 4, «Loungen» (Helland, 2016), tok to yngre domfelte nærmest over en co-design-workshop med mengder av forslag til utforming av rommet og dets innhold. De yngre oppfordret hverandre til å ta prosessen på alvor: «Tenk deg om, det er vi som skal være her!» (omskrevet utsagn fra yngre innsatte til andre deltakere). De unge deltakerne var etter forfatterens syn mindre kritiske til selve designprosessen. De var raskere klare til å delta i prosessen, til å tenke «utenfor boksen», og utenfor de strenge rammene som fengselet har. På en slik måte har unge innsatte vært viktige bidragsytere og gitt meningsfulle bidrag inn i prosessene.

Unge vet best hva som treffer deres behov

Unge innsatte og domfelte har gjerne et annet syn enn ansatte og profesjonsutøvere på hva som er gode og treffsikre tjenester. Unge kan også ha et helt annet syn enn eldre innsatte. Ved å involvere unge i tjenesteutvikling sikrer man at tjenesten treffer reelle behov og er innrettet på en alderstilpasset måte.

I arbeidet med å etablere ungdomsteam i Bergen (prosjekt 1) ble det opprettet en arbeidsgruppe med representanter fra alle enhetene i byen samt

en ung brukerrepresentant. I oppstarten ble det lagt vekt på å kartlegge dagens situasjon, blant annet gjennom en brukerreise. Arbeidsgruppen bidro både til å beskrive den nåværende situasjonen og til å utforme ønsket retning for ungdomsteamet.

De ansatte rettet oppmerksomheten mot betydningen av at teammedlemmene hadde riktig kompetanse og kunnskap. Brukerrepresentanten derimot la mer vekt på de ansattes personlige egenskaper og evne til å skape relasjon med ungdommen (Welde og Laksy, 2021). I en presentasjon fremhevet vedkommende at unge trenger voksne som ikke opptrer som eksperter, eller antar de vet best, uten først å få innsikt fra ungdommene selv. Brukerrepresentanten understreket også at tiltaket burde være nyttig for ungdommene, og ikke bare vurderes ut fra samfunnsnytte.

Det var uenighet i arbeidsgruppen om hvilket kunnskapsgrunnlag teamet skulle bygge på. De voksne mente det var viktig med kunnskap om ungdomshjernen og utvikling. Brukerrepresentanten skrev imidlertid:

Og så er det viktig at kunnskap ikke blir sånn hjerneforskning og sånne spesialgreier om at unge er det og det. Tenker det må handle mye om kunnskap fra ungdommene, for både i Fengsels-Norge og i mange andre systemer finnes det jo mange misforståelser om unge. Det er gjort med en god intensjon, men noen ganger er det voksne som har gjetta litt, og det kan bli skummelt, i hvert fall med dette teamet. (Welde & Laksy, 2021, s. 26)

Innspillene fra brukerrepresentanten viser betydningen av at tiltak og tjenester er basert på faktiske behov, ikke på antakelser. Innspillene viser også at det kan være rom og behov for kritikk av den underliggende paternalistiske tilnærmingen som kriminalomsorgen kan bære preg av, der det signaliseres at «vi vet best for deg» (Hammerlin, 2015).

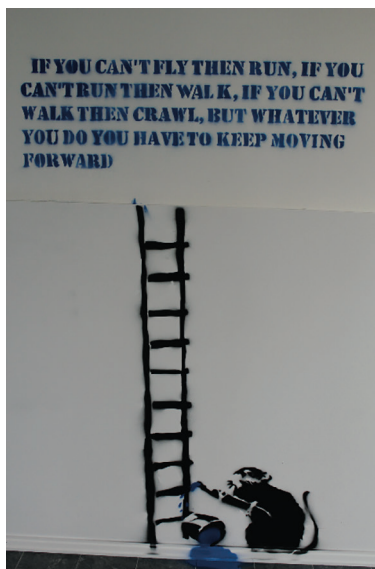
I arbeid med unge innsatte er det spesielt to fallgruver ved utvikling av nye tiltak: At tiltakene er utviklet av ledere eller ansatte uten at innsatte selv er involvert, eller at de er utviklet av godt voksne mennesker uten at unge er involvert. Som tilbakemeldingene fra brukerrepresentanten over viser, er det ikke tilstrekkelig at tjenester for unge bare er tilpasset innsatte; de må også være tilpasset aldersgruppen.

I «Prosjekt Ung Ut» (prosjekt 2) ble det avdekket at det var tilfeldig hvilken informasjon unge innsatte fikk ved innkomst. Heftet «Prison for dummies» ble designet av og for unge i et samarbeid mellom deltakerne i Prosjekt Ung Ut og entreprenørskapslæreren ved Grønland voksenopplæring. Heftet

gir informasjon både om interne forhold i fengselet og om muligheter for kontakt med det eksterne hjelpeapparatet (Gaarder, 2017).

Figur 4. Bilde av forsiden til heftet *Prison for Dummies* (Gaarder, 2017)

**Hva du må huske på å rydde opp i av ansvar du har ute:
Skole, jobb, leilighet, bil
- og regninger av alle slag**

Hvem sier ifra til jobben eller skolen når du blir fengslet?
Fengselet tar ikke kontakt med familie hvis du er over 18 år. Er du under 18 så vil fengselet ta kontakt med familie slik at de kan informere skole og jobb. Det er anbefalt å ta kontakt med jobb og skole selv.

Hvem betaler regningene dine når du sitter i fengsel?
Hvis du har en bolig og betaler husleie så risikerer du å miste boligen. Hvis du har andre regninger (f.eks mobilregninger, gym-medlemskap osv) og dersom du har barnebidrag er det viktig å få stoppet dem. For å få hjelp med dette så må du snakke med kontaktbetjenten din eller sosialkonsulenten som kan ta kontakt med NAV-sosial.

Hva kan jeg spørre NAV om og hva kan jeg spørre sosialkonsulenten om?
Hvis du trenger hjelp med noe på utsiden er det alltid viktig å ta kontakt med sosialkonsulenten. Både sosialkonsulenten og NAV samarbeider.

Info:
Hvis du er mellom 18-23 år og har hatt kontakt med barnevernet men har skrevet deg ut, kan du angre deg slik at du kan få hjelp av dem igjen.

NB: Du har rett til å ringe offentlige myndigheter selv om du er på restriksjoner.

Figur 5. Bilde av et oppslag fra heftet *Prison for Dummies* (Gaarder, 2017)

Gjennom å la unge innsatte selv utforme heftet har det fått et enkelt og direkte språk, også gjennom den visuelle utformingen, noe som kan bidra til å senke terskelen for at unge personer tar til seg informasjonen.

Fra medvirkning til samarbeid

I arbeidet med ungdomsteam i Bergen, prosjekt 1, var brukerrepresentanten med på både å planlegge de første møtene i prosjektgruppen, å analysere funnene, å bidra med tekst til prosjektrapporten og å presentere resultatet utad etterpå. To brukerrepresentanter var med på prosessen med å ansette i teamet. De fikk komme med innspill til utlysningsteksten og var spesielt med på å utforme kravene til personlige egenskaper. Brukerrepresentantene var også med på å gjennomføre intervjuer i forbindelse med ansettelse av medlemmene i teamet. De var tilhørere i starten av intervjuene og fikk stille egne spørsmål til kandidatene. I etterkant av intervjuene fikk de komme med sine innspill til ansettelsesrådet. Ungdommene hadde selv erfaring med å møte ansatte i hjelperoller, noe som var svært verdifullt å ha med seg i ansettelsesprosessen.

I tradisjonelle medvirkningsprosesser er det ansatte som styrer prosessen, men som lar brukere få medvirke eller komme til orde. I slike sammenhenger befinner man seg gjerne midt på medvirkningsstigen (Arnstein, 1969; Hart, 1997). Design, og særlig co-design, er imidlertid en arbeidsform hvor berørte grupper arbeider sammen i prosessen. Co-design er på en slik måte egnet til arbeid med sårbare grupper, da ikke bare medvirkning, men samarbeid er en betingelse. Det innebærer at man kommer høyt på medvirkningsstigen, med høy grad av autonomi og samarbeid for dem som deltar. I arbeidet med ungdomsteam i Bergen var brukerrepresentantene opptatt av at man ikke bare må snakke om medvirkning når man involverer unge. De ønsket at vi skulle bytte ut ordet *medvirkning* med ordet *samarbeid*, som i større grad viser til likhet og aktivitet (Welde & Laksy, 2021). Den ene brukerrepresentanten pekte på at «medvirkning er noe vi får, mens samarbeid er noe vi gjør sammen».

Medvirkning som gir mestring og mening og får en til å føle seg som et menneske

At innsatte får mulighet til å delta i designprosesser, kan ha verdi i seg selv. Gjennom et pågående doktorgradsprosjekt (prosjekt 5) i kunstnerisk

utvikling ble det gjort en serie forsøk i fengsel med innsatte (Helland, 2018). Med forsøkene tok man sikte på å avdekke blant annet deltakernes erfaringer og perspektiv på arbeidsdriften, det vil si innsattes arbeidsplasser i fengsel. Deltakerne deltok i designeksperimenter hvor de løste oppgaver og ble intervjuet om materialet i etterkant. Intervjuene avdekket deltakeres egne reelle observasjoner og refleksjoner, og noen av dem kan leses i form av aidentifiserte, omskrevne anekdoter basert på intervjunotater. Følgende utdrag av en anekdote viser opplevelsen til domfelte deltaker A i møte med meningsløs aktivitet og fravær av medvirkning.

Deltaker A: Tidlig i straffegjennomføringen, og kanskje i mangel på tilbud, fikk en deltaker spørsmål av en betjent om å «bli med ut» og gjøre noe annet enn å sitte på cellen. Deltakeren ville nesten takket ja til hva som helst, siden alternativet var 23 timer isolasjon i døgnet. Deltakeren møtte en gruppe innsatte ute, ledet av en verksbetjent. Deltakeren og de andre ble satt til å flytte bygningsmaterialer fra et sted til et annet i et av fengselets uteområder. Deltakeren opplevde ikke dette som tungt arbeid, men at hen måtte gå mye frem og tilbake siden det var noe avstand. Ikke lenge etter gruppen var ferdig, fikk de beskjed om å flytte bygningsmaterialet tilbake til nesten samme plass som materialet først ble flyttet fra. Det ble ikke oppgitt noe grunn til dette. (Helland, 2018, upubliserte notater)

Denne deltakeren opplevde det hen beskrev som et nedverdiggende opplegg, som hen var usikker på om var kun for oppbevaring, for sysselsetting eller for ytterligere straff. Deltakeren fikk et møte med arbeidsdriften, hvor hen ikke hadde rom for å påvirke, ikke fikk bidra med noe av verdi og opplevde det hele som uverdigg.

Våre prosjekter i kriminalomsorgen viser at deltakelse i prosesser kan gi innsatte en opplevelse av mestring og mening. I desistance-litteraturen, som beskriver prosessen med å slutte med kriminalitet, fremheves mestring, mening og innflytelse over eget liv som viktige faktorer for å fremme denne prosessen (Maruna, 2001). Dette illustreres godt i et feltnotat fra forskningsprosjektet om arbeidsdrift.

Deltaker B hadde lagt en periode over flere måneder bak seg ved et av fengselets verksteder. Deltakeren hadde forsøkt å benytte seg av en rekke av fengselets tilbud tidligere, men hadde følelsen av at det ikke hadde noe for seg. Deltakeren hadde derimot god erfaring ved det siste verkstedet hen hadde jobbet ved. Deltakeren ble spurt om hen kunne sette fingeren på hva det var som gjorde erfaringen ved verkstedet så god. Hen tenkte lenge før hen svarte at det var fordi hen hadde opplevelsen av å være likeverdigg. Ved verkstedet var de alle kolleger på kryss av stjerner, dom og kjønn. De

hadde tillit til hverandre og hadde alle ansvar for ulike deler av produksjonen. De fikk foreslå hvordan de skulle legge opp arbeidet, hva de skulle lage og hvordan de skulle gjøre det. De hadde påvirkningskraft. Deltakeren sa det var lenge siden hen hadde følt seg som et menneske, men at den delen av hen kom tilbake med en gang hen entret verkstedet. (Helland, 2018, upubliserte notater)

Deltakernes refleksjoner viser at selv om fengselssystemet ofte begrenser medvirkning, finnes det muligheter der innsatte får mer innflytelse (Betanzo, 2014; Østigård, 2016). Skole- og aktivitetstilbud i fengsler gir innsatte en følelse av normalitet og en annen rolle enn «innsatt». Slike aktiviteter åpner for medvirkning og gir innsatte en følelse av kontroll i hverdagen. Deltakerne viser også hvordan medvirkning påvirker opplevelsen av mening.

Utdragene viser hvordan innsatte reflekterer over fengselets maktstrukturer, og hvordan de begrenser muligheten til å påvirke og ta egne valg. Deltaker B beskriver et system der både hierarkiet mellom innsatte og ansatte og dommen spiller en rolle (for eksempel opplever de som er dømt for seksuallovbrudd, ofte isolasjon). Opplevelsen av likeverd og muligheten til å påvirke i et rigid system er verdifull og gir innsatte en følelse av å være noe mer enn bare innsatt – av å være kollega og menneske.

Medvirkning som utfordrer makt og roller

Fasilitering av en designprosess innebærer å skape et rom der de som skal benytte en tjeneste, skal medvirke. I fengsel betyr det både innsatte og ansatte. Slike prosesser har potensial til å skape en lomme hvor makt og innflytelse er – midlertidig – mer likt fordelt. Det kan ta tid å plassere roller og dynamikk mellom deltakere og fasilitator – og deltakerne imellom. Dette gjelder spesielt i en fengselskontekst hvor fengselsbetjenter og innsatte skal delta side om side. Hvor mye vil ansatte og innsatte være villig til å dele med hverandre?

I arbeidet med ungdomsteam i Bergen (prosjekt 1) var den unge brukerrepresentanten med i arbeidsgruppen som skulle foreslå organisering og faglig innhold i teamet. Et utdrag fra møteloggen fra første møte viser at det er viktig med et bevisst forhold til ulikheter i makt og posisjon i slike prosesser:

Brukerrepresentanten fortalte at hen syns det var vanskelig å møte gruppa første gang. Spesielt i introduksjonsrunden ble de ulike rollene synlige. De ansatte i gruppa introduserte seg med navn, stillingstittel og fortalte om bakgrunn og erfaring. Dette i seg selv synliggjorde ulikhetene i makt og posisjon. Brukerrepresentanten tok ordet etterpå og foreslo en ny introduksjonsrunde. Alle ble bedt om å si fornavnet sitt og

fortelle om noe de er glade i eller liker å holde på med. Dynamikken i gruppa endret seg med en gang, når vi presenterte oss selv utenfor de rollene vi hadde i arbeidsgruppa. (Welde & Laksy, 2021)

Det kan være skremmende for unge voksne som er i en sårbar posisjon, å delta i arbeidsprosesser sammen med voksne ansatte som har autoritet i kraft av stilling og posisjon. Brukerrepresentanten var bevisst dette og tok initiativ til å snu på situasjonen. Det er imidlertid viktig at ansatte som leder designprosesser, tar dette ansvaret og har et bevisst forhold til den situasjonens sårbarhet.

I prosesser med co-design skal deltakerne kunne komme til uttrykk på lik linje. Det innebærer at de som deltar i designprosesser, for eksempel i form av en workshop, innledningsvis kan oppleve rollestress eller forvirring. Dette ble også synliggjort i en tjenstedesignprosess i et fengsel hvor tidligere innsatte medvirket sammen med ansatte. Sitatet under er fra en fengselsbetjent, og det peker på at det å delta i samskapende prosesser sammen med innsatte også innebærer å bli utfordret.

Det kan ha vært skremmende for mange i utgangspunktet, men til slutt bidro det positivt. Det virker skjerpende på hva man sier og formulerer seg, man må holde seg profesjonell. Kanskje vi ikke tør vise frustrasjon og sinne som vi ellers viser i diskusjoner, vi må være mer balanserte. (Gaarder, 2018)

Betjenten uttrykker i dette sitatet at ansatte må «skjerpe seg». Erfaringer med å delta sammen kan slik motvirke en «vi og dem»-holdning som ellers kan prege omgangsformen mellom ansatt og innsatt (Hammerlin, 2015).

Illustrasjon 3. Grafisk illustrasjon av en workshop i et av kriminalomsorgens utviklingsprosjekter

Medvirkning som ny erfaring for innsatte og ansatte

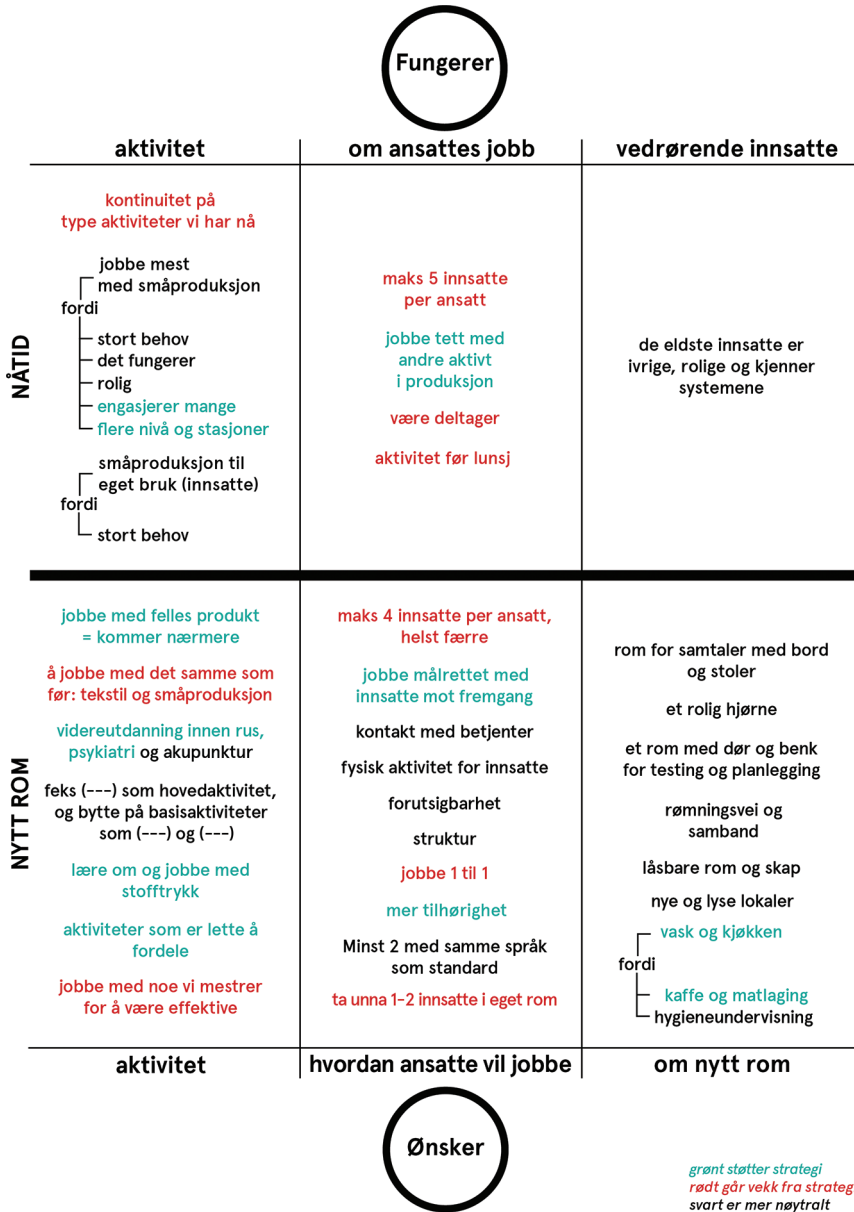
Et av prosjektene (prosjekt 4) beskriver en designprosess med utforming av aktivitetsrom på en avdeling med utfordringer knyttet til isolasjon. To designere, med bakgrunn i tjenestedesign og interiørarkitektur, samarbeidet om prosjektet. Det var et co-design-prosjekt der sluttbrukere, aktører og interessenter deltok i kartlegging og idégenerering. Funn fra brukergruppene ble systematisk vurdert opp mot kriminalomsorgens strategi og behovet for å motvirke isolasjon. Gjennom skjematisk visualisering kunne alle involverte finne igjen egne uttrykte, men avidentifiserte behov. De kunne se hva som videre i designprosessen henholdsvis kunne og ikke kunne tas hensyn til (Helland, 2016).

Designet forbedret oversikten og delte inn rommet i soner, noe som bidro til å øke antall innsatte i daglig aktivitet fra 10 til opptil 40. Innsatte ble involvert i en co-design-workshop om rommets innhold, funksjoner og utforming. Deltakerne fikk stort spillerom til å bidra, og designerne trådte tilbake i designvalg. Deltakernes beslutninger påvirket rommets funksjoner og visuelle utforming direkte.

Under workshoppen opplevde designerne hvordan deltakernes holdning raskt endret seg, fra at de ikke tok oppgaven alvorlig, til at de viste eierskap og engasjement for rommet de selv skulle bruke. Deltakerne kom ikke bare med designforslag, men begrunnet også sine valg med tanke på hvordan farger og materialer påvirker innsatte. Designerne opplevde at deltakerne vokste gjennom medvirkningen, og de ga uttrykk for at det føltes som å jobbe sammen som kollegaer. Innsattes stemmer var avgjørende for det endelige designet av rommet.

Materialet deltakerne produserte, viser tydelig at de har klare meninger om omgivelsene. De beskrev aktivitetsrommet som deprimert, tungt, trist, ubøielig og tomt, men ønsket et rom som var åpent, fargerikt, fleksibelt, uovervåket og inkluderende. Mer medvirkning fra innsatte i fengsel kunne trolig endret opplevelsen av omgivelsene, og av hvordan det er å være i et fengsel.

Å medvirke i designprosesser eller datainnsamling i forskning fremstår som nytt og overraskende for deltakerne, basert på deres reaksjoner da de ble bedt om meninger og forslag. Dette gjelder ikke bare innsatte. Også fengselsansatte reagerer på samme måte når de blir involvert i slike prosesser. En ansatt uttrykte: «Jeg har vært her i mange år og har ikke blitt spurt om hva jeg tror kan lette hverdagen for innsatte og meg, før nå» (Helland, 2016).

Figur 6. Et grafisk skjema som var arbeidsverktøy ved behovskartlegging ved opprettelse av nytt aktivitetsrom i region vest

Figur 7. Bilde av et prosessverktøy for dokumentasjon av workshop ved opprettelse av nytt aktivitetsrom i Bergen fengsel

En annen ansatt sa:

Hva jeg tror er lurt? Jeg har bare arvet opplegget til den som jobbet her før meg, og jeg har ikke fått mulighet til å endre noe i det hele tatt. Det dere ser rundt dere nå, er det eneste jeg har hatt å forholde meg til. Vi har det rommet vi har, det utstyret som er her, og de domfelte som bor her. Til og med lageret har jeg arvet, med produkter som har støvet ned i mange år. Hvis jeg virker litt paff over å bli spurt om hva som hadde vært ideelt å gjøre her, så er det derfor. (Helland, 2016)

Erfaringer fra brukerorienterte designprosesser i fengsel viser mangel på kultur for medvirkning og uttesting av nye tiltak. Skepsisen kan skyldes frykt for feil. Forsøksloven (1992) gir rom for å teste nye løsninger i offentlig sektor, også der hvor lovgivningen ellers ikke åpner for det, men slike forsøk er etter vårt kjennskap sjeldne i kriminalomsorgen. Det kan synes som om kriminalomsorgen har en kultur som virker begrensende på evnen til nytenkning. Medvirkning, testing og forbedring er sentralt i designprosesser, og vi ønsker å fremheve at det ikke trenger å være komplisert å legge til rette for dette.

Fengselsansatte kan bruke designmetodikk for å bedre tilbakeføring og øke evnen til nytenkning

Design kan anvendes i mindre prosesser uten at man nødvendigvis sikter mot store systemendringer. For eksempel kan det brukes til å forenkle

skjemaer som ofte fylles ut feil og forsinker saksbehandling, eller til å forbedre interne strukturer og logistikk. Små kjepper i hjulene kan være vanskelige å oppdage, men kan ha stor innvirkning. Det er viktig å belyse og adressere slike utfordringer på en måte som ivaretar alle. Slike prosesser trenger ikke å utføres av profesjonelle designere. Tvert imot kan det være en fordel at fengselsansatte selv lærer designmetoder for å fasilitere små prosesser i hverdagen.

Fengsel kan være en særlig utfordrende og kompleks kontekst å drive designprosesser i. Eksterne designere kan møte begrensninger i form av sikkerhetsregler, og ved at det kan være vanskelig å få tilgang til fengslene. Det kan videre være en utfordring om designeren mangler kjennskap til kriminalomsorgen, og til den interne dynamikken og dagsrytmen i et fengsel som bare ansatte og innsatte kjenner til.

Å forstå kontekst er ofte en forutsetning for å innlede designprosesser. Når konteksten på forhånd er ukjent og utilgjengelig, kan det kreve mer tid enn ellers å lede designprosesser. En fengselsansatt har allerede forståelse for konteksten og har på den måten et fortrinn med tanke på å inngå som fasilitator i designprosesser.

I klassikeren *Design for the Real World* av Victor Papanek (2005) fremheves design som en universell praksis i mellommenneskelige relasjoner. «All [people] are designers», skriver Papanek. «Design is basic to all human activities – the placing and patterning of any act towards a desired goal constitutes a design process» (Papanek 2005, s. 3).

Ved å tilegne seg basiskompetanse om designtenkning og designmetodikk kan alle bidra til bedre tilbakeføring gjennom å skape gode rom for unges medvirkning.

I kriminalomsorgen kan man fremme brukermedvirkning og samskaping ved å benytte designmetodikk i utviklingsprosesser og bygge den interne kompetansen for dette. Ved at kompetansen «sitter i veggene», kan behovet for eksterne eksperter reduseres, og utviklingsprosesser kan bli mer bærekraftige både økonomisk og prosessuelt. Ansattes erfaring med samskapende prosesser kan styrke organisasjonens «institusjonelle kapital» – kunnskapsressurser, relasjonsressurser og mobiliseringsevne – som totalt sett kan øke organisasjonens kapasitet for endring (Healey, 1998, referert i Amdam & Veggeland, 2011). I dette perspektivet kan det å la fengselsansatte medvirke og bruke designmetodikk både forsterke unge innsattes tilbakeføring og øke kriminalomsorgens evne til nytenkning.

Konkusjon

Vi ønsket med kapittelet å vise at designmetodikk kan være virksomt og et godt verktøy for kriminalomsorgens ansatte. Det er viktig å erkjenne at designmetodikk ikke er en kvikkfiks som på kort tid løser de strukturelle og kulturelle utfordringene i kriminalomsorgen. Store komplekse prosesser krever profesjonelle designere, og det å endre en kultur krever tid og kontinuerlig innsats. Videre kan det være en risiko for at designprosesser skaper urealistiske forventninger, særlig hvis innsattes eller ansattes innflytelse blir symbolsk snarere enn reell. Til slutt er det viktig å påpeke at designmetodikk ikke er den beste metoden for alle problemer. Noen problemer er enkle, med kjent årsak og tydelig løsning. Da er det ikke hensiktsmessig å sette i gang en omfattende prosess.

Vi vil likevel peke på de positive ringvirkningene designmetodikk kan skape for både innsatte og ansatte. Designmetodikk gjør praksis mer treffsikker og bedre tilpasset innsattes behov samtidig som det fremmer brukermedvirkning. Unge innsatte kan spesielt dra nytte av medvirkningsprosesser ved å oppleve mestring og mening og utvikle demokratiske ferdigheter. På denne måten kan designmetodikk bidra til bedre tilbakeføring. Å gi fengselsansatte erfaring med samskapende prosesser kan også styrke evnen til innovasjon innenfor kriminalomsorgen. Vi anbefaler derfor at fengselsansatte får opplæring i designmetodikk, slik at de kan bruke denne involverende tilnærmingen når store eller små utfordringer må løses i hverdagen.

Forfatterbiografier

Siv Gaarder er sosionom med en mastergrad i offentlig styring og ledelse. Hun har mer enn 30 års erfaring fra praksisfeltet i kriminalomsorgen, og hun jobber nå som seniorrådgiver ved kompetansesenteret ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). I sin rolle har hun vært sentral i utviklingen av kompetansetiltak for praktikere som arbeider med unge i kriminalomsorgen, og innen fagområder som tilbakeføring, kriminalomsorgens arbeidsdrift, seksuallovbruddsdømte og utenlandske innsatte. Gaarder benytter samskaping og designtilnærming som strategi i utviklingsarbeidet, med sterkt søkelys på involvering av brukere i utvikling av praksis.

Sunniva Storlykken Helland er seniorrådgiver i tjenstedesign ved regionkontoret til kriminalomsorgen region vest og doktorgradsstudent ved Institutt for design ved Fakultet for kunst, musikk og design ved Universitetet i Bergen. Helland har siden 2015 jobbet med utviklingsprosjekter i kriminalomsorgen innenfor innhold og metode og med metodisk tilnærming fra visuell kommunikasjon, tjenstedesign, co-design og sosialt design. I sitt doktorgradsprosjekt undersøker hun hvordan fengsel kan lette domfeltes overgang til senere arbeidsliv, med strategier basert på brukerorientert innsiktsarbeid og sosialt design.

Magnhild Stavheim Welde er utdannet sosiolog fra Universitetet i Oslo med videreutdanning i behovsdrevet innovasjon og tjenstedesign i offentlig sektor. Hun har arbeidet i kriminalomsorgen siden 2011 og har erfaring fra både friomsorg, fengsel, regionalt nivå og Kriminalomsorgsdirektoratet (KDI). Welde var prosjektleder for etablering av ungdomsteam i Bergen i 2021. Hun arbeider nå i KDI med en utredning av det tverrsektorielle samarbeidet rundt unge voksne før, under og etter straffegjennomføring, i samarbeid med fem andre direktorater.

Referanser

- Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/0194436908977225>
- Barnekonvensjonen. (1989). *FNs konvensjon om barnets rettigheter*. Lovdata. https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05-21-30/KAPITTEL_8#KAPITTEL_8
- Betanzo, M. H. (2014). «*Det er oss og kongen*»: En kvalitativ studie om brukermedvirkning og psykisk helse i fengsel [Masteroppgave, Universitetet i Stavanger]. Brage. <https://uis.brage.unit.no/uis-xmloi/handle/11250/224328>
- Björgvinsson, E., Ehn, P. & Hillgren, P.-A. (2010). Participatory design and «democratizing innovation». Paper presentert på 11th Conference on Participatory Design, Sydney, Australia. https://www.researchgate.net/publication/221631314_Participatory_design_and_democratizing_innovation
- British Design Council. (u.å) *Framework for innovation*. <https://www.designcouncil.org.uk/our-resources/framework-for-innovation/>
- Brottveit, G. (2018). *Vitenskapsteori og kvalitative forskningsmetoder: Om å arbeide forskningsrelatert*. Gyldendal.
- Costanza-Chock, S. (2020). *Design justice: Community-led practices to build the worlds we need*. MIT Press. <https://mitpress.mit.edu/9780262043458/design-justice/>
- Design Against Crime Research Lab. (u.å.). *Design against crime*. Hentet 11. mai 2024 fra <https://designagainstcrime.com/>
- Design og arkitektur Norge. (u.å.a). *Designrevet innovasjon*. Doga.no. Hentet 29. mai 2024 fra <https://doga.no/verktoy/designrevet-innovasjon/guide-for-designrevet-innovasjon/2/designprosessen/>

- Design og arkitektur Norge. (u.å.b). *Guide for designdrevet innovasjon*. Hentet 29. mai 2024 fra <https://doga.no/verktoy/designdrevet-innovasjon/guide-for-designdrevet-innovasjon/>
- Digitaliseringsdirektoratet. (u.å.a). *Hva er innovasjon i offentlig sektor?* Digdir. Hentet 29. april 2024 fra <https://www.digdir.no/innovasjon/hva-er-innovasjon-i-offentlig-sektor/3073>
- Digitaliseringsdirektoratet. (u.å.b). *Dette er Stimulab*. <https://www.digdir.no/stimulab/dette-er-stimulab/786>
- Eines, T. F., Mundal, I. P. & Grønvik, C. K. U. (2021). Kan tjenstedesign bidra til økt medvirkning og involvering for pasienter og brukere på individnivå i helse- og omsorgstjenestene? *Nordisk tidsskrift for helseforskning*, 17(1), Artikkel 1. <https://doi.org/10.7557/14.5482>
- Fathallah, S. (2023, 10. september). Confronting the power designers wield. *Medium.com*. <https://uxdesign.cc/confronting-the-power-designers-wield-9eb3e68e6db5>
- Fauske, H. (2011). Ungdom – et historisk perspektiv. I *NOU 2011:20, Ungdom, makt og medvirkning* (Vedlegg). Barne- og familiedepartementet. https://www.regjeringen.no/contentassets/e68e3849077544e0a23f060916e2e3f2/no/sved/fauske_halvor_ungdom_i_historisk_perspektiv.pdf
- Forsøksloven. (1992). *Lov om forsøk i offentlig forvaltning (LOV-1992-06-26-87)*. Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-06-26-87>
- Fransson, E., Giofrè, F. & Johnsen, B. (2018). *Prison, architecture and humans*. Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.31>
- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.-E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må...»: En kritisk studie av ungdomsenhetene i Norge (Rapport). Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter (KRUS). <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/handle/11250/2629421>
- Gaarder, S. (2017). *Prosjekt ung ut, sammen om tilbakeføring. Sluttrapport*. <https://xn--tilbakefring-2jb.no/publikasjon/prosjekt-ung-ut-sluttrapport/>
- Gaarder, S. (2018). *Samskaping som strategi for utvikling av tjenester i fengsel* [Masteroppgave]. Høgskolen i Innlandet. <https://xn--tilbakefring-2jb.no/publikasjon/samskaping-som-strategi-for-utvikling-av-tjenester-i-fengsel/>
- Gravesen, D. T., Mikkelsen, S. H. & Frostholt, P. H. (2019). Imellem inndragelse og adultocentrisme. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 3(1), 30–48. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2019-01-03>
- Grunnloven. (1814). *Kongeriket Norges grunnlov (LOV-1814-05-17)*. Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17>
- Hagen, A. L. & Andersen, B. (2022) *Ung Medvirkning. Kreativitet og konflikt i planlegging*. Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.150>
- Hammerlin, Y. (2015). Et fengsel er et fengsel, men .... *Psyke og Logos*, 36(1). <https://doi.org/10.7146/pl.v36i1.22828>
- Hart, R. A. (1997). *Children's participation: The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315070728>
- Healey, P. (1998). Building institutional capacity through collaborative approaches to urban planning. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 30(9), 1531–1546. <https://doi.org/10.1068/a301531>
- Helgesen, J. H. I. (2017). Ny fangebehandling i norske fengsler?. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 20(2), 100–116. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2017-02-01>
- Helland, S. S. (2016). Prosjektet Loungen. Upublisert.
- Helland, S.S. (2018). Prosjektet Breaking circles. Upublisert.
- Helse- og omsorgstjenesteloven. (2011). *Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m.* (LOV-2011-06-24-30). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2011-06-24-30>
- Hvidsten, A., Rai, R. S. & By, R. T. (2023). Design(erly) thinking: Supporting organizational change and leadership. *Journal of Change Management*, 23(1), 1–11. <https://doi.org/10.1080/14697017.2023.2172762>

- Justis- og beredskapsdepartementet. (2023). *Supplerende tildelingsbrev nr 3 2023 Oppdrag om tverrsektorielt samarbeid knyttet til straffegjennomføring for aldersgruppen 18–24 år*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/b04b5cf8bb32490c990a82fd90fa05a0/supplerende-tildelingsbrev-nr-3-2023.pdf>
- Kjøstvedt, A. G., Seland, I., Jøsok, E. & Huang, O. L. (2023). *Politisk mestringstro i ungdomsskolen* (Rapport). Velferdsforskningsinstituttet NOVA, OsloMet.
- Knarrum, M. S. (2011). *Bak murene i Vik* [Masteroppgave]. Kunst- og designhøgskolen i Bergen.
- Kriminalomsorgsdirektoratet. (2021). *Virksomhetsstrategi for kriminalomsorgen 2021–2026*. https://img3.custompublish.com/getfile.php/4809326.823.mbtqwblbkpljgk/KDI_strategibrosjyre%2B2021-2026_FERDIG.pdf?return=kriminalomsorgen.custompublish.com
- Kriminalomsorgsdirektoratet. (2023). *Rundskriv om behandling av forskningssøknader i kriminalomsorgen (KDI 2/2023) [Rundskriv]*. <https://www.kriminalomsorgen.no/kdi-rundskriv.237914.no.html>
- KS. (u.å.). *Veikart for tjenesteinnovasjon*. <https://www.ks.no/fagomrader/innovasjon/innovasjonsledelse/veikart-for-tjenesteinnovasjon/>
- Liu, L., Donbavand, S., Hoskins, B., Janmaat, J. G., & Kavadias, D. (2021). Measuring and evaluating the effectiveness of active citizenship education programmes to support disadvantaged youth. *Social Sciences*, 10(10), Artikkel 10. <https://doi.org/10.3390/socsci10100394>
- Lundeberg, I. R. (2018). Myten om fengselspinen. I K. Christensen & L. J. Syltevik (Red.), *Myter om velferd og velferdsstaten* (s. 123–145). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.47.ch6>
- Lundeberg, I. & Smith, P. S. (2023). Kjønn, soningsforhold og helseutfordringer i fengsel: normalitetsprinsippet og kvinner på høy sikkerhet i norske fengsler. *Kritisk juss*, 49(1–2), 20–51. <https://doi.org/10.18261/kj.49.1.5>
- Markussen, T. (2017). Disentangling «the social» in social design's engagement with the public realm. *CoDesign*, 13(3), 160–174. <https://doi.org/10.1080/15710882.2017.1355001>
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10430-000>
- Meld. St. 30 (2019–2020). *Innovasjon i offentlig sektor: kultur, ledelse og kompetanse*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-30-20192020/id2715113/>
- Moran, D., Jordaán, J. A. & Jones, P. I. (2024). Greenspace in prison improves well-being irrespective of prison/er characteristics, with particularly beneficial effects for younger and unsentenced prisoners, and in overcrowded prisons. *European Journal of Criminology*, 21(2), 301–325. <https://doi.org/10.1177/14773708231186302>
- Naples, N. A. (2003). *Feminism and method: Ethnography, discourse analysis, and activist research*. Routledge.
- Nasjonal kompetansetjeneste for arbeidsrettet rehabilitering (2017). *Åpen arena 2017*. [Rapport] https://arena.arbeidoghelse.no/sites/default/files/%C3%85pen%20arena_Rapport%202017_0.pdf
- NOU 2011: 20. (2011). *Ungdom, makt og medvirkning*. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2011-20/id666389/>
- Owen, C. L. (1993). A critical role for design technology. *Design Management Journal*, 4(2), 10–18. <https://doi.org/10.1111/j.1948-7169.1993.tb00131.x>
- Papanek, V. (2005). *Design for the real world: Human ecology and social change* (2. utg.). Academy Chicago Publishers.
- Paulsen, V., Wendelborg, C., Riise, A., Berg, B., Tøssebro, J. & Caspersen, J. (2020). *Ettervern – en god overgang til voksenlivet? Helhetlig oppfølging av ungdom med barnevernerfaring* (Rapport). NTNU Samfunnsforskning. <https://samforsk.no/uploads/files/Publikasjoner/Ettervern-en-god-overgang-til-voksenlivet-WEB.pdf>
- Riksrevisjonen. (2022). *Riksrevisjonens undersøkelse av helse-, opplærings- og velferdstjenester til innsatte i fengsel (Dokument 3:4 (2022–2023))*. <https://www.riksrevisjonen.no/rapporter->

- mappe/no-2022-2023/undersokelse-av-helse-opplarings-og-velferdstjenester-til-innsatte-i-fengsel/
- Robertson, T. & Simonsen, J. (2013). Participatory design: An introduction. I J. Simonsen & T. Robertson (Red.), *Routledge international handbook of participatory design* (s. 1–17). Routledge.
- Stickdorn, M. & Schneider, J. (2010). *This is service design thinking*. BIS Publishers.
- Stickdorn, M., Hormess, M. E., Lawrence, A. & Schneider, J. (2018). *This is service design doing: Applying service design thinking in the real world*. O'Reilly Media.
- Tanggaard, P. (2016). *Prosesslederboka: lær å lede gode prosesser og møter*. Kommuneforlaget.
- Thorpe, A. & Gamman, L. (2011). Design with society: Why socially responsive design is good enough. *CoDesign*, 7(3–4), 217–230. <https://doi.org/10.1080/15710882.2011.630477>
- Turner, J. (2016). Complicating carceral boundaries with offender art. I J. Turner (Red.), *The prison boundary: Between society and carceral space* (s. 183–219). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-53242-8_6
- University of the Arts London. (2021, 1. juni). *Restorative justice through lifelong learning: The meaning of co-design and creative projects in prisons*. UAL. <https://www.arts.ac.uk/research/stories/restorative-justice-through-lifelong-learning-the-meaning-of-co-design-and-creative-projects-in-prisons>
- Utdanningsdirektoratet. (u.å.). *Læreplanverket*. <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/>
- Utredningsinstruksen. (2016). *Instruks om utredning av statlige tiltak (FOR-2016-02-19-184)*. Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/INS/forskrift/2016-02-19-184>
- Welde, M. S. & Laksy, B. O. (2021). Etablering av ungdomsteam i Bergen [Prosjektrapport]. Kriminalomsorgen region vest. <https://xn--tilbakefring-2jb.no/publikasjon/etablering-av-ungdomsteam-i-bergen-prosjektrapport/>
- Willumsen, E. & Ødegård, A. (2020). *Samskapning-sosial innovasjon for helse og velferd*. Universitetsforlaget.
- Østigård, C. (2016). *Brukermedvirkning og rehabilitering i fengsel: en kvalitativ studie av seks mannlige innsattes erfaringer* [Masteroppgave]. Høgskolen i Oslo og Akershus. <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/10642/3520>

KAPITTEL 10

Konflikthåndtering og traumeforståelse i fengsel

Karianne Huntorp Hammer Kriminalomsorgens høyskole og utdanningsssenter

Ingrid Rindal Lundeberg Kriminalomsorgens høyskole og utdanningsssenter

Abstract: This chapter examines undesirable incidents, conflicts, and rule violations of varying severity that occur during incarceration in Norwegian prisons. We seek to understand these incidents and the ways in which they are managed, framed within the contexts of power dynamics and trauma-informed care. By analyzing regulations and incident reports, we categorize the types of conflicts that arise, their underlying causes, attempts at resolution, and the responses from prison staff. Gaining insight into these incidents allows us to infer how the prison operates and to identify its challenges. Our methodological approach combines document analysis of incident reports from Norwegian prisons – focusing on 24 cases involving individuals aged 18 to 24 – with interviews conducted with staff members. Our findings reveal that the regulations and conflict management strategies employed by staff can inadvertently escalate problems or perpetuate traumatic dynamics. We further explore how interactions between staff and inmates can be interpreted through a trauma-informed lens, highlighting the unique aspects of the prison environment. Consequently, we argue that adopting a trauma-informed approach within correctional services could help prevent undesirable incidents, reduce the unnecessary use of physical force and coercion, and foster a safer, more health-promoting atmosphere in prisons.

Keywords: trauma informed care, young people in prison, incident reports, power, user involvement, resistance, conflict prevention

Innledning

Sikkerhet står helt sentralt i kriminalomsorgens arbeid, og fengselsbetjenter vurderer risiko ut fra hensynet til ro, orden og sikkerhet for innsatte, ansatte og samfunnet. I kapittelet presenterer vi ny forskning om hvilke konfliktfylte hendelser som preger fengselshverdagen hyppigst knyttet til unge voksne mellom 18 og 24 år, og hvordan hendelsene kan forstås og håndteres i et traumeperspektiv. Hendelser forteller noe om et sted, om tålegrenser og om atmosfære samtidig som hendelser legitimerer regimer og bruk av tvangsmidler. Kapittelet tar utgangspunkt i fengselet som en krenkelsesømfintlig arena og analyserer traumbasert forståelse i en straffegjennomføringskontekst.

Fengselet som en krenkelsesømfintlig arena

Å sone en fengselsdom rammer unge spesielt hardt, og måten de unge blir møtt på i fengsel, er derfor avgjørende for trygghet og tiltro til at andre vil dem vel (Lundeberg, 2017). Fengselsforskning viser hvordan mange innsatte preges av mistillit til omgivelsene (Lundeberg, 2017), hvor ulike former for «oss–dem»-tenkning og motstand kan være utbredt (Mjåland, 2015). I de innsattes hverdagsliv er de små *friheter* av stor betydning for at man skal kunne ivareta en viss form for autonomi og få kontroll over et truet selvbylde. De innsatte utfører stadig små og nærmest umerkelige sabotasjer, maktdemonstrasjoner og regelbrudd, for eksempel ved å bruke skrivebordslampen til å steke et speilegg, ved gå-sakte-aksjoner (Ugelvik, 2011) eller ved mer risikable eller eksplisitte regelbrudd, som smugling, bruk og deling av rusmidler (Mjåland, 2015). Uoverensstemmelser knyttet til det som for andre fremstår som bagateller, kan forstås som nødvendige responser for at man skal kunne opprettholde verdighet, reversere stigma og føle seg respektabel, smart, kreativ og moralsk på tross av sin underlegne posisjon og sitt underlegne selvbylde (Kristoffersen, 1986). Fengselet må dermed forstås som en særlig krenkelsesømfintlig arena. Et vidt spekter av situasjoner, som når betjenter overser eller er trege med å respondere på forespørslers, eller når innsatte viser motvilje, trenerer tiden eller blir utsatt for ulike former for kontroll, kan føre til friksjoner som truer ordenen og fellesskapet (Lundeberg & Mjåland, 2016).

Årsakene til innsattes ulike reaksjoner er sammensatte og må ses i sammenheng med at kriminalomsorgen er full av det som av Nordanger og

Braarud (2017, s. 150) omtaler som uunngåelige triggere. De sosiomaterielle betingelsene i fengslene og sikkerhetsarkitekturen vil kunne forsterke reaksjonene (Jewkes et al., 2019; Johnsen et al., 2023). Fengselsomgivelsene gjør at innsatte blir eksponert for og tett innblandet i andres problemer og må inngå i ufrivillig samvær med ukjente andre, eller med personer som de kjenner fra før, som de kan være redd, og som også kan være ustabile og psykisk syke (Lundeberg & Smith, 2023). Eksponeringen kan også innebære sansemessige påkjenninger som synsinntrykk, lukt, lys eller lyd som kan trigge gamle minner, som eksempelvis andres menneskers aggresjon og fortvilelse. Disse påkjenningene vil kunne øke det som i psykologisk faglitteratur omtales som traumerelaterte symptomer.

Traumeforståelse i en fengselssetting

Kriminalomsorgens fagstrategi for unge påpeker at ansatte skal ha styrket kompetanse i traumebasert omsorg (Kriminalomsorgen, 2021). Til tross for at mange unge i kriminalomsorgen har én eller flere traumeerfaringer fra oppveksten (Revdal, 2015), bygger forståelsen først og fremst på generelle utviklingsfremmende prinsipper (Nordanger & Braarud, 2017). Dette gjør kunnskapen relevant for alle mennesker, men er spesielt viktig for dem som har ubearbeidede traumeerfaringer.

Ungdomstiden er i seg selv en sårbar fase, og et fengselsopphold vil derfor kunne oppleves særlig utfordrende (se Martinsen, kapittel 5). Samtidig er hjernen i en ombyggingsfase i ungdomsårene, noe som gjør det mer krevende å styre impulser, vurdere konsekvenser, løse problemer, være fleksible og se sammenhenger i tilværelsen (Bakken & Johannessen, 2020; Jensen & Nutt, 2017). Forskning har samtidig vist at tenåringer, biologisk sett, har en forsterket stressrespons som gjør dem sårbare for utvikling av posttraumatisk stressyndrom. Langvarige stressbelastninger uten hjelp til regulering kan i verstefall endre hjernestrukturer som påvirker hukommelse og læring (Jensen & Nutt, 2017).

I kriminalomsorgen er traumebasert omsorg et relativt nytt begrep. Forståelsen innebærer blant annet en anerkjennelse av de virkningene traumatiske hendelser har for et menneskes liv og atferd, samt deres oppfatninger av seg selv og sin egen kropp (Bath & Seita, 2018). I psykologisk forstand er et traume en fenomenologisk vurdering som er basert på en enkeltpersons opplevelse av en hendelse som overskrider evnen

mennesket har til mestring og tilpasning i hverdagen. Et vesentlig poeng er at det ikke er selve hendelsen som avgjør om det utløses et traume, men hvorvidt personen håndterer eller får hjelp til å håndtere opplevelsene (Anstorp et al., 2014). Sosial støtte anses som den viktigste beskyttende faktoren i menneskers liv. Siden unge i kriminalomsorgen er avskåret fra familie, venner og andre mennesker de kan oppleve trygghet hos, vil kvaliteten på relasjonen til kriminalomsorgens ansatte være av stor betydning for deres helse.

I traumefeltet benyttes ofte *toleransevindu* som en forklaringsmodell på hjernens reaksjonsmønster. Modellen hjelper oss å bli bevisst egen og andres tilstand i en gitt situasjon (Nordanger & Braarud, 2017). Når man er innenfor toleransevindu, opplever man seg trygg, kan rette oppmerksomheten mot andre, er nysgjerrig og mottakelig for ny informasjon og beskjeder (Bakken & Johannessen, 2020). Barn og unge, men også mennesker med traumeerfaringer, har ofte et «smalere» toleransevindu enn andre. Det betyr at stressresponsen utløses raskere og kan vises i form av såkalt *hyperaktivering* eller *hypoaktivering*. Ved hyperaktivering havner man over toleransevinduet, og reaksjonene «kamp» eller «flukt» slår inn. Tilstanden er forbundet med økt uro, motstand og vaksomhet. Reaksjonene kan fremstå uforholdsmessig sterke og kan vises i form av utagering, sinne, ukvemsord eller trusler (Bakken & Johannessen, 2020). Dersom personen ikke kan flykte fra situasjonen, kan aggresjon og vold lettere forekomme, ofte som en automatisk respons. I fengsel, hvor bevegelsesfrihet er svært begrenset, kan «kamp»-responsen raskere kunne utfordres. Ved hypoaktivering kan kroppen reagere med en slags «nedstenging» av følelser, hvor man ikke klarer å handle, blir nummen eller kjenner på en håpløshet hvor det kan være vanskelig å oppnå kontakt (Bakken & Johannessen, 2020; Nordanger & Braarud, 2017).

Ansattes kroppsspråk, stemmeleie og plassering i rommet har stor betydning for hvorvidt unge opplever situasjoner og hendelser som provoserende, truende eller vennlig imøtekommende. Måten kontroll-situasjoner blir utført på, som hvordan de unge blir observert, rapportert, visitert eller disiplinert, vil også kunne påvirke deres reaksjoner. Traumesensitive tilnærminger innebærer blant annet å dempe stress, forsøke å unngå bruk av fysisk makt og tvang, og etterstrebe samtalebaserte alternativer i møte med utfordringer. I profesjonelt arbeid er det derfor en forutsetning å evne å holde eget stressnivå i sjakk, spesielt i møte med såkalt sårbare mennesker, som ofte sliter med stressregulering.

Å beholde roen og opptre profesjonelt, forutsetter at ansatte blir ivaretatt på arbeidsplassen med oppfølging og veiledning hvor det er rom for å ventilere og reflektere over praksis (Bakken & Johannessen, 2020; Haavik & Toven, 2020; Isdal, 2017).

Traumeforståelse i møte med unge har vist seg å kunne redusere stressfaktorer og mulige triggere i særlig utfordrende institusjonsmiljøer (Bath & Seita, 2018). Det å sikre at den unge selv forstår og har innsikt i egne reaksjoner og ser sammenhenger mellom årsak og virkning, kan redusere angst, stress, usikkerhet og skam (Hagen et al., 2016).

Makten i pennen

Sentralt i forståelsen av makt i kriminalomsorgen, er ikke kun bruk av fysisk makt, men også makt som føres i pennen. De innsatte blir kontinuerlig observert, og enhver hverdagslig samhandling kan bli gjenstand for journalføring. Den engelske fengselsforskeren Ben Crewe beskriver for eksempel hvordan rapportskrivning kan få dramatiske konsekvenser, og at innsattes liv potensielt kan «ruineres» av et pennestrøk (Crewe, 2011, s. 517). Observasjoner kan utgjøre vurderingsgrunnlaget for en rekke beslutninger, som hvilken avdeling du blir plassert i, hvilke aktivitetstilbud du kan tilbys, om du blir isolert, om du får besøk eller om du får innvilget permisjonssøknader, sosiale fremstillinger eller løslatelse (Fransson & Brottveit, 2015).

Dokumenteringen er også knyttet til en dypere form for definisjonsmakt som kan følge den enkelte i prosesser for psykologisk kartlegging og personlige vurderinger, avhengig av når, hvor og hvordan en fange blir omtalt i journalsystemene. Gjennom pennen defineres ikke bare fangenes fremtid; det som står om dem, har også potensiell innvirkning på forståelsen av hvem de er, og hvordan de blir forstått som mennesker, uten at de selv nødvendigvis kommer til orde. Avgjørende beslutninger som angår dem selv, kan fattes uten deres forklaringer, og kommentarer og atferd tas ut av kontekst. Prosessen med å skrive rapporter kan vise liten medfølelse, menneskelighet eller nyanser (Crewe, 2011). Dette kan skyldes prosedyresvakheter i måten avgjørelser tas på (Fransson & Brottveit, 2015), og i måten de blir møtt på, som at de ikke får den informasjon de trenger, ikke får mulighet til å uttrykke hva de føler, tenker og ønsker på en trygg måte, ikke får være med på å ta viktige beslutninger om seg selv eller får anledning til å klage på beslutningene (Lundeberg, 2017).

Metode og data

Analysen av konflikthåndteringen i dette kapittelet, bygger på en rettsosialogisk tilnærming hvor både formelle rettskilder (*de jure*) og faktisk praksis i fengslene (*de facto*) undersøkes. Analysen ble gjennomført i flere trinn.

I den første «de jure»-delen skaffet vi oversikt over og undersøkte regelverk og retningslinjer for rapportering av hendelser samt reaksjonssystemet i fengselet. Hensikten var å forstå de rettslige rammene for betjentes skjønnsutøvelse, det formelle handlingsrommet betjenter har, innsattes rettigheter og hvorvidt regelverket står til hinder eller ivaretar traumeinformerte prinsipper.

I det neste steget analyserte vi betjentes praktisering av regelverket, med utgangspunkt i rapporter om uønskede hendelser (*de facto*). Ved hjelp av kriminalomsorgens journalsystem (Kompis) samlet vi inn samtlige hendelsesrapporter fra tidsrommet 2022–2023 fra en enhet der det soner unge mellom 18 og 24 år. Til sammen var det 24 saker. Hendelsesrapportene er skrevet av betjenter, og hver sak består av to dokumenter: en beskrivelse av hendelsen og innsattes forklaring. Rapportene varierer i lengde med alt fra to til fem sider, hvorav innsattes forklaring aldri utgjør mer enn én side. Alle gjengivelser fra hendelsene i kapittelet, er merket med et rapportnummer.

For å sette betjentes skjønsmessige handlingsrom og praksis ytterligere inn i kontekst, gjennomførte vi kvalitative intervjuer og innhentet skriftlig informasjon fra ansatte som jobber med unge i fire ulike fengsler. Utvalget av personer var strategisk, da vi ønsket å rekruttere informasjonsrike informanter som kunne bidra til å forstå fenomenet fra et systemperspektiv. Tre av deltakerne var ledere, mens syv jobbet som miljøterapeuter eller fengselsbetjenter. Intervjuene var semistrukturerte, noe som innebar at vi hadde forhåndsbestemte temaer, men med åpenhet for utveksling og endringer (Skilbrei, 2023). Sentrale spørsmål under intervjuene handlet om ansattes rammebetingelser, organisatoriske rutiner i håndtering av uønskede hendelser, forståelse av regelverk og hva som har betydning for betjentes skjønnsutøvelse, avveininger og variasjoner, samt hva som oppleves som utfordrende for innsatte og ansatte, og hva som eventuelt kan gjøres annerledes.

Rekrutteringen skjedde gjennom kontakt med personer i ledende stillinger ved fengslene, som ga overordnet informasjon om avdelingene og praksisen rundt uønskede hendelser. Vi rekrutterte erfarne ansatte som jobber daglig med unge ved at vi fikk kontaktinformasjon fra folk vi kjenner

i praksisfeltet. Under intervjuene benyttet vi en opptaker. Lydfilene ble lagret på en sikker server, som ble slettet så snart vi hadde skrevet dem av. Vi oppbevarte dokumentene i en safe og all informasjon ble gått igjennom og anonymisert.

For å sette hendelsene i et videre perspektiv hentet vi inspirasjon fra en praksisorientert dokumentanalyse (Asdal & Reinertsen, 2020). Denne tilnærmingen innebærer at vi betrakter hendelsesrapportene som mer enn tekst, som en kilde til å belyse en vesentlig del av fengslenes virksomhet og samfunnsoppdrag. Dokumentene forstås ikke bare som beskrivende, men som katalysator for fengselspraksiser, skrevet for bestemte formål. De kan betraktes som legitimerende tekster, skrevet for å rettferdiggjøre utøvelsen av ulike former for makt. En registrert hendelse fungerer også som saksproduserende, ved at den danner grunnlag for videre behandling i kriminalomsorgens journalsystemer, men kan også gi ringvirkninger videre som saksdokumenter i nye straffesaker i tilfeller hvor en hendelse ansees som så alvorlig at den politianmeldes.

Vi benyttet tematisk analyse for å organisere og identifisere temaer og mønstre i det samlede materialet. Analysen ga grunnlag for å velge ut eksempler som illustrerer gjennomgående temaer, spesielt med tanke på om betjentene bruker traumebaserte tilnærminger i praksis. Vi så særlig nærmere på rapporter som beskrev fysisk makt, trusler, ordrenekt eller isolasjon.

Et sentralt spørsmål i analysen av det samlede datamaterialet var hvordan uønskede hendelser kan gi innsikt i fengslenes maktutøvelse. I kodingen la vi vekt på kjennetegn ved de uønskede hendelsene, hvordan problematiske situasjoner og konflikter defineres og håndteres, og hva som gjør at en sak etableres. Ved å studere tilfeller der noe har gått galt, og når noe er definert som uønsket, får vi innblikk i grensene for hva som anses som akseptabelt innenfor et fengsels rammer.

Formålet med analysen er å benytte et utvalg av typiske hendelser for å diskutere fengslenes håndtering av disse, med overføringsverdi til andre kontekster og for å identifisere mulige forbedringsområder. Samtidig er utvalget begrenset. Rapportene er hentet fra ett fengsel, og det er ikke mulig å fastslå entydige konklusjoner om praksiser rundt uønskede hendelser i alle fengsler med unge. Praksisene vil trolig variere ut fra en rekke forhold, blant annet hvem som til enhver tid soner sammen med hvem (hvilken bakgrunn de har, type lovbrudd), betjentkulturer, fengslenes rammevilkår, tilgjengelig kompetanse og ressursituasjon. Forskjeller i hvordan hendelser

klassifiseres og registreres, vil også kunne føre til skjevheter i dataene. Disse forholdene ble drøftet i intervjuer med ansatte som hadde erfaring fra ulike fengsler. Til tross for ulike variasjoner, bekreftet ansatte at hendelsestypene dokumentert i vårt materiale, også var representative for fengslene de tilhørte. Dette gir en viss trygghet om at de observerte mønstrene kan være relevante for flere fengsler.

En svakhet ved studien er at vi ikke har snakket direkte med innsatte og dermed mangler informasjon om deres erfaringer. Vi har likevel et innsatt perspektiv på den måten at vi bruker den enkelte innsattes forklaring av det konkrete hendelsesforløpet. Dette gir oss mulighet til å analysere hvorvidt prosedyrene i praksis ivaretar deres rett til å bli hørt i etterkant av hendelser de har vært involvert i.

Prosjektet er meldt til Sikt, og personsensitive data fra hendelsesrapporter og intervjuer er behandlet konfidensielt og i tråd med personvernregler og datalagringsdirektiver. Ingen personidentifiserende opplysninger er inkludert i materialet, og vi har fjernet informasjon som kunne avsløre identiteten til de involverte.

Uønskede hendelser i en kriminalomsorgskontekst

I kriminalomsorgen beskrives «uønskede hendelser» som kriser og ulykker som medfører iverksettelse av beredskapsplan, men også situasjoner hvor innsatte bryter gjeldende regler og rutiner som kan medføre en disiplinærreaksjon. Disse kan blant annet innebære ordrenekt, trusler, utagering, selvskading, brannstiftelse eller vold. Funn av ulovlige gjenstander eller rusmidler skal også bli rapportert. Etter at en uønsket hendelse har inntruffet, plikter ansatte å skrive en såkalt *hendelsesrapport*. Det er de involverte betjentene som har ansvar for å skrive rapporten. En hendelsesrapport skal være en *objektiv beskrivelse* av hendelsesforløpet. Med «objektiv» menes at hendelsen skal beskrives på en så detaljert, grundig og nøyaktig måte som mulig, uten rom for subjektive tolkninger. Både «fysiske og verbale» deler av hendelsen skal nedtegnes (Halvorsen et al., 2019). Videre presiseres at kvaliteten på rapporten må tilfredsstillende alminnelige krav til offentlige dokumenter, og den må ha en standard som gjør at den kan inngå i saks materialet i en eventuell ny straffesak.

Retningslinjene gir ingen tydelige føringer for hva som skal til for at en hendelse skal rapporteres. En rapportert hendelse skal etterfølges med en

rapport med innsattes forklaring, kalt «opptatt forklaring». Hensikten med forklaringen er at saken blir opplyst så godt som mulig, samt å ivareta kravet om «kontradiksjon», som er et grunnleggende prinsipp i norsk rett. Det innebærer at ingen skal beskyldes eller dømmes uten at de har fått uttale seg, jf. forvaltningsloven (1967) § 17. Innsatte skal også gis anledning til å delta i beslutningsprosessen og fremme sine synspunkter.¹

Etter en hendelse forklarer innsatte seg til en ansatt som ikke har vært involvert i hendelsen. Hen blir opplyst om sakens innhold og blir oppfordret til å forklare seg sant. Det får ingen «rettslige konsekvenser» dersom innsatte forklarer seg uriktig. Det fremgår ikke av retningslinjene hvordan eller hvorvidt forklaringen får betydning for vurdering og valg av en eventuell disiplinærreaksjon.

Ansattes beskrivelse av hendelsen defineres som den som objektive versjonen. Innsattes perspektiv er ikke inkludert i det som anses objektivt. Det er rimelig å anta at innsatte kan ha en annen type informasjon, og at det kan forekomme uoverensstemmelser i beskrivelsene av hendelsesforløpet. Hva som anerkjennes som faktiske forhold, kan samtidig få store konsekvenser for innsatte. Dersom nye hendelser skjer fortløpende, vil det kunne virke «straffeskjerpende».

Reaksjonssystemet

I retningslinjene 40.1 står det at det overordnede formålet med reaksjonssystemet blant annet er å sikre ro, orden og disiplin og å markere grensene for akseptabel opptreden under straffegjennomføringen, samt å forebygge uønsket atferd og forebygge ny kriminalitet (Straffegjennomføringsloven, 2001). Videre står det i forskrift om straffegjennomføring §3–11 om orden og disiplin at «innsatte skal rette seg etter gjeldende bestemmelser og etterkomme pålegg og avgjørelser gitt av tilsatte». Det kan være alt fra å adlyde beskjeder til å gjennomføre pålagte kontrolltiltak som urinprøver eller nakenvisitasjon.

Dersom innsatte ikke retter seg etter bestemmelser, kan tilsatte bruke fysisk makt når det er nødvendig og forsvarlig, og når mindre inngripende tiltak forgjeves har vært forsøkt eller vil fremstå som utilstrekkelige. Bruk av tvangsmidler må være strengt nødvendig etter straffegjennomføringsloven § 38 (strgjfl. 2001).

1 Jf. straffegjennomføringsforskriften §3–38 (s. 94 første avsnitt).

En disiplinærreaksjon vurderes ut fra alvorlighetsgraden av en hendelse. Det kan være en skriftlig irettesettelse, tap av dagpenger for en periode eller tap av andre goder som i forskriften kalles «begunstigelse» (jf. strgjfl § 40). Mer graverende reaksjoner innebærer utelukkelse fra sosialt meningsfullt fellesskap med andre, å bli fratatt mulighet til å delta i aktiviteter som jobb og skole eller tap av adgang til permisjon i inntil fire måneder. Innsatte kan også overføres til en mer restriktiv avdeling som følge av regelbrudd. I slike tilfeller skal det ikke ilegges andre tilleggsreaksjoner. Det er også mulighet for å gi en betinget reaksjon med en prøvetid på inntil tre måneder.

Kriminalomsorgen kan som forebyggende tiltak også utelukke innsatte helt eller delvis fra fellesskapet, jf. strgjfl. §37. Det begrunnes blant annet med hensynet til å avverge materiell skade, hindre straffbare handlinger, opprettholde ro og orden og hindre opptøyer. Umiddelbar utelukkelse må, etter §37, være nødvendig.

Ved vurdering av disiplinærreaksjoner foreligger det ingen felles mal i fengslene for hvilken type reaksjon som skal benyttes etter et bestemt brudd. Frem til mai 2022 var utelukkelse fra fritidsfellesskap etter strgjfl. §40 bokstav d den mest brukte reaksjonsformen for brudd på forhold som rus, trusler, funn av ulovlige gjenstander, ordrenekt med mer. Etter sterk kritikk fra ulike tilsynsorganer er i dag hovedregelen skriftlig irettesettelse etter strgjfl. §40 bokstav a, med unntak av bruk av rusmidler, som skal følges opp med russamtaler. Tyveri og skadeverk gis oftest tap av dagpenger etter §40 bokstav b. Vold, alvorlige trusler og rømning anmeldes til politiet.

Det foreligger ingen rutiner som beskriver hvor mange gjentakende brudd med skriftlige irettesettelser eller russamtaler som skal foreligge før eventuell annen reaksjon blir vurdert.

Uønskede hendelser og konflikthåndtering

Overordnede kjennetegn på konfliktene

Analysen av hendelsesrapportene (se tabell 1 under) viser at ordrenekt er den hyppigst forekommende uønskede hendelsen blant unge i fengselet, etterfulgt av slåssing, funn av rusmidler og trusler mot ansatte. Selv om vi mangler tilsvarende data fra andre fengsler og derfor ikke kan fastslå hva som er representativt for andre institusjoner, underbygger intervjuene samt interne journalføringer at oversikten gir en indikasjon på typiske konflikter og problemer som oppstår blant unge i flere fengsler.

Tabell 1. Oversikt over typer uønskede hendelser rapportert av betjentene i et fengsel for unge innsatte mellom 18 og 24 år i perioden fra mars 2022 til mars 2023

Type uønsket hendelse	Antall
Ordrenekt	10
Slåsskamp	6
Funn av narkotika/piller	4
Trusler mot ansatte	3
Funn av uakseptable gjenstander	2
Forsøk på vold	1
Totalt	24

Dataene er hentet fra kriminalomsorgens journalsystem Kompis.

En nærmere gjennomgang av hendelsene viser at de overordnet kan deles i to hovedkategorier: 1) Hendelser som oppstår i samhandling mellom innsatte og ansatte, og 2) hendelser mellom innsatte, der ansatte ofte må gripe inn. Disse skiller seg fra hverandre med hensyn til både hvor de skjer og under hvilke omstendigheter de oppstår. Typiske situasjoner der soningen oppleves som mest inngripende, spenner seg fra det hverdagslige, som når de unge blir fratatt det *helt alminnelige*, som å kunne velge selv når og hva de skal spise, til *det ualminnelige*, som når de blir kontrollert eller låst inne. Forhandling om maktforhold er samtidig et gjennomgående trekk i alle typer hendelser.

Uønskede hendelser i samhandling mellom innsatte og ansatte skjer ofte i *kontrollsituasjoner*, når maktforskjellen mellom dem er tydeligst, for eksempel ved innlåsing, urinprøve, visitasjon av rom eller kropp og rutine ved bruk av metalldetektor, som i dette tilfellet:

Innsatte forsøkte å ta med seg en drikkeflaske gjennom metalldetektoren til luft. Undertegnende sa at det ikke var tillatt, hvorpå innsatte ignorerte beskjeden og gikk mot luftegården. Jeg ga da beskjed om at jeg skulle skrive rapport på hendelsen. (Rapport 2)

Hendelser kan også oppstå når ansatte gir ulike former for *restriksjoner*, særlig når de gir avslag på dagligdagse forespørsler om matlaging, varmt vann eller medisiner eller ved innskrenkning av felleskap eller celleinventar. En hendelse omhandlet for eksempel en innsatt som ble provosert fordi hen hadde blitt fratatt en pute under en romkontroll:

Ved utlåsing til felleskap låste undertegnede opp cellen tilhørende A. Innsatte satt i sengen, men reiste seg raskt opp i det jeg åpnet døren. Hen så rett på meg, hevet stemmen og sa: «Hvis dere morrapulere rører puta mi igjen, knekker jeg fingra deres». (Rapport 6)

Hendelser kan også utløses av episoder hvor ansatte er trege med å respondere på forespørsler eller er upresise og vage i svarene sine, eller når innsatte mener det ikke er gitt tilstrekkelig informasjon. Det så ut til at kvaliteten på ansattes kommunikasjon i stor grad påvirket om – og i hvor stor grad – situasjoner eskalerte.

Hendelser mellom innsatte skjer ofte i *fellesskapssituasjoner*, for eksempel i luftegården eller i aktivitetsrom som kirke, gymsal og liknende. Konfliktene kan eskalere på grunn av atferd som «blikking», respektløshet, nedsettende omtale eller uoverensstemmelser om en aktivitet, som omtalt i disse eksemplene:

Jeg sto og pratet med en innsatt i luftegården mens vi ventet på at de andre skulle komme fra fritidsbygget. I det jeg snudde meg, så jeg at to innsatte slåss. (Rapport 8)

A forteller at hen kan tåle mye, men at så fort noen nevner familien hans på en slik måte, slutter hen å tenke. (Rapport 9)

I hendelser hvor medinnsatte oppfattes å være i konflikt, ender ansatte fort opp med å bruke fysisk makt eller tvang. Dette skjer både ad hoc for å hindre skade og i form av mer langvarige beslutninger som medfører innlåsing eller overføring til mer restriktive avdelinger eller sikkerhetscelle, som i dette typiske tilfellet:

Innsatte satt ved siden av hverandre på høyre kant av fellesskapsbordet. Jeg hørte de snakke sammen, men oppfattet ikke hva som ble sagt. Plutselig reiste begge seg og gikk mot kjøkkenet. Idet de rundet hjørnet, hørte jeg det smelle i en vegg. Jeg løp bort og så at det var full slåsskamp. Jeg trakk da alarm, før jeg og fengselsbetjent X forsøkte å skille innsatte fra hverandre. (Rapport 12)

Bruk av fysisk makt, der innsatte tvinges eller fysisk geleides inn på cellen, ser ut til å være vanlig praksis uten at det nødvendigvis beskrives som bruk av makt i rapportene. I intervjuene bekreftet ansatte at en slik type fysisk geleiding, er forholdsvis vanlig. Når innsatte ikke gjør motstand i disse tilfellene, skrives det sjelden rapport. Ved motstand blir innsatte ofte pasifisert, som innebærer at de blir lagt i bakken, påsatt håndjern og ført til sikkerhetscelle. Slike tilfeller medfører rapport og skriftlig vedtak om bruk av tvangsmidler.

Skjønn og følelsesmessig spillerom

Rapportene viser betydelig variasjon i betjenters skjønnsmessige vurderinger av en situasjon og hvordan de håndteres. Betjentene benytter blant

annet ulike måter å kategorisere det som tilsynelatende fremstår som likeartede hendelser, herunder hvilken ordensforstyrrelse som dokumenteres i rapportens overskrift. Det kan samtidig se ut til at den enkelte ansattes subjektive tolkning av hvor grensen går for hva som anses som et naturlig sinneutbrudd, versus hva som anses som verbal vold, varierer. Spesielt kategoriseres uakseptabel eller ufin oppførsel eller trusler ofte ulikt, til tross for forholdsvis likt hendelsesforløp og rapportinnhold.

I en del av rapportene ser det ut til at ansattes tolkninger av innsattes kroppsspråk og sinnsuttrykk påvirker deres håndtering av situasjonen. Dette gjelder særlig forståelsen av hvorvidt motstand i en situasjon er akseptabel, berettiget eller anses som en sikkerhetsmessig trussel, som følgende eksempel illustrerer:

Innsatte fikk beskjed om å gå på cella. Hen sa at hen ikke ville. Jeg ga da beskjed om at dette var en ordre, og at hvis hen ikke gikk på cella, ville vi hjelpe til. Innsatte nektet fortsatt. Undertegnede og betjent X veiledet da innsatte fysisk mot cella, hvorpå hen gjorde motstand i noe undertegnede tolket som et slag mot kollegaens mage. (Rapport 19)

Ansatte poengterer selv at hen tolker innsattes fysiske motstand som vold. Det foreligger ingen informasjon i rapporten som gir grunnlag for at antakelsene medførte riktighet. Forløpet beskrives videre:

Ansatte tok da tak i innsattes arm, og hen ble pasifisert (lagt fysisk ned i bakken). Innsatte kom da med trusler: «Jeg skal finne deg» og «jeg skal ta deg på utsiden!». Undertegnede oppfattet det som et forsøk på å skape frykt, så jeg ikke fikk utført min tjeneste. (Rapport 19)

Ansatte tolker videre hensikten bak innsattes atferd ved å beskrive at hen forsøkte å skape frykt og påvirke ansattes tjenesteutførelse. Det fremkommer ingen tegn til forsøk på dialog eller medvirkning til problemløsning.

I de fleste hendelsene hvor ansatte er direkte involvert, ser det ut til at ansvaret for utfallet blir lagt på innsatte, hvor deres evne til selvregulering kan bli utslagsgivende for resultatet.

I en fengselskontekst kan motstand, sinne eller truende atferd være en måte å sette seg i respekt eller stå opp mot urettferdighet på, men det kan også være en beskyttelse mot opplevd avmakt, trussel eller fare. Sinne og aggresjon kan samtidig være tegn på risiko for vold. Ansatte som opplever utagerende atferd, blir dermed satt i en situasjon det kan

være utfordrende å håndtere, spesielt dersom de opplever å miste kontrollen over seg selv og å bli overveldet av stress. Ansatte står i mange tilfeller overfor en ytterst komplisert fortolkning av innsattes kommunikasjon, med motstridende hjelpe- og kontrolltiltak, der både innsattes og ansattes trygghet skal ivaretas (Mjåland & Lundeberg, 2014). En traumebasert forståelse innebærer blant annet at man ikke retter oppmerksomhet mot symptomer som atferd, men forsøker å forstå hva som er årsaken til at atferden oppstår. I tillegg til at regelverket gjennom rapportsystemet fokuserer på å påvirke atferd gjennom disiplinering, vil også ansattes holdninger og kulturen ved det enkelte fengsel ha betydning for vurdering av hvorvidt det skal skrives rapporter eller ei (Fransson et al., 2019).

Forholdsmessig, nødvendig og forsvarlig maktbruk

I situasjoner der ansatte ga en ordre eller stilte et krav, syntes de å følge et fast kommunikasjonsmønster. Først ga ansatte en beskjed til innsatte. Dersom hen ikke adlød, fulgte en ny beskjed om at det ville bli skrevet rapport om ordrenekt dersom innsatte ikke etterkom. I tilfeller hvor heller ikke denne beskjeden førte frem, fulgte en ny beskjed om at det ville bli benyttet fysisk makt, eller så ble fysisk makt benyttet uten ytterligere informasjon.

Eksempelet under viser hvordan fremgangsmåter med umiddelbare trusler om makt kan fremprovosere motstand og ende med uforholdsmessig maktbruk:

Innsatte fikk beskjed om å avslutte fellesskapet og bli med på cella for en prat. Hen svarte at hen ikke ville på cella. Innsatte ble da informert om at vi ble nødt til å følge hen fysisk på cella hvis hen ikke adlød. Innsatte svarte igjen at hen ikke ville på cella. Fengselsbetjent X tok da fysisk tak i innsattes venstre arm mens undertegnede tok tak i den høyre. Da gjorde innsatte motstand og ble pasifisert. Under pasifiseringen ropte innsatte: «Slipp armen min, så jeg kan banke dere!» Jeg ga da ordre om at han skulle roe seg ned, før jeg slapp armen. (Rapport 21)

Situasjonen eskalerer i det ansatte tar fysisk tak i innsatte. Hen gjør da motstand og kommer med trusler. På dette tidspunktet er sannsynligvis innsatte utenfor sitt toleransevindu og i forsvarsmodus «kamp», da «flukt» ikke lenger er mulig. Da innsatte ber ansatte slippe armen, får hen beskjed om å roe seg ned først.

Normalt vil konkrete beskjeder kunne bidra til forutsigbarhet om hva som skal skje, som kan oppleves trygt. Under høyt stress kan informasjon være utfordrende å ta imot for alle mennesker, men nærmest umulig for mennesker med få reguleringserfaringer. Først må stressnivået dempes for at hen skal klare å ta imot informasjon, så må hen forstå det som blir sagt, deretter stoppe seg fra å gjøre det hen ikke skal, for så gjøre det hen får beskjed om. Mange har behov for hjelp til å regulere ned stresset, for å kunne etterleve slike krav og beskjeder (Bakken & Johannessen, 2020).

Ingen av rapportene viste til at ansatte forsøkte dialog, samhandling eller medvirkning til samarbeid med den unge for å finne en løsning, til tross for at dette, som nevnt tidligere, er et krav etter forskrift om straffegjennomføring § 3–11. I flere av intervjuene kom det frem at kommunikasjonsgangen med krav og deretter ordre, var vanlig prosedyre i alle fengslene. Det ble også forklart at det å gi en beskjed, en ordre eller et krav blir ansett som et mindre inngripe tiltak i seg selv.

Utover forskrift om straffegjennomføring §3–11 foreligger det ingen krav for å vurdere nødvendigheten av fysisk maktbruk, slik som i henholdsvis Straffegjennomføringsloven §§ 37, 38, 39 og 40 bokstav d, som regulerer graden av nødvendighet for bruk av tvangsmidler og utelukkelse. I alle tilfeller hvor lempeligere midler ikke benyttes og hvor det ikke dokumenteres i vedtak at tvang har vært *strengt nødvendig*, representerer mulige brudd på menneskerettighetene etter Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK) artikkel 3 om tortur, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff.

Ydmykende hverdagslivsrigiditet: Bagateller som blir bråk

I materialet ser vi tydelig hvordan maktasymmetri gjør at fengselet blir en særlig krenkelsesømfintlig arena der også tilsynelatende bagateller kan føre til uoverensstemmelser. Selv om kriminalomsorgen skal etterstrebe og skape en hverdag med mest mulig normalitet, viser rapportene at helt dagligdagse situasjoner er strengt regulert:

Innsatte la en pizza i ovnen. Jeg forklarte at ifølge reglene for fellesskapet er det ikke lov å bruke ovnen til matlaging. Innsatte svarte: «Det driter jeg i. Nå lager jeg pizza!» Jeg ga da beskjed om at hen plikket å etterkomme ordre, ellers ville det betraktes som en ordrenekt. (Rapport 1)

Å bevare det som kan ses på som «de små frihetene», har betydning for å ivareta en viss form for autonomi. I flere av avhørene med de unge var en gjentakende problematikk at de hevdet at de ikke var klar over regelen de brøt, på forhånd, og at de heller ikke fikk en forståelig forklaring når de brøt regelen. Dette gjaldt eksempelvis regler om hvilke kjøkkenapparater de kunne benytte, og til hvilken tid, hvordan de skulle opptre under gjennomføring av ulike kontrolltiltak, eller hvorfor fastsatte aktiviteter ble avbrutt når ansatte besluttet det.

Bakken og Johannessen (2020) forklarer at for unge mennesker og mennesker med traumeerfaringer, kan situasjoner som oppleves annerledes eller som avviker fra det normale og ikke følger en kjent rytme eller et mønster, lett føre til at stressresponsystemet aktiveres. Særlig gjelder dette i fravær av god informasjon. Den enkelte vil da kunne forsøke å teste eller finne ut hvordan hen skal forholde seg til situasjonen. Uforutsigbare rammer vil for noen oppleves som voldsomme.

Kommunikasjon med «ordrespråk» og bruk av restriktive regler uten forståelige begrunnelser så vi ofte medførte unødvendige maktkamper. I tilfeller hvor innsatte får sagt sin mening, til tross for at hen ikke får igjennom sin vilje, vil ofte føre til at stressresponsen dempes og beslutningen lettere aksepteres.

Samtaler med unge om konsekvenser av atferd i etterkant av en hendelse kan være nyttige dersom de får hjelp til å se sammenhenger, regulere følelser, løse problemer og reflektere over seg selv. Slike samtaler kan bidra til økt tro på mestring. Samtalene vil samtidig også kunne gi ansatte bedre innsikt til å vurdere og iverksette forebyggende tiltak for å unngå nye uønskede tilfeller i fremtiden (Bakken & Johannessen, 2020; Nordanger & Braarud, 2017).

Tidspunkt for grensesetting ved sinneutbrudd

I hendelsesrapportene viste det seg også at tidspunktet for grensesetting hadde stor betydning for hvorvidt en situasjon eskalerte. I en rapport ble det beskrevet at en innsatt gjentatte ganger hadde etterspurt sukker til sin te. Ansatte svarte, uten videre forklaring, at hen måtte vente til neste uke:

Innsatte lurte på hvorfor jeg var så kranglete og vanskelig. Hen sa: «Kom med den jævla boksen nå, forbanna hore!» Jeg gjentok da rolig at slik språkbruk ikke var

akseptabelt, og underrettet om at oppførselen ville resultere i en rapport. Da jeg nevnte rapport, oppfattet jeg at hen ble betydelig mer sint. Innsatte gjentok da fire-fem ganger at jeg var en jævla kjærring. Jeg kalte da opp bistand. (Rapport 24)

Provokasjonen over ikke å få sukker, som i utgangspunktet er en naturlig forespørsel, endte i en tilspisset situasjon med behov for økte forsterkninger av ansatte. Det å sette grenser i situasjoner hvor innsattes språk og ordlyd blir hardere, vil være tegn på at innsatte er utenfor sitt toleransevindu. Settes det grenser i dette tidsrommet, vil situasjoner ofte eskalere og utfordre sikkerheten. Det er mer hensiktsmessig å vente ut frustrasjonen og sette grensene når begge parter er innenfor sitt eget toleransevindu og er mottakelige for innspill.

I situasjoner som denne har ansatte et vidt skjønnsmessig spillerom. Hvordan de responderer på forespørselen, om de tar seg tid til å gi en forklaring på avslag, og om de lytter og anerkjenner innsattes behov, vil kunne påvirke utfallet. Dette er grunnleggende i all empatisk kommunikasjon, men blir trukket frem som helt vesentlig innen traumefeltet, da gjentakende erfaringer med å beholde ro i stressende situasjoner også påvirker og demper andres stressresponssystem. For mennesker som mangler reguleringsferdigheter, vil slike erfaringer bidra til å øke egen toleranse for stress (Bakken & Johannessen, 2020).

Hendelsen som er beskrevet over, skjedde også i et felleskap i påsyn av andre, noe som kan utløse et press hos ansatte til å fremvise autoritet. Det å stå alene i en mulig meg-mot-dem-opplevelse kan utløse stress eller frykt, som igjen kan føre til at det tas raske og kanskje forhastede og ugjennomtenkte beslutninger. Innsatte kan på sin side også få behov for ikke å tape ansikt og kan dermed svare med en motreaksjon. Slike hverdagslige episoder kan utløse en fare for å forsterke en opplevelse av et unødig underordningsforhold i et ydmykende og urimelig system.

Venting og tidsoppfatning

Når innsatte opplever lang ventetid, eller at betjenter overser eller er trege med å respondere på forespørsler, blir ofte utfordrende. Ansatte beskriver i intervjuene at mange viser misnøye av ulik art når de ikke får nøyaktige svar på forespørsler. Det ser ut til at svar som «vi kommer så fort vi kan» eller «du må vente», ofte utløser reaksjoner, særlig når behovet oppleves prekärt for innsatte:

Innsatte ringte på callingen og ba om Ibux og Paracet. Undertegnede svarte at hen måtte vente, men at vi kom så fort vi kunne. Kort tid etterpå ringte hen på callingen igjen, hvor hen ba om at vi fortet oss. Undertegnede gjentok svaret. Da vi åpnet celleluken (ti minutter senere) for å gi smertestillende, ble innsatte ufin i språkbruken og kastet en gjenstand mot celleluka. (Rapport 23)

I hendelsen over ble det påpekt et tidsperspektiv på ti minutter fra første forespørsel til hen fikk hjelp. I dette tidsrommet tok ungdommen kontakt flere ganger. I rapporten beskrives det at ungdommens frustrasjon økte og endte med skjellsord og trusler mot ansatte. Det er sannsynlig at ungdommen opplevde at det gikk mye lengre tid enn det som faktisk var tilfellet. Informasjonsbehovet hos unge innsatte er spesielt stort, og uforutsigbarhet knyttet til venting kan oppleves ekstra belastende (Paulsen, 2022). Innsattes opplevelse av å bli møtt og behandlet med respekt handler om å få svar på presserende spørsmål og om tilgjengelighet (Smith & Lundeberg, 2022).

For ungdom som har et sensitivt stressresponsystem, skal det mindre til før stress utløses og tidsoppfatningen utfordres. Mange unge har behov for hjelpemidler slik at opplevelsen av tid blir mer forutsigbar og forståelig (Bakken & Johannessen, 2020). Det å være innelåst på en celle utgjør i seg selv en fare for å oppleve tidsforstyrrelser, økt aggressivitet og svekket impuls kontroll (Sivilombudsmannen, 2019). Dersom de unge i tillegg opplever at andre ikke vil dem vel, vil uavklarte svar lettere tolkes negativt. Unge som sliter med impuls kontroll, blir fort utålmodige. De kan ha utfordringer med å se flere sider av en sak, for eksempel at ansatte har andre arbeidsoppgaver som må gjennomføres først, og at det å måtte vente, ikke nødvendigvis skyldes manglende vilje til å imøtekomme deres ønsker.

Avstandskommunikasjon

Samhandlingen mellom innsatte og ansatte i situasjoner som ikke skjer ansikt til ansikt, skaper en større sårbarhet for at uoverensstemmelser oppstår. Innsatte opplever straffen som mest tyngende og avstanden til ansatte som størst når de er innestengt på cellen (Fransson et al., 2019; Johnsen et al., 2023; se også Martinsen, kapittel 5). De unge er derfor ofte prisgitt kvaliteten på den ansattes respons. Flere av rapportene viste at kommunikasjon via calling-anlegget ble utfordrende, som i denne episoden der en innsatt ba om vann:

Innsatte forlangte etter hvert å få vite nøyaktig når hen skulle få vann. Hen begynte å bli ufin i språket og sa jeg var teit, ikke gjorde jobben min og at jeg drev med testing. (Rapport 20)

Samtlige av hendelsene som oppsto over calling, eskalerte gradvis og endte med trusler mot ansatte. Ikke å se hvem man snakker med, eller hva slags ansiktsuttrykk eller kroppsspråk vedkommende har til ordene som blir sagt, kan bidra til uforutsigbarhet og utrygghet og skape rom for feiltolkninger (Bakken & Johannessen, 2020). Kommunikasjon over calling kan for innsatte ofte oppleves som ydmykende, fremmedgjørende og avstandsskapende (Johnsen et al., 2023). Sosial distansering fra andre gjør at en fra før skjør tillitssituasjon forverres (Smith & Lundeberg, 2022). Fysiske barrierer som i fengslene skaper en relasjonell distanse, svekker muligheten for å ta kontakt og få til en konstruktiv dialog (Johnsen et al., 2023).

Rus, oppriktighetsspill og «snitching»

Et utbredt problem i fengslene, som vi fant eksempler på, er rusbruk. I disse situasjonene står ansatte overfor et komplisert grensearbeid mellom det å skulle avdekke, kontrollere, sanksjonere og hjelpe (Lundeberg & Mjåland, 2016). Dette innebærer visitasjoner av celle eller kropp, urinprøvetaking og beslag av funn med påfølgende sanksjoner på den ene siden og plikt til å hjelpe innsatte med rusproblemer på den andre. En innsatt forklarer at

Jeg oppdaget at cella mi var visitert da jeg kom tilbake fra luft. Så måtte jeg ta urinprøve som senere ga utslag på benzo og THC. (Rapport 10)

På spørsmål om hvorfor hen ruset seg, svarte innsatte:

Fordi jeg har masse tanker i hodet. (Rapport 10)

Det er mange årsaker til at unge ruser seg. Noen ruser seg for å glemme vonde tanker, roe ned tankekjør og dempe stress, mens andre prøver å få tiden til å gå fortere eller å oppnå status i gjengen (Lundeberg & Mjåland, 2016). I tilfeller hvor rusmidler brukes for å dempe stress, er det ofte en indikasjon på et hjelpebehov.

I fengsler har man plikt til å tilrettelegge for at de som har problemer, får hjelp. Russamtalen er en positiv mulighet for å finne årsakene

til at den enkelte ruser seg, slik at det kan settes inn individuelle tiltak dersom den unge ønsker det. Det er samtidig en utfordring at innsatte sjelden eller aldri forteller om rusbruk. Oppriktighet i samtaler forhindres blant annet av frykt for represalier av ulik art og av beskyldninger om tysting. Ungdomsmiljøene bærer ofte preg av kulturer hvor det kan oppstå risiko for å bli utstøtt dersom man snakker om andre. Innenfor kriminelle miljøer kan hierarki, status, press, trusler, vold, penger og rus virke disiplinerende. Disse erfaringene følger ofte med innsatte inn i fengslene.

To rapporter viste at innsatte testet positivt på hurtigtester. Likevel nektet de for å ha brukt stoffet og ville ikke opplyse om hvordan de hadde skaffet det. I opptatt forklaring svarte en:

Det kom fra teen jeg drakk i avdelingen. (Rapport 9)

Etter funn av hasj i fjernkontrollen forklarte en annen:

Det er mitt, men jeg vet ikke hvor det kom fra. (Rapport 11)

Motviljen indikerer at det ofte forekommer et «oppriktighetsspill» i fengselsmiljøet (Mjåland, 2015). Selv når innsatte blir konfrontert, nøler de med å være åpne om sitt rusproblem på grunn av frykten for hva det kan medføre. Hva som skjedde i etterkant av sistnevnte hendelser, vites ikke, men innrømmelser av rusbruk skal føre til tilbud om russamtale. De som ikke innrømmer bruk, kan få disiplinærreaksjoner som kan påvirke permisjon, prøveløslatelse og andre soningsvilkår.

Tålegrenser og gjengproblematikk

De fleste hendelsene mellom innsatte gjaldt slåssing. Noen tilfeller oppsto ad hoc på grunn av uoverensstemmelser under aktiviteter eller som følge av rus, mens andre innsatte hadde en konflikt allerede før innsettelse i fengsel.

I en rapport beskrev en ansatt at man i fengselet var klar over en pågående konflikt mellom to ungdommer, noe som gjorde at ansatte fulgte ekstra godt med da de var i luftegården. En betjent forsøkte å snakke med den ene ungdommen, men fikk beskjed om at hen ikke ønsket å snakke om det. Ansatte observerte at innsatt A kontinuerlig fulgte innsatt B med blikket. Etter hvert eskalerte situasjonen:

De snakket til hverandre på morsmål og hisset seg tydelig opp av det som ble sagt. På et tidspunkt kastet A en tomflaske mot B, og de gikk nærmere hverandre. A spyttet da etter B. Jeg forsøkte å geleide A bakover og sa at de skulle trekke seg tilbake, før jeg kalte opp bistand. Flere ansatte kom til situasjonen. Begge innsatte ble frivillig med inn fra lufttegården og ble låst inn på sine respektive celler. (Rapport 9)

I rapporten om «opptatt forklaring» mente A at B hadde truet familien med å si: «Jeg skal knulle mora og søstera di.» Hen fortalte videre at hen tåler mye, men at det svartner hvis noen nevner familien.

Tålegrensen til unge innsatte varierer. Samtidig viste hendelsene at opplevelsen av å bli ydmyket i påsyn av andre ofte forsterker de unges reaksjoner. Gjengproblematikk er en stor utfordring også i fengsel (Johnsen et al., 2023). Til tross for at de unge er i konflikt, er tysting på andre sjelden et aktuelt alternativ. Taushetskulturen i fengsel forsterkes av at det å snakke med betjenter om hendelser kan få følger og kan brukes mot dem. Mange velger derfor å avstå fra å forklare seg.

Mange innsatte har erfaringer med å leve i stressende omgivelser hvor de opplever at de har måttet være «på vakt» og i kontinuerlig beredskap. Langvarige stressbelastninger kan føre til raske og kraftige reaksjoner som for andre rundt kan virke uforståelige eller helt ute av proporsjon. Noen har ofte store utfordringer med å styre impulser og handle hensiktsmessig uten hjelp fra ansatte (Bakken & Johannessen, 2020). Noe som kan gjøre det ekstra utfordrende, er at mange unge som er underlagt kriminalomsorgen, ofte har erfaringer fra gatemiljøer der vold og trusler er en tillært mestringsstrategi for å løse konflikter.

Rapportene viste samtidig at konflikter mellom innsatte ofte økte raskt i alvorlighetsgrad, noe som gjør at ansatte ofte må handle i nødverge for å beskytte liv og helse. I disse tilfellene faller kravet om lempeligere midler bort. Ansatte skal like full opptre så skånsomt som mulig i situasjonen for å unngå unødvendige stresspåkjenninger for den unge.

Konklusjon

I dette kapitlet har vi analysert hvordan uønskede hendelser blir rapportert og håndtert i et fengsel der unge soner. Til tross for kriminalomsorgens søkelys på unges aktørskap, viktigheten av å ha gode fremgangsmåter i møte med unge og anbefalinger om bruk av traumebevisste tilnærminger, viser resultatene at disse faktorene ikke systematisk gjør seg gjeldende i

praksis. Verken kriminalomsorgens regelverk (*de jure*) eller ansattes fremgangsmåter og skjønnsutøvelse (*de facto*) tar i tilstrekkelig grad hensyn til unge innsattes behov, rettigheter eller potensial for læring og utvikling.

Skrivningen av hendelsesrapporter bør forstås som en sammensatt form for maktutøvelse, der både beslutningsprosessen, prosedyrene, dokumentasjonen og den disiplinerende effekten av den stadige trusselen om at en rapport kan bli skrevet, spiller inn. Det som skrives i innsattes journaler, følger dem gjennom hele soningen og påvirker ikke bare deres fremtidige frihet, men også mer fundamentalt hvordan de blir sett på som mennesker. Variasjonene i når og hvordan rapporteringer kommer i bruk, samt konsekvensene disse har, kan føre til uforutsigbarhet og utrygghet. Tilsynelatende er rapporteringene og sanksjonene styrt av tilfeldigheter, noe som tyder på at innsatte er prisgitt den enkelte ansattes tolkning av regelverket. Når regelbrudd behandles inkonsekvent, får innsatte en følelse av rettsusikkerhet, noe som kan svekke deres tillit til systemets legitimitet.

Rapportene viser hvordan nekting, sinne og aggresjon er et komplekst problemfelt som skaper ulike tolkninger med påfølgende maktbruk. Uønsket atferd blir ofte tolket som ordensutfordringer, farlighet eller som et ubehjelpelig oppmerksomhetsbehov som må korrigeres, snarere enn som uttrykk for psykiske utfordringer, stressbelastninger, forsøk på å stå opp mot opplevelsen av urett eller hjelpebehov. Den overordnede oppmerksomheten på risiko, ro, orden og ansattes sikkerhet overskygger i mange tilfeller hensynet til innsattes rettsikkerhet, individuelle behov og retten til medbestemmelse som hensyntar formålet om at straffen skal ha en forbedrende effekt.

En av de største utfordringene er mangelen på metoder for å benytte lempeligere midler som blant annet medvirkning, dialog og andre konflikt-dempende tilnærminger. I samtlige av hendelsene om ordrenekt fremgår det ikke om lempeligere midler forgjeves ble forsøkt, eventuelt hvilke, før rapport om bruk av fysisk makt, tvang eller utelukkelse ble benyttet. Vi stiller dermed spørsmål om hvorvidt kravet til lempeligere midler blir tilstrekkelig vurdert og forsøkt, noe som kan ha implikasjoner for menneskerettighetene etter EMK artikkel 3, som omhandler forbudet mot tortur og umenneskelig eller nedverdiggende behandling. Dette inntrykket forsterkes av samtaler med ansatte, hvor det fremkom usikkerhet rundt hva lempeligere midler rent konkret innebærer, hvordan bruken av disse dokumenteres i juridiske vedtak, og hva konsekvensene kan bli dersom regelverket ikke følges.

Videre er det særlig utfordrende at fengslene ikke ser ut til å følge de pålagte kravene om å hensynta de unges alder og modenhet i alle saker som vedrører dem. Til tross for at kriminalomsorgens fagstrategi for barn og unge gjelder opptil 24 år, finnes det ingen strengere vilkår for bruk av tvang overfor unge i alderen 18–24 år, slik som for unge i alderen 15–18 år.

Samtalemetoden «opptatt forklaring» fremstår med et avhørsrettet preg med mål om å oppklare en konkret sak, for deretter å legge innsatte disiplinierende sanksjoner. I denne prosessen blir innsattes opplevelse eller helse-tilstand i liten grad tatt i betraktning ved vurdering av disiplinærreaksjoner, noe som også ble bekreftet i samtaler med ansatte. Mange av de disiplinærreaksjonene som ilegges etter en uønsket hendelse, fremmer i liten grad positiv utvikling og læring; de kan tvert imot være skadelige. Gitt at en rapport kan få alvorlige konsekvenser for den innsatte, som innskrenkede soningsvilkår, isolasjon og mulige nye traumeerfaringer, setter vi spørsmålstegn ved om innsattes rettsikkerhet og retten til å bli hørt blir tilstrekkelig ivaretatt. Ingen av de ansatte vi snakket med kunne heller vise til tilfeller hvor innsattes synspunkter ble hensyntatt, før en beslutning om disiplinærreaksjon ble ilagt, noe som kan være et brudd på kravet om kontradiksjon.

En traumebevisst tilnærming hvor brukermedvirkning vektlegges, kan være avgjørende for å forebygge konflikter, redusere bruk av fysisk makt og tvang, og forhindre retraumatisering samt umenneskelig og nedverdiggende behandling og straff. Samtidig gir traumeforståelsen håp, fordi den ikke begrenser seg til symptomer og sykdom, men fremhever menneskers ressurser og muligheter for læring og utvikling.

Forfatterbiografer

Karianne Huntorp Hammer er seniorrådgiver ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter (KRUS) og er utdannet førskolelærer og fengselsbetjent, og hun har en mastergrad i helse- og sosialfag med søkelys på barnevernsrettet arbeid. Hun har over 23 års erfaring fra kriminalomsorgen, hvor hun har hatt roller som fengselsbetjent, aspirantveileder og avdelingsleder med personalansvar. Hun har vært sentral i utviklingen av kompetanse om traumeforståelse og konfliktdependende kommunikasjon i møte med uønsket atferd, samt fagområder som barn og unge, isolasjonsproblematikk og ivaretagelse av ansattes stressbelastninger. Hammer har bidratt med kapitlet «Straff som endrer – men til det bedre?» i boken *Straffens etikk* (2022, redigert av Heivoll & Fredwall).

Ingrid Rindal Lundeberg er førsteamanuensis ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS) og har en doktorgrad i retts sosiologi fra Universitetet i Bergen (2008). Hun har bred erfaring som postdoktor, seniorforsker, redaktør i *Tidsskrift for velferdsforskning* og seniorrådgiver i rusreformutvalget (NOU 2019: 26). Lundebergs forskningsområder omfatter velferds- og straffefeltet med særlig søkelys på marginaliserte gruppers møter med rettssystemet og maktutøvelse i skjæringspunktet mellom tvang, straff og hjelp. Hun har også forsket på nordisk eksepsjonalisme, befolkningens rettsoppfatninger, erfaringer med straff og kriminalitetsforebygging samt hvordan negative oppvekstforhold påvirker livsløp og utenforskap. Fra 2025 vil hun være del av ledelsen i et delprosjekt ved Pathways, et senter for forskning på sårbare barns institusjonelle forløp.

Referanser

- Anstorp, T. & K. Benum (2014). *Traumebehandling: Komplekse traumelidelser og dissosiasjon*. Universitetsforlaget.
- Asdal, K. & Reinertsen, H. (2020). *Howdan gjøre dokumentanalyse: En praksisorientert metode*. Cappelen Damm Akademisk.
- Bakken, A.-K. & Johannessen, K. N. (2020). *Fra uro til ro: Utfordrende atferd og barns muligheter for læring*. Gyldendal.
- Bath, H. & Seita, J. (2018). *The three pillars of transforming care: Trauma and resilience in the other 23 hours*. University of Winnipeg, Faculty of Education Publishing.
- Brottveit, G., Fransson, E. & Kroken, R. (2015). «A fine balance»: How child welfare workers manage organizational changes within the Norwegian welfare state. *Society, Health and Vulnerability*, 6(1). <https://doi.org/10.3402/vgi.v6.24777>
- Crewe, B. (2011). Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment. *Punishment and Society*, 13(5), 509–529.
- Forvaltningsloven. (1967). *Lov om forvaltningsmåten i forvaltningssaker (LOV-1967-02-10)*. Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1967-02-10>
- Fransson, E. & Brottveit, G. (2015). Rådsmøtet som event: Lokale progresjons- og tilbakeføringspraksiser i et høysikkerhetsfengsel inspirert av et deleuziansk blikk. *Psyke og Logos*, 36, 111–128.
- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.-E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må»: en kritisk studie av ungdomshetene i Norge (Rapport). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). <http://hdl.handle.net/11250/2629421>
- Hagen, M. B., Barbosa Da Silva, A. & Thelle, M. I. (Red.). (2016). *Traumebevisst omsorg i psykisk Helsearbeid: fra et tilknytningsteoretisk perspektiv*. Universitetsforlaget.
- Halvorsen, E., Khawaja, N. & Storvik, B. L. (2019). *Rapportlære for kriminalomsorgen*. Fagbokforlaget.
- Haavik, M. & Toven, S. (2020). *Ivaretagelse av hjelpere: Er vi ikke betalt for å tåle dette?*. Universitetsforlaget.
- Isdal, P. (2017). *Smittet av vold: om sekundærtraumatisering, compassion fatigue og utbrenthet i hjelperyrkene*. Fagbokforlaget.
- Jensen, F. E. & Nutt, A. E. (2017). *Tenåringshjernen: Hjerneforskerens overlevelsesguide til livet med ungdom*. Pax.

- Jewkes, Y., Jordan, M., Wright, S. & Bendelow, G. (2019). Designing «healthy» prisons for women: Incorporating trauma-informed care and practice (TICP) into prison planning and design. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(20), Artikkel 3818.
- Johnsen, B., Pape, H., Fransson, E. & Bartoszko, A. (2023). *Arkitektur og livskvalitet i Modell 2015 fengsler: En undersøkelse av soningsklimaet i standardiserte fengselsbygg* (Rapport). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). <https://hdl.handle.net/11250/3074438>
- Kriminalomsorgen. (2021). *Fagstrategi om unge domfelte og innsatte 18–24 år, 2021–2026*. <https://www.kriminalomsorgen.no/fagstrategi-om-unge-innsatte-og-domfelte-ferdigstilt.6392871-516313.html>
- Kristoffersen, R. (1986). *Bagatellenes tyranni: Samhandlingsstrukturen i et norsk fengsel* [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo. <http://hdl.handle.net/11250/283808>
- Lundeberg, I. R. (2017). Exceptional procedures? Offenders' experiences of justice in re-entry work. I P. Scharff Smith & T. Ugelvik (Red.), *Scandinavian penal history. Culture and prison practice* (s. 239–259). Palgrave Macmillan.
- Lundeberg, I. R. & Mjåland, K. (2016). Rehabilitering og prosedural rettferdighet i kriminalomsorgen. *Retfærd*, 153(1), 32–44.
- Lundeberg, I. R. & Smith, P. S. (2023). Kjønn, soningsforhold og helseutfordringer i fengsel: Normalitetsprinsippet og kvinner på høy sikkerhet i norske fengsler. *Kritisk juss*, 49(1–2), 27–50.
- Mjåland, K. (2015). *Makt, legitimitet og motstand: En etnografisk analyse av rus og rehabilitering i et norsk fengsel* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Agder.
- Mjåland, K. & Lundeberg, I. (2014). Penal hybridization: Staff-prisoner relationships in a Norwegian drug rehabilitation unit. I H. S. Aasen, S. Gloppen, A.-M. Magnussen & E. Nilssen (Red.), *Juridification and social citizenship in the welfare state* (s. 183–202). Edward Elgar Publishing.
- Nordanger, D. Ø. & Braarud, H. C. (2017). *Utviklingstraumer: Regulering som nøkkelbegrep i en ny traumepsykologi*. Fagbokforlaget.
- Paulsen, V. (2022). *Barn og unges medvirkning i barnevernet*. Gyldendal.
- Revoll, M. K. (2015). *Innsattes levekår 2014: Før, under og etter soning* (Rapport 2015/47). Statistisk sentralbyrå. https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/_attachment/244272?_ts=150b8c1bce0
- Sivilombudsmannen. (2019). *Særskilt melding til Stortinget om isolasjon og mangel på menneskelig kontakt i norske fengsler* (Dokument 4:3, 2018/19). https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2019/06/SOM_S%C3%A6rskilt-melding_WEB.pdf
- Skilbrei, M.-L. (2023). *Kvalitative metoder: Planlegging, gjennomføring og etisk refleksjon*. Fagbokforlaget.
- Smith, P. S. & Lundeberg, I. R. (2022). Straff og etikk i pandemiens tegn- dugnad og samfundssin i fengslene. I G. Heivoll & T. E. Fredwall (Red.), *Straffens etikk*. Scandinavian Academic Press.
- Straffegjennomføringsloven. (2001). *Forskrift om straffegjennomføring* (FOR-2002-02-22-183). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2002-02-22-183>
- Straffegjennomføringsloven. (2001). *Lov om straffegjennomføring* (LOV-2001-05-18-21). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21>
- Ugelvik, T. (2011). *Fangenes friheter: Makt og motstand i et norsk fengsel*. Universitetsforlaget.

KAPITTEL 11

Maskulinitet, tro, rett og ære – unge innsattes tanker rundt livet

Odd Edgar GjØen Tidligere fengselsprest

Elisabeth Fransson VID vitenskapelige høgskole

Abstract: The focus in this chapter is on young men and their thoughts about life, what is right and wrong and their ideas about honor spoken from inside a high-security prison in a meeting with a prison chaplain. The study is qualitative and consists of open conversations with 14 young inmates between the ages of 18 and 25. The analysis of the data material has been inspired by Niklas Luhmann's concepts of complexity and decline in complexity and Judith Butler's understanding of gender as performative practice. Through this analytical lens, young men's complex life situations are brought to light and provide new knowledge about vulnerability to crime at a young age and the inner dynamics of gangs, where masculinity is discussed in relation to right, wrong and honor. The chapter is based on the research project "Atonement & Conciliation", a research collaboration between KRUS and The Norwegian Church, and contributes with interdisciplinary research at the intersection between prison research and practical theology.

Keywords: young men, prison research, belief, honour, Luhmann, practical theology

Innledning

Unge innsatte har et sterkt behov for å snakke ut, på sin måte, med utgangspunkt i sin bakgrunn og ut fra sine tanker om livet. Fengselspresten er blant de yrkesgruppene i fengsel hvor man retter søkelys på å lytte, og hvor man inviterer til samtaler om det å være menneske. Vi har i Norge lite forskning på denne samtalepraksisen, og på hva unge innsatte snakker med presten om. I dette kapitlet presenterer vi ny forskning om unge menns tanker om livet, med særlig søkelys på tro, rett og ære, slik dette snakkes fram fra innsiden av et høysikkerhetsfengsel i møtet med en fengselsprest. Kapitlet bygger på forskningsprosjektet «Soning & forsoning»¹ og er et resultat av et forskningssamarbeid mellom Kriminalomsorgens høyskole og utdannings-senter (KRUS) og Den norske kirke. Studien er kvalitativ og består av åpne samtaler med 14 unge innsatte menn mellom 18 og 25 år. Datamaterialet er analysert etter inspirasjon fra Niklas Luhmanns begreper *kompleksitet* og *kompleksitetsfall* og Judith Butlers forståelse av *kjønn som performativ praksis*. Ved å anlegge disse analytiske brillene bringes den komplekse livssituasjonen til unge menn fram og gir ny kunnskap om kriminalitetsutsatthet i ung alder og om gjengers indre dynamikk, hvor maskulinitet snakkes fram knyttet til tro, rett og ære. Kapitlet bidrar med tverrdisiplinær forskning i skjæringspunktet mellom fengselsforskning og praktisk teologi.

Fengselspresten er i norsk kriminalomsorg en importert tjeneste (Fridhov & Langelid, 2017)² som er viktig for mange innsatte (Gjøen & Fransson, 2018; Johnsen et al., 2023). Unge innsatte er mye isolert, de er særlig sårbare med tanke på både straff og behandling (Fransson, 2023), og i de mange timene de sitter alene på cellen, gjør de seg mange eksistensielle tanker både om hva som har skjedd, om hva som vil skje, og om hvem de er (Fransson, 2018). Mange innsatte ønsker, uavhengig av tro, å snakke med fengselspresten, og de benytter seg ofte av tilbud som fengselspresten organiserer (Gjøen & Fransson, 2018). I en ny studie av Modell 2015-fengsler³ i Norge uttrykker innsatte at de jevnt over er svært fornøyd med prestetjenesten, og de oppgir

1 «Soning & forsoning» er et samarbeidsprosjekt mellom KRUS og Den norske kirke. Forskningsprosjektet består av to delprosjekter. Det første omhandler ritualer i overgangen fra fengsel og ut (se Gjøen & Fransson, 2018). Det andre delprosjektet omhandler samtaler med unge innsatte og presenteres originalt i dette kapitlet.

2 Begrepet «importert tjeneste» er inspirert av kriminologen Nils Christie og betyr at tjenester som skole, helse og prest kommer inn og tilbyr sine tjenester, og at disse ikke er betalt av kriminalomsorgen. Tanken bak dette er normalitetsprinsippet, det vil si at innsatte skal ha tilgang på samme tjenester som andre borgere.

3 Modell 2015-fengsler er betegnelsen på en bestemt type fengselsbygg med standardisert arkitektonisk utforming og høyt sikkerhetsnivå (Johnsen et al., 2023).

at livssynsrommet, i motsetning til cellen, er et av de rommene hvor straffen i minst grad oppleves (Johnsen et al., 2023, s. 45–61). Fengselsprester i norsk kriminalomsorg er utøvere av praktisk teologi. Dette er en samlebetegnelse på anvendt og tilpasset teologi i møte med enkeltmennesker i deres ulike livssituasjoner. I nordisk kontekst ligger praktisk teologi i skjæringsfeltet mellom et klerikalt og et akademisk paradigme med vekt på fornyelse, og empirisk forskning vurderes som viktig i utviklingen av kunnskapsgrunnlaget for teologisk refleksjon (Kaufman & Danbolt, 2020). Prestetjenesten i fengsel er interessant både i en kriminalomsorgskontekst, i en praktisk teologisk kontekst og i en sosialfaglig kontekst fordi mange innsatte blir opptatt av eksistensielle og religiøse spørsmål mens de sitter i fengsel, som en av de innsatte sier: «Det er bedre å være religiøs enn ateist.»

Samtalene mellom presten og ungdommene har en nerve, de er tett på livet, de handler om det de unge er opptatt av her og nå. Fengselsprester har taushetsplikt. De møter unge innsatte som ellers ikke går i kirken, som ofte har en annen tro enn den protestantiske, og som gjerne går til både gudstjeneste og fredagsbønn (Johnsen et al., 2023). I dette religiøse rommet, enten det skapes i en gymsal i fengselet, på et kontor eller i et religiøst rom, snakkes livets eksistensielle temaer og komplekse livssituasjoner fram.

Metodisk tilnærming

Hva som sies, hvordan noe sies, og hva som settes på spill i samtaler, avhenger av konteksten man snakker i, posisjonene man snakker fra, og hvem som snakker sammen (Album, 1996). I dette kapittelet gjør vi et metodisk poeng av å løfte fram hva slags samtaler som skapes når en fengselsprest blir «forsker»⁴ og samtaler med unge i et høysikkerhetsfengsel som del av et forskningsprosjekt. Fengselspresten var en godt voksen mann som til daglig arbeidet som prest og sjelesørger i et annet fengsel. Dette fikk betydning for hva slags typer samtaler som utviklet seg, og dermed for hvilke typer kunnskap som ble produsert. Selv om presten i denne situasjonen ikke utfører sin kjerneoppgave, som til daglig er sjelesorg, vil vedkommende som andre profesjonsbærere (som en sosiolog, en psykolog eller en barnevernsarbeider), ha med seg bestemte forståelser, en måte å snakke på og en tilnærming som inviterer til bestemte typer samtaler. Prestens rolle er for innsatte kjent og klart definert (Gjøen & Fransson, 2018). For innsatte er

4 For enkelthets skyld bruker vi i fortsettelsen benevnelsen fengselsprest.

det særlig viktig at hen har taushetsplikt, og at samtalene er åpne, fortrolige og preget av omsorg uavhengig av hvilke samtaletemaer som tas opp, og av hvilket livssyn den enkelte har. Fengselspresten er trent opp til å «lytte seg inn til» den enkeltes historie, det tas vanligvis ingen notater, det er ingen som dømmer, og presten innehar minst mulig kunnskap om den innsattes sak. Denne samtalemetoden er delvis benyttet i dette forskningsprosjektet, bortsett fra at det ble skrevet feltnotater underveis, og bortsett fra at det i samtalene ikke var søkelys på sjelesorg knyttet til det religiøse aspektet, for eksempel håpet om noe mer, noe bedre og en redning.

Forskningsprosjektet er kvalitativt og består av 14 samtaler mellom fengselspresten og unge innsatte menn mellom 18 og 25 år. Samtalene foregikk i et fengsel med høyt sikkerhetsnivå og utvalget besto av både varetektsinnsatte og innsatte med dom på inntil ti år. Rekrutteringen foregikk ved at fengselspresten tok kontakt med fengselsleder og ble invitert til et møte med de innsatte i fengselet. Inspirert av Nils Christies (1982) bok *Pinens begrensning* ble følgende setning sentral i introduksjonen: «Når samfunnet påfører dere psykisk smerte, bør vi få vite hva som skjer med dere på innsiden!» Etter denne introduksjonen ble det ofte en runde med spørsmål, hvorpå de unge fikk de anledning til å melde seg på. Alle ungdommene som meldte seg, var villig til å dele sine erfaringer med presten.

Et her-og-nå-perspektiv ble brukt bevisst, siden det alltid er lettere å ta utgangspunkt i det konkrete og det nære. Men ofte vandret tankene også bakover i tid, til oppvekst, til det irreversible, til det som ikke kan gjøres ugjort, eller til håpstanke og drømmer for framtiden. Temaene fikk de unge selv bestemme. Den metodiske tilnærmingen i samtalene gikk ut på å speile tanker og følelser hos ungdommene. Gjennom åpne spørsmål og oppfølgingskommentarer ble de unge invitert inn i et fortrolig «rom» i fengselets ellers lukkede og sikkerhetsorienterte regime, hvor mangel på tillit ofte er mer framtredd enn tillit, fortrolighet og samtale (Fransson, 2018; Hammerlin, 2021; Johnsen et al., 2023). Aktiv lytting fanget opp det vi gjerne tenker på som de «innerste» tanker og følelser. I løpet av én til halvannen time snakket de aller fleste av de unge for egen maskin, noe vi tolker som et sterkt behov for meddelelse.

Det ble skrevet ned notater underveis i samtalene, og det ble brukt god tid i etterkant av hver samtale til å skrive fylldige feltnotater (Album, 1996). Siden det ikke går an å skrive ned alt man har sett, hørt og opplevd i løpet av en samtale, skjedde det i skrivningen av feltnotater med nødvendighet en seleksjon (Emerson et al. 1995). Det var imidlertid et mål å skrive ned

samtalene mest mulig som direkte tale, basert på notater og det som ble husket (Lundeberg & Mjåland, 2017).

Feltnotatene ble diskutert med veileder⁵ underveis for å sikre best mulig forskningskvalitet i dataene. Enkelte ganger kunne det for eksempel diskuteres om presten kanskje beveget seg for nær rollen som sjelesørger, og gjennom veiledning kunne forskerrollen bli tydeligere i neste intervju. Feltnotatene består av 93 sider håndskrevne sider, skrevet på én side av arket med plass til analytiske kommentarer på den andre. Feltnotatene er tydelig skrevet for å gjøre det mulig for fengselspresten og veilederen å diskutere bearbeiding og analyse av materialet.

Som forskere har vi forholdt oss til de nasjonale etiske retningslinjene for samfunnsfag og humaniora.⁶ Forskningsprosjektet er omsøkt og anbefalt av SIKT og vi har i forkant brukt mye tid på å diskutere hva som skiller sjelesorg og samtaler av forskningsmessig karakter (se også Gjøen & Fransson, 2018). De etiske dilemmaene som har vært særlig aktuelle i dette prosjektet, var for presten ikke å gå inn i rollen som sjelesørger, og å være tydelig overfor de unge om at dette var en samtale som skulle brukes i forskningsøyemed. For å møte de unge på eventuelle ubehag som kunne komme i etterkant av samtalene, ble det lagt til rette for en oppfølgings-samtale. Denne var det imidlertid ingen av de unge som valgte å benytte. I bearbeidingen av materialet har vi lest feltnotatene, diskutert og gjort en tematisk analyse (Thagaard, 2018).

Maskulinitet, kompleksitet og kompleksitetsfall – analytisk tilnærming

I forståelsen av maskulinitet lar vi oss inspirere av filosofen Judith Butlers begrep kjønn som performativ praksis (Butler, 1999), hvor kjønn forstås som tilblivelse, altså noe som blir til ved at vi repeterer sosiale og kulturelle normer og praksiser. Denne forståelsen utfordrer modernistiske forståelser av kjønn, som gjerne er knyttet til en oppfatning hvor kjønn forstås som essens; en uforanderlig psykisk struktur som gjerne kobles til begreper som kjønnsidentitet. Å forstå kjønn som performativ praksis er, ifølge Butler, verken en fri forestilling eller en teatral selvrepresentasjon, men en forståelse som regisseres, muliggjøres og begrenses av våre

5 Veileder er annenforfatter i dette kapittelet.

6 Staksrud et al., 2021

språklige betegnelser. Vi snakker om og forstår med andre ord kjønn gjennom bestemte kjønnsdiskurser, som kan variere med tid og sted. Kjønn er ikke nødvendigvis den kategorien som skaper forskjell, men veves sammen med andre forskjellskategorier som til sammen skaper tunge betydningsstrukturer og strukturerende kjønnsordninger (Butler, 1999, s. 151). Som vi vil se i kapitlet, vil måten å gjøre maskulinitet på være nært knyttet til klasse, etnisitet og bosted (Guldåker et al., 2021) og til kollektiv voldsbruk (se bl.a. Rosten, 2017).

Kompleksitetsfall handler om hvordan unge menn gjennom det å være med i et fellesskap eller en gjeng skaper et system hvor kompleksiteten i verden reduseres og blir håndterlig. Begrepene kompleksitet og kompleksitetsfall blir i dette kapitlet knyttet til Luhmann (2000, s. 63, 382–383, 508) sin teori om sosiale systemer og systemenes grenser mot omverdenen. Ethvert sosialt system har ifølge Luhmann sin funksjon, sin nytte, sin misjon eller sitt mål, og det er en grunnleggende tanke at omverdenen er mer kompleks enn selve det aktuelle systemet. Gjengkriminalitet og subkulturelle bindinger kan danne kompleksitetsreducerende kommunikasjon, og Luhmanns begrep kompleksitetsfall kan være aktuelt for å forstå hvorfor det kan falle lett for et ungt menneske å bli del av en gjeng. Verdenskompleksiteten reduseres gjennom systemdannelser, og gjennom det Luhmann kaller for kompleksitetsfall (Luhmann, 2000, s. 225). Gjengens funksjon kan for eksempel innebære deltakelse, fest og moro, ære, aksept og anerkjennelse fra andre, den kan bety støtte og gi økonomiske fordeler. Ifølge Luhmann må ethvert system være i stand til å utligne sin egen kompleksitetsunderlegenhet med en overlegen orden (Luhmann, 2000, s. 383). Gjengen som sosialt system utvikler ofte sin egen overlegne orden eller etikk. Denne etikken kan døyve egne følelser, for eksempel overfor offeret. Kompleksitetsfallet består, sett fra samfunnets side, i oppgjøret, dommen, soningen og gjenopprettelse av urett. Kompleksitetsfallet kan imidlertid også medføre en økning av kompleksitet (Luhmann, 2000, s. 54), noe fengsling ofte innebærer, både for den enkelte innsatte og for familiene (Fransson et al., 2019; Hammerlin, 2021).

Fortellinger om kriminalitetsutsatthet

Presentasjon og analyse av data

Unge som sitter i fengsel, har mye tid til å tenke og reflektere, og et tema som går igjen i samtalene mellom fengselspresten og de unge, handler om

hvordan det hele begynte, og forteller om ulike former for kriminalitetsut-satthet. De unge snakker om dette på ulike måter, og ofte er fortellingene knyttet til det å havne i et «dårlig» miljø:

Jeg kom fra et godt hjem, men slet med angst. Jeg har bodd i [en middels storby] i over ti år. I en liten leilighet. Som 14-åring ble jeg med i «bygjengerne». En slags gruppe ungdommer som holdt til på gata og var samfunnets «outcast».

Det som er – jeg bodde i et dårlig område og har blitt påvirket av et dårlig miljø. Jeg forandret meg gradvis.

Jeg kommer fra en gård, fra et godt hjem og har et bra liv. Mine foreldre har alltid vært der for meg. Egentlig er jeg en lukket person. Jeg har ikke så lett for å åpne meg. Snakke om det som er på innsiden. Jeg har vært mye på farten, på fester og bilkjøring. Det ble mye alkohol.

I disse fortellingene er det ikke først og fremst familien de unge ser som grunnen til at de kom i kontakt med feil miljø. Snarere forteller de om det å komme fra et godt hjem, og om foreldre som har vært der for dem. Det som trekkes fram her, er mer kombinasjonen av egne psykiske utfordringer, å komme i kontakt med «feil miljø» og å oppholde seg mye på gaten eller i bestemte miljøer kombinert med alkohol. Det er i enkelte fortellinger snakk om tidlig tilknytning til miljøer «på siden» av «mainstream» ungdomsmiljøer. I andre fortellinger snakkes det fram en posisjonering i bestemte bomiljøer som har gitt en dårlig start. I boligsosial sammenheng er det verdt å merke seg at de unge ofte klassifiserer sitt eget bomiljø med negativt fortegn – som å komme fra et «dårlig område» eller et «dårlig miljø». Her bruker ungdommene storsamfunnets distinksjoner og snakker «ned» sitt bomiljø og dermed også forholdene de kommer fra, og vi ser hvordan disse forholdene direkte og indirekte knyttes til kriminalitetsut-satthet (se også Guldåker et al., 2021).

I andre fortellinger betones familieutfordringer mer direkte og da knyttet til fattigdom, vold, rusbruk og kriminalitet:

Mor jobbet ikke. Hun hadde åtte barn å passe på. Fatter'n smuglet narkotika. Han ble tatt og satt på Ullersmo. Fra den tiden startet jeg. Jeg tok over, liksom.

Ser jeg i bakspeilet, på de ungdommene i gjengen den gang, så var det den gang en veldig høy andel av disse som kom fra hjem med alkoholproblemer, vold i hjemmet, sosiale problemer og folk med angst. Mange av disse havnet i fengsel. Bomiljøet mitt var påvirket av gjengen.

I disse fortellingene knyttes kriminalitetsutsatthet direkte til ekstreme livsbetingelser. Vi ser hvordan den unge preges av familiens posisjon i samfunnet, av belastninger, helse og sosiale problemer, og hvordan dette tynger den unge og setter seg i kroppen. Fra annen forskning vet vi at unge innsatte ofte kommer fra familier med levekårsutfordringer (Skjærvø et al., 2024), at de er posisjonert i lavere sosiale lag og kommer fra bestemte deler av byen (Brattbakk & Wessel, 2017). Disse levekårsforholdene kan få konsekvenser i form av territoriell stigmatisering (Wacquant, 2008), hvor enkelte boområder diskrediteres og får et dårlig rykte. Rosten (2017) viser i sin studie maskuline måter å håndtere stigma knyttet til bosted på, som «ghettolek» og kollektiv voldsbruk, som er praksiser som igjen understøtter koblingen mellom bomiljø og kriminalitetsutsatthet. Fengselet er heller ikke et nøytralt sted; egne og arvede konflikter knyttet til boområder og ulike grupperinger bringes ofte inn i fengselet. Fra nyere fengselsforskning vet vi at det å holde unge fra ulike gjenger adskilt inngår som en stor del av fengselsorganisering og fengselsbetjentenes arbeid (Johnsen et al., 2023; Fransson, 2023).

Fortellinger om «mangel på valg»

Ikke å ha noe valg går igjen i ungdommenes fortellinger knyttet til hvordan de begynte med kriminalitet:

Jeg er eldst. Har to eldre søstre. Alle mine søsken skryter av meg. Det er et stort ansvar å være eldst. Jeg har ikke noe valg.

I dette sitatet forteller en ung mann om ansvaret han har i familien som en eldste «mannen i familien». Vi ser hvordan hans kriminelle aktivitet understøttes av de andre i familien. En annen sier dette:

Det var slik at jeg bare måtte selge narkotika. Familien min kommer fra [...], og jeg måtte tjene penger selv. Jeg så på de andre gutta med fine klær. Det startet der. Det ble bare verre og verre. Mor jobbet ikke. Hun hadde barn å passe på. Vi «navet» på samfunnet. Føltes for meg som om jeg ikke hadde noe valg. Det føltes flaut å være fattig. Ble rett og slett sjalu på vennene mine. Skjønner du? De har fine klær! De får fine damer! Jeg satt og spilte PlayStation hjemme. Jeg ville bli med i gjengen. Penger er makt. Makt er damer. Damer er noe lureri. De henger sammen med gutta med penger. Gutta uten penger er flopps. De er tapere. Ingen vil være flopps. Men jeg ble etter hvert bedre enn de hvite gutta. Nå trenger de oss. Vi ble større. Men egentlig, når jeg tenker meg om: De floppsa lever bedre nå.

Ansvar, fattigdom, erfaringer med utenforskap, håpet om noe bedre og arbeidet med å skape seg en annen posisjon – en posisjon hvor man har penger og muligheter – går igjen. Sitatene forteller noe viktig om hvem i samfunnet som har tilgang til velferdsgoder, om hvem den norske velferdsstaten ikke treffer, og om en opplevelse av et fravær knyttet til legitime måter å skape seg en framtid på. Penger snakkes fram som viktig og knyttes til makt og til å «få seg dame». Menns og kvinners verden framstår som separate verdener, og maskulinitet er tett koblet til å ha noe å «tilby damer», noe som igjen knyttes direkte til penger. Begrepet «dame» gir konnotasjoner til noe uoppnåelig og står i kontrast til begrepet «floppe» eller «tapere». En taper får ikke dame, i alle fall ikke den han vil ha eller vil bli sett med.

Å bygge seg opp fra bunnen av: «gjengen» som sosialt system

Alle de unge i denne studien forteller om sin tilknytning til fellesskap, grupper og gjenger, men relasjonene til og strukturen i disse er av forskjellig karakter. I noen samtaler beskrives tette bånd, forpliktelser og solidaritet, for eksempel i en gjeng tilknyttet en bestemt etnisk innvandrergruppe i Norge. Andre omtaler tilknytninger av løsere karakter. I studien ser vi også eksempler på unge som knytter seg til spesielle geografiske områder i Oslo. Geografisk tilknytning definerer gjengen slik som «gutta» eller «bad boys».

De unge forteller om grupper som krever opptaksprøver, tester og smertepåføring, og som beskriver et klart «innenfor» eller «utenfor». Det er også vanlig med drakter og symboler som viser til medlemskap eller til et ønske om å bli medlem i gruppen. Medlemskapet gir gjerne en spesiell status og stolthet. Vi skal se litt nærmere på hvordan organiseringen kan være i disse gjengene:

Du forstår, jeg kommer selv fra en innvandrer familie og har fått innsideinformasjon fra gata helt siden elleve-tolvårsalder. Jeg hadde lange ører, og jeg likte å følge med på hva som skjedde. Det er bare slik at grupperinger eller gjengmiljøer i Oslo ofte springer ut fra innvandrer miljøer. Innvandrer ungdommen har dannet forskjellige geografiske områder seg imellom. Hver gruppe driver med narkotika, hallikvirksomhet, hvitvasking av penger og vinningskriminalitet. Gruppene i Oslo er [detaljer og navn]. Vi har også en internasjonal gruppe eller gjeng som heter [...]. Grunnen til at de heter [...], er at opptakskravet for å bli med i gruppa er at åtte-ni personer

grisebanker deg i 13 sekunder. Åtte–ni personer gyver løs på deg og banker deg opp. Det er en slags test om du er tøff nok. En test eller et opptakskrav gruppa stiller for å ta deg inn i gjengen. Dersom du klarer det, er det bare å bygge deg opp fra bunnen av. Først tar du drittjobbene, deretter får du viktigere jobber. Kodeksen for alle disse gruppene er at de har forskjellige drakter. Det som er felles for dem, er at de ikke skal snitsje eller tyste. Det er det aller viktigste. Deretter er det trygghet som gjelder.

I teksten tegnes det et tydelig kart over kriminelle gjenger. Over ti ulike grupperinger har, ifølge denne ungdommen, delt byen mellom seg og opererer i ulike geografiske områder. Gjengene opererer utenfor «mainstream»-samfunnet, de snakkes fram som velorganiserte og tilbyr en plass i et fellesskap. Eksklusjon fra storsamfunnet og inklusjon i gjengen henger sammen. Geografi, organisering og konflikthåndtering er stikkord. Slik informasjon, gjengitt her, kunne tolkes som «tysting» inn i strafferegime og til offentlige myndigheter. I samtale med en prest er det annerledes, og mange opplever det som en lettelse å få fortalt det man tenker på uten å bli til en «tyster».

De unge som deltar i denne studien, bruker som regel begrepet «gjeng». MC-miljøer, rånemiljøer og motormiljøer skaper også tilknytning til grupper gjennom en ytre form av hobby og motorinteresse. Vi ser i materialet også eksempler på sosiale systemer med en mer flat struktur:

Jeg er medlem av tre–fire gjenger. Vi kaller oss egentlig partnere, fordi ingen av oss tar imot beskjed fra noen. Jeg trenger miljøet på grunn av pengene. Jeg støtter mine, slik de støtter meg.

Av samtaler med unge i fengsler går det fram at en del unge opererer for seg selv, som en type «selvstendig næringsdrivende», men at de forholder seg til etablerte grenser for bruk av byrom. Disse grensene er gjengrelaterte og gjengene støtter sine (fengselsbesøk våren 2024).

«Beef», «bøting» og gunstige bydeler

Gjengen er bygget opp som virksomheter, som på andre områder i samfunnet, og har sin orden og sin måte å regulere systemet på:

Rivaliserende grupper betyr ofte konflikt. Dernest handler det om penger, heder og ære og makt. Sosial status. Dersom det oppstår mistanker om ett eller annet, har de avhørsmetoder. Disse gruppene har lært av politiets avhørsmetoder. De kan

kidnappe personer for å ta et avhør av dem. De kommer med kreative spørsmål. Lederen for disse gruppene kan ha 100 menn under seg. Har det skjedd at et produkt har blitt borte, oppstår det en konflikt. Noe som er uoppgjort, kaller de for en «beef». Oppgjøret kan følge en prosedyre av: mistenkt, kidnapping, anklage, tiltale, skyldspørsmål og straff. De har sine egne straffer hvor de «bøter» folk. Hvis jeg «bøter deg», gir jeg deg en straff eller en bot. Noen ganger kan vi oppleve at «beefen» ikke er mellom oss unggutta, men mellom de over oss. Når de unge gutta må ta støytten for beefen over dem, kan det oppstå misnøye. Når de unge gutta tar støytten for de over, blir de ofte tøffere, hardere og sintere. Når «de over» innser at det er de som burde tatt oppgjøret, kan det være for sent. Misnøyen i rangstigen er uheldig. Det kan gi impulser til at unggutta overtar. Det hele er et spill hvor lederne er noen smarte folk som vet hva de skal gjøre, og hva de skal si. Gutta vet at politiet er bundet av jussen. De vet hva de skal si. Dessuten vet de hvilke bydeler som er gunstig for et oppgjør. Hver bydel har sine politikontorer hvor de vet hvor de erfarne og uerfarne politifolka sitter. Det er bydelens politi som må følge opp et oppgjør. Dersom noen av gutta ikke møter opp til et oppgjør, kan de bøte en person fra 5000 kroner og oppover. Det hele handler om territorium, penger, makt og rivalisering. Skulle jeg sette opp på et skjema over hva som er viktigst i en slik gjengkultur, vil jeg si først ikke tyste, så trygghet, ære, respekt, heder, narkotika, hallikvirksomhet, penger, hvitvasking, vold, konflikter og vis hvem du er.

Sitatet handler om vold som en måte å «gjøre kjønn» på, og som disipline-rende for gatekulturen. Det handler også om parallelle reaksjonssystemer hvor gjengen bygger opp sitt eget sanksjons- og straffegjennomførings-system. I dette eksempelet beskrives en svært velorganisert gjeng. Denne velorganiserte virksomheten fortsetter inne i fengsler. De unge vet at de skal ut igjen, tilbake til det samme miljøet. Ansatte i ungdomsenheter der det sitter unge med gjengtilhørighet, forteller at ungdommene ofte er høflige, og at de forholder seg greit i fengselet, men at de – som ansatte – ikke opplever at de ikke kommer inn på dem på måter som gjør det mulig å drive endringsarbeid (Fransson, 2023). Dette kan forstås som at fengselet for en del unge gjengmedlemmer er en parentes, før de på nytt skal ut igjen der det gjelder. I den senere tiden forteller ansatte i økende grad at de også erfarer at de i fengsler står overfor situasjoner hvor innsatte i større grad truer og utøver vold, også mot ansatte (samtaler våren 2024).

Gjengen skaper sin overlegne moral og etikk

Gjengene kan leses som sosiale systemer som skaper sin overlegne moral og etikk, ikke ulikt andre sosiale systemer. Med moral menes her

internaliserte normer knyttet til hvordan den unge konkret bør handle, mens etikk viser til refleksjoner knyttet til moralen (Smith, 1984, s. 13). Moral snakkes i materialet fram på ulike måter, for eksempel knyttet til bruken av hasj:

Hasjen var nøkkelen til å åpne låsen. Hasjen utbalanserte bilde litt. Hasjen rev ned den plagsomme overtenkningen.

Hasjen bygger meg opp som menneske.

Jeg har mye hodekjør når jeg ikke ruser meg.

Refleksjonen knyttet til disse internaliserte oppfatningene, det etiske, begrunnes ofte slik: «Om ikke jeg selger narkotika, så er det andre som vil gjøre det.» Dette er et typisk utsagn man kan møte på i fengsel, og som henviser til en annen orden enn den Norges lover representerer. Bak utsagnet ligger forutsetningen: «Narkotika har kommet for å bli.» Hasjen blir generelt omtalt i positive ordelag. Dette etiske standpunktet går igjen i de innsattes overlegne orden. Dermed oppstår det en spenning mellom hva som er lov i det norske samfunnet, og moral og etikk i de fellesskapene ungdommene er en del av. Kampen foregår symbolsk som systemets overlegne orden. Denne ordenen er knyttet til en moral som handler om solidaritet, beskyttelse og samhold:

Under en konflikt jeg hadde med en annen, stilte det opp 10–15 biler for meg. Bare for å beskytte meg. Vi i bilmiljøet beskytter hverandre.

Han var sammen med sin gjeng, og jeg var sammen med mine folk. Han begynte, og jeg slo tilbake.

I fengselet ble vi som en sammensveiset familie.

Vi kalte oss partnere, vi tok ikke imot beskjed fra noen.

Som fengselsprest og forsker er det viktig å merke seg de «gode» verdiene i slike holdninger. Vi står sammen, vi beskytter hverandre, vi bryr oss om hverandre under en konflikt. Imidlertid blir den enkelte også lett dratt inn i konflikter. Gruppens overlegne orden, det som kreves av gjengen, fanger oppmerksomheten, prioriteringene og handlingene. Det sosiale systemet utvikles, opprettholdes og gjenopprettes over tid, og unge menn blir dratt inn i systemet. Reese-Schäfer (2009, s. 151) skriver at moral har en tendens

til å avle strid eller springe ut av strid og dermed skjerpe striden, og at moral er av polemogen, krigersk eller stridbar art. Ved moralsk uenighet setter man sin egen selvaktelse på spill, noe som gjør det vanskelig å gå tilbake på noe man har sagt eller gjort. Moralisering har en tendens til å generalisere konfliktstoffet. Moral, strid, vold, terror, opprør og krig hører for Luhmann nært sammen (Reese-Schäfer, 2009, s. 151). Vi finner en analogi til dette når ungdommene sier:

Jeg gleder meg til å trå uti igjen [dvs. ta hevn].

Her inne [i fengselet] finner du enten de gutta som vil tilbake til samfunnet, gjøre opp og leve videre. Eller den andre halvdelens ønsker å fortsette sin kriminelle løpebane. Samfunnet er urettferdig, og de vil fortsette sin virksomhet.

Betjentene gir faen, de bryr seg ikke.

Opplever at det alltid er noen som har noe imot meg.

Logikken i den overlegne ordenen er ofte: Det er mye urett som skjer i samfunnet, og det er den lille mann som må betale for uretten. Vi gjør lovbrudd, men det gjør hvitsnippene også. Vår kriminalitet rammer bare de rike eller de store forsikringsselskapene. Våre handlinger er i denne sammenheng av mindre alvorlig karakter. Vi er med på å balansere uretten. Denne formen for tenkning kan eksemplifiseres slik:

Jeg er en kriminell, men jeg er en ærlig kriminell. Samfunnssystemet er korrumpert, og det er mye urettferdighet! Det er samfunnets feil at denne uretten foregår. Dessuten er jeg ingen pedo.

Jeg har prøvd å få meg jobb helt fra 9. klasse, men ingen vil ta meg imot. Hadde jeg hett Petter i stedet for Ali, hadde det sannsynligvis vært lettere å få meg jobb. Samfunnet er urettferdig, og jeg har mistet motivasjonen.

Urettferdighet er et nøkkelbegrep i de unges fortellinger. De opplever samfunnet som urettferdig. Samtidig skilles det mellom å være en ærlig kriminell og å være kriminell av den «urene typen», slik som pedofile. Vi kjenner igjen Sykes og Matza (1957) sine analyser av hvordan folk som begår kriminelle handlinger, ofte utvikler såkalte nøytraliserende teknikker for å forsvare seg og framstå som moralske på tross av at de er lovbrøyttere.

Akkurat som du setter en CD-spiller på pause, slik er det med livet også

Jeg er 19 år og kom til Norge som treåring. Jeg sitter for grovt narkotikabrudd. Jeg har solgt narkotika helt fra ungdomsskolealder, men det er først nå jeg ble tatt. Jeg var 17 år da jeg fikk dommen. Dette treffer meg veldig psykisk. Livet er blitt satt på pause.. Nå er det pause, men livet fortsetter etter soning der det slapp. Jeg lærer av det jeg har gjort, og vil ikke gjøre samme feilen om igjen. De vil ikke kunne ta meg på samme feilen. Jeg blir ikke et bedre menneske av fengselsstraffen, men bygger opp et hat inni meg. Til politiet og til fengselet. Fengselet er ikke bra for unge folk. Fengselet gir meg ikke noe annet enn nye kontakter. Vi hører på de eldre folka i fengselet.

Det ligger en ambivalens i sitatet som handler om å lære av feil, om et ønske om å slutte, men også om å hate. Denne ungdommen startet tidlig, allerede i ungdomsskolen, men ble ikke tatt før flere år senere. Hvor var skolen, barnevernet og forebyggende politi i bydelen, kan vi spørre. «Dette treffer meg veldig psykisk», sier ungdommen. For unge er tiden som går fra man kommer i politiets søkelys, til en rettssak og til man kommer i fengsel, ofte lang (Fransson et al., 2019; Fransson et al., 2020). Han beskriver denne tiden som en pause hvor livet blir satt på vent, i en aldersperiode da andre ungdommer er i ferd med å ta viktige beslutninger. Han ser ikke på fengslingen som et vendepunkt bort fra kriminalitet, snarere at «de», altså politiet, ikke skal ta ham for samme feil neste gang. Dette tenker han på mens han sitter der, i fengselet. Han bygger opp et hat til politi og fengsel, og det synes som om han under fengslingen veves lenger inn i et kriminelt miljø.

«Hvis du ikke handler etter en eventuell krenkelse, ja da mister du ære og heder»

Ære, synd og respekt på ulike arenaer

Et sentralt funn i studien er hvordan de unge både ærer familieverdiene og holder familien hellig samtidig som de bryter med familieverdiene ved å begå kriminalitet:

Jeg har ødelagt æren til familien min. Jeg har ødelagt æren til familien min ved å sitte i fengsel. Ære og heder er hellig! Respekt også! Det er viktig å ta vare på det. Min heder er hellig. Allah er størst. Han er hellig. Min hellighet går ikke så langt som Allahs

ære. Men min ære ligger på den samme veien. I gjengen bruker jeg bare kallenavnet mitt. Hjemme bruker jeg familienavnet mitt. Jeg bygger heder og ære både innad i familien min og ute på gata. Jeg klarer begge deler! To arenaer. En som ser ut som meg, må bygge opp sin respekt. Hvis du ikke handler etter en eventuell krenkelse, ja da mister du ære og heder. Respekt, mann! Jeg bruker mye av tiden her inne til å tenke på hva ellers jeg kunne ha brukt tiden på. Hodet mitt spinner hele tiden. Jeg bærer mye sinne i meg. Blir sliten rent fysisk. Tenker en del på de folka der ute. Det er [en etnisk gruppe] jeg «koker» mest på. Det er de jeg har mest innflytelse på. Her har jeg ingen makt og innflytelse. Det jeg driver med, er en stor synd. Jeg vet det! Jeg ble rett og slett sjalu på de andre. Ble på en måte drevet med av de andre. Sjalusien drev oss. Dessuten er fengselet og samfunnet korrupt. Fengselet reagerer forskjellig på oss innsatte. Føler det slik at fengselet tester meg hele tiden! De mener jeg har en lederrolle her i fengselet. Foreldrene mine lærte meg respekt ved å banke meg opp.

Forholdet mellom respekten for seg selv og respekten for familien framstår som et komplisert selvarbeid⁷ knyttet til klasse, kjønn, etnisitet og bosted. Symboler som ligger i fine klær, i å ha fine damer, snakkes fram, men også betydningen av religiøs praksis. Det er engasjerte og søkende unge menn vi treffer i kirkerom i fengsel. De forsøker å finne ut av ting, å forhandle med omgivelsene og å være gode sønner, kjærester og kamerater. I en studie av Modell 2015 (Johnsen et al., 2023) traff vi på to unge menn i gymsalen som viste oss hvordan salen kan forandres til bønnerom og kirkerom. De fortalte at de gjerne går både i gudstjeneste og til bønn. Akkurat i denne perioden jobbet de sammen med fengselspresten for å få til et besøk med kjærestene inne i fengselet (feltnotater knyttet til Johnsen et al., 2023). Ungdommene er seg bevisste det de har gjort, at det i deres miljø er «synder», og at familie-æren står på spill. Det er en mangefasettert maskulin kompleksitet som snakkes fram, hvor forholdet til både majoritetssamfunnet, familien og gjengen står sentralt. Mye står på spill, det handler om ære og respekt:

Hvis du ikke handler etter en krenkelse, ja da mister du ære og heder.

Jeg skadet ham, men han var uærlig i handelen.

Dersom noen ikke møter opp til et oppgjør, kan de bøte en person for 5000 kroner. Det handler om territorium, penger, makt og rivalisering.

En som ser ut som meg, må bygge opp sin respekt.

Jeg bygger heder og ære både innad i familien min og utpå gata. Jeg klarer begge deler.

---

7 For begrepet «selvarbeid», se Fransson (2009).

Allah er størst. Han er hellig. Min hellighet går ikke så langt som Allahs ære. Men min ære ligger på den samme veien.

For en troende muslim eller en troende kristen kan en overlegen orden ligge i troen på en nådig gud. Følgende uttalelser sier noe om dette: «Det jeg har gjort, er en stor synd. Men jeg tror Gud liker meg allikevel.» Eller følgende uttalelse, som beskriver både et kompleksitetsfall med tanke på selve soningssituasjonen og en overlegen orden med tanke på evigheten, nemlig tanken om at vi alle må sone vår straff i møte med Allah:

Jeg tror det er bedre for meg å sone straffen min i fengsel enn å måtte betale straffen min i helvete.

Jeg lever i troen – in shalla – hvis Gud vil! Allah bestemmer når jeg skal dø. Det er handlingene du gjør, som du blir dømt for. Jeg er redd for dommedagen! Men Gud er nådefull!

For livssynsarbeideren i denne samtalen vil synet på «ære» være viktig å følge opp. For denne ungdommen knyttes egen ære opp til Allahs ære. Dette er sentralt både i kulturforståelse, i muslimsk teologi og for straffegjennomføringen.

En følelse av urettferdighet

En sterk følelse av urettferdighet preger mange innsatte (Fransson et al., 2019; Hammerlin, 2021; Johnsen et al., 2023). Det kan handle om en reell urett som har skjedd, om misforstått urett, om kulturforståelse eller om språklige forskjeller og barrierer. Uansett blir denne følelsen av urett, diskriminering eller utenforskap forstått som knyttet til en felles overlegen orden knyttet til urett. De som kjenner denne følelsen av urett på kroppen, vet hva det betyr: «Du kan umulig forstå den urett jeg føler på kroppen.» Sitatet uttrykker denne følelsen av dyp frustrasjon og avmakt. Denne følelsen vinner gjenklang hos andre innsatte og former et systems overlegne orden:

Jeg er allerede stemplet av omgivelsene.

Vi blir ikke bedre mennesker, akkurat, av å være vitne til forskjellsbehandling i fengselet. Her i fengselet mister jeg følelseslivet.

Urett blir jeg ikke akkurat bedre av!

En følelse kan ikke bortforklares eller viskes bort. Den er verken sann eller falsk. Følelser *er* og må lyttes til, sett fra et praktisk teologisk ståsted. Denne dype opplevelsen av urett som kjennes kroppslig, en avmakt og nummenhet som også rekker ut i det sosiale i samfunnet, står i konflikt med kriminalomsorgens søkelys på endringsarbeid i fengsel. Slik de unge snakker, forstår de seg selv og sin situasjon i lys av en urett. Denne uretten handler både om det som har skjedd i livet før fengsling, om hvem de unge blir til mens de sitter i fengsel (se Martinsen, kapittel 5). Å være vitne til urett, forskjellsbehandling og å miste følelseslivet synes å være et dårlig utgangspunkt for individuelt endringsarbeid.

Komplekst liv, maskuliniteter og kompleksitetsfall – implikasjoner for praktisk teologi i fengsel

Kapittelet gir kunnskap om hvordan unge menn snakker om sitt liv og om temaer som tro, rett og ære. Ungdommenes liv er preget av kompleksitet. De kommer fra bomiljøer og familier med store utfordringer, og de forteller om hardt arbeid med å posisjonere seg i det norske samfunnet. Eksklusjon kan starte tidlig og i starten ganske så umerkelig, og den gir forståelse til det å knytte seg til et fellesskap eller en gjeng hvor man aksepteres og gis verdi. I dette komplekse livet er kjønn, klasse, etnisitet, bostedstilhørighet og religion innvevet i hverandre. Formene for maskulinitet som snakkes fram, er knyttet til sosiale og kulturelle normer og praksiser og forteller om ungdommene som posisjonerte i vanskeligstilte familier, mange i kriminalitetsutsatte bomiljøer og gjennom sin tilknytning til spesifikke fellesskap og gjenger. Konsekvensen at de nå snakker fra innsiden av et fengsel. Maskulinitet artikuleres i samtalene som nært knyttet til roller i familien, til ansvar, til det å være et forbilde og til maskuline praksisformer i tilknytning til mannlige fellesskap, gjenger og religiøse praksisformer – og ikke minst til det å håndtere både familien og gjengen. Som i ethvert sosialt system skaper fellesskapet og gjengen et system hvor kompleksiteten i verden reduseres og blir håndterlig (Luhmann, 2000, s. 62, 225). I gjengens sosiale system er det behov for at medlemmene utligner sin kompleksitetsunderlegenhet i form av sin egen overlegne orden eller etikk.

Alle de unge som var med i denne studien, vedsto seg sine handlinger, men hadde samtidig sterkt behov for å henvise til sin egen etikk eller

sin egen kontekst. Studien avdekker et sterkt behov for å få snakke ut. Spenningsene mellom de ulike systemene, slik som gjengen, politiet, samfunnet, fengselet, osv., viser et sterkt behov for verbal utligning. De innsatte sier det rett ut:

Vi gutta må bruke hverandre som psykologer

Jeg har en fysioterapeut jeg bruker

Betjentene gir faen!

Uniformen symboliserer kriminalomsorgens system og kan bli et hinder for ærlig og åpen samtale.

Innenfor praktisk teologi kan et luhmannsk blikk sammen med Butlers forståelse av kjønn som performativ praksis gi nye innganger til samtaler med unge i fengsler. Den overlegne ordenen kan settes ord på, byttes ut og skape alternative fortellinger og nye forståelsesrammer. Uten uniform og uten pekefinger kan den innsatte få hjelp til å sette ord på sin egen selvforståelse. Samtalene kan etter hvert begynne å dreie seg om andre ting enn urett, mistenksomhet og hevntanker. Forståelsen av sosiale systemer åpner opp et landskap av grupperinger, av systemers funksjon, av grenser og av en omverden med stor kompleksitet. Omverdenen vil alltid være mer kompleks enn systemet selv. Dermed utgjør hvert system et «fall» i denne usikkerheten. Gjengen har sin funksjon og sin misjon. Den komplekse omverdenen blir litt mindre kompleks og truende. Samtidig vil et kompleksitetsfall i ett system ofte skape nye eller større komplekse forhold i et annet.

Landskapet viser oss et «utenfor» og et «innenfor», inklusjon og eksklusjon, privilegium og et utenforskap. I ethvert system påvirkes enkeltindivider av verdier, felles følelser, regler og forventninger. Systemet gir mening og erfaringer tolkes inn i dette meningssystemet. Vår lesning er at denne overlegne ordenen blir tydeligere og kraftigere jo tettere systemet er. Derfor blir begreper som «sannhet», «rettferdighet» og «skyld» av relativ karakter. Det er i denne sammenheng samtalerne foregår, ordene oppstår og mening skapes. Det er i denne sammenheng ungdom blir tiltrukket av miljøer, opplever spenning, begår kriminelle handlinger og bygger fellesskap og maskulinitet. Gitt at vi beveger oss inn i og ut av forskjellige sosiale systemer, vil det likevel være slik at internaliserte normer og verdier følger med oss inn i nye situasjoner og relasjoner.

I praktisk teologi og annet livssynsarbeid blir det derfor viktig å stille seg spørsmålet: Hvilken kontekst og sammenheng snakker denne unge ut fra? Hvilke verdier, hvilken etikk eller hvilken overlegen orden har hen med seg inn i samtalen? Hvilken religion, kultur, familie og subkultur snakker hen ut fra? Som prest retter man oppmerksomheten mot ungdommenes egne meningssystemer. Fordommer, pekefinger, moral eller irrettesettelse vil sjelden eller aldri fungere. Ytre påvirkning i form av tvang og makt lar seg vanskelig gjennomføre på et grunnleggende plan. Innenfor systemet er man i utgangspunktet likegyldig overfor ytre tvang og normsetting. Ytre påvirkning kan kun skje der det oppnås en gjensidighet mellom begge eller flere systemer. Kun gjennom respekt, forståelse og «aksept» for det andre systemets eksistensberettigelse kan denne gjensidigheten oppstå (Luhmann, 2000, s. 257). Fængselsprestens erfaringer er at det kan oppnås en slik gjensidighet mellom Kirken og de kriminelle miljøene. Innenfor den pastorale praksis kan man vise respekt og forståelse for den enkelte og vedkommendes livssammenheng. Dette krever kunnskap om gjengen, om oppvekstmiljøet og om familiens innebyggede etikk, slik unge selv forstår og snakker om disse temaene. Kunnskapen er av stor betydning for pastoralt og annet livssynsarbeid i fængselet.

Forfatterbiografier

Odd Edgar Gjøn er cand.theol. fra MF vitenskapelig høyskole med pastoral klinisk videreutdanning fra Lovisenberg diakonale sykehus. Gjøn har i mange år vært ansatt som fængselsprest ved Romerike fængsel og ved Indre Østfold fængsel. De siste årene har han arbeidet som seniorprest ved Østre Borgesyssel prosti. Gjøn har vært deltaker i FoU-gruppen Barn og unge ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS) og har vært initiativtaker til forskningsprosjektet «Soning og forsoning», et samarbeid mellom Den norske kirke og KRUS. Han har tidligere utgitt forskningsartikkelen «Riters kollektive kraft i overgangen fra fængsel og ut» (Gjøn & Fransson, 2018) og en fagartikkel i *Tidsskrift for sjelesorg* med tematikken skyld, skam og ansvar.

Elisabeth Fransson er professor ved Fakultet for sosialvitenskap ved VID vitenskapelige høyskole. Hun har frem til høsten 2024 hatt en professor II-stilling ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS), hvor hun har vært leder for forskningsgruppa Barn & unge.

Franssons forskning er knyttet til fengselsforskning og fengselsarkitektur med et særlig fokus på barn og unge. Fransson er leder for det nye forskningssenteret Pathways: <https://www.vid.no/en/research/vids-fremragende-forskningsmiljoer/pathways/>

Referanser

- Album, D. (1996). *Nære fremmede: pasientkulturen i sykehus*. Universitetsforlaget.
- Album, D. (1996). *Nære fremmede: Pasientkulturen i sykehus*. Universitetsforlaget.
- Brattbakk, I. & Wessel, T. (2017). Nabolagets effekt: Hva er problematisk med geografisk ulikhet? I J. Ljunggren (Red.), *Oslo: Ulikhetenes by* (s. 337–355). Cappelen Damm Akademisk.
- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Christie, N. (1982). *Pinens begrensning*. Universitetsforlaget.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I. & Shaw, L. L. (1995). *Writing ethnographic fieldnotes*. University of Chicago Press.
- Fransson, E. (2009). *Fortidens tyngde: Om selvarbeid under opphold og utflytting fra ungdomshjem* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Fransson E. (2018). The lunch table: Prison architecture, action-forces and the young, imprisoned body. I E. Fransson, F. Giofrè & B. Johnsen (Red.), *Prison architecture and humans* (s. 177–199). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.31>
- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.-E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må»: en kritisk studie av ungdomsenhetene i Norge (Rapport). Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS). <http://hdl.handle.net/11250/2629421>
- Fransson, E., Martinsen, T. & T. Staksrud, E. & Alex, T. (2020). Rape in the age of the Internet. I M. B. Heinskou, M.-L. Skilbrei & K. Stefansen (Red.), *Rethinking rape in the Nordic countries. Continuity and change* (189–204). Routledge. <http://www.taylorfrancis.com/books/e/9780429467608>
- Fransson, E. (2023). How prison spaces work on bodies: Prison design in the Norwegian youth units. I D. Moran, Y. Jewkes, K.-L. Blount-Hill & V. St. John (Red.), *The Palgrave handbook of prison design* (s. 413–442). Springer. <https://link.springer.com/book/978303119712>
- Fridhov, I. M & Langelid, T. (2017). Importmodellen i norske fengsler. *Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 104(3), 259–2883. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v104i3.115050>
- Gjøen, O. & Fransson, E. (2018). Ritters kollektive kraft i overgangen fra fengsel og ut. *Tidsskrift for praktisk teologi*, 35(2), 4–15. <https://doi.org/10.48626/tpt.v35i2.5371>
- Guldåker, N., Hallin, P.-O., Nilvall, K. & Gerell, M. (2021). Crime prevention based on the strategic mapping of living conditions. *International Journal of Geo-Information*, 10(11), 719. <https://doi.org/10.3390/ijgi10110719>
- Hammerlin, Y. (2021). *Hard mot de harde, myk mot de myke: Norsk kriminalomsorg i anstalt*. Universitetsforlaget.
- Johnsen, B., Pape, H., Fransson, E. & Bartoszko, A. (2023). *Arkitektur og livskvalitet i Modell 2015 fengsler: En undersøkelse av soningsklimaet i standardiserte fengselsbygg* (KRUS-publikasjon 1/2023, forskningsrapport). Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter KRUS. <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/handle/11250/3074438>
- Kaufman, T. S. & Danbolt, L. J. (2020). Hva er praktisk teologi? *Tidsskrift for praktisk teologi*, 37(1), 6–18.
- Luhmann, N. (2000). *Sociale systemer: Grundrids til en almen teori* (J. Cederstrøm, J. Rasmussen & N. Mortensen, Overs.). Hans Reizels forlag.
- Lundeberg, I. R. & Mjåland, K. (2017). *Åpne russcener i Bergen etter stengningen av Nygårdsparken: En studie av strategi, tiltak og brukererfaringer* (Rapport). Universitetet i Bergen.

- Reese-Schäfer, W. (2009). *Niklas Luhmann – en innføring*. Abstrakt.
- Rosten, M. G. (2017). Territoriell stigmatisering og gutter som «leker getto» i Groruddalen. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 1(1), 53–70. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-01-04>
- Salto. (2019). *Barne- og ungdomskriminaliteten i Oslo. Rapport basert på data frå 2029*. Oslo kommune, Oslo politidistrikt. https://www.forebygging.no/globalassets/salto_barne-og-ungd.krim-oslo_2019_digital.pdf
- Skjærvø, I., Stavseth, M. R., Friestad, C., Skardhamar, T., Tverborgvik, T. & Bukten, A. (2024). Characteristics and risk of reimprisonment among children and young adults in Norwegian prisons. A 20-year cohort study. *Journal of Criminal Justice*, 93. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2024.102219>
- Smith, A. (Red.). (1984). *På Skaperens jord*. Luther.
- Staksrud, E., Kolstad, I. Bang, K. J., Bomann-Larsen, L. & Fretheim, K. (2021). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora* (Rapport, rev. utg.). Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>
- Sykes, G. M. & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664–670.
- Thagaard, T. (2011). *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitative metoder* (3. utg.) Fagbokforlaget.
- Thagaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitative metoder* (5. utg.). Fagbokforlaget.
- Wacquant, L. (2008). *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Polity Press.

KAPITTEL 12

Øyeblikk av normalitet. Fengselsbetjentes forståelse, medmenneskelighet og tillit som støtte i unge menns desistance- prosesser

Aage Aagesen Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter

Abstract: The debate on whether interaction with professionals during imprisonment supports desistance or if incarceration itself hinders the reintegration of young adults is ongoing. Research literature tends to emphasize the importance of professional interpersonal skills and attributes in establishing and sustaining good working relationships through genuine care and demonstration of trust, interest and belief. These factors are fundamentally important for professionals to succeed in playing a part in the life of young adults often labelled as “hard-to-reach”, as confirmed in this study, which sheds light on what eight formerly incarcerated young men in Norway consider important for prison officers to be seen as a relevant source of support. Despite the widespread experience that incarceration primarily teaches the importance of “masking their vulnerability”, the presence of officers in small everyday interactions where the young men felt understood and accepted as fellow human beings, through small talk and activities, is highlighted in their stories. I argue that these “moments of normality” have the potential to play a role in the identity and relational dimensions of desistance processes, especially for those with limited access to adult role models during and after imprisonment. This raises questions about what it means to be a professional prison officer and whether there is room for these small yet important everyday interactions in hierarchical organizations under economic and evidence-based pressures.

Keywords: staff–prisoner relationships, young adults, desistance, trust, prison

Sitering: Aagesen, A. (2025). Øyeblikk av normalitet. Fengselsbetjentes forståelse, medmenneskelighet og tillit som støtte i unge menns desistance-prosesser. I E. Fransson, S. Gaarder og I. R. Lundeberg (Red.), *Barn, unge og straffegjennomføring* (s. 335–358). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/cdf.235.ch12>

Lisens: CC BY-ND 4.0

Innledning

Intervjuer: Hvem tenker du at du har blitt nå?

Omar: Egentlig, jeg har fått mye erfaring. Personligheten min har forandret seg litt, for man ser ting annerledes. Det har vært lærerikt. Men når du spør meg nå, så er det vanskelig å svare noe konkret. Når du går, kommer jeg til å tenke på masse forskjellige ting [...], men hvis jeg skulle gitt dere [kriminalomsorgen] ett tips, så ville jeg sagt det med *forståelse*. Ikke forståelse av handlingene og sånn, men hvis man for eksempel prøver å fortelle dem [fengselsbetjentene] om vaner, for eksempel, egentlig, dere skulle hatt flere psykologer i fengselet. For folk er forvirra. Egentlig, jeg var så forvirra før, jeg visste ikke hvilken retning jeg skulle gå. *Hva* som skulle til for å *få til ting*. Jeg visste jeg måtte skaffe meg jobb, men du vet dette med delmål, mål, alt dette var ganske sånn rotete. Og da får du små hindre som får deg til å snu helt igjen. Så jeg ønsker å tipse dere, for dere kan bidra med mye!

Intervjuer: Mhm, da tenker du fengselet og friomsorgen?

Omar: Ja. Og mer *forståelse* av [...] for når man soner, føler man seg jo mindreverdige, flertallet i hvert fall. For man stikker seg jo ikke ut i den positive retningen i samfunnet. Og det lager litt, de fleste prater ikke om det, men tro meg, at man får dårligere selvtillit. Man føler at man ikke duger til et normalt liv. Og da vil folk prøve å dekke over det, prøve å fremstå som en sterkere person. Men man skjønner at det bare er en annen vei da, for dem å komme igjennom [soninga]. Så jeg ville anbefalt det å kommunisere det litt mer [i fengselsbetjentutdanningen].

Dette kapittelet handler om unge menns perspektiver på samhandling med fengselsbetjenter. Med utgangspunkt i en studie med tjue kvalitative livshistorieintervjuer med gjentatt straffedømte menn utforsker jeg hvordan de unge selv omtaler samhandlingen med fengselsbetjenter de har vært i kontakt med under straffegjennomføring, og hvilke betydninger de knytter til denne.

Hva legger de unge vekt på i sine fortellinger om samhandling med betjenter som har fått en positiv betydning for dem? Hva har skapt terskler for gode samhandlingssituasjoner og for å danne relasjoner med fengselsbetjenter, og hva har vært til hjelp for å bygge ned disse tersklene? Og hvilke råd gir de unge til ansatte i feltet gjennom sine fortellinger?

Det innledende sitatet kommer fra Omar. Han var i midten av tjuetårene da jeg møtte han til forskningsintervju. Som flere av deltagerne var han opptatt av å dele sin historie for å bidra til en bedre kriminalomsorg. Omar peker på at unge menn i fengsel ofte skjuler sin sårbarhet og sitt

hjelpe- og veiledningsbehov. Han fremhever viktigheten av psykologfaglig kompetanse og fengselsbetjenters evne til *forståelse* av den innsattes situasjon. Han understreker at det å forsøke å fremstå som «en sterkere person» er en påtatt adferd for å takle situasjonen – altså ikke et uttrykk for *hvem* man er, men et uttrykk for *hvor* man befinner seg. Omar vektlegger at profesjonelle kan ha stor betydning i denne situasjonen, dersom de evner å danne relasjoner hvor den unge blir trygg på at hen blir forstått, slik at det blir mulig å være åpen om egne behov.

Det er skrevet utallige lærebøker og kapitler om relasjonens betydning i ulike former for hjelpe- og endringsarbeid. I norsk kontekst er det likevel få studier som spesifikt tematiserer hva *unge straffedømte selv* vurderer som betydningsfulle relasjoner med profesjonelle, og hva som kjennetegner situasjoner hvor samhandling med profesjonelle har bidratt i positiv retning. De fleste som har forsøkt å danne profesjonelle hjelperelasjoner til unge straffedømte, har trolig også kjent på at det kan være krevende «å komme i posisjon». Ambisjonen med kapitlet er derfor å bidra til refleksjon omkring hva som er viktig for at fengselsbetjenter kan lykkes med relasjonsarbeidet, samt å diskutere hvordan også små samhandlingssituasjoners kan innvirke på livene til unge menn i fengsel.

Desistance, straffegjennomføring og fengselsbetjentens rolle

Ifølge Crewe (2011, s. 455) er det en utbredt sannhet at relasjoner mellom innsatte og ansatte kan beskrives som «hjertet i fengselet». Dette kan være særlig sant i norsk kontekst, hvor betjentene har en generalistrolle som innebærer at de har en sentral funksjon i miljø- og tilbakeføringsarbeidet, hvor de også skal legge til rette for at den «domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger» (straffegjennomføringsloven, 2001, § 3). Forventningen til betjentens kommunikasjons- og relasjonskompetanse i dette arbeidet blir særlig synlig gjennom kontaktbetjentordningen. Tanken er her at alle innsatte har en betjent som skal fungere som deres primærkontakt og sørge for ivaretagelse av deres rettigheter gjennom informasjonsarbeid, veiledning, støtte og motivasjon og slik være et bindeledd opp mot andre importerte tjenester og samarbeidspartnere (Justis- og politidepartementet, 2002).

Å fremme innsattes desistance, som kan defineres som prosessen hvor personer som har vært involvert i kriminalitet over tid, slutter med eller

trapper ned sin kriminelle aktivitet (Giordano et al., 2002; Maruna, 2001; McNeill et al., 2012), kan slik sies å være sentralt i kriminalomsorgens og fengselsbetjentes samfunnsoppdrag. Desistance-prosesser strekker seg som regel over tid, med vekselvis fremgang, stagnasjon og tilbakeslag (Gjeruldsen & Jensen, 2021; McNeill et al., 2012; Nugent & Schinkel, 2016). Prosessen og endringene som finner sted, kan knyttes til til både en adferdsdimensjon (å slutte med eller trappe ned sin kriminelle aktivitet, primær-desistance), en identitetsdimensjon (å se på seg selv som noe annet enn kriminell, sekundær-desistance) og en tilhørighetsdimensjon (å bli akseptert av samfunnet som noe annet enn kriminell, tertiær-desistance) (Nugent & Schinkel, 2016).¹

Aldring og modning blir ofte trukket frem blant de største forklaringsvariablene for desistance-prosesser (Gottfredson & Hirschi, 1990; Moffitt, 1993; Ulmer & Steffensmeier, 2014). Samtidig er det omfattende forskningsfunn som tyder på at sammenhenger mellom aldring og desistance er lite oppskriftsmessige, og at både desistance-prosesser og vedvarende kriminalitet må forstås i lys av samspillet mellom strukturelle livshendelser (som kjæresteforhold, mulighet for arbeid, etc.), og ut fra hvordan enkeltpersoner responderer og utøver aktørskap i møte med disse livshendelsene (Giordano et al., 2002; Rodermond et al., 2016; Sampson & Laub, 2003). Bottoms og Shapland (2016) er opptatt av at tjueårene kan være et gunstig mulighetsrom for desistance-prosesser. De argumenterer både for at unge voksne er i en formbar fase når det kommer til viktige desistance-faktorer som identitet og tilhørighet, og for at livsfasen innebærer økte konvensjonelle muligheter for anerkjennelse gjennom prososiale roller i familie- og arbeidsliv, noe som også understøttes av studier av desistance for unge med tilhørighet til ulike gjengmiljø preget av kriminalitet (Gormally, 2015; Aagesen, 2024).

Hvorvidt straffereaksjoner kan bidra til desistance, eller om de snarere er til hinder for både de personlige og de sosiale dimensjonene av prosessen knyttet til forhold som samfunnsdeltagelse gjennom arbeid, nettverksbygging og familierelasjoner, er et hyppig debattert tema (for en gjennomgang, se bl.a. McNeill, 2016; Villeneuve et al., 2021). Som Lundeberg (2018)

---

1 Begrepene primær-, sekundær- og tertiær-desistance stammer fra Maruna og Farrall (2004) og McNeill (2015), mens Nugent og Schinkel (2016) argumenterer for en annen begrepsbruk, da de er opptatt av å understreke at de ulike dimensjonene ikke må ses på som en trinnsvis prosess, men som prosesser som foregår parallelt og er gjensidig avhengig av hverandre.

poengterer, har mye av den tradisjonelle fengselsforskningen dreid seg om fengselets begrensede kapasitet til å fremme rehabilitering. Men alle fengsels erfaringer gjenspeiles ikke i et slikt søkelys; det kan også forekomme mer konstruktive endringsprosesser under straffegjennomføring i fengsel. Flere studier holder her frem at *måten man blir behandlet på* av betjenter og andre ansatte, spiller inn på innsattes desistance-motivasjon og tro på et bedre liv etter løslatelse (Lundeberg, 2020; Lundeberg & Mjåland, 2016; Villeneuve et al., 2021). Elementer som går igjen i disse studiene, handler blant annet om graden av brukermedvirkning og individuell behandling gjennom at innsatte involveres og får eierskap til egen endringsprosess og slik opplever myndiggjøring. Ugelvik (2022) argumenterer for at et gjensidig tillitsforhold mellom innsatte og ansatte kan være viktig for å fremme slike konstruktive endringsprosesser i fengsel. Gjennom sin analyse synligjør han eksempler på hvordan fengselsbetjentes skjønnsvurderinger, hvor de viser tillit til innsatte, kan bidra formativt ved at straffedømte får et nytt syn på seg selv og på hvordan samfunnet ser dem, og slik fremme sekundær- og tertiær-desistance.

Troverdige relasjoner – et virksomt, men komplekst ideal?

I samtaler med blivende fengselsbetjenter på Kriminalomsorgens høyskole og utdanningssenter (KRUS) er det en gjenganger at *troverdige relasjoner* (Drægebø, 2006) trekkes frem som det mest grunnleggende for et vellykket tilbakeførings- og miljøarbeid. Drægebø (2006, s. 199) definerer troverdige relasjoner som «et samarbeidsforhold mellom innsatt og fengselsbetjent som preges av betjentens evne til empati og evnen til å uttrykke denne». I dette samarbeidsforholdet er det viktig at betjentene får til åpen og utforskende kommunikasjon med innsatte og formidler håp. Hun fremhever fengselsbetjenten som en viktig rollemodell for sosial læring. At den innsatte får tillit til betjenten gjennom en «åpen, fleksibel og entusiastisk stil som fremmer utveksling av meninger, følelser og erfaringer», fremholdes som vesentlig for at den innsatte skal kunne åpne seg for sin kontaktbetjent om vanskelige og ubehagelige temaer (Drægebø, 2006, s. 198–199).

Drægebø (2006) bygger ikke på empirisk forskning fra en straffegjennomføringskontekst, men idealene hun trekker frem, er i stor grad overlappende med funn fra senere studier på temaet. En kunnskapsoppsummering

fra Fullerton et al. (2021) har sett særlig på relasjoner mellom unge og profesjonelle i justissektoren. Basert på sin gjennomgang av 77 studier oppsummerer de at virksomme relasjoner avhenger av den profesjonelles evne til å:

- lytte og være oppmerksom
- vise genuin interesse som uttrykker tro på den unge
- bli kjent med den unges interesser og styrker
- bruke situasjoner som oppstår, til å engasjere den unge gjennom dialog
- modellere positiv adferd

(Fullerton et al., 2021, s. 39, min oversettelse)

Også egenskaper knyttet til å vise respekt, utholdenhet, pålitelighet, åpenhet og entusiasme samt å vise engasjement for den unge personen ved å gi praktisk- og følelsesmessig støtte og fremme den unges interesser gjennom å være en talsperson på deres vegne går igjen som sentrale elementer i de ulike studiene. Det understrekes at personsentrerte og styrkebaserte tilnærminger bidrar til å etablere positive arbeidsallianser, og at støttende relasjoner med betroede voksne kan være spesielt viktig for å bygge motstandskraft hos unge mennesker som har få andre trygge voksenrelasjoner, eller som har en historie hvor det har bygd seg opp en mistro til systemet (Fullerton et al., 2021).

Betjentens utfordring i dette arbeidet består også i at de fleksible og genuine omsorgsidealene, som vektlegger individuell tilpasning i rehabiliteringsarbeidet, står i et kontrastfylt spenningsforhold til sikkerhetsmessige kontrolloppgaver. Mjåland og Lundebergs (2014) studier tyder på at en slik hybrid fengselsbetjentrolle, med et asymmetrisk maktforhold, kan være til hinder i samhandlingen mellom innsatte ved at den skaper usikkerhet med tanke på hvor åpen man kan være med betjentene om sine utfordringer uten for eksempel å bli fratatt progresjonsmuligheter eller å få avslag på permisjonssøknader.

Maskulinitet, sårbarhet og små tings betydning for hverdagslig anerkjennelse

Den nevnte hybride fengselsbetjentrollen kan også forstås som en mykere form for maktutøvelse (Crewe, 2011), hvor relasjonsarbeidet, som er en viktig del av rehabiliteringsarbeidet, også kan bli et instrument for styring og

kontroll og slik oppleves som en trussel mot den enkeltes autonomi. Dette kan være en særlig utfordring for unge innsatte som er knyttet til ulike former for gjengmiljøer, som ofte preges av «hypermaskuline verdier» (Søgaard et al., 2016) hvor det å være lojal, å «gjøre seg hard» og å være «self-made» kan utgjøre terskler for å vise sårbarhet og uttrykke hjelpebehov (Aagesen, 2024, Cesaroni et al., 2023). Slike maskulinitetsidealer kan også prege soningsmiljøene i norske fengsler, med koder som tilsier at det å ha kontakt med betjenter, kan bli stemplet som «snitching» (Ugelvik, 2014). Franzén (2021) påpeker at det å bli møtt med empati i samtaler om traumer og tap også kan fremstå som en trussel mot de unges maskulinitetsidealer og derfor ofte blir avfeid med likegyldighet, irritasjon eller sinne. Et poeng her kan være at det ikke er selve empatien som utgjør terskelen og vekker motstand hos den unge, men dens uttrykksform. På bakgrunn av sine studier av et bokseprogram for unge i konflikt med loven anbefaler for eksempel Deuchar (2020) og Søgaard et al. (2016) å spille på aktiviteter og symbolikk som er forenlig med de unges maskulinitetsidealer for å skape arenaer hvor det blir legitimt å være åpen og engasjere seg i samtaler av mer terapeutisk karakter.

I kontrast til en delvis avvisning av empati og omsorg finner Cross (2020) at tillit er et nøkkelord både for ansatte og for straffedømte barn i institusjon når de skal beskrive hva som kjennetegner gode hjelperelasjoner. En interessant utdypning er at de ansatte er mest opptatt av tillit som pålitelighet, mens barna vektlegger den genuine omsorgsdimensjonen som essensiell for tillitsutviklingen.

Disse forskningsfunnene omkring tillit og sårbarhet i asymmetriske maktforhold kan også ses i sammenheng med Baiers (1986) filosofiske diskusjoner knyttet til hva det vil si å ha tillit til noen, kontra det å være avhengig av en annen. Når man er avhengig av en annen, har man i liten grad mulighet til å velge bort eller sette grenser for samhandlingen fordi man befinner seg i en situasjon hvor det ikke eksisterer, eller hvor man ikke ser, reelle alternativer. Forskjellen er, når man har tillit til noen, at man *velger* å inngå i samhandlingen fordi *man regner med at den andre vil en vel* (Baier, 1986). Å ha tillit til noens velvilje innebærer også en sårbarhet fordi det alltid vil være en risiko for at tilliten blir brutt; den andre viser seg ikke tilliten verdig. Tillit blir slik å akseptere sårbarhet knyttet til en annens mulighet for å vise manglende god vilje overfor en, uten at man ser dette som sannsynlig (Baier, 1986, s. 235).

Topor et al. (2018) har forsket på bedringsprosesser knyttet til psykisk helse og er opptatt av «de små tingene», som kan handle om ord, gester og

handlinger som bryter med pasienters forventinger til samhandling med profesjonsutøvere på måter som gjør at pasienter føler seg sett, hørt og inkludert som «vanlige mennesker» i positiv forstand. De påpeker at disse «mikrobekreftelsene» fremstår som «noe ekstra» og får en større betydning når de oppstår i kontekster som er utmagret for spontanitet og genuinitet som ligger i slike hverdagslige samhandlingsøyeblikk, noe som kan være tilfellet i psykiatrien, som ofte er preget av standardiserte evidensbaserte intervensjoner i en klinisk setting. Skatvedt (2020) bygger blant annet på Goffman (1992) og viser hvordan det som ofte neglisjeres eller ikke assosieres som profesjonelt arbeid med verdi for bedringsprosesser, som det å ta en kopp kaffe sammen eller å inkludere pasienter «backstage» ved å dele noe litt mer privat, kan ses som identitetskonstruerende situasjoner med en positiv stimplingseffekt. Hun argumenterer for at slike samhandlings-situasjoner kan gi en opplevelse av tilhørighet til et menneskelig fellesskap for klienter eller pasienter som ofte har underskudd på det å føle seg behandlet som noe annet enn et case. Hun omtaler denne tendensen til å være fintfølede og autentisk i samhandlingssituasjoner som profesjonsutøveres «hverdagsresponsivitet», og hun påpeker hvordan slike spontane hverdagsøyeblikk preget av gjensidighet kan være truet i hierarkiske organisasjoner med stadig mer målstyring og knapphet på tid.

Metode

Empirien til dette kapittelet er fra en studie med tjue semistrukturerte livshistorieintervjuer med gjentatt straffedømte menn i ulike livsfaser. Deltagerne ble rekruttert fra flere tiltak rettet mot unge straffedømte ($n = 6$), fra fem ulike frivillig- og brukerorganisasjoner ($n = 12$) og gjennom brev basert på kriminalomsorgens registerdata ($n = 2$). For å delta i studien måtte man ha sont to eller flere fengselsdommer samt selv identifisere at man var eller hadde vært i en desistance-prosess.

Deltagerne ble informert om studiens formål, om at deltagelsen var frivillig og samtykkebasert, og om at intervjudataene ville bli anonymisert ved transkribering. Alle samtykket også til innhenting av data fra kriminalomsorgens etatssystem, som er benyttet for å beskrive utvalget. Deltagerne fikk, som kompensasjon for tidsbruken, et gavekort på 300 kroner.

Dette kapittelet bygger på intervjudata fra åtte deltagere som hadde gjennomført straff og påbegynt en desistance-prosess mens de var i tjuårene. Disse var på intervjutidspunktet 25–35 år. Ved første fengselsdom

var de fra 17 til 20 år, mens de ved siste løslatelse var fra 24 til 30 år. I gjennomsnitt hadde hver enkelt om lag fem fengselsdommer (to til sju), men hadde vært uten nye domfellelser for en periode på i underkant av tre år (et halvt til ti år). Tiden mellom første og siste dom var i gjennomsnitt i overkant av ni år (fem til tolv år).

I praksis betyr disse tallene at deltagerne har vært omfattende involvert i kriminalitet gjennom slutten av tenårene og inn i tjuårene, og at de har hatt utstrakt kontakt med straffesakskjeden og ulike profesjonsgrupper i kriminalomsorgen, behandlingsinstitusjoner og forskjellige hjelpetiltak i denne perioden av livet. Intervjuene ble gjennomført etter en intervjuguide med temaene «livet nå», «oppvekst og problemutvikling», «erfaringer fra straffegjennomføring» og «tiden etter siste løslatelse». Jeg var særlig opptatt av å utforske deltageres vurderinger av årsaker til endring, egeninnsats og andres støtte.

Som del av å skape tillit og fortrolighet fortalte jeg før intervjustart om egen bakgrunn som sosialarbeider i rusfeltet og min stilling ved KRUS.² Etter intervjuene ble det spurt om deltageres opplevelse, og om de hadde noen å søke støtte hos dersom de opplevde behov for det etter intervjuet. Deltagerne fikk også tilbud om å kontakte forsker per telefon ved behov.

I dette kapitlet her jeg foretatt en tematisk narrativ analyse (Riessman, 2005; Sandberg, 2018). En slik tilnærming kan være velegnet til å teoretisere på tvers av intervjuene og begivenheter i ulike caser ved å finne felles temaer (Riessman, 2005). Som redegjort for i Aagesen (2024) er det egeninnsatsen og det å være «self-made» gjennom å vise evne og vilje til hardt arbeid som kan sies å utgjøre bærebjelken i flere av de unge mennenes desistance-narrativer i mine intervjudata. Enkelte var også opptatt av å nedtone betydningen av samhandling med ulike profesjonsgrupper og mer samtaleorienterte og terapeutiske intervensjoner. Samtidig kom det på mer direkte spørsmål om straffegjennomføring og relasjonen til ansatte frem fortellinger om betydningen av profesjonell hjelp. Det er disse fortellingene jeg har identifisert og analysert tematisk i arbeidet med dette kapitlet. Min forståelse er at disse fortellingene i mindre grad er del av deltageres selvframstilling og narrative arbeid, og at de snarere bør forstås som fortellinger ment som tips til kriminalomsorgen for å bedre praksis overfor

---

2 Alle intervjuene ble foretatt av Aagesen, med unntak av ett som ble gjennomført av prosjektveileder Ragnar Kristoffersen, forsker II ved KRUS. Kristoffersen bidro også i arbeidet med rekruttering og data fra kriminalomsorgens etatssystem for å beskrive utvalget.

unge straffedømte. Altså er de fortellinger motivert av en ambisjon om å bruke erfaringene sine til noe konstruktivt gjennom å utøve en form for brukermedvirkning på system- og tjenestenivå ved å delta i denne studien.

Resultater

«Alene som 17–18-åring så gjør det noe med deg, da» Førstegangssoning og læring av å skjule sårbarhet

I: Det første fengselsoppholdet ditt, kan du si litt om det?

Colin: Jeg var vel 17, [trekker pusten dypt], fylte 18 [...]. Og [fengsel, høyere sikkerhet] er absolutt ikke av de bedre institusjonene vi har her til lands. Det var 23 timer på cella annenhver dag. Med en time lufting. Og annenhver dag var det en og en halv time med fellesskap. Som 17-åring så er ikke det gjevt. Menneskene som satt der, satt der på langtidsdommer. Åtte–ti–tolv år. Voldtektsmenn, drapsmenn, gjengkriminelle [...]. Hele soninga så var det sånn. Alene som 17–18-åring så gjør det noe med deg, da. Jeg har vel aldri tenkt så mye som det jeg gjorde der. Det er ikke sunt. I alle fall ikke i den alderen [...].

Colin: Jeg hadde en tidligere bekjent, en bekjent av en bekjent, som var der. En ganske høyt respektert mann som tok meg litt under vingene der inne. Så jeg hadde, jeg slet egentlig aldri med noen ting. Jeg hadde det jeg trengte. Jeg hadde penger, mat, snus, royk.. Man røyker jo litt av hvert der inne ... Jeg hadde det ganske bra der, egentlig ... det er fælt å si det, men ... Når du har den mentaliteten som du har, så er ikke fengsel i Norge så ille. Det eneste jeg føler, var at det var tapt tid. Men mot tapt tid så fikk jeg et helt nytt [kriminelt] nettverk.

Intervjuer: Så når du da sier at «det ikke var så ille», er det da – på den ene sida var det ille og på den andre ikke? Men er det da fellesskapet med de innsatte du snakker om at ikke var «så ille», eller?

Colin: Ja, fellesskapet med de innsatte og, ja du vet. Hva faen gjør du? Du ligger 23 timer på cella og ... og ser på TV, egentlig. Jeg mangla skolegang, og de klarte ikke å tilby det jeg trengte [...] og det var jo veldig ødeleggende [...]. Jeg skulle blitt plassert på et ungdomsfengsel. På en annen anstalt. På en passende anstalt. Men det var soningskø og få plasser ... Men jeg tror kriminalomsorgen brant seg ekstremt der, da.

I tråd med Colins erfaringer forteller de unge i denne studien om førstegangsfengslingen som en læringsprosess hvor den unge er både sårbar og formbar. Et trekk ved fortellingene er at den umiddelbare opplevelsen av fengslingen fremstilles som «et sjokk» (Arnt), hvor «verden raser sammen»

(Martin) – en dyp krise hvor «alle skriker på innsida» (Omar). Tidligere desistance-studier har belyst hvordan kriser og personlige bunnpunkt kan bli til et vendepunkt ved at det fører til økt åpenhet for endring (Chen, 2018; Gjeruldsen & Jensen, 2021; van Ginneken, 2016). Men som Maruna (2001) poengterer, er det ingen automatikk i at negative erfaringer, kriser og sjokk utløser konstruktive endringer.

Flere forteller videre at selv om krisen førte til tanker om endring bort fra kriminalitet, ble den sosiale læringen i fangefellesskapet fort den viktigste for å håndtere de akutte utfordringene. Opplevelsen av krise ble relativt raskt avdramatisert gjennom at man i soningsmiljøet fant bekjente eller andre man lett identifiserte seg med. Her «lærte man seg å sone», blant annet gjennom å «bygge sin egen mur» og «lage en fasade og vise at man er tøff» (Omar). Fortellingene gjenspeiler at førstegangssoningen slik bidro til læring av at *det å skjule sin sårbarhet* er et viktig maskulinitetsideal i fengsel. Flere forteller også om økt rusbruk og fellesskap rundt innsmugling og deling av goder. Her dannes nye (kriminelle) nettverk, og førstegangssoningen fremstilles slik som en tid da man kommer «lenger og lenger inn i rus og kriminalitet» (Endre).

Som vi også ser i sitatet fra Colin, knyttes denne læringen gjennom eksponering for et kriminelt fengselsmiljø opp mot at man er særlig sårbar for påvirkning når man er alene i fengsel som tenåring. Mange forteller at majoriteten av deres soningstid har vært i varetekt, med høy grad av isolasjon og lite konstruktivt soningsinnhold. Førstegangssoningen fremstilles dermed som en forspilt mulighet til konstruktiv påvirkning, hvor de unges formbarhet blir utnyttet av det kriminelle soningsmiljøet, mens fengselsbetjenter eller andre ansatte i liten grad «kommer i posisjon» til å yte god hjelp. De unge argumenterer slik for at høysikkerhetsfengsler utgjør miljøer unge innsatte må skjermes fra dersom man skal appellere til åpenhet for endring i en kriminalitetsfri retning.

«[...] hvis du får god kontakt med dem, kan de faktisk bry seg også»

Oppdagelsen av betjentes medmenneskelighet

Videre tegnes det et bilde av betjenten hvor ytterpunktene dominerer. Ytterpunktene komme frem gjennom kontrasteringer mellom betjenter som «dreit i alt jeg spurte om» og «ikke visste navnet mitt engang», og betjenter «som faktisk involverer seg da, som vil at det skal gå bra med deg,

vil at du skal bli bedre» (Colin). Å *oppdage betjenten som et medmenneske* som faktisk bryr seg, i form av genuin, tålmodig og empatisk omsorg, går igjen i fortellingene om god hjelp fra ansatte. Omar forteller at han tenkte han «kanskje måtte være litt åpen for endringer» da han fikk bedre kontakt med ansatte gjennom en avdeling med særlig vekt på tilbakeføring av gjentatt straffedømte:

Omar: [...] Og disse fikk jeg en god tone med, da så jeg et helt annet perspektiv. Jeg fant ut at fengselsbetjenter er jo egentlig helt vanlige mennesker. De er ikke bare «profesjonelle», men hvis du får god kontakt med dem, kan de faktisk *bry* seg også. Sånn menneskelig følelse. Jeg fikk en god tone med dem, og da ble jeg trygg nok til å kunne åpne meg for dem. De sa: «Det er tredje gang du er her hos oss, vi kjenner deg jo nå, vi er jo nesten samboere her nå, hehe.»

Omars oppdagelse av betjenter som «vanlige mennesker» – og den genuine omsorgen han opplever – skaper en trygghet til å åpne seg. Å være «bare profesjonell» oppleves som noe som står i kontrast til den «menneskelige følelsen» og det å «faktisk bry seg». Avslutningsvis ser vi også hvordan tryggheten han opplever, knyttes til *kontinuitet* og gjenspeiles i det han opplever som en varm og omsorgsfull bruk av humor. I forlengelsen av sitatet forteller Omar at den gode kjennskapen betjentene har bygd opp til han over tid, i kombinasjon med deres kompetanse fører til at han blir veiledet i retning av et behandlingssted som han opplever er særlig tilrettelagt for hans behov.³

Martin er inne på lignende mekanismer når han trekker frem medmenneskeligheten til en kontaktbetjent som betydde mye for han under den siste soningen:

Intervjuer: Kan du si litt generelt fra fengselsoppholdene dine? Hvordan har kontakten med de ansatte vært?

Martin: [...] Hun kontaktbetjenten jeg hadde der, hun hjalp meg jo egentlig veldig, veldig mye. Og ordna med § 12 og at jeg kom meg opp til lavere sikkerhet og sånne ting. Så hun, hun *likte* jeg. Jeg følte hun var *på lag med meg* eller sånn.

Intervjuer: Ja. Hva gjorde hun som fikk deg til å føle sånn, eller?

Martin: Hva hun gjorde, ja ...

3 I tråd med straffegjennomføringsloven § 12, «Gjennomføring av straff i institusjon».

Intervjuer: Ja, eller hvordan hun var.

Martin: Altså, alle som jeg har vært borti, har jo liksom ... jobba for meg, da, men hun følte jeg hadde en sånn ... hun *så ikke ned på meg*, ikke sant? Og det er ... mange gjorde det. De gadd ikke å gjøre en særlig innsats, for de følte kanskje ikke det var noen vits i. Men *hun* gjorde det. Og hun hjalp meg virkelig med alt fra å skrive søknader til å komme med råd.. Så bare, var liksom bare ... *medmenneske*.

I likhet med Omar knytter Martin kvaliteten og verdien i veiledningen og arbeidsprosessen nært sammen med kontaktbetjentens medmenneskelighet og likeverdige tilnærming. Slik jeg forstår Martin, plasserer han det med ikke å bli sett ned på, å «være på lag med» og å være «medmenneske» i forgrunnen som helt avgjørende faktorer for at veiledningen og oppfølgingen får betydning for videre motivasjon og progresjon i soningen. Gjennom prosessen får han en sterk arbeidsallianse med kontaktbetjenten, og i Martins omtale av en likeverdig tilnærming ser vi ansporinger til brukermedvirkning og arbeid i partnerskap, i tråd med ambisjonene for kontaktbetjentordningen.

«Samtaler om vanlige ting»

Åpenhet gjennom øyeblikk av normalitet

Det medmenneskelige aspektet utdypes ytterligere gjennom Mikael's fortelling. Han var en av dem som tydeligst vektla betjentenes rolle som viktig for egen desistance-prosess:

Intervjuer: Du var litt inne på kontakten med de ansatte. At det har vært ganske all right. Hva er det som har gjort den kontakten bra?

Mikael: Det er vel samtalene man har, og det at man får et lite vennskapsbånd. De skiller jo veldig privatliv og jobb, de snakker jo aldri om privatlivet sitt på jobb, men det at *de kommer og viser en interesse for hvordan du har det, og hvorfor du gjør som du gjør ...* Og veldig mye det at jeg ble tatt med på riding [...] fikk være med på fisketurer. Jeg vet at det ikke er vanlig når man er i fengsel, men de har veldig trua på å få folk inn i sunne verdier. Og det hjalp mye fordi det ble mange samtaler om vanlige ting, og man åpner seg jo mye mer da. I starten så har man jo et syn hvor «de er vaktene, de er de slemme», men de er jo ikke det. [...]

Intervjuer: Er det noe i kontakten med fengselet som har hjulpet deg i fortsettelsen?

Mikael: På en måte, de planter jo et lite frø i deg. Og du vil jo ikke fortsette, for du føler at du skuffer dem, så skal du drite deg ut og ødelegge den tilliten da? Og det

er jo ikke så bra ... Det har gjort mye, for det var veldig sånn, etter sist gang: «Hva faen er det jeg har holdt på med?» Jeg kan jo ikke gå og skuffe folk uansett hvor jeg er? Folk som jeg faktisk føler bryr seg da [...]. Så å skjønne at de er jo bare vanlige mennesker de òg, og de gjør jo bare jobben sin. Og det at de i tillegg gidder å ta seg tid til å snakke med deg og høre med deg om åssen du har det, bryr seg litt og prøve å hjelpe deg hvis det er noe de kan gjøre. Det at de liksom får den tilliten, da.

Gjennom Mikael's fortelling ser vi hvordan fengselsbetjenter, for han, gradvis trer frem som fullverdige mennesker som man kan få «et lite vennskapsbånd» til. Gjennom samhandling over tid skapes det en bevegelse hvor fengselsbetjenter går fra å være plassert i kategorien «de slemme» til å bli «mennesker som faktisk bryr seg». I tråd med det innledende sitatet fra Omar om betydningen av *forståelse* ser vi også hvordan Mikael fremhever betjentenes interesse for å forstå verden fra hans perspektiv som betydningsfullt for denne prosessen, og hvordan denne interessen bidrar til å «plante et lite frø» for refleksjon gjennom økt *åpenhet* både i samhandlingen med betjentene og for selve endringsprosessen.

Mikael's sluttbemerkning om at «de liksom får den tilliten, da» er en påminner om at det å inngå i relasjon til og åpne seg for betjentene er et spørsmål om sårbarhet og tillit til at den andre vil deg vel (i tråd med Baiers [1986] perspektiver på tillit). Mikael's fortelling viser hvordan aktivitet og friluftsliv og «samtaler om vanlige ting» som oppstår i de hverdagslige øyeblikkene, kan være viktig for denne tillitsbyggingen, hvor Mikael velger økt åpenhet overfor betjentene, som blir til rollemodeller som formidler «sunne verdier». Det er her det skapes rom for den genuine omsorgen, som pekes på som viktig for at man kan «danne et lite vennskapsbånd». Fortellingen er også en påminner om at ansatte i fengselet kan bli viktige betroede voksne for unge innsatte, som gjerne ikke har mange trygge voksenpersoner eller tillit til systemet i utgangspunktet (Fullerton et al., 2021), og om at slike forventninger og sosiale bånd kan ha potensial til å bli en motivasjonsfaktor i unges desistance-prosesser.

«Det handler om å ha tro på deg, ikke sant?»

Tillit og tilgang til øyeblikk av normalitet

I tråd med Ugelviks (2022) perspektiver på betydningen av tillit forteller også de unge om viktigheten av å oppleve at betjenter «har tro på deg». Armins fortelling kan synliggjøre hvordan *tilgangen* til «øyeblikk av normalitet», gjennom progresjon i soningen og muligheten til permisjoner, kan

avhenge av tillitsfull samhandling med ansatte. Tidlig i soningen var Armin mye i konflikt med betjentene. Han havnet på restriktive avdelinger og var frustrert over manglende permisjoner og muligheter, men han opplevde etter hvert en endring:

Armin: Da jeg kom tilbake fra [annet fengsel, høyere sikkerhet], så søkte jeg om permisjon [...]. Den betjenten som hadde fulgt meg, hadde fulgt meg gjennom hele tiden. Jeg fikk han som kontaktbetjent, han var fra Pakistan. [...] Og han sa han skjønte meg. Han hadde tro på meg. Hvis man ikke har tro på noen i fengselet, så skriver man ikke et fint vedlegg for den innsatte. Det handler om å ha tro på deg, ikke sant?

Intervjuer: Ja, hvordan innvirket det på deg?

Armin: Positivt! Man blir glad og motivert. Han skrev et veldig bra vedlegg for meg.

Armin forklarer videre i intervjuet detaljert om hvordan rådsmøtet⁴ vurderte og bestemte at han fylte kriteriene for permisjon fordi «han der har hatt en endring». Medlemmene av rådsmøte anbefalte også videre progresjon til en motivasjonsavdeling⁵. Han forteller slik om hva dette førte til:

Armin: [...] Jeg fikk en mulighet til å søke dit fordi det var en som trodde på meg [...]. Så der var det jo betjenter som hadde kjent meg fra før, de var morsomme. De var voksne mennesker som hadde jobbet der lenge, og meg trodde de på. Så jeg gikk på skole mens jeg satt inne. [...] Det var en veldig bra avdeling. [...]

Intervjuer: Ja, men hva var bra der?

Armin: Du ble fulgt opp der. De tror på deg. Du får permisjoner. Du får motivasjon til endring, da. Man blir motivert av de ansatte der. Og av de innsatte. Man motiverte hverandre, man spiste med hverandre, man ble som en familie, på en måte. Det var en kul avdeling. [...]. De påvirket meg, de ansatte der.

I fortellingen til Armin kan vi ane konturene av hvordan mangelen på tillit har vært til hinder for progresjon tidligere i soningen, og hvordan *gjensidig* tillit kan ses på som en nøkkel for tilgang til et motiverende soningsklima. Gjennom Armins vektlegging av permisjoner og skolegang, men også hverdagslige måltider og humor, ser vi hvordan progresjonen gir tilgang til «øyeblikk av normalitet», hvor man «ble som en familie, på en måte».

4 Se Fransson og Brottveit (2015) for en analyse av rådsmøtet som event og rolle i progresjons- og tilbakeføringsarbeidet.

5 Fellesbetegnelse brukt for å anonymisere avdeling.

Denne fortellingen står i sterk kontrast til hans fortellinger om konflikt, isolasjon og mistillit tidligere i soningsforløpet.

Fengselets prosedyrer og betjentenes posisjon og bakgrunn spiller også inn når det gjelder å bygge *tillit* til fengselet som institusjon. Selv om de faktiske forholdene for innvilgelse av permisjon kan være knyttet til andre forhold, for eksempel tid, kan Armins påpekning av at kontaktbetjenten «var fra Pakistan», og av at «han skjønnte meg», vise til at kulturell identifikasjon kan være viktig for å ha tillit til at man skal bli møtt med forståelse. Armins utdypning av rådsmøtets prosedyrer og av at de involverte hadde god kjennskap til han og var erfarne i yrket, kan leses som en understrekning av at vurderingene som ble gjort i hans favør, hadde tyngde, og at alder også spilte inn for hans vurderinger av betjentenes troverdighet. I tråd med Fransson og Brottveit (2015, s. 126) som skriver at rådsmøtet kan «leses som et rom for fangers tilblivelse ved måten den innsatte kategoriseres på», kan Armins fortelling forstås som en positiv stemplingsprosess med identitetsdannende funksjon, hvor Armin blir kategorisert og bekreftet som en verdig kandidat til «familien» på motivasjonsavdelingen.

Fortellingen viser også hvordan tillit til inntaksprosedyrene og kontaktbetjenten kan avle tillit til selve tiltaket. Armins utdypninger tyder på at han både har fått grundig informasjon og har fått uttale seg og medvirket i prosessen, i tråd med prinsipper for prosedural rettferdighet (Lundeberg & Mjåland, 2016). Han har slik fått en innsikt som skaper tillit til at fellesskapet består av «likesinnede» som kriminalomsorgen har en velbegrunnet tro på at ønsker endring. Slik tillit kan være en viktig forutsetning for å dra nytte av tiltaket og fellesskapet. Kontaktbetjentens potensielle innvirkning for denne prosessen blir spesielt tydelig i lys av Fonagy og Campbell (2017, 2023), som viser hvordan det å bli møtt med forståelse gjennom den profesjonelles evne til mentalisering⁶ er spesielt viktig for at mennesker som kan ha en grunnleggende mistro eller skepsis til sine omgivelser, skal kunne bygge tillit til at det kan være noe å lære av andre, for slik å bli åpne for sosial læring.

---

6 Mentalisering kan litt enkelt defineres som «den evnen vi har til å tenke om oss selv og andre; evnen til å se andre 'innenfra' og oss selv 'utenfra'» (Håkonsen, 2014).

«Serriøst, jeg kan jo funke i et normalt liv»

Øyeblikk av normalitet som identitetsformende

At det å få tillit til å kunne åpne seg for fengselsbetjenter har vært en identitetsformende prosess, blir tydelig gjennom ytterligere perspektiver fra fortellingene til Omar:

Omar: [...] Da jeg var yngre, så jeg på det som en svakhet å åpne seg for andre, men nå, jo eldre jeg har blitt, jeg har vært igjennom mye, vold, det har vært opp og ned, og nå vet jeg hvor jeg er, hvem jeg er personlig. Så nå ser jeg ikke på det å åpne seg for andre som en svakhet, og det har hjulpet meg. Jeg *startet* med det i fengselet, da. Kvinnelige betjenter som pratet med meg. Første gangen hadde jeg mye respekt for kvinnelige betjenter spesielt, fordi jeg har søstre, en mor, noe som gjorde at jeg fikk en god tone med dem hvor jeg kunne prate med dem til slutt. Og det bygger jeg på. [...]

Fikk høre fra tidligere av at jeg var sosial [...]. Og så legger man merke til ting, hva heter det? Egenskaper som du egentlig har, «ressurser» heter det. Egenskaper som man egentlig har, men ikke legger merke til når man er i rusproblemer, i de dårlige periodene, da er det bare rusen som spiller inn, kriminaliteten, narkotika. Og i det mister du at du egentlig har noen gode egenskaper. Det funket som terapi for meg, det å kunne snakke med fengselsbetjenter, ansatte i rusbehandling. Snakke med de ansatte, nå kan jeg jo holde vanlige samtaler med dem. Hvis psykologen kommer til meg og spør meg om: «Skal vi ta en joggetur i løpet av dagen?» «Ja, ja, ikke noe problem.» Og utenfor timen òg, vi kan være i selskap med hverandre, og da tenker jeg: «Serriøst, jeg kan jo funke i et normalt liv.» For jeg havnet så langt ned at jeg trodde jeg ikke kunne funke med normale folk. Så jeg føler meg ganske selvsikker.

Omar knytter åpenhet overfor fengselsbetjenter til det å få «en god tone» og påpeker terapeutiske effekter av å kunne «holde vanlige samtaler med dem». I Omars forståelse av kjønn som relevant for å oppnå en slik trygghet ser vi hvordan han sammenligner relasjoner til kvinnelige betjenter med relasjonene til søstre og mor. Mens enkelte andre i materialet understreker at de foretrekker å snakke om personlige utfordringer med menn, kan vi i sitatet fra Omar ane at han synes det er lettere å vise sårbarhet overfor kvinnelige ansatte, og at dette gjør noe med måten han kommuniserer på.

Flere av de unge som ble intervjuet, ser det å klare å føre normale samtaler med ansatte som viktig læring. Omar synligjør overføringsverdien av slik sosial læring når han trekker paralleller til åpenheten med ansatte på rusbehandlingsinstitusjonen der han er innlagt på fortellertidspunktet. Hans fortelling viser hvordan hverdagslige samtaler og aktiviteter kan være viktige, både for å oppdage og få bekreftelse på egne styrker og ressurser og

for å bli mer åpen for samhandling med andre profesjonsgrupper. Gjennom intervjuet forklarer Omar hvordan hverdagslig samhandling med psykologen fikk han til å tenke at han «kanskje ikke er så ille likevel». Han knytter slik viktige aspekter ved egen bedringsprosess knyttet til håp og fremtidstro til den uformelle samhandlingen «utenfor timen».

I mitt materiale finner jeg også at mange tidligere straffedømte er usikre på hvordan de skal te seg i normal sosial omgang utenfor miljøet de har tilhørt, som har vært preget av rus og kriminalitet. Fortellingene indikerer at hverdagslige samtaler og samhandling med fengselsbetjenter og andre ansatte kan være en viktig start for å skape trygghet og sosial læring for å overkomme slik usikkerhet. I tråd med Mikael's understrekning av hvordan han knyttet et «lite vennskapsbånd» til betjenter gjennom aktiviteter og hverdagslige samtaler, viser Omars fortelling også hvordan slike små «øyeblikk av normalitet» kan fremme anerkjennelse og fungere som identitetsformende positive stemplinger (Skatvedt, 2020) med potensial til å fremme identitets- og tilhørighetsdimensjonen i desistance-prosesser.

Avsluttende refleksjoner

I dette kapitlet har jeg belyst et lite, men like fullt viktig tema i mitt intervjumateriale: Måten de unge blir møtt av fengselsbetjenter på under straffegjennomføring i fengsel og dennes betydning for desistance-prosesser. Som kjent fra både psykologiske og sosiologiske perspektiver er identitet, nærhet og fellesskap viktige utviklingsområder i tidlig voksen alder. Analysen i dette kapitlet viser hvordan profesjonelle fengselsbetjentes fremtoning kan utgjøre en viktig kilde til *hverdagslig samhandling* som kan være formende på disse områdene, i en fengselstilværelse hvor dette ellers er en mangelvare. Fengselets praksis kan slik sies å ha potensial til å skape nye fortellinger om «øyeblikk av normalitet», som kan innvirke på hvordan unge straffedømte ser på seg selv, straffegjennomføringen og sin plass i samfunnet. For unge straffedømte kan disse aspektene være særlig viktig, da desistance-prosesser er nært knyttet til spørsmål omkring identitet og tilhørighet (Aagesen, 2024; Bottoms & Shapland, 2016; Gormally, 2015; Nugent & Schinkel, 2016).

Fortellingene viser også hvordan det å være ung i fengsel innebærer en utsatthet for påvirkning fra soningsmiljøet, hvor de blant annet erfarer viktigheten av å *skjule sin sårbarhet*. Unge innsattes avvising av profesjonelle hjelpeaktører kan forstås både i lys av en historikk hvor hjelpetiltak

og profesjonelles tilnærming har blitt opplevd som henholdsvis sviktende og uhensiktsmessig, og som uttrykk for et sterkt maskulinitetsideal om å «klare seg selv» (Aagesen, 2024). Denne læringen bygger også på utstrakt erfaring fra varetekt med manglende rehabilitering og oppfølging i kombinasjon med eksponering for et fangefelleskap som har skapt en følelse av ivaretagelse i en krisesituasjon. Dette er ikke nødvendigvis en ny fortelling om å være ung voksen i fengsel i norsk kriminalomsorg, men fortellingene fortsetter å argumentere: Dersom rehabilitering og desistance er formålet med straffen, må vi fortsette å stille kritiske spørsmål og søke løsninger med tanke på hva som er egnede straffegjennomføringsformer og hensiktsmessige miljøer for å fremme dette formålet for unge voksne, som er særlig sårbare for sosial påvirkning.

Selv om de unges erfaringer i denne studiens materiale i sum rammer inn fengselet som en lite egnet rehabiliteringsarena, synliggjør enkeltfortellinger at den sosiale påvirkningen under straffegjennomføring likevel – på tross av den erfarte sviktende oppfølgingen – unntaksvis kan få en mer positiv valør. Gjennom analysen har vi sett hvordan de unge trekker frem samhandlingssituasjoner som har åpnet for en endring i deres syn på betjentene. Oppdagelsen av betjenten som et medmenneske står sentralt, og de unge knytter denne oppdagelsen til betjenter som:

- bryr seg og viser genuin omsorg og interesse, som gjør deg trygg på at du blir møtt med forståelse, anerkjennelse og likeverd om du er åpen og viser sårbarhet.
- bidrar til «øyeblikk av normalitet» gjennom hverdagslige samtaler og aktiviteter hvor du får håp og fremtidstro gjennom å oppdage egne styrker og ressurser.
- uttrykker tro på deg og viser tillit basert på sin kjennskap til deg, sin erfaring og sin kompetanse.
- har kunnskap til å veilede deg i retning av relevante muligheter tilpasset dine behov.

I analysen har jeg rettet mest oppmerksomhet mot betjentenes fremtoning, i form av deres forståelse og medmenneskelighet, som sentral for tillitsbygging. Det er derfor viktig å påpeke at denne tillitsbyggingen gjennom relasjonsarbeidet også henger sammen med organisatoriske faktorer. Selv om det er de små hverdagslige samhandlingssituasjonene som kan foregå i «møter i mellomrommet» (Grønvold & Fransson, 2019), som vektlegges, er

betydningen slike samhandlingssituasjoner får, også knyttet til tid. En form for kontinuitet i samhandlingen kan være en viktig faktor for at tillitsutviklingen og bevegelsen i synet på verdien av åpenhet overfor betjentene skal kunne finne sted. Dette er også faktorer som vektlegges i andre studier av gode hjelperelasjoner mellom straffedømte og profesjonelle (Cross, 2020; Fullerton et al., 2021). Johnsen et al. (2011) finner også at utviklingen av gode relasjoner mellom ansatte og innsatte er mer sannsynlig i mindre fengsler (færre enn 50 plasser) sammenlignet med mellomstore (50–100) og store fengsler (over 100). I tråd med rapporter om et sviktende velferds- og tjenestetilbud og store mangler i tilbakeføringsarbeidet under straffegjennomføring (Riksrevisjonen, 2022) er Skatvedts (2020) bekymring knyttet til at de spontane hverdagsøyeblikkene preget av gjensidighet er under press i hierarkiske organisasjoner med stadig mer målstyring og knapphet på tid, høyst relevant i norsk kriminalomsorg.

Å måle betydningen av gode relasjoner mellom innsatte og ansatte og sammenhenger mellom soningsklima og tilbakefall kan være metodologisk utfordrende (Fullerton et al., 2021; van Ginneken & Palmen, 2023). Samtidig som dette ligger utenfor denne studiens ambisjoner, viser analysen hvordan «øyeblikk av normalitet» kan bidra til å bygge ned terskelen for å ta imot hjelp og fremme relasjonsbyggingen mellom betjenter og unge straffedømte, som gjerne ikke oppsøker kontakt med velferdsstatens profesjonsgrupper. Jeg forstår det som et viktig aspekt her at de unges vektlegging av at det har vært en *prosess* for dem å oppdage fengselsbetjentens *medmenneskelighet*, vitner om en tillit som oppstår *på tross av*, ikke *på grunn av* den andres profesjonelle posisjon eller utdanning. Det er når de ser *mennesket bak uniformen*, at de unge viser sin sårbarhet, fordi dette mennesket – på tross av uniform, profesjonsgruppe, systemet og makten hen representerer – har en medmenneskelighet som har vist potensial til å kunne *forstå*, og slik fremstår som et menneske som er tilliten verdig.

Jeg vil argumentere for at denne læringen kan ha verdi langt ut over det som skjer som følge av åpenheten og veiledningen som finner sted i den konkrete relasjonen. I slik mellommenneskelig samhandling kan man lære noe mer grunnleggende om at åpenhet og ærlighet med et annet menneske kan føre til modning og vekst gjennom at man blir forstått, og – i tråd med Omars perspektiver – at det å vise seg sårbar ikke trenger å være en svakhet. Dette blir læring de unge bygger videre på i sine desistance-prosesser, som i stor grad avhenger av at de inngår i nye relasjoner og «knytter bånd» både til andre og til samfunnet.

Beskrivelsen av relasjonene som oppstår mellom betjenter og de unge som «et lite vennskapsbånd», og nærheten og spontaniteten som ligger i utøvelsen av «hverdagsresponsiviteten» i profesjonelle sammenhenger, reiser også viktige spørsmål omkring det hverdagslige, private, og det profesjonelle (Skatvedt, 2020). Hva vil det si å være profesjonell fengselsbetjent? Hvor nær kan man gå, og hvor spontan kan man tillate seg å være i samhandlings-situasjonene? Bør straffegjennomføringspraksis legge økt vekt på denne formen for samhandling mellom betjenter og straffedømte? Eller bør «nærhetsarbeidet» i større grad overlates til ansatte i spesialiserte team eller andre profesjonsutøvere hvor terskelen for denne typen omsorgsarbeid kan være lavere? Jeg skal la disse spørsmålene forbli ubesvart i dette kapittelet. Samtidig vil jeg avslutningsvis poengtere at – uavhengig av hvordan vi stiller oss til disse spørsmålene, og uavhengig av hvordan fengselsbetjentprofesjonen utformes i fremtiden – viser fortellingene til Omar, Colin, Martin, Mikael og Armin viktigheten av at det legges til rette for medmenneskelige aspekter ved profesjonsutøvelsen. Finnes det mulighet for å organisere straffegjennomføring på måter som gir tid og rom for det som ikke lett kan måles; samhandling som skaper likeverdige menneskemøter i «øyeblikk av normalitet»?

Forfatterbiografi

Aage Aagesen har en master i sosialt arbeid fra Høgskolen i Oslo og Akershus og er ansatt som høgskolelektor ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). Aagesen har erfaring fra sosialt arbeid i rusfeltet og fra boligsosialt arbeid på individ-, gruppe- og lokalsamfunnsnivå. De senere årene har han jobbet med undervisning og metodeutvikling i kriminalomsorgen samt forsket på veien bort fra kriminalitet (*desistance*) for menn i ulike livsfaser.

Referanser

- Aagesen, A. (2024). «Jeg vil bli en å regne med» – Unge menns fortellinger om *desistance* som karriereskift og maskulin reorientering. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 111(2), 84–103. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v111i2.146814>
- Baier, A. (1986). Trust and antitrust. *Ethics*, 96(2), 231–260.
- Bottoms, A. & Shapland, J. (2016). Learning to desist in early adulthood: The Sheffield *desistance* study. I J. Shapland, S. Farrall & A. Bottoms (Red.), *Global perspectives on desistance* (s. 99–125). Routledge.
- Cesaroni, C., Maycock, M. & Vaswani, N. (2023). Incarcerated young men, masculinity, and trauma. *Men and Masculinities*, 26(2), 188–209. <https://doi.org/10.1177/1097184X231166690>

- Chen, G. (2018). Building recovery capital: The role of «hitting bottom» in desistance and recovery from substance abuse and crime. *Journal of Psychoactive Drugs*, 50(5), 420–429. <https://doi.org/10.1080/02791072.2018.1517909>
- Crewe, B. (2011). Soft power in prison: Implications for staff–prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8(6), 455–468. <https://doi.org/10.1177/1477370811413805>
- Cross, Z. (2020). The working relationship and desistance: What constitutes a «good quality» working relationship? *Salus Journal*, 8(2), 77–99. <https://journals.csu.domains/index.php/salusjournal/article/view/119>
- Deuchar, R. (2020). «I get more in contact with my soul»: Gang disengagement, desistance and the role of spirituality. *Youth Justice*, 20(1–2), 113–127. <https://doi.org/10.1177/1473225419889195>
- Drægebo, H. (2006). Miljøarbeid i fengsel. I E. Larsen (Red.), *Fengslet som endringsarena: bok for fengselsbetjenter* (s. 193–203). Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS).
- Goffman, E. (1992). *Vårt rollespill til daglig*. Pax forlag.
- Fonagy, P. & Campbell, C. (2017). Mentalizing, attachment and epistemic trust: How psychotherapy can promote resilience. *Psychiatria Hungarica*, 32(3), 283–287.
- Fonagy, P. & Campbell, C. (2023). Epistemic trust and mistrust in helping systems. I P. Fuggle, L. Talbot, C. Campbell, P. Fonagy & B. Dickon (Red.), *Adaptive mentalization-based integrative treatment (AMBIT) for people with multiple needs: Applications in practise* (s. 61–82). Oxford University Press.
- Fransson, E. & Brottveit, G. (2015). Rådsmøtet som event: lokale progresjons- og tilbakeføringspraksiser i et norsk høysikkerhetsfengsel inspirert av et deleuziansk blikk. *Psyke & Logos*, 36(1), Artikkel 1. <https://doi.org/10.7146/pl.v36i1.22827>
- Franzén, A. G. (2021). «Hypermasculinity» in interaction: Affective practices, resistance and vulnerability in a Swedish youth prison. I A. Cox & L. S. Abrams (Red.), *The Palgrave international handbook of youth imprisonment* (s. 333–354). Springer International. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68759-5_16
- Fullerton, D., Bamber, J. & Redmond, S. (2021). *Developing effective relationships between youth justice workers and young people: A synthesis of the evidence*. University of Limerick. <https://doi.org/10.31880/10344/10045>
- Giordano, P. C., Cernkovich, S. A. & Rudolph, J. L. (2002). Gender, crime, and desistance: Toward a theory of cognitive transformation. *American Journal of Sociology*, 107(4), 990–1064. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1086/343191>
- Gjeruldsen, K. & Jensen, E. (2021). «Alt er jo egeninnsats» – kvinners vendepunkter bort fra kriminalitet. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 108(1), 215–235.
- Gormally, S. (2015). «I've been there, done that ...»: A study of youth gang desistance. *Youth Justice*, 15(2), 148–165. <https://doi.org/10.1177/1473225414549679>
- Gottfredson, M. R. & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.
- Grønvoid, M. & Fransson, E. (2019). Møter i mellomrommet. *Uniped*, 42(2), 180–193. <https://doi.org/10.18261/issn.1893-8981-2019-02-06>
- Håkonsen, K. M. (2014). *Psykologi og psykiske lidelser* (5. utg.). Gyldendal Akademisk.
- Justis- og politidepartementet. (2002). *Retningslinjer for kontaktbetjentarbeidet* (Rundskriv KSF 02 / 2002). [Rundskriv]. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/rundskriv-ksf-02--2002/id109082/>
- Johnsen, B., Granheim, P. K., & Helgesen, J. (2011). Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons. *European Journal of criminology*, 8(6), 515–529. <https://doi.org/10.1177/1477370811413819>
- Lundeberg, I. R. (2018). Myten om fengselspinen. I K. Christensen & L. J. Syltevik (Red.). *Myter om velferd og velferdsstaten* (s. 123–145). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.47>
- Lundeberg, I. R. (2020). For(soning) og et bedre liv etter løslatelse. I J. Dullum, K. Andenæs & A. Renland (Red.), *En fengslende historie. KROM i 50 år* (s. 215–239). Pax.

- Lundeberg, I. R. & Mjåland, K. (2016). Rehabilitering og prosedural rettferdighet i kriminalomsorgen. *Retfærd*, 153(1), 32–44.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American Psychological Association.
- Maruna, S. & Farrall, S. (2003). Desistance from crime: A theoretical reformulation. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 43(2), 171–194.
- McNeill, F. (2015). Desistance and criminal justice in Scotland. I H. Croall, G. Mooney & M. Munro (Red.), *Crime, Justice and Society in Scotland* (s. 200–216). Routledge.
- McNeill, F. (2016). The fuel in the tank or the hole in the boat? Can sanctions support desistance. I J. Shapland, S. Farrall & A. Bottoms (Red.), *Global perspectives on desistance: Reviewing what we know and looking to the future* (s. 234). Routledge.
- McNeill, F., Farrall, S., Lightowler, C. & Maruna, S. (2012). *How and why people stop offending: Discovering desistance* (Rapport). Institute for Research and Innovation in Social Services.
- Mjåland, K. & Lundeberg, I. (2014). Penal hybridization: Staff–prisoner relationships in a Norwegian drug rehabilitation unit. I H. S. Aasen, S. Gloppen, A.-M. Magnussen & E. Nilssen (Red.), *Juridification and social citizenship in the welfare state* (s. 183–202). Edward Elgar. <https://china.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781783470228/9781783470228.00015.xml>
- Moffitt, T. E. (1993). The neuropsychology of conduct disorder. *Development and Psychopathology*, 5(1–2), 135–151. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1017/S0954579400004302>
- Nugent, B. & Schinkel, M. (2016). The pains of desistance. *Criminology and Criminal Justice*, 16(5), 568–584.
- Riessman, C. K. (2005). Narrative analysis. I N. Kelly, C. Horrocks, K. Milnes, B. Roberts og D. Robinson (Red.), *Narrative, memory and everyday life* (s. 1–7). University of Huddersfield.
- Riksrevisjonen. (2022). *Riksrevisjonens undersøkelse av helse-, opplærings- og velferdstjenester til innsatte i fengsel* (Dokument 3:4 (2022–2023)).
- Rodermond, E., Kruttschnitt, C., Slotboom, A.-M. & Bijleveld, C. C. (2016). Female desistance: A review of the literature. *European Journal of Criminology*, 13(1), 3–28. <https://doi.org/10.1177/1477370815597251>
- Sampson, R. J. & Laub, J. H. (2003). Desistance from crime over the life course. I J. T. Mortimer & M. J. Shanahan (Red.), *Handbook of the life course* (s. 295–309). Springer.
- Sandberg, S. (2018). Narrativ kriminologi – tematisk, strukturel, performativ og dialogisk analyse. I M. Hviid Jacobsen (Red.), *Metoder i kriminologi*. Hans Reitzels forlag.
- Skatvedt, A. (2020). *Bedringens sosiologi: Om potensialet i hverdagslig samhandling*. Fagbokforlaget.
- Straffegjennomføringsloven. (2001). *Lov om gjennomføring av straff* (LOV-2001-05-18-21). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2001-05-18-21>
- Søgaard, T. F., Kolind, T., Thylstrup, B. & Deuchar, R. (2016). Desistance and the micro-narrative construction of reformed masculinities in a Danish rehabilitation centre. *Criminology and Criminal Justice*, 16(1), 99–118. <https://doi.org/10.1177/1748895815599582>
- Topor, A., Bøe, T. D. & Larsen, I. B. (2018). Small things, micro-affirmations and helpful professionals everyday recovery-orientated practices according to persons with mental health problems. *Community Mental Health Journal*, 54(8), 1212–1220. <https://doi.org/10.1007/s10597-018-0245-9>
- Ugelvik, T. (2014). «Be a man. Not a bitch.» *Snitching, the inmate code and the narrative reconstruction of masculinity in a Norwegian prison*. I I. Lander, N. Jon & S. Ravn (Red.), *Men, masculinities and the criminological field* (s. 57–70). Ashgate.
- Ugelvik, T. (2022). The transformative power of trust: Exploring tertiary desistance in reinventive prisons. *British Journal of Criminology*, 62(3), 623–638. <https://doi.org/10.1093/bjc/azab076>
- Ulmer, J. T. & Steffensmeier, D. (2014). The age and crime relationship: Social variation, social explanations. I K. M. Beaver & B. B. Boutwell (Red.), *The nurture versus biosocial debate in criminology: On the origins of criminal behavior and criminality* (s. 377–396). Sage.

- van Ginneken, E. F. J. C. (2016). Making sense of imprisonment: Narratives of posttraumatic growth among female prisoners. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 60(2), 208–227. <https://doi.org/10.1177/03066624X14548531>
- van Ginneken, E. F. J. C. & Palmen, H. (2023). Is there a relationship between prison conditions and recidivism? *Justice Quarterly*, 40(1), 106–128. <https://doi.org/10.1080/07418825.2022.2040576>
- Villeneuve, M.-P., F.-Dufour, I. & Farrall, S. (2021). Assisted desistance in formal settings: A scoping review. *Howard Journal of Crime and Justice*, 60(1), 75–100. <https://doi.org/10.1111/hojo.12396>

Straffens virkninger

KAPITTEL 13

Barn av innsatte

Ingrid Rindal Lundeberg Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter

Elisabeth Fransson VID vitenskapelige høyskole

Astrid Marie Skjeggstad Dale Politiet

Abstract: The chapter explores the impact of parental incarceration on children and adolescents, focusing on their daily lives, coping strategies, and adult experiences. Drawing on qualitative, retrospective life-course interviews with young adults, it reveals both psychological and social effects of imprisonment on relationships post-release. Psychologically, incarceration can alter trust, intimacy, and a sense of security. Socially, it often brings stigma, community condemnation, and disruptions in familial relationships and cohesion. Children of incarcerated parents frequently face social and economic hardships, including a loss of status. Early assumption of adult roles can serve as both a burden and a form of protection. Support during transitions related to incarceration and following the parents' release is often insufficient, leaving children without adequate assistance. The manner and timing of how children learn about the incarceration are more crucial than the actual timing of the imprisonment. Critical events such as arrests and trials may be perceived as intense but often remain unknown to the children. Family strategies for handling stigma and openness vary, and the transition to adulthood typically becomes a time for moral reflection, potentially leading to either reconciliation with or estrangement from the parent. Resilience in children of incarcerated parents involves a prolonged and complex process of identity formation, where they work to avoid being defined by their parents' criminal actions. Although many manage to cope well, they often carry challenging experiences, leading to a persistent sense of inner disparity. Societal silence regarding criminal behavior further exacerbates this feeling.

Keywords: parental incarceration, resilience, secondary stigma, reconciliation, social support

Innledning

Og ja, jeg husker at det var veldig, på en måte, ukomfortabelt å komme tilbake til skolen, fordi jeg visste at alle visste. Også har jo folk – andre snakker – du vet aldri liksom, de får jo ikke detaljert informasjon. De får bare info om at «det her har skjedd», og sånn er det, og så er det alle deres tanker, da. Og da gikk jeg og tenkte ikke, liksom, jeg tenkte på hva de tenker. (Grethe)

Hvert år opplever mellom 6000 og 9000 barn i Norge at mor eller far fengsles. Enda flere opplever at søsken, besteforeldre eller andre nære kommer i fengsel.¹ Vi har i Norge lite forskning om hva det gjør med barn og unge å oppleve å ha en forelder i fengsel, og hva som gjør at barn og unge klarer seg bra, trass i en foreldrefengsling. I dette kapittelet presenterer vi ny forskning om *hvordan foreldrefengsling påvirker barns og unges hverdag og livsmestring*.

Kapittelet skriver seg inn i kriminologiske studier av straff som pine (Christie, 1982) og et sosiologisk perspektiv på barns resiliensprosesser. For å forstå hvordan straff fungerer for barn som berøres av foreldres straff, må vi vite hvilke smerter barna har båret med seg, og hvordan de har bearbeidet påføringen av straff: «[...] hvordan straffene svir, hvordan de føles, lidelsen, skammen og sorgen» (Christie, 1982, s. 19). Samtidig kan et dominerende søkelys på pine stå i veien for å få frem andre erfaringer som nyanserer hvordan straff noen ganger også kan skjermes barn for smerter og være konstruktivt, meningsfullt og hensiktsmessig, både for forelderen i fengsel og den andre forelderen (Lundeberg, 2018). I familier hvor vold og overgrep har funnet sted, kan fengsling av en forelder plassere skyld og føre til mindre engstelse og større ro i hjemmet, og barn kan kanskje finne strategier for å skape passe nærhet og distanse til den forelderen som er i fengsel. I andre situasjoner innebærer en forelders fengsling et stort tap og savn av en kjær omsorgsperson, og barnet kan bli sittende med en opplevelse av ansvar for den andre forelderens og søskens fungering, både praktisk og emosjonelt, gjennom vanskelighetene fengslingen medfører. Dette ansvaret kan forsterkes ved at fengslede foreldre har flere og sammensatte utfordringer, ofte knyttet til rusmisbruk og psykisk helse (Lundeberg & Smith, 2023, 2024; Svendsen et al., 2023), som barna har levd med. Det kan også være at barn og unge ikke har hatt særlig nær tilknytning til

1 Tallene er oppgitt fra foreningen For Fangers Pårørende (FFP).

den forelder som sitter i fengsel, og at de derfor ikke kjenner så sterkt på savnet. Bak en foreldrefengsling skjuler det seg med andre ord mange ulike typer familier og foreldre-barn-konstellasjoner. Forståelse av hva som kan beskytte barn, som bidrar til positiv utvikling, og som dermed skaper *resiliens* eller motstandskraft, er i denne sammenhengen av stor betydning (Luthar et al., 2000). Utforskningen av koblingen mellom straff og resiliens handler i dette kapitlet om å forstå hvordan barn og unge som berøres av straff gjennom at en forelder har sittet i fengsel, erfarer og håndterer straffens virkninger. Det handler her om erfaringer knyttet til hvordan barnet og den unge selv kjenner straffen på kroppen. Denne kroppslige erfaringen er nært knyttet til de andres blikk på hvem man er og kan bli når en forelder sitter eller har sittet i fengsel. Videre handler det om hvordan unge klarer å mobilisere krefter og forholde seg til denne erfaringen.

Å ha en forelder i fengsel er ikke en statisk tilstand, men vil variere over tid, i møte med spesifikke andre, og avhengig av hva det å sitte i fengsel betyr i kulturen og i det miljøet man er i. Det har også å gjøre med endringer i livsløpet over tid. Det eller den som kanskje var beskyttende i en periode av livet, ofte mor, er kanskje ikke der når far kommer ut av fengselet. Nye sårbarheter og styrker kan dukke opp og påvirke erfaringen av straff, både som pine og resiliens, i møte med foreldrefengsling. Det er gjort få kvalitative livsløpsstudier av det å ha en forelder i fengsel og på resiliensprosesser (se Lundeberg, Radlick & Milivinti, kapittel 4). Kunnskap om dette er viktig for barnehager og skoler som er i berøring med barn og unge som er pårørende i straffegjennomføringsprosesser. Kunnskapen er også av betydning for å avdekke hull i hjelpeapparatet, for eksempel knyttet til barnevernet, Nav og helsetjenester, og for kriminalomsorgen som har ansvar for å tilrettelegge for barns og unges fengselsbesøk. Kapitlet utforsker tre «nøkkelhendelser» som har hatt stor betydning og fremstår som bevisstgjørende for de involverte, både i øyeblikket og i ettertid: forholdet rundt selve fengslingen, soningstiden og tiden etter løslatelse.

Metode og etikk

Kapitlet bygger på forskningsprosjektet «Adverse childhood experiences (ACE)», finansiert av Norges forskningsråd (NFR). Den metodiske tilnærmingen består av kvalitative retrospektive livsløpsintervjuer med 24 personer mellom 22 og 53 år som forteller hvordan deres barndom

og ungdomstid har vært berørt av at de har hatt en forelder i fengsel.² De fleste var kvinner og i slutten av tjuårene. Fengslingen av forelderen skjedde på ulike tidspunkter i løpet av deres barndom. De fleste bodde med forelderen da denne ble fengslet, og i de fleste tilfellene var det far som satt fengslet. Varigheten på fengselsoppholdet var fra seks år til et halvt år. Flere har opplevd at en av foreldrene sonet mange ganger, på det meste 15. Foreldrene hadde blitt dømt for et vidt spekter av alvorlige lovbrudd; både drap, narkotikalovbrudd, vold, seksuelle overgrep og ran er inkludert i studien. Deltagerne var etablert i det som kan anses som et «konvensjonelt liv» på undersøkelsestidspunktet, enten i studier eller i jobb.

Datainnsamlingen foregikk i perioden 2023–2024, og vi benyttet tre ulike kanaler: organisasjonen Wayback, foreningen For Fangers Pårørende (FFP) og rekruttering via bekjente. Vi laget informasjonsplakater som organisasjonene hang opp eller distribuerte gjennom ulike sosiale medier, slik at deltagere kunne ta direkte kontakt. Siden det i ACE-prosjektet var et uttalt poeng å studere resiliens, forstått som unge som det gikk bra med (Maruna, 2001), er denne gruppen bevisst overrepresentert.³ Samlet sett gir materialet et bredt bilde av *hvordan foreldrefengsling påvirker barns og unges hverdag og livsmestring*.

Det er tre grunner til at vi har valgt å intervjuere retrospektivt. For det første fordi de vi intervjuer da har fått hendelsen noe på avstand og kan reflektere rundt denne. Slik kan vi få kunnskap om hva fengslingen har betydd i deres liv over tid. For det andre er det etiske grunner til å velge personer over 18 år. Å intervjuere barn og unge mens de står i situasjonen kan forstyrre og være med på å gjøre det å ha straffedømte foreldre til noe større enn hva det kanskje er for barnet eller ungdommen. For det tredje vil det å intervjuere barn under 18 år kunne gjøre prosessen med samtykke komplisert. Forskningsprosjektet er omsøkt og anbefalt av Sikt, og som forskere forholder vi oss til Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) sine retningslinjer. I prosjektet har det vært særlig viktig å garantere de unge anonymitet, å skape en trygg arena å snakke i og å forholde oss åpne. Flere har uttrykt at det koster dem

2 Av praktiske hensyn bruker vi heretter begrepet unge, selv om studien omhandler unge voksne.

3 Vi har invitert personer som opplever at de har klart seg bra, inn i studien, men det er til sjuende og sist de unge som selv har meldt seg. Vi har derfor ikke brukt fengsler som rekrutteringsarena. Hva det betyr å «ha gått bra med», er et komplisert spørsmål. En som sitter i fengsel, kan jo ha erfart at det gikk bedre enn ventet. I vårt utvalg er det en kombinasjon av rekrutteringskanaler og ungdommenes valg om å bli med som har vært avgjørende.

mye å snakke om dette temaet. Mange har ikke delt dette temaet med så mange, men de ønsker å bidra inn i studien både for å få anledning til å snakke og for å sette søkelys på en viktig tematikk.

Det finnes ulike tradisjoner knyttet til det å gjøre livsløpsintervjuer (Atkinson, 2002). Livsløpsintervjuer kan knyttes til historisk kontekst, hvor søkelyset er på endringer over tid. I livsløpsintervjuer kan man også anlegge et komparativt perspektiv hvor den samfunnsmessige konteksten får betydning for hvordan fortellinger konstrueres. I tillegg er det store forskjeller på i hvor stor grad forskeren selv er med på å konstruere livshistorien ved å tenke på denne som for eksempel lineær eller som bestående av nøkkelhendelser (Atkinson, 2002). Den formen for livsløpsintervjuer vi har benyttet, er inspirert av et sosiologisk perspektiv hvor vi forstår livshistorien knyttet til foreldrefengsling som konstruert ut fra samtidens diskurser knyttet til stigma, forståelser av resiliens og foreldretilknytning. Vi har benyttet en intervjuguide med åpne spørsmål, og vi har lagt vekt på at de unge selv får ta styringen med tanke på hvor de plasserer erfaringen med å ha vært pårørende, i lys av andre livshendelser. Denne formen for retrospektiv livsløpsanalyse handler ikke først og fremst om å avdekke de faktiske forhold i et kronologisk endringsforløp. Oppmerksomheten er i stedet rettet mot hvordan den enkelte konstruerer fortellingen om seg selv i lys av bestemte forståelser eller samfunnsmessige diskurser (Fransson, 2009; Maruna, 2001, s. 38).

I bearbeidingen av data benyttet vi NVivo, som tilrettela for tematisk analyse. I tråd med problemstillingen knyttet til å få frem *hvordan foreldrefengsling påvirker barns og unges hverdag og livsmestring* var vi opptatt av å frem en kombinasjon av en bred oversikt av tematiske fellestrekk og tykke beskrivelser knyttet til bestemte erfaringer med straff og mestring.

Det er en rekke utfordringer med hvilke data som produseres i livsløpsintervjuer. Strukturelle forhold og sosiale omgivelser kan lett få en nedtonet rolle, mens eget aktørskap, kontroll og indrestyring tillegges større vekt. Det kan også være slik at de eldste i utvalget snakker ut fra andre samfunnsbetingelser enn de yngste. Til slutt kan det være at det fantes hjelp, for eksempel bistand fra skolen og hjelpeapparatet, men at den enkelte kanskje ikke visste om denne. De fleste vi kom i kontakt med, har klart seg rimelig bra, de har villet la seg intervju og har ofte kontakt med en frivillig organisasjon, og de fleste var kvinner. Materialet gir dermed begrensede muligheter til å utforske resiliensforskjeller og resiliens knyttet til kjønnete mestringsstrategier. Flere av deltagerne har også vært utsatt for

flere negative barndomshendelser. Kumulative ACE⁴-utfordringer gjør det vanskelig å si noe kun om betydningen av fengslingsopplevelsen. Styrken er at vi ser disse hendelsene i en bredere sammenheng.

Stigma og sekundær prisonisering

Begrepet stigma knyttes gjerne til sosiologen Erving Goffman (1963). Stigma kommer fra gresk og betyr sårmerke. Det viser til en nedvurderende merkelapp eller karakteristikk som hefter ved en person. Goffman er opptatt av de andres blikk, og av hva som skjer når noe avviker fra det vi ser som normalt. Han skiller mellom hvorvidt stigmaet er synlig eller usynlig for andre. Som eksempel på synlige stigma nevner han tre typer: kroppslige abnormiteter, trekk ved individuell karakter, for eksempel uærlighet, å være alkoholiker eller fengslet, eller et felles «tribal stigma» som følger av rase eller religion (Goffman, 1963, s. 14). Men, skriver Goffman, et stigma kan også «smitte over» fra en person til en annen. Han skriver om en tolv år gammel datter av en tidligere straffedømt som eksempel på en person som er rammet av «courtesy stigma», det vil si som knyttet til «[...] individet som gjennom samfunnsstrukturen er i slekt med et stigmatisert individ – et forhold som fører til at storsamfunnet i noen henseender behandler begge individer som ett» (Goffman, 1963, s. 43, egen oversettelse).

Dette «assosiasjonsstigmaet» kan minne om Comfort (2003) sitt begrep «sekundær prisonisering», som beskriver hvordan pårørende kan påvirkes av å ha en relasjon til en som er fengslet, og i møtet med fengselsvesenet. Dette fenomenet forklarer hvorfor og hvordan mennesker som juridisk sett er frie, kan få en annen sosial posisjon, endre adferd, talemåte, kroppsspråk, håp og daglige aktiviteter gjennom sin relasjon og kontakt med en innsatt forelder. Det beskriver også hvorfor og hvordan pårørende forsøker å håndtere fengsels- og straffesystemet, og hvordan familie, kjærlighet og intimitet kan fungere innenfor rammeverket av restriksjoner, regulering og overvåkning. Videre viser det hvordan barns levekår, oppvekst og sosiale status kan bli rammet av at en forelder må sone fengselsstraff (Comfort, 2003).

Condry og Minson har bidratt til å videreutvikle disse teoriene og innfører begrepet «symbiotiske skader», som defineres som «...negative effects

4 «Adversed childhood experiences» viser til annerledes barndomserfaringer og er et eget forskningsfelt som gjerne knyttes til ulike former for traumer.

that flows both ways through the interdependencies of inmate associations such as kin relationships exhibiting five key characteristics: they are relational; mutual; non-linear; agentic; and heterogeneous» (Condry & Minson, 2021, s. 548). Forskerne mener tidligere forskning i for liten grad har hatt et *gjensidighetsperspektiv*, og de vektlegger at opplevelsene av et familiemedlems fengsling i større grad må forstås som flytende og komplekse skader som kan bevege seg alle veier i familiære relasjoner. Familien preges ikke bare av den straffedømtes fravær. Det som skjer i familien underveis, preger også den straffedømte på ulike måter. Tilværelsen innenfor og utenfor murene må dermed ses som et dynamisk forhold. Condry og Minson (2021) mener videre det er viktig å forstå de relasjonelle skadene som kan oppstå, som *flytende* og *ikke-lineære*. Det pinefulle kan ikke reduseres til faser i en utvikling, men varierer i intensitet og karakter i løpet av soningstiden og etter løslatelsen. De bryter dermed med en forståelse av at barn og unges største smertetrykk primært er hendelsesspesifikke, knyttet til akutte faser i straffegjennomføring, som arrestasjon, domsavsigelse og fengsling.

Lanskey et al. (2018, s. 190–191) skiller mellom *akutte* eller *kroniske* smerter. De påpeker at utfordringer som pårørende erfarer, vil kunne variere og være ulike på forskjellige stadier. Vanskeligheter som familien opplever ved arrestasjonen og rettsaken, kan bære preg av å være akutte og kan innebære sjokk, mens kroniske smerter kan oppleves av dem som er igjen på utsiden.

Fra dette analytiske rammeverket skal vi bevege oss over til de unges fortellinger om hva en forelders fengsling har betydd, og om hva som skjedde med dem og familien i tiden rundt fengslingen, soningen og etter løslatelse.

Fengslingen og arrestasjonen

Barnas første møte med straffesystemet var varierende. Det var også store variasjoner i de unges fortellinger om når arrestasjonen eller fengslingen ble kjent for dem, om hvordan de ble informert, og om hvordan de følte seg ivaretatt. Siv var til stede da forelderen ble pågrepet. Hun øvelseskjørte med mammaen da hun ble stoppet av politiet:

Og så, ja, så tok de da plutselig mamma, og jeg skjønte jo ingenting, og det var ... ganske traumatiserende å se sånn. Ja, din egen mor blir tatt i håndjern og tatt bort, og så får du ikke vite noen ting. (Siv)

Siv ble tatt med til politistasjonen. Etter lengre tids venting fikk hun beskjed om at moren ble satt i varetekt. Midt på natten måtte hun gå den lange veien hjem på egen hånd. Hun følte seg alene, desorientert, og bekymringene meldte seg – om alt fra ansvaret for å ordne opp i regninger til hundestell. En annen jente ble til kjørt av politiet til besteforeldrene. Siden kriminaliteten var begått i deres eget hjem, fikk hun ikke komme tilbake før lang tid etterpå. Hun fortalte at hun bekymret seg over marsvinet, og at politiet tok hånd om dette.

Andre forbinder skolen med å være arenaen der dette skjedde. Oda forteller om at hun og lillebroren ble hentet ut av klasserommet på barne-skolen av rektor. De måtte vente på biblioteket på skolen i noen timer, helt til skolen skulle stenge. De satt der og «skjønnte ingenting» og var bare veldig redde. Da de til slutt ble de hentet av bibliotekaren og en assisterende rektor, steg frykten for at noe virkelig alvorlig hadde skjedd:

Og da husker jeg lillebroren min gråt på vei til bilen, fordi han skjønnte ingenting. Så vi gikk opp de trappene, og så var det liksom alle tankene som gikk i hodet mitt: «Har mamma slått seg? Er hun på sykehuset?» Altså, det stedet vi var på, kunne vært sånn sykehuslignende, men samtidig ikke så stort. Så alle disse tankene gikk i hodet mitt, og så tok de oss med inn på et rom. Og da satt jeg og lillebroren min der. Og så fortalte de situasjonen, da. Ja. Så det var liksom det, det var det, vi fikk jo ikke vite sånn detaljert der, men sånn som man forteller til et barn. Og da husker jeg at jeg bare ... «blacket» ut på en måte. (Oda)

Oda og lillebroren ble kjørt til et «sykehuslignende sted» som hun i ettertid, i voksen alder, har skjønnet var til et barnevernskontor. Der ble de fortalt at mammaen var varetektsfengslet. Arrestasjonen, slik den blir fortalt om, fremstår som en «nøkkelhendelse». Kunnskapen om arrestasjonen knyttes til å være *på stedet*, men ikke *til stede*. Bilen, skolen, trappene og rommene huskes klart og står frem som sentrale elementer i nøkkelfortellingene om arrestasjonen og fengslingen.

Av fortellingene ser vi at noen var barn da fengslingen skjedde, mens andre var ungdommer. Vi ser videre at fortellingene er fulle av stedlige detaljer, men som samtidig formidler uklarhet, frykt og alenehet. Den narrative strukturen vitner samtidig om et «plot», en nøkkelhendelse som blir stående igjen i hukommelsen. Det finnes også fortellinger i materialet som er mer vage. Ofte kommer disse fortellingene fra unge som først får vite om arrestasjonen eller fengslingen senere. Uansett fremstår hendelsen som en markør som endrer noe i livet, og som berører de unge på en dyp måte.

Opplevelsen til Oda viser til en tematikk som går igjen: Det «kritiske» i måten arrestasjonen blir gjennomført på, og som fremstår som både akutt og kronisk smerte (Lanskey et al., 2018, s. 190–191). Akutt fordi den skjer plutselig, og kronisk fordi den gjennomleves gang på gang.

Av fortellingene går det frem at det er avgjørende hvordan sentrale samfunnsinstitusjoner som politi, skole og barnevern møter og ivaretar barna. Oda fikk vite om arrestasjonen med en gang, men opplevde at hun var alene med å bearbeide informasjonen og sine egne følelser, i tillegg til at hun måtte ivareta lillebroren. I sjokk, i en situasjon der «det svartner», som her, der den unge føler seg engstelig og utrygg, er den unge mindre mottagelig for informasjon og medvirkning. Barn i en slik situasjon har stort informasjonsbehov, og det er avgjørende at de får mulighet til å stille spørsmål og uttrykke sine synspunkter, ønsker og behov, noe som kan forme den videre oppfølgingen fra blant annet skolen og barnevernet (Paulsen, 2022).

Soningstiden

Fortellingene om soningstiden handler både om besøk og kontakt under soning og om livet som foregår utenfor fengselet. Kriminalomsorgen og dens samarbeidspartnere har en generell forpliktelse til å ivareta barnets beste i alle sammenhenger (jf. straffeloven, 2005, § 3), og disse skal sikre at barns rett til samvær med sine foreldre blir opprettholdt under soningen. Selv om kontakt med forelderen kan være positivt for barnet, varierer og avhenger dette av en rekke forhold, som kvaliteten på relasjonen før fengslingen (Arditti & Johnson, 2022; Oldrup, 2019) og hva forelderen sitter fengslet for.

Gjennom intervjuene kom det frem at erfaringene med og betydningen av å ha kontakt med forelderen under soning var blandet. Hvordan den gjenværende omsorgsgiveren fungerer som portvokter for relasjonen mellom den innsatte forelderen og barnet, ble tydelig (Arditti & Johnsen, 2022, s. 61). Barna er prisgitt at noen prioriterer og har tid og ressurser til å følge dem til fengselet. Gjenværende foreldre var i ulik grad opptatt av å sørge for å opprettholde kontakten gjennom besøk. I enkelte tilfeller var for eksempel far dømt for mishandling av mor eller seksuelle overgrep overfor et søsken. Dette førte i enkelte situasjoner til skilsmisse, og til at besøk både kunne være uaktuelt og vanskelig å tilrettelegge. Praktiske barrierer, som lang reisevei til fengselet og at det kan koste mye, hadde også

betydning. Mange sonet langt hjemmefra. Enkelte kunne knapt huske at de noen gang hadde vært på besøk, mens andre hadde faste rutiner, som hver søndag. Selv om jevnlige besøk av noen ble opplevd som fint i perioder, kunne det skape utfordringer etter hvert som barna ble eldre, da faste rutiner ikke nødvendigvis passet inn med andre aktiviteter og forpliktelser. Det kunne bli vanskelig å finne ting å snakke om, enkelte foreldre ønsket ikke at barna skulle komme på besøk i fengselet, og enkelte barn ønsket selv ikke å komme.

Det var også store variasjoner i hvordan kriminalomsorgen tilrettela for kontakt. Mens barneansvarlig i fengslene nå arbeider for å tilrettelegge for kontakt når det er ønskelig og mulig, fantes ikke denne ordningen for de eldste i utvalget. Mulighet for besøk avhenger både av fengslers sikkerhetsnivå og av de arkitektoniske og designmessige forholdene. Noen fengsler trekkes frem i positivt lys. Disse fengslene hadde det til felles at sikkerhetsaspektene var mindre merkbare, og at det var god plass med mulighet for å være i bevegelse og aktivitet, ikke bare for «snakking». Det ble lagt til rette for å gjøre vanlige «familieting», som å lage måltider, spille spill eller gå tur. Synliggjøring av forelderens nye tilværelse var for enkelte betryggende og dempet fantasiforestillinger og frykt, spesielt i de tilfeller der det virket som foreldereren hadde det bedre enn barna hadde tenkt på forhånd.

Ikke alle fengsler har utformet barnevennlige besøksrom som er egnet for å «gjøre» familieliv. Barn kan oppleve fengselsomgivelsene som triste, utfordrende og utrygge. Eirik beskrev hvordan han, etter at han hadde gjennomgått alle sikkerhetsrutinene og til slutt fått snakke med pappaen sin gjennom en glassvegg, fikk en følelse av at også han selv ble straffet:

Og da sitter du jo som en, jeg vet ikke, en gutt på åtte år inne i et låst rom med en glassdør og din far på andre sida av glassveggen, som også – det føltes litt ut som at du ble straffa selv, kanskje, selv om du selvfølgelig, sånn realistisk sett og hvis du tenker rasjonelt på det, så er det jo ikke deg, men du sitter fortsatt litt med den følelsen, sånn: «Hvorfor må jeg gjøre det? Det gir ikke mening, jeg har ikke gjort noe.»

Sikkerhetsrutiner som barn må gjennomgå, blir av flere beskrevet som voldsomme, truende og invaderende. Et illustrerende eksempel er en fortelling om en gave. Jenny husker hvordan hun ved første besøk hadde investert tid og følelser i omhyggelig å lage og pakke inn en gave til faren. Da betjentene ved innkomst rev den opp for å sjekke den, uten å pakke den ordentlig inn igjen, ble hun svært lei seg og opprørt:

Jeg husker at det var veldig voldsomt å komme inn, at vi ble liksom sjekka og undersøkt, og alt vi hadde med. Noen hadde sagt at vi kunne ta med noen ting til pappa ... Og så tar bare de det bort, eller de der i fengselet, og bare river opp papiret for å se hva det er inni. Det var så kjipt. Jeg hadde styret med pakka og alt, og så pakker de den inn i noe dypt gråpapir igjen, liksom. Ja, istedenfor å liksom gjøre det på et annet rom, da, eller klipp det opp sånn og pakk det nøye og teip igjen, istedenfor bare å rive det opp og ødelegge det ...

Selv om hun hadde forståelse for sikkerhetsprosedyrene, følte hun at hennes følelser og behov ble oversett, og at kontrollen kunne vært gjort langt mer skånsomt.

Eksponering for fengselsaktige omgivelser, overvåkning og tilstedeværelse av betjenter kan også gjøre det utfordrende å være privat og fortrolig. Komplekse relasjonelle dynamikker oppstår under fengselsbesøk, der barn undertrykker eget ubehag, stress og sinne og inntar en omsorgsrolle for å skjerme foreldrene. Flere beskrev hvordan besøkene forsterket en følelse av at den innsatte forelderen hadde det vanskelig, noe som økte deres egne bekymringer og deres egen skyldfølelse. Dette resulterte i at noen ble påpasselig med å forsøke å holde fasaden, skjule egne problemer, følelser og bekymringer, av hensyn til forelderen:

Og så sitte på de der bittesmå besøksrommene og ... Så er du egentlig sinna og lei deg og frustrert, og så skal du liksom ... Så er du redd for at pappa skal se det, for at da kan han sikkert i hvert fall til å begynne å ruse seg igjen hvis han ser at du er sinna og lei deg og frustrert. Og så prøver du å sitte der inne som flink pike, og late som det går bra. (Siv)

Beskrivelsen av «bittesmå rom» illustrerer at det ikke er plass for å uttrykke seg, for å være seg selv. En indre konflikt oppstår mellom behov for å vise oppriktige følelser og det å fremstå som sterk og upåvirket, av hensyn til faren. I frykten for at ærlighet kan ha negative konsekvenser, som at faren begynner å ruse seg, bestreber hun seg for å opptre som «flink pike». Også en annen la vekt på begrensningene i rommenes størrelse, som gjorde samvær til følelsesmessig klaustrofobisk og passiviserende:

Og det var jo ikke noe, liksom [...] Jeg husker de rommene som veldig små og stutte. Det var jo ikke noe annet å få fokuset vekk på enn å sitte der med pappa og barnevernet. (Fredrik)

At barnevernet var med, kunne også bidra til å gjøre samværet stivt.

Mangel på mulighet til å gjøre meningsfulle aktiviteter, stillesittingen, som ble rapportert av flertallet, gjorde at det var vanskeligere å holde en personlig samtale i gang, og at samværet kunne bli anstrengt:

Å være alene med pappa, så var det jo liksom, vi bare satt der, det var liksom ikke noe mer. Ja, hadde det bare vært noe vi kunne se. Det var vel en sånn der tavle med noe sånn du kunne skrive, og noen sånne perler du kunne fikle med, liksom, men det var jo ikke noe annet å styre med. Det var liksom så vanskelig å holde noe i gang, da både av samtaler og ... For jeg var sinna og lei meg, og han hadde jo sikkert dårlig samvittighet, og det var liksom veldig tungt å være der. (Kjersti)

Gjennom fortellingene ser vi at det som utspiller seg gjennom fengselsbesøk, er eksempler på uhyre komplekse sosiale situasjoner som krever mye relasjonell kompetanse. Denne flytende, fremmede og rare situasjonen kan bevege seg alle veier i disse møtene. Møtene preges både av den straffedømtes fravær og av at de andre fortsetter sitt liv på utsiden, og slik kan skaden ved fengselsstraff være gjensidig og flytende (Condry & Minson, 2021, s. 549). På tross av dette fortelles det om at besøkene også var viktige og i mange tilfeller bidro til økt forståelse for forelderens situasjon, og at – på tross av bekymringer – ble forholdet bevart, noe som kunne hjelpe barna videre i kontakten etter løslatelse.

Statusendring og familieåpenhet

Mens noen barn fikk kjennskap til arrestasjonen eller fengslingen med en gang, forteller andre at det tok tid før de fikk vite om denne hendelsen og om uklarheter rundt situasjonen. De unges tidsopplevelse i denne sammenheng er interessant. Mange klarer ikke å plassere sentrale hendelser, som arrestasjonen, rettssaken, soningstiden eller løslatelsen og har generelt få klare minner fra perioden. De beskriver heller ikke soningstiden som et markert tidsavbrudd i livet. Andre beskriver en tilstand av «venting», usikkerhet og ustabilitet, mens for de fleste er det som et svart hull uten en tydelig start eller ende, selv om hendelsen i ettertid har preget dem.

Uklarhetene kan ha å gjøre med at dramatiske situasjoner ødelegger det vanlige tidsbildet, eller også at den fengslede forelderens ikke var så sentral i livet på den tiden, og at barn og unge har sitt hverdagsliv trass i hendelser i familien. Samtidig forteller de unge at soningstiden, slik de opplever den retrospektivt, har påvirket dem. Hvordan de ble berørt kan handle om et

vidt spekter av forhold, som mulighet for besøk og kontakt, hverdagsliv, familierelasjoner samt graden av sosial støtte fra omgivelsene, men også om hvordan vennskap ble opprettholdt og endret, og om hvilke eventuelle nye roller og statuser de berørte fikk i løpet av denne perioden og senere i livet.

Overordnet ser vi at det å ha en forelder i fengsel kan ramme både sosialt og økonomisk, og at det kan føre til betydelig statustap (Condry & Smith, 2018), særlig blant dem som kom fra en bedrestilt sosial bakgrunn:

Sånn hvis man bare ser på det materialistiske og, så var det, det var bare så stor forskjell. Vi gikk fra å kjøre en stor [bilmerke], til at mamma liksom hadde – det var skikkelig drittbil, en [biltype], hvis du har sett de, det er helt – de er helt ubrukelige. Så det var liksom sånn veldig stor endring, og man prøver bare å *cope* med det. (Eirik)

I Eirikis tilfelle måtte familien flytte som følge av den økonomiske situasjonen da moren ble eneforsørger. Flyttingen resulterte også i tap av sosiale bånd: «Og jeg ble jo revet fra vennene mine òg, siden vi flytta. Så de vennene jeg hadde i barnehagen, så jeg på en måte aldri igjen, jeg har ikke møtt de siden.»

Eirikis beskrivelse av familiens lukkethet og taushet i etterkant antyder at sosial støtte kan ha en klassesdimensjon, der taushet om lovbrudd er mer utbredt enn i lavere klasser, og at slike temaer ikke blir snakket om av frykt for ytterligere statusfall (Condry, 2007). Her kan det også være kulturelle forskjeller. I Norge kan taushet også være knyttet til kjønn, klasse og etnisitet eller til typen lovbrudd.

Hvorvidt fravær av forelderen skaper en følelse av tap, så ut til å være knyttet til kvaliteten på relasjonen, men også til hvorvidt barna hadde opplevd vedvarende bekymringer for forelderen. Flere hadde for eksempel levd med ustabilitet på grunn av forelderens problematiske forhold til rus, noe som også ofte var en medvirkende årsak til at forelderen kom i fengsel. Jenny forteller at hun til en viss grad var lettet over fengslingen, ettersom pappaen hennes, som hadde slitt i lengre tid, da i det minste var trygg: «Nei, da visste jeg hvert fall hvor han var. Det var liksom litt trygt å vite at da visste jeg hvor han var.»

Mangel på åpenhet og informasjon i familien var av stor betydning. Vi ser at barns stigmahåndtering berøres av familiens strategier, ikke bare da fengslingen skjedde, men i ettertid. Fravær av åpenhet, som mange gradvis oppdaget i ettertid, kan samtidig oppleves sterkere i dag, fordi uoppriktighet representerer et brudd med normative forventninger om å ha en

mer likeverdig, god og vennskapelig relasjon til forelderen (Giddens, 1992). Taushet går ofte igjen i familiene, særlig når barna er små, noe som gjør at det kan bli vanskelig å snakke om og bearbeide fengslingstiden etterpå, i voksen alder, slik Eirik opplevde det:

Jeg skjønnte jo egentlig ingenting. Fra mitt perspektiv, da, så var det bare sånn – *ting bare forsvant*. Hvis du skjønner? Det var litt sånn «oi, der var den borte» og «der var den borte», og da vil du jo bare at ikke mer skal forsvinne, hvis du skjønner?

I sitatet ser vi en usikkerhet og ustabilitet hos unge som opplever at en del av familien bare blir borte, og med dette tomrommet røskes livet opp, og sikkerheten som ligger i det hverdagslige og det vi tar for gitt, alt det trygge, rives bort når en forelder fengsles, eller når man får vite om denne hendelsen. Enkelte uttrykker en slags nummenhet, en opplevelse av at det er vanskelig å ta helt inn. Foreldrefengsling bryter med forestillingen om hva en forelder skal være, hva en familie er, og med hvordan et barne- og ungdomsliv skal være. For enkelte unge er det som om hele livet kapsles inn i fengslingen, men vagt, uten at de har mulighet til å komme ordentlig i berøring med hendelsen. Fengslingen fremstår som mer enn bare taushet – mer som et udefinert «rom», en udefinert tilstand der språket ikke strekker til.

Sosial støtte, omsorgsstress og bråmodning

Når en forelder blir fengslet, må ofte den gjenværende forelderen håndtere en betydelig mengde omsorgsstress. Rollen til denne forelderen, kombinert med den sosiale støtten fra nettverket, som kan inkludere besteforeldre, ser i mange tilfeller ut til å være avgjørende for barnas evne til å mestre situasjonen. Men også barn må ta på seg rollen som voksen. Dette blir tydelig i samtalen med Brita, hvor hun beskriver hvordan hun, til tross for sin unge alder, måtte ta på seg rollen som «mamma» for sine søsken da moren satt i fengsel og faren jobbet. Hun beskriver hvordan denne situasjonen førte til en bråmodning:

Brita: Jeg også var jo liten ... men jeg ble jo på en måte sånn, hva skal jeg si, sånn mamma for dem, da. Så mens mamma satt inne, så måtte jo, pappa måtte jo jobbe, så jeg hadde egentlig ikke et liv utenom å gå til skolen og så komme hjem igjen. Fordi jeg må være med søsknene mine, hente de fra barnehagen noen ganger. Så ja.

Forsker: Så du måtte påta deg det ansvaret?

Brita: Veldig. Pappa takker meg til den dag i dag, og liksom alle i familien vet det òg, så jeg tror det er litt derfor jeg selv, altså litt sånn, er voksen og veldig moden på en måte.

Selv om det å få en mammalignende rolle for søsknene medførte stor ansvarsfølelse og en viss stolthet («Pappa takker meg til den dag i dag») og ga grobunn for modning og vekst, innebar det også en forsinkelse og usamtidighet i forhold til jevnaldrende. Fritiden ble innskrenket. Som ung omsorgsperson kan normale ungdomstidsforløp bli forstyrret eller utsatt, og den forventede fasen med utprøving og løsrivelse kan bli satt på vent.

Britas bråmodning kan ses som en kjønnet resiliensfaktor, hvor jenter ofte sosialiseres til å ta en omsorgsrolle i familien, noe som kan føre til at de påtar seg betydelig ansvar i krisesituasjoner. Samtidig førte dette til en styrket nærhet til faren, noe som kan ha fungert som en beskyttelsesfaktor mot ytterligere stress.

Mangel på positivt foreldreskap fra den fengslede og fra den gjenværende forelderen kan imidlertid forsterke det assosierte stigmaet. Dette var særlig tilfellet for Kjersti. Hun forteller hvordan moren hennes stadig minnet henne på «hvor hun kom fra», og at hun ikke hadde sjans til å kunne bryte med sin sosiale opprinnelse:

Og hun bare: «Du kommer aldri til å bli noe», og «jeg skulle ønske jeg aldri fikk deg», og «du kom aldri til å klare noe her i verden», og ... Og da er det sånn de kortene du har, så er det at du skal bli narkoman. [...] Og pappa har òg alltid vært sånn: «Husk hvor du kommer fra. Vi er ikke akademikere.» Og «husk, husk hvem du er», liksom.

For Kjersti ga disse holdningene grobunn for motstand og drivkraft. Hun sier:

Det er bare den der driven i å vise verden at selv om du ikke har noe utgangspunkt for å klare noe, så hvis du bestemmer deg for noe, så får du det til, men det er beinhardt, og det er ensomt.

I dette tilfellet førte morens holdninger til «på tross av»-motiver. Ønsket om å distansere seg fra foreldrenes livsstil og vise at hun kunne oppnå suksess til tross for sin bakgrunn, illustrerer hvordan stigma og lave forventninger også kan etterfølges av vekst. Samtidig peker Kjersti på de

sosiale utfordringene som oppsto da det var umulig å skjule familiens situasjon i en bygd hvor «alle visste det». Stigmaet førte til isolasjon i barndommen:

Barn fikk ikke lov å leke med meg på grunn av mamma og pappa, at jeg hadde en pappa i fengsel, og at mamma har ruset seg, at søstera mi var død, og at hun var, liksom [...] Det er bedre å holde seg unna. Og det var aldri noen som var med meg hjem, og det skjønner jeg jo nå, men at liksom det og ingen ville ha meg hjem.

Denne sosiale ekskluderingen, kombinert med en opplevelse av at hun måtte forklare og forsvare sin situasjon til andre, bidro til en følelse av ensomhet og at hun var til bry:

Forsker: Og hvordan har du opplevd at folk reagerer, da, når du sier det du sier? Eller har du noen tanker rundt det?

Kjersti: Mm, de blir jo veldig brydd, og så er det liksom sånn: Skal jeg fortelle én ting, så må jeg fortelle flere ting for at du skal henge på greip, på en måte. Og så blir jeg mest brydd fordi de blir ... så brydd!

Hennes «på tross av»-motivasjon synes å bidra til at hun satset alt for å bli produktiv og streit. Kjersti utdannet seg til lege og oppsummerer sitt liv som A4: «Og jeg har tre barn. Jeg er gift. Jeg har rekkehus, ja har stasjonsvogn.»

Dette eksempelet illustrerer hvordan barn i slike situasjoner ofte kan utvikle sterke mestringsstrategier. Samtidig viser historien til Kjersti, i likhet med historien til andre vi snakket med, hvordan hun fortsatt blir brydd i møte med andre.

Etter løslatelse: moralsk bearbeiding, relasjonsarbeid og løsrivelse

Løslatelsen kan for den innsatte forelderen være en særlig sårbar statuspassasje (Lundeberg, 2020). Løslatelse utgjør en stor risiko: Mange løslatte sliter med både helse, jobb, gjeld og stigma. Samfunnet kan ha endret seg for dem som har sonet en lang dom. De kan innhentes av fortiden gjennom sosiale medier (Brottveit & Fransson, 2024) samtidig som også familien på utsiden har endret seg. Straffegjennomføring kan innebære noe positivt på sikt når fengslingen gjør at foreldrene og familien mottar hjelp som bedrer den fengsledes helse, utdanning, omsorgs- og forsørgelsesevne og

derigjennom barnas levekår (Lundeberg, 2018; Aagesen, kapittel 12). Noen sier at soningstiden hjalp forelderen med å hankses med sine problemer, og at familien fikk en pause fra belastende forhold. Flere har opplevd at forelderen har blitt gradvis tilbakeført, med en «oppvarming» og myke overganger, der slutten av straffen har blitt sonet med større frihet og hjemmebesøk (Dale, 2023).

Samtidig var det ingen av de unge som ble forberedt på livet etter løslatelsen. De følte at de ikke hadde noen å snakke med eller som fulgte dem opp, som Kjersti oppsummerer: «For det er ingen, det synes jeg var dårlig, sant. Det er ingen som følger opp, ingen som følger opp pårørende.» Tausheten i familien om hva som skjedde under soning, fortsatte.

Tiden etter løslatelsen var for mange forbundet med begynnelsen på en ambivalent endringsprosess og en periode med moralsk bearbeiding. Dette var spesielt tilfellet der mye hadde blitt holdt skjult, og der det de hadde trodd, var feil eller direkte usant, for eksempel at det at forelderen var uskyldig, viste seg ikke å stemme, eller at de aldri helt hadde visst hva den innsatte forelderen var dømt for. Pia forteller at hun ikke lenger stoler på moren, som hadde hevdet at hun var uskyldig: «Jeg tror ikke på det, for å si det sånn. Nei, ikke nå lenger. Nei, nei, jeg har blitt litt våken for slike ting, men etter hvert, ja, for etter hvert så, i alt dette her, så begynner jeg tenke på ting fra da jeg bodde hjemme.» Likevel har denne erkjennelsen ikke gjort at hun i dag bærer på «noe nag», noe som hadde plaget henne tidligere. Hun har som voksen forsonet seg med usannhetene og at moren ikke var der for henne, men hun reflekterer over at det ikke har vært lett, fordi: «Det var veldig dårlig gjort å sette sitt eget barn i den posisjonen hun satte meg i. At jeg skulle ta over hele livet hennes, alt fra økonomi til fritid. Jeg hadde ikke tid til noe fritid ved siden av.»

Fengselsstraff kan være en åpenbar belastning for den domfelte, men også for den innsattes pårørende – og i lang tid etter løslatelse. For noen har fengselsstraffen ført til et av-og-på-forhold til forelderen. I enkelte tilfeller fører den moralske bearbeidingen av forelderens handlinger til brudd i voksen alder, noe som var tilfellet for Erik:

Per nå så er det veldig på avstand, det er veldig sånn: Det skjedde, det har egentlig ikke så mye med meg å gjøre. Jeg identifiserer meg ikke med han eller noen av de problemene som skjedde der. Jeg kan si, liksom, det kom til et punkt hvor jeg brøt kontakten med han, først og fremst, og da var det bare sånn: Det skjedde, det har egentlig ikke så mye med meg å gjøre.

Flere forteller at de har mange spørsmål, men at det er vanskelig å vite om de skal eller ikke skal spørre. En sier at han kanskje vil lese saksmappen, siden forbrytelsen omhandlet familien. En annen sier at hun lurte på om hun skal spørre om det faren satt inne for, virkelig har skjedd. I dette tilfellet handlet det om mishandling av moren. Siden foreldrene har skilt seg, og siden moren nå er etablert på nytt og er «ferdig» med saken, er temaet vanskelig å ta opp. Til tross for forskjellene uttrykker imidlertid alle på ulike måter en bevissthet om at de bærer på det vi kan kalle for en *indre ulikhet* som er usynlig, slik Kjersti beskriver det: «[...] livet blir litt mer seriøst, litt fort. For det er ikke like ... Man er ikke den like positive personen som man en gang var, da.»

Tausheten viser at temaer knyttet til kriminaliteten og fengslingen vedvarer, og at dette er temaer som også opptar dem i dag. Slik viser studien hvordan fengselet strekker seg ut over fengselsmurene og inn i livet til barn og unge i mange år etter løslatelsen, helt inn i voksen alder.

Forsoning: avsluttende diskusjon

Mens de klassiske kriminologiske perspektivene bidrar med kunnskap om hvordan foreldrefengsling bidrar til pine, som ulike former for utenforskap og stigma, kan begrepet resiliens bidra til å løfte frem hvordan barn og unge lever med og håndterer utfordringer knyttet til det å ha en forelder i fengsel, også senere, som voksne. Kapitlet viser hvordan unge voksne forteller om hvordan de gjennom livsløpet direkte og indirekte har blitt berørt av foreldres fengselsstraff. I de fleste livsløpsfortellingene ble ikke fengsels erfaringen fremstilt klart, logisk og sammenhengende, men i bruddstykker, som et svart hull uten en tydelig start eller ende. I akutte faser kunne smertetrykket oppleves som intenst, som en følelse av kontrolltap, og som en nummenhet, som et sted der språk ikke strekker til.

Taushet er et gjennomgående tema i fortellingene. Taushet kan være en måte å forsøke å beskytte barn på, og det kan være en måte å unngå at familien blir stigmatisert. Tausheten kan være tung å bære for barn og kan legges seg som et slør over familielivet, samværet med venner og forholdet til foreldrene både under og etter soning. Enkelte opplever at det ikke finnes noen de kan snakke med, men de bærer samtidig på en følelse av at «alle vet»; de har ikke kontroll på informasjonen. Frykten for stigma og for at informasjon er på avveie, fremstilles som nesten uutholdelig. Hvordan både fortid og åpenhet får betydning, vil avhenge av hva

slags person den unge selv er, og av om vedkommende har blitt involvert i beslutningen om hvorvidt foreldrefengslingen skal diskuteres eller skjules. At den unge får være med på å styre informasjonen til andre de omgås med, fremstår som vesentlig. Her er det imidlertid viktig å fremheve voksne barns mulighetsrom og mestring, fremfor å overdrive betydningen av den straffedømte forelderens. En medvirkende årsak til at samtaler om straff ofte blir tause og kompliserte, er den sterke forestillingen om blodsbånd, – en oppfatning om at barn er en forlengelse av sine biologiske foreldre (Fransson, 2009).

Resiliens kan i sosiologisk forstand forstås som en sosial prosess som innebefatter andre, mer enn som en individuell prosess og en statisk tilstand. I tråd med Condry og Minson (2021, s. 548) finner vi at det ikke er noen lineær utvikling i hvordan straff rammer, og at smertene kan være av ulik karakter og knyttes til ulike faser av fengslingen og den unges livsløp. Det er for eksempel ikke slik at det alltid er selve fengslingen som er det verste. Av og til kan løslatelsen også være problematisk. Erfaringene de unge har vært gjennom, er flytende og komplekse og avhenger av forholdet til forelderens som er blitt fengslet, relasjonen til den andre forelderens, graden av åpenhet rundt fengslingen og omgivelsenes reaksjoner. Enkelte unge må forholde seg til den gjenværende forelderens sorg, eller omvendt kan de erfare at de står alene med ansvaret for den forelderens som sitter i fengsel eller for den som er hjemme, og at de må leve i familier med soningsskader. Et gjennomgående tema er de unges mange spørsmål og ønsker om å bryte tausheten, samtidig som de streber etter å skape passe avstand og nærhet i relasjonene.

Fortellingene viser et fravær av oppfølging i sårbare overganger som arrestasjon, fengsling og løslatelse. Hjelpen synes å være tilfeldig og også ikke-eksisterende når en forelder fengsles akutt, i tiden mens man venter på soning og skal hjem igjen. At arrestasjon kommer brått på og uten forvarsel, virker å gjøre situasjonen for barn verre. Særlig gjelder dette når den pågrepne blir satt i varetekt, når pågripelsen skjer i påsyn av barna, etterfulgt av at de ikke får kontakt med forelderens, blant annet på grunn av besøksrestriksjoner, og heller ikke får informasjon av andre om hvordan forelderens har det, eller om hvor lenge hen blir borte.

Barns beste skal være retningsgivende for alle offentlige instanser som har med barn og unge å gjøre. I materialet ser vi hvordan dette prinsippet i mange tilfeller er fraværende. Mange føler at de ikke har fått tilstrekkelig informasjon og oppfølging, og at de har manglet støtte fra trygge voksne

til å forstå hva som skjer i soningsløpet. Andre opplevde møtet med straffeapparatet som skremmende.

Kapitlet viser hvordan barn og unge gradvis tar foreldrefengslingen innover seg, bearbeider og tar eierskap og arbeider med å finne moralske utveier. Noen opplever det som befriende endelig selv å kunne ta stilling til og regulere hvordan og hvorvidt de vil dele erfaringene med omgivelsene som voksne. Flere vektlegger at det å dele, å være åpen, både kan normalisere erfaringen og lindre andres skamfølelse samtidig som det kan fungere som en form for oppgjør med foreldrene gjennom uttrykk for avstandtagen og forsoning. Vendepunkt kan derfor dreie seg om å rekonstruere sin egen historie, noe som gir språk for aktørskap og forsoning (Maruna, 2001). Nettopp fordi det – på tross av store eksterne belastninger – har gått bra, kan det gjøre åpenhet lettere, selv om frykt for negativ oppmerksomhet og fordømmelser fortsatt preger dem.

De unges fortellinger om fengslingens betydning konstrueres i en tid som Giddens (1992) karakteriserer som intimitetens transformasjon. Med begrepet «rene forhold» beskriver han hvordan relasjoner som mellom ungdom og foreldre i økende grad blir forbundet med emosjonelle bånd, nærhet, gjensidighet og individuell tilknytning. I slike rene relasjoner forventes en mer likeverdig kommunikasjon mellom foreldre og barn, med vekt på unges autonomi og større rom for medbestemmelse, en statusheving av mindreårige, noe som også gjenspeiler seg i lovverk som tar hensyn til pårørende. Materialet i denne studien viser imidlertid at slike «rene forhold» kan settes på prøve når en forelder fengsles. De unge som er med i denne studien, forteller om en taushet kombinert med et sterkt ønske om å kommunisere, noe som kan gjøre det emosjonelle etterarbeidet komplekst og langvarig.

Til tross for en samfunnsutvikling som i økende grad anerkjenner unges aktørskap, åpenhet og det å være annerledes, viser forskningen at tausheten om lovbrudd, både i kriminalomsorgen og i samfunnet, og manglende involvering i spørsmål om straffens virkninger, skaper et fravær av forsonende språk om følelser og tanker. Samfunnets berøringsangst kan gjøre tiden etter løslatelse vanskeligere og påvirke både barns og voksnes evne til å få støtte, bearbeide og håndtere konsekvensene av en forelders kriminalitet.

Forfatterbiografier

Ingrid Rindal Lundeborg er førsteamanuensis ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS) og har en doktorgrad i rettssosiologi

fra Universitetet i Bergen (2008). Hun har bred erfaring som postdoktor, seniorforsker, redaktør i *Tidsskrift for velferdsforskning* og seniorrådgiver i rusreformutvalget (NOU 2019: 26). Lundebergs forskningsområder omfatter velferds- og straffefeltet med særlig søkelys på marginaliserte gruppers møter med rettssystemet og maktutøvelse i skjæringspunktet mellom tvang, straff og hjelp. Hun har også forsket på nordisk eksepsjonisme, befolkningens rettsoppfatninger, erfaringer med straff og kriminalitetsforebygging samt hvordan negative oppvekstforhold påvirker livsløp og utenforskap. Fra 2025 vil hun være del av ledelsen i et delprosjekt ved Pathways, et senter for forskning på sårbare barns institusjonelle forløp.

Elisabeth Fransson er professor ved Fakultet for sosialvitenskap ved VID vitenskapelige høyskole. Hun har frem til høsten 2024 hatt en professor II-stilling ved Kriminalomsorgens høyskole og utdannings-senter (KRUS), hvor hun har vært leder for forskningsgruppa Barn & unge. Franssons forskning er knyttet til fengselsforskning og fengselsarkitektur med et særlig fokus på barn og unge. Fransson er leder for det nye forskningssenteret Pathways: <https://www.vid.no/en/research/vids-fremragende-forskningsmiljoer/pathways/>

Astrid Marie Skjeggstad Dale har skrevet en masteroppgave i kriminologi om barn som har hatt en forelder i fengsel, og om hvilke faktorer som kan bidra til at det går bra med dem som voksne. Hun har tidligere jobbet ved Akershus friomsorgskontor ved avdeling for elektronisk kontroll og er nå ansatt som førstekonsulent i politiet.

Referanser

- Arditti, J. A. & Johnson, E. I. (2022). A family resilience agenda for understanding and responding to parental incarceration. *American Psychologist*, 77(1), 56–70. <https://doi.org/10.1037/amp0000687>
- Atkinson, R. (2002). The life story interview. I J. F. Gubrium & J. A. Holstein (Red.), *Handbook of Interview Research* (s. 121–139). Sage Publications.
- Brottveit, G. & Fransson, E. (2024). How far does prison punishment extend? Re-entry processes in the digitalised society. *Critical Criminology*, 32, 25–39. <https://doi.org/10.1007/s10612-023-09722-8>
- Christie, N. (1982). *Pinens begrensning*. Universitetsforlaget.
- Comfort, M. (2003). In the tube at San Quentin: The «secondary prisonization» of women visiting inmates. *Journal of Contemporary Ethnography*, 32(1), 77–107. <https://doi.org/10.1177/0891241602238939>
- Condry, R. (2007). *Families shamed: The consequences of crime for relatives of serious offenders*. Willan Publishing.

- Condry, R. & Minson, S. (2021). Conceptualizing the effects of imprisonment on families: Collateral consequences, secondary punishment, or symbiotic harms? *Theoretical Criminology*, 25(4), s. 540–558. <https://doi.org/10.1177/1362480619897078>
- Condry, R. & Smith, P. S. (2018). The sociology of punishment and the effects of imprisonment on families. I R. Condry & P. S. Smith (Red.), *Prisons, punishment, and the family: Towards a new sociology of punishment* (s. 1–24). Oxford University Press.
- Dale, A. M. S. (2023). «Jeg vil ikke være lei meg, for jeg har et veldig bra liv»: Smerte og beskyttelse i møtet med en forelders fengselsstraff og i livet etter løslatelsen [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Fransson, E. (2009). *Fortidens tyngde: om selvarbeid under opphold og utflytting fra ungdomshjem* [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy: Sexuality, love, and eroticism in modern societies*. Stanford University Press.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.
- Lanskey, C., Lösel, F., Markson, L. & Souza, K. (2018). Prisoners' families, penal power, and the referred pains of imprisonment. I R. Condry & P. S. Smith (Red.), *Prisons, punishment, and the family: Towards a new sociology of punishment?* (s. 181–195). Oxford University Press.
- Lundeberg, I. R. (2018). Myten om fengselspinen. I K. Christensen & L. J. Syltevik (Red.), *Myter om velferd og velferdsstaten* (s. 123–145). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.47.ch6>
- Lundeberg, I. R. & Smith, P. S. (2024). Insecure in high security – health precarious among women in Norwegian prisons. I P. Starke, L. L. Elbek & G. Wenzelburger (Red.), *Unequal security: Welfare, crime and social inequality* (kap. 5). Routledge.
- Lundeberg, I. R. & Smith, P. S. (2023). Kjønn, soningsforhold og helsehjelp i fengsel: Normaliseringsprinsippet og kvinner på høy sikkerhet i norske fengsler. *Kritisk juss*, 49(1–2), 27–50. <https://www.idunn.no/eprint/J2CCMNKBZKRCUSAA43U5/full>
- Luthar, S. S., Cicchetti, D. & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164>
- Maruna, S. (2001). *Making good. How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American Psychological Association.
- Oldrup, H. (2019) “So we try to do normal things, like a family”: Sociologies of children in the prison visiting room. *Families, Relationships and Societies*, 8(2), 303–319. <https://doi.org/10.1332/204674318X15233475905362>
- Paulsen, V. (2022). *Barn og unges medvirkning i barnevernet*. Gyldendal.
- Svendsen, V. G., Stavseth, M. R., Skardhamar, T. & Bukten, A. (2023). Psychiatric morbidity among women in Norwegian prisons, 2010–2019: A register-based study. *BMC Psychiatry*, 23, Artikkel 390. <https://doi.org/10.1186/s12888-023-04886-7>

KAPITTEL 14

Å være mamma og sitte i fengsel

Anne Natrud Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter

Pia Solicki Kirkens Bymisjon

Abstract: In this chapter, we will introduce readers into a daily life in which a prison's framework and the restrictions of prison control mothers' ability to fulfill their roles as caregivers. The content of the chapter is based on semi-structured interviews of 19 incarcerated mothers. These mothers described a reality filled with multifaceted challenges and the emotional burden of being separated from their children. The study explores the complexity of motherhood within the context of incarceration, focusing on the lack of contact and visits with their children, changes in their maternal identity before and during imprisonment, having their motherhood be on hold, grief and longing, and stigma. The interviews revealed shifts in maternal identity. Prior to incarceration, they described themselves as excellent mothers, while during their time in prison, they felt undervalued in their role as mothers. They experienced themselves as being "mothers on hold," and emotions such as grief and longing were recurring themes in their narratives.

Keywords: motherhood in prison, contact and visits with children, mother identity prior to and during incarceration, mother on hold, grief and longing, stigma

Innledning

Det banker forsiktig på døren inn til besøksrommet i fengselet. Inn kommer Sofie. Hun smiler forsiktig idet hun setter seg ned på stolen. Sofie er én av 19 kvinner som har sagt ja til å delta i forskningsprosjektet om hvordan det er å være mor og sitte i fengsel. Vi kan bare ane at dette er et vanskelig tema, men Sofie og de 18 andre kvinnene har likevel valgt å bli med. Uten disse kvinnene hadde det ikke vært mulig å gjennomføre denne studien.

Kvinner i fengsel utgjør en liten gruppe innsatte. Per januar 2024 utgjorde kvinner 163 av de i alt 3012 innsatte i norske fengsler (Kriminalomsorgsdirektoratet [KDI], 2024). Hvor mange av disse som er mødre, er ukjent. Å komme i fengsel er en stressende opplevelse for både kvinner og deres nærmeste. For mødre innebærer det ekstra utfordringer, da kontakten med barna begrenses. Mange beskriver at det er emosjonelt krevende å tilpasse seg en ny form for moderskap, uavhengig av om man har omsorgsansvar eller kun samvær (Easterling et al., 2019; Ystanes & Ugelvik, 2020). Fengsling oppleves ofte som en dobbel straff for mødre. De er frihetsberøvet som følge av en kriminell handling, men i tillegg kan atskillelsen fra barna føles som en ekstra straff.

For å tilrettelegge for en trygg og sikker straffegjennomføring for kvinner med barn er det behov for forskningsbasert kunnskap og innsikt i deres erfaringer og opplevelser av å være mamma i fengsel. Gjennom forskningsprosjektet «Å være mor og sitte i fengsel: en studie blant kvinner i norske fengsler» ønsker vi å få kunnskap om hvordan kvinner opplever det å være mor innenfor de begrensninger og restriksjoner fengselsrammene setter. Hvordan påvirker fengselet mødrenes morsrolle og morsidentitet? I dette kapittelet vil vi se nærmere på to spørsmål: Hvordan beskriver kvinnene seg selv som mor før og under fengslingen? Og hvor mye besøk og kontakt er det mellom mødrene og barna? Mødrenes omsorgsevne og hvordan mors soning kan påvirke barnas liv har ikke vært tema i denne studien.

Tidligere forskning

Det finnes i dag en god del internasjonal forskning som viser at innsatte mødre opplever det som vanskelig å utøve foreldreoppgaver under fengslingen (Kennedy et al., 2020; Melander, 2020; Ystanes & Ugelvik, 2020; Easterling et al., 2019; Cooper-Sadlo et al., 2019; Baldwin, 2018; Lockwood, 2018; Haney, 2013). For mange kvinner er morsrollen en viktig del av deres

identitet. Når de kommer i fengsel, endres morsrollen, og en modifisert morsidentitet etableres (Easterling et al., 2019). Ifølge Easterling et al. (2019) erfarer innsatte mødre det de beskriver som *ambiguous loss*; en følelse av tap som et individ opplever når et familiemedlem er psykologisk til stede, men fysisk fraværende eller omvendt. Hendelser som utløser denne formen for tap, er unike i den forstand at de ikke har en klar slutt og derfor bryter med de vanlige mønstrene for hvordan vi forventer å håndtere tap. Vedvarende usikkerhet og følelse av skyld og skam kan oppstå i kjølvannet av hendelsene. En av grunnene til at mødre strever med å håndtere foreldreskapet fra fengselet kan skyldes et slikt *ambiguous loss* de opplever i relasjonen til barna, kombinert med fravær av hjelp og støtte til å mestre sin nye rolle og situasjon (Easterling et al., 2019). Easterling et al. sin studie er basert på intervjuer med 49 kvinner i et amerikansk kvinnefengsel, hvorav 35 intervjuer ble gjennomført en-til-en. De fant at mødre håndterte separasjonen fra barna og det potensielle tapet av egen morsidentitet gjennom å omdefinere sitt moderskap og sin morsidentitet til å passe innenfor fengselets rammer. Ut fra kvinnenes beskrivelser utviklet forskerne tre analytiske kategorier: «Same mom» refererer til kvinner som beskriver seg selv som samme mor som før fengslingen; «modified mom» viser til kvinner som beskriver seg selv som en annen type mor under fengslingen. Den tredje gruppen, «suspended mom», er de kvinnene som så seg selv som frakoblet morsrollen og morsidentiteten under fengslingen (Easterling et al., 2019, s. 526).

Britiske Lockwood (2018) beskriver i sin studie av 20 mødre – 14 innsatte og seks nylig løslatte – hvordan mødre gjennom fortellinger konstruerer og gir mening til eget moderskap og egen morsidentitet i fengsel. Lockwood utviklet tre kategorier fortellinger: «Difficult disclosures» refererer til historier mødre fortalte til barna for å forklare eller skjule fengslingen. Gjennom å ta eierskap til fortellingene og omforme dem positivt ble mødre i stand til å konstruere en historie de kunne leve med, og til å gjøre situasjonen mer håndterlig. Historiene fikk en funksjon i deres opplevelse av godt moderskap. I studien ble både å fortelle og ikke å fortelle begrunnet i barnas beste og ansett som godt moderskap (Lockwood, 2018). «A double-edged sword» refererer til fortellinger om lengsel etter kontakt og besøk av barna samtidig som dette oppleves følelsesmessig krevende og ofte ledsaget av skyld og skam. De hadde ønske om å være følelsesmessig til stede og tilgjengelig for barna samtidig som de måtte skjule sin egen fortvilelse bak en maske (Lockwood, 2018). Ifølge Lockwoods forskning

kan en slik ambivalent opplevelse knyttet til besøk både styrke og forstyrre morsidentiteten. Den tredje kategorien fortellinger betegner Lockwood som «Who cares?», og den refererer til fortellinger om hvem som skal ha ansvar for barna under mors fengsling, og til de forhandlingene som skjer i forkant av en avgjørelse. Lockwood fant at mødrenes delaktighet i forhandlinger om barnas omsorgssituasjon i hennes fravær er uttrykk for et sterkt ønske om forpliktelse og fortsatt deltakelse i morsrollen. Mødrenes innsats for å opprettholde en rolle i barnas omsorgssituasjon kan bidra til å lindre smerten ved fengslingen og sikre fortsatt engasjement. Imidlertid kan redusert ansvar og begrenset mulighet for involvering true mødrenes morsidentitet (Lockwood, 2018).

I en studie fra England og Wales basert på intervjuer med 20 løslatte mødre var Baldwin (2018) opptatt av at fengselsrommet i seg selv kan ha emosjonell innvirkning på mødrenes morsrolle og morsidentitet. Mødrene i undersøkelsen beskrev hvordan besøk av barna kunne oppleves som et emosjonelt kaos, som en berg-og-dal-bane – fra å glede seg til barna skal komme, til sorgen over tapet av barna etter besøket. Besøksrommet ble derfor opplevd som en kilde til både glede og smerte. Noen mødre valgte derfor ikke å få besøk av barna eller å fortelle om soningen, selv om de savnet barna svært mye. Egne følelsesmessige behov ble undertrykket for å beskytte barna mot negative opplevelser. Mødrene i studien opplevde at det eneste gjenværende valget de hadde når det gjaldt barna deres, var å bestemme om de skulle eller ikke skulle opprettholde kontakt med dem. Å ikke ønske kontakt eller besøk fra barna beskriver Baldwin (2018) som en beskyttelsesmekanisme og en følelsesmessig og praktisk kamp i å konstruere en morsidentitet.

Poehlmann et al. (2010) retter i sin studie søkelys på kontakten mellom foreldre og barn under fengslingen. Mange barn opplever at foreldrenes fengsling skjer i en enlivsfase der grunnleggende tilknytning etableres. For å redusere konsekvensene av brudd i tilknytningen mener de det er betydningsfullt å opprettholde besøk og annen kontakt (Poehlmann et al., 2010). De fant at kvaliteten på relasjonen mellom den innsatte og barna og hyppighet i kontakten har en sammenheng. Det viste seg at en relasjon preget av varme, nærhet og lojalitet bidro til oftere besøk og telefonkontakt mellom mor og barn (Shlafer & Poehlmann, 2010). Forholdet mellom den innsatte forelderen og barnets nye omsorgspersoner hadde betydning for hyppighet i besøk og kontakt (Shlafer & Poehlmann, 2010). De fant også at omsorgspersonene på utsiden ønsket at barnet skulle ha kontakt med

den fengslede forelder. Samtidig var de fleste bekymret for at slik kontakt kunne ha skadelig effekt på barnet. På grunn av atferdsendringer hos barna, som forvirring, frustrasjon og opprørthet etter kontakt med den fengslede forelder, valgte flere omsorgspersoner å begrense eller stoppe kontakten (Shlafer & Poehlmann, 2010).

Cooper-Sadlo et al. (2019) gjennomførte en studie hvor de ba tolv løslatte mødre om å se tilbake på tiden i fengsel og beskrive hvordan de da opplevde sin morsrolle og morsidentitet. Ikke overraskende beskrev også disse mødrene fengslingen og separasjonen fra barna som en svært stressende opplevelse. Å distansere seg fra omverdenen, inkludert barna, ble en måte å mestre tilværelsen på. De opplevde fengslingen som så skremmende og smertefull, også for barna, at de følte seg tvunget til å begrense kontakten med barna til telefonkontakt og brevskrivning.

I norsk sammenheng er forskning på mødre i fengsel mer begrenset. Studien til Ystanes og Ugelvik (2020) er basert på kvalitative intervjuer med seks kvinner i to norske fengsler. Kvinnene var dømt for vold mot sine barn, og fem av mødrene var blitt fratatt omsorgen for barna. Mødrene beskrev overgangen fra hverdagen ute til fengselshverdagen som smertefull og stressende. For å kunne treffe barna sine og kanskje en gang få tilbake omsorgen for dem måtte de forholde seg til to velferdsstatlige systemer: barnevernet og kriminalomsorgen. Kontakten med barna var regulert via barnevernet på den ene siden og kriminalomsorgens besøksrutiner og restriksjoner på den andre siden (Ystanes & Ugelvik, 2020). Som resultat av fengslingen og barnevernets involvering erfarte mødrene så vel praktiske utfordringer som en emosjonell belastning og identitets-trusler, i tillegg til stigmaet de opplevde som følge av at de hadde utøvet vold mot sine barn.

Funnene i studien «Å være mamma og sitte i fengsel» bekrefter funn fra tidligere forskning som viser at mødre på ulike måter opplever det som belastende og livsbegrensende å være i fengsel. I lys av norske forhold gir studien et unikt innblikk i opplevelse av morsrollen for kvinner i norske fengsler samt i de begrensninger og utfordringer de møter i hverdagen. Ved å ha en lokal forankring av kunnskapen får man bedre innsikt i de konkrete utfordringene og behovene mødrene står overfor. Det kan handle om forholdet til barna, samhandling med ansatte og de strukturelle begrensningene som finnes. Denne innsikten er avgjørende for å utvikle effektive tiltak som er tilpasset norske forhold, og som kan bidra til en mer meningsfull hverdag for mødrene under fengslingen.

Studien viser at det å bli bekreftet og anerkjent som mor fremfor kun å bli sett på som innsatt kvinne var viktig for mødrene. Dette er kunnskap som gir kriminalomsorgen og barnevernet et viktig grunnlag for å møte kvinnenes behov. Å ta mer hensyn til mødrenes spesifikke situasjon og å sørge for at de får nødvendig støtte og oppfølging under fengslingen, øker muligheten for vellykket tilbakeføring til samfunnet etter soning.

Metodisk tilnærming

Studien ble gjennomført med søkelys på mødre, med hensikt å fremskaffe kunnskap om deres hverdag og utfordringer i fengselet. Kvinner er et satsingsområde i norsk kriminalomsorg, og det er essensielt å rette oppmerksomheten mot deres særskilte behov. Ved å adressere mødres spesifikke situasjon, som deres følelsesmessige og psykologiske behov knyttet til blant annet atskillelsen fra barna, kan kriminalomsorgen bidra til god rehabilitering og vellykket tilbakeføring. Forskningsprosjektet ga mulighet til å avdekke temaer og problemstillinger som igjen ga grunnlag for utviklingen av et nytt program tilrettelagt for mødre i kriminalomsorgen. Et slikt program finnes allerede for fedre som er i fengsel.

«Å være mor og sitte i fengsel» er en kvalitativ studie basert på individuelle intervjuer (Widerberg, 2011). I intervjuene ønsket vi å høre hvordan kvinnene reflekterte og resonerte over og forsto sitt moderskap innenfor rammen av fengselshverdagen.

Som ansatt i henholdsvis kriminalomsorgen og Kirkens Bymisjon var vi på forhånd kjent med at barn var et vanskelig tema å snakke om for flere av mødrene. Med utgangspunkt i denne kontekstuelle kunnskapen (Widerberg, 2011) stilte vi oss spørsmålet om dette temaet var så krevende og tabubelagt at det ville bli vanskelig å få noen til å delta i studien. Dette ble et viktig forhold å ta hensyn til i den videre planleggingen og i selve gjennomføringen av studien. Å dele sin historie og sine opplevelser kunne vekke sterke følelser hos mødrene, og vi var forberedt på at samtalene med oss kunne oppleves som en stor utfordring, og at det var særlig viktig å utvise etiske hensyn.

Barneansvarlig ble en viktig person for vårt møte med deltakerne. Alle enheter i kriminalomsorgen har en barneansvarlig som har i oppgave å ivareta barneperspektivet og en koordinerende rolle knyttet til ivaretagelse av barn som pårørende i kriminalomsorgen (KDI, 2015). Barneansvarlig har ansvar for blant annet å legge til rette for gode besøksforhold, å samarbeide

med barnevern og andre organisasjoner, å bistå innsatte og andre omsorgspersoner med barnerelaterte spørsmål, osv. Barneansvarlig ble kontaklet mellom oss forskere og mødrene, og det var gjennom barneansvarlig mødrene ble kjent med prosjektet.

Studien er basert på data fra semistrukturerte intervjuer med 19 mødre fordelt på fire kvinnefengsler.¹ Åtte kvinner ble rekruttert fra to avdelinger med høy sikkerhet, og elleve kvinner ble rekruttert fra tre avdelinger med lav sikkerhet.

Rekrutteringsarbeidet startet med et uforpliktende informasjonsmøte i regi av forskerne, hvor alle mødrene på enheten ble invitert. Målet med studien, samt informasjon om aktuelle spørsmål, gjennomføring av intervjuene, lagring av dataene og sikring av anonymitet ble presentert. Mødrene ble også gjort kjent med at de kunne trekke seg fra undersøkelsen på ethvert tidspunkt de måtte ønske. Ved å la dem bli kjent med oss og gi mest mulig informasjon om studien ønsket vi å skape forutsigbarhet og en arena hvor mødrene kunne føle seg trygge og komfortable i intervjusituasjonen. Mødrene fikk mulighet til å vente til dagen etter informasjonsmøtet med å bestemme seg for om de ønsket å delta i studien. De fleste valgte imidlertid å bli intervjuet umiddelbart etter informasjonsmøtet.

Intervjuene ble tatt opp på bånd og senere transkribert av forskerne som hadde foretatt intervjuene. Ved gjennomlesning av tekstene og ny lytting av opptakene ble de første refleksjonene skrevet ned. Analysen av materialet er tematisk (Thagaard, 2018), det vil si at temaer knyttet til mødrenes oppfatning av å være mor i fengsel ble identifisert og kategorisert. Målet var å fange opp kvinnenenes ulike opplevelser og erfaringer.

Kvinnenenes lovbrudd var ikke et tema i intervjuene. Vårt mål var å sette søkelys på dem som mødre fremfor som innsatte. Vi var særlig opptatt av å ivareta mødrenes selvrespekt og integritet. Gjennom å være tydelig på vårt formål ønsket vi å legge til rette for trygghet og tillit til intervjuerne. Målet var å skape en trygg arena der kvinnene kunne føle seg åpne og vilige til å dele sine erfaringer og følelser knyttet til morsrollen, uten frykt for stigmatisering eller for å bli dømt for tidligere handlinger. Som forskere har vi forholdt oss til Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) sine etiske retningslinjer (Staksrud et al., 2021), se kap. 10.

---

1 En av kvinnene hadde kun voksne barn over 18 år og tas derfor ikke med i det videre tallmaterialet.

Mangefasetterte omsorgsarrangementer: presentasjon av data og analyse

I fengsel som i samfunnet generelt har begrepet *mor* ulik betydning og innhold, avhengig av kontekst og av hvem man snakker med. Begrepet kan assosieres med biologiske barn, biologiske barn som barnevernet har omsorgen for, partners barn eller andre mor–barn-relasjoner. Kvinnene i studien er alle mødre med biologiske barn. Familiesituasjon og sosial kontakt med barna og andre nære omsorgspersoner varierte. Omsorgsansvar og hvor mye kontakt og samvær de hadde med barna før fengslingen, varierte fra daglig omsorg til kun et fåtall samvær i året og til ikke å ha kontakt.

Kvinnene hadde til sammen 42 barn, hvorav 28 av barna var i alderen sju måneder til 18 år. 17 av barna var jenter, og elleve var gutter. Mødrenes domslengde varierte fra tre uker til seks og et halvt år. Hvor de var i soningsforløpet, varierte. Minst ti av mødrene sonet for første gang, og to av kvinnene satt i varetekt. Sju av mødrene bodde sammen med elleve av barna på fengslingstidspunktet, enten alene eller sammen med far. Der mor hadde den daglige omsorgen, ble det organisert ordninger hvor mormor, egne søsken eller barnas eldre søsken flyttet hjem til den innsattes hjem i fengslingsperioden. Elleve mødre bodde ikke sammen med sine barn før fengslingen, totalt 17 barn. Grunner som ble oppgitt, var rettstvist om barnefordeling, at far hadde omsorgen, adopsjon eller at barna bodde i fosterhjem. Sju av barna bodde sammen med sin far. Ni av mødrene hadde ved intervjuetidspunktet ett eller flere barn under omsorg av barnevernet. Dette utgjorde totalt ni barn. Det kom frem i intervjuene at omsorgsovertakelsen var skjedd før mors fengsling.

«Jeg var en god mamma før fengslingen»

I studien inviterte vi mødre til å beskrive hvem de var som mødre før fengslingen. Vi var ikke opptatt av omsorgskvalitet, men av hvordan de opplevde seg selv som mor.

Felles for mødrene var en klar bevissthet om at de var barnas mor, noe de også opplevde samsvarte med barnas oppfatning. De beskrev seg, enten direkte gjennom ord eller indirekte ved å beskrive relasjonen eller omsorgshandlinger, som gode mødre for sine barn før soning. Mødrene definerte selv hva de mente var en god mor:

Jeg var en god mor. En omsorgsfull mor. Følger opp barna mine, gjør alt jeg kan for dem.

(Nora, har omsorg for to jenter på henholdsvis tolv måneder og 17 år, dom på ti måneder, første soning)

Jeg var veldig omsorgsfull overfor han. Alt gikk jo om han. Det var jo bare [navnet på barnet] hele veien.

(Kaja, har to gutter på fem og ni år, yngste i fosterhjem, far har omsorgen for den eldste, har samvær med begge guttene, dom på seks år, har sonet tidligere)

Nora og Kaja beskriver seg selv som gode og omsorgsfulle mødre, noe som går igjen også i hvordan andre mødre beskriver seg selv. De beskriver seg som tilstedeværende når det gjelder både det emosjonelle og det praktiske. Ord som ble brukt, var «veldig omsorgsfull», «veldig god mor», «veldig godt forhold», «ideell mamma». De forteller om oppfølging av skole, matlaging, kjøring til og fra og deltakelse i aktiviteter, lek, osv. I tillegg er flere opptatt av at de har hatt gode samtaler med barna, og at barna er svært glade i dem. De forteller at omsorgsrollen har hatt høy prioritet, og at barna har kommet i første rekke.

Mødrene beskriver seg selv som gode mødre uavhengig av hvem som hadde omsorgen for barna; om det var dem selv, far, barnevernet eller andre omsorgspersoner. For mange av mødrene var samværene i fengselet den arenaen hvor de kunne utøve foreldreskapet. Der hvor barnevernet hadde overtatt omsorgen for barna, unnlot de å nevne at barnevernet hadde konkludert med at deres omsorgsevne ikke var tilstrekkelig. Flere mødre mente at barnevernets avgjørelse var feil, og at både dommere og andre støttet dem i dette synet.

Mødre som var aktive rusmisbrukere ved tidspunktet for omsorgsovertakelsen, anså at overtakelsen var til det beste for barnet. Det var rusen som var årsaken, ikke en vurdering av deres generelle omsorgskompetanse.

Jeg ser at jeg ikke mestrer å være mor, da. Så rusfri er jeg en veldig god og omsorgsfull mor, og ja, til stede, da. I rus så er jeg ikke til stede i hele tatt.

(Anja, har en gutt på 13 år i fosterhjem hos mormor, ingen besøk, har telefonkontakt, dom på 30 dager, første soning)

Mødrene knytter eget rusmisbruk opp mot manglende omsorg for barna, og at rusmisbruk ikke er forenelig med god omsorg. De erkjenner at de

ikke var i stand til å ta vare på barna, og at barna ville få det bedre hos noen andre. Å samarbeide med barnevernet anser de som nødvendig, og som en god omsorgshandling og godt moderskap. De understreker samtidig at de i perioder da de var rusfrie, var gode og omsorgsfulle foreldre. Ved å samarbeide og erkjenne sine begrensede muligheter til å ivareta barna, opplevde de å være delaktige i beslutninger som f.eks. omsorgsovertakelse og samværsordninger som ble tatt til det beste for barna. Gjennom å ta eierskap til beslutningen forteller de samtidig en historie de kan leve med (Kennedy et al., 2020).

«Jeg er ingen god mamma når jeg er i fengsel»

Mødrenes fortellinger om seg selv som mødre før og under fengslingen er kontrastfulle. Før fengslingen beskriver de seg som svært gode mødre som aktivt støtter og følger opp barna. Under fengslingen endres dette bildet. Samtlige tegner et negativt bilde av seg selv som mødre; de beskriver seg som dårlige og mislykkede mødre, og noen tviler på om de er mødre i det hele tatt. De føler seg satt på sidelinjen eller «på vent», da fengslingen og separasjonen fra barna begrenser deres mulighet til å være omsorgsfulle mødre. De beskriver en følelse av avmakt og sorg over ikke å kunne være en slik mor som de ønsker å være. De bærer på en følelse av skyld for at de har sviktet, og de føler seg hjelpeløse i sin situasjon. Sorgen og tapet ved å være atskilt fra barna er overveldende. Mødrenes ambivalens rundt sin egen morsidentitet og at de samtidig føler seg utilstrekkelige i rollen, er tydelig. Ifølge Lockwood (2018) kan det å oppleve at de ikke kan delta i omsorgsoppgaver være med på å forstyrre morsrollen og morsidentiteten hos mødrene.

Det er det tyngste jeg noen gang har opplevd. Det vondeste, tyngste. Det er liksom ... du er mor, men du er ikke mor. Det er veldig trist. Det er ikke bra følelse, det er ikke bra opplevelse.

(Amira, har tre jenter på henholdsvis seks, sju og ti år som nå bor hos far, har ikke hatt kontakt med barna på ti måneder, dom på to år, første soning)

Amira forteller om en situasjon hun opplever som svært smertefull og overveldende. Hennes identitet som mor er likevel tydelig. Å være mor og samtidig ikke kunne være mor uttrykker en slags følelsmessig dissonans eller splittelse. Amira føler seg som en mor, men på grunn av

omstendighetene kan hun ikke utføre morsrollen i tråd med egne forventninger eller slik hun ønsker. Hun beskriver en emosjonell smerte og påkjenning som kan ha betydelige konsekvenser for hennes mentale og følelsesmessige velvære.

Sorgen over ikke å kunne være til stede for barna går igjen i alle intervjuene. Noen velger å distansere seg fra barna siden de ikke har mulighet til å utøve moderskapet.

Dårlig mor. Nei, det er jo at nå kan jeg ikke være der for han, fordi han har hatt det vanskelig, han har slitt litt, den eldstemann. Og da kan ikke jeg være der for han og prate med han og støtte han og være den mora jeg vil være for han. Han minste kjenner jeg jo ikke ... Så det blir ikke det samme med han, jeg kan ikke, jeg har ikke det morsinstinkt for han når det blir så lang tid imellom.

(Kaja, har to gutter på fem og ni år, far har omsorgen for den eldste, den yngste bor i fosterhjem, dom på inntil seks år, har sonet tidligere)

Kaja beskriver sorg og en følelse av utilstrekkelighet for at hun ikke kan være til stede for barna. Hun har ikke omsorgen for noen av dem, men begge barna har besøkt henne i fengselet. Samværene er hennes eneste mulighet til å utøve foreldreomsorg. Kaja har også tidligere hatt begrenset mulighet til å følge opp barna, og vi kan anta at hennes erfaringer også gjenspeiler situasjonen før fengslingen. Kaja beskriver seg som en dårlig mor, noe som kan være uttrykk for en opplevelse av skyld eller selvbekredning for at hun ikke kan møte forventningene til å være en «god mor». Hun føler seg distansert fra sitt yngste barn på grunn av lite kontakt og mangel på nærhet, noe som ifølge henne har hindret utviklingen av morsinstinkt. Hun opplever seg som frakoblet morsrollen. Dette er funn som også samsvarer med annen forskning på området (Easterling et al., 2019).

For å orke å holde ut hverdagen forteller mange av mødrene at de setter morsrollen «på pause», og i noen tilfeller er denne fullstendig avbrutt.

Jeg er ikke en mor nå. Jeg er ikke noe mor nå i det hele tatt, jeg prøver å ikke tenke på barna mine ... fordi det er vondt, så jeg har absolutt ingen ... ingen rolle som mor. Eh ... jeg tenker ikke på dem, veldig, veldig sjeldent, bare nå kanskje, og litt av tiden der ute når det blir snakk om barn og sånn. Men ellers så hiver jeg tanker bort ... så ... det er bare savn og sånn som jeg opplever, som jeg prøver å ... sånn, eh ... skjule eller ... eller så, jeg er, jeg føler meg som bare alene, ikke noe barn og sånn, det er det jeg føler. Har ingen forhold som mor.

(Yasmin, har gutt ni år og jente 13 år, eldstemann bor hos far, den yngste bor i fosterhjem, har ingen kontakt med barna, dom på to år, har sonet tidligere)

Nei, jeg føler vel at det står på vent, egentlig, alt, rett og slett. ... Føler at det er på pause på en måte. ... Det er fryktelig vanskelig. ... Jeg vil helst ikke gå inn på det, da begynner jeg bare å grine, og det vil jeg ikke. Det er liksom bare å komme seg gjennom denne soninga her, da.

(Anna, har gutt på ni år som bor hos far, ingen besøk nå og lite samvær siste to årene, dom på 120 dager, første soning)

Både Sofie og Anna beskriver seg selv som at de ikke er mor nå. De gir begge uttrykk for en dyp følelse av tap og sorg for at de ikke kan være til stede for barna. Livet som mor er satt på vent eller er i dvale, og de føler seg frakoblet morsrollen. De unngår å tenke på barna for å beskytte seg selv mot den smertefulle følelsen. Ved å undertrykke følelsene sine forsøker de å håndtere situasjonen. De opplever vanskeligheter med å mestre og engasjere seg fullt ut i forholdet til barna på grunn av de følelsesmessige utfordringene de står overfor. Å trekke seg tilbake fra morsrollen under fengslingen kan være en forsvarsmekanisme, en emosjonell selvbeskyttelse for å håndtere det vanskelige og smertefulle (Baldwin, 2018; Cooper-Sadlo et al., 2019).

Skam og selvbepreidelse når det gjelder egen rolle som mor, går igjen i samtalen med mødrene. Flere av mødrene erkjenner at de har gjort noe galt, og som har ført til den situasjonen både de og barna nå er i. De føler ansvar og bekymring for hvordan dette påvirker barna.

Jeg føler, jeg er jo ikke stolt. Jeg føler meg ikke som en ideell mamma. Det gjør jeg jo ikke. Man skal ikke sitte her når man har barn. Man skal ikke sitte her, egentlig, i det hele tatt. Så jeg jobber mye med meg selv og på en måte akseptere det jeg har gjort, som har gjort at jeg har havna her.

(Sara, har gutt på tre og et halvt år, dom på sju-åtte måneder, tredje soning)

Jeg synes det er helt for jævlig at jeg har satt meg selv og han i den situasjonen. Det er jo forferdelig at man gjør sånn mot sitt barn.

(Maria, har gutt på 15 år som bor i fosterhjem, har samværsavtale, gutten ønsker ikke kontakt, dom på seks og et halvt år, har sonet tidligere)

Sara og Marie forteller begge om skam, skuffelse og selvbepreidelse for det de har påført barna. De har innsikt i og erkjenner handlingene sine, og de

kommuniserer tydelig at de har handlet på måter som har påvirket barna negativt. De føler seg ansvarlig for den vanskelige situasjonen barna befinner seg i. Begge beskriver seg som dårlige mødre på grunn av den situasjonen de har satt både seg selv og barna i. Konsekvensene av kriminaliteten og tapet av daglig kontakt med barna er så belastende at de føler at en del av dem selv har gått tapt. Ønsket om å gjøre det rette og å reparere skaden som er gjort, er sterkt til stede. Skyldfølelse og anger for tidligere prioritering og manglende omsorg for barna, for eksempel på grunn av bruk av narkotika, er tydelig. Det å være mor og sitte i fengsel utfordrer ikke bare den generelle oppfatningen de har av seg selv som innsatte kvinner, men også deres identitet som «god mor».

Kontakt med og besøk av barna under fengslingen

Etter barneloven § 42 og barnekonvensjonen artikkel 9 har barn rett til samvær med begge foreldrene. Dette gjelder også for barn med foreldre i fengsel. Mulighet for kontakt med pårørende og spesielt barna er derfor en sentral del av soningsforholdene til innsatte (St.meld. nr. 37 (2007–2008)). Dette er også viktig for mødrenes livskvalitet under soningen (Sivilombudsmannen, 2016; Hellebust et al., 2021).

I familier hvor barnevernet har overtatt omsorgen for barna, er foreldres og barns rett til samvær regulert i barnevernsloven (bvl., 2021) §§ 7–1 og 7–2. Loven legger vekt på at samvær skal være til barnets beste. Barneverns- og helsenemda eller en domstol fastsetter omfanget av samvær, det vil si hvor ofte og hvordan samvær skal foregå, for eksempel i form av fysiske møter og annen kontakt som telefon- eller videosamtaler. Nemnda kan sette vilkår for samværet, herunder bestemme at det skal føres tilsyn under samværet. Jmfør bvl. § 7–2 kan samværet begrenses eller falle helt bort bare dersom det foreligger spesielle og sterke grunner.

Kriminalomsorgen har ansvar for å legge til rette for ulike typer kontakt med pårørende og spesielt med barna. Eksempler er telefonsamtaler, brevveksling, videosamtaler via nettbrett, besøk, permisjon eller fremstilling. I fengsler med høy sikkerhet har innsatte en ringetid på tjue minutter per uke og i tillegg mulighet til fem minutter ekstra ringetid per barn (forskrift om straffegjennomføring, 2002, § 3–29). I fengsler med lavere sikkerhetsnivå kan foreldre ringe etter avtale med de ansatte. Videosamtaler ved hjelp av nettbrett godkjennes etter samme regler som for besøk i fengsel (straffegjennomføringsloven, 2001; KDI, 2020).

Ifølge straffegjennomføringsloven § 3 skal barns samvær eller kontakt med innsatt forelder vektlegges under straffegjennomføringen (Storvik, 2017). Det skal utvises fleksibilitet med hensyn til besøkslengde og hyppighet samt for når besøk av barn kan finne sted. Besøk i fengsel krever besøkstillatelse fra kriminalomsorgen. For barn under 18 år kreves skriftlig samtykke fra den eller de som har omsorgen for barnet. Besøk av barn under 15 år skal gjennomføres sammen med foresatte eller andre barnet har tillit til. Besøk gjennomføres i egne besøksrom eller besøksleiligheter eller -hus, der barn også kan overnatte med foreldrene (KDI, 2017). I tillegg har Kirkens Bymisjon egne leiligheter i flere byer hvor barn og innsatte foreldre kan gjennomføre besøk eller samvær under tett oppfølging av profesjonelle. Eksempel er Innsattes barn ved Myrsnipa Samværssted. Her har man også en følgetjeneste for barn dersom pårørende eller foresatte selv ikke kan eller vil følge barnet.

Mødrene i studien hadde varierende grad av kontakt med sine barn – fra liten eller ingen kontakt til regelmessig kontakt basert på ulike avtaler og besøksordninger, både privat og i regi av barnevernet. Ti av mødrene fortalte at de hadde kontakt med barna eller noen av barna via telefon- eller nettbrettsamtaler. Noen barn hadde de kun telefonkontakt med, og med andre hadde de en kombinasjon av besøk og telefonkontakt. Hyppigheten i kontakten varierte. Flere av mødrene i undersøkelsen opplevde det som spesielt utfordrende å opprettholde kontakt med små barn via telefon. Noen uttrykte også at den begrensede ringetiden var krevende, og at det var for lite tid til å kunne opprettholde kontakt med familie.

Selv om mange av barna i studien visste om mors fengsling, var kontakten og besøkene svært begrenset. Kun fem mødre hadde hatt besøk av sine til sammen seks barn under fengslingen. To av disse kvinnene hadde en dom på under ett år. Selv om dette er å anse som en relativt kort dom, kan tiden oppleves som lang for et barn med tanke på ikke å vite hvor mor er, eller for ikke å få møte henne. Mødrene som hadde hatt besøk av barna sine, var et godt stykke inn i soningsforløpet. Av de ni barna i undersøkelsen som var under omsorg av barneverntjenesten, hadde kun to av barna vært på besøk hos sin mor. For et tredje barn var besøk avtalt.

Det er viktig å ha i mente at et fåtall av barna (11 av 28) bodde sammen med moren sin på fengslingstidspunktet, og noen mødre hadde ikke hatt kontakt med barna over et lengre tidsrom før fengslingen. Det er derfor sannsynlig at hyppighet i kontakt og besøksavtaler under fengslingen gjenspeiler hverdagen før fengslingen.

Mødrene hadde ulike begrunnelser for hvorfor barna ikke kom på besøk, og grovt sett kan disse deles inn i to hovedkategorier: *ytre rammer* og *relasjonelle* eller *emosjonelle forhold*. Når det gjelder ytre rammer, nevner mødrene lang reisevei, trange besøksrom, korte besøkstider, kort soningstid og lang tid før man får svar på søknad om besøk.

Hun har ikke vært her fordi det er en så lang prosess med det å få besøk her. Det tar flere uker, så jeg hadde ikke fått svar på den søknaden engang hvis, ja nesten ikke før jeg slipper ut. Så jeg har ikke gidde å søke om det engang, fordi det tar en tre-fire uker bare den prosessen med å få vandelsattest fra politiet om de kan komme på besøk.

(Amalie, har jente 5 år, dom på 45 dager, første soning)

Amalie er en av mødrene som begrunner manglende besøk av barna i en komplisert søkeprosess kombinert med en kort dom. Dette gjør det vanskelig å få gjennomført besøk før soningen er avsluttet, og flere mødre valgte derfor ikke å starte søknadsprosessen. Andre sier at de ville valgt annerledes ved en lengre dom. Det ville da vært viktig for barna å besøke dem, slik at de kunne få et innblikk i livet i fengselet, og i hvordan mor har det.

Begrunnelser for ikke å få besøk av barna relatert til relasjonelle eller emosjonelle forhold er at de ønsker å beskytte barna mot møtet med fengselet. Det å la barna se sin mor i fengsel er noe de ikke vil utsette dem for. De er redde for at barna kan bli ertet, eller at besøk vil forstyrre deres fritid. For noen av barna hadde fedrene av ulike grunner bestemt at barna ikke får komme på besøk til mor. Andre fortalte at barnevernet mente det ikke var bra for barna å komme på besøk fordi de fysiske sikkerhetstiltakene ville være en traumatisk opplevelse for barna.

Nei, jeg vil ikke det. Jeg vil ikke han skal komme i fengsel og besøke meg. Har ikke sett han på et halvt år, så jeg ser ikke noe behov for at han skal komme og se meg i fengsel. Da kan han like godt vente den lille stunda, synes jeg da. Men jeg har snakka med ham på telefonen. Litt før jeg kom inn, og litt når jeg har vært her.

(Anna, har gutt på ni år som nå bor hos far, dom på 120 dager, første soning)

Nei, hun vil ikke. Hun synes fengsel er skummelt og, ja, skumle mennesker, sier hun. Ja, innsatte, og så ser hun for seg høye murer og sånn som ser på film da, sikkert. Selv om jeg har vist bilder av stedet her og, liksom.

(Nora, har datter på 17 år, domslengde på ti måneder, første soning)

Utsagnene fra Anna og Nora illustrerer på hver sin måte det som går igjen i mange av mødrenes begrunnelser for at de ikke har besøk av barna. Etter deres vurdering vil besøk i fengselet være for belastende for dem, og de ønsker ikke å utsette dem for det. Mødrene viser hensyn og avstår fra egne ønsker om besøk, til beste for barna. Avgjørelsen er basert på mødrenes vurderinger av barnas nåværende situasjon og behov. Eventuelle konsekvenser fengslingen kan få for barna på lang sikt, for eksempel med tanke på tiknytningen mellom mor og barn, blir ikke tematisert. Mødrenes begrunnelser er uavhengig av domslengde.

Andre barn i studien har telefonkontakt med mor, men kjenner ikke til mors fengsling.

Nå prater jeg med han to ganger i uka. Han vet ikke at jeg er her, for det skal jeg si når jeg kommer ut, for det tror jeg blir en belastning for ham. Det er ikke noen hensikt å fortelle ham noe. [...] Så sånn som nå følger jeg jo opp det jeg kan, liksom, og snakker med han og hører hvordan han har det.

(Anja, har gutt på 13 år i fosterhjem, dom på 30 dager, første soning)

Sønnen til Anja er blitt fortalt at mor er hjemme i sin egen leilighet. Å ikke fortelle sannheten om hvor hun er begrunner hun med at det er til guttens eget beste. Etter hennes vurdering vil informasjon om fengslingen være for belastende for ham. Han har også tidligere opplevd at Anja har vært fraværende i lengre perioder, da i rusinstitusjon. De har regelmessig kontakt via telefon. Kontakten er en måte å være til stede og vise gutten omsorg på. Ikke å fortelle sannheten blir ansett som å være til beste for gutten og blir således omdefinert til å være godt moderskap.

For de av mødrene hvor barnevernet hadde omsorgen for barna, ble kontakt og samvær med barna beskrevet som en viktig arena for utøvelse av morsrollen. Noen av mødrene fortalte imidlertid at barnevernet hadde vurdert at det ikke var til barnas beste å besøke mor i fengselet eller å vite om mors fengsling. De mente det ville være for traumatisk for barnet å komme inn i fengselet og møte mor der.

Jeg sa jo det til henne. Hun prøvde å nekte han å komme hit, men da truet jeg med å gå til retten. For det er retten som har sagt åtte samvær i året. Det skal følges okke som, det.

(Sara, har gutt på tre og et halvt år som bor i fosterhjem, dom på sju-åtte måneder, tredje soning)

Sara beskriver samarbeidet med barnevernet som utfordrende og konfliktfylt. Hun refererer til at barnevernet forsøker å hindre samvær mellom henne og sønnen. Sara henviser til den rettslige avgjørelsen om fastsatt antall samvær, og hun er fast bestemt på å følge denne avgjørelsen, uavhengig av motstand fra barnevernet. Dette kan tolkes som et sterkt ønske om å opprettholde kontakt med gutten og om å sikre sine rettigheter. Sønnen er i en kritisk utviklingsfase, noe som gjør samvær viktig for tilknytning og utvikling. Sara har sonet i fengsel tidligere, noe som kan indikere at hun har vært fraværende i guttens liv også i andre perioder.

Noen av mødrene i studien ga uttrykk for bekymring for at den manglende kontakten med barna kunne få konsekvenser for relasjonen til barna også etter fengslingen. Separasjonen fra barna ble beskrevet som smertefull, og de engstet seg for at barna ikke skulle tåle deres fravær.

Jeg er ikke god mor nå som jeg ikke har kontakt med han. Jeg er bekymret for at fraværet skal føre til dårlig kontakt.

(Tina, har gutt på 18 år, far har omsorgen, dom på 60 dager, første soning)

Æh, nei altså til hun lille så er jo det at hun på en måte skal glemme meg. At hun er så liten, og siden hun ikke har rukket å opprettholde tilknytning til meg, og at vi på en måte skal miste litt den kontakten vi hadde. For jeg var jo hennes primærperson fra hun var født, og helt til jeg dro og hun var ti måneder. Så det er bekymringen der.

(Nora, har jenter på henholdsvis tolv måneder og 17 år, dom på ti måneder, første soning)

Tinas og Noras utsagn viser mødrenes bekymringer for manglende kontakt med barna og den emosjonelle belastningen ved å være atskilt fra dem. De frykter at barna skal glemme dem, og at avstanden og fraværet av kontakt vil påvirke barnas minner og følelser over tid.

Å opprettholde kontakten med barna og å være en støttende og nærværende mor kan, når man er i fengsel, oppleves som en utfordring og skape mye bekymringer. Tomhet og ensomhet knyttet til mangel på kontakt går igjen i fortellingene til mødrene. Hvordan mødrene vurderer og argumenterer for sine valg når det gjelder besøk og kontakt, varierer. Noen er opptatt av den umiddelbare situasjonen, mens andre tenker mer langsiktig og er bekymret for konsekvenser fraværet kan få for tilknytningen og relasjonen til barnet. For å beskytte barna velger noen å lyve om hvor de er, og om hvor lenge de blir borte, uten å reflektere over hvilke konsekvenser slike løgner kan få på lengre sikt. Å ikke ønske at barna skal

oppleve mors fengsling kan være en måte for mødrene å beskytte både seg selv og barna på.

Diskusjon

Til tross for individuelle ulikheter viser denne studien at det er noen temaer som mødrene har felles. Særlig fremtredende i datamaterialet var mødrenes sorg og savn etter barna, og ikke å kunne være den moren de ønsket. Separasjonen fra barna opplevde de som svært belastende for både barna, andre omsorgspersoner og seg selv. De beskrev en fengselshverdag preget av en følelse av utilstrekkelighet, usikkerhet og håpløshet. Opplevelsene var uavhengig av hvilken kontakt og omsorgssituasjon de hadde med barna. Restriksjoner og begrensninger i fengselet gjorde det vanskelig å ivareta morsrollen og omsorgsoppgaver. Flere av mødrene ga uttrykk for at de savnet muligheten til å kunne følge opp barna praktisk, men også relasjonelt. De opplevde at de fremdeles hadde en morsrolle å ivareta, men på grunn av restriksjonene i fengselet var dette vanskelig. Mødrene opplevde å miste autoritet og mulighet til å utøve morsrollen slik de ønsket. Dette kombinert med samfunnets idealiserte forestillinger om «godt» morskap utfordret mødrenes selvoppfatning og selvrespekt som mødre. Et ønske om fortsatt engasjement i barnas liv kan være en illustrasjon på at de ikke gir opp barna, og at de fortsatt ønsker å ha en rolle i barnas liv.

Overgangen til en ny form for foreldreskap kombinert med emosjonelle brudd var krevende og gjorde det vanskelig å være en tilstedeværende mor. Følelsen av å svikte påvirket mødrenes selvbilde og identitet. Forskning har vist at mangel på ansvar og involvering i barnas omsorg kan true morsidentiteten (Lockwood, 2018; Easterling et al., 2019).

Besøk og kontakt med barna ble beskrevet som viktig for å kunne opprettholde morsrollen og fortsatt oppleve å ha betydning som mor. Identifiseringen som mor var tydelig uavhengig av om mødrene også før fengslingen hadde hatt begrenset kontakt med barna og hadde deltatt minimalt i foreldrerollen. Sorgen over å være separert fra barna var smertefull. Mødrene valgte å undertrykke egne følelser og beskytte barna for opplevelsen av å besøke eller ha kontakt med mor under fengslingen. De anså dette som å være til det beste for barna. Også usannheter om mors fravær ble begrunnet i barnets beste (P.S. Smith, 2014; Lockwood, 2018; Baldwin, 2018; Kennedy et al., 2020). Å ha kontakt med barna eller

velge å ikke ha kontakt, for barnets beste, ble av mødrene assosiert med godt foreldreskap. Dette er funn vi også finner igjen i andres forskning (Mignon & Ransford, 2012; O'Malley & Devaney, 2015; Lockwood, 2018; Baldwin, 2018; Cooper-Sadlo et al., 2019). Mødres ønske om kontakt og tilknytning til barna samtidig som de avstår fra kontakt for å unngå å påføre barna emosjonelle belastninger skaper et dilemma. Å avstå fra kontakt med begrunnelse i barnets beste kan være et uttrykk for mødrene gode intensjoner, men er ikke nødvendigvis til det beste for barna, sett opp mot barns behov for trygg tilknytning som grunnlag for god utvikling (L. Smith, 2017).

I tråd med tidligere forskning viser også vår forskning at mødrene rekonstruerer egen morsidentitet på ulike måter for å mestre å opprettholde egen verdighet og selvspekt som mor under fengslingen (Baldwin, 2018; Lockwood, 2018; Easterling et al., 2019). Når verden utenfor blir for belastende og uhandterlig, er det naturlig å reagere med å beskytte seg selv psykologisk for å greie å holde ut situasjonen (Baldwin, 2018; Cooper-Sadlo et al., 2019). Strategier mødrene i vår studie beskrev, gikk ut på å fortrenge tanker knyttet til savnet etter barna eller ikke å ønske kontakt med dem. Den daglige kampen med å forholde seg til sorgen og savnet førte til at de midlertidig satte morsrollen på pause. Mødrene håndterte separasjonen fra barna gjennom å omdefinere sitt moderskap til å passe innenfor fengselets begrensninger (Lockwood, 2018; Easterling et al., 2019). Dette er ikke nødvendigvis en indikasjon på mangel på kjærlighet eller et manglende ønske om å opprettholde kontakt med barna, men heller et forsøk på å overleve og tilpasse seg den vanskelige situasjonen de befinner seg i.

I undersøkelsen var vi opptatt av mødrene egne fortellinger om hvem de selv opplevde at de var som mor i fengsel. Det var påfallende hvor ulike mødrene fremstillinger av seg selv som mødre før og under fengslingen var. De beskrev seg selv før fengslingen som «svært gode» mødre – en beskrivelse som ligger tett opptil idealet av en mor. De betegnet seg selv under fengslingen som «veldig dårlig mor» og «jeg føler meg bedriten». I beskrivelsene av begge tidspunktene ble det tatt i bruk sterke adverb Dette kan være uttrykk for et ønske om å formidle et spesifikt bilde av seg selv som forelder. Det er i dag knyttet mye prestisje og stolthet til det å være forelder og til å oppdra barn. Forventninger til atferd og rollen som mor kan ha vært med på å forme hvordan mødrene ønsket å presentere seg selv for andre.

Å være kvinne i fengsel og i tillegg være mor kan oppleves som et dobbelt stigma. Selvbildet som god mor er for mange en viktig del av deres identitet. Å være en vellykket kvinne og en god mor henger sammen: Når den ene rollen svikter, trues også den andre (Ystanes & Ugelvik, 2020). Fortellinger om å være en god mor kan derfor være uttrykk for et behov for å opprettholde egen selvrespekt og morsidentitet. Begrensningene i mødrenes muligheter til å være mor slik de ønsker, samt følelser av skyld og stigma, kan utgjøre en direkte trussel mot deres morsidentitet. Som motvekt kan de ha behov for å presentere seg i et positivt lys. En positiv selvpresentasjon kan være med på å opprettholde selvrespekten og kan fungere som en forsvarsmekanisme for å skjule usikkerhet eller svakheter (Lockwood, 2018). Samfunnets forventninger, situasjonen mødrene er i, og det konkrete møtet med oss intervjuere kan ha innvirket på hvordan mødrene fremstilte seg selv.

I studien fremkom det at kontakten med og besøk av barna i fengselet var svært begrenset. Dette til tross for at mange av barna kjente til mors fengsling. Kontakt via telefon eller nettbrett var langt mer vanlig enn besøk. Lite kontakt og besøk ble begrunnet i de fysiske forholdene, lang behandlingstid for besøkstillatelse, korte dommer, lang reisevei, osv. Mødrene var også særlig opptatt av at besøksrommene var små og ga begrenset mulighet for aktivitet både inne og ute. Stigmaet ved å være i fengsel ble også brukt som argument for ikke å ha kontakt eller besøk.

Andre av mødrene fortalte om besøk hvor det var vanskelig å være mentalt og emosjonelt til stede fordi tankene stadig vennet tilbake til sorgen over ikke å kunne leve sammen som familie. Besøkene ble som en emosjonell berg-og-dal-bane. Mødrene gledet seg og var forventningsfulle i tiden før besøk. De opplevde glede og lykke under besøket, for deretter å kjenne sorg og savn for ikke å kunne være sammen i hverdagen. De opplevde det som andre forskere betegner som et emosjonelt kaos (Baldwin, 2018) eller «double edged sword» (Lockwood, 2018).

Selv om muligheten til kontakt kan oppleves som vanskelig og med mange hindre, finnes det hjelp og støtte å få med tanke på tilrettelegging. Et eksempel er frivillige organisasjoner som tilbyr profesjonelle støttesamtaler, familieterapi, osv. Her kan mødrene få hjelp til å håndtere vanskelige følelser og til å få i gang gode prosesser. For å få til dette er kriminalomsorgen og organisasjonene avhengig av gjensidig kunnskapsutveksling og forståelse for hverandres arbeid. Mødrene kan få nødvendig informasjon og man kan i fellesskap sikre god flyt av tiltak. Andre aktører

som også kan bistå i en slik prosess er familievernkontor som finnes i alle fylker og er gratis.

Mødre med barn under barnevernets omsorg beskrev kontakten og samværet med barna under fengslingen som en viktig arena for utøvelse av morsrollen. Noen mødre forteller imidlertid at barnevernet har frarådet slik kontakt. At samvær er en viktig arena for utøvelse av morsrollen samsvarer med funn fra forskning på foreldre med barn hvor barnevernet har omsorgen (Jørgensen, 2015; Moldestad & Skilbred, 2009). Barnevernstjenesten har ansvar for å følge opp samværsordningen, og for å sikre at den gjennomføres på en måte som ivaretar barnets beste. Når mødre forteller at barnevernet vurderer at besøk eller kontakt ikke er ønskelig, er det grunn til å undre seg hva som har skjedd i prosessen. Barnevernet kan begrense eller avbryte samvær helt dersom det er sterke og spesielle grunner for det (bvl., 2021, § 7–2). Hvorvidt barnevernet i disse sakene har ansett fengslingen som en slik grunn, er uklart.

Mødrene forteller de har begrenset kjennskap til vurderinger som har ligget til grunn for barnevernets kontaktrestriksjoner. Det er uklart om mødre ikke har forstått eller ikke har tatt inn over seg begrunnelsen for slike avgjørelser. Uavhengig av dette og til tross for uenighet om barnevernets avgjørelser formidler mødre en opplevelse av at det er lite de har kunnet gjøre med situasjonen. Det er imidlertid viktig å presisere at vi ikke har kjennskap til hvordan samværsordningene har fungert før mors soning, og heller ikke til antall og organisering av samvær som var besluttet av barneverntjenesten. Å bli frarådet av barnevernet å fortelle om fengslingen er også kjent fra andre studier (Ystanes & Ugelvik, 2020). Det er derfor nærliggende å sette spørsmålstegn ved i hvilken grad samværsordninger opprettholdes når mor kommer i fengsel.

Avsluttende kommentar

Som beskrevet i dette kapittelet møter mødre i fengsel særlige utfordringer som kan få store konsekvenser for både mor og barn. Det er viktig å anerkjenne de praktiske utfordringene det er å utøve foreldreaktivitet i fengsel, men også de emosjonelle utfordringene mødre møter. Mødrene har behov for en trygg arena hvor de blir sett og lyttet til. Kriminalomsorgen må møte de innsatte kvinnene også som mødre og se deres behov, både her og nå og med tanke på hva de kan ha behov for videre i soningen. Det vil kreve tålmodighet og raushet fra kriminalomsorgens side å skape en trygg

arena der kvinnene blir sett og lyttet til.. Mødrene i undersøkelsen har selv kommet med ønsker om hvordan de kan bli møtt på en bedre måte, for eksempel ved at det rettes mer oppmerksomhet på dem som mødre i inn-takssamtalen, og ved at ansatte tar initiativ til å snakke med mødrene om utfordringer og gleder ved å være mor. Andre ønsket veiledning, ikke bare knyttet til besøk, men også mer generelt med tanke på kontakt og andre barnefaglige spørsmål. Å få informasjon før fengslingen om for eksempel muligheter til besøk av barn, telefonkontakt med videre ble også nevnt.

Som nevnt tidligere har forskningsprosjektet avdekket temaer og problemstillinger som ga grunnlag for utviklingen av et nytt program tilrettelagt for mødre i kriminalomsorgen der målet er å støtte og hjelpe mødre med disse komplekse følelsene og utfordringene. Et slikt program finnes allerede for fedre som sitter i fengsel.

Fortellingene fra foreldrehverdagen i fengselet – og om barnevernets restriksjoner rundt kontakt og besøk – gir et bilde av mødre som blir umyndiggjort av både kriminalomsorgen og barnevernet. Det er viktig at kriminalomsorgen vender blikket mot egne rutiner og rammer når det gjelder besøksfasiliteter og prosessene rundt besøkstillatelse og fremstillinger. Gjennom denne studien har vi ønsket å bidra med kunnskap som kan skape nye refleksjoner og forståelsesmåter om kriminalomsorgens arbeid med mødre som er i fengsel.

Lydopptakeren slås av. Sofie kaster et raskt blikk mot oss. Smilet er mer åpent nå. «Takk for at dere har snakket med meg om barna mine!» Hun reiser seg, går ut gjennom døren og til hverdagen på avdelingen sammen med de andre kvinnene og mødrene. Her kan hun ikke snakke om gleder og fortelle morsomme historier om barna, i frykt for å gjøre andre mødre lei seg. Hun må vise hensyn og holde egne ting tilbake.

Forfatterbiografier

Anne Natrud har vært ansatt som seniorrådgiver ved Kompetansesenteret ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS) siden 2011. I sitt arbeid har hun særlig vært opptatt av barn som pårørende, og foreldreskap i fengsel. Hun har blant annet utarbeidet program for fedre i fengsel og for mødre i fengsel. Hun har tidligere mange års erfaring fra arbeid i Barne- og familieetaten i Oslo kommune samt ved en ungdomspsykiatrisk institusjon. Hun er utdannet barnevernspedagog og har en cand.polit. i sosialt arbeid.

Pia Solicki er utdannet barnevernspedagog, coach og familierapeut. Siden 2015 har hun vært ansatt i Kirkens Bymisjons virksomhet Myrsnipa Samværssted og Innsattes barn, først som leder for Innsattes barn, og senere som fagansvarlig for virksomheten. Siden 2016 har hun samarbeidet tett med Kompetansesenteret ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS) med et spesielt fokus på barn av innsatte og innsatte foreldres mulighet til å forbedre sine foreldreferdigheter under soning. Hun har også, i samarbeid med Kompetansesenteret, utarbeidet et program for mødre i fengsel.

Referanser

- Baldwin, L. (2018). Motherhood disrupted: Reflections of post-prison mothers. *Emotion, Space and Society*, 26, 49–56. <https://doi.org/10.1016/j.emospa.2017.02.002>
- Barnekonvensjonen. (1989). *FNs konvensjon om barnets rettigheter*. Regjeringen.no. <https://www.regjeringen.no/no/tema/familie-og-barn/innsiktsartikler/fns-barnekonvensjon/fns-konvensjon-om-barnets-rettigheter/id2511390/>
- Barnelova. (1981). *Lov om barn og foreldre* (LOV-1981-04-08-7). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-04-08-7?q=Lov%20om%20barn%20og%20foreldre>
- Barnevernsloven. (2021). *Lov om barnevern* (LOV-2021-06-18-97). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-06-18-97?q=Barnevernloven>
- Cooper-Sadlo, S., Mancini, M. A., Meyer, D. & Chou, J. L. (2019). Mothers talk back: Exploring the experiences of formerly incarcerated mothers. *Contemporary Family Therapy*, 41(2), 92–101. <https://doi.org/10.1007/s10591-018-9473-y>
- Easterling, B. A., Feldmeyer, B. & Presser, L. (2019). Narrating mother identities from prison. *Feminist Criminology*, 14(5), 519–539. <https://doi.org/10.1177/1557085118773457>
- Forskrift om straffegjennomføring. (2002). *Forskrift om straffegjennomføring* (FOR-2002-02-22-183). Lovdata. <https://lovdata.no/forskrift/2002-02-22-183>
- Haney, L. (2013). Motherhood as punishment: The case of parenting in prison. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 39(1), 105–130.
- Hellebust, M., Smith, P. S., Lundeborg, I. & Skilbrei, M.-L. (2021). *Lengst inne i fengselet: Kvinnelige innsatte med behov for helsehjelp* (Rapport). Universitetet i Oslo.
- Johannessen, K. N. & Bakken, A.-K. (2020). *Fra uro til ro: Utfordrende atferd og barns muligheter for læring*. Gyldendal.
- Jørgensen, E. T. (2015). Moderskap med restriksjoner. *Tidsskriftet Norges barnevern*, 92(3), 183–201. <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1838-2015-03-03>
- Kriminalomsorgsdirektoratet. (2024, 22. februar) *Nøkkeltall fra kriminalomsorgen – januar 2024* (Pressemelding). <https://kommunikasjon.ntb.no/pressemelding/18051354/nokkeltall-fra-kriminalomsorgen-januar-2024>
- Kriminalomsorgsdirektoratet. (2015). *Retningslinjer for funksjon som barneansvarlig i kriminalomsorgen* (Nr. KDI 4/2015) [Rundskriv]. <https://img3.custompublish.com/getfile.php/2968380.823.sfdxapdube/KDI+rundskriv+4-2015.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no>
- Kriminalomsorgsdirektoratet. (2017). *Barn på besøk i fengsel: Besøksavdeling, besøks hus og -leilighet* (Nr. KDI 2/2017) [Rundskriv]. <https://img3.custompublish.com/getfile.php/3835163.823.pwtbbvxtwr/KDI-rundskriv+2-2017.PDF?return=www.kriminalomsorgen.no>
- Kriminalomsorgsdirektoratet. (2020). *Rundskriv om gjennomføring av videosamtaler i fengselet mellom innsatte og besøkende mv. – Tiltak knyttet til korona pandemi* (Nr. KDI 3/2020) [Rundskriv]. <https://img3.custompublish.com/getfile.php/5194099.823.bazkwsulnplaz7/Rundskriv+KDI+3-2020.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no>

- Kennedy, S. C., Mennicke, A. M. & Allen, C. (2020). «I took care of my kids»: Mothering while incarcerated. *Health and Justice*, 8(1), artikkel 12. <https://doi.org/10.1186/s40352-020-00109-3>
- Kjellstrand, J., Cearley, J., Eddy, J. M., Foney, D. & Martinez Jr., C. R. (2012). Characteristics of incarcerated fathers and mothers: Implications for preventive interventions targeting children and families. *Children and Youth Services Review*, 34(12), 2409–2415. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.08.008>
- Lockwood, K. (2018). Disrupted identities: Narratives of mothers in prison. I T. Taylor & K. Bloch (Red.), *Marginalized mothers: Mothering from the margins* (s. 157–173). Emerald Publishing.
- Melander, L. (2020). Keeping connected while living apart: An exploration of a prison contact maintenance program. *Journal of Offender Rehabilitation*, 59(5), 267–284. <https://doi.org/10.1080/10509674.2020.1745980>
- Mignon, S. I. & Ransford, P. (2012). Mothers in prison: Maintaining connection with children. *Social Work in Public Health*, 27(1–2), 69–88. <https://doi.org/10.1080/19371918.2012.630965>
- Moldestad, B. & Skilbred, D. (2009). Foreldres opplevelse av et foreldreskap på avstand. *Fontene forskning*, 2, 41–52.
- O'Malley, S. & Devaney, C. (2015). Maintaining the mother–child relationship within the Irish prison system: The practitioner perspective. *Child Care in Practice*, 22(1), 20–34. <https://doi.org/10.1080/13575279.2015.1054786>
- Poehlmann, J., Dallaire, D., Loper, A. B. & Shear, L. D. (2010). Children's contact with their incarcerated parents: Research findings and recommendations. *American Psychologist*, 65(6), 575–598. <https://doi.org/10.1037/a0020279>
- Shlafer, R. J. & Poehlmann, J. (2010). Attachment and caregiving relationships in families affected by parental incarceration. *Attachment and Human Development*, 12(4), 395–415. <https://doi.org/10.1080/14616730903417052>
- Sivilombudsmannen. (2016). *Kvinner i fengsel: En temarapport om kvinners soningsforhold i Norge* (Rapport). https://www.sivilombudet.no/wp-content/uploads/2017/05/Temarapport_Kvinner-i-fengsel.pdf
- Smith, L. (2017). Tilknytningsteori: Teori og forskning. I L. M. Gulbrandsen (Red.), *Oppvekst og psykologisk utvikling: innføring i psykologiske perspektiver* (2. utg., s. 139–178). Universitetsforlaget.
- Smith, P. S. (2014). *When the innocent are punished: The children of imprisoned parents*. Palgrave Macmillan.
- Staksrud, E., Kolstad, I. Bang, K. J., Bomann-Larsen, L. & Fretheim, K. (2021). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora* (Rapport, rev. utg.). Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>
- St.meld. nr. 37 (2007–2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn* – (kriminalomsorgsmelding). Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/no/dokumenter/stmeld-nr-37-2007-2008-/id527624/>
- Storvik, B. L. (2017). *Straffgjennomføring* (3. utg.). Cappelen Damm Akademisk.
- Straffgjennomføringsloven. (2001). *Lov om gjennomføring av straff mv.* (LOV-2001-05-18-21). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21>
- Thagaard, T. (2018). *Systematikk og innlevelse: En innføring i kvalitative metoder* (5. utg.). Fagbokforlaget.
- Widerberg, K. (2011). *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Universitetsforlaget.
- Ystanes, V. & Ugelvik, T. (2020). «They tell me I'm dangerous»: Incarcerated mothers, Scandinavian prisons and the ambidextrous penal–welfare state. *British Journal of Criminology*, 60, 892–910. <https://doi.org/10.1093/bjc/azz082>

KAPITTEL 15

Straffesyn blant unge domfelte

Ingrid Rindal Lundeberg Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter

Berit Johnsen Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter

Abstract: This chapter explores the general sense of justice among young people in Norway, with a particular focus on their perceptions of drug-related crimes and rape. The study employs a mixed-methods approach, integrating two population surveys and 11 focus group interviews with 49 young participants to assess justice perceptions at multiple levels. We argue that including young people with lived experience of criminal prosecution and imprisonment is crucial for these discussions, as it allows for a consideration of young offenders' experiences through their "penal subjectivities". Comparisons between young people with and without lived criminal justice experiences reveal that those who have been imprisoned tend to hold more principled yet extreme views on the punishment of drug-related crimes and rape. They are more lenient in their views on drug-related offenses and harsher in their stance on rape compared to other groups. Their firsthand experiences shape their sense of justice, expanding the scope of what should be included when studying justice perceptions. For them, procedural justice also becomes part of the punishment itself. Moreover, both firsthand and second-hand experiences are significant when young people, in general, discuss justice. This highlights the need to consider procedural justice in future studies on perceptions of justice and punishment.

Keywords: punishment, penal subjectivities, procedural justice, sense of justice, trust

Innledning¹

Det er veldig viktig at de straffene [...] må på en måte samsvare med det som befolkningen tenker at er riktig, da. At det er litt viktig, det at man ser at, okei, den straffen gir mening, at den personen skal få den, liksom, for da får man mer tillit til dem, bare sånn, okei, de vet hva de gjør, det gir mening at de får, ja [...] (D3/3)

At straffenivået er noenlunde i samsvar med folks rettferdighetssans, er antatt å være avgjørende for et velfungerende samfunn, som ungdommen ovenfor uttrykker. I samfunnsdebatten har det for eksempel vært hevdet at voldtekt straffes for mildt, mens det motsatte er tilfellet for narkotikalovbrudd. Høy straff for voldtekt antas å virke avskrekkende samtidig som høy straff er viktig symbolsk sett (Jacobsen & Skilbrei, 2021). Det er imidlertid sterkt delte oppfatninger om dette på narkotikafeltet, der det argumenteres for at straff skader mer enn det nytter.

Straffenivået skal overordnet være i overensstemmelse med hva folk flest oppfatter som rett og rimelig – den allmenne rettsoppfatningen. Argumenter om den allmenne rettsoppfatning brukes både i lovgivningsprosesser og som et moment i vurdering av straffenivå i enkeltavgjørelser (Hodnemyr, 2023, s. 208–209). Hva som antas å være den allmenne rettsoppfatning, legger også føringer for beslutninger i kriminalomsorgen, for eksempel om straffedømte skal få permisjon eller løslates på to tredjedels tid (Storvik, 2022, s. 48; jf. Straffegjennomføringsloven, 2001, § 2). Hvis avstanden er for stor mellom hva folk flest mener er rett og rimelig straff, og hva loven sier straffen skal være, er det fare for mangel på både etterlevelse og tillit til rettssystemet. Selv om antakelser om rettsoppfatninger både normativt, som et mål på rettssystemets legitimitet, og i praksis, i politikktutvikling og beslutninger, kan ha stor betydning, har folks faktiske meninger i liten grad vært undersøkt empirisk.

Siden vi har begrenset kunnskap om hva folk flest mener om straffenivået for seksuallovbrudd og narkotikalovbrudd, og fordi lovbruddene er under pågående debatt og endring, var det spesielt interessant å inkludere disse lovbruddene i en studie av folks rettsoppfatning (Frøyland et al., 2022). Viktige spørsmål i en slik studie er: Hvem er «folk flest»? Og høres noen stemmer bedre enn andre? Fordi både seksual- og narkotikalovbrudd omhandler samfunns moralsk betente forhold, er de unges stemme særlig interessante. Det er de unge vi er bekymret for, samtidig som det antas at

---

1 Forskningen er finansiert av Justis- og beredskapsdepartementet.

unge er bærere av nye tendenser og holdninger, noe som gjør dem til en aktuell aldersgruppe å studere. Det er også i denne livsfasen flest kommer i befatning med kriminalitet, både som gjerningspersoner og som ofre (Frøyland et al., 2022, s. 26; jf. Drager, 2021). Vi (forfatterne av dette kapitlet) mente at studien ville få en verdifull tilleggsdimensjon ved å inkludere dem som faktisk har erfart straffeforfølgelse og soning, i hva «folk flest» mener er et rett og rimelig straffenivå (Sexton, 2015). Å inkludere innsatte i en slik studie er viktig også fordi de sjelden får anledning til å ytre seg i forskning med mindre det dreier seg om deres egen situasjon.

Dette kapitlet omhandler unge innsatte menn sitt syn på straff og straffenivået i Norge, nærmere bestemt hva de mener skal straffes, og hvordan og hvorfor. Vi ønsker å utforske tanker og argumenter som ligger bak deres syn på straff og kriminalitet, sett i lys av deres erfaringer både i og utenfor en straffegjennomføringskontekst. Dette innebærer også å undersøke hvordan det er å bli mistenkt, tiltalt og straffet, og hvordan disse erfaringene kan forme tilliten til politiet, domstolene og kriminalomsorgen. Vår problemstilling er om unge mennesker i fengsel kan ha noen særskilte erfaringer sammenliknet med andre unge, og om disse preger deres holdninger: Har de et annet syn på straff? Bringer de inn andre argumenter i diskusjonen om hva straffenivået bør være, og er deres tillit til straffesystemet annerledes? Er opplevelsen av straff forskjellig fra det som formelt er definert som del av straffen, i lovens forstand? Og hvordan kan forståelser av ulike aspekter ved erfaringsnærhet og personlig erfaring tilføre en analyse av variasjoner i rettsoppfatningen?

Straff og det nordisk eksepsjonelle

De nordiske landene er kjent for en særlig human og velferdsorientert straffepolitikk med lave fangetall og gode soningsforhold. Kriminologen John Pratt (2008) kalte dette for «den nordiske eksepsjonalisme». Hva som er så eksepsjonelt med de nordiske fengslene og det nordiske straffenivået, er omdiskutert, men Crewe et al. (2022) hevder at straffepolitikken i disse landene på noen områder avviker vesentlig fra denne politikken i mange andre vestlige land. Norge skiller seg spesielt ut med et «mildere» strafferegime, blant annet gjennom økende bruk av alternativer til fengselsstraff (Kristoffersen, 2022). Overfor unge under 18 år som begår lovbrudd, har Norge valgt å satse på ulike særreaksjoner for å unngå fengsel. Disse kan være betinget påtaleunntatelse, ungdomsstraff og ungdomsoppfølging

med varierende behandlingsrettede vilkår og inngrepsnivåer (Sandøy & Hauge, 2019). Færre unge dømmes til ubetinget fengselsstraff, og flere unge gjennomfører ubetinget fengselsstraff med elektronisk kontroll (Kriminalomsorgsdirektoratet [KDI], 2023).

En ganske «mild» håndtering av ungdomskriminalitet kan ha sammenheng med at i Norge står nytteverdien av straffen sentralt (Andenæs, 1994, s. 15; Hauge, 1996, s. 19; men se også Jacobsen, 2004; Nymo, 2015). Den uttalte årsaken til å påføre mennesker straff, altså et onde – eller en pine – som skal oppleves som et onde eller en pine (Andenæs, 1976, s. 352; Rt. 1977: 1207; Christie, 1982), er ikke hevn, slik det er i mange andre land, men å forebygge fremtidig kriminalitet. For unge er spesielt individualprevensjon – at den som får en sanksjon eller straff, ikke skal begå kriminelle handlinger igjen – viktig. Rehabilitering og behandling står spesielt sterkt ved at de unge skal få hjelp slik at de ikke begår ny kriminalitet. Avskrekking og inkapasitering i form av fengselsstraff er mindre fremtredende, siden fengsling blir ansett som skadelig og potensielt forverrende for den unges situasjon. Samtidig kan ikke samfunnet, av allmennpreventive hensyn, unnlate å reagere på ungdomskriminaliteten. Det må vise at kriminelle handlinger får konsekvenser, for slik å avskrekke andre fra å begå liknende handlinger. Konsekvensene opprettholder også ro og orden i samfunnet ved at folk stoler på rettssystemet og ikke tar loven i egne hender for å sanksjonere hverandre.

At konsekvensene, altså straffen eller reaksjonen, står i forhold til lovbruddets grovhet, følger prinsippet om *likevektsrettferdighet* (Eckhoff, 1971). Som vi skal se, er hva som blir ansett som grove og mindre grove lovbrudd, tett koblet til den allmenne rettsoppfatningen og varierer både historisk og kulturelt. Eckhoff (1971) refererer også til prinsippet om *fordelingsrettferdighet*, som innebærer at straffen skal være lik for samme lovbrudd, uavhengig av hvem som begår det. Overfor barn og unge «brytes» imidlertid dette prinsippet ved at barn under 15 år ikke straffes, og ved barn og unge får mildere straffer enn voksne. At man finner dette rimelig, er også nært knyttet til den allmenne rettsoppfatningen.

Oppfatninger om straff

Spørsmålet om den norske befolkningen tenker annerledes på hvorfor og hvordan vi skal straffe, har fått økt oppmerksomhet (Frøyland et al., 2022). Særlig er synet på straff for seksuallovbrudd og narkotikalovbrudd aktuelt,

siden de er debattert og i sterk bevegelse. Argumenter for endringer i straffnivået for begge lovbruddene er begrunnet i skadefølgeprinsippet i norsk rett, det vil si at «straff bare bør brukes som reaksjon på handlinger som medfører, eller kan medføre, at noen påføres skade» (NOU 2002: 04, s. 79). Begrunnelsene for endringer i straffenivået inkluderer ikke kriminalitetsforebygging (Frøyland et al., 2022).

Siden 2000 har strafferammen for seksuell omgang med en som «er bevisstløs eller av andre grunner er ute av stand til å motsette seg handlingen» (Straffeloven, 2005, § 291 bokstav b) blitt hevet fra ett til tre års ubetinget fengsel. I loven anses denne typen seksuelle overgrep som like straffverdige som dem som er utført med vold og trusler. Det har vært en markant økning i antall saker av denne typen, og festrelaterte seksuelle overgrep utgjør en stor andel – omtrent 43 prosent – av anmeldte og domfelte voldtekter.² Undersøkelser indikerer også at voldtekt er langt mer utbredt enn straffestatistikken viser. En kartlegging viser at en av fem norske kvinner oppgir at de har opplevd voldtekt ved tvang og makt (Dale et al., 2023). Dette tyder på at mange unge har opplevd seksuelle krenkelser, men ikke har anmeldt forholdet. Samtidig representerer det store antallet henleggelses og frifinnelser en tillitsutfordring (NOU 2024: 4, s. 14).³

Mens seksuallovbrudd tilsynelatende blir møtt med sterk fordømmelse av samfunnet, med en minstestraft på tre års fengsel, er det en motsatt tendens for bruk av narkotika. I Norge har bruk av straff overfor mindre alvorlig narkotikakriminalitet blitt drastisk redusert siden 2014. Selv om de formelle strafferammene gjør det mulig med fengsel, er reaksjonen i dag enten påtaleunnlattelse eller bot, dersom du ikke er rusavhengig. I kjølvannet av en offentlig rusreformutredning (NOU 2019: 26) og i forbindelse med forslaget om avkriminalisering som ble fremmet for Stortinget i 2021 (Prop. 92 L (2020–2021)), har Høyesterett avgjort at rusavhengige skal fritas for straff for befatning med narkotika for eget bruk (HR-2022-731-A; Riksadvokaten, 2022). Høyesterett uttalte i den forbindelse at «synet på hva som er en riktig straff, er preget av allmenne retts- og verdioppfatninger i samfunnet og vil kunne endre seg over tid» (HR-2022-731-A). Å straffe

---

2 I 2022 ble 7396 seksuallovbrudd anmeldt til politiet, noe som er mer enn dobbelt så mange som i 2000. 1014 av sakene endte i en straffereaksjon, 484 endte i ubetinget fengsel eller en særreaksjon (Dyrstad & Stene, 2022).

3 Se Jacobsen (2017) for en mer utførlig diskusjon om begrunnelser for straffeskjerpelser.

tungt rusavhengige for bruk og besittelse av narkotika var ikke lenger i overensstemmelse med befolkningens syn, ifølge domstolen.

Selv om både straffepolitikken og rettsvesenet skal ta hensyn til «allmenne retts- og verdioppfatninger» i sine beslutninger, kan begrepet «allmenn rettsoppfatning» både rettslig, teoretisk og empirisk sett fremstå som en uklar størrelse. Formålet med undersøkelsen *Rettsoppfatning i Norge: holdninger til straff og straffegjennomføring i den norske befolkningen* (Frøyland et al., 2022), som dette bokkapittelet er basert på, har vært å bidra til mer nyansert kunnskap om befolkningens begrunnelser og oppfatninger om straff. I studien er det benyttet et bestemt rammeverk og en metodikk inspirert av Balvig et al. (2015). Folks syn på straff er forstått fra tre ulike nivåer, omtalt som den generelle, den informerte og den konkrete rettsoppfatningen. Den generelle rettsoppfatning handler om folks overordnede holdninger til straff, som på spørsmålet: «Synes du straffene i Norge er for milde, passende eller for strenge?» Den informerte og konkrete rettsoppfatning er basert på økt kunnskap om konkrete kriminelle handlinger, og om konteksten de finner sted i.

I dette kapittelet vil vi videreutvikle dette rammeverket for hvordan rettsoppfatninger kan forstås, og inkludere betydningen av det *erfaringsnære* og det *egenerfarte* i synet på straff. Dette må tolkes ut fra hvordan erfaringer former tillit og påvirker holdninger til rettmessighet og rettferdighet. I tråd med Christies (1982) teori om straff som pine vil vi forstå straffeoppfatninger fra et mer erfaringsnært perspektiv. Som Christie mener vi at den straffedes opplevelser av pine i større grad må inkluderes i debatten om straff. Samtidig må også andre erfaringer som nyanserer hvordan ulike former for straff oppleves og gis mening, anerkjennes (Lundeberg, 2018). Opplevelsen av straff må også forstås ut fra ulike aktørers «problemeierskap», distanse og nærhet til handlingene, og ut fra hva som blir vurdert som straffeverdige.

Direkte eller indirekte erfaringer med kriminalitet, rettssystemet og straff kan ha betydelig påvirkning på unge menneskers synspunkter. Unge begår oftere kriminalitet enn eldre, og ungdomstiden preges mer av utforskning og spenningsøking. Mange unge vil ha ulike former for erfaringsnærhet, men det er rimelig å anta at en person som selv har sonet fengselsstraff, har erfaringer som gir en dypere og mer personlig forståelse av realitetene ved straff og fengsling. I tråd med Sexton (2015) betrakter vi de unge domfeltes erfaringer fra deres «penal subjectivities». Hvis vi skal forstå hvordan straffen virker, og hvilken mening straff har, må vi «bedre forstå straffens konturer slik den oppleves og erfares av dem hvis liv i stor grad formes av den» (Sexton, 2015, s. 115, vår oversettelse).

Vi mener også at rettsoppfatninger om straff berører mer enn straffens *fenivået*, for eksempel størrelsen på boten eller lengden på samfunnsstraffen eller fengselsoppholdet. Vi vil derfor også utforske hvordan ulike *prosessuelle faktorer* kan forme rettsfølelsen og tilliten til rettssystemet (Lundeberg, 2017; Lundeberg & Mjåland, 2016). Prosessuelle aspekter, som hvorvidt representanter for straffetiltakskjeden (politi, dommere og ansatte i kriminalomsorgen) opptrer på en respektfull, rettferdig og upartisk måte, kan bety mer enn utfallet av møtene (Tyler, 2006; Thomassen, 2017). Dette innebærer å utforske det som *oppleves* som straffende, selv om det ikke formelt er definert som del av straffen, i lovens forstand.

Metode

Befolkningsundersøkelsen om den norske rettsoppfatningen (Frøyland et al., 2022) var basert på et «mixed method design», det vil si innsamling av både kvantitative og kvalitative data (Creswell & Clark, 2018). Nærmere bestemt brukte vi fire ulike datakilder: en spørreundersøkelse bestående av telefonintervjuer og «Ungdataundersøkelsen» blant elever i ungdomsskolen og videregående skole (for å undersøke den generelle rettsoppfatningen) samt et spørreskjema tilsendt i posten til et representativt utvalg av den norske befolkningen og fokusgrupper blant ungdom og unge voksne (for å undersøke den informerte og konkrete rettsoppfatningen).

I dette kapitlet er det særlig fokusgruppeintervjuene som danner kildegrunnlaget. Våren 2022 gjennomførte vi til sammen elleve fokusgrupper med totalt 49 personer; 29 jenter og 20 gutter som alle var under 26 år, og som hadde ulik bakgrunn med hensyn til klasse, etnisitet og bosted. Kjernen i vår analyse er to fokusgruppeintervjuer vi gjennomførte med åtte fengslede menn (fire i hver gruppe, hvor vi intervjuet hver vår gruppe – gruppe 9 og 10) som sonet i et norsk høysikkerhetsfengsel. Intervjuene foregikk på to møterom inne i fengselet. Ingen ansatte var til stede under intervjuet, men møterommene var kameraovervåket, og vi hadde hver vår alarm. Deltakerne var mellom 19 og 24 år og hadde ulik etnisk bakgrunn. I gjengivelse av sitater har hver deltaker fått et nummer som oppgis først, med påfølgende gruppenummer. For eksempel betyr D2/9 deltaker nummer 2 i gruppe 9.

Når man skal samle inn data i et høysikkerhetsfengsel, er det mange hensyn å ta, også av forskningsetisk art. Forskeren er avhengig av godt

samarbeid med ansatte, selv om det er innsatte som skal være deltakere i studien. Ansatte er bokstavelig talt «døråpnere» eller «portvakter», og de legger til rette for at datainnsamlingen kan gjennomføres. Foruten å få tillatelse til å komme inn i fengselet var vi i denne studien helt avhengig av ansattes hjelp til å rekruttere deltakere. Dette gjorde de ved å dele ut et informasjonsskriv vi hadde oversendt fengselet, og ved å spørre unge innsatte om de kunne tenke seg å delta. Å rekruttere deltakere i en slik studie gjennom ansatte er beheftet med betenkeligheter (Redalen et al., 2013), fordi innsatte er en sårbar gruppe ved at de er underlagt et maktregime, og forskningsetisk sett skal det tas ekstra hensyn til dette (Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora [NESH], 2023). Forskeren mister «kontrollen» med noen hensyn som skal tas, for eksempel å forsikre seg om at deltakelsen er helt frivillig, når andre rekrutterer. Vi har ingen grunn til å anta at ansatte ikke har rekruttert på forsvarlig måte, men vi er oppmerksomme på maktdimensjonen som ligger i relasjonen ansatt–innsatt (Crewe, 2011), og på at denne kan ha påvirket rekrutteringsprosessen. Deltakerne signerte imidlertid på samtykket til å delta i forskningen i begynnelsen av fokusgruppeintervjuet. Dette ble gjort etter at vi hadde forsikret oss om at de hadde forstått informasjonsskrivet, blant annet om frivillig deltakelse og at det å trekke seg fra intervjuet ikke ville få konsekvenser for dem.

Under fokusgruppeintervjuet ble deltakerne kort fortalt bedt om å ta stilling til straffnivået i saker om blant annet voldtekt og narkotikakriminalitet. Hver sak beskrev en bestemt handling innenfor hver av lovbruddstypene («vignetter»). I diskusjonen av sakene ble deltakerne bedt om å diskutere ulike forhold ved straffen og straffnivået i sakene. Før diskusjonen startet, fikk de en kort orientering om de ulike straffene. Underveis i diskusjonen spilte intervjuer inn ulike opplysninger – for eksempel om gjerningspersonen hadde hatt et annet kjønn enn det som var beskrevet i vignetten, om de var rusavhengige eller hadde barn – for å se om deltakerne ut fra disse opplysningene endret mening. Til slutt skulle deltakerne bli enige om en reaksjon i saken. Etter å ha diskutert sakene, gikk gruppene videre til å drøfte spørsmål om tillit til politiet, domstolene og straffegjennomføringen på et mer generelt nivå. Den samme prosedyren ble fulgt i alle de elleve fokusgruppene (for en nærmere beskrivelse av metoden, se Frøyland et al., 2022).

Før vi dykker ned i analysene, vil vi presentere noen refleksjoner vi gjorde oss i intervjuene med deltakerne fra fengselet. På mange måter

opplevde vi det lettere å intervju fengselsgruppene enn de andre gruppene. Deltakerne i fengselsgruppene var godt orientert om forskjellige straffereaksjoner, og de skjønnte hva de innebar. Sammenliknet med mange av de andre gruppene hadde de få spørsmål innledningsvis i intervjuet, og de kunne også svare på hverandres spørsmål. Ut fra «kapitalen» de hadde opparbeidet seg gjennom kontakten med straffesystemet, var diskusjonene i disse gruppene også mer opplyst enn i de andre gruppene.

Syn på straff for narkotikabruk

I undersøkelsen ga vi de unge selv makt til å bestemme hvordan de ville straffe. De unges syn på straff for cannabisbruk er i denne sammenheng særlig interessant. Cannabis er det mest brukte illegale rusmidlet, og bruk er dermed et utbredt lovbrudd. Én av fire har prøvd cannabis i løpet av livet (Bretteville-Jensen & Bramness, 2019, s. 189). Cannabis er også særlig aktuelt fordi det forbindes med såkalt fest- eller rekreasjonsbruk, og det er dermed noe også unge indirekte kan ha kjennskap til.

Vi presenterte deltakerne for en sak som beskriver en ung mann, Jacob på 21 år, som blir pågrepet for bruk og besittelse av marihuana. Deretter stilte vi dem spørsmål om egne meninger, om hvilken straff de trodde personen faktisk ville få, og om hva de trodde folk flest ville mene.

Samtlige deltakere uttrykte at dette var en sak som mange ungdommer kan kjenne seg igjen i. Alle gruppene var enige om at dette er et mildt lovbrudd som ikke skal medføre fengselsstraff, men deltakerne var splittet i synet på hvilke reaksjoner som burde gis. De fire deltakerne i gruppen av unge i fengsel som diskuterte denne saken, var unisont enige om at denne saken ikke burde medføre noen form for sanksjoner, heller ikke straff:

D2/10: Ingen straff, mener jeg, ass. Det er bare én joint. Det er ett gram. Du har ikke skadet noe(n) eller gjort noe. Du har bare røyka. Så det er akkurat som om du skulle tatt en 16-åring for å drikke alkohol. Blir han straffet? Nei [...]

D1/10: Det er jo mindre farlig enn alkohol, egentlig.

D2/10: Jeg har aldri hørt om noen som har dødd av hasj, liksom.

D3/10: Ikke bare hvor farlig det er eller ikke. Men det er liksom ... For det første, det er så liten mengde, og han sier selv at det er til eget bruk. Og hvorfor skal det være straff da?

Små mengder sammen med ingen følger for andre og liten skadevirkning sammenliknet med alkohol ble av denne gruppen trukket frem som

argumenter for ikke å straffe eller ilegge noen form for sanksjon. Som støtte for argumentene trakk de frem at bruk av marihuana og også hasj var legalisert i andre land. Deltakerne mente at Jacob heller ikke burde straffes om han prøvde å selge stoffet eller var rusavhengig (også av sterkere stoffer). Ved avhengighet kunne behandling være et alternativ, vel å merke om Jacob ville det selv. Deltakerne i fengselsgruppen var også oppmerksom på at straff eller sanksjoner som medførte «anmerkning» på rullebladet, spesielt om Jacob hadde vært under 20 år, kunne være ødeleggende for ham i mange sammenhenger senere i livet.

Saken ble også diskutert i tre andre grupper. Disse gruppene var ganske like i sine synspunkter og skilte seg ikke fra hverandre med tanke på alder, klasse eller bosted. Selv om gruppene refererte til cannabisbruk som et vanlig lovbrudd de hadde god kjennskap til, ofte gjennom en festkultur de hadde observert i ulike sammenhenger, skinte det gjennom at dette var noe «andre» gjorde, og ikke de selv. I alle tre gruppene startet diskusjonen med hvilken sanksjon eller straff som skulle ilegges: Ingen av gruppene startet der deltakerne i «innsattegruppen» gjorde, altså med at Jacob *ikke* burde straffes eller ilegges en sanksjon. Selv om en av gruppene refererte til samfunnsdebatten om å legalisere mildere stoffer, var gruppene generelt sett opptatt av at cannabisbruk var et lovbrudd som burde medføre en reaksjon, men som ikke nødvendigvis burde innebære en straffereaksjon (Frøyland et al., 2022, s. 107–117). «For at man skal få en liten klask på hånda, bare. [De andre sier 'ja.'] At det er ikke helt krise, men 'slutt', liksom» (D3/8).

Selv om samtlige grupper presenterte mange argumenter om straffens problem, endte mange likevel opp med å være *reaksjonsvennlige*. Reaksjonen måtte settes inn raskt, som en her-og-nå-avskrekking, og burde ikke være noe som trakk ut og fikk følger over tid. At reaksjonen skulle ha en avskrekkende effekt og møtes med strengere reaksjoner ved gjentakelse, ble særlig diskutert av deltakerne i to av gruppene. De fremhevet samtidig at reaksjonen ikke måtte være for streng:

D2/3: Jeg tror at en bot er skremmende nok for en såpass ung person. Og så hvis man gir for streng straff, så kan nok det påvirke personen veldig negativt i lang tid i etterkant også, hvis man gjør en dum feil på en fest, liksom.

D4/3: Ja, eller så kan det der med at, ja man kan si sånn at «okei, vi lar deg gå nå, men vi vet hva du har gjort, så vi har deg».

D1/3: At vi vet hvem du er, liksom.

D4/3: Ja, vi vet hvem du er. Så hvis vi møter deg igjen, under like omstendigheter, da kan vi kanskje ta deg inn, at du må sone i fengsel – eller få en større bot, da.

D3/3: Som du sa, da, at om man må betale opptil sånn 50 000 kroner, så vil det bare ha mer negativ effekt enn det vil ha positiv effekt, liksom.

Selv om tilsynelatende de fleste mente at dette var en handling som krevet at samfunnet reagerte, at noe måtte gjøres, var de samtidig splittet i synet på om det skulle gis hjelp eller straff. Skremselseffekten ved bare det å være i kontakt med politiet ville kunne være tilstrekkelig i slike saker:

Jeg tenker at det er ubehagelig nok til at han senere tenker «kanskje ikke». Jeg hadde hvert fall tenkt det [...] Ja, at bare å snakke med politiet og ha en slags konfrontasjon på at det er nok. At man ikke skal lage noe fiendtlig mellom politiet og folk som gjør mildere ting, da. (D3/5)

Det ble diskutert at hjelpetiltak forholdsmessig kunne være for inngripende, gitt at Jacob ikke hadde et problem. Samtidig ble det lagt vekt på det de oppfattet som faremomentet ved mildere stoffer; at disse kunne være en «inngangsport» til bruk av sterkere stoffer. Foruten advarsel, bot, urinprøvekontroll og påtaleunntatelse – og også samfunnsstraff (som i samme åndedrag ble nevnt som en mild straff) – diskuterte deltakerne i gruppene dermed om ulike former for behandling også kunne være reaksjon. Behandlingsalternativet ble diskutert opp mot frivillighet. Det ble for eksempel fremholdt at straffereaksjonen påtaleunntatelse med «ruskontrakt» kunne være uforholdsmessig, ressurskrevende, unødvendig og skadelig når det er snakk om ungdom uten antatte rusproblemer.

Prosessuell rettferdighet og straffens skjevhet

Fremgangsmåten til politiet var noe deltakerne i alle grupper uoppfordret problematiserte. I denne delen av diskusjonen refererte fengselsdeltakerne til en rekke egenopplevde negative erfaringer med kontakt med politiet i ulike sammenhenger, typisk med uttrykk som «det funker uansett ikke om du samarbeider med politiet eller ikke, du blir uansett kjørt til slutt» (D3/10).

Selv om responsen fra samtlige av de unge var at alle skulle bli behandlet likt, hadde deltakerne i alle gruppene en oppfatning av at både utseende, sosial bakgrunn og kjønn kunne ha betydning for hvem som fikk politiets oppmerksomhet og ble tatt. Flere påpekte det som problematisk at det i praksis kan ha betydning hvordan du ser ut og hvor du bor:

Jeg er fra bydel [X], og det er mye mangfold av kulturer og etniske bakgrunner. [...] Helt siden jeg var liten, har jeg blitt vant til å høre politisirener. Og det trodde jeg var normalt, selvfølgelig. Men så hørte jeg av en venninne som bor på [X], at «nei, det er ikke normalt når du hører politisirener, så skal du liksom sjekke VG». Så innså jeg at området jeg bor i, er overvåket. Og at [...] Jeg har ikke lyst til å si at politiet jakter på utlendinger, men det kan føles sånn her noen ganger. At fordi jeg har vært på skoletur, der gutter i klassen min, pakistanere, har blitt stoppet bare fordi de er pakistanere. Selv om vi går på rekke og rad. Da er det ikke så lett å føle ... å ha tillit til politiet. Selv om vi bor i Norge. (D2/1)

Mens det blant øvrige ungdommer var noe varierende oppfatninger, var mangel på tillit til politiet et gjennomgangstema blant innsatte. Narkotikakontrollene ble særlig trukket frem som problematisk. Her ble konkrete negative erfaringer beskrevet, særlig etnisk profilering i stopp- og-sjekk-praksisen hos politiet i Oslo:

D2/10: Igjen, da. Spesielt i Oslo ser de at du er i en vennegjeng på flere personer som ofte ses i et område, så skal de ofte trakassere dere for ting. De skal stoppe dere for null grunn. Du kan bare sitte i en park og bare ha det gøy, spille fotball. De skal stoppe deg for det også. Fordi de tror at du har narkotika på deg, eller bare fordi de ser at du har vært med andre som har kanskje litt kriminelle tilhørigheter. Så blir du stemplet som en kriminell, selv om du ikke er det.

Forsker: Så sånne kontakter, det bryter ned tillit?

D2/10: Ja, og måten de også gjør ting på. Handlingene deres. Maktmisbruk.

Forsker: Hva slags maktmisbruk snakker vi om her?

D2/10: Det er jo det som han sa, da. Måten de stopper deg på, måten de lyver på, måten du blir faktisk dømt til ting du ikke har noe innblanding i, og så videre. Bare at de skal dømme deg bare for at dere er en vennegjeng, og mener at alle er involvert.

D1/10: Og holdningene deres, som om de er noe. Det gjelder ikke alle, men det gjelder et stort flertall av dem. At de kommer, og de er frekke, liksom, med en gang.

Også i andre typer sammenhenger påpekte innsatte at politiet generelt, «[...] der hvor jeg kommer fra», tar deg hvis du ser «aktuell ut», og at det kommer an på hvilke «klær du har på deg, eller hudfarge [...] Hvis de mener at du ser aktuell ut, så kan de ta deg med til den store bilen, og så kan de strippe deg og alt sånn» (D4/9).

Generelt henviste de unge til urettferdigheten ved at oppmerksomheten rammer skjevt når visse befolkningsgrupper oftere blir mistenkeliggjort, sjekket og ransaket uten annen grunn enn at de lever og oppholder seg i mer belastede områder av byer og nabolag:

De skal liksom hjelpe oss, men det de prøver å gjøre, det er å ta oss på noe. Spesielt når det, det er litt med sånn, det her er litt sånn, synes jeg er rasistisk da. Fordi hvis du går til østkanten, så er det hele tiden sjekkelse, og de skal sjekke deg og alt det der, hvis det bare lukter noe hasj i området, så skal de liksom si at da er det du som har gjort det. Men hvis jeg går til vestkanten, jeg har gått til vestkanten mange ganger, fredag, lørdag, det lukter liksom marihuana overalt, null politi, null problem, ingen som blir sjekka, liksom. (D1/9)

Én annen deltaker påpekte i den sammenheng at det er betenkelig, siden ungdom i bedrestilte strøk på vestkanten (av Oslo) bruker mer narkotika enn i mer vanskeligstilte nabolag i øst.

Kjønn ble også problematisert opp mot straffeforfølgelse og straffetutmåling. Selv om gruppene mente det ikke burde være forskjell, ut fra prinsippet om fordelingsrettferdighet, kunne det hende at det var forskjell likevel, i retning av at kvinner ble behandlet mildere enn menn. I den ene av fengselsgruppene diskuterte deltakerne dette temaet ganske inngående, og også her syntes det som at de refererte til egen erfaring:

Forsker: Så du tror altså retten er mildere mot kvinner?

D2/9: Ja, ofte så er de vel det.

D1/9: Ikke bare retten, politiet også. Det kan gjelde hvilken som helst sak også. Hvis det er sånn at det er en kvinne innblanda, så kan hun egentlig være sjefen, men det vil aldri politiet tro, ikke sant, fordi det er en kvinne. Så det er litt sånn, de kommer seg unna, tenker jeg da.

Flere trakk også frem erfaringer med mistillit til politiets forklaringer i rettsaker og en følelse av ikke å bli trodd i retten:

For det første har jeg blitt trakassert mye av dem gjennom oppveksten min, med tanke på å bli stoppa og at de sjekker og sånn uten grunn. Og så når jeg har vært i retten og sånn, har politiet stått og løyet. Og det har forsvarsadvokaten min klart å bevise, at politiet har løyet. Og de skal jo håndheve loven, så hvorfor bryter de loven da? Og det er ikke bare noe jeg finner på, liksom, det skjedde faktisk. (D1/10)

Ut over likhetsprinsippet la flere på tvers av gruppene overordnet vekt på forholdsmessigheten ved bruk av kontroll, tvang og straff. Diskusjonene dreiet seg om at straffeforfølgelse må stå i forhold til lovbruddets alvorlighetsgrad. Bruk av narkotika ble generelt sett på som en mindre alvorlig handling, som politiet derfor ikke burde bruke uforholdsmessig mye makt og ressurser på. I én av gruppene stilte deltakerne spørsmål ved politiets

prioriteringer i denne sammenheng, spesielt når det gjaldt andre mer alvorlige kriminalitetsområder, for eksempel voldtektssaker, som ikke etterforskes, eller som henlegges:

Det er jo sånn vi ser på disse casene her. Det kan jo være litt sånn at man liksom vet om noen som har blitt voldtatt, og har ringt inn til politiet, og så har de ikke møtt opp, på en måte. Men du ringer og sier at du kjenner litt hasjlykt i parken, og så føler du at de er der på to sekunder, liksom. (D1/8)

I begge fengselsgruppene trakk deltakerne frem erfaringer med at unødvendig kontroll og streng straff i verste fall fører til at ungdom «gir opp» fordi de føler at «løpet er kjørt». En opplevelse av «ikke å ha noe å miste» kan, i strid med straffens hensikt, medføre en likegyldig holdning eller motstand som kan fremme kriminalitet. Når den enkelte opplever at reaksjonen er urimelig streng, kan en følelse av å bli urettferdig behandlet føre til tap av respekt for loven. Én deltaker beskrev hvordan slike negative erfaringer fratru ungdom håp:

Jeg føler at det er folk med utenlandsk bakgrunn, da, som politiet prøver å ta, da. Og det de gjør feil, det er at når de, når de tar en person, da, så ... og de setter han i politiets registre, da, så vil denne personen gi opp håpet da, tenker jeg, da, og tenke at «hei, livet mitt er ...». Så begynner den personen med tung, tyngre kriminalitet, da. Så hvis politiet hadde jobba litt annerledes, så kunne ting også sett litt annerledes for noen personer, da, tenker jeg. (D1/9)

Syn på straff i voldtektssak

Den andre saken som gruppene skulle ta stilling til, handlet om Brian som møtte Siv (20 år) på en «hjemmefest». Siv ble svært beruset, hun følte seg dårlig og gikk og la seg i en seng på et soverom. Brian fant Siv i sengen, han la seg ned ved siden av henne og gjennomførte samleie. Da Siv våknet, forsto hun hva som hadde skjedd, og hun anmeldte forholdet.

Deltakerne i begge fengselsgruppene var raske med å definere saken som en form for voldtekt, en såkalt sovevoldtekt. De mente at voldtekt var noe av det verste man kunne gjøre, og de omtalte denne typen kriminalitet som «skitten». Dette indikerer at de anså denne handlingen som særlig avskyelig og moralsk forkastelig. I sin fordømmelse av saken så de ingen formildende omstendigheter; ingen andre enn gjerningspersonen kunne klandres (Frøyland et al., 2022, s. 57).

Straffen ble jevnt over satt høyt, til fire–fem års fengsel eller mer. Dette straffenivået lå til dels langt over det de trodde ville vært reaksjonen fra samfunnet, og langt over det faktiske straffenivået. Flere mente at «folk flest» ville dømt langt mildere enn de selv gjorde. De diskuterte også at straffen skulle være merkbar, med erstatning til offeret på over 100 000 kroner, slik at «det skulle gjøre ekstra vondt for han» (D3/10).

At slik kriminalitet skulle straffes hardt og «svi», kom også opp i diskusjonen om prøveløslatelse etter soning av to tredjedeler av straffen: «Men hvis det er voldtekt eller noe skittent, så mener jeg at man burde ikke få to tredjedeler heller. At man skal sone fullt ut» (D1/9). I fengselsgruppene synes hevn – at man skal få som fortjent – å være ganske fremtredende i begrunnelsen for at voldtekt bør straffes hard. Denne begrunnelsen var ikke så fremtredende i de andre gruppene. Samtidig var ikke diskusjonene i disse gruppene preget av så god kjennskap til straffegjennomføring og muligheten for å bli prøveløslatt på to tredjedels tid. Tatt denne muligheten i betraktning mente fengselsgruppene at likevektsprinsippet – at straffen skal stå i forhold til lovbruddets grovhet – ikke ble ivaretatt med dagens straffenivå.

Det høye straffenivået ble i fengselsgruppene også begrunnet med hensynet til offeret; at dette var et lovbrudd som kunne medføre store skadevirkninger for den som ble voldtatt. Allmennprevensjon ble også nevnt som grunn til å gi streng straff:

Forsker: [...] Dere snakket om at straffen skal hindre Brian, eller gi han ...

D3/10: Ikke bare.

D2/10: Ikke bare hindre han, det skal påvirke resten av verden også.

D3/10: Ja, helt riktig. At det er såpass hard straff for det at mennesker ikke tør å tenke på det engang.

I diskusjonen om hva som eventuelt kunne vært formildende, ble både om Brian hadde et rusproblem («Jeg tror uansett hvor rusa du er, så kan du kontrollere deg for det») eller om han hadde barn, avvist som relevant. Kjønnstereotypiske holdninger og offertenkning gjorde seg imidlertid gjeldende i vurdering av handlingen. Voldtekt begått av en kvinne mot en mann ble oppfattet som mindre alvorlig, selv om deltakerne i diskusjonen ble enige om at det i prinsippet burde være like alvorlig:

D1/10: Men jeg synes det er grovere at en kar gjør det mot en jente, enn om en jente gjør det mot en kar.

Forsker: Hvorfor det?

D1/10: Siden en mann er mer dominerende, på en måte, fysisk og sånn. Han kan gjøre det med makt, på en måte.

Forsker: Men gitt at det var en kvinne ...

D1/10: Men selvfølgelig, kvinnen skal jo få like mye straff for det, men det er bare min personlige mening. Jeg synes ikke det er like ille.

D3/10: Jeg tror ikke det er så alvorlig, jeg heller, at liksom ... Man ser ikke på det som like stort alvor hvis en kvinne voldtar en mann, enn at en mann voldtar en kvinne.

Forsker: Du tror domstolen vil se mildere på det, tror du det?

D2/10: Kanskje ikke domstolen.

Forsker: Men folk flest?

D1/10: Ja.

De var av en oppfatning at både deres eget syn og synet i samfunnet var at en mann burde fordømmes sterkere enn en kvinne, men at straffen likevel burde være lik, i tråd med det de mente retten i praksis ville gjøre.

Også i de andre tre gruppene som diskuterte denne saken, var deltakerne raske til å definere den som en voldtektssak. I alle gruppene ville de ha fengselsstraff, men det var diskusjoner om hvor lang den skulle være – fra rundt ett til vel fem år ubetinget fengsel – og diskusjonene bølget litt mer frem og tilbake enn i fengselsgruppen, både på grunn av uenighet innad i gruppen og fordi de påvirket hverandre i argumentasjonen. Til forskjell fra saken om narkotika ville altså deltakerne fra de andre gruppene i denne saken jevnt over straffe mildere enn deltakerne fra fengselet. I gruppen som lå nærmest fengselsgruppen i straffenivå, med rundt fem års fengsel, ble det også fremmet argumenter mot et så høyt straffenivå siden det kunne medføre at noen ikke blir dømt fordi domstolen mener at straffen vil være for streng.

Erstatning til offeret ble også diskutert opp mot avskrekking i de andre gruppene, og der la de seg på samme sum som fengselsgruppen. Offerperspektivet, med vekt på skadevirkningene for offeret og hvor tøft det kan være å stå frem som offer i en slik sak, ble også i disse gruppene nevnt som en viktig begrunnelse for streng straff. Slik som i narkotikasaken var det optimistiske synet på behandling og/eller rehabilitering i fengselet blant medlemmene i disse gruppene fremtredende, særlig når det gjaldt yngre gjerningspersoner: «Hjernen er jo ferdig utviklet når man er 25, så jeg synes alt under 25 så burde man gå til ... jeg vet ikke, terapi eller behandling på en eller annen måte, for voldtektssaker sånn som det her» (D5/2). Allmennprevensjon ble også oppgitt av gruppene som en grunn til å sette en streng straff, men hensynet til Brian sin situasjon ble trukket frem i den ene gruppen:

Altså man skal jo, altså ja, han Brian, han har jo voldtatt, han har jo vært en kuk, ikke sant, men er det fair at – mot han da – for han er jo, ja han har driti seg ut, alt det greiene der, men han er jo enda et medmenneske, liksom. Er det fair overfor han at han skal få mye strengere straff fordi at man skal sette et eksempel? Det er det jeg er litt sånn, det er det jeg tenker på, da, er det en fair måte å gjøre ting på? (D3/6)

Som i fengselsgruppen mente deltakerne i de andre gruppene at gjerningspersonens kjønn ikke skulle ha noen betydning. To av de andre gruppene diskuterte på samme måte som fengselsgruppen at «normen er litt annerledes» (D4/8) for menn enn for kvinner, og at kvinner til tross for prinsippet om lik straff har en tendens til å bli straffet mildere enn menn. Rus var heller ikke en omstendighet disse gruppene fant formildende. Til gjengjeld var medlemmene i den ene gruppen tilbøyelige til å gi mildere straff hvis Brian hadde barn. De ville redusert erstatningsbeløpet og også gitt redusert straff om Brian hadde vært eneforsørger. Et element som ble diskutert i disse gruppene, men ikke i fengselsgruppen, var tidligere kriminalitet. Om de tidligere forholdene Brian hadde vært dømt for, kunne relateres til voldtekten, var de enige om at dette var en skjerpene omstendighet.

Strafferettslige ytterpunkter: straffens skader og offertenkning

Til forskjell fra de fleste andre gruppene var deltakerne fra fengselet umiddelbart ganske enige når det gjaldt hvordan samfunnet skulle reagere på narkotikalovbruddet og voldtekten. De var nesten kategorisk enige, og diskusjonene ble brukt til å underbygge eller finne prinsipielle argumenter for deres syn heller enn til å utfordre hverandre med motargumenter for å bevege andres synspunkter. Til sammenlikning med gruppene utenfor fengselet var deltakerne fra fengselet også mer ytterliggående i sine synspunkter på henholdsvis narkotikakriminalitet og voldtekt. Det var deltakerne i denne gruppen som ville dømme strengest for voldtekt og mildest for narkotika. Innsatte var dermed mer absolutte: De støttet en skjematisk streng fengselsstraff for seksuell omgang med en person som sover, og de mente at det i slike saker ikke finnes noe som kan være diskuterbart eller formildende.

I diskusjonen om narkotikabruk identifiserte vi et splittet syn på straff. Innsatte var kategorisk enige og argumenterte mot straff basert på

prinsippene i rusreformen (NOU 2019: 26), særlig skadefølgeprinsippet. De understreket at dette var en form for offerløs kriminalitet og at skadene ved kontroll og straff overstiger gevinstene, da disse ofte fører til stigmatisering, marginalisering og sosial utstøting. Deltakerne i de fleste andre gruppene var også opptatt av skader ved straffeforfølgelse, men de var mer usikre og pragmatiske med tanke på hva som var riktig å gjøre. Diskusjonene ga spørsmålet større kompleksitet, og ulike hensyn om straffens skade og forebygging ble veid opp mot hverandre. En mer individualpreventiv avskrekende straffetenkning gjorde seg gjeldende blant ikke-domfelte, i likhet med blant rusreformmotstandere. De foreslo i større grad reaksjoner som var ment som «hjelpende» for individet og ikke for samfunnet.

Det var imidlertid stor enighet om at bruk av cannabis er lite alvorlig og normalt, og at straffeforfølgelsespraksisen rammet sosialt skjevt, i strid med likhetsprinsippet. Den gjennomgående kritiske holdningen til uforholdsmessig bruk av tvang og politiets rolle, som de unge var opptatt av, har også fått stor offentlig oppmerksomhet. Blant annet har politiet fått en ny påtaleinstruks med innstramninger i tvangsmiddelbruk (Riksadvokaten, 2022), og det er stilt krav til bedre rolleforståelse i narkotikabekjempelsen (Magnussen et al., 2023).

I voldtektssaken var ikke gruppene av unge like polariserte. I samtlige grupper argumenterte deltakerne for langvarig fengselsstraff for det de anså som en sovevoldtekt, med utgangspunkt i offerhensyn og skade som følge av brudd på samfunnets «seksualmoral». Skadevirkninger av en langvarig fengselsstraff for et ungt, ustraffet menneske ble ikke ansett som betydningsfullt, og alternative straffereaksjoner ble betraktet som uaktuelle. Rus hos gjerningsperson eller offer ble ikke vurdert som formildende omstendighet.

Både fengselsgruppen og enkelte andre grupper trakk inn kjønnsstereotypiske tolkningsskjemaer i sine forståelser av menn og kvinner som gjerningspersoner og ofre (Lundeberg & Smith, 2023, 2024; Vegheim, 2007). Deltakerne i alle gruppene mente at disse tolkningsskjemaene ikke burde ligge til grunn i forståelsen av kriminalitet og påfølgende straffereaksjoner, i tråd med «likhet for loven»-prinsippet. Samtidig erkjente flere at slike kjønnsstereotyper likevel kan spille en rolle. Hos noen av deltakerne i fengselsgruppen var det samtidig tydelig at disse tolkningsskjemaene påvirket deres forståelse av voldtekt, ved at de mente at kvinnelige ofre er mer skadelidende enn menn. Denne antakelsen, om at kvinners fysiske, psykiske og seksuelle integritet tar spesielt stor skade, samsvarer

med lovgivningens intensjon om særlig å verne kvinners seksuelle selvbestemmelsesrett. Samtidig viste diskusjonen i fengselsgruppen nyanser ved at deltakerne hevdet at domstolene ikke legger slike tolkningsskjemaer til grunn når de dømmer menn og kvinner i voldtektssaker.

Gruppedeltakerne støtter i stor grad straffebegrunnelser som samsvarer med den gjeldende voldtektslovgivningen. Personer som begår seksuallovbrudd, blir møtt av samtlige unge med sterk moralsk indignasjon og fordømmelse, i tråd med rettsoppfatninger i samfunnet og den straffeskjerpene vendingen på kriminalitetsområder som involverer vold og seksuallovbrudd (Kristoffersen, 2022). Strenge straffer har blitt innført for å bekjempe det store omfanget av seksuelle overgrep i samfunnet og særlig i nære relasjoner og blant jevnaldrende, festrelaterte overgrep og overgrep uten fysisk vold (Jacobsen & Skilbrei, 2021). Offertenkning, som står sentralt i de unges tenkning rundt berettigelsen av streng straff, preger også samfunnsdebatten om sovevoldtektssaker. I forarbeidene til loven kommer dette tydelig frem: «Voldtekt er en alvorlig krenkelse av en annen persons fysiske, psykiske og seksuelle integritet, som kan gi fornærmede store psykiske skader og redusert livskvalitet. Både allmennpreventive og individualpreventive hensyn gjør seg gjeldende» (Ot.prp. nr. 22 (2008–2009), s. 211).

Den entydige og sterke moralske fordømmelsen av voldtekt fra deltakerne fra fengselet sin side er ganske slående. De tar sterk avstand fra denne typen kriminalitet og omtaler den som «skitten». Dette er et svært verdiladet begrep, og oppfatninger av hva som er «skittent» og «urent», reflekterer ofte dypere sosiale og moralske strukturer i samfunnet (Douglas, 1966). Vedrørende «skitten kriminalitet» hadde ikke innsatte noen reservasjon når det gjaldt å minimere mengden lidelse og smerte. De forsvarte heller fengselsstraffens funksjon som ondepåføring, og som en nødvendighet for å opprettholde moralsk og sosial orden.

Erfaringsnære rettsoppfatninger om straffens mening

Sammenlikningen av ulike gruppers straffesyn og hvordan dette formes, som diskutert i dette kapitlet, viser at betydningen av den konkrete rettsoppfatningen som straffeformildende må nyanseres. I undersøkelsen brukte alle deltakerne både personlige opplevelser og hverdagslivserfaringer da de tolket og ga mening til lover og regler og resonnererte rundt straff. I

analysen av de unges syn ser vi viktigheten av å skille mellom *erfaringsnærhet* og *egenerfaring*. Mens erfaringsnærhet kan gjøre unge mer usikre og bevegelige, både i straffeskjerpene og formildende retning, gjør negative egenerfaringer unge mer bombastiske.

Hvor de unge henter erfaringer fra, spiller en viktig rolle i deres bedømmelser. Felles for gruppene var at problemer med å straffe ikke bare ble knyttet til straffenivå, men til måten folk blir møtt på. En følelse av å bli mistenkeliggjort og overkontrollert gjør at særlig unge menn ofte føler seg tvunget til å se på seg selv som 'en trussel' mot samfunnet, og på de egenskapene de har som noe som får dem til å fremstå som kriminelle (Solhjell et al., 2019). I forlengelsen av Sextons vektlegging av å forstå «penal subjektives» viser diskusjonene blant unge at synet på straff knytter seg til det som kan forstås som nøkkelhendelser i straffetiltakskjeden. Det er avgjørende at ungdommene opplever prosessuell rettferdighet (Tyler, 2006). I samtlige grupper diskuterte deltakerne hvordan belastninger ved selve straffefølgelsen og prosessen, altså det som kommer forut for en domfellelse, også må tas i betraktning og vurderes som en del av straffen. De fengsledes konkrete erfaringer gjorde imidlertid at disse påkjenningene ble tydeligere vektlagt i deres diskusjon av straff som et problem.

Straffesyn må også knyttes til gruppedynamikken som utspilte seg i de ulike gruppene, noe som kan utgjøre et metodisk problem. Antakelsene om at gruppene generelt sett ble påvirket av mer informasjon, kan like gjerne være et resultat av dynamikker knyttet til interne posisjoneringer. Å argumentere for noe i en gruppe handler både om å utforske og om å posisjonere seg selv. Diskusjonsdeltakerne i alle gruppene var bundet av *forestilte generaliseringer*. De uttrykte synspunkter innenfor rammen av utbredte verdier, holdninger og oppfatninger om lovbrudd blant unge og i samfunnet, og hvordan disse henger sammen. Blant gruppene med ikke-fengslede deltakere kom dette for eksempel til uttrykk i narkotikasaken, hvor diskusjonene fremtvang enighet om en uvilje mot å gjøre ingenting, og hvor det å være risiko- og hjelpeorientert fremstår som en moralsk privilegert posisjon. Retorikken fengselsdeltakerne brukte i voldtektssaken, må forstås i lys av fengselsmiljøets rammer. I den moralsk ladede fengselskonteksten har innsatte begrensede muligheter til å vise hvem de er. Derimot kan de demonstrere hvem de *ikke* er. Fengselshierarkier, som beskrevet i fengselslitteraturen (f.eks. Sykes, 1958), kan prege innsattes måter å vise sin egen moral på, ved at de tar avstand fra «det umoralske»

og fra dem som befinner seg nederst på «rangstigen», altså de seksuallovbruddsdømte (Ugelvik, 2015). Deres unisone enighet kan være et utslag av at de må operere innenfor den moralske fengselskodeksen når de uttrykker seg (Crewe, 2009), samtidig som de vil appellere til utbredte rettsoppfatninger i samfunnet.

Undersøkelsen viser at det som oppleves som straffende, men som ikke formelt er definert som del av straffen, også må tas med i diskusjonene om folks rettsoppfatning. For å forstå hvordan rettsoppfatninger formes og hvordan straff fungerer som retningsgivende i unges liv, må vi i større grad undersøke hvordan unge trekker veksler på både egne konkrete, subjektive erfaringer og de tilgjengelige diskursene i ungdomsmiljøet. Vi må også se på hvordan disse perspektivene relaterer seg til de overordnede straffediskusjonene i samfunnet. Hvis ikke kan vi risikere at rettsvesenet står fjernt fra disse unge, og at gapet mellom lov og samfunn blir for stort. Erfaringene til de unge fengslede, de som faktisk har erfart straffeforfølgelse og soning tidlig i sitt eget liv, må også tillegges større vekt. Straffedes rettsoppfatninger og nyansene i opplevelsene av ulike former for straff vil bidra til større forståelse av straffens mening og problem.

Forfatterbiografier

Ingrid Rindal Lundeberg er førsteamanuensis ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS) og har en doktorgrad i retts-sosiologi fra Universitetet i Bergen (2008). Hun har bred erfaring som postdoktor, seniorforsker, redaktør i *Tidsskrift for velferdsforskning* og seniorrådgiver i rusreformutvalget (NOU 2019: 26). Lundebergs forskningsområder omfatter velferds- og straffefeltet med særlig søkelys på marginaliserte gruppers møter med rettssystemet og maktutøvelse i skjæringspunktet mellom tvang, straff og hjelp. Hun har også forsket på nordisk eksepsjonalisme, befolkningens rettsoppfatninger, erfaringer med straff og kriminalitetsforebygging samt hvordan negative oppvekstforhold påvirker livsløp og utenforskap. Fra 2025 vil hun være del av ledelsen i et delprosjekt ved Pathways, et senter for forskning på sårbare barns institusjonelle forløp.

Berit Johnsen, forsker I ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS), har arbeidet med en rekke forskningsprosjekter, deriblant hvordan kroppen kan bevege seg i et fengsel.

Referanser

- Andenæs, J. (1976). *Statsforfatningen i Norge* (4. utg.). Tanum-Norli.
- Andenæs, J. (1994). *Straffen som problem*. Exil.
- Balvig, F., Gunnlaugsson, H., Jerre, K., Tham, H. & Kinnunen, A. (2015) The public sense of justice in Scandinavia: A study of attitudes towards punishments. *European Journal of Criminology*, 12(3), 342–361. <https://doi.org/10.1177/1477370815571948>
- Balvig, F., Gunnlaugsson, H. & Tham, H. (2011). Ikke kun strenged: replik om de nordiske retsbevidsthetsundersøgelser. *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab*, 98(3), 228–238. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v98i3.70114>
- Bretteville-Jensen, A. L. & Bramness, J. G. (Red). (2019). *Cannabisboka*. Universitetsforlaget.
- Christie, N. (1982). *Pinens begrensning*. Universitetsforlaget.
- Creswell, J. W. & Clark, V. L. P. (2018) *Designing and conducting mixed methods research* (3. utg.). Sage Publications.
- Crewe, B. (2011). Soft power in prison: Implications for staff–prisoner relationships, liberty and legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8(6), 455–468. <https://doi.org/10.1177/1477370811413805>
- Crewe, B. (2009). *The prisoner society: Power, adaption, and social life in an English prison*. Oxford University Press.
- Crewe, B., Levins, A., Larmour, S., Laursen, J., Mjåland, K. & Schliehe, A. (2022). Nordic penal exceptionalism: A comparative, empirical analysis. *British Journal of Criminology*, 63(2), 424–443. <https://doi.org/10.1093/bjc/azac013>
- Dale, M. T. G., Aakvaag, H. F., Strøm, I. F., Augusti, E. M. & Skauge, A. D. (2023). *Omfang av vold og overgrep i den norske befolkningen* (Rapport 1). Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Douglas, M. (1966) *Purity and danger: An analysis of concepts of pollution and taboo*. Routledge & Kegan Paul.
- Drager, R. H. (2021). Offerbilder i endring. SSB analyse, Statistisk sentralbyrå. <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/artikler-og-publikasjoner/offerbilder-i-endring>
- Dyrstad, K. M. J. & Stene, R. J. (2022, 8. desember). *Anmeldte seksuallovbrudd i endring?*. Statistisk sentralbyrå. <https://www.ssb.no/sosiale-forhold-og-kriminalitet/kriminalitet-og-rettsvesen/artikler/anmeldteseksuallovbrudd-i-endring>
- Eckhoff, T. (1971). *Rettferdighet*. Universitetsforlaget.
- Frøyland, L. R., Smith, P. S., Skilbrei, M.-L., Johnsen, B., Lundeberg, I. R, Sivertsson, F. & Stefansen, K. (2022). *Rettsoppfatning i Norge: holdninger til straff og straffegjennomføring i den norske befolkningen* (NOVA-rapport 9/2022). <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/bitstream/handle/11250/3051102/NOVA-Rapport-9-2022.pdf?sequence=5&isAllowed=y>
- Hauge, R. (1996). *Straffens begrunnelser*. Universitetsforlaget.
- Hodnemyr, S. (2023). Om allmennhetens rettsfølelse som straffutmålingsmoment ved utvalgte narkotikaovertrедelser. *Tidsskrift for strafferett*, 23(3), 208–234. <https://doi.org/10.18261/strafferett.23.3.2>
- Jacobsen, J. R. T. (2004). *Menneskevern eller menneskeverd? Ei innleiing til spørsmålet om allmennprevensjonen sin rettslege legitimitet*. Fagbokforlaget.
- Jacobsen, J. (2017). Utsyn over utviklingstrekk i det strafferettslege reaksjonssystemet. *Kritisk juss*, 43(3), 118–144. <https://doi.org/10.18261/issn.2387-4546-2017-03-02>
- Jacobsen, J. & Skilbrei, M.-L. (2021). Reforming the rape offence in Norwegian criminal law. *Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice*, 8(2), 78–94. <https://doi.org/10.15845/bjcl.v8i2.3240>
- Kristoffersen, R. (2022). *Correctional Statistics of Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden 2018–2022*. University College of Norwegian Correctional Service
- Lundeberg, I. R. & Smith, P. S. (2023). Kjønn, soningsforhold og helseutfordringer i fengsel: normalitetsprinsippet og kvinner på høy sikkerhet i norske fengsler. *Kritisk juss*, 49(1–2) 27–50. <https://doi.org/10.18261/kj.49.1.5>

- Lundeberg, I. R. (2017). Exceptional procedures? Offenders' experiences of procedural justice in re-entry work. I P. S. Smith & T. Ugelvik (Red), *Scandinavian penal history, culture and prison practice* (s. 239–259). Palgrave Macmillan.
- Lundeberg, I. R. (2018). Myten om fengselspinen. I K. Christensen & L. J. Syltevik (Red.), *Myter om velferd og velferdsstaten* (s. 123–145). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.47.ch6>
- Lundeberg, I. R. & Mjåland, K. (2016). Rehabilitering og prosedural rettferdighet i kriminalomsorgen. *Retfærd, Nordisk juridisk tidsskrift*, 153(2), 32–44.
- Lundeberg, I. R. & P. Scharff Smith (2024). Insecure in high security – health precarious among women in Norwegian prisons. I P. Starke, L. L. Elbek & G. Wenzelburger (Red.), *Unequal security. Welfare, crime and social inequality* (s. 97–120). Routledge. <http://dx.doi.org/10.4324/9781003462132-5>
- NOU 2002: 04. (2002). *Ny straffelov – Straffelovkommisjonens delutredning VII*. Justis- og politidepartementet. <https://www.regjeringen.no/contentassets/5c86f1ca015f4547a5a620ee8d80071e/no/pdf/s/nou200220020004000dddpdfs.pdf>
- NOU 2024: 4. (2024). *Voldtekt – et uløst samfunnsproblem*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2024-4/id3028553/>
- NOU 2019: 26. (2019). *Rusreform – fra straff til hjelp*. <https://www.regjeringen.no/contentassets/78d1c46cd04f42f881e1ad0376c09c2e/no/pdfs/nou201920190026000dddpdfs.pdf>
- Ot.prp. nr. 22 (2008–2009). *Om lov om endringer i straffeloven 20. mai 2005 nr. 28 (siste delproposisjon – slutføring av spesiell del og tilpasning av annen lovgivning)*. Justis- og beredskapsdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/otprp-nr-22-2008-2009/id540219/>
- Prop. 92 L. (2020–2021). *Endringer i helse- og omsorgstjenesteloven og straffeloven m.m. (rusreform – opphevelse av straffansvar m.m.)*. Helse- og omsorgsdepartementet. 152 <https://www.regjeringen.no/contentassets/5e3c52ef8e4b40ba9f471880c5c5c7a2/no/pdfs/prp202020210092000dddpdfs.pdf>
- Nymo, K. (2015). Hvorfor straffer vi – egentlig? *Tidsskrift for strafferett*, 15(3), 288–315. <https://doi.org/10.18261/ISSN0809-9537-2015-03-02>
- Pratt, J. (2008). Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess: Part I: The nature and roots of Scandinavian exceptionalism, *British Journal of Criminology*, 48(2), 119–137. <https://doi.org/10.1093/bjc/azm072>
- Magnussen, A.-M. Lie, M. H., Moen, S., Finstad, L. & Strømme, V. (2023). *Politi og rolleforståelse. Forholdet mellom politiet og Norsk narkotikapolitiforening* (Rapport). Justis- og beredskapsdepartementet. https://www.regjeringen.no/contentassets/becf6268ef25421091879eac41ff46e2/no/pdfs/politi_og_rolleforstaelse.pdf
- Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). (2023). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*. <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>
- Redalen, K., Ellingsen, I. T., Studsrød, I. & Willumsen, E. (2013). Portvakt eller døråpner: å rekruttere informanter til barnevernsforskning. *Tidsskriftet Norges barnevern*, 90(1), 19–31. <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1838-2013-01-03>
- Riksadvokaten. (2022). *Tvangsbruk i mindre alvorlige narkotikasaker. Riksadvokatens skriftserie 1/2022*. <https://www.riksadvokaten.no/document/r>
- Sandøy, T., & Hauge, R. (2019). Cannabis i lovgivning, rettspraksis og straff. I A. L. Bretteville-Jensen, & J. Bramnes (Red.), *Cannabisboka* (s. 33–49). Universitetsforlaget
- Sexton, L. (2015). Penal subjectivities: Developing a theoretical framework for penal consciousness. *Punishment and Society*, 17(1) 114–136. <https://doi.org/10.1177/1462474514548790>
- Solhjell, R. (2019). «Hele skolen trenger ikke den oppmerksomheten»: etniske minoriteters opplevelser av politiets skolebesøk på Oslos østkant. *Nordisk politiforskning*, 6(2), 156–168. <https://doi.org/10.18261/issn.1894-8693-2019-02-06>

- Storvik, B. L. (2022). *Straffegjennomføring* (4. utg.). Cappelen Damm Akademisk.
- Straffegjennomføringsloven. (2001). *Lov om gjennomføring av straff mv.* (LOV-2001-05-18-21). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21>
- Sykes, G. M. (1958). *The society of captives: A study of a maximum security prison*. Princeton University Press.
- Thomassen, G. (2017). Når politiet møter publikum: en analyse av kontakterfaringer og tillit i politiet, *Nordisk politiforskning*, 4(1), 29–44. <https://doi.org/10.18261/issn.1894-8693-2017-01-04>
- Tyler, T. R. (2006). *Why people obey the law*. Princeton University Press.
- Ugelvik, T. (2015). The rapist and the proper criminal: Exclusion of immoral others as narrative work on the self. I L. Presser & S. Sandberg (Red.), *Narrative criminology: Understanding stories of crime* (s. 23–41). New York University Press.
- Vegheim, B. (1997). Kjønn og kriminalitet. I L. Finstad & C. Høigård (Red.), *Kriminologi* (s. 99–115). Pax.

KAPITTEL 16

Unge med barnevernstiltak som begår kriminelle handlinger: ulike tjenester og ulike institusjonelle logikker

Inger Oterholm VID vitenskapelige høyskole

Abstract: This chapter is about child welfare services, social services for adults (NAV) and the correctional service's follow-up of young people who commit criminal acts. Characteristics of this youth group are highlighted. Several of the young people involved with the correctional service have support from child welfare services and therefore require follow-up from more than one agency. Collaboration can be challenging when coordinating different mandates and tasks. The differences between these institutions are explored with the use of theory of institutional logics. The analysis points to different institutional logics in each institution as well as a combination of logics within institutions.

Keywords: child welfare, young offenders, institutional logics, service collaboration

Sitering: Oterholm, I. (2025). Unge med barnevernstiltak som begår kriminelle handlinger: ulike tjenester og ulike institusjonelle logikker. I E. Fransson, S. Gaarder og I. R. Lundeberg (Red.), *Barn, unge og straffegjennomføring* (s. 431–450). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/cdf.235.ch16>

Lisens: CC BY-ND 4.0

Introduksjon

Flere ungdommer som begår kriminelle handlinger, har hatt eller har tiltak i barnevernet. Eksempelvis handlet en femtedel av ungdomssakene som var i konfliktrådet i 2021, om ungdom som bodde på barnevernsinstitusjon (Helsedirektoratet et al., 2023). Konfliktrådet (2022) fremhever at ungdommene som bor på barnevernsinstitusjon, er særlig sårbare, og at de ofte har liten tillit til hjelpeapparatet. Barnevernet har også et ansvar for å følge opp barn under 18 år som sitter i varetekt eller gjennomfører fengselsstraff (barnevernsloven, 2021).

Ungdom i kontakt med barnevernet og kriminalomsorgen har gjerne behov for bistand fra flere tjenester. Selv om ulike velferdstjenester er forpliktet til å samarbeide, er det også utfordringer i grenseflatene mellom ulike tjenester (bl.a. Hansen et al., 2020). I kriminalomsorgens fagstrategi for unge domfelte pekes det på samarbeidsutfordringer knyttet til blant annet manglende forståelse og innsikt i hverandres fagområder (Kriminalomsorgen, 2021). I oppfølging av ungdommer som har begått kriminelle handlinger, er det samtidig særlig behov for at det er godt samarbeid mellom ulike tjenester (Konfliktrådet, 2022).

Utfordringer knyttet til samarbeid mellom velferdstjenestene kan ha sammenheng med at tjenestene har ulike mandater og oppgaver og forhold seg til ulike lovverk, noe som igjen kan føre til at en innenfor tjenestene forstår en situasjon ulikt og vektlegger ulike forhold. Det kan også handle om manglende kjennskap til andre tjenester og kompetansen innenfor disse. Det pekes også på begrensede økonomiske ressurser og en vegring mot å ta ansvar for koordinering (Hansen et al., 2020).

I dette kapitlet utforskes noen forskjeller mellom barnevernet, Nav og kriminalomsorgen relatert til deres oppfølgingsansvar for unge som begår kriminelle handlinger. I drøftingen benyttes teori om institusjonelle logikker. Dette er et teoretisk perspektiv som kan være nyttig for å analysere hvordan ansatte innenfor ulike tjenester forstår brukergruppens situasjon og tjenestens ansvar. Perspektivet kan bidra til å gi en forståelse for hva ansatte i de ulike tjenestene har søkelys på, hva de oppfatter som sin hovedoppgave, og målsettingen for arbeid. Ulike forståelser kan være opphav til utfordringer i samarbeidet mellom tjenestene.

I kapitlet presenteres først noen kjennetegn ved ungdomsgruppen og deretter lovgrunnlaget for barnevernets, Navs og kriminalomsorgens arbeid for unge lovbrøyttere. I siste del drøftes en fiktiv case i lys av teori om institusjonelle logikker og tjenestenes mandater.

Kjennetegn og utfordringer for unge som har barnevernstiltak, og for unge som begår kriminelle handlinger

Flere ungdommer med barnevernstiltak og unge som begår kriminelle handlinger, har statistisk sett oftere utfordringer knyttet til blant annet skole og helse enn unge som ikke har barnevernstiltak eller kontakt med kriminalomsorgen. Det er nødvendig å ha kjennskap til disse utfordringene. Samtidig er det også viktig å understreke at unge med barnevernstiltak og også unge som har begått kriminelle handlinger, er ulike enkeltmennesker med en egen historie og egne ressurser og ønsker for fremtiden. Selv om noen kjennetegn utmerker seg statistisk, betyr ikke det at de gjelder alle. De statistiske kjennetegnene, som gjelder flere, kan likevel si noe om hvilke utfordringer en større andel av ungdommene kan ha, og dermed om hvilke behov de kan ha for oppfølging. I tillegg vil mange unge med barnevernstiltak ikke ha samme mulighet for støtte fra foreldre i overgangen til voksenlivet som ungdom flest ofte får (Paulsen et al., 2020). Unge som sitter i fengsel, har også i mindre grad støtte fra foreldre og har ofte opplevd utfordrende hjemmeforhold (Barneombudet, 2021).

Helse

Nyere hjerneforskning viser at hjernen ikke er utviklet før en person befinner seg i midten av tjueårene, og at det er endringene på slutten av denne perioden som fører til økt kognitiv funksjon og bedre emosjonsregulering (Blindheim, 2012; Nordanger, 2014). Denne kunnskapen gir et viktig grunnlag for å forstå ungdommenes situasjon og deres kapasitet knyttet til å overskue konsekvenser av egne handlinger.

Unge med tiltak i barnevernet kan ha vært utsatt for omsorgssvikt, noe som også kan føre til ulike former for tilknytningsforstyrrelser og psykiske lidelser (Blindheim, 2012). Flere studier viser at en større andel unge med tiltak i barnevernet har utfordringer knyttet til psykisk helse. En undersøkelse om fosterbarn viste at halvparten av barna fylte kriteriene for en psykisk lidelse (Lehmann et al., 2013). Av unge som bodde på barnevernsinstitusjon, fant en at 76 prosent ble vurdert til å ha en psykisk lidelse (Kayed et al., 2015). Også senere studier viser at flere unge med barnevernstiltak har psykiske helseutfordringer. En studie om ungdommer med kontakt

med barnevernet i Hordaland viste at de i større grad enn unge som ikke hadde kontakt med barnevernet, hadde symptomer på psykiske problemer, som depresjon, angst, tvangslidelser og hyperaktivitet (Nilsen et al., 2021). Flere barn som bor på barnevernsinstitusjon, har store behov for psykisk helsehjelp, og flere har også behov for spesialisert rusbehandling (NOU 2023: 24). Selv om behovet for psykisk helsehjelp til barn og unge med tiltak i barnevernet slik fremstår som stort, viser litteraturen at det er mangelfull oppfølging av disse behovene (Ådnanes et al., 2024).

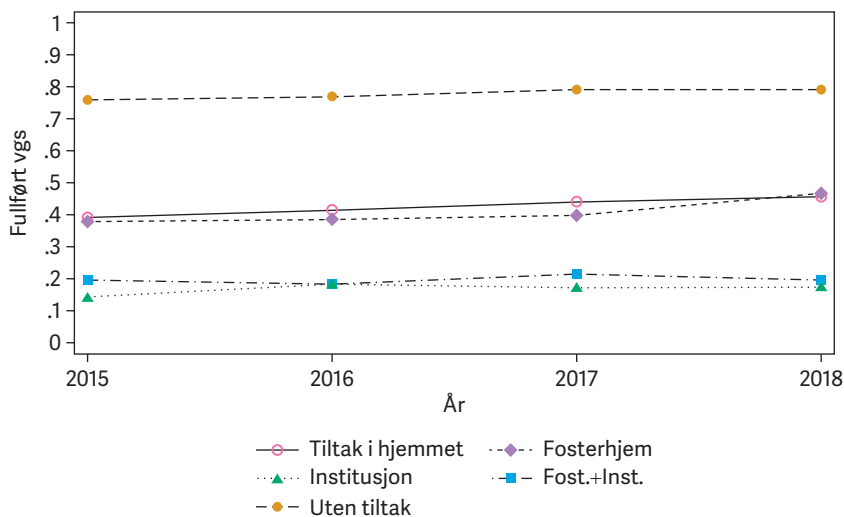
Ungdommer som følges opp gjennom ungdomsstraff og ungdomsoppfølging, har også ofte store og sammensatte problemer, og mange har behov for helsehjelp. Unge som sitter i fengsel, kjennetegnes av en situasjon med utfordrende hjemmeforhold, opplevd utenforskap, frafall i skole, tiltak i barnevernet, mye kontakt med politiet, bruk av rusmidler, manglende oppfølging av psykisk helse og mangel på samordnet oppfølging (Barneombudet, 2021). Studier om innsatte i norske fengsler viser også at de har høyere forekomst av psykiske lidelser enn befolkningen for øvrig (Cramer, 2014). Rusproblemer kan gi utfordringer med å følge opp vilkår for straffgjennomføring, som ungdomsstraff eller ungdomsoppfølging (Andrews & Eide, 2019).

Flere studier peker dermed på at unge med erfaringer fra både barnevernet og straffesystemet i høy grad opplever psykiske helsevansker og rusproblemer, og at denne gruppen unge ikke i tilstrekkelig grad får hjelpen de trenger.

Skolegang

Både det å ha blitt utsatt for omsorgssvikt og det å ha erfart flyttinger i regi av barnevernet kan gi utfordringer i skolesituasjonen og mindre kontinuitet i skolegangen. Registerdata om unge med barnevernstiltak viser at sammenlignet med ungdommer uten barnevernstiltak har en større andel av ungdommene med barnevernstiltak ikke fullført videregående skole tidlig i tjueårene, slik figur 1 viser.

Figuren viser at det er mellom 10 og 20 prosent av unge som bor på barnevernsinstitusjon, eller som har bodd både i fosterhjem og på institusjon, som har fullført videregående skole ved 21 års alder. Det samme gjelder i overkant av 40 prosent av dem som bor i fosterhjem, eller som har barnevernstiltak i hjemmet. Tilsvarende er det nærmere 80 prosent av

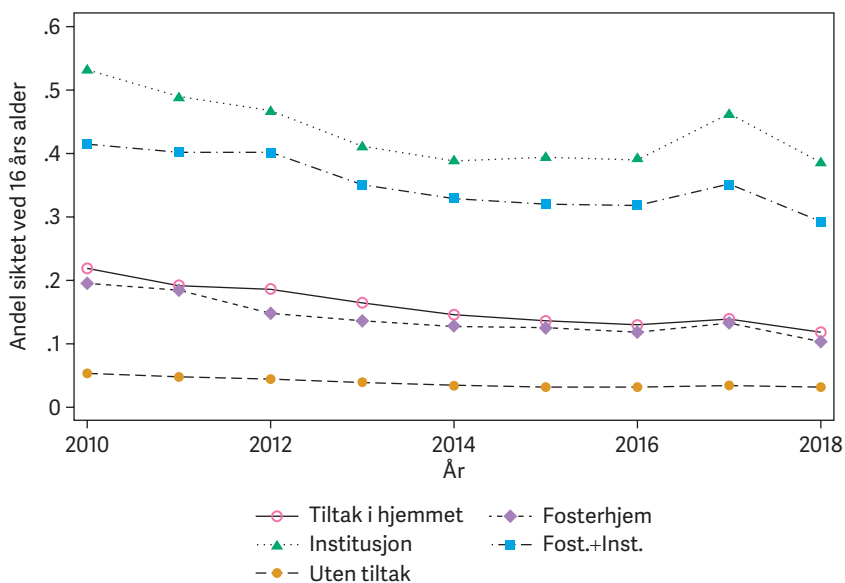
Figur 1. Andel unge med fullført videregående skole ved 21 års alder etter type barnevernstiltak (Drange et al., 2022, s. 39)

unge som ikke har barnevernstiltak, som har fullført videregående skole ved 21 års alder (Drange et al., 2022). Disse tallene viser store forskjeller mellom unge som har hatt barnevernstiltak, og unge som ikke har hatt slike tiltak. Ungdom med barnevernstiltak presterer nesten en hel karakter lavere hvis en sammenligner deres karakterer i tiende klasse med karakterer for jevnaldrende uten barnevernstiltak. Gutter har noe lavere karakterer enn jenter når en ser på gjennomsnitt i standpunktkarakterer ved utgangen av ungdomsskolen. De som har vært utsatt for flere typer omsorgssvikt, gjør det dårligere. Hvis en ser generelt på foreldres utdanningsbakgrunn, bidrar det til å redusere forskjeller mellom unge med og uten barnevernserfaring (Valset, 2014). I sammenligning av utfall på nasjonale prøver for unge med barnevernstiltak er det små kjønnsforskjeller, men gutter med institusjonserfaring skårer lavt (Drange et al., 2022).

Undersøkelser om unge som har begått kriminelle handlinger, viser også at de, oftere enn unge som ikke har begått kriminelle handlinger, har dårligere skoleprestasjoner (Helsedirektoratet et al., 2023). Innsatte med kontakt med Pedagogisk psykologisk tjeneste (PPT) og barnevernstjenesten viser et uforholdsmessig stort opplæringsbehov. Kun 30 prosent har gjennomført videregående opplæring, og få har høyere utdanning (Asbjørnsen et al., 2024).

Siktelseser

Av ungdom i kontakt med barnevernet er det unge med institusjonserfaring som har høyest sannsynlighet for å ha vært siktet innen de er 16 år. Det dreier seg om mellom 40 og 50 prosent av ungdommene, slik figur 2 viser (Drange et al., 2022).

Figur 2. Andel unge med siktelse ved 16 års alder etter type barnevernstiltak (Drange et al., 2022, s. 38)

Selv om det er en større andel av unge som bor på barnevernsinstitusjon, som er siktet for kriminelle handlinger, er det også variasjon over tid, og det dreier seg om en liten gruppe. For unge med fosterhjemserfaring og unge med tiltak i hjemmet er det mellom 15 og 20 prosent som blir siktet innen de fyller 16 år. For barn uten barnevernstiltak er gjennomsnittet rundt 5 prosent (Drange et al., 2022).

Det er en overvekt av gutter som siktes og er registrert med kriminelle forhold (Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet [Bufdir], 2019; Drange et al., 2022; Gaarder, 2022).

Behov for sammensatt oppfølging

I dette kapitlet er noen utfordringer for unge med barnevernstiltak trukket frem. Disse beskrivelsene peker på behov for oppfølging knyttet til flere

områder, ikke minst når det gjelder helsehjelp, men også at mange har utfordringer med gjennomføring av videregående skolegang. Utdanning er særlig viktig for muligheter på arbeidsmarkedet og fremtidig inntekt. Marginalisering og utenforskap gir store samfunnsøkonomiske kostnader i tillegg til belastningen for den enkelte (Oslo Economics et al., 2021; Rasmussen et al., 2010). Både barnevernet, Nav, konfliktrådet og kriminalomsorgen kan ha oppfølgingsoppgaver overfor unge lovbrytere. I det videre beskrives lovgrunnlaget for disse tjenestene.

Lovgrunnlag for ettervern etter barnevernsloven og barnevernets ansvar for unge i kontakt med kriminalomsorgen

Barnevernstjenesten skal varsles og delta i fengslingsmøte dersom en ungdom under 18 år er siktet (barnevernsloven, 2021, § 15–10; straffeprosessloven, 1981, § 183). I barnevernsloven § 15–10 er det bestemmelser om hvordan barnevernet skal følge opp barn under 18 år som sitter i varetekt eller gjennomfører fengselsstraff. Barnevernet skal ha jevnlig kontakt med kriminalomsorgen og barnet og delta i planlegging og tilrettelegging etter endt soning eller straffegjennomføring. Barnevernets kontakt med unge i fengsel gir også rettigheter til ettervern, da denne oppfølgingen likestilles med at et barn har hatt barnevernstiltak før fylte 18 år. I gjennomsnitt er ungdom som har sonet ungdomsstraff,¹ 19 år og fire måneder når ungdomsstraffen avsluttes (Helsedirektoratet et al., 2023). Det er to ungdomsenheter for innsatte mellom 15 og 18 år. Ved den som har eksistert lengst, Bjørgvin, var gjennomsnittsalderen for innsatte 16,5 år i perioden 2013–2017, og de fleste var siktet eller dømt for grovt ran, legemsbeskadigelse, voldtekt, narkotikaforbrytelser og trusler.

Ettervernstiltak etter barnevernsloven handler om tiltak for ungdom over 18 år.

Tiltak som er iverksatt før en ungdom har fylt 18 år, skal videreføres eller erstattes av andre tiltak når ungdommen samtykker og har behov for hjelp eller støtte fra barnevernstjenesten til en god overgang til voksenlivet. Tiltak kan iverksettes selv om ungdommen har vært uten tiltak en periode.

1 Konfliktrådet har ansvar for gjennomføring av ungdomsstraff og ungdomsoppfølging (konfliktrådet, u.å.)

I god tid før ungdommen fyller 18 år, skal barnevernstjenesten ta kontakt med ungdommen for å vurdere om tiltak skal videreføres eller erstattes av andre tiltak. Avgjørelse om at tiltak skal videreføres, erstattes eller opphøre, er enkeltvedtak. (barnevernsloven, 2021, § 3–6)

Etter barnevernsloven § 1–3 skal barnets beste være et grunnleggende hensyn ved alle handlinger og avgjørelser. Det er ikke spesifisert momenter for barnets beste-vurderinger, selv om det er foreslått. Momenter som det gjerne vises til i barnevernssammenheng, er barnets behov for omsorg og beskyttelse og barnets sårbarhet, helse, utdanning, utvikling, identitet, kultur og opprettholdelse av relasjoner til familie. Som del av en barnets beste-vurdering inngår også barnets mening som et sentralt moment (bl.a. NOU 2023: 7). Formålet med ettervernet er å «bidra til at ungdom med barnevernserfaring får nødvendig hjelp og støtte i overgangsfasen til en selvstendig voksentilværelse» (Bufdir, 2023, pkt. 27.1). Ungdom har også rett på ettervernstiltak fra barnevernet, selv om det eventuelt har vært opphold i tiltak fra barnevernet i en periode. Ungdom kan videre angre hvis de sier nei til ettervern. Det er ikke noen tidsgrense med tanke på å ombestemme seg dersom en ungdom har sagt nei til ettervern. Ettervernet kan imidlertid ikke vare ut over 25 års alder.

De mest vanlige ettervernstiltakene i barnevernet er at ungdommen fortsetter å bo i fosterhjem, økonomisk støtte og støtte til botiltak (Statistisk sentralbyrå, tabell 10660, u.å.). Det er generelt få ungdommer som bor i barnevernsinstitusjon, men det å fortsette å bo i institusjon er også et ettervernstiltak som benyttes. Sammenlignet med ungdom som ikke har ettervern, er det en større andel av ungdommene som får ettervernstiltak, som fullfører videregående skole (Drange et al., 2022; Oterholm & Paulsen, 2022).

Straff og kriminalomsorgen

Målsettingen med straff er å straffe. Straff defineres vanligvis som «et onde som staten påfører en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen i den hensikt at det skal føles som et onde» (Andenæs i Skippervik, 2019, s. 335). Samfunnsoppdraget til kriminalomsorgen blir gjerne beskrevet som todelt. En del handler om straffegjennomføring og varetekt, og at dette gjøres på en måte som ivaretar sikkerhet, og den andre delen handler om å forebygge ny kriminalitet, som handler om miljø og tilbakeføringsarbeid (Gaarder, 2022, s. 105–106). Dette todelte skillet omtales også som to ulike

grunnideologier: en straffeideologi med søkelys på sikkerhet og frihetsberøvelse og en rehabiliterings- og omsorgsideologi. Den første handler om kriminalomsorgens ansvar for å beskytte samfunnet og forhindre kriminalitet på kort sikt (under straffegjennomføringen), og den andre handler om tiltak for å redusere skadene av fengselsopphold og om å legge til rette for et ikke-kriminelt liv etter soning (Fransson et al., 2019, s. 33). Oppdraget formuleres i straffegjennomføringsloven:

Straffen skal gjennomføres på en måte som tar hensyn til formålet med straffen, som motvirker nye straffbare handlinger, som er betryggende for samfunnet og som innenfor disse rammene sikrer de innsatte tilfredsstillende forhold. (straffegjennomføringsloven, 2001 § 2 første ledd)

Gjennomføringen av reaksjonen skal være sikkerhetsmessig forsvarlig. Innholdet skal bygge på de tiltak kriminalomsorgen har til rådighet for å fremme domfeltes tilpassning til samfunnet. Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger. (straffegjennomføringsloven, 2011, § 3 første ledd)

Det er særregler for unge innsatte i straffeprosessen § 10a om at fengselsoppholdet skal tilrettelegges etter deres behov, og at enheter spesielt tilrettelagt for innsatte under 18 år skal ha tverrfaglige team. Etter straffegjennomføringsloven skal kriminalomsorgen også ta kontakt med andre tjenester som kan «yte bistand for å oppnå ordnede boligforhold, arbeid, opplæring eller andre tiltak som kan bidra til en lovlydig livsførsel etter løslatelse» (straffegjennomføringsloven, 2011, § 41). For innsatte over 18 år er det per i dag ikke knyttet særlige bestemmelser, men det ble i 2021 lansert en fagstrategi der det blir foreslått å se på særregler for unge mellom 18 og 24 år (Kriminalomsorgen, 2021).

Nav

Flere ungdommer med barnevernstiltak mottar sosialhjelp. Det kan ha sammenheng med at det i en del kommuner er retningslinjer som innebærer at Nav-kontoret overtar den økonomiske oppfølgingen når ungdom fyller 18 år, hvis de har behov for økonomisk støtte (Oterholm, 2015; Paulsen et al., 2020). I retningslinjer for samarbeid mellom barnevernstjenesten og Nav-kontoret (Nav & Bufdir, u.å.) understrekes det at ansvarsfordeling og samarbeid må bygge på en individuell vurdering av ungdommens

behov. Barnevernstjenesten kan også yte økonomisk hjelp til ungdom, og økonomisk hjelp er et av de mest brukte ettervernstiltakene. Unge med barnevernstiltak og unge som har begått kriminelle handlinger, kan samtidig ha behov for bistand fra Nav knyttet til flere forhold, blant annet bolig, oppfølging angående arbeid og arbeidsevnevurdering, trygderettigheter, osv. I noen kommuner er boligkontoret organisert inn under Nav, andre steder er det en egen tjeneste.

I formålsbestemmelsene i lov om sosiale tjenester heter det:

Formålet med loven er å bedre levekårene for vanskeligstilte, bidra til sosial og økonomisk trygghet, herunder at den enkelte får mulighet til å leve og bo selvstendig, og fremme overgang til arbeid, sosial inkludering og aktiv deltakelse i samfunnet. (sosialtjenesteloven, 2009, § 1)

Etter Nav-loven (2006) er formålet med loven å legge til rette for en effektiv arbeids- og velferdsforvaltning tilpasset den enkeltes og arbeidslivets behov og basert på en helhetlig og samordnet bruk av arbeidsmarkedsloven, folketrygdloven og sosialtjenesteloven.

Samarbeidsplikt

Innenfor velferdstjenestene har en plikt til å samarbeide. I veilederen om velferdstjenestenes samarbeidsplikt heter det blant annet om ungdomsstraff og ungdomsoppfølging og samarbeid:

Det lokale tjeneste- og tiltakstilbudet former innholdet i straffen. Kommunale tjenesteutøvere rettet mot barn og unge som grunnskole, barnevernstjenesten og helse- og omsorgstjenesten, samt statlige og fylkeskommunale aktører som spesialisthelsetjenesten og videregående skole, er forpliktet til å delta i oppfølgingen av ungdom som gjennomfører ungdomsstraff eller ungdomsoppfølging, se konfliktrådsloven § 26. (Helsedirektoratet, u.å.)

Som dette sitatet synliggjør, er det mange tjenester som kan ha oppfølgingsansvar for unge som har utført kriminelle handlinger, og hvor det dermed også kan være behov for samarbeid. Om kriminalomsorgens arbeid heter det:

Kriminalomsorgen skal gjennom samarbeid med andre offentlige etater legge til rette for at domfelte og innsatte i varetekt får de tjenester som lovgivningen gir dem krav på. Samarbeidet skal bidra til en samordnet innsats for å dekke domfelte og

innsattes behov og fremme deres tilpasning til samfunnet. (straffegjennomføringsloven, 2001, § 4)

Dette kapittelet handler videre om det teoretiske perspektivet om institusjonelle logikker, om hvordan det kan bidra til analyse av hva som er i søkelyset for arbeidet innenfor ulike tjenester, og om hvordan det kan være en hjelp til å forstå innfallsvinkelen ved ulike tjenester når det gjelder arbeid med ungdommene.

Teori om institusjonelle logikker

Rett til og mulighet for tiltak fra både barnevernet, Nav og kriminalomsorgen er gitt i lovgivningen for tjenestene. Lovgivningen er uttrykk for hvordan samfunnet har institusjonalisert og organisert ansvaret for oppfølgingen av mennesker i bestemte ulike situasjoner. Menneskene og velferdstjenestene inngår slik i et interinstitusjonelt system, der hvert system er kjennetegnet av unike organiserende prinsipper, praksiser og symboler som legger føringer for individuelle og organisatoriske handlinger (Thornton et al., 2012, s. 2). Teori om institusjonelle logikker kan bidra til å forstå ulikhet i fokus og innhold i vurderinger i tjenestene. Det kan igjen gi forståelse for hva som da kan oppleves som utfordrende ved andre tjenester når en skal samarbeide.

Teorien om institusjonelle logikker har sitt utgangspunkt i organisasjonsteori fra 1990-årene (Thornton et al., 2012). Institusjonelle logikker kan defineres som «et felts delte forståelse av målene som skal oppnås og hvordan de skal oppnås» (Breit & Andreassen, 2021, s. 11). Institusjonelle logikker forstås som organiserende prinsipper som legger føringer for aktørenes handlinger (Reay & Hinings, 2009). Oppmerksomheten til de ansatte ledes i retning av det som er sentralt, ut fra de rådende institusjonelle logikkene. Institusjonelle logikker kan også beskrives som «the rules of the game» (Binder, 2007, s. 568). For å vurdere hvilke personer som har rettigheter til en tjeneste, systematiseres ofte informasjonen om en person ut fra ulike kategorier (Hasenfeld, 2010). Rådende institusjonelle logikker kan bidra til at noen kategorier og mål fremstår som mer aktuelle enn andre (Thornton et al., 2012; Oterholm, 2015, 2018).

Eksempler fra to studier der teori om institusjonelle logikker ble brukt, omtales videre for å illustrere hvordan dette perspektivet kan bidra til å analysere tenkningen innenfor ulike tjenester (Bennwik et al., 2023;

Oterholm, 2015, 2018). Begge studiene handlet om oppfølging av unge med barnevernstiltak og overgangen til en voksentilværelse. I den ene (Oterholm, 2015, 2018) ble ansatte i Nav og barnevernstjenesten intervjuet om hva de la vekt på i oppfølgingen av ungdommene, og tjenestene fremsto som preget av ulike logikker. I studien ble de ansatte spurt om å gjøre vurderinger av ulike vignetter (korte caser), for eksempel Anna:

Anna er 18 år. Hun har vært under omsorg i barnevernet siden hun var 10 år og bor i fosterhjem. Hun har droppet ut av videregående skole og vil helst flytte for seg selv og avslutte kontakten med barnevernet nå når hun har blitt 18 år. Hun søker derfor om sosialhjelp. (Oterholm, 2015, s. 141)

De ansatte i barnevernet la i sin vurdering av Annas situasjon vekt på at hun hadde vært under omsorg av barnevernet, og at det ga en særlig forpliktelse til oppfølging. Det innebar at også hennes bakgrunnshistorie hadde betydning for hvordan de oppfattet barnevernets forpliktelse. De ansatte la også vekt på at unge i 18-årsalderen ikke er voksne selv om de er myndige, og at de har behov for å bli sett som både barn og voksne. Sentrale kategorier i vurderingsprosessen handlet om hvorvidt Anna hadde vært under omsorg eller ikke, og om at hun måtte forstås og møtes i lys av både kategorien barn og kategorien voksen.

De ansatte i Nav hadde et annet søkelys i sin vurdering av oppfølging av Anna. De var opptatt av å vurdere om hun var syk eller frisk. Denne kategoriseringen hadde betydning for om hun ville ha rettigheter til sosialhjelp og eventuelt også trygdeytelser. Bakgrunnen hennes, at hun hadde hatt barnevernstiltak, ble ikke vektlagt og hadde ikke betydning for vurderingen av ytelse.

Selv om de ansatte i Nav også oppfattet ungdommene som både barn og voksne, formidlet de at ungdommene ville bli møtt som voksne. De ville bli behandlet som andre som tok kontakt med Nav, og de ville bli stilt krav til som om de var voksne. De ansatte i de to tjenestene formidlet også til dels ulike målsettinger for arbeidet med ungdommene, selv om ansatte i begge tjenestene ville lagt vekt på utdanning. I barnevernet var de opptatt av at ungdommene skulle bli selvstendige på sikt, og de la også vekt på å tilrettelegge for videre relasjoner til viktige voksne, og en målsetting var at ungdommene hadde et nettverk rundt seg. De ansatte i Nav la i stedet mer vekt på målsettingen om økonomisk selvstendighet så raskt som mulig, og de så det i mindre grad som sin oppgave å bidra til å opprettholde nettverksrelasjoner.

Denne analysen av kategoriseringsprosesser og målsettinger i de ansattes vurderinger ble forstått i lys av at ulikhet i vurderingene kunne være uttrykk for at ulike institusjonelle logikker var dominerende i tjenestene. Barnevernets logikk ble beskrevet som en mer foreldrelignende omsorgslogikk, og Nav-logikken ble beskrevet som en velferdsstatslogikk med vekt på å utgjøre et siste sikkerhetsnett (Oterholm, 2015). Disse logikkene kunne forstås i lys av tjenestenes mandater og lovgivning. Etter barnevernsløven skal det gjøres en barnets beste-vurdering (barnevernsløven, 2021). De ansatte kjenner ungdommens historie, foreldre og fosterforeldre, og når barnevernet har overtatt omsorgen for et barn, innebærer det en samfunnsmessig forpliktelse til å gå inn i foreldres sted. Nav-loven (2006, § 1) legger vekt på at Nav skal fremme overgang til arbeid og aktiv virksomhet. Eksempelvis om en person ikke har andre muligheter til å sørge for seg selv, har vedkommende rett på sosialhjelp (sosialtjenesteløven, 2009). For å vurdere om personen har rettigheter til sosialhjelp, vil informasjonen systematiseres med tanke på om vedkommende har eller ikke har andre muligheter. Hvorvidt det eksisterer eller ikke eksisterer andre muligheter, har betydning for rettigheten til sosialhjelp. Dersom personen er syk, kan det være vanskeligere for vedkommende å forsørge seg selv.

I den andre studien ble barnevernsansatte intervjuet om oppfølging av unge med funksjonsnedsettelse i overgangen til en voksentilværelse (Bennwik et al., 2023). Barnevernets logikk fremsto som sammensatt, der flere logikker spiller sammen. I flere av intervjuene med ansatte var blikket rettet mot om ungdommene hadde eller ikke hadde en diagnose. I vurderingen av oppfølging av unge med funksjonsnedsettelse blir også en medisinsk logikk tydeligere. Diagnoser kan kvalifisere til rettigheter til ulike tjenester og ytelser. De barnevernsansatte hadde også oppmerksomheten rettet mot hvorvidt ungdommene hadde en aktivitet på dagtid, og på betydningen av å være i aktivitet, som ble betegnet som en aktiveringslogikk. Det at ungdommene kunne ha rettigheter til tiltak fra andre tjenester på grunn av sin funksjonsnedsettelse, ga også insentiv til å overføre ungdom til Nav. Som i den første studien var i tillegg de ansatte opptatt av at ungdommene var mellom kategoriene barn og voksen og fortsatt kunne ha behov for helhetlig støtte fra barnevernet, noe som ble betegnet som en ettervernslogikk som kan tilsvare omsorgslogikken i den første studien. En utfordring som ble identifisert i studien, var at disse kategoriseringsprosessene ofte virket gjensidig ekskluderende, slik at en ungdom som ble sett som rettighetshaver innenfor en lov, ofte ikke ble sett som rettighetshaver

innenfor en annen lov. Som eksempel ble unge med rettigheter etter helse- og omsorgstjenesteloven ofte ikke vurdert som aktuelle for ettervern etter barnevernsloven (Bennwik et al., 2023).

Institusjonelle logikker skal ikke forstås deterministisk, og de er sosialt konstruert. Hva som blir dominerende, vil ha sammenheng med samspillet i den konkrete lokale konteksten. Alle kontekster er også influert av flere logikker (Binder, 2007; Thornton et al., 2012).

Hvis en skal se kriminalomsorgen i lys av teori om institusjonelle logikker, vil det i kategoriseringsprosessen kunne være søkelys på om ungdom har eller ikke har begått straffbare handlinger. De to dominerende idelogiene beskrives som en straffeideologi og en rehabiliteringsideologi (Fransson et al., 2019), og de vil også kunne forstås som to ulike institusjonelle logikker som bidrar til å rette oppmerksomhet mot ulike sider ved ungdommens situasjon. I hvilken grad det er en straffeideologi eller en rehabiliteringsideologi som er fremtredende ved straffegjennomføringen, vil ha betydning for kategorisering og målsetting for arbeidet.

Refleksjon over institusjoners ulike logikker i møte med ungdom som har begått kriminelle handlinger

Videre i dette kapitlet er det tatt utgangspunkt i en konstruert case om en ungdom som har begått kriminelle handlinger, og som har kontakt med barnevernet. Gjennom å bygge på tidligere forskning og forståelsen av hvilke dominerende logikker som preger tjenester som barnevern, Nav og kriminalomsorgen, drøftes denne casen.

Case

Petter har akkurat fylt 20 år. Han har vært under barnevernets omsorg siden han var 10 år. Han bodde i fosterhjem til han var cirka 17, men ble så plassert på institusjon med tvang på grunn av omfattende rusproblemer. I løpet av oppholdet på institusjonen rømte han flere ganger, og han soner nå en straff for vold og ran. Han har ikke kontakt med foreldre eller fosterforeldre, men har litt kontakt med en eldre bror.

I lys av hva som kan antas å være dominerende institusjonelle logikker: Hvordan kan en tenke seg at Petter vil bli forstått, og hva vil bli vektlagt i oppfølgingen av Petter fra de ulike tjenestene?

Med utgangspunkt i en forståelse av at barnevernet preges av en omsorgslogikk sammenlignet med velferdslogikken i Nav ved oppfølging av unge med ettervern, vil barnevernet kunne legge vekt på at Petter har vært under omsorg. Det at han har vært under omsorg, kan gjøre at de barnevernsansatte opplever større ansvar for oppfølging av ham enn de ville ha gjort hvis han hadde hatt hjelpetiltak² (Oterholm, 2015; Paulsen et al., 2020). Det at det offentlige overtar omsorgen for et barn, er et inngripende tiltak fra samfunnet som kan forklare at det erfares som en større forpliktelse til oppfølging. En kan videre tenke seg at barnevernet vil legge vekt på at Petter er både barn og voksen, og at han fortsatt kan trenge støtte som foreldre gir.

I en tenkt kategorisering av forhold knyttet til Petter vil barnevernsansatte kunne legge vekt på kategorier som «under omsorg» og «barn og voksen», slik tidligere studier har vist (Bennwik et al., 2023; Oterholm, 2015). Omsorgslogikken kan også innebære en målsetting om å sikre at Petter har et nettverk. Han hadde jo lite kontakt med både foreldre og fosterforeldre. En kunne tenke seg at barnevernet, som kjenner både foreldrene og fosterforeldrene, ville kunne ta kontakt med dem i samråd med Petter og avklare om de kunne være en støtte for han. Mange unge som har vært under omsorg, opplever seg sviktet av voksne og har et komplisert og ambivalent forhold til foreldre (f.eks. Andersson, 2018; Fargas-Malet & McSherry, 2021). Familie og nettverk kan være en mulighet for støtte, men også en belastning, noe som kan gi behov for hjelp i eventuell videre kontakt. Etter saksbehandlingsrundskrivet i barnevernet (Bufdir, 2023, pkt. 27.1) er «formålet med ettervern [...] å ivareta ungdommer som fortsatt trenger bistand og støtte etter nådd myndighetsalder. Ettervernet skal bidra til at ungdom med barnevernserfaring får nødvendig hjelp og støtte i overgangsfasen til en selvstendig voksentilværelse». Det er likevel ikke sikkert at oppfølgingen av Petter ville blitt prioritert i barnevernstjenesten. Barnevernsansatte formidler at det kan være utfordrende å finne tid i en travel hverdag, og at det da kan være at ungdom prioriteres lavere enn yngre barn med en oppmerksomhet på tidlig intervensjon (Oterholm, 2015; Paulsen et al., 2020).

Hvis en tenker at Petter ville søke om støtte fra Nav, ville han kunne møtes med en velferdsstatslogikk (Oterholm, 2015, 2018). Dersom han ikke

---

2 Hjelpetiltak er tiltak etter barnevernsløven der familier i hovedsak får tiltak i hjemmet. Samtidig har også unge med hjelpetiltak i hjemmet fra barnevernet den samme rettigheten til ettervern som de ungdommene som har vært under omsorg (Statens Helsetilsyn, 2020).

har andre muligheter, vil han ha rettigheter til sosialhjelp som et siste sikkerhetsnett. Til forskjell fra kategoriseringsprosessen i barnevernet vil den særlig handle om hvorvidt Petter er syk eller frisk. Dersom han vurderes til å være syk, vil han med større sannsynlighet ha rettigheter til stønad. Sykdom gir grunnlag for å motta støtte fra det offentlige. Den institusjonelle logikken som dominerer i Nav, vil peke mot andre kategoriseringsprosesser enn i barnevernet. I og med at sosialhjelp skal være en siste utvei, vil det kunne vektlegges at han blir økonomisk selvstendig så raskt som mulig. Det vil kunne gi oppmerksomhet på arbeid etter soning, men kanskje mindre på skolegang. Petter vil også kunne ha andre rettigheter til tjenester i Nav, som arbeidsevnevurdering og trygderettigheter.

Nav i har i flere år hatt ulike ungdomsgarantier, og i motsetning til i barnevernet er ungdom en prioritert gruppe. Fra 1. juli 2023 ble det innført enda en ny ungdomsgaranti i Nav som skal sikre god og tett oppfølging av ungdom mellom 16 og 30 år (Forskrift om oppfølgingstiltak i Arbeids- og velferdsetatens egenregi, 2023, kap. 4). Garantien gjelder ungdom som har fått fastslått behov for bistand for å komme i ordinært arbeid, og den skal sikre individuelt tilpasset oppfølging. Ansatte i Nav har formidlet at selv om det formelt er ulike garantier for oppfølging av ungdom, og at ungdom er prioritert, varierer det om det faktisk er tilstrekkelig tid til en prioritering (Oterholm, 2015). Flere av sosialarbeiderne fra Nav formidlet at for å kunne følge opp ungdom på en spesielt tilrettelagt måte, det var av betydning hvordan kontoret var organisert. Ansatte i både barnevernet og Nav har stort arbeidspress, men generelt har ansatte i barnevernet færre familier og saker de følger opp (Oterholm, 2015).

I kriminalomsorgen vil andre institusjonelle logikker kunne være dominerende i møte med Petter. Straffen er ment å ha både individualpreventive og allmennpreventive virkninger. Av individualpreventive virkninger beskrives tre: inkapasiterende, avskrekkende og forbedrende (Innst. O. nr. 72 (2004–2005)). Inkapasiterende virkninger handler om at når en er i fengsel, er det begrensede muligheter til å begå kriminalitet, mens avskrekking og forbedring er rettet mot å unngå fremtidig kriminalitet (Nymo, 2013). I og med at Petter er over 18 år, vil han også bli behandlet som voksen. Under soning vil Petter kunne bli møtt både med oppmerksomhet på sikkerhet og frihetsberøvelse på den ene siden og oppmerksomhet på rehabilitering og tilbakeføring på den andre siden (Fransson et al., 2019; Gaarder, 2022). Med teorien om institusjonelle logikker kan disse logikkene beskrives som en sikkerhetslogikk og en rehabiliteringslogikk

som gir ulike forhold oppmerksomhet. Sikkerhetslogikken handler om at fengselssystemet skal beskytte samfunnet ved å kontrollere at den innsatte oppholder seg innenfor de gitte rammene, ved å forhindre at personen begår ny kriminalitet under straffegjennomføringen og ved å forvalte indre ro og orden. Rehabiliteringslogikken begrunnes i et mål om å redusere skader av fengselsoppholdet, og at det skal bidra til rehabilitering og tilegnelse av kompetanse som gir bedre muligheter for å leve et ikke-kriminelt liv etter soning. Selv om begge deler vektlegges, viser studier at sikkerhetslogikken gjerne er dominerende (Fransson et al., 2019; Gaarder, 2022). Ressurssituasjonen i fengselet vil også ha betydning for hvilken plass rehabilitering og tilbakeføringsarbeid får. Petter vil kunne møte både en sikkerhetslogikk med vekt på kontroll og sikkerhetsrutiner og rehabilitering med vekt på tilegnelse av ferdigheter for livet etter soning. Det kan samtidig diskuteres om det er en motsetning mellom sikkerhet og rehabilitering. Måten sikkerhetsarbeidet drives på, vil kunne ha betydning for tilbakeføring (Gaarder, 2022).

Denne gjennomgangen peker på ulike logikker innenfor de ulike tjenestene. Samtidig kan det være overlappende forståelser. Det vil kunne argumenteres for at det å bidra til rehabilitering bort fra kriminalitet vil være til barnets beste. Imidlertid er ikke en barnets beste-vurdering det grunnleggende siktemålet i straffeloven. Intensjonen om at straff skal være et onde, kan ikke uten videre forenes med barnets beste (Skippervik, 2019).

Disse refleksjonene synliggjør hvordan Petter i møte med tjenestene vil kunne møte ulike logikker som gir oppmerksomhet på ulike forhold. Disse logikkene kan forstås i lys av tjenestenes oppgaver og mandater, og ut fra at de er institusjonalisert gjennom lovgivning. Samtidig er ikke logikkene entydige; flere logikker er operative innenfor den enkelte tjenesten, og den lokale konteksten vil kunne ha betydning for hvordan logikkene spiller inn. Forståelse av at tjenestene kan være dominert av ulike logikker, kan likevel være hjelpsomt når en skal samarbeide på tvers av tjenester. Unge med barnevernstiltak som har begått kriminelle handlinger, vil ofte være i behov av tiltak fra flere tjenester både under og etter soning. Det vil også gjelde andre tjenester enn dem som er tematisert i dette kapitlet. Ikke minst vil flere av ungdommene ha behov for helsetjenester. Det kan være nyttig å analysere hvilke logikker som er rådende innenfor helsetjenestene eller andre tjenester ungdommene møter, og å undersøke i hvilken grad disse logikkene kan føre til at en innenfor tjenestene ser deler av ungdommens situasjon, eller om det gis oppmerksomhet mot en helhetlig oppfølging.

Forfatterbiografi

Inger Oterholm er professor ved VID vitenskapelige høyskole. Hun har lang erfaring fra forskning innenfor barnevern og ettervern for unge med barnevernsbakgrunn. Hun har tidligere arbeidet i ulike stillinger innenfor barnevernsfeltet og i sosialtjenesten.

Referanser

- Asbjørnsen, A. E., Jones, L. Ø., Eikeland, O. J., Eidsvåg, S. S. & Manger, T. (2024). *Opplæringsbehov hos Opplæringsbehov hos norske innsatte som har hatt tidlig kontakt med hjelpeapparatet* (Rapport nr. 1/2024). Statsforvalteren i Vestland. rapport-1-2024-statsforvalteren-i-vestland.pdf
- Andersson, G. (2018). Relationship to parents in adulthood with a background of out-of-home care in childhood. *Child & Family Social Work*, 23(4), 633–639. <https://doi.org/10.1111/cfs.12454>
- Andrews, T. & Eide, A. K. (2019). *Mellom hjelp og straff: Fungerer nye straffereaksjoner for ungdommer etter intensjonen?* (NF rapport nr. 2/19). Nordlandsforskning. <http://hdl.handle.net/11250/2611062>
- Forskrift om oppfølgingstiltak i Arbeids- og velferdsetatens egenregi. (2023). *Forskrift om oppfølgingsstiltak i Arbeids- og velferdsetatens egenregi* (FOR-2023-06-20-1073). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2023-06-20-1073>
- Barneombudet. (2021). *Funn etter gjennomgang av saker der barn er fengslet i perioden 2016-2019*. <https://www.barneombudet.no/uploads/documents/Barneombudet-mener/Innspill-til-myndighetene/2021/Funn-etter-gjennomgang-av-saker-der-barn-er-fengslet-i-perioden-2016-2019.pdf>
- Barnevernsloven. (2021). Lov om barnevern (LOV-2021-06-18-97). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2021-06-18-97>
- Bennwik, I.-H. B., Oterholm, I. & Kelly, B. (2023). «Disability is not a word we use»: Social workers' professional judgements about support for disabled young people leaving care. *Child & Family Social Work*, 28(2), 443–453. <https://doi.org/10.1111/cfs.12975>
- Binder, A. (2007). For love and money: Organizations' creative responses to multiple environmental logics. *Theory & Society*, 36(6), 547–571. <https://doi.org/10.1007/s11186-007-9045-x>
- Blindheim, A. (2012). Ettverknninger av traumatiserende hendelser i barndom og oppvekst. I NOU 2012: 5, *Bedre beskyttelse av barns utvikling: Ekspertutvalgets utredning om det biologiske prinsipp i barnevernet*. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- Breit, E. & Andreassen, T. A. (2021). Organisatoriske blikk på samarbeid i velferdstjenester. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 24(1), 7–20. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2021-01-02>
- Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet. (2023). *2023.03. Rundskriv for barnevernstjenestens saksbehandling (Saksbehandlingsrundskrivet)* [Rundskriv]. <https://www2.bufdir.no/Bibliotek/RettsdataStartPage/Rettsdata/?grid=gRSz2DSAKSBEHANDLINGSRUNDSKRIVETz282023z29>
- Cramer, V. (2014). *Forekomst av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsel* (Prosjektrapport 2014-1). Oslo universitetssykehus, Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels og rettspsykiatri, Helse Sør-Øst. unge voksne i kriminalomsorgen- Sammen om tilbakeføring. nyttig kunnskap for utvikling av praksis
- Drange, N. E., Hernæs, Ø. M., Markussen, S., Oterholm, I., Raaum, O. & Slettebø, T. (2022). *Barn, unge og familier i barnevernet – en longitudinell registerstudie. Delprosjekt 2: Hvordan går det med barna?* (Rapport 2/2022). Frischsenteret. <https://www.frisch.uio.no/publikasjoner/?pubid=1614>

- Fargas-Malet, M. & McSherry, D. (2021). The emotional nature of birth family relationships for care-experienced and adopted young people: A longitudinal perspective. *Journal of Family Issues*, 42(10), 2263–2288. <https://doi.org/10.1177/0192513X20978439>
- Fransson, E., Hammerlin, Y. & Skotte, S.-E. (2019). «Barn skal ikke i fengsel ... men noen barn må ...»: en kritisk studie av ungdomsenhetene i Norge (Rapport). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). <http://hdl.handle.net/11250/2629421>
- Gaarder, S. (2022). Unge voksne i kriminalomsorgen – sammen om tilbakeføring: Nyttig kunnskap for utvikling av praksis (Rapport). Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS).
- Hansen, I. L. S., Jensen, R. S. & Fløtten, T. (2020). *Trøbbel i grenseflatene. Samordnet innsats for utsatte barn og unge* (Fafo-rapport 2020:02). Forskningsstiftelsen Fafo. <https://www.fafo.no/images/pub/2020/20737.pdf>
- Hasenfeld, Y. (2010). The attributes of human service organizations. I Y. Hasenfeld (Red.), *Human services as complex organizations* (s. 9–32). Sage.
- Helsedirektoratet, Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet & Sekretariatet for konfliktrådene. (2023). *Tverrsektorielt samarbeid og velferdstjenestenes deltakelse under gjennomføring av ungdomsstraff og ungdomsoppfølging* (Rapport). <https://kudos.dfo.no/documents/67409/files/35631.pdf>
- Helsedirektoratet. (u.å.). Veileder. Samarbeid om tjenester til barn, unge og deres familier. <https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/samarbeid-om-tjenester-til-barn-unge-og-deres-familier>
- Innst. O. nr. 72 (2004–2005). *Innstilling fra justiskomiteen om lov om straff (straffeloven)*. Justiskomiteen. <https://www.stortinget.no/Global/pdf/Innstillinger/Odelstinget/2004-2005/inno-200405-072.pdf>
- Kayed, N. S., Jozefiak, T., Rimehaug, T., Tjellflaot, T., Brubakk, A.-M. & Wichstrøm, L. (2015). *Resultater fra forskningsprosjektet Psykisk helse hos barn og unge i barneverninstusjoner* (Rapport). Regionalt kunnskapssenter for barn og unge – psykisk helse og barnevern. <http://hdl.handle.net/11250/2392635>
- Konfliktrådet. (2022). *Årsrapport*. <https://konfliktraadet.no/wp-content/uploads/2023/05/Arssrapport-2022-konfliktraadet-endelig-versjon.pdf>
- Kriminalomsorgen. (2021). *Fagstrategi om unge domfelte og innsatte 18–24 år, 2021–2026*. <https://www.kriminalomsorgen.no/fagstrategi-om-unge-innsatte-og-domfelte-ferdigstilt.6392871-516313.html>
- Lehmann, S., Havik, O. E., Havik, T. & Heiervang, E. R. (2013). Mental disorders in foster children: A study of prevalence, comorbidity and risk factors. *Child and Adolescent Psychiatry og Mental Health*, 7(1), Artikkel 39. <https://doi.org/10.1186/1753-2000-7-39>
- Nav-loven. (2006). Lov om arbeids- og velferdsforvaltningen (LOV-2006-06-16-20). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2006-06-16-20?q=nav-loven>
- Nav & Bufdir. (u.å.). Retningslinjer for samarbeid mellom barnevernstjenesten og Nav-kontoret. <https://www.nav.no/samarbeidspartner/barneverntjenesten-nav-kontor>
- Nilsen, S. A., Askeland, K. G., Loro, D. P. J., Iversen, A. C., Havnen, K. J. S., Bøe, T. & Heradstveit, O. (2021). Mental health, adverse life events and health service use among Norwegian youth in the child welfare system: Results from a population-based study. *Child & Family Social Work*, 26(4), 601–616. <https://doi.org/10.1111/cfs.12842>
- Nordanger, D. Ø. (2014). Nevrobiologi som veiviser for traumearbeid. I T. Anstorp & K. Benum (Red.), *Traumebehandling: Komplekse traumelidelser og dissosiasjon* (s. 39–51). Universitetsforlaget.
- NOU 2023: 7. (2023). *Trygg barndom, sikker fremtid*. Barne- og familiedepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2023-7/id2966836/>
- NOU 2023: 24. (2024). *Med barnet hele veien: barneverninstusjoner som har barnas tillit*. Barne- og familiedepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2023-24/id3005411/>

- Nymo, K. (2013). *Straffens begrunnelser i rettssamfunnet: mellom samfunnsplikt og personlig frihet*. Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter (KRUS). <https://krus.brage.unit.no/krus-xmlui/handle/11250/160433>
- Oslo Economics, Hyggen, C. & Ekhaugen, T. (2021). *Samfunnsøkonomisk vurdering av marginalisering og utenforskap* (Rapport). Oslo Economics. <https://www.regjeringen.no/contentassets/015adcd9442b462e998821e3ee1b2973/samfunnsokonomisk-vurdering-av-marginalisering-og-utenforskap-oslo-economics.pdf>
- Oterholm, I. (2015). *Organisasjonens betydning for sosialarbeideres vurderinger* [Doktorgradsavhandling, Høgskolen i Oslo og Akershus]. ODA. <https://hdl.handle.net/10642/2913>
- Oterholm, I. (2018). Barnevernet og Nav – ulike institusjonelle logikker. *Fontene forskning*, 11(2), 4–17.
- Oterholm, I. & Paulsen, V. (2022). Virksomme tiltak i oppfølging av unge med barnevernserfaring i overgang til voksenlivet? *Tidsskriftet Norges barnevern*, 99(1), 26–38. <https://doi.org/10.18261/tnb.99.1.4>
- Paulsen, V., Wendelborg, C., Riise, A., Berg, B., Tøssebro, J. & Caspersen, J. (2020). *Ettervern – en god overgang til voksenlivet? Helhetlig oppfølging av ungdom med barnevernserfaring* (Rapport). NTNU Samfunnsforskning. Ettervern-en-god-overgang-til-voksenlivet-WEB.pdf
- Rasmussen, I., Dyb, V. A., Heldal, N. & Strøm, S. (2010). *Samfunnsøkonomiske konsekvenser av marginalisering blant ungdom* (Rapport 2010/07). Vista Analyse. Microsoft Word – VA rapport nr 2010-07 Samfunnsøkonomiske effekter av marginalisering blant ungdom.doc
- Reay, T. & Hinings, C. R. (2009). Managing the rivalry of competing institutional logics. *Organization Studies*, 30(6), 628–652. <http://dx.doi.org/10.1177/0170840609104803>
- Skippervik, L. J. B. (2019). Barnevernstiltak i straffegjennomføring – eit ukomplisert samspel? *Tidsskrift for familierett, arverett og barnevernrettslige spørsmål*, 17(4), 323–344. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9553-2019-04-04>
- Sosialtjenesteloven. (2009). Lov om sosiale tjenester i arbeids- og velferdsforvaltningen (LOV-2009-12-18-131). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-12-18-131>
- Statistisk sentralbyrå. (u.å.). *Tabell 10660: Barnevernstiltak i løpet av året* [Statistikk].
- Statens Helsetilsyn. (2020). «En dag – så står du der helt aleine». *Oppsummering av landsomfattende tilsyn 2019 med ettervern og samarbeid mellom barnevernet og Nav* (Rapport 2/2020). Helsetilsynet. <https://www.helsetilsynet.no/publikasjoner/rapport-fra-helsetilsynet/2020/en-dag-saa-staar-du-der-helt-aleine-oppsummering-av-landsovmfattende-tilsyn-2019-med-ettervern-og-samarbeid-mellom-barnevernet-og-nav/>
- Straffeprosessloven. (1981). Lov om rettergangsmåten i straffesaker (LOV-1981-05-22-25). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1981-05-22-25>
- Straffegjennomføringsloven. (2001). Lov om gjennomføring av straff mv. (LOV-2001-05-18-21). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-05-18-21>
- Thornton, P. H., Ocasio, W. & Lounsbury, M. (2012). *The institutional logics perspective: A new approach to culture, structure and process*. Oxford University Press.
- Valset, K. (2018). Investigating the link between school performance, aftercare and educational outcome among youth ageing out of foster care: A Norwegian nationwide longitudinal cohort study. *Nordic Social Work Research*, 8(sup1), 79–93. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2018.1457557>
- Ådnanes, M., Westby, L. C. L., Kaspersen, S. L., Krane, V., Sommer, M., Kaasbøll, J., Bruteig, R., Halvorsen, T., Thoresen, S. & Paulsen, V. (2024). *Helsehjelp til barn i barnevernet: Behov, barrierer og helsetjenestebruk* (SINTEF-rapport 2024:00195). SINTEF; NTNU Samfunnsforskning; NTNU Institutt for psykisk helse; Universitetet i Sørøst-Norge. revidert-versjon_helsehjelp-til-barn-i-barnevern---signert.pdf

Barn, unge og straffegjennomføring handler om hvordan vi opp gjennom kriminalomsorgens historie har straffet barn og unge og hvorfor og hvordan vi straffer dem i dag.

Boka gir oppdatert forskningskunnskap om hvem barn og unge i fengsel er, og hva slags forhold de lever under både i og på utsiden av fengsler. Fengsel forstås i boka som et rom for tilblivelse og løfter fram fengselsarkitekturens og rommenes betydning for barn og unge. Flere av kapitlene omhandler møter mellom barn, unge og ansatte i yrker som fengselsbetjenter, fengselsprester, sosialfaglig ansatte og hvordan profesjonsutøvere med bakgrunn i design kan jobbe sammen med unge. Barn og unges stemmer er viet en sentral plass og boka spenner fra omfattende tallmateriale til detaljerte erfaringer knyttet til straffens direkte og indirekte virkninger på barn og unges liv. Boka er den første av sitt slag i Norge, og forfatterne representerer fag som rettssosiologi, sosiologi, statsvitenskap, psykologi, teologi, sosialfag, demografi, designfag og barnevern. Samlet bidrar boka med ny og sentral forskning om samfunnets møte med barn og unge som er i konflikt med loven, om muligheter og utfordringer under straffegjennomføring og sosialfilosofiske spørsmål knyttet til straff og straffegjennomføring.

Elisabeth Fransson har en doktorgrad i sosiologi fra UIO og er professor ved fakultet for sosialvitenskap ved VID vitenskapelige høyskole.

Siv Gaarder har en mastergrad i offentlig styring og ledelse fra Høgskolen Innlandet og er seniorrådgiver ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS).

Ingrid Rindal Lundeberg har en doktorgrad i rettssosiologi fra UIB og er førsteamanuensis ved Kriminalomsorgens høyskole og utdanningscenter (KRUS).